8/873. 2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A MAGYAR
KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

GYALÓKAY JENŐ.

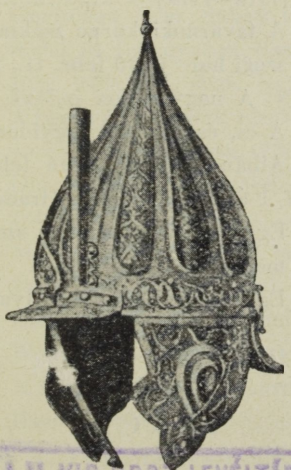

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

(1929. ÉVFOLYAM. XXX. KÖTET)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1929.

TARTALOM.

Oldal

Dr. Czímer Károly: Az 1282-iki hódi csata helye és lefolyása 385
Dr. Czobor Alfred: Új adatok Eger várának 1710-i történetéhez 404
Follajtár József: Ocskay Gáspár, Pozsony város főkapitánya 1621-ben 54
Gyalókay Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér. 288, 417
Janicsek István: Ősmagyar hadügy, öt keleti kútfő alapján. 173
Jurkovich Emil: Zólyomlipcse várának és uradalmának története 1, 133, 258
Kratochwill Károly: Emlékezés a székely hadosztályról (1918—1919.) 354
Markó Árpád: A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi harc (1710 febr. 11., 13.) 331
Dr. Miklósy Zoltán: A nagyemőkei palánk. 33
Németh József: A cs. és kir. 2. hegyidandár átkelése az Albán-Alpokon (1916 febr.) 39
Dr. Pogrányi-Nagy Félix: A ránki „Hradiszkó". 169
Sajó János: Egy magyar csoport szerepe Havasalföld meghódításában (1916). 188
Szász Ágost: Egy szerb zászlóalj foglyulejtése (1914.) 183

TÁRCA.

Kovács József: Emlékeim a világháborúból. 85, 366
Markó Árpád: Bornstedt porosz ezredes bizalmas küldetése a magyar csapatokhoz, 1743-ban 206
Scheff Károly: Skulthéty László zászlótartó 497
Tóth Zoltán: A Zechenter-család 499

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

A gyulai végvár kapitulációjának eredeti okmánya, 1694 dec. 21. (Közli Markó Árpád) 213
Egykorú adatok az 1848-i alsóausztriai hadműveletek történetéhez. (Közli: —y.) 215
Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez. 376
Hatvani Imre jelentése az oláhok elleni támadásáról (1849 május 19). 511
Báró Mednyánszky Cézár emlékezései a szabadságharcról. (Közli: Dr. Óváry-Avary Károly). 96, 227
Gróf Schmidegg Kálmán (Br. Mednyánszky Cézár emlékirataiból közli Dr. Óváry-Avary Károly). 503

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

A Háborús Felelősség. 1928. évf. I., II. (Ism. Kispalóc). 244
Dr. Bokor Ignác: A trencséni csata, 1708 aug. 3. (Ism. M. Á.) 522
Brenken W.: Kavallerieverwendung nach den aus der Kriegsgeschichte zu ziehenden Lehren. (Ism. S—y). 122
Cochenhausen: Gneisenau (Ism. Suhay Imre). 528
Csengery Antal iratai és feljegyzései (Ism. —x—). 242
Die Kavallerie: 1928. 1929. évf. (Ism. Sz.) 126, 383
Divéky Adorján: A Lengyelországnak elzálogosított 16 szepesi város visszacsatolása 1770-ben (Ism. —y.) ... 516
Ehnl M.: Die Schlacht an der Schwechat, 30. Okt. 1848. (Ism. P—y V.) 123
Gallwitz M. v.: Meine Führertätigkeit im Weltkrieg, 1914—1918. (Ism. Suhay Imre). 254
Gehre L.: Die deutsche Kraftverteilung während des Weltkrieges. (Ism. Suhay Imre). 120
Gerbert Károly: A kassai VI. hadtest harcai, 1914 aug. 25-30. (Ism. Gabányi János). 521
Goltz Colmar, frh. v. der: Denkwürdigkeiten. (Ism. Suhay Imre). 253
Gottl Jenő és Mojzer László: Hadseregünk ellátása a világháborúban. II. (Ism. Suhay Imre). 517
József kir. herceg: A világháború, amilyennek én láttam. III. (Ism. Kispalóc). 112

DR. KOLOSY LAJOS: A nagykúnsági brigadéros. (Ism. —x—)..... 524
LUDOVIKÁS LEVENTE, 1929. (Ism. Sz.) 525
MÓRICZ PÁL: A m. kir. honvéd. (Ism. —ő.) 119
NAGY MIKLÓS: A Ghyczyek a magyar nemzet történetében. (Ism. Sz.) 380
PITREICH MAX FRH. v.: Lemberg, 1914. (Ism. Horváth L.) 250
SEBESTYÉN JÓZSEF: Székesfehérvár felszabadulása a török uralom alól, 1688 május 19. (Ism. —x—). 382
SZEKFŰ GYULA: Bethlen Gábor. (Ism. —y.) 115

NEKROLOG.

SOÓS ELEMÉR: (+ 1929 febr. 1.) 130

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA, PÉCSETT

Zólyomlipcse várának és uradalmának története.

I.

Besztercebányától északkeletre a Garam merészen kanyarodó folyásával egy síkságot érint, melynek alsó része Sálfalvánál kezdődik, felső része pedig a Mosód pataknak a Garamba való ömlésénél záródik. Az egész terület hossza körülbelül tíz kilométer, legnagyobb szélessége pedig hat-hét kilométer. A szorgalmasan művelt terület kelet felőli oldalát a Polána hegycsoporthoz tapadó Garam határolja, míg északi vonalát az Alacsony-Tátra nyúlványai alatt elhaladó breznóbányai országút jelzi. A két ősrégi közlekedési vonal a mult század nyolcvanas évei óta már a modern harmadikkal, a vasúttal szaporodott meg, — amely a síkság közepén haladva, — a gömörmegyei Vereskőt és Tiszolcot kapcsolja be Zólyom vármegye forgalmába.

Ezen síkságnak felső részén terül el Zólyomlipcse községe, e felett pedig egy 375 méter magas kúpon áll a teljesen jókarban lévő, hasonnevű, ősrégi vár. Elhelyezése mindenképpen helyesnek mondható. Uralkodik az egész előtte elterülő síkságon s elzárja szükség esetén az összeszűkülő völgyet s ennek vízi és szárazföldi utait. Mikor s ki rakta le a vár alapkövét, éppoly ismeretlen, mint a legtöbb magyarországi és külföldi vár építői.

Zólyom vármegye éppúgy mint a szomszédos Turóc, Liptó, Gömör és a távolabb fekvő Sáros, Szepes, Árva s Trencsén még Szent István korában is erdőborította, lakatlan terület volt s túl esett az ország határain, amelyeket — Karácsonyi szerint — a mai Zólyom megye területén a Garam és a Szalatna jobb partján s innét tovább nyugatra a Kiskárpátokig húzódó folyók, vagy sziklákból s fatörzsekből felhányt erődítvények, gyepűk alkottak. Ezek a gyepűk összeköttetésben s szinte szakadatlan láncolatban voltak egymással. Ilyen gyepű zárta el Oszlány tájékán a Nyitra völgyét s Pöstyén alatt a Vágét.[1] Helyenkint tornyos kapuk s alattuk elvonuló útvonalak szakították meg ezeket a gyepűket,

[1] *Karácsonyi,* Szent István király élete 10. l.

amelyeken át az ország belsejéből a gyepűkön túl eső lakatlan, vagy gyérlakosságú területekre, gyepűelvékre, lehetett kijutni.[2] Az egykori átjárók és a védelmükre szolgáló őrségek helyét a szláv „Brod" és „Sztrázs" helynevek őrizték meg, amelyekkel sokhelyütt találkozunk.[3] A gyepűelvékre királyaink feltétlen igényt tartottak, benépesítették azokat megvédés és megtartás céljából, mint ahogy azt a szepesi, zólyomi és erdélyi szászokkal tették. Ezeken épültek a királyi birtok védelmére a várak és királyi vadászkastélyok. Mihelyt az ilyen gyepűelvék benépesedtek, védelmükre a gyepűvonalat is küljebb tolták és a benépesült terület elé helyezték. Így bővült az ország egész területe Szent László idejében, akinek bíztatására megszállotta a nemzet a Bodrog, Latorca és Borsova vidékét és a Felső-Tisza völgyét egészen a nagy hegyek aljáig; az ország nyugati határán pedig megszervezte Trencsén vármegyét. A határ ekkor tehát Trencsén várától az Alacsony-Tátra vonalában a Hernádig, innen pedig Ungvárig húzódott.[4] Zólyom megye területének északi része ekkor került a gyepű mögé és ekkor épülhetett a királyi birtok védelmére Lipcse vára is, talán egyidőben Zólyom várával, amelynek alapjait körülbelül Kálmán királyunk vetette meg, miután a Szent István korabeli gyepű itt már megszünt.[5]

Czobor, „Magyarország középkori várai" című értekezésében említi,[6] hogy a Géza vezér idejében hazánkban megtelepedett bencések nemcsak a földművelést és egyes iparágakat ismertették meg az itt lakókkal, hanem hogy több mint valószínű, hogy a rendszeres építkezés is tőlük származik. Bizonyítják ezt erődített kolostoraik, Pannonhalma, Németújvár, Vágújhely s Garamszentbenedek, mely még romjaiban is bizonyítékul szolgál arra, hogy a magyarországi bencések a várak építkezésében is minő jártassággal birtak. Ez utóbbihoz való közelségénél fogva nincs kizárva, hogy a a zólyommegyei s környékbeli várak — Végles, Lipcse, Zó-

[2] *Tagányi*, Gyepű és gyepűelve c. értekezése a *Magy. Nyelv* 1913. évf. 99. l. — Igen valószínű, hogy az a nagy kereskedelmi út, amelyről már 1139-ben „via magna" néven történik említés, amely délről Bozókon keresztül Zólyom felé vezetett, valamikor még a gyepükön át vezetett a bányavidék gazdag érchelyeihez. (*Fejér*, Cod. Dipl. VII. 3. 101. l. és IV. 2. 59. l.)

[3] Pöstyéntől nyugatra Sztrázs, Oszlánytól délre Brogyán, Patakalja mellett Losonc felé Sztára, Barsban Felsőhámor fölött a Pila felé vezető átjáró ma is Bród; azután Magyarbród Morvában, Brod Pozsegamegyében. Átjáróra mutat a zólyomi Medzibrod is.

[4] *Karácsonyi:* A magy. nemzet áttérése a nyugati kereszténységre. 151. l.

Pór: N. Lajos, 366. l.

[5] *Karácsonyi:* Hazánk Szt. István korabeli határai. Századok. 1901. évf. 1048. l.

[6] Századok. 1877. évf. 607. l.

lyom, Saskő s Revistye — építészei is e rendből kerültek ki.

Végül a vár nevére vonatkozó kérdésre is csak „ignoramus"-szal válaszolhatunk. Kachelmann, aki a környékbeli helységek neveinek magyarázatánál mindenkor nagy leleményességet tanusított, Lipcse nevét egy történeti tényhez fűzte. Elmondja, hogy szászországi előkelők Erzsébet hercegnőnknek 1221-ben történt férjhezmenetele után néhány hónappal Endre királyt Pozsonyban meglátogatták, mire alattvalóik az éhinség elől Magyarországba kivándoroltak s Hontban, Zólyomban, Gömörben és Szepesben egészen a Kárpátokig elhelyezkedtek s új lakóhelyeiket a régi otthonokról elnevezték. Így kapta szerinte Hajnik Heinichen-től, Pelsőcz Pleissen-től, Lypts pedig Lipec vagy Leipzig-től a nevét.[7]

Zólyomlipcse vára kelet felől.

Okleveleinkben a helység nevével különféle alakban találkozunk. A legrégibb az 1250-ik évi feljegyzés, ahol Lypcsa, majd az 1255-ik évi, amikor Lypzhew alakban fordul elő,[8] majd később Lypsche néven.[9] Későbbi korból ismerjük a Lypche,[10] Lipche, Libpcze, Lippcze,[11] Lipche sclavonicalis,

[7] Alter und Schicksale des ung. Bergbaues: 53. l.

[8] *Cod. dipl.* IV. 2. 297. l.

[9] V. Istvánnak 1272-ben kelt oklevelében „silva et terra inter Byzterchebanam et Lypsche".

[10] Az 1332—1337. évi pápai tizedlajstromban Nicolaus plebanus de Lypche archydiaconatus Soliensis fordul elő. (*Knauz:* Monum. Vaticana I. 220. l.)

[11] *Hazai Oklevéltár:* 348. sz.

Sohler-Liptsch, Tót Lipcse, Slovenská Lupča és Zólyomlipcse neveket.

A vár az Árpádok idejében mindenkor mint a király tulajdona szerepel, ahol országlása gondjait pompás vadászatokon kipihenni szokta. A hatalmas erdőségek tele voltak nemes vaddal, amelyet a környéken lakó udvarnokok hajtottak az előkelő társaság elé. Okleveles feljegyzések szerint, IV. Béla volt az első királyunk, aki ezt a vidéket járta. 1237. november 10-ikén volt Zólyomban s azután 1257-ig még nyolcszor, sőt 1244-ben kétszer is, s alig tehető fel, hogy Lipcse várát fel ne kereste volna. Végre 1258-ban Nagy Boldog Asszony-napját tölti itt s megadja Benedek comesnek és Merse fiának a szabadalmat, hogy ugróczi népe a collecta-adóktól mentes legyen.[12]

1265. július 3-ikán ítéletet mond itt a zólyomi nemesek és az esztergomi érsek közt folyó perben.[13] 17-én is még itt van a király, vagy pedig újra visszatért. Még egyszer tartózkodott IV. Béla Zólyomlipcsén, egy évszám nélküli május hó 8-ikán kiállított oklevél szerint, amikor a jászói premontrei rendet „Myluk" birtokában megerősítette.[14]

Itt tartózkodott 1271-ben V. István is, amikor augusztus 18-ikán kelt oklevelében egy bizonyos Beneuch nevű területet Turóczmegyében Benedek comestől elvett s helyébe neki egy Torna nevű területet adott, de oly kikötéssel, hogy ha valamikor az utóbbit vissza akarná venni, helyébe csakis Beneuch-öt adhatja.[15]

Valószínű, hogy 1274-ben Kun László nemcsak Zólyomban, hanem Zólyomlipcsén is tartózkodott, ahol Szent Lőrinc napjára állított ki egy oklevelet, amelyről azonban az évszám hiányzik,[16] néhány nappal előtte pedig egy — 1274-ben — Zólyomban kiadott oklevelét ismerjük.[17] Még egy másik évszám nélküli oklevele is kelt itt augusztus 24-iki kelettel.[18] Ő volt különben az utolsó Árpádházi király, aki Lipcsén tartózkodott s akitől ez alkalommal kiadott oklevél fennmaradt.

Az Anjou-házi királyok közül Róbert Károly kimutathatólag kétízben, Lajos pedig hatízben fordult meg lipcsei várában, nem is szólva arról, hogy mindketten ismételten s sokat tartózkodtak Zólyomban, ahonnan külföldi társaságukkal kétségkívül a lipcsei pagonyokat is vadászva felver-

[12] *Cod. dipl.* IV. 2. 266.
Ráth: Magy. királyok utazásai.
Kachelmann: Alter u. Schicksale des ung. Bergbaues: 58. l.
[13] *U. o.* IV. 3. 273.
[14] *U. o.* V. 2. 439.
[15] *Fejér:* Cod. dipl. IX. 1. 415. l.
[16] *U. o.* V. 2. 50.
[17] *U. o.* V. 2. 196.
[18] *U. o.* VIII, 3. 416.

ték. Róbert Károly első ittlétének emlékét megőrízte a zólyomlipcsei vendégeknek 1330-ban Szt. Márton hitvalló napján adott kiváltságlevele, amelyről később még lesz szó. Ezután csak kilenc év mulva jön fel a király s kiadja itt rózsahegyi vendégeinek a németlipcseiek által már élvezett szabadalmakat.[19] 1340-ben az őszi időszakot ismételten is a megye területén tölti, valószínűleg hosszabb és nagyobb vadászatokat tartva Zólyomban és Lipcsén, mely alkalommal Besztercebányának és a többi bányavárosnak szabadalmait itten megerősítette.[20]

Nagy Lajos mintegy harmincegy oklevelet adott ki zólyomi várában s külön még nyolcat Lipcsén. Ismételten, némely esztendőben, pl. 1380. és 1382-ben ötször is visszatért a vármegye területére, részint hogy országos gondjai után megpihenjen, részint hogy nagy politikai céljait itt a lengyel urakkal való tárgyalásokkal megvalósítsa.

Zólyomot már 1344-ben kereste fel Erdélyből jövet, Lipcsén való első időzését azonban csak az 1338. augusztus 14-én a lipcseiek számára kiadott oklevél jegyezte fel.[21]

Két év mulva június 21-én két oklevelet is adott ki itt a kisszebeniek javára, amelyekben teljes vámmentességet biztosít nekik, valahányszor a király vagy a királyné udvarába ajándékot visznek.[22]

1363-ban augusztus 27-ikén a zágrábi püspöknek adományozza András és János — de Ebergőz — összes birtokait, minthogy pénzhamisításon kapták őket rajta.[23]

A következő években, 1365-ben és 1368-ban Zólyomban és Liptóban Németlipcsén tartózkodott a nagy király s csak a következő évben, 1390-ben jutott hozzá, hogy hat évi távollét után Lipcsénket újra felkeresse. Július 15-ikén adta ki azt a nagyfontosságú rendeletét, amelyet általánosan kihirdetni is rendelt, hogy az árvai várához tartozó erdőséget, amely a Puczó és Koblin patakok mentén terült el, írtsák ki s népesítsék be alkalmas telepesekkel, akik aztán itt az árvai várnagy oltalma alatt, békességben fognak élhetni.[24]

Mostantól kezdve teljes tizenegy esztendeig nem jött a

---

[19] *U. o.* VIII. 4. 378.

[20] *Ipolyi:* Besztercebánya műveltségtörténeti vázlata 78. l.

[21] *Cod. Dipl.* IX. 2. 672. — Öt évvel ezelőtt Zólyom erdeiben volt az a nevezetes vadászkalandja a királynak, amely könnyen végzetessé válhatott volna. November 26-ikán ugyanis egy megsebzett medve került eléje, amelyre vadászdárdájával támadt úgy, amint azt máskor is megcselekedte. A vad azonban a királynak esett s feldöntötte s mindkét lábán huszonhárom sebet ejtett. A borzasztó helyzetből Bessenyő János, allovászmester mentette meg.

[22] *Cod. Dipl.* IX. 3. 148., 248.

[23] *U. i.* IX. 3. 337.

[24] *U. i.* IX. 4. 171.

király Lipcsére. Ezen idő alatt ismételten megfordult Zólyomban, Diósgyőrött, Kassán s Erdélyben, 1377-ben ötször is volt Zólyomban, 1379-ben háromszor, Lipcsére azonban csak 1380-ban jutott el. Az év első harmadát újra Zólyomban és Diósgyőrött töltötte, majd Horvátországba ment, de innét nemsokára az ország északi részébe indult, ahol az évet be is fejezte. Lipcsén ez alkalommal augusztus 9-ikén és 14-ikén tartózkodott. Utóbbi ittlétét megörökítette az az oklevél, amelyben Breznóbányának ugyanolyan jogokat ad, mint amilyeneket Selmecbánya élvez.[25] Zólyomban való tartózkodását ezután még négy oklevél jegyezte fel.

A következő évben talán az egész augusztus hónapot Zólyom megyében töltötte, mert augusztus elsején Lipcsén, 22. és 24-ikén Zólyom várában adott ki egy-egy oklevelet.

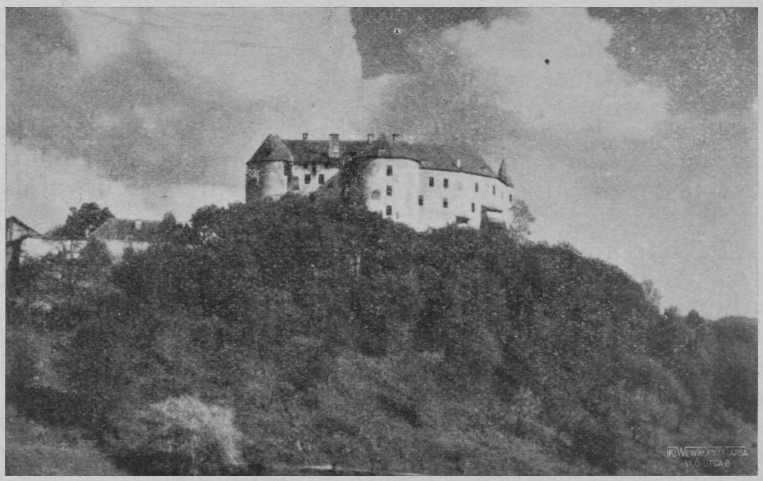

Zólyomlipcse vára nyugat felől.

Az elsőben Boleszló lengyel herceget felszólította, hogy ne akadályozza János testvért, a Dunajecz mentén lévő karthausi zárda perjelét, a halászatban.[26]

Ez volt különben utolsó lipcsei kimutatható tartózkodása. A következő esztendőben, élte utolsó évében, sokat tartózkodott Zólyomban; ide hívta a lengyel főpapokat s főurakat, akik aztán július 25-ikén nagy ünnepélyek közben meghódoltak s hűséget fogadtak Máriának és Zsigmondnak, a nagy király örököseinek. Lajos még a Lipcse felett Libetbányára

[25] *Ráth:* i. m. szerint két kiállított okl. a Magy. Tud. Akad. ltárában és *Cod. Dipl.* IX. 5. 390.

[26] *Cod. dipl.* IX. 5. 484.

elágazó útig kísérte a hazájukba távozó vendégeket, s aztán talán még egy rövid pihenőre felment lipcsei várába, ahonnan rövidesen Nagyszombatba utazott, ahol csendes visszavonultságban szeptember 11-ikén örök álomra hunyta le fáradt szemeit.

Zólyomlipcsének ezután újra nyolc évig nem voltak királynapjai. Mária királynő egyszer sem fordult meg atyja kedves várában s férje is csak 1390-ben, június 24-ikén tartózkodott itt első ízben. Ekkor Pál fia Laczkó kérelmére átíratta és megerősítette Nagy Lajosnak 1357-ben kelt oklevelét, amelyben Kisgaram soltészságát Pálnak s örököseinek adományozta.[27]

Gyakrabban tartózkodott Zsigmond 1404-ben ezen a mi vidékünkön. Az év első felét Felső-Magyarországon töltötte, ahol hadat gyüjtött. Január 13-án Breznóbányán, június 13-ikán Besztercebányán találjuk, de nyár derekán már Budán van, ahonnét Morvaországra rontott, augusztus 30-ikán azonban már újra Lipcsén tartózkodik s megerősíti a pónikiaknak Dávidtól, a zólyomi ispántól 1400-ban kapott szabadalmait.[28] Október 8-ikán újra itt tartózkodik a király s újra a pónikiak ügyével foglalkozik.[29]

1405-ben Zsigmond nyáron Zólyomban és Besztercebányán tartózkodott, a következő évben azonban Szt. István napját Lipcsén ülte meg s intézkedett a Pálóczi Mátyás és Imre által kifosztott leleszi Szent Keresztről elnevezett templom ügyében.[30] Szeptember harmadikán és nyolcadikán Végles várában tartózkodik, ahová már korábban is, de a következő esztendőben is két alkalommal ellátogatott.[31]

1412-től Zsigmond külföldön tartózkodik. Ezen évben Olaszországban, 1413-ban Lombardiában, Tirolban, Svájcban, 1414-ben a Rajnavidéken, Bajorországban, Aachenben, ahonnan koronáztatása után Constanzba megy a zsinatra; 1415-ben Savoyába, Perpignanba, XIII. Benedek pápához, innét Avignonba, Párisba, Londonba, Hollandiába, 1417-ben Strassburgba, Constanzba, Turinba s 1418. április végén, befejezvén a zsinatot, Strassburg s Regensburg vidékén időzik s csak az év vége felé indul hazafelé. Itt már 1419. elején, február elsején és másodikán, majd július másodikán Zólyomban tartózkodik, ahová azután még csak egyszer megy, 1423-ban,

---

[27] *U. a.* X. 1. 614.
Ipolyi: Schem. Hist. Dioec. Nesoliensis 174. l.

[28] Ezt megerősítette 1464-ben Mátyás is. *(Teleki:* Hunyadiak kora. XI. 88.)

[29] *Ráth* okt. 8-ra teszi ittlétét, viszont *Bél* (Not. Hung. II. 457.) Márton napja előestéjére.

[30] *Cod. Dipl.* X. 4. 515.

[31] *Ráth:* A magy. királyok utazásai.

amikor március havában Késmárkon Ulászló, lengyel királyt fogadta, Lőcsén vele tárgyalt, majd Bártfáig kísérte, azután Szepesváraljáu, Kassán át Egerbe s innét Zólyomba utazott.[32]

Zsigmondnak ez volt utolsó tartózkodása Zólyommegyében, amelynek királyi birtokai, Zólyom, Dobronya, Végles és Lipcse várak, továbbá az alsómagyarországi bányavárosok, Saskővárával és összes tartozékaival együtt, 1424. május 24-én gazdát cseréltek. A király mindezen birtokokat Borbála királynénak adományozta, gondoskodni kívánván özvegységéről. Ezen birtokokba a sági, illetőleg a garamszentbenedeki convent iktatta be a királynét, minden ellenmondás nélkül.[33]

A királyné 1427. őszén a Felvidéken, nevezetesen október 31-ikén Körmöcbányán tartózkodik, hogy itteni birtokait személyesen meglátogassa s bizonyára Lipcsét is felkereste ez alkalommal.[34]

II.

A várba Lipcse községéből egy mérsékelten emelkedő kocsiút vezet fel; a várhegy százados fákkal s helyenként cserjével van borítva, amelyen keresztül vezet a meredekebb, de egyúttal rövidebb gyalogút. Az országút felé eső lejtőn hajdan a nagykiterjedésű s a szomszédos pagonyt is magába foglaló vadaskert nyult el, amely az országút felől kőkerítéssel, a többi részeken pedig szálfával volt elhatárolva. A szekérút félfordulat után a vár kapujánál végződik, amelynek homlokzatán a vár jelenlegi — árvaházi — rendeltetését olvassuk le.

A kaputorony, újabbkori átépítése előtt, nyitott csarnokban végződött, amely a védelmet lényegesen megkönnyítette.[35] A kapun át a vár alsó udvarára lépünk, amelynek jobb oldalán gazdasági épületek, istállók, kocsiszínek s a cselédség lakásai állottak a multban is, míg baloldalán egészen a vár lábáig a várkert nyulik el. Míg ma az udvart nyolc hárs díszíti, amelyből négyet 1879-ben ültetett el az árvaház igazgatója Ferenc József királyunk és felséges neje ezüstlakodalma alkalmából, négyet pedig a millenium emlékére, addig a várkertet egyetlenegy díszíti, amelynek hatalmas törzse már

---

[32] *U. o.*

[33] A király beiktatási rendelete: *Magy. Tört. Tár,* XII. 277., a beiktatásról szóló jelentés ugyanott a 278. l.

[34] Anno eodem 1427. in vigilia Omnium Sanctorum i. e. die ultimo Octobris, eadem Barbara morabatur Cremnitzii, ut ex alia eius epistula ad Posonienses scripta patet. (*Cod. Dipl.* X. 8. 610. l.)

[35] A vár leírásánál szem előtt tartottuk azt a leltárt, amelyet a kamarai bizottság készített 1672. jún. 14-ikén, amikor ezen bizottság a várat Vesselényi Ferenc özvegyétől lefoglalta.

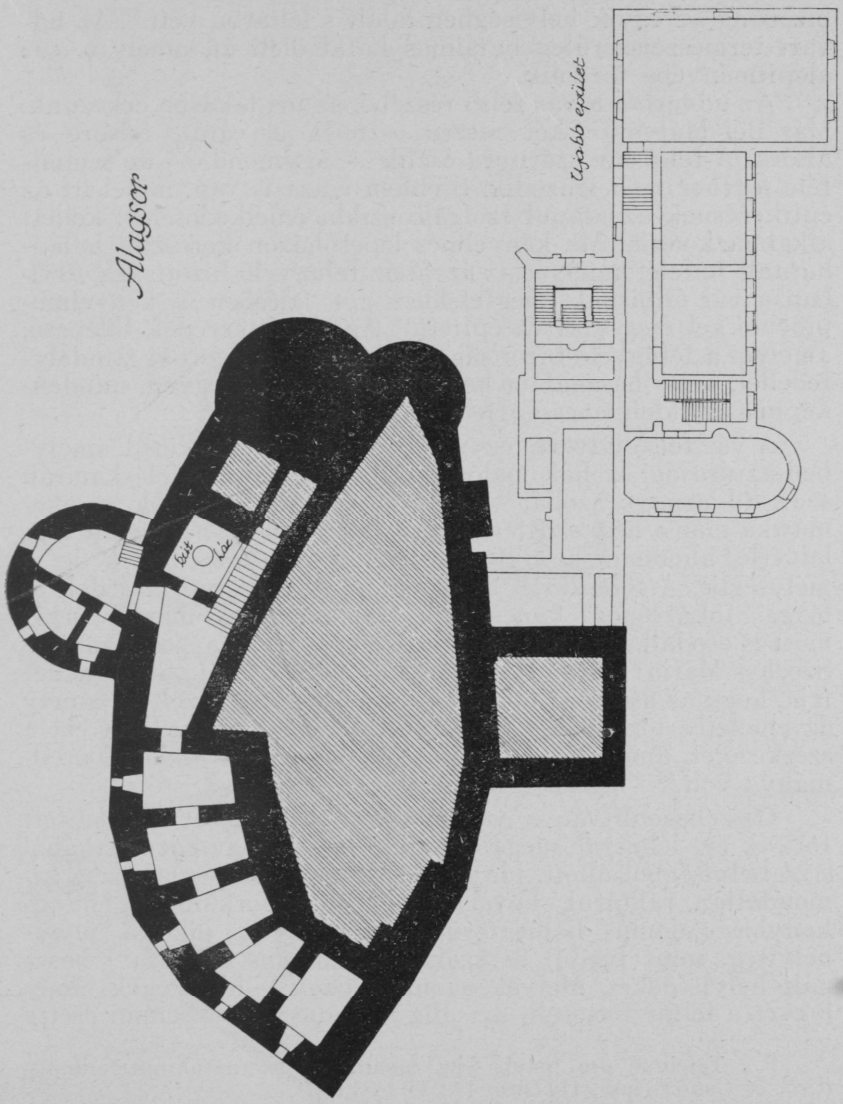

sok századot látott maga felett elviharzani. Ezt a terjedelmes udvart régente szökőkút is díszítette, amelyet a szomszéd hegységből ide vezetett forrás táplált s amely most is bő ivóvízzel látja el a vár felső és alsó részét.[36] A vízvezeték csöveit itt készítették azokkal a nagy fúrókkal, amelyeket a kamarai

[36] *Bél Mátyás:* Notitia Hungariae II. 450.

bizottság az egyik helyiségben talált s leltárba vett.[37] Az udvart természetszerűleg hatalmas kőfal öleli át, amely a vár alépítményébe torkolik.

Az udvarból a vár felső részébe, az úri lakásba érkezünk. Már Bél Mátyás is két részre osztotta a várat, felsőre és alsóra. A felső két szárnyra oszlik — úgymond, — de semmiféle tervhez nem igazodik. S ebben igaza is van, mivel itt az építkezésnek az alapul szolgáló szikla emelkedéséhez kellett alkalmazkodnia. Ma kényelmes lépcsőházon keresztül haladhatunk felfelé, amelyet az árvaház felügyelő-bizottsága 1888-ban a vár stilusnak megfelelően gót ízlésben s kényelmes pihenőkkel megszakítva épített.'[38] Az előző meredek falépcső, amelyet a felügyelő-bizottság csak 1883-ban látott el zsindelyfedéllel, hogy használata kevésbbé veszélyes legyen, mindenképpen az ideiglenesség jellegével bírt.

A vár felső udvarát egyemeletes épület vette körül, amelyben az urasági szobák, paloták, kápolna, konyha, éléskamrák s az udvarnagy szobái voltak elhelyezve, amelyek egyikemásika már a négyszögletes vagy félkör alakú bástyákat foglalta le, ahonnan kisebb-nagyobb ágyúk meredeztek le a mélységbe. A földszintet az emelettel szokatlanul meredek és magas fokú lépcső kapcsolta össze, amelynek maradványát most is csodálkozva nézegetjük. Ezen járt volna Vesselényiné, Széchy Mária? Megadja a tagadó választ Bél, amidőn azt írja, hogy az asszonyi találékonyság oly gépet eszelt ki, amely az emeletre törekvőket innen felemelte. Ő még látta ezt a szerkezetet, amely — úgy mondták neki — a nádorné találmánya volt.[39]

Összehasonlítván a vár mellékelt alaprajzát az említett 1672-ik évi leltárral, megállapítjuk, hogy a vár hat bástyából s 24 helyiségből állott, ide nem számítva természetesen a kimondottan raktárul, kovácsműhelyül, lőporkamráúl, mosókonyha („domus balneatoria", úgy vélem, inkább mosóhelyiség, mint fürdő) és szárítóul („domus siccaria") használt helyiségeket. Melyek azonban azok a helyiségek, amelyeket a leltár felsorolt, azt alig s bizonysággal semmi esetre

---

[37] 2 Terebrae pro fistulis seu canalibus Cisternarum perforandis. (*Urb. et Conscr.* fasc. 119. nro. 17.) Orsz. Ltár.

[38] A Zólyom-Lipcsei Gizella Munkás Árvaház 1900. évi Értesítője, 18. l.

[39] Gemina est arcis moles, superior et inferior. Ista accipiendae familiae destinata, habet aream capacem et fonte instructam saliente. Superior, palatiis culta est, bifariam dispartitis et ad nullam propemodum regulam factis. In his Vesselenii habitatones, sic satis commode factas, sed iam incultu squalentes avide lustravimus. Duas is contignationes, oppidum despicientes insederat, ita commissas, ut ex inferiore machinae beneficio in superiorem attoli potuerint, volentes adscendere. Vesselianae inventum fuisse accepimus, mulieris ultra modum vafrae et hero dominantis. (*Bél:* i. m. II. 450. l.)

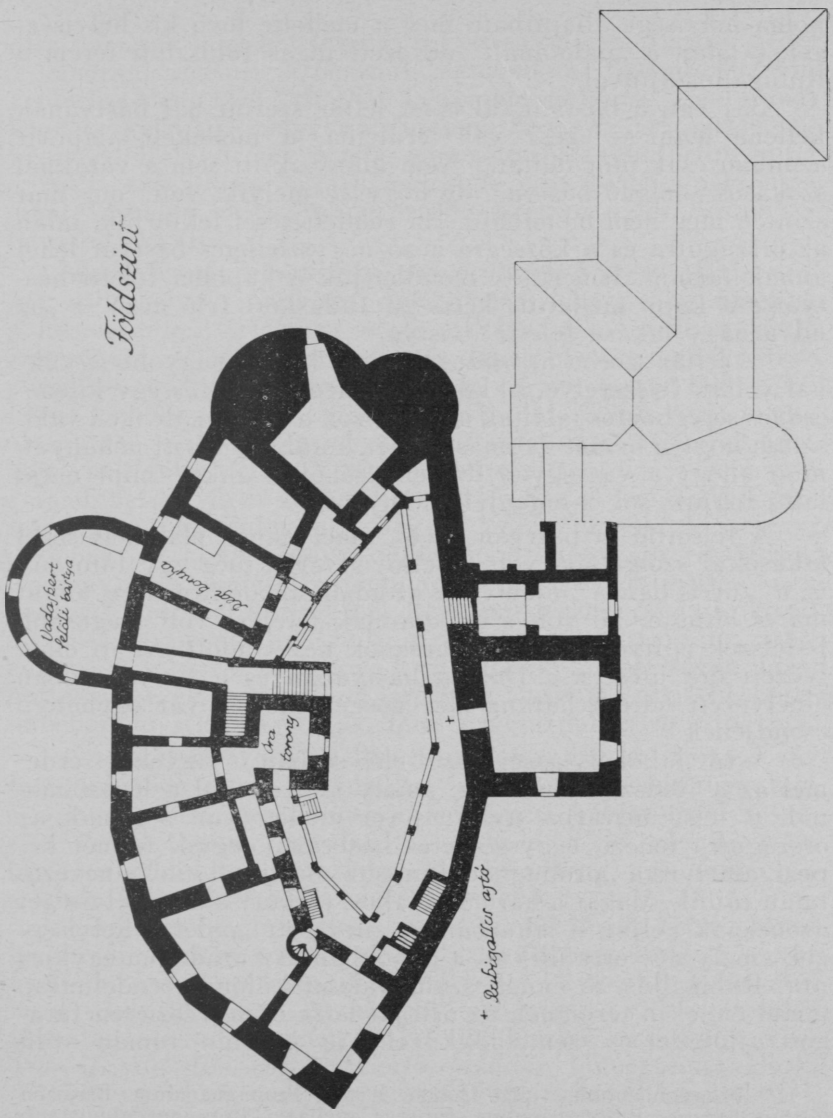

sem lehet megállapítani. Hiányzik a kiinduló támpont. Felsorolt ugyan a leltár három helyiséget, amelyek egymásba nyilva a „dominae comitissae palatinissae" — Vesselényiné — lakosztályát képezték, de ezek megjelölésénél is egyrészt csak a hagyományra, másrészt arra a körülményre támaszkodhatunk, hogy ezek a vár legszebb szobái, amelyek közül az elsőben van a vár egyetlen erkélye. Bizonyossággal csak a ká-

polna helyisége állapítható meg a mellette levő kis helyiséggel, s talán a „palotának" nevezett tágas földszinti terem a Rubigallus-ajtóval.

Baj van a bástyákkal is. A leltár szerint hat bástyának kellene lenni az egész vár területén, a mellékelt alaprajz azonban csak ötöt mutat.[40] Nem hiányzik itt sem a váraknál szokásos „doboló bástya", de hogy az melyik volt, ma már szintén meg nem mondható. Ha rendeltetését tekintjük, talán az országútra és a községre néző négyszögletes bástyát lehet annak tartani. Ismertnek mondhatjuk a kápolna feletti bástyát s a kapu mellettit; kétes „a vadaskert felé néző" s „az udvarnagy lakása feletti" bástya.

A leltár szerint az összes bástyák kisebb-nagyobb ágyúkkal voltak felszerelve. Ekkor még kilenc ágyút és egy kilenccsöves seregbontót találtak a leltározók a várban, de igen valószínű, hogy a német katonaság már korábban elvitt néhányat, mint ahogy a vár egyéb felszereléséből is akkor, mint majd látni fogjuk, sok mindenféle hiányzott.

A felsorolt öt bástyán kívül, amelyeknek alsó helyiségei lakásokul szolgáltak, volt a felső udvaron még egy fatorony is, a „turris lignea", amelynek azonban az alépítménye, amint ma is látható, kő volt s csak annak tetejére volt magasabb fedélszék építve, amely az egésznek nevet adott. Az itt elhelyezett óra ütése s a Doboló bástyában és a Fa toronyban elhelyezett három harang elevenséget adott a vár egyhangú csendjének.[41]

A vár lakóhelyiségei közül első sorban is figyelmet érdemel az a földszinti helyiség, amely közvetlenül a lépcsőháznak a felső udvarba nyiló ajtaja mellett van s annak az országútra lenéző négyszögletes bástyának egyik termét képezi, amelyre a „propugnaculum sub viridi palatio" elnevezés talán ráillik. Magát a három ablakos, téglány alakú helyiséget azonosnak véljük a leltárban megnevezett „palota" helyiséggel, amely név erre illik rá a legjobban. Az uradalom egykori ura, Rubigallus, is ennek szánt valami különös rendeltetést, mivel ennek a teremnek az ajtaját látta el művészies faragott ajtófélléel és szemöldökkővel. Az utóbbin román stilű

---

[40] Propugnaculum, vulgo Dobolo Basta. Propugnaculum Ferarum hortum versus, Propugnaculum supra Capellam, Propugnaculum sub viridi Palatio, Propugnaculum penes Portam, Propugnaculum supra hospitium Magistri Agazonum. *(Urb. et Conscr.* fasc. 25. nro. 35. *Orsz. Ltár.)*

[41] A várnak tekintélyes külsőt adott az a hatalmas fedélszék, amely a bástyákat és a köztük elterülő épületrészeket fedte s a szemlélő figyelmét méltóan magára vonta. Bél is érdemesnek látta ezt az építkezést munkájában felemlíteni: Inter incommoda aedificii merito retuleris niniam, quae arci inaedificata est, materiam; quod sicuti tolerandae obsidioni importunum, ita si flammis tecta corripi accidat, universae moli extra modum damnosum est. (*I. m.* II. 450.)

díszítmények közt két férfifej tekint egymásra, alattuk pedig a várúrnak másutt is használt jelmondata: „Dominus Deus Protector Meus 1573." díszlik. A szemöldökök alsó végét virágleveles ékesítik, amelyekből finoman metszett oszlopok emelkednek felfelé. A még mindig igen jókarban fenntartott relief a XVI. századbeli kőfaragászatnak egy remek példánya, amely minden valószínűség szerint a szomszédos Besztercebányán készült.

Megérdemelt figyelemben részesülnek Széchy Mária szobái, — amelyek délnyugat felé néznek. Az elsőbe, amelyet a messze elterülő Garam-mosta síkságra s a távolban kéklő hegyekre néző erkély tesz még érdekesebbé, egy egyablakos előszobán át jutunk, amelyre igen szépen tagolt bolthajtás borul. Ebből az eléggé tágas szobából több lépcső vezet le egy alaktalan, szűkös és igen gyöngén megvilágított helyiségbe, amelynek felső ajtaja a multban titokzatosan el volt rejtve s amelyben a várúr féltett kincseit és fontos irományait tartotta. Ezt a feladatot teljesítette a néphit szerint Vesselényi idejében is, aki feleségével együtt itt őrizte az interessátusok irományait. A „palatium dominae comitissae palatinissae"-nek nevezett teremből nyílott még két tágas terem, amelyek közül az elsőt „hypocaustum"-nak, a másodikat egyszerűen „cubiculum"-nak nevez a leltár. Igen szépek a helyiségek bolthajtásai s ezek csillagdíszei, amelyek hasonmásait több besztercebányai régi ház terjedelmes árucsarnokán is láthatjuk.

Az erkélyes szobából fedett, oszlopos folyosó vezet a vár tulsó végében lévő kápolnába, amely a „propugnaculum supra capellam" nevű bástyában kapott helyet. Ipolyi szerint Tribel Gáspár az alapítója, aki a XVI. század végén bírta az uradalmat. Terjedelme igen mérsékelt, úgy hogy csak a várúr és családja befogadására szolgált.[42]

A vár egyik pincéjében van a várkút, mely kétség kívül igen régi alkotás s akkor volt használatban, amikor a vár még vízvezetékkel nem bírt. Mélysége 72 méter. Kávájától kezdve körülbelül 20—25 méternyi mélységig a vájat köralakú s azután alakul négyszöggé. A víz felszíne egy nehéz vasajtóval volt felülről elzárható, amihez láncot használtak. A vizet egy hatalmas hengerkerék segítségével emelték fel, amelynek tengelyére egy nagy dob volt szerelve, amelybe egy ember állott be s azt lábaival előre lépegetve hozta körfor-

[42] Az 1657-ben végzett canonica visitatio feljegyzése szerint az oltáron Krisztus, Szent Pál és Apollo képei voltak láthatók ezzel a felirattal: „Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus autem incrementum dedit." Amidőn a vár katholikus kézre került, az oltárra a Boldogságos Szűz képe állíttatott ezzel a felirattal: „Ara B. M. V. Purificatae 1692." — (*Ipolyi:* Schem. Hist. 206.) Amikor az uradalmat a kincstár vette át, a lipcsei plébános szolgáltatott itt hetenkint egyszer misét. (*Ipolyi:* i. m. 206.)

gásba. Maradványait ma is meglepődve szemléljük.[43] Különös érdekességet ad a kútnak, hogy az említett vasajtótól kezdve egy 112 méter hosszú alagút van, amelyen át erősen meghajolva egy tágas s hosszú pincébe és innét a szabadba jutunk. Mondanunk sem kell, hogy úgy az alagút, mint a pince kemény kősziklába van vájva s igazi mesterműnek mondandó azért, hogy a hegy lábánál megindított fúrás vonala a kútat egy hajszálnyira derékszögben találta. Ez mindenesetre csakis iránytű segítségével volt eszközölhető s éppen ebből a körülményből következtethetünk a munka végrehajtásának az idejére. Kachelmann feljegyzése szerint ugyanis az iránytűnek a bányászatban való első alkalmazásával az 1555-ik esztendő-

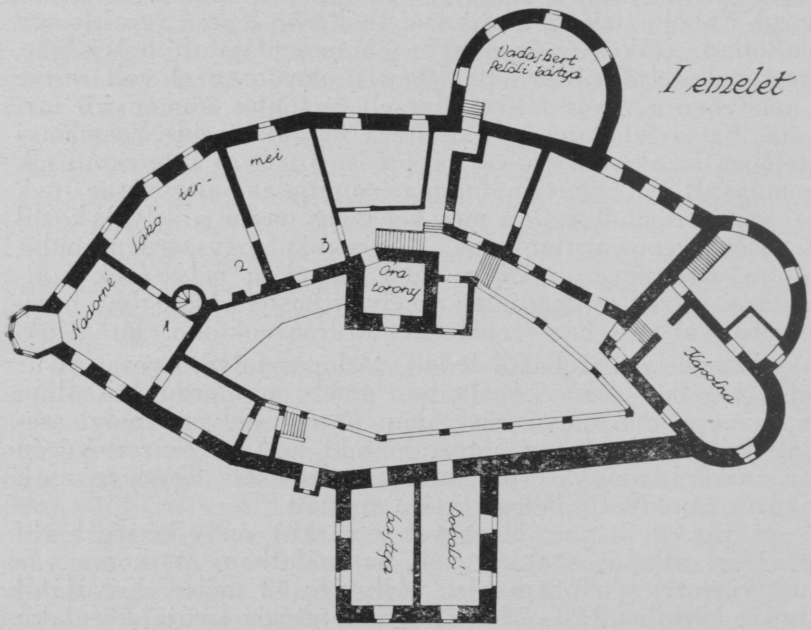

ben találkozunk, s így ezt a munkát a kincstár végezte, amikor 1548-ban a várat uradalmával átvette, vagy — ami valószínűbb — a kiváló bányász, Rubigallus Pál, — aki a várat 1570-től zálogjogon birtokolta s a várban az emlékét fenntartó díszes ajtókereten kívül egyéb építkezést is végzett.

A várkút körül lévő pincék egyikének bejárata felett a

[43] *Bél* a következőket jegyezte fel a kútról: Imprimis admirationem nostram advertit puteus arcis superioris, per durissimam petram, cui arx imposita est, ad eam altitudinem depressus, quantum immissus lapis grandior, tertia minutae parte, sive secundis 20 gravi satis lapsu, vix emetiri poterat. (*I. m.* II. 450.)

homlokkőben ezt a feliratot olvassuk: Maria Regina 1531. Miképpen került ez a felirat erre a helyre, arról majd később lesz szó. Ezt a helyiséget a néphit pénzverő műhelynek („minciarňa") tartja, természetesen minden alap nélkül.

Jól esik a vár látogatóinak a körút befejezése után azt mondani, hogy börtönhelyiségeket falba erősített vaskarikákkal és láncmaradékokkal, mint Murányban, Szepesvárt s másutt, nem láttak.

III.

A zólyomlipcsei várhoz terjedelmes birtok tartozott, mely első sorban is községekből és falvakból, továbbá nagy kiterjedésű erdőkből, majorokból, szántókból és legelőkből állott. A községeket és falvakat összesen tizenegy helyen, adománylevélben és beiktatási jelentésben találjuk feljegyezve.[44] Ezek a következők: Lipcse és Pónik mint községek (oppida), továbbá falvak (villae): Felső- és Alsólehota, Lopér, Kisgaram és Scsavnicska (Rezsőpart), Jeczenye, Péteri, Garamhidvég, Németfalva, Garamszentmiklós, Szentandrás, Mezőköz, Borosznó, Luczató, Hédel, Patkócz, Perhát, Szelcse, Rásztó, Sálfalva és Olaszka. Az 1433. és 1470-ik évi adománylevelekben előfordul még Zagranye, az 1424-ikiben Malychkofalva és a német alapítású Seilersdorf Povraznik néven, az 1464-iki adománylevélben és statutioban Rohozna, az 1470-iki donationalisban Sezank és az 1464. és 1490-ikiben Breznóbánya, amely utóbbi nem mindennapi perlekedésre és erőszakoskodásokra szolgáltatott okot. Zagranje Rohozna és Sezank falvak- úgy látszik, elpusztultak, viszont Malychkofalva azonos lehet Mosóddal (Mostenice), amelyet a donatiólevelek ezen a néven nem említenek, jóllehet az is az uradalomhoz tartozott.[45] Külön kell még megemlíteni két falut, ú. m. Mócsát, Dubraviczát ,amelyek az 1424. és 1433-ik évi adománylevelekben még megelíttetnek, de később már nem,[46] viszont Sebő csak 1629-ben szerepel, mint az uradalom része, de sem előbb, sem később nem fordul elő. Végül három oklevélben, ú. m. az

[44] Az 1424., 1433., 1464., 1465., 1470., 1490. évi és ugyanezen évből egy beiktatási jelentés, továbbá az 1627., 1649., 1661. évi felsorolás és az 1672-ik évi összeírás.

[45] *Ipolyi:* i. m. 195. l.

[46] Dubraviczát Gergely, corbaviai gróf és lipcsei kapitány, 1445. szept. 21-én Hotothini Györgynek adományozta, hogy a neki tett szolgálatokat megjutalmazza: „villam nostram possessionalem dictam Dubrawycze cum omnibus terminis, metis... ad eam pertinentibus ac cum pleno dominio ita vigorose et plenarie uti et ad nos hucusque tenuimus et possedimus per donationem Reginalis majestatis privilegialiter proscriptam perpetue tenendam, regendam, possidendam, vendendam. (*Hazai Okltár* 348. sz.)

1424., 1433., 1490-iki adománylevélben és statutióban előfordul Togarth nevű falu, amely Ipolyi szerint azonos lehet Olaszkával.[47]

Lássuk most már az egyes birtokrészeket s ezek kötelezettségeit a vár birtokosával szemben.

Zólyomlipcse község nevével legelőször IV. Bélának 1250-ben Radun comes számára kiállított adománylevelében találkozunk, amelyben az adomány határainak megjelölésénél egy vonalat említ, amely kelet felé tart s ott eléri a nagy útat, a „via magna"-t, amely Zólyomból Lipcsére vezet.[48] Öt év mulva újra találkozunk a község nevével ugyanezen királynak Besztercebánya számára adott privilegialisában, amikor az addig kevésbbé ismert Besztercebánya hollétét úgy határozza meg, hogy az az ismertebb Lipcséhez közel fekszik.[49] Ezt követi rövidesen Béla királynak 1263-ik évi donatiója (Heinczmann) András, besztercebányai bíró számára, hogy megjutalmazza a város nagyobbítása és fejlesztése körül végzett munkáját, nemkülönben a besztercebányai bányászat fellendítése körül szerzett érdemeit azzal az erdőséggel és földterülettel, amely a város és Lipcse közt fekszik, s amelybe azután a király parancsára Detre, Zólyommegye ispánja, Mike comes fia, beiktatta, miután megállapította, hogy az adomány a lipcsei vár s a király birtoka.[50] 1290-ben itt keltezik azt a bírói levelet, amelyben Poruos fia Sándor ellenfelei, Porun fiai és társaik meg nem jelenés miatt elmarasztaltat-

---

[47] *Schem. Hist.* 175.

[48] *Cod. Dipl.* IV. 2. 59. — Nevét Kachelmann a szászországi Leipziggel hozza kapcsolatba. Erről Bél a következőket írja: Dicitur enim Hungaris: Tót Liptsche, hoc est Slavica Liptscha, quomodo a Germanis et Slavis etiam sua dialecto vocitatur, ut a Német Liptsche, sive Lipsche Germanorum insigni Comitatus Liptoviensis oppido discriminaretur. Adpellationem inde arcessunt, quod a Slavis primum habitari locus iste coeperit cum contra ea Liptoviense oppidum illud Saxones metallici excitavisse perhibeantur. (*Not. Hung.* II. 456.)

Fényes, Magyarorsz. Geogr. Szótárában ezt írja: Ezen város a régi oklevelekben Oppidum privilegiatum regium taxatum nevezet alatt jön elő s most is megvan vérhatalmi joga (ius gladii). (II. 668.)

*Korabin*sky Zolyo-Lipsche, Tóth-Lipsche, sőt a teljesen szokatlan Böhmisch-Liptsch néven mutatja be. (Producten-Lexicon 381. l.)

Sohler Liptsch *Ipolyi*nál. (Schem. Hist. 205.)

[49] Proinde ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod nos hospitibus nostris de nova villa Bistricia prope Lypzhew hanc ad eorum supplicationem concessimus libertatem etc. (*Cod. Dipl.* IV. 2. 298.; *Teleki:* Hunyadiak kora, VI. 311.)

[50] Donatio Belae regis pro parte Andreae Iudicis Bistriciensis Anno 1263. emanata, consideratis fidelitatibus et servitiorum meritis, quae idem in conservatione et ampliatione villae praedictae cum omni fervore fidelitatis impendit, maxime in augmentationem Argenti Fodinarum Bistriciensium.. quandam silvam et terram inter praenominatam villam Bysterchebanam et Lypche existentem sbt. (*Tagányi:* Erdészeti Oklevéltár I. 11. l.)

nak.[51] Már jókorán volt temploma[52] és plebánosa, aki az 1317—1320-ik évi adólajstrom szerint másfél fertót fizetett pápai tized fejében.[53] 1330-ban Róbert Károly a korponai joggal ruházta fel a várost, amely pap- és bíróválasztási joggal járt, de azzal a kötelezettséggel is, hogy minden curiája két részletben három fertót fizet a királynak adóképpen.[54] Innét kapta a neve mellé ezt a jelzéket: oppidum privilegiatum Regium taxatum.

A szabadságlevél kimondja, hogy a lakosság korábbi kiváltságait megváltoztatja és kibővíti, hogy a vendégek ottani száma szaporodjék; ezért is Miklós és Pál, lipcsei vendégek kérelmére, megadja a király a községnek mindazon kiváltságokat, amelyek egyéb német városok díszéül szolgálnak. A királynak ezen kijelentéséből nyilvánvaló, hogy nem rég új német település ment itt végbe, amelyet a király még szaporítani kívánt.[55] Újabb megerősítést nyertek ezen kiváltságok 1340-ben.

A község az 1535-ik évi összeírás szerint 33 portát számlált; ezen szám 1548—1552-ig 44-re, majd 1554-ben 49-re emelkedett; 1596-ban a porták száma 25 volt, 1601-ben a lakóházak száma 77 s az 1604-ben megejtett összeírás szerint 24-ben állapíttatott meg.[56] Az 1610. és 1635. évek közben a jobbágyi porták 12½ és 6 közt váltakoznak, a zsellérek portái pedig 2½ és 1½ közt vannak feljegyezve.

Az idézett királyi szabadságlevél szerint, amelyet Lipót is megerősített, mentesek voltak a lipcseiek a közönséges adózástól s csak konyhapénzül (Kuchel Dienst, Kuchelgeld, census culinaris) fizettek évi 65 frtot két részben. Bár mentesek voltak a robotmunkáktól, mégis kötelesek voltak a vár vadaskertjét és a Lipcse-utcában lévő uradalmi káposztáskertet bekeríteni s a kerítést saját költségükön fenntartani. Ha az uraság „a hegyentúlra" („vber das Gebürg", a liptói és gömöri hegységet jelölték ezen névvel) útra kelt, tíz em-

[51] *Hazai Okltár:* 117. sz.

[52] A *Cod. Dipl.* VIII. 3. 417. szerint „Ecclesia S. Spiritus". A templomot Kuzmányi Hronka című művében 1113-ból valónak mondja.

[53] Item Nicolaus plebanus de Lypsche archydiaconatus Soliensis iuratus dicit suam (plebaniam non) valere ultra marcam et fertonem cum dimidio (ius domini pape) quos solvit. (*Knauz:* Monum. Vatic. I. k. 220.)

[54] *Cod. Dipl.* VIII. 3. 417., VII. 5. 460.

[55] Nos Carolus ... quod, nos possessionem nostram Lipcse, in Comitatu Zoliensi constitutam, ipsius libertate mutata et meliorata, volentes ad instar aliarum civitatum nostrarum Teutonicalium libertatum praerogationis decorare, ut eo amplius numerus hospitum nostrorum existentium in eadem augeatur, Nicolao et Paulo hospitibus de eadem Lipcse vice et nomine universorum hospitum nostrorum de eadem nobis supplicantibus, has gratias et libertates annuentes concessimus stb. (*Cod. Dipl.* VIII. 3. 416.)

[56] *Conscriptio Portarum.* 2659. Tomus 39. *(Orsz. Ltár.)*

bert kellett a községnek kíséretül kiállítani. Az uradalomnak járó vámot évi 20 frttal rótták le. Nagy ünnepek alkalmából kötelesek az uraság mellé bizonyos számú darabontot kirendelni s ezeket étellel-itallal ellátni. Ha pedig az uraság máshonnan érkezik a várba, köteles a község ennek bizonyos mennyiségű élelmiszert a várba felküldeni, a kiszolgáló inasságot pedig a községben elszállásolni. Kötelesek élelmiszereket akkor is adni, ha esküvő, keresztelő, temetések vannak az urasági családban, avagy országgyűlések és hadi átvonulások idején.[57]

A vadaskertben lévő három kisebb halastavat (Fischhalter), úgyszintén a Lipcse-utcában lévő halastavat szintén a lipcseieknek kellett gondozni, de ennek fejében ők használhatták a községben lévő két kertet, az egyiket faiskolának, a másikat konyhakertnek.

Amidőn az uradalmat a kamara 1670 után véglegesen átvette, s most már uraság nem szállott meg a várban, az adózáson kívüli kötelezettségek megváltása céljából, házankint három frtot készült a kamara bekövetelni. A lipcseiek ezt az újfajta adózást, privilegiumaikra való hivatkozással, egyelőre megtagadták ugyan, de a kiküldött bizottság remélte, hogy a hetven ház után járó 210 frt megfizetésére mégis fognak vállalkozni.

Nincs nyoma annak, hogy a várurak és a lipcsei alattvalók közt a szigorú bánásmód, vagy engedetlenség és szolgálat megtagadása miatt elkeseredett viszony létezett volna. Egyedüli kivételt képez Széchy Györgyné, Homonnay Mária, aki köztudomás szerint fukar s még leányaival is keményen bánó asszony volt. Ilyen volt természetesen jobbágyaival szemben is, s úrnőjüket követték tiszttartói is. Egyes esetek ismeretlenek ugyan, de egyről mégis tudjuk, hogy halállal végződött. Ezen esetből s a gyakori bebörtönzésekből kifolyólag, Alaghy Menyhért, a jogügyek igazgatója azt javasolta, hogy amennyiben Széchyné a királyi parancs ellenére sem bánnék jobban jobbágyaival, tisztjeivel együtt a nádor ítélőszéke elé kell őt idézni.[58]

A községgel összeépítve van jelenleg egy közigazgatásilag is külön község, Lipcseutca, amelyről azonban a régibb

---

[57] *Urb. et Consr.* fasc. 119. nro. 19. Az 1678-ik évi Extractus über alle vnd Jede Einkommen des Fisci Antheils Bey der Herrschafft Lypsche az *Orsz. Ltárban.*

[58] Quoad Lypchenses itaque oppidanos, si Domina Vidua Széchyana serio Suae Mattis mandato aquiscere dictosque oppidanos missos facere renuerit, sed eosdem coepta via persequi continuaverit, mox nomine fisci citanda erit ad homicidium in praesentia Domini Comitis Palatini unaque cum satellitibus servitoribusque ejusdem per ipsam iuri statuendis et sine dubio mutabit priora sua intentata. (*Neo Regestrata Acta* fasc. 408. nro. 1. az *Orsz. Ltárban.* — Ezentúl rövidítve *N. R. A.*)

oklevelekben soha említés nem tétetik. Az 1678-ik évi összeírás idején mindössze négy jobbágyot találtak itt, akik kézi robotot teljesítettek a várnak. Ezeken kívül 10½ zsellér volt még a faluban, akik együtt 37·8½ frttal adóztak. Kötelesek voltak az uraság leveleit továbbítani s egy konyhaleányt a maguk költségén az uraságnak adni, az iparos pedig csak félárban számíthatta fel a maga munkáját. A malom bérösszege évi 140 frt 58⅓ dénár, négy hízó után 16 frt 66⅔ dénárt fizet váltságul. Köteles az uradalomtól 36 font tehéntúrót, tíz dénáron számítva a fontját, átvenni.

Zólyomlipcse területén, közel Lipcseutcához, volt egy zárda, amelyből ma csak némi alapfalak s a hozzátartozó halastó maradtak fenn. Minő szerzet lakott benne ,ismeretlen; hazai monasterologiáink egyáltalában nem emlékeznek meg róla. Írott emlékét az országos levéltár egy adatán kívül csak a besztercebányai városi levéltár őrizte meg, az is csak két szűkszavú helyen. Az első Kőnigsberger Mihálynak, a dúsgazdag besztercebányai bányapolgárnak 1503-ból való végrendelete, a másik egy számadási tétel 1520-ból.

Kőnigsberger, halála óráját érezvén közeledni, megírta végrendeletét s abban több bel- és külföldi zárdának kisebb-nagyobb összegeket hagyományozott, hogy lakói érte, ki valószínűleg confraterük volt, misét mondjanak s épületüket gondozzák.[59]

A másik feljegyzés az 1520-ik évi számadási könyvben található, ahol az az ajándékösszeg van bevezetve, amellyel a zárdának a város azért kedveskedett, hogy megengedte, hogy erdejében tölgyfát vághasson.[60] Egyéb emlék nem maradt ránk. Valószínű, hogy a reformáció Zólyom vármegyének ezt az egyetlen zárdáját is eltüntette.[61] Egyetlen ismert fekvőségét, a halastavat, az 1672-ik évi uradalmi leltár szerint, a vár birtokában találjuk.[62]

Pónik. (Ponik libera,[63] Ponyikova,[64] Ponike,[65] Ponyk-

[59] Mehr in das Kloster in Lipsch meinen Bruedern bescheid ich flor 25, halb zu dem gebeu vnd halb zu Messen, dasz sie auch Gott für mich bitten. — Besztercebánya város ltára, fasc. 229. nov. 1. Ugyanennyit hagyott a lechnitzi, győri, pilisi zárdáknak, a boroszlói templomnak stb. — (*Jurkovich*, Königsberger Mihály, a besztercebányai Havi Szemle I. évf. 81. l. és Besztercebánya Multjából I. k. 3—22. l.)

[60] Item auff den liptsch geschenkt pfaffen das sy haben lassen hawen aichen holz yn ihren grunden. (1520. évi Számadási könyv.)

[61] 1559-ben még megvolt a zárda, mert öt jobbágyának az adómentességet említi az akkori összeírás. (*Conscriptiones Portarum* 1559. A. 2679. *Orsz. Ltár.*)

[62] Fischteich zu Vliszka — nur mit etwas wenig Hächten und keinen Kärpfen zur Hausnotturfft besetzt. (*Urb. et Consecr.* fasc. 25. nro. 35. az *Orsz. Ltárban.*)

[63] *Tört. Tár:* XII. 274.

[64] *N. R. A* fasc. 1654. nro. 18. az *Orsz. Ltárban.*

[65] *N. R. A.* fasc. 1654. nro. 22.

bánya.[66]) A telepítés és erdőírtás munkája a Garam, Mócsa, Zolna és Libeta patakok közt elterülő hegyes-völgyes területen még a XIII. század végén sem volt befejezve. A terület zord, lakatlan volt, hegyeit sűrű erdőség borította, amely még vadászatra sem volt alkalmas. Mégis Fülöp mester, Tamás fia, hivatkozva azon harci érdemeire, amelyeket királya, Kun László hadában Ottokár és a kunok ellen szerzett, ezen terület adományozását kérte. A király teljesítette vitézének kérelmét 1282-ben s felszólította az esztergomi káptalant, hogy Fülöp mestert az adományozott birtokba iktassa be. Mivel azonban ezen terület állítólag nemcsak lakatlan, hanem még vadászatra és halászatra sem volt alkalmas, meghagyta neki, győződjék meg annak minőségéről és terjedelméről, s ha tényleg ilyennek fogja találni, járja azt be az érdekelt szomszédokkal s iktassa be azután annak birtokába Fülöp mestert.[67]

Erre a káptalan embere, nevezetesen Miklós, nógrádi archidiaconus, továbbá Horhath Cencio, királyi mester s Tamás, a zólyomi kapitánynak, Miklósnak tisztje, felkeresték a kérdéses területet s azt tényleg lakatlannak, vadászatra és halászatra alkalmatlannak találták. A reambulatióban résztvett a turóci convent embere is, továbbá a zólyomi királyi uradalom összes erdőőrei és halászai, s meg jelent András, a besztercebányai bíró is a tanács kiküldöttjeivel.[68]

Pónik alapját tehát ekkor vetette meg Fülöp mester,[69]

---

[66] *N. R. A.* fasc. 1654. nro. 29.

[67] Terram... Ponik vocatam, in comitatu de Zolyom, iuxta fluvium Goron existentem, non venationi congruentem, in qua nec aquae essent piscationi aptae, vacuam et habitatoribus destitutam... Verum quia de qualitate et quantitate eiusdem terrae seu silvae nobis ad plenum veritas non constat, fidelitati vestrae praecipiendo mandamus, quatenus mittatis hominem vestrum pro testimonio fide dignum, coram quo Horhath Cencio de superiori villa custodum villarum nostrarum de Zolyom, homo noster sciat et inquirat super praedictae silvae seu terrae omnimoda veritate, et si ipsam silvam seu terram vacuam et inhabitoribus destitutam, nec venationi, nec piscationi congruentem invenerit, et tunc reambulet ipsam, convocatis omnibus commetaneis et vicinis et statuat eidem Magistro Philippo cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis iure perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum. (*Cod. Dipl.* V. 3. 112. Eredetije Pónik levéltárában.)

[68] A turóci convent is jelentést tett a határbejárásról. (*Cod. Dipl.* V. 3. 336.)

[69] *Ipolyi:* Schem. Hist. 197. l. a község nevére vonatkozólag azt mondja, hogy nevét Fülöp mestertől kapta: Philippo donata, a quo et nomen Pónik nacta est — a két név között azonban alig lehet kapcsolatot találni. Fülöp mesterrel, vagyis inkább a fiaival 1310-ben találkozunk még egyszer, amidőn az esztergomi káptalan előtt Csák Máté híveinek jogtalan birtokfoglalása ellen óvást emeltek, amit előbb a hatalmas oligarchától való félelmökben tenni nem mertek. Andreas, Petrus

akinek utódait, Sós Pétert és Tamást Nagy Lajos e birtokukban 1373-ban megerősítette.[70] A falu lakossága egyre szaporodván, Dávid, Zólyomvármegye ispánja, 1400-ban szabadságlevelet adott a lakóknak, akiket királyi jobbágyoknak nevez. Ebben mindennemű adótól — omnibus et sigulis censibus, collectis et dacys universis — felmenti őket, amelyeket mostanáig fizettek, szabadon választhatják bírájukat s nem kötelesek a zólyomi ispán bíráját elfogadni; szántóikat és rétjeiket szabadon művelhetik s használhatják. Censust és collectát csak a királynak fizetnek és pedig évenkint 80 aranyforintot három részletben, Szt. Mihály, karácsony és Szt. György napján. Mindennemű tehertől csak két és féltelek mentes, amelyen a királyi vadászok laknak. A szabadalomlevél azon kitételéből, hogy az itt termelt réz és ólom Lipcse vára várnagyait illeti,[71] megtudjuk, hogy lakosai már akkor is bányászattal, vagy úgy, mint a későbbi századokban, kohászattal foglalkoztak. Ezt a kiváltságlevelet Zsigmond 1404-ben, Mátyás pedig 1464-ben megerősítette s a korponai joggal megbővítette.[72]

Pónikon 1548—1550-ig 23, 20, 19 portát számoltak össze, 1554-ben 28-at, 1596-ban csak 18-at, 1610-ben 12-őt s 1½ zsellért; legkevesebbet 1622-ben 6-ot.[73]

Mint a vár tartozéka szerepel Zsigmondnak 1424-iki ado-

---

et Tumpus, filii comitis Philippi, contra filii Comitis Gochoth, qui terram ipsorum Ponik, ad fluvium Gron supra Beszterczebanya sitam occupassent, quamve ob metum Mathaci Palatini lite persequi non auderent, coram Capitulo Strigoniensi protestantur. A panaszosok előadják, quod Jacobus, Petrus et Paulus filii comitis Gochoth quandam particulam terrae suae Ponyk, vocatae, quae est et adiacet juxta fluvium Goron, superius villam Beszterczebanya a parti orientali, circa Molchapatak, in metis distinctionibus et limitationibus terrae eorum ante dictae indebite et iniuste occupassent, potentialiterque detinerent occupatam in praeiudicium ipsorum et gravamen. Cum quibus ad praesens ob metum Matthaei Palatini, Domini ipsorum non auderent neque possent coram aliquo iudice ut deceret experiri. (*Fejér:* Cod. Dipl. VIII. 1. 394.)

[70] *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 7. 577.
Teleki: Hunyadiak kora, VI. 315.

[71] Exceptis tamen cupro et plumbo et alys mineris inibi provenientibus, que alias more solito Castellanis nostris de Lipcse constitutis et constituendis volumus proveniri et administrari.

[72] *Teleki:* Hunyadiak kora, XI. 84.
Fejér: Cod. Dipl. X. 4. 315.
Zsigmond kiváltságlevelének datálásában a két forrásmunka eltér egymástól. Fejér az idézett helyen, amely egyébiránt csak kivonatban közli az oklevelet, „Sabbatho proximo ante festum B. Martini confessoris" áll, viszont Telekinél „Sabbatho proximo ante festum B. Marci confessoris". A sorszámok azonban egyeznek. Fejér, Bél. Not. Hung. Tom. II. p. 457-re hivatkozik, ahol szintén az általa idézett nap van említve.

[73] *Conscriptiones* Portarum Cottus Zoliensis Tom. 59. *(Orsz. Ltár.)*

mánylevelében „Ponyk lybera" mellett Kysponik is, amely Lehotka néven is előfordul.[74]

Minő szolgálmányokat kellett a községnek az 1678-iki összeírás idején teljesíteni s minő terheket kellett viselnie, arra a Lipcsénél idézett Extractus nem nyujt felvilágosítást.

Ismerjük azonban Pónik és a szomszédos Lehotka (Lehota) adókimutatását 1582-ből, amikor mint török hódoltsági községek eleinte 40, aztán 50, 90, 100, utóbb pedig 150 frtot fizettek a füleki töröknek, de ugyanakkor adóztak Zólyomvármegyének is.[75]

Lucató (Luchathew,[76] Luchetin,[77] Lwchathyn[78]). Mint a vár tartozéka előfordul az eddig ismert összes adománylevelekben és beiktatási jelentésekben 1424-től kezdve. 1535-ben 8 portát számlál, amely szám azután 1548-tól 9-re, 1554-ben 11-re emelkedik. Házainak száma 1601-ben 19, telkes jobbágyainak a száma pedig 1610-ben 3, zsellérjeié 1.[79] 1678-ban egész jobbágytelek volt 13, ebből 2¾ zálogban volt a Máriássy- és Radvánszky-családnál. A várnak fizetett 39 frt 37½ dénárt, azonfelül ellátják az uraság asztalát hetenkint jó hallal. Minden paraszthaz gabonaváltság fejében rozs és árpa után 75 dénárt, zabtól 30-at s valami csekélységet kendermag és köles után. Legelőpénzt a kecske és juh darabja után 11⅔ dénárt. Tehéntúrót 10 dénárjával fontonkint kell átvenniök az urasági majorokból. Egy pálinkaüst után fizetnek 3 frt 33⅓ dénárt. A juhszállás után fizetnek egy juhot, egy bárányt, egy kosarat és egy nyersbőrt. Az uraságnak járó szolga (Quartier-Bediente) helyett az uradalom confiscálása után 3 frtot fizettek, úgy hogy az 1678-iki összjövedelem kitett 151 frt 94⅙ dénárt.[80]

---

[74] *N. R. A.* fasc. 483. nro. 34.

[75] *Urb. et conscr.* fasc. 59. nro. 13. alatt Conscriptio Contributionis Turcicae et Comitatus Tornensis Geomeoriensis stb. Zoliensis Anno 1582. E szerint a zólyommegyei hódoltságba a következő községek estek: Halászi, Hajnik, Nagyrét, Mogyoród, Lukóca, Motyó, Dobronya, Pelsőc, Szászi, Pónik, Lehota, Micsinye, Dubravica, Zavada, Becsó, Zámpor, Bacur, Lukóca; ezek úgy a törökhöz, mint magyar földesuraiknak fizettek adót. Osztroluka pl. körülbelül húsz éve fizetett a töröknek: eleinte 70 frtot, később 60-at; Ocsova eleinte 170 frtot, később 300-at, a motyóiak eleinte 25-öt, később 30-at, a hajnikiak először 33-at, később 100-at, majd meg 200 frtot, Halászi 50—100—150-et, legutóbb 250-et részint a füleki, részint a szécsenyi bégeknek.

[76] *Tört. Tár:* XII. 274.

[77] *N. R. A.* fasc. 1654. nov. 3.

[78] *Wenzel:* Az Alsómagyarországi bányavárosok és a Dóczyak. 64. l.

[79] *Conscriptiones Portarum* 2659. Comitatus Zoliensis Tom. 59. *(Orsz. Ltár.)*

[80] *Urb. et Coscr.* fasc. 119 nro. 19.

Hédel (Hedewl,[81] Hedellehota,[82] Hiadell,[83] Hédelfalva[84]). Az 1535-ik évi conscriptióban nem fordul elő. Portáinak a száma 1548-ban 3 s ezután sem emelkedik háromnál többre; házainak a száma 1601-ben 12. Évi adója az 1672-iki kimutatás szerint 7 frt 87½ dénár volt. Túróért tartozott 8 frt 40 dénárral s 1 pálinkafőzőüstért 4 frttal, a malombér 40 frt 90 dénárban volt megállapítva. 1678-ban 4 telkes jobbágy volt a faluban, akik közül 2½ Hédely Mátyás bárónál és az Ujfalussy-családnál volt zálogban; zsellér volt 12, zálogban 9. Censusköteles volt mindössze 1¼ telkes jobbágy és 3 zsellér s így e címen 3 frt 46⅔ dénár folyt be. Legelőpénzül fizettek 9 frtot, 3 pálinkafőzőüst után 10 frtot; szálláspénzül annyit, mint a lucatőiek, juh- és kecsketized váltságot minden darab után 11⅔ dénárt. Malombért 34 frt 8½ dénárt, amelyből ⅛-ot javításra vonnak le. Egy hízó fejében 4 frt 18⅔ dénárt, tehéntúrót átvesznek 12 fontot, úgy hogy a kincstár azévi jövedelme 96 frt 24⅓ dénár volt.

Sálfalva. Az 1424-iki donatióban Sokfalwa néven találjuk, ami valószínűleg csak elírás lehet; 1455-ben tót nevén, Salkowawes szerepel, 1464-ben Salkfalva; az Ernust- és Beatrix-félékben nincs megemlítve,[85] később pedig már szokott nevén — Schalkendorf — fordul elő. Legrégibb neve valószínűleg Saulsdorff, amely néven ismételten előfordul a besztercebányai városi levéltárban.[86] Portáinak a száma 1535-ben 13 s ezen szám a század végéig jóformán állandó maradt. Házainak a száma 1601-ben 7, 1604-ben 6, 1610-ben 3½ s ¼ zsellérporta.[87]

A török világban, amikor a török minduntalan fenyegette a felső Garamvidéket, Majthényi László, zólyomi kapitánynak az volt a terve, amint ezt 1591. november 12-én Besztercebánya tanácsával is közölte, hogy Sálfalván egy húsz darabontból álló őrséget állíttat fel, amelynek a szervezését az akkori lipcsei kapitányra, Guet Kristófra kívánta bízni[88] 1590-ben ugyanis a község elég sokat szenvedett a töröktől.[89]

---

[81] *Wenzel:* i. m. 64.
[82] *Dl.* 38867. *Orsz. Ltár.*
[83] *N. R. A.* 284. nro. 57.
[84] *N. R. A.* 675. nro. 16.
[85] *Wenzel:* Az alsómagyarorsz. bányavárosok és a Dóczyak, 64. l. A Beatrix-félében van ugyan egy név, amely azonban azután nem fordul elő: Saskafalwa. — ha csak ez nem a nélkülözött Sálfalva.
[86] *Ipolyi:* Schem. Hist. 202.
[87] *Conscriptiones Pertarum* 2659. Cottus Zoliensis, Tomus 59. *(Orsz. ltár.)*
[88] Fasc. 380. nro. 67. a besztercebányai vár. ltárban.
[89] A töröknek 1590-iki betöréséről s pusztításáról megemlékszik az 1593-ik évi Conscriptio Portarum a következő sorokban: Salkowa anno abhinc tertio depopulata erat per Turcos connumerata portas 10. (*Orsz. ltár* 2659. Tom. 59.)

Az óvatosság nem is volt felesleges, mert a következő hónapban karácsony táján a török portyázók kétszer is rátörtek a falura, de a besztercebányai őrséggel szemben nem sokra mentek.[90] Megismétlődött a török becsapás a következő évben is, amikor november 5-ikén a falura törtek, ott károkat okoztak, s néhány embert magukkal hurcoltak.[91]

Sálfalvától délnyugat felé terült el a Garam jobb partján az a hatalmas rétség, amelyet IV. Béla a lipcsei vár területéből kiszakított s 1255-ben a besztercebányaiaknak adományozott, amely azután századokon át „pratum castri" s „Schloszwiese", „Burgwiese" néven fordul elő a városi levéltár irataiban.[92]

Szelcse. Szelcze néven előfordul Lipcse 1340. évi határbejárási oklevelében s azután is több oklevélben különféle alakban: 1424-ben Zelche, 1441-ben Selcza, 1455-ben Zewlcza, 1470-ben Zelecz, 1490-ben Szelecz.

Portáinak a száma 1535-ben 24, 1549. és 1552-ben 27½, 1596-ban 12; házainak a száma 1601-ben 20.

Patkócz. Zólyomlipcse községnek 1340-ik évi határmegállapítási oklevelében Koknicze, az 1424-ik évi donationálisban Podgonicze, az 1441-ikben Podkonycze néven találjuk s ugyanezen a később kiadottakban.

Portáinak a száma 1535-ben 13 volt, 1548-ban 12, s az is maradt a század végéig; házainak a száma 1601-ben 18, 1604-ben 10 volt. 1610-ben, amikor colonusok és inquilinusok, telkes jobbágyok és zsellérek szerint ejtették meg a porták megszámlálását, volt 5 colonus- s 1¼ inquilinus-porta.[93]

Az 1678-ban végzett kamarai összeírás alkalmával 16 jobbágytelket jegyeztek fel, amelyből öt Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, 1½ puszta volt, ⅓ volt a bíróé s mint ilyen adómentes; maradt tehát 9¾ adóköteles, s ezenfelül 12 zsellér és egy szabados (Fraysaszler), akik együttesen 39 frt. 50 den.-t adóztak. Minden telkes jobbágy fizetett gabonaadó címén két véka rozsot, ugyanennyi árpát, három véka zabot, félvéka borsót, ugyanennyi kendermagot, ¼ véka kölest, ami készpénzen megváltva együttesen 38 frt. 44½ dén.-t tett ki. A sza-

[90] Az esetet Besztercebánya város 1591-ik évi Számadási Könyve jegyezte fel: Denen Stadtleuten so zue zweymaln Auff den Feindt Ausgelauffen, als er in das Schalkendorff Aingeplatz Vndt hernacher sich Auff dem Waldt bei Wiglesch sehenn lassen Verehrt an Wein so zalt worden 4 fl. 91 den. — 1591. decz. 28.

[91] Wie er (a török) dann neulicher Zeit den 5 des Monats Novembris In Ain dorff an der Gran zwischen Neusol vnd Lipsch gelegen schaden gethan vndt etlich Personen hinweggefueret hat — panaszolja Besztercebánya tanácsa a királynak. — (Fogalmazvány a besztercebányai városi ltárban fasc. 324. nro. 111.)

[92] *Ipolyi:* Schem. Hist. 205. l.

[93] *Conscriptiones portarum* 2659. Comitatus Zoliensis, Tomus 59.

bados, aki köteles volt levélküldöncz-szolgálatot teljesíteni, úgy látszik — már készpénzben váltotta meg előbbi kötelezettségeit; ezenfelül 4 őz helyett 2 frt. 40 dén.-t, 8 nyúl helyett 2 frt. 40 dén.-t, 25 fogoly helyett 6 frt. 25 dén.-t fizetett.[94] Juh- és kecskedíjak fejében 11⅔ dén., kitett 1678-ban 31 frt. 26⅔ dén.-t. Két szállás után 9 frt. 83⅓ dén., két pálinkaüsttől 6 frt. 66⅔ dén. A község adója volt évenkint 71 frt. 40 dén. Turót átvett 400 fontot 40 frt. értékben.

Perhát mint possessio Prohod, előfordul Lipcse 1340-iki határmegállapításában, Prehod néven az 1424-iki donationálisban, azután pedig váltakozva Prijechod, Prychod, Prehod, Prekod néven. Portáinak a száma 1555-ben 8, ugyanennyi az 1549-, 1550-, 1552-iki összeíráskor, 1554-ben 9, s 1596-ban 4; házainak a száma 1601-ben 17; az 1610-iki összeírás szerint volt a községben 3 telkes jobbágy s egy zsellér; a következő összeírások is csak kevés eltérést mutatnak az utóbbi számoktól.

Mezőköz. Tót neve Medzibrod csak V. László 1455-ik évi inscriptios levelében fordul elé Megywbrodye írásban.[95] 1464-ben Mechybrody, 1470-ben Wezibrod,[96] 1629-ben Mezibrogia csak az írásban térnek el. 1555-ben 10, 1554-ben 12, 1596-ban csak 3 portája volt; házainak száma 1601-ben 20, 1604-ben 12 volt.[97] 1610-ben a colonusok és inquilinusok szerinti számláláskor 4 telkes jobbágyat és 1½ zsellért jegyeztek fel. Az 1672-ik évi összeírás szerint 67 frt. volt az adója, átvett 400 font turót, amiért 40 frtot fizetett; 3 üst után 12 frt., malombér fejében 111 frt. 80 dén. járt az uraságnak. Az 1678-iki kamarai összeíráskor 12½ jobbágyat és 3 zsellért számláltak össze, akik együttesen 33 frt. 83⅓ dén. adót fizettek. Az ott lakó halász régebben természetben szolgáltatta be az uraság asztalára a halat, helyette most 11 frt. 66⅔ dén.-t fizet. Természetben kellett még 2 véka rozsot, ugyanennyi árpát, 3 véka zabot, ½ véka borsót, ½ véka kendermagot s ¼ véka kölest az uraságnak beszolgáltatni, a kamara pedig pénzben váltotta be ezen járandóságot. Volt akkor a falunak két szállása, amely után 2 juh, 2 bárány, 2 nyestbőr s 2 kosár járt az uradalom tulajdonosának. A külön alkalmakkor beszolgáltatandó élelmiszerek fejében a kamara jobbágyankint 3 frtot szedett, ami 36 frt. 30 dén.-t tett ki. Minden egyes háznak 12 font tehénturót kellett át-

[94] Der Freysaszler aldar so schuldig die Brief hin undt wider auszutragen gibt Jährlichen 2 fl 40, 4 reh a 60 = 2 fl 40, 8 hasen a 30 den = 2·40. Reebhuener 25, aines per 25 ung = fl 6·25. (*Urb. et Conscr.* fasc. 119. nro. 19. *Orsz. ltár.*)

[95] *N. R. A.* Fasc. 1654. nro. 22. *(Orsz. Ltár.)*

[96] *N. R. A.* Fasc. 483. nro. 34.

[97] *Conscriptiones portarum* 2659. Cottus Zoliensis, Tomus 59.

venni. Juh- és kecskelegelőpénz fejében 1678-ban 62 frt. 49⅓ dén.-t fizettek. A falu molnára fizetett 93 frt. 13⅓ dén. bért, amelyből ⅓ javításra vonatott le; az előbbi természetben beszolgáltatott 4 hízót 16 frt. 66 ⅔ dén.-ral váltotta meg, azonfelül 24 font turót kellett átvennie 2 frt. 40 dén. árban. A falutól beszedett összjövedelem 339 frt. 17⅔ dén. volt az említett esztendőben.[98]

Zólyomszentandrás. 1424-ben villa utraque Zenthandrás néven fordul elő a Garam által elválasztott Borosznó és Szentandrás községe,[99] 1455-ben Zenth Endre néven vétetett fel V. László adománylevelébe,[100] ugyanígy Mátyásnak a Horváth-testvérek számára 1464-ben kiállított donationalisában,[101] később azonban rendesen csak Szentandrás néven fordul elő.[102]

Az 1535-ik évi összeírás szerint 9 portája van, amely szám nyolccal váltakozva a század végéig ugyanaz marad; házainak a száma 1601-ben 24. Az uradalomml szemben 1672-ben a következő kötelességei voltak: Évi adója 67 frt. volt, turót átvett 200 fontot s 3 pálinkaüsttől fizetett 19 frtot. Az 1678-iki összeírás szerint a 12¼ jobbágy és 4 zsellér együttes adója 33 frt. 83⅔ dén. volt; természetben kijárt minden jobbágytelektől 2 véka rozs és árpa, 3 véka zab, ½ véka borsó, kendermag és köles, 3 pálinkafőző üstre kivetettek 10 frtot s legelőpénzül 2 frt. 30 dén.-t. A szállásért jár 2 juh, 2 bárány, 2 nyestbőr s 2 kosár. Az urasági cselédség szállásmegváltása fejében fizetett minden telkes jobbágy 3 frtot; az átvett turóért befolyt 14 frt. 40 dén. Juh- és kecsketized fejében fizetett a falu 93 frt. 91⅔ dén.-t s így az összjövedelem kitett ebben az évben 271 frt. 48⅓ dén.-t.

Borosznó. Neve csak téves írás folytán (Brwzw, Brwzno) mutat eltérést a szokásos elnevezéstől, a szokásos Brusznó tól 1535-ben 3 portája volt, mely szám 1554-ben is 3 maradt; házainak a száma 1601-ben 16, 1604-ben 10. Az 1610-iki összeírásban 2 colonusa és 1 zsellérje volt, 1622-ben meg éppen csak 1.

Az 1672-iki összeírás szerint 33 frt. 40 dén. járt az uraságnak adó fejében; átvett 206 font turót 20 frt. 60 dén. árban, két pálinkafőző üst után fizetett 8 frtot, összesen 62 frt. 9 dén.-t. A molnár malombére 100 frt. 90 dén. A zsellérek adtak évenkint az uraságnak 1 dámvadat, 2 nyulat s

---

[98] Extractus Uber alle vndt Jede Einkommen des Fisci Antheils Bey der Herrschafft Lypsche. (*Urb. et conscr.* Fasc. 119. nro. 19.)

[99] *Magy. Tört. Tár:* XII. 277. l.

[100] *N. R. A.* Fasc. 1654. nro. 22. *(Orsz. ltár.)*

[101] *N. R. A. Fasc.* 1654. nro. 29. *(Orsz. ltár.)*

[102] Königsberger végrendeletében: Pfarkirche S. Andre. *(Ipolyi* i. m. 200. l.)

10 fogolyt. Viszont az 1678-iki kivetés szerint volt 7¼ telkes jobbágy s 4 zsellér; a bíró mentessége mellett ezek 30 frt. 61½ dén. adót fizettek; három halász 11 frt. 66⅔ dén.-t; az erdész? („Vorster") adott évenkint 1 őzet, 2 nyulat, 10 fogolyt, továbbá rozs-, árpa- s zabváltságot, 2 pálinkafőzőüsttől 6 frtot s szállásváltság fejében házankint 3 frtot. A molnár bére 84 frt. 8⅓ dén. A természetben leadandó rozsot, árpa, zab, kender s kölest itt is pénzzel váltották meg; átvettek ők is tehénturót az urasági majorokból s ők is fizettek kecske- és báránytizedet s legelőpénzt, úgy mint a többi község. Összjövedelem volt ebből a községből 227 frt. 94 dén.

Garamszentmiklós. Neve különféle változatokban fordul elő. Az 1424-ik évi donatioban mint Zenth Miklós ad arcem Lipche, az 1433-ikiben s az azutániakban mint Dubowo, Dwbowa és Dubova; Königsberger említett végrendeletében mint S. Nikla, az Appendix Pazmanii-ban pedig mint S. Nicolai de iuxta Gron fordul elő.[103] 1533-ben 7 portája volt s a század végéig csak kétszer volt 6; házainak a száma 1601-ben 18; az 1610-iki összeírás szerint volt csak 2 telkes jobbágya és ½ zsellérportája, 1633-ben pedig csak 1¼ portája együttesen.

Az 1672-iki összeírás szerinti adója 39 frt. 62½ dén.-t tett ki. Átvett 298 font turót 29 frt. 80 dén. áron. 4 pálinkafőző üstjét 16 frttal adóztatták meg, s így az uradalom jövedelme itt 105 frt 42½ dén. volt. Az 1678-iki szerint 9¾ paraszthász — ¼ a bíróé, mentes volt — és 6 zsellér 49 frt. 68½ dén.-t fizetett; fizettek ezenfelül üstpénzt, legelődíjat, szállás- (Quartiergeld) s gabonaváltságot — úgy, mint a többi falu; ennek összege 133 frt. 33⅓ dén.-t tett ki.

Németfalva. 1281-ben magyar nevén fordul elő: „Nempti in Comitatu Zoliensi",[104] 1320-ban „Villa Nemethy in Comitatu de Zoulom";[105] V. László 1453-ik évi adománylevelében Nyemeczkawes, 1464- és 1470-ben Németfalw. Portáinak a száma 1533-ben 10, azután egészen 1554-ig állandóan 9. Házainak a száma 1601-ben 19; az 1610-iki összeírás szerint van 3½ jobbágytelke és ½ zsellértelke.

Adó fejében az 1672-iki összeírás szerint 44 frt. 62½ dén.-t fizetett. Átvett 204 font turót 20 frt. 40 dén. árban, két pálinkaüst után fizetett 8 frtot s a Turnik-hegyi legelőért 3 frtot. A malombér — molendinum Buggoviense — 30 frt. 90 dén. Együttes jövedelem volt ebben az évben 123 frt. 92½ dén. Ezen felül az itteni szabadosok adtak 3 dámvadat, 6 nyulat s 25 fogolyt.

---

[103] *Ipolyi:* Schem. Hist. 167. l.
[104] *Fejér:* Cod. Dipl. V. 3. 93
[105] *U. o.* VIII. 2. 288.

Az 1678-iki kamarai conscriptio már többet vetett ki a 10½ házra, amelyek közül 2¾ Joanellinél volt zálogban, ¾ a bíróé, szabad volt, maradt tehát 7¾ telek, 4 zsellér és egy szabados („Freystädtler") mint adóköteles, amelyek együttesen 33 frt. 89¼ dén.-t fizettek: 2 üst után adóztak 6 frt. 66⅔ dén.-t, juh- és kecskelegeltetés fejében 7 frt. 50 dén.-t. A szabados adott 3 őzet, 6 nyulat és 25 foglyot. Cselédszállás és külön élelemváltság fejében minden jobbágy 3 frtot. Turót átvesz minden ház 12 fontot 10 dén.-ral számítva, juh- és kecsketized fejében a bevétel 19 frt. 63 dén. Juhszállásért adott a falu 1 bárányt 75 dén. értékben, 1 juhot 1 frt, 1 nyestbőrt 3 frt. és 1 kosarat 16⅔ dén. értékben. A molnárra évi 42 frt. volt kivetve, amelyből ⅛ javítási költségre vonatott le s így 37 frt. 11⅔ dén. illette a kamarát: 2 hízó után 8 frt. 33⅓ dén.-t, turóért 1 frt. 20 dén.-t. Az összjövedelem kitett 161 frt. $67^{7}/_{12}$ dén.-t.

Rásztó. Az 1420-iki adománylevélben Razthoka, az 1433-ikiben Ratzhoka, az 1464. és 1470. éviekben Rozthaka néven szerepel. Portáinak a száma 1348-ban 2, 1350-ben és 1352-ben 3, 1354-ben 6; házainak a száma 1601-ben 10. Az 1672-iki összeírás szerint évi 26 frt. 25 dén. adóval volt megterhelve, turóért fizetett 27 frt. 60 dén.-t, a 2 pálinkafőző üst után évi 8 frtot. 1678-ban 7 jobbágytelek volt a községben, amelyből 2¼ Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, ¼ volt a bíróé tehermentesen, maradt tehát 4¾ adókötelesen; zsellér volt 6, 2 zálogban; ezek együttesen 21 frt 87½ dén. adót fizettek, 6 frt. 66⅔ dén. járt a kamarának üstpénzül, ezenfelül minden jobbágy leadott 2 véka rozsot és árpát, 3 véka zabot, vagy megválthatta a rozs vékáját 25 dén.-ral, az árpát 70 dén.-ral s a zabot pedig 30 dén.-ral, a borsót 30-cal, a kendermagot 20-szal, a kölest ugyanennyivel. Szállásmegváltás és élelem fejében egyenkint 3 frtot fizettek; legelőpénzt 15 frtot, sajtért 3 frt. 40 dén.-t. Juh- és kecsketized-váltság fejében 39 frt. 64 dén.-t, juhszállásért 2 juhot, 2 bárányt, 2 nyestbőrt és kosarat. Az összjövedelem 130 frt. 66½ dén.-t tett ki.

Garamhídvég. Rendesen tót nevén Zámosztia fordul elő különféle helyesírással: Zamoscia (1424.), Zomosty (1433.), Zamosthe (1464.). 1535-ben 4 portája volt, s ez a szám ezután is 5—6 között ingadozott. Házainak a száma 1601-ben 11 volt, az 1610-iki összeírás szerint volt 2 jobbágytelke és ½ zsellértelke.

Az 1678-iki kamarai összeírás szerint Radvánszky Györgynél volt zálogban s csak a legelőpénzt, évi 3 frtot, szedett a kincstár.

Péteri. Nevének legrégibb alakja „villa Predynich" elő-

fordul 1284-ben;[106] 1358-ban egy bírája Petrik de Prydeyn,[107] az 1424-iki inscriptioban Predania, az 1455-ikiben Pradayna, az 1464-ikiben Predanya, az 1470-ikiben s azóta rendesen Predayna a neve. 1555-ben 16 portája van s legtöbb 1554-ben, 22. Házainak a száma 1601-ben 34. 1672-ben csak 1 zsellérje volt, aki nem adózott, de akinek az uradalom mint itcésének 8 köböl gabonát és 1 drb. kősót adott, amit 8 frt.-ban értékelt.

Egyéb adózási adatait nem ismerjük, mivelhogy az 1672- és 1678-iki összeírás idején zálogban volt Radvánszky Györgynél és felesége Máriássy Johanna Katalinnál.

Jeczenye. Nevét az 1424-iki Zsigmond-féle oklevél Jechené-nek írja, az 1455-iki V. László-féle Jezen-nek, az 1464-iki Mátyás-féle Jezyn-nek, a következő évihen Jeszenyé-nek, az 1470-iki Jezyná-nak írja, 1629-ben pedig Jeszenic-nek. 1555-ben 15 portája volt, amely a következő összeíráskor — 1549-ben — 15-re, 1554-ben 19-re emelkedett. Házainak a száma 1601-ben 25. Évi adója 70 frt. 51½ dén. Turóért fizet 39 frt. 60 dén.-t, 2 üstért 8 frtot. A malombér 45 frt. 90 dén. s köteles a vár szükségleteire ingyen deszkát fűrészelni, a jobbágyok pedig kötelesek a rönkölyfát szintén ingyen a várba szállítani. A szabadosok évenkint 1 dámvadat, 2 nyulat és 10 foglyot adtak a vár konyhájára.

Az 1678-iki conscriptio 20¼ jobbágytelket mutat ki, ezekből azonban 5¾ zálogban volt Ujfalussy Lászlónál, 2¼ pusztán állott, ¼ a bíróé volt s mint ilyen mentes, maradt tehát 12 adóköteles. A 14 zsellér közül 4 zálogban volt; ezeken felül volt még 1 szabados. Összes adójuk 52 frt. 50 dén. A szabados leveleket továbbított s beszolgáltatott 1 őzet, 2 nyulat s 1 fogolyt, vagy készpénzben beválthatta. A pálinkaüst után járt a kincstárnak 5 frt. 55⅓ dén. A tehénturó fontját 10 dénárral vették át, a cselédszállítást és alkalmi élelemszállítást házankint 5 frttal váltották meg. A juhszállásoktól leadtak 1 juhot, 1 bárányt, 1 nyestbőrt s 1 kosarat. A malombér 32 frt. 1⅓ dén., 2 hízó megváltási összege 8 frt. 55⅓ dén., a fűrész pedig egy deszka után 5 dén.-t fizetett. Az összjövedelem kitett 221 frt. 84⅔ dént.-t.

Hunyadi Mátyás 1465. április 5-ikén fontolóra vevén azt

---

[106] Az 1284-ik évi oklevélben László király a hűtlenségbe esett Moys mestertől és testvérétől Simontól, Salamon fiaitól elvett Predynich, Juretina et Musuna nevű területeket Belusnak adományozza. (*U. o.* V. 3. 241. 512.)

[107] Nagy Lajos az 1358. aug. 14-ikén Zólyomlipcsén kiállított oklevelében a Loppena vize mentén lévő királyi erdőség kiirtása végett összejött telepeseknek húszévi adómentességet s ugyanolyan szabadalmakat biztosít, aminőket a korponaiak élveznek; a bírónak mentességet a collectától és a kamarai nyereség alól és neki és utódainak örökös bíróságot, egy szabad curiát, malmot és mészárszéket. (*Cod. Dipl.* IX. 2. 672.)

az inséget és szegénységet, amelybe ez a község a lezajlott háborúskodás idején a cseh husziták rablása folytán jutott, s azt talpra állítani akarván, lakóit mind személye, mind vagyona után fizetni szokott adóitól felmentette.[108] Hasonló engedményben részesítette a király Korponát, Késmárkot, Trencsént s Mezőkövesdet.

Lopér. Erdőborított királyi terület volt még 1338-ban, amikor Nagy Lajos Petriknek, a péteri villicusnak, a Lopenna vize melletti szállás számára korponai jogot adott.[109] Az 1424-ik évi donationalisban villa Lopea a neve, az 1433-ikiben Lopye, az 1464-ikiben Lopee, az 1470-ikiben Lopeya, sőt még 1629-ben is még ezzel a magánhangzóval végződő névvel találkozunk. Tót elnevezése ma Lopej. A már említett Königsberger-féle végrendeletben (1503) „Pfarre S. Georgen" néven fordul elő a község temploma, minthogy az Szt. Györgynek volt és ma is van dedicálva.[110] 1553-ban 5 portát jegyeztek fel ezen faluban: e szám csak egy conscriptio alkalmával — 1548-ban — emelkedett 6-ra. Házainak a száma 1601-ben 13 volt.

Mik voltak a terhei úgy az 1672-iki, mint az 1678-iki összeírás alkalmával földesuraival szemben, nem mondhatjuk meg, mivel az adatok az összeírásból hiányzanak.

1590-ben a török az erdőkön át Lopér alá merészkedett s ott a falu lelkészét, Pepich Mihályt, foglyul ejtette s a füleki vár kapuja előtt kegyetlen módon kivégezte.[111]

---

[108] Nos Mathias ... quod, nos tum ad humillime supplicationis instantiam nonnullorum fidelium nostrorum per eos pro parte universorum populorum et iobagionum nostrorum in possessione Jassena ad castrum nostrum Lypcze pertinenti commorantium nostre porrecte majestati, tum vero considerata inopia et paupertate eorundem populorum et iobagionum nostrorum, in quam ipsi hys preteritis gwerrarum temporibus devenisse dicuntur, eosdem populos et iobagiones nostros ab omni tributaria solutione tam de personis, quam de rebus et bonis ipsorum quibuslibet super tributo in oppido nostro Lypcze exigi solito debenda durante nostro beneplacito gratiose duximus eximendos et liberandos. Quo circa vobis fideli nostro Egregio Damiano Horvath castellano castrorum nostrorum Wysegradiensis et Lypche prefati ac vicecastellanis per eum in eodem castro Lypche constitutis, presentibus et futuris presentium notitiam habituris harum serie firmiter mandamus, quatenus visis presentibus prefatos populos et iobagiones nostros in prescripta possessione Jessenye pro tempore commorantes ad solvendum huius modi tributum, tam ut prefertur de personis et rebus et bonis ipsorum quibuslibet super dicto tributo fieri debendam artare et compellere aut ipsos propter hoc contra formam premisse nostre gratiose exemptionis in personis, rebus et bonis eorum quibuscunque impediere, damificare nequaquam presumatis. (*Dl.* 16182. *Orsz. ltár* és *Tóth Szabó:* A cseh huszita mozgalmak 448. l.)

[109] Silva regalis prope aquam Lopenna a Petrik villico de Prydeyn impopulanda iure Carponico denatur 1338. (*Fejér:* Cod. Dipl. IX. 2. 672.)

[110] *Ipolyi:* Schem. Hist. 170. l.

[111] *Slávik:* Dejiny Dobronivskej evang. Cirkve.

Alsólehota. 1424-ben Petwrlehota, 1433-ben Lehota Petri, 1464-ben Petrik Lehathaya, 1470-ben már Alsó-Lehota a neve. Az 1672-iki összeírás szerint 40 frt. 68½ dén. volt a falu évi adója. 242 font tehénturóért fizetett 24 frt. 20 dén.-t, s 3 pálinkafőző üst után 12 frtot. A malom bére évi 40 frt s turóért 3 frt. 20 dén.; bírái a levélhordás kötelezettsége alól való felmentésért évi 18 frtot fizettek.[112] a szabadosok évenkint 2 dámvadat, 4 nyulat és 12 fogolyt adtak az uraságnak.

Az 1678-iki összeírás szerint 12¼ jobbágytelek volt a faluban, ebből $3^{5}/_{12}$ Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, 1½ pusztán állott, 1 mentes volt, adózott tehát 7¼. Zsellér volt 24, 8 zálogban. Ezekkel együttesen 33 frt 61 dén. adót fizettek. egyenként 30 dén. s 12 fogolyt, darabját 25 dén.-ral számítva, tartozott leadni, vagy megváltani. A malombér 25 frt: az uraságí halász a hetenkint beszolgáltatandó hal helyett évi 3 frt 33 dén.-t fizetett. Legelő-, szálláspénz, pálinkafőzőüst, cselédszállás és alkalmi élelemszállítás váltsága ugyanolyan volt, mint a többi faluban. Az összjövedelem kitett 202 frt $7^{5}/_{6}$ dén.-t.

Felsőlehota. 1406-ban Superior Lehota néven nevezi egy oklevél a lopéri plébánia levéltárában.[113] azután pedig a következő neveket találjuk: 1424—1470-ben Felsew Lehota, 1441-ben Király Lehota, 1433-ben Lyhota Regis, 1464-ben Felseo Lehathaya: tót elnevezése Horna Lehota. 1333-ben csak 3 portája van, 1548-ban már 7, a következő évben 8, 1554 és 1593-ban 9. Házainak a száma az 1601-ben végzett conscriptio szerint 33, az 1610-ikiben van 7 jobbágytelke és 2 zsellérje. Mik voltak a terhei, arról sem az 1672-, sem az 1678-ik évi összeírások nem tudósítanak.

Olaszka. tót neve Valaszka, de sem az egyik, sem a másik névvel a régibb — 1424., 1441., 1433., 1464., 1470. — donationális oklevelekben nem találkozunk. Feltünt ez a körülmény nagyon természetesen Ipolyinak is, aki azért, figyelembe véve azt, hogy az egyes községek az oklevelekben földrajzi egymásutánban szoktak felsorolva lenni s hogy a hiányzó Olaszka helyén Togarth (1424.) és Tergorth (1441. és 1433.) nevet talált, hajlandó volt Olaszkát Togarth-Tergorth-tal (voltaképpen Tiergarten, úgy mint gömörmegyei Telgart is) azonosnak venni. A község nevét Ipolyi Vladislaus Valachus-szal hozza kapcsolatba, akinek Mülstein Vid. zólyomi alispán, kamaragróf s beszterce-

[112] Sculteti ob litterarum deportandarum exemptionem annuatim tenentur dare fl 18. (*Urb. et conscriptiones:* fasc. 25. nro. 33. *Orsz. ltár.*)

[113] Villa Togarth? ad arcem Lipche 1424. (*Magy tört. t.* XII.) nexus topographicus, quo secundum defluxum Grani villae in citato diplomate semet excipiunt, sub nomine hoc Valaszkam intelligendam innuit. (*Ipolyi:* Schem. Hist. 173. — *Bél:* Not. Hung. II. 383. „Telgard rectius Tiergarth.")

bányai polgár,[114] 1471-ben a „scultetia in Hronecz"-et adományozza.[115]

1535-ben 3 portát, 1610-ben 3½ jobbágytelket és 2 zsellért számolnak meg a faluban. 1672-ben 381 frt 90 dén. adót fizetett s túróért 20 frt 40 dén.-t, 4 pálinkafőzőüstért 16 frtot, összesen 618 frt 30 dén.-t. A malomért nem járt bér, 48 font túróért fizetett a molnár 4 frt. 80 dént.-t, a kocsmáros 228 frt 96 dén.-t. Legelőpénz fejében a Weper nevű hegyi legelőért 7 frt 20 dén.-t. 1678-ban 13½ jobbágytelket írtak össze, amelyből $3^7/_8$ Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, a bíró telke mentes volt s így $8^5/_8$ volt adóköteles; volt ezenfelül 20½ zsellértelek, amelyből 8 volt elzálogosítva s 1 szabados. Ezek együttesen 500 frtot fizettek adóképpen. Adóztak még 4 pálinkafőző után, megfizették az uraságigabonatizedet, a legelőpénzt s 2 juhszállásdíjat; cseléd-szállás és alkalmi ételszolgálmány-váltságot nem fizettek, amennyiben ez az 500 frt. adóval nyert kielégítést. Az összes jövedelem kitett 616 frt $83^1/_3$ frtot.

Kisgaram. Scultetia Horonecz néven fordul elő 1390-ben, amikor azt Nagy Lajos Pálnak, Istvánfiának adományozta.[116] Kysgaram néven találjuk Zsigmond 1424-iki adománylevelében azon községek között, amelyeket a király feleségének adományozott; Hronecz (1441., 1471.), Gronacz (1455.), Horonycz (1470.) későbbi névalakjai. A gyakran idézett 1535-, 1548-, 1549- stb. évi portaösszeírásokban, nemkülönben az 1672- és 1678-iki kimutatásokból a község teljesen hiányzik s így sem portáinak számáról, sem a beszolgáltatott jövedelemről nincs tudomásunk.

Rezsőpart. Scsavnicska. Az 1441-iki adománylevélben Sthawnyicze, az 1455-ikiben Schawnycza s az 1470-ikiben Sebnycz néven fordul elő. Terjedelméről s teherviseléséről részletes adatok hiányzanak.

Az uradalom összes portáinak a száma megközelítette a 300-at.[117]

Jurkovich Emil.

---

[114] Eredetileg Budáról származott s Besztercebányán telepedett meg, ahol körtéri házat és polgárjogot szerzett. A jelenlegi városháza volt a tulajdona; ezt, miután gyermektelenül elhalt, a Kálvária alatt elterülő halastavával, homokhegyi bányájával s szántóival együtt a város örökölte. *(Besztercebányai vár. ltár.* Fasc. 265. nro. 4. és az 1539. évszámmal jelölt iratcsomag. *Bél:* i. m. II. 417. l.)

[115] Anno 1471. Vladislav Valacho, a quo facile nomen traxit, scultetia in Hronecz confertur per Vitum Mylstan (Mülstein) comitem Zoliensem. (*Ipolyi:* Schem. Hist. 175.)

[116] *Cod. Dipl.* X. 1. 614.

Valószínűleg ezen helyiséget kell a Plantatio Pauli alatt érteni, amelynek dézsmáját Zsigmond 1405-ben a breznóbányai lelkésznek adományozza. (*Fejér:* Cod. Dipl. X. 4. 376.) Viszont *Ipolyi* (Schem. Hist. 164.) a Plantatio Pauli nevű soltészságban Polomkát sejti.

[117] 1570-ben 273½, 1576-ban 280, 1588-ban 297, 1593-ban 240½.

A nagyemőkei palánk.

Nagyemőke község Nyitra várostól délkeletre, mintegy négy kilométer távolságban terül el. A helység északnyugati sarkában, 5—6 méteres magaslaton, egy közel 3000 négyszögöl kiterjedésű négyszögletes erősség — hihetőleg palánk — állott.

A szóbanforgó erődre vonatkozólag írott adatot eddig nem ismerek. Minthogy 1566 és 1593 között, a nyitramegyei adóösszeírások (Conscriptiones dicales) szerint, a Nyitra folyó balpartja, a Nyitra város közelében fekvő Mikófaluig, a török hódoltsági területhez tartozott, megkockáztathatom azt a feltevést is, hogy ezt a palánkot, az akkori határvonal biztosítására, a törökök építették. Ebben az esetben a nagyemőkei palánk lehetett a Nyitra völgyében a török védővonal legészakibb erőssége.

Talán éppen ennek az erődnek a szemmeltartására épült a Nyitra jobb partján, a kövesdhegyi ötszögű őrtorony, mely ma a nyitrai kálvária utolsó állomása.

A Balogh-család a nagyemőkei vár területén a harmincas években kúriát építtetett. Kovalik János földbirtokos 1890-ben a sáncokat széthordatta és ezzel a várat megsemmisítette.

Dr. Miklósy Zoltán.

Ocskay Gáspár Pozsony város főkapitánya 1621-ben.

Az újabb történelmi kutatás, az eddig féltő gonddal őrzött családi levéltárak adatain kívül, tanulmányozásának keretébe belevonta azon figyelemre alig méltatott anyagtömeget, mely levelezésekből, gazdasági feljegyzésekből stb. áll, s abból számos olyan körülményt tárt fel, melyek által a már eddig köztudatba átment eseményekre, az azokban szerepelt személyekre, újabb fényhatásokat csoportosítva, mint valami fényképfelvétel előhívására, előtűnnek azok is, akikről mindeddig csak azt tudtuk, hogy részök volt azok létrejöttében. Mennyit nyert ezáltal a művelődés, a gazdaságtörténet; mennyit a családtan nem egy homályos részlete? Tudják mindazok, kik részletesen foglalkoznak vele. De jutott belőle a magyarnak, mint kitűnőleg katona nemzetnek, multjára vonatkozó tudásunknak is.

Ez utóbbi szempontból érdekes Ocskay Gáspár pozsonyi főkapitánysága, melyről alább óhajtok írni.

Ocskay Gáspár azon régi nyitramegyei nemes családból származik, mely hatszáz évnél tovább bírta a Dudvág mellett fekvő Ocskó falut, melyről nevét írja. Atyja Ocskay János, anyja Anna, nagyluchei Lipchey Gáspár és petrovinay Püsky Zsófia gyermeke. Ő a családnak azon ágából származott, mely a nagyobb elszaporodás után nem tudván megélni az öröklött kis birtokrészen, tisztséget — jobbára várnagyságot — vállalt a szomszédos nagybirtokosoknál. Így tudjuk az Ocskóval keletnek szembefekvő Temetvény várában Ocskay Mihály (1426), Léván (1533) Ocskay Imre, Vág-Besztercén ugyanaz (1560), Oláh Miklós esztergomi érsek, helytartónál (1564). Majd Ungnadnénál, Nyitrán Ocskay János, ki később ugyanezen megyének alispánja lett. Gáspár születési évét nem tudjuk, csak azt, hogy a Thurzók udvarában született s ott is nevelkedett fel, a többi úrfiakkal együtt. A Thurzókról tudjuk, hogy temérdek sokat tettek a hazai műveltség érdekében, s hol se szeri se száma azon jeleseknek, akik az ő kenyerükön éltek és kiket ők taníttattak.[1] Innen magyarázható az a nagy ragaszkodás, mely Ocskay Gáspárt Thurzó Elek fiaihoz, de kivált Kristófhoz fűzte.

---

[1] *Takáts Sándor:* Rajzok a török vil. I. 39.

Nagyon ifjan került a harctérre és esett török fogságba,[2] Eger tájékán,[3] melyből a család csak úgy tudja kiváltani, hogy lemondott a Thurzó örökösök és birtokos elődjeik: az Ujlakyak ellen több mint másfélszázadig folytatott birtokperről.[4]

Az imigyen szabaddá lett Gáspár úrfi visszakerült a Thurzó udvarba és Thurzó Kristófnak lett belső bizalmas embere,[5] majd pedig halála után özvegyének Erdődy Zsuzsánnának meghatalmazottja, kinek képviseletében részt vett a nádor elnöklete alatt 1614-ben, Nagyszombatban tartott birtokrendező értekezleten és ő intézte el annak pénzügyi részét.[6]

Korán nősült. Neje Aranyady Zsuzsánna, kivel tekintélyes hozományt kapott, mely lehetővé tette, hogy az előző rossz évek alatt idegen kézre került ősi javakat visszaszerezze és más újakkal is gyarapítsa.[7] Gyermekei: János, Zsigmond, Gáspár, Kristóf és Ferenc. Mint hitbuzgó lutheránus, résztvett a zsolnai és szeredi evangélikus gyűléseken.

Thurzó Kristóf halála után Szaniszló mellé került, ki nagyrabecsülte a művelt és kiváló szónoki képességgel bíró férfiút. Az ő hathatós ajánlatára Nyitra megye ismételten választotta követül s ezen minőségben 1620 június 10-én ő fogadta szónoklattal az érkező Bethlent. Ugyancsak Thurzó Szaniszló, a nyitrai fölkelt hadak vezére mellé őt választották meg a lovasok kapitányává, ki híven követte Bethlent Pozsony felé.

Bethlen Gábor és kora elég bő irodalommal bír. Legutóbb is a „Századok"-ban három kitűnő dolgozat foglalkozott vele;[8] mindháromban megemlékeznek Ocskay Gáspárról, de országos hírű dolgokat nem írnak róla. Pedig egyik jelentékeny tényezője ama nevezetes időknek. Mint előbb jeleztem, követ, lovaskapitány, s végül Pozsonynak előbb helyettes s később főkapitánya. Részletesen foglalkozván az Ocskay-család multjával, módomban van róla részletesebben szólhatni.

A Pozsony környékén lezajlott harci események nem voltak a legkedvezőbbek. Elült már a lelkesedés; az évek óta

---

[2] Ezt Thurzó György nádornak Rajecfürdőben 1613. évi jún. 12-én kelt adománylevéléből és a családi iratokból tudjuk.

[3] Ocskay Zsigmond végrendelete, melyben kéri az atyafiságot, váltanák ki szegény Gáspárt.

[4] *Orsz. Ltár:* N. R. A. 58/42 és 47/59.

[5] Thurzó Kristóf: „kedves komájának" nevezi.

[6] A családi levéltárban: Erdődy Zs. nyugtatója.

[7] Pl. Előrvistvén a Hodossy-féle birtokrész.

[8] *Szádeczky-Kardoss Lajos:* Bethlen és Trencsén vármegye. (*Századok*, 1915. évf.)
Peltz Béla: A hainburgi béketárgyalások. (*Századok*, 1914. évf.)

tartó küzdelemben való kimerülés nyomán csüggedés állott be. Azután meg hanyatlóban volt már Bethlen szerencsecsillaga. Békét óhajtottak. A bécsi udvar megkezdte bevált módszerét: a vesztegetést és a visszavonásnak általa elvetett magvai már csíráztak.

A nagy látókörű Bethlen, ki csak igen kevés embert mondhatott őszinte hívének, nagyon megválogatta azokat, kiket főbb állásokba helyezett, sőt azok mellé is rendelt vicéket, nehogy megcsalják. Így tett Pozsonyban, hol Zay Lőrinc főkapitány mellé Ocskay Gáspárt rendelte vicének, majd pedig a viszonyok alakulása folytán 1621 január 4-én a város főkapitányának, míg Zay pusztán a várban parancsnokolt.[9] Ez alkalommal megszabja fizetését, mely személyére minden hóra fl. 100; minden lovasainak egy-egy hóra 4 fl. fizetése lesz tizenhat lóra,[10] de egyben ellátja utasításokkal, melyekben részletesen előírja mindazt, mit hivataloskodásától elvár. Így körülírja a két kapitány egymáshoz való viszonyát; meghagyja mindkettőnek, hogy egymással egyértelműen ügyeljenek és ha szükség fogja kívánni, egyik a másikat segítse.[11] Maga a kirendelés is érthető. Akkor indultak meg a béketárgyalások, melyek eredményétől sokat vártak mindkét félen: de éppen ez az állapot kívánt sok éberséget, mert annak a komolyságában és a fegyverszünetben egyik fél sem hitt őszintén, mint ahogy ezt a későbbi tények igazolták.

Pozsonyban azon időben, melyben elbeszélésünk történik, jelentékeny haderő volt összevonva. Leszámítva a várőrséget, állott ez

a) három hadnagy, névszerint: Kajdácsy Gergely, Békey Gáspár és Dorongh János alatt álló magyar kopjás lovasból Nr. 200;

b) magyar gyalog a vármegyék gyalogságával 1500:

c) gyalog muskétás 600; s végül a városbeliek és a környék beszorult népe 3672. Tehát 5972.[12]

Ekkora haderőnek összevonása és fegyelmezése nagy éberséget és gondosságot kívánt. Utasításában Bethlen részletesen megírja, mit és miként tegyen? Járja meg a strázsahelyeket, s azokat úgy állítsa fel, hogy kiáltásukat a főstrázsa is meghallhassa. Elrendeli, hogy a városban Szent Mihály kapuja előtt, valamint a város fokain állandó őrség legyen. Nehogy kémek és árulók a Dunán átjöhessenek, arra vigyáztasson, és senkit az ő híre és tudta nélkül át ne engedjenek. Sőt még ha a nádor küldene is át levelet, az is

[9] *Lukinich Imre:* Bethlen Gábor és Pozsony. (Századok, 1921. évf.)
[10] Az utasításból, illetve Ocskay feljegyzéséből.
[11] U. o.
[12] U. o.

csak a főkapitány tudtával történhessék; nézesse meg a jövő-menők málháját, írásait. A halászok ne mehessenek ki az ő tudta nélkül. Városbeli lakása előtt állandó őrség legyen, ügyeljen a város lakosságára, nehogy valami titkos dolgokat műveljenek. A hadi életre, az ellenségre ügyeljen, puhatolja ki annak állapotát, szándékait, készülődésit s erről gyakorta küldjön jelentést a fejedelemnek. Tartson megbízható kémeket. Január 14-én pedig értesíti a brucki tanácskozásról (jan. 16) és ez alkalomból elrendelt 12 napos fegyverszünetről.

Ám mindezen rendelkezések, utasítások ellenére Buquoy február 22-én, Erdődy Zsigmond csapatainak segítségével, elfoglalta Dévényt. Elképzelhető a hatás, melyet a hír kiváltott. Bethlen természetesen goromba levelet írt a két kapitánynak, melyben keserű szemrehányással illeti mindkettőjüket, „nem tudjuk mire tartunk két kapitányt abban az helben, holott csak azt sem tudja egyik is közölük, Pozsonnak az tövében mik történnek". Meghagyja, hogy rögtön megtorló discursiót tegyenek Dévény ellen. Gyujtsák fel azt, valamint a Horvát-Ujfaluban levő urasági épületeket „ne legyen csak egy embernek is hová szálljon az ellenségnek," oda se szállhasson be az ellenség, másutt is hol gondolnátok szükségesnek".

Személye szerint azonban nem vonta el tőle kegyeit. Így a Vágujhely táján telelő hadak fosztogatásai ellenében az azon a tájon fekvő birtokait, — nevezetesen Ocskót, Örvistyét, Dubovánt — oltalom levelével mentesíti a kiélés ellen. Teszi pedig azon megokolással, hogy mivel Ocskay jelenléte Pozsonyban kívánatos és ezért a maga jószágaira gondot nem viselhet, meghagyja, hogy senki oda szállani, sem azok gondviselőit, cselédségét vagy jobbágyait személyökben, marháikban s egyéb javakban bántani, háborgatni és károsítani, gabonás vermeket fölszedni, a szegénységet hódolásra erőltetni, vagy azok akaratja ellen pénz nélkül valamit elvenni· ne merészeljen, mert ilyenért életével fizet.

A hadak élelmezése ebben az időben rettenetes lehetett. A folytonos háborúk, az elvonuló hadak fosztogatása s az ismételt árvizek következtében nyomorgó nép nem bírta a beszállásolások terheit. Hogy ilyen helyzetben elszedték a szegénység utolsó betevő falatját, köztudomású dolog.[13] Elvitték még a magnak szánt élelmet, bort, természetesen a szegény fuvaros igájával együtt.[14] Így nélkülözött Pozsony

[13] *Bossányi* írja Thurzónak, hogy a hadak élelmezése nyomorúságos, kenyerök zöld a penésztől stb. *(Thurzó-iratok.)*

[14] *O. L.:* Dicalis conscript: „Nincs mit arassanak" írja az adószedő a Vágmelléki falvakról.

Thurzó György özvegye nem meri elszállíttatni borait Szomolyánról, nehogy elvegyék.

helyőrsége is, felélték a tél folyamán a gabona és takarmánykészletet. Az élelemhiány következtében Ocskay felterjesztést intézett Bethlenhez, ki azonnal intézkedett és elrendeli, hogy Eberhard uradalma és Pethe György birtoka, a helyőrség élelmezésére fordíttassék „ne mondhassa ennek utánna hogy nem volt kinek parancsolni, kivel a város körül való fogyatkozásokat és szükséget véghez vihette volna". Ugyanezen alkalommal értesíti, hogy a helyőrség pótlására Turóc 40, Bars 47, Trencsén 47, Árva 47 és Zólyom 47 embert küld.

Dévény elvesztése miatt Tolnay János volt parancsnok fogságba került. Ügye az országgyűlés előtt tárgyaltatván, Bethlen meghagyja Ocskaynak, hogy kísérőket rendelvén melléje, küldje Nagyszombatba, „mentse magát mi előttünk és az ország előtt".[15] Néhány apróbb jelentőségű meghagyáson kívül (pl. metélő szabó küldése stb.) nincs más adatom róla, mint az, hogy Ocskay Bethlent duboványi birtokán vendégül látta.

Feloszlottak a hadak, visszavonulásukban rengeteg kárt és pusztítást okozva. Azok kiknek Pozsony közelében voltak birtokaik, siettek behódolni. Elsőnek természetesen Thurzó Szaniszló, kit követtek a kisebbek. Szeptember hóban Ocskay már mint a nyitrai lovasság kapitánya kap meghivót Bethlentől. Nem volt szükség reá Pozsonyban, visszakerült megyéje lovasságának élére. Télire már otthon volt birtokán, néha-néha megfordult Thurzó udvarában, de már nem volt a régi. Elfeledték. Vagyonát, melyet sok adósság terhelt, gyermekei csak később tisztázták. Pereskedéseit is azok vitték tovább, mert már 1628—29-ben nem élt. Még arra sincs pontos adatunk, mikor és hol halt meg. Egy 1628—29. évi periratban olvasom, hogy a per lefolyása alatt mult ki. Sírjának nem találtam nyomát sem a leszetei, sem a duboványi templomokban. Talán Galgócon — hol háza volt — pihennek csontjai.

Follajtár József.

[15] 1621. ápr. 1-ei levele.

A 2. hegyidandár átkelése az Albán-Alpokon, 1916. február havában.

A világháború a magyar csapatokat a legkülönbözőbb és legsúlyosabb feladatok elé állította. Síkságon és magas hegységben, őserdőben és mocsaras területen, a Karszt-fensíkon és az olasz művelésű vidéken egyaránt kitünő katonának bizonyult a magyar. A sok nehéz feladat közül is kiemelkedik egy túlnyomórészt magyar csapatokból álló seregtest — a cs. és kir. 2. hegyidandár — átkelése az Albán-Alpokon.

A Balkán ősidőktől kezdve sűrű háborús események színhelye volt. Évszázadok folyamán a legkülönbözőbb célokért vívott harcok keresztül-kasul szántották a Balkán-félszigetet. Albánia helyzeténél fogva bőségesen kivette részét ezekből a harcokból. Nagyon is érthető tehát, hogy ismételten találkozunk a történelemben kísérletekkel, amelyek arra irányultak, hogy a vezetők nagyobb tömegekkel elérjék a Mitrovica—Djakova—Prizren—Pristina körül elterülő medencéből az onnan légvonalban alig 80 kilométer távolságban levő tengerpartot, vagy megfordítva a tengerpartról a szóbanforgó medencét. Római, macedón, szerb, török, bolgár, görög fegyveres erők kísérelték meg az idők folyamán az Albán-Alpokon való átkelést, azonban nagyobb seregtesteknek az Albán-Alpokon való rendezett átvezetése nem igen járt sikerrel. A 2. hegyidandár volt az első számottevő seregtest, amely ezt a feladatot a legnehezebb viszonyok között — tél derekán — teljes egészében megoldotta.

A történelmi események ismertetésén kívül szükségesnek látszik Albánia földrajzi és politikai viszonyainak rövid leírása is, amely nélkül az események megfelelően nem értékelhetők. Ez annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, mert Albánia a legutóbbi évtizedekben az európai politika jelentős tényezőjévé vált.

A dandár azzal, hogy a saját hadművelete részére lehető kedvező viszonyokat igyekezett teremteni, a lakósságot részben a fegyveres erő szolgálatába állította és a közigazgatást helyenkint megszervezte, nagyszabású és kihatásaiban nagyjelentőségű kulturmunkát végzett. Számos útat nagy fáradsággal kijavíttatott, hidakat építtetett s felderített sok oly vidéket, ahol kutató még soha nem járt.

I.

Rövid történelmi visszapillantás Albánia multjára. Jelenlegi politikai helyzete.

Albánia történelmét követve azt találjuk, hogy ez a kis ország egyrészt a Balkán-, másrészt az Appenin-félszigeten uralkodó hatalom birtokosai között kézről-kézre vándorolt. A feljegyzések megemlékeznek a Krisztus előtti évszázadokban Albánia parti városainak (Skodra, Durazzo, Alessio, Antivari) fontos történelmi szerepéről, amikor Albánia gallok, illyrek, rómaiak, macedónok és gótok harcainak színtere volt.

A Krisztus utáni idők Albániára nézve fontosabb történelmi eseményei röviden az alábbi adatokból vehetők ki:

395-ben Illyra a keletrómai birodalomhoz tartozik.

396-ban a gótok Albániában; Stilicho békére kényszeríti őket.

493-ban alapítják a gótok Ostrolia alatt a Prävalatina birodalmat.

636-ban szláv törzsek bevándorlása.

A IX. század végével tatárok és bulgárok bevándorlása.

X. század. A macedón császárság hatalma kiterjeszkedik Albániára.

XI. században Albánia Bizanchoz tartozik; csak Skodra marad független Mihalil és Bodin szerb királyok alatt. Ostrom és Velence szövetséget kötnek Albániának a normannok betörései ellen való védelmére. A normannok betörései sikertelenek.

1193-ban Ostrom átadja albániai és macedóniai birtokait VI. Hohenstaufeni Henrik császárnak. Velence megszállja Durazzót.

1215. Albánia önálló lesz. Durazzo visszafoglalása.

1271—1272. I. Anjou Károly (Nápoly) elfoglalja Durazzót és Alsó-Albániát.

1305. A szerbek és Anjouk harcainak kezdete Albániában.

1331. Dusan Stevan szerb császár Albánia és Macedónia ura.

1389. A rigómezei csatában az albánok a törökök oldalán harcolnak a szerbek ellen.

1443—1467. Kastriota György (Skander bég), mint Albánia önálló fejedelme a velenceiek támogatása mellett harcol a törökök ellen.

1479. A stambuli békében Velence Illyriát, Durazzo és Antivari kivételével, a töröknek átengedi.

1497—1503. Durazzó és Antivari elfoglalása a törökök által.

1832. Mustafa Pascha, mint Albánia fejedelme függetlenné nyilvánítja magát, de a törökök leverik.

1875. A hercegovinai felkelés kezdete.

1876—78. Török—montenegrói háború. Az albán nemzetiségi kérdés első megnyilvánulása.

1878. A boszniai felkelés leverése. Dervis pasa hadjárata Albániában. Orosi elfoglalása.

1910—11. A malisszorok és mirditák felkelése a porta ellen, ezek leverése Torgut Sevket pasa által.

1912. A malisszorok a montenegróiakkal szövetségben harcolnak a török ellen Skutarinál, de hamarosan cserben hagyják szövetségesüket.

Mint a fenti néhány adatból is kiviláglik, Albánia multja mozgalmakban bővelkedik. Önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy miért tanusítottak a Balkán- és Appenin-félsziget hatalmasságai oly élénk érdeklődést ezzel a nyomorúságos tartománnyal szemben? Csakis számos kedvező kikötővel rendelkező tengerpartja, előnyös helyzete az Adrián és katonáknak kiválóan alkalmas emberanyaga lehettek azok a vonzó erők, amelyek a figyelmet feléje fordították.

A XVI. század kezdetétől, amikor a törökök Albániában berendezkedtek, a török uralomnak a Balkán-félszigeten való végleges megszüntéig, tehát 400 éven át, Albánia török fenhatóság alá tartozott, s a tartományban félig-meddig állandó jellegű viszonyok uralkodtak. A törökök, a katonai- és egész csekély mérvű adózási kötelezettségen kívül, az albán lakosságtól nem sokat követeltek. Az albán törzsek teljes mértékben élvezhették szabadságukat, mindazonáltal az ország újból meg újból bandák és felkelők harcaitól visszhangzott. Az albánok történelmének legmozgalmasabb időszaka a török uralom megszüntével kezdődött, amikor Olaszország és Ausztria-Magyarország kezdtek a kis állam sorsának irányításába beavatkozni.

A velenceiek kiűzetése után 1875-ben találkozunk először olasz törekvésekkel az Adria keleti partján. Mindenesetre már akkor tervezte Garibaldi szabadcsapatoknak Albániába való áthajózását, hogy a skipetárokat felszabadítsa.

1877-ben Crispi Albániát Olaszországnak követeli, hogy ezúton az Osztrák-Magyar Monarchia boszniai okkupációjáért „jogos ellenszolgáltatást" nyerjen. Ez idő óta Olaszország az albán-kérdést napirenden tartotta, amíg azt a legutóbbi időben szándékának megfelelőleg nem rendezte.

A balkán-háború Albániát Törökországtól elvágta. A görögök ennek a tartománynak a déli, a montenegróiak az északi részét Skutarival egyetemben birtokukba vették, míg a szerbek Közép-Albánián át az Adriai-tengerig terjeszkedtek. A szóbanforgó államok hosszú idők óta táplált vágyaikat vélték ezzel a megszállással kielégíteni, azonban nem sokáig

élvezhették a könnyű területnyereség örömeit, mert Albánia birtoklása más hatalmak részére is igen nagy fontossággal bírt. Nevezetesen Olaszországnak és az Osztrák-Magyar Monarchiának volt elsőrendű érdeke, hogy az Adriából a Földközi-tengerbe vezető kijárat kérdése, amely Albánia sorsával szorosan összeforrt, megnyugtató módon rendeztessék. Ezek az államok nem tűrhették azt, hogy Albániában oly népek kerekedjenek felül, amelyek szövetkezve másokkal, országuk érdekeit veszélyeztessék azáltal, hogy az albán partok birtokában a Földközi-tengerre való kijárást kérdésessé tegyék. Egyrészt az érdekelt államok kívánságára, másrészt abból a meggondolásból kiindulva, hogy a rendezetlen állami berendezkedéssel bíró államalakulat, amely számtalan érdek gyujtópontjává lett, a kialakult helyzetben nem maradhat, elhatározták az európai nagyhatalmak, hogy Albánia sorsát európai értekezlettel rendezik. Így jött létre a nagykövetek 1913. évi londoni értekezlete, amelyen Németország, Anglia, Oroszország, Franciaország, Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia megbizottai Albániának, mint önálló államnak életrehívását határozták el.

A nagykövetek értekezlete elsősorban az Albániát megszálló szerb, görög és montenegrói csapatok visszarendeléséről intézkedett, majd az új államalakulat határainak pontos megállapítása céljából bizottságokat küldött ki. A bizottságok munkáit az érdekelt szerb, görög és montenegrói hatóságok rendkívül megnehezítették és csak a nagyhatalmak ismételt fenyegető fellépése segélyével sikerült a megszálló csapatokat Albániából visszatérésre kényszeríteni. A határmegállapítási munkálatokat a világháború megszakította. Az 1913. július 19-én kelt határozatok időpontjától mindaddig, amíg Wied Vilmos herceg Albánia trónját elfoglalta (1914. március), a nemzetközi bizottság volt hivatva a belső rendet fenntartani és az „ideiglens kormány" segélyével az ország ügyeit vezetni. Ez idő alatt az ország pártharcok színhelye lett. A jelentősebb városokban helyi kormányok alakultak a helybeli tehetősebb, erélyesebb birtokosok vezetése alatt (Valonában Ismail Kemal Bey, Alessioban Ded Zogu, Orosiban Prenk Bib Doba, Elbassanban Akif Pasa, Tiranában Omer Pasa, Durazzóban Essad Pasa Toptani). Ezek a kormányocskák cselszövéssel, vesztegetésekkel és fegyveres erőszakkal igyekeztek befolyásukat, hatalmukat és hasznukat gyarapítani. Magukat a különböző érdekelt hatalmak szolgálatába állítván, részben azok titkos erkölcsi és anyagi támogatása mellett nagyban hozzájárultak az albán viszony szétzüllesztéséhez. Idővel a hatalmasabb helyi kormányok elnyomták a gyengébbeket, sőt egyesek (Essad Pasa Toptani!) még Vilmos herceg trónralépése után is folytatták működésüket.

A herceg tevékenysége trónralépésétől (1914. március 7.) kezdve mindaddig, amíg Albániát el nem hagyta (1914. szeptember) a belső ellenségekkel (Essadisták, felkelők) vívott harcokban és az ország ügyeibe beavatkozó hatalmak befolyásának ellensúlyozásában merült ki. A közvetlen szomszédos államokon (Montenegró, Szerbia és Görögország) kívül főleg Olaszország és Ausztria-Magyarország fejtett ki itt erőteljes tevékenységet. Azok az államok, amelyeknek nem volt inyére, hogy egy német herceg intézze Albánia ügyeit, az albániai elégedetlenek titkos támogatásával, valamint a felkelések állandó szításával és ébrentartásával igyekeztek az új uralkodó helyzetét lehetetlenné tenni.

Ilyen szétzüllesztett állapotban érte a világháború Albániát.

A világháború alatt Albánia szerepe nem volt jelentékeny. 1914. szeptember 20-án Essad szerb pénzzel és fegyverekkel ellátva Dibrába érkezett s átvette a hatalmat. Október 2-án 5000 fegyveressel bevonult Durazzóba. Törökországnak a központi hatalmakhoz való csatlakozása azonban Essad hatalmát megingatta, s csak az olasz hajóágyúk oltalma alatt volt képes magát a felkelők ellen Durazzóban tartani.

Tiranában ellenkormány alakult, s az 1915. februári elbassani kongresszus újból felkéri Wied herceget az albán trón elfoglalására. A világháború első évében a központi hatalmak figyelme más felé terelődött, s Olaszország otthoniasan berendezkedett az albán partokon. Amidőn Olaszország is harcra kelt, a szerbek, görögök és montenegróiak elérkezettnek látták újból az időt vágyaik kielégítésére. 1915. júniusában a szerbek bevonultak Albániába, a montenegróiak S. Giovanni di Meduát és Skutarit, s végül a görögök Délalbániát szállták meg. Az albánok főleg az északi törzsek (malisszorok, mirditák) megkísérelték ugyan a fegyveres ellenállást, de gyenge, szervezetlen, kellő fegyverzettel és egységes vezetéssel nem rendelkező ellenállásuk véresen elnyomatott.

Amidőn 1915. októberében a magyar, osztrák és német erők átlépték a Dunát és Szávát, az albán lakosság nagy örömmel várta felszabadításukat s a szövetséges csapatokat támogatta is, már amennyire tőle tellett.

II.

Földrajzi viszonyok és lakosság.

Albánia kiterjedéséről pontos adatok nem állanak rendelkezésre, mert eltekintve attól, hogy a terület földrajzilag megbizhatóan felmérve nincsen, a határok végleges szabályozása sincs még befejezve.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint Albánia 28—32.000 négyzetkilométer kiterjedésű. A terület túlnyomórészt hegyvidék. Az Albán-Alpok, nyugati részén, északnyugat—délkeleti irányban húzódó Dinari-Alpok általában észak--déli irányban húzódó főgerincvonulatukkal kísérik az Adriát. Ez az északon 2500 m tengerfeletti magasságot is meghaladó vad, sziklás, meredek lejtőkkel eső, sok helyütt havasi jelleget öltő hegylánc kelet—nyugati irányban rövid melléknyulványokat bocsát ki. Jelentősebb síkságai főleg a tengerpart mellett húzódnak és a következők:

Észak- és Közép-Albániában:

A Tiranai síkság, az Ismi mentén Isci-ig, azután a part mentén Alessio-ig,
a Siak síkság Durazzo és Guribrac között,
a Sadrima síkság Alessio és Skutari között, végül
a Mati síkság.

Alsó-Albániában:

A Musachia síkság Kavaja és Vojusa között,
a Valonai síkság,
az Ossum síkság Berat-nál és
a Gorica—Delvimo-i síkságok.

Fontosabb folyói, amelyek kivétel nélkül torrens jellegűek, a következők:

A Bojana, amely mellett Skutari van, Oboti-ig hajózható.

A Drin. A Fehér- és Fekete-Drin összefolyásából keletkezik. Torkolatánál van Alessio.

A Mat (vagy Mati), amely, a Drin után, Albánia legnagyobb folyója.

Az Ismi, Arsen, Semeni, Skumbi, amely a hegyvidékből való kilépésénél Elbassant érinti, végül a Vojusa, amelynek torkolatától délre kezdődik a Valonai tengeröböl.

Albánia tavai:

A Skutari-tó (373 négyzetkm.), az Ochrida-tó (271 négyzetkm.) és a Malik-tó.

Kikötő helyek:

San Giovanni di Medua, Alessio, Durazzo, Valona, Santi Quaranta és Butrinto.

Fontosabb városai:

Skutari 33.000, Tirana 26.000, Elbassan 20.000, Berat 20.000, Kavaja 10.000, Kruja 7000, Durazzo 3000, Valona 5000 és Alessio 2000 lakossal.

A már nem Albániához tartozó Dibra, Prizren és Djakova városok lakosságának túlnyomó része skipetár, tehát határozottan albán származású.

Lakosság:

A különböző albán kutatók Albánia lélekszámát igen eltérő módon állapítják meg. 600.000—1,600.000-ig terjednek a kutatók becslései. Ennek a lakosságnak túlnyomó része mohamedán, a kisebb fele orthodox (gör. kel.) és katholikus.

A lakosság faji hovatartozásának kérdésében az albán kutatók épp oly ellentétes nézeteket vallanak, mint a lélekszámra vonatkozóan. Mialatt Gopčević a Skutari-tótól a Skumbi-folyóig terjedő területen élő lakosságot, az ettől délre — az Epirusban — élőkkel szemben, egészen különálló népfajnak tartja, addig Wirth Albániát, a lakosság néprajza szempontjából, mint a Balkán-félsziget legegységesebb államát jelöli meg. Gopčević szerint az Albánia északi felében lakó gégák, az illyrek, liburniaiak, gallok, rómaiak, gótok, normannok, olaszok, szerbek, görögök és törökök keverékéből keletkeztek, míg az Epirusban lakó albánok az illyr, görög, római, szerb, gót, normann, olasz és török fajok keveredése útján állottak elő.

Mindezek az állítások csak az elméleti kutatás szempontjából tarthatnak érdeklődésre számot. Való az, hogy a Skipetár nemzetség létezik, de számos törzsre és alfajra tagozódik. Ezek fontosabbjai a következők:

Észak-Albániában a malisszorok. Ezek ujólag alábbi törzsekre oszlanak: a Klementák, Skrélák, Grudák, Bogák, Kastraták és Hotik. A kivétel nélkül katholikus vallású malisszorok lélekszámát kb. 240.000 főre becsülik. Eddig nem éltek rendezett állami életet, hanem minden törzs önálló volt. A hosszú török uralom alatt is teljes szabadságot élveztek. Jellemzésükre Gopčević ezt mondja:

„A malisszorok büszkék, szabadságszeretők és bátrak. A bajtársiasság és testvériesség erősen ki van náluk fejlődve és ha az egyik bajba jut, a másik teljes mértékben segítségére van. Nagyon vendégszeretők és a „Bessa" — az adott szó — nálunk szent és sérthetetlen."

A malisszorok táplálkozása rendkívül szerény, de a pálinkát nagy mennyiségben élvezik. Lakóházaik az elképzelhető legszegényesebbek és piszkosak.

További törzsek a pulatik és posripák, amelyeket egyébként egyesek a malisszorokhoz számítanak. A pulatik fanatikus katholikusok, rendkívül bátrak, nyersek és vadak. A rablás és fosztogatás második természetükké vált és a vérbosszú erősen el van közöttük terjedve, a vendégszeretetük azonban magas fokon áll.

A pulati törzshöz csatlakoznak a sala és soschi törzsek, amelyek rendkívül szegények.

A posripák és dusmanik, bár nagyon termékeny vidéken élnek, alárendelt szerepet játszanak, mert nem jártasak a fegyverforgatásban.

Megemlíthetők lennének még: a riolik, koplikik, marturik, pukák, tasik, krisnitsik, gasik és hasik, mely utóbbi három túlnyomórészt mohamedán vallású és jó katonáknak számítanak.

A községekben a főszemély a barjaktar, azaz a zászlóvivő. Tanácskozásuknál a barjaktar elnököl. Melléje van rendelve a pletšina — az öregek tanácsa — (örökölhető hivatal) és a kuvent, azaz a népgyűlés.

A középalbániai törzsek közül a mirditák játszák a legfontosabb szerepet. Ezek, egy utódlási joggal bíró törzsfőnök vezetése alatt, zárt közületet alkotnak. Általában azt látjuk, hogy minél inkább eltávolodunk a demokrata északtól, annál erősebb a feudális rendszer (Prenk Bib Doba a mirditáknál, Essad pasa Tiranában stb.).

A matiják és dukačinik a hatalmas mirditák fegyvertársai.

A községi élet itt is hasonló, mint a malisszoroknál. Bár a lakosságnak igen termékeny földje van, a mirdita inkább állatrablásból, mint rendszeres munkából él. A vérbosszú Közép-Albániában még jobban dívik, mint északon. A mirditák jellemzésére Gopčević ezt mondja:

„A mirditák bátorság és elszántság dolgában a malisszorokkal egy fokon állanak, de messze túlhaladják őket fegyelem, fanatizmus, bosszúvágy, büszkeség és rablásvágyban. Ha a mirditát a bessa nem köti, akkor sem ló, sem juh, sem egyéb állat tőle nincs biztonságban."

A mirditák szolgáltatták a török hadsereg legkiválóbb katonáit. A korábbi háborúk folyamán ennek a törzsnek a hadseregben nagy kiváltságai voltak. (A rendes zsoldat meghaladó tiszteletbeli zsold, a mirdita csapatokat a hadsereg jobb szárnyára állították.)

A közép-albán törzsekhez tartoznak még a zadrimák, akik szorgalmas, képzett földmívelők, a lurok, a magas hegyvidék lakosai, végül a dibrák, Dibra város és környékének lakói.

A *déli törzsek közül*, amelyek általánosságban *a toskák elnevezés alatt ismeretesek*, csupán a šapatinok, továbbá a starovák és górok, végül a ljumák érdemelnek említést.

Közép- és Dél-Albániában a lakosság túlnyomó része mohamedán vallású. Az ortodox toskákat görögbarátoknak, rossz hazafiaknak és megbízhatatlan harcosoknak tartják. A mohamedán lakosság ezzel szemben a török hadsereg válogatott csapatát — *„az arnautákat"* — állította ki.

Ha az egyes törzsek jellemvonását és szokásait egymással összehasonlítjuk, számottevő különbségeket találunk közöttük. Ennek ellenére mégis kénytelen a kutató arra a megállapításra jutni, hogy a skipetár nép nagyjában egységes. Az albánnak sem a göröggel, sem a szerbbel, még kevésbbé a törökkel, semmiféle közös jellemvonása nincs.

Az albán általában magastermetű, merész, büszke, fanatikus, kiváló fegyverforgató, szabadság- és vendégszerető nép, amelynek előnyös tulajdonságait a vérbosszú és rablásvágy homályosítják el.

A népművelés rendkívül elhanyagolt állapotban van. A lakosság túlnyomó része analfabéta. Népiskolák csakis a nagyobb városokban vannak. Az ország belsejében van ugyan egynéhány kolostor-iskola, amelyekben hiányos képzettségű papok és hodzsák oktatják kisszámú hallgatóikat a vallás tanaira, de ezt a munkát a legenyhébb jóakarat sem minősítheti népművelésnek.

Az oktatás szempontjából már a nyelvkérdés is igen súlyos kérdés. A Gega (északi Albán), nem érti a Toskát (Délalbán). Egységes és kiforrott albán nyelv nincs. A bennszülöttek nyelve vidékenkint a török, olasz, szerb és görög nyelv hatása alatt más és más.

Út- és közlekedési viszonyok.

Európai értelemben vett épített út az egész országban alig található. Általában nyomorúságos gyalogösvény és öszvérutak visznek a hegyeken át, amelyek azonban a tél folyamán jórészt járhatatlanok. Hidak, vagy egyáltalán nincsenek, vagy pedig, ha régi — a törökök által épített átjárók találhatók is, azok annyira elhanyagolt állapotban vannak és szerkezetük oly elavult, hogy rajtuk kocsival közlekedni nem lehet.

Még a tengerpart mentén se találunk átfutó kocsizható utakat, ahol pedig nagyobb városok és termékeny, gazdag területek vannak.

Vasút egész Albániában nincs.

III.

A 2. hegyi dandár átkelése az Albán Alpokon.

A 2. hegyi dandár (a cs. és kir. 3. hadsereg, a VIII. hadtest és az 57. hadosztály kötelékében)[1] 1915. október 10-én Belgrádnál átlépte a Dunát és a szerbek elleni támadó hadműveletek keretében 1916 január közepe táján érkezett Prizren környékére, ahol találkozott a 3. bolgár hegyi dandárral.

Ezidőtájt a Balkánon működő saját erők helyzete nagy vonásokban alábbi volt:

A 2. hegyi dandár január végétől kezdve, mint önálló seregtest a 3. handseregparancsnokság közvetlen intézkedési egysége volt és olyértelmű parancsot kapott, hogy készüljön arra, hogy főerejével mielőbb Debra környékére legyen eltolható.

Röviddel azután, hogy a dandár Prizrent elérte, megkezdődött a környék úthálózatának részletes szemrevételezése abból a célból, hogy ha a csapatok bármely irányban eltolásra kerülnek, a parancsnokság tájékozva legyen arról, hogy az egyes vidékek a legkönnyebben, mely menetvonalak igénybevételével érhetők el.

Az utak szemrevételezésével erős tiszti járőrök voltak megbízva, amelyek egyidejűleg felderítő tevékenységet is fejtettek ki. Amikor a szemrevételezések elrendeltettek, a parancsnokságok még nem voltak tisztában azzal, hogy a 2. dandár milyen feladatot fog kapni, a felderítés és szemrevételezés tehát minden elképzelhető irányban megindult. Így az Albán Alpokon át Alessio felé is kiküldetett egy járőr, de ennek a jelentése már csak a hadműveletek megkezdése után érkezett meg.

Mialatt a csapatok és a parancsnokság azon munkálkodtak, hogy a Debrá-ra való eltolást előkészítsék, amely hadművelet jelentékeny műszaki és anyagi előkészítést igényelt, érkezett február 3-én 19^h-kor a 3. hadseregparancsnokság alábbi rádiótávirata:

„2. hegyi dandár parancsnokságnak.

A Debra felé való előnyomulás elmarad. A dandár Kruja-Durazzora nyomuljon elő.

Az előkészületeket erre az előnyomulásra megtenni.

---

[1] A cs. és kir. 2. hegyi-dandár (Panzenböck ezredes dandárnok) a közös 57. gyaloghadosztály kötelékéhez tartozott (Goiginger Henrik altábornagy). Továbbá VIII. hadtest (nemes Scheuhenstuhl gyalogsági tábornok), 3. osztrák-magyar hadsereg (nemes Kövess gyalogsági tábornok), Mackensen német tábornagy seregcsoportja. Nevezett dandárt, önállósítása után (február 6-tól), közvetlenül a 3. hadsereg parancsnokság alá rendelték.

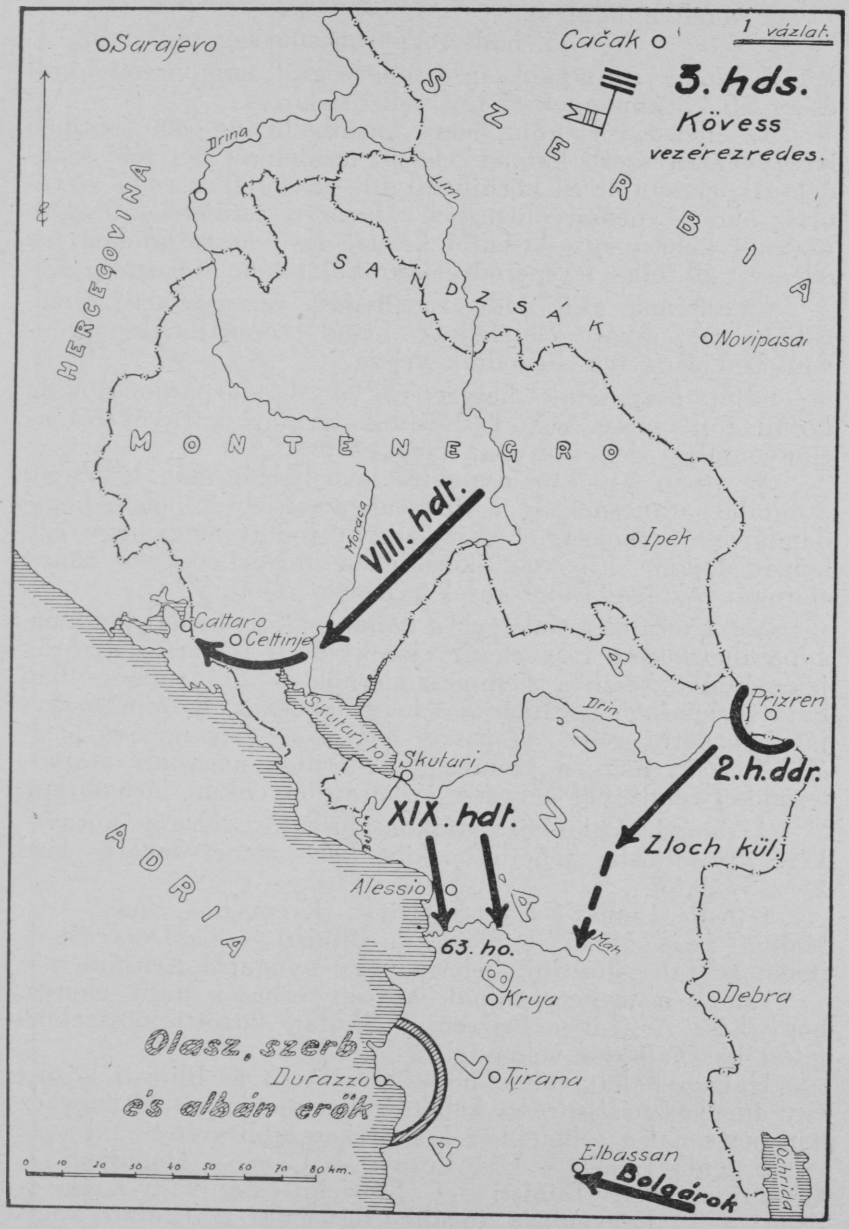

A 3. hadsereg helyzete 1916. januárban.

Közelebbi utasítások következnek.

A vételt nyugtázni.

3. hadseregparancsnokság 1427 hdm."

A dandárparancsnokság az ellenségről, terepviszonyokról és egyéb körülményekről így volt tájékozva:

Az ellenségről tudta, hogy körülbelül 6—8000 részben lefegyverzett szerb katona Alessio területéről dél felé szándékozik elvonulni és körülbelül 10—12.000 főre rúgó szerb-olasz haderő, néhány löveggel, Durazzo területén áll. Durazzotól keletre (az Arsentől keletre lévő magaslatokon) az ellenség állítólag tereperődítő munkálatokon dolgozott.

Az albánok, akik eddig Essad pasa vezetése alatt tömörültek, nagyobbára elszéledtek. Essad csoportjának maradványai Tirana felé húzódtak vissza.

Saját csapataink helyzetéről a dandárparancsnokság tudott róla, hogy XIX. hadtestünk Skutari környékéről az előnyomulást déli irányban megkezdte.

Az albán Alpoktól nyugatra lévő bolgár erők hollétéről a dandárparancsnokság, a Prizrenben székelő 3. bolgár hegyi dandárparancsnokságtól csak annyit tudott meg, hogy egy bolgár dandár Elbassan környékén tartózkodik, s ennek előretolt osztagai Elbassantól nyugatra állottak.

Azt a területet, amelyen a dandárnak át kellett hatolnia, a parancsnokság részben az előreküldött felderítő járőrök jelentéseiből, részben Steinmetz mérnök és báró Nopcsa albán kutatók leírásából, valamint a helyi lakosság adataiból nagyjában ismerni vélte. Az összes adatok egybehangzóan megállapították, hogy a számbajövő terület nagyobb csapattestekkel rendkívül nehezen járható, helyenkint járhatatlan.

A dandár különböző utakon juthatott Kruja környékére. Számításba jöhettek a következő menetvonalak: lásd 2. sz. vázlatot.

1. Kula Lums — Ura Vezirit — Kremaz — Spas — C. Malit — Kisa Arsit — Skoza — Blinisti — C. Dervenit és innen a Mali Altait-tól keletre vagy nyugatra Krujára.

Ennek a menetvonalnak az lett volna a nagy előnye, hogy Kisa Arsit-ig a Prizren — Skutari közötti főösszeköttetést használhatta volna fel.

Hátránya lett volna, hogy Kisa Arsit és Blinisti között egy alig használt útrészt kellett volna megjárnia és hogy ez a menetvonal a többiekhez képest hosszabb volt.

2. Kula Lums — Ura Vezirit — Cam — Domgjoni — Orosi, innen vagy Blinisti — C. Dervenit-en át, vagy Ksela — Rsenj — C. Dervenit-ig, továbbá úgy mint az 1. alatt, vagy pedig Orosi — Perlataj — Fuša — Šadžakut-on át Krujára.

Ez a változat ugyan jóval rövidebb lett volna, mint az

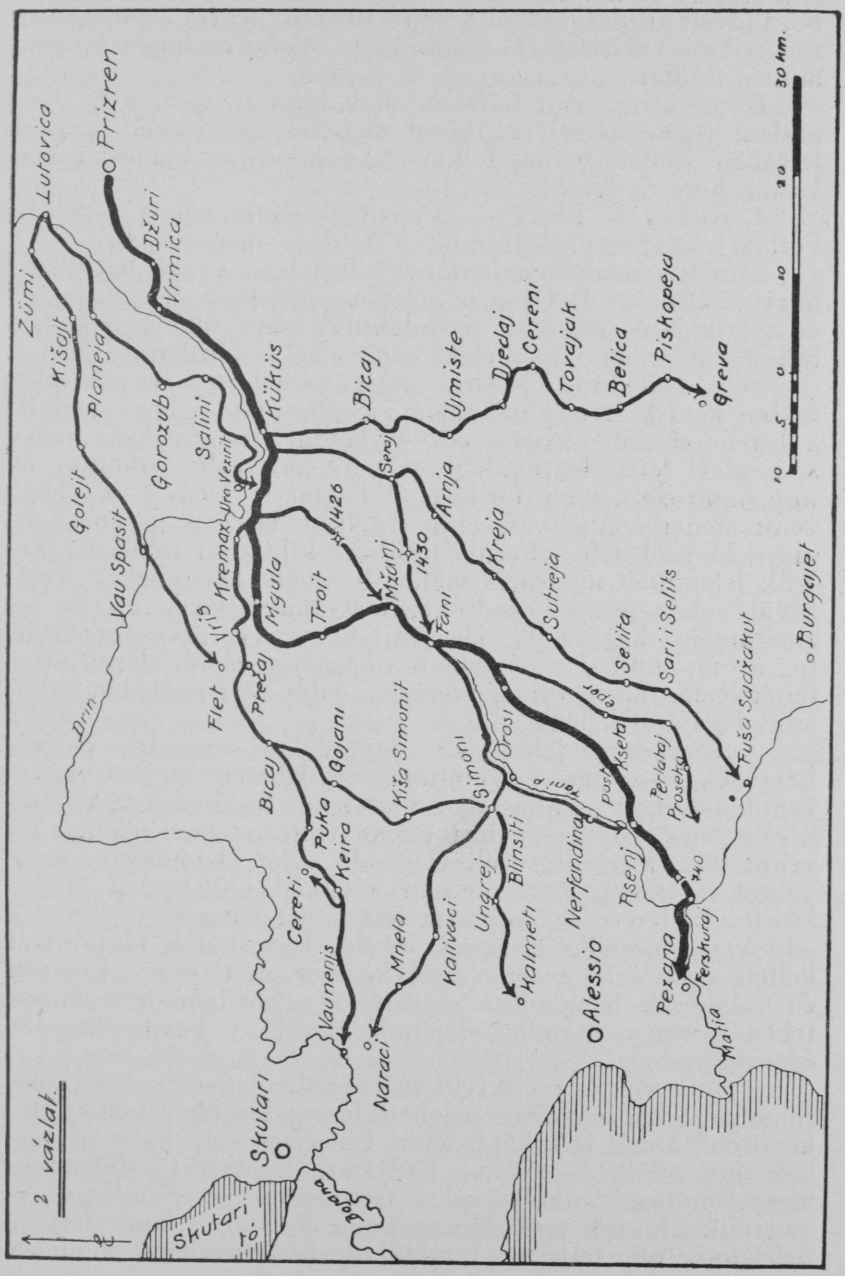
2 vázlat.
Skutari
Skutari tó
Bojana
Drin
Vau Spasit
Golejt
Planeja
Kišajt
Zümi
Lutovica
Prizren
Džuri
Vrmica
Gorozub
Salini
Kükus
Bicaj
Ujmiste
Djedaj
Cereni
Tovajak
Belica
Piskopeja
Greva
Seraj
Arnja
Kreja
Sutreja
Selita
Sari i Selits
Fuša Sadžakut
Burgajet
Kremax
Vrig
Flet
Prečaj
Mgula
Troit
Mžanj
Tani
1426
1430
Bicaj
Qojani
Kiša Simonit
Simoni
Orosi
Puka
Keira
Cereti
Vaunenjs
Naraci
Mnela
Kalivaci
Ungrej
Blinsiti
Kalmeti
Nerfandina
Rsenj
Kseta
Perlataj
Proseka
Pezana
Ferskuraj
Matia
Alessio
Tani p.
post
epor
740
10 5 0 10 20 30 km.

1. alatti, de az útvonal számos jelentékeny magaslaton át vitt (C. Puresit 1070, Orositól keletre 1000, nyugatra 1000 méter).

3. Ura Vezirit — C. Kumuls — Mžanj és innen tovább, mint a 2. alatt.

Ez a menetvonal hátrányosnak látszott, mert a C. Kumulsra (1426 méter) rendkívül meredek és jéggel borított lejtőkön kellett volna felkapaszkodni és a magaslatokon vastag hóréteg feküdt.

4. Küküs — Bicaj — Ujmiste — Mala völgy — Selita Perlataj, azután tovább, mint a 2. alatti menetvonal.

Ennek a menetvonalnak az volt a legnagyobb hátránya, hogy a Drin-en át Ujmiste-nél nem volt használható átjáró és a sziklás és meredek partalakulás miatt nem is volt belátható időn belül megfelelő átjáró helyreállítható.

Sem a felderítő járőrök jelentéseiből, sem egyéb adatokból nem volt megbízhatóan megállapítható, hogy melyik a legelőnyösebb menetvonal. A dandárparancsnokság tehát a 2. alatt leírt, legrövidebb menetvonal mellett döntött és úgy határozott, hogy Orosi-n át Ksela — Rsenj — C. Dervenit menetvonalat választja. Anélkül, hogy a parancsnokság a Matitól délre elterülő területre kiküldött felderítő járőrök jelentéseit megvárta volna, — amely jelentések a rendkívül nehéz terepen csak hetek multán érkezhettek be — elhatározta, hogy a C. Dervenit elhagyása után igyekezni fog a csapatokkal a partmenti síkságot mielőbb elérni, mert feltételezte, hogy ott lényegesen jobb útviszonyokat talál, mint Krujától keletre.

A beérkezett jelentések alapján az országból élelmikészletek beszerzésére számítani nem lehetett, mert a visszavonuló szerbek a lakosságot végletekig kiszipolyozták. Ami készlet még a lakosság birtokában volt, azt nem lehetett elvenni tőle, mert alig volt elegendő saját élelmezésére és a velünk szemben barátságosan viselkedő albánokat utolsó készletüktől megfosztani nem lett volna célszerű.

A parancsnokságnak a lehető legrosszabb időjárással kellett számolnia, mert a helyi viszonyokat ismerő kutatók és a lakosok bemondása szerint, Észak-Albániában éppen február végén, március elején kezdődik a havas és esős évszak.

A fent vázolt rendkívül kedvezőtlen viszonyokat megfontolva, a hadműveletet a lehető leggondosabban kellett előkészíteni, annál is inkább, mert ismeretes volt, hogy a szerbek úgy az 1912—13. évi hadjárat, mint 1915 folyamán visszavonulásuk alkalmával a tengerpartot csapataiknak és vonataiknak csak töredékeivel érték el és az is, ami elért az Adriához, ott teljesen kimerülve, hadműveletre képtelen állapotban érkezett meg. Már pedig a 2. hegyi dandárnak

csak a tengerpart elérése után kezdődött meg a tulajdonképpeni feladata (Durazzo elfoglalása); a csapatoknak tehát teljesen fegyverfogható állapotban kellett a tengerpartot elérniök. Az előkészületeket a parancsnokság akként eszközölte, hogy a csapatok nehéz és teljesen kopár területeken a lehető leggyorsabban áthaladjanak, mert a kedvezőtlen terepen való megakadás könnyen végzetessé válhatott volna.

a) Műszaki előkészületek.

Az első komoly akadály a Drin volt. (A Lumán át vitt egy a bolgár csapatok által épített vendéghíd.) Kula Lumstól vezetett a Drini barz északi partjára, már békében is használatos út, egy a törökök által több száz évvel ezelőtt épített kőhídon át, amely Han Vezirit-nél tért át az egyesült Drin déli partjára. Úgy látszik, a törökök inkább két hidat építettek a Drinen át, hogy a déli folyópart sziklás talajában ne kelljen utat építeniök. A szerbek azonban az Ura—Veziriti hidat felrobbantották. a Kula Lums-tól északnyugatra levő híd pedig a szokatlanul meredek hídmezők miatt szekérrel nem volt járható.

Hogy a Han Vezirit-re menő kocsizható út a hadihídanyag odaszállítására kihasználható legyen, a Kula Lumstól északnyugatra levő Drin-hidat menedékesebb vendéghíd ráépítésével tettük kocsizhatóvá. A Han Veziriti felrobbantott híd helyett pedig hadihíd készült.

A hadihíd anyagra azonban másutt is sürgős szükség lévén, nem lehetett azt Han Vezirit-nél beépítve hagyni, ezért a csapatok azonnal megkezdték Küküs-nél, a Drini zi-n át egy vendéghíd építését is és a Drin déli partján Küküs és Parmei között az útépítés is megkezdődött. A Küküs-i híd 14 nap alatt elkészült és ezidőtől fogva ez volt az egyetlen átkelési lehetőség a Drinen át, mert a hadihidat időközben a szokatlanul magas vízállás és a rendkívül erős ár következtében kénytelenek voltunk lebontani.

Az egyesült Drinen át egy vendéghíd építése hónapokba telt volna, már pedig a dandárnak nem volt 12 napnál több vesztegetni való ideje, mert ennyi idő alatt érkezhettek be a hadseregparancsnokság által rendelkezésre bocsátott kiegészítő vonatok, amelyek megérkezése után a hadműveleteknek azonnal meg kellett indulniok.

Addig is, amíg a csapatok megindulhattak, (febr. 5—18-ig) a gyalogságot az Ura Vezirit — Magula — Cam — Caf Puresit — Mola — Domgjoni — Vila — Orosi-n át tervezett menetvonal helyreállítási munkálataival bízták meg. A zászlóaljak a kijelölt útvonalon szakaszonkint előnyomulva, utászosztagaik vezetésével igyekeztek a meglevő utat nagyjában felhasználva, az utánuk következő vonatok részére félig-

meddig járható közlekedési vonalat teremteni. Ennél a munkánál a csapatok igen leleményesnek mutatkoztak s az eléjük tornyosuló számtalan akadályt ügyesen hárították el. A munka túlnyomórészt a meglévő túlkeskeny öszvérutak kiszélesítésére, szakadékok áthidalására, fák kidöntésére és robbantásokra szorítkozott. Ahol a meglévő nyom használhatatlannak bizonyult, nagyobb kerülővel új utat nyomdokoltak. Így a zászlóaljak 12 nap alatt lassan előre dolgozták magukat és egyszersmind majdnem felerészben megtették a nehéz utat. Ott ahol komolyabb természetű műszaki munkálatok voltak szükségesek, a rendelkezésre álló utászszázad vette át a munkát. Ilyenformán a csapatok zöme (vonatok nélkül) fáradságos munkával február 18-án elérte Orosit.

Az alárendelt csapatoknak kiadott első intézkedés, amely túlnyomórészt műszaki természetű rendelkezéseket tartalmazott alábbi volt:

„A 8/III, 76/III, 101/II és 4. bh/V zászlóaljaknak, a 10/4 utászszázadnak, a 2. hegyi távbeszélő osztagnak és a dandár élelmező tisztnek.

A dandár parancsot kapott arra, hogy Kruján át Durazzo ellen nyomuljon elő.

A menetvonal Ura Vezirit-től Cam — Fira — Fani — Orosi — Perlatajon át Krujára. Ez a menetvonal általában málhásállatok részére járható, de sok részén okvetlenül helyre kell állítani, ha az élelem és lőszerutánpótlásról gondoskodni akarunk.

Egyelőre tehát arról van szó, hogy a kijelölt utat málhásállatok részére jól járhatóvá tegyük.

Az utak helyreállítása céljából a csapatok ama vidékre helyeztetnek, ahol a munkálatokat el kell végezniök.

1. A fél 10/4 utászszázad az Ura Vezirit és Parmci közötti útrészt javítja ki és február 6-án erre a területre menetel.

2. A 3/4 8/III zászlóalj feladata a Parmci és Serice közötti útrészt kijavítani és febr. 6-án oda menetel.

3. A fél 76/III zászlóalj kijavítja a Serice és Hebe közötti útszakaszt s febr. 7-én menetel a kijelölt területre. Ennek a csoportnak a 10/4 utászszázad egy szakaszt bocsát rendelkezésre.

4. A 101/II és 1/2 4. bh/V. zászlóaljak Kauteczky őrnagy parancsnoksága alatt a Hebe és Fani közötti útrészt javítják ki. A 10/4 utászszázad a szövevényesebb műszaki munkálatok elvégzésére Kauteczky őrnagynak is alárendel egy szakaszt.

Úgy a 3., mint a 4. alatt említett utászszakaszokat a gyalogság élelmezze, mert az utászszázadnak hegyi felszerelése nincsen.

3. A fél 4. bh/V zászlóalj, a parancsnoksággal együtt Kula Lumsnál marad és kijavítja a most munkában levő vendéghíd és Ura Vezirit közötti útszakaszt.

„Irányelvül szolgáljon, hogy a szándék az, hogy a dandár gyorsan elérhesse a Kruja körüli területet, tehát csakis azok a legszükségesebb munkálatok végzendők, amelyek a málhásállatok menetének lehetővé tétele céljából elengedhetetlenek.

Összeköttetések: A dandár hegyi távbeszélő osztaga Kula Lums és Fani között távbeszélő vezetéket épít. Az összes csoportok kapcsolódjanak bele ebbe a vezetékbe.

Naponta várom távbeszélő útján a munka előrehaladásáról szóló jelentéseket.

Élelmezés: Kauteczky őrnagy csoportja részére Mzanjon, a 8/III és 1/2 76/III zászlóaljak részére Camon létesül felvételező hely. A Mzanji felvételező helyen a 101/II, a Cami felvételező helyen pedig a 8/III zászlóalj élelmező tisztje vezeti a felvételezést.

Kula Lumstól való elmenetelük alkalmával az összes csapatok 2 napi élelmet felvételezzenek.

A 8/III zászlóalj visszahagy Prizrenen egy századot, amelynek parancsnoka még ma jelentkezzék a dandárparancsnokságnál. 736/14 hdm. szám."

Orositól nyugatra elsősorban a Fani, azután a Mati folyó áthidalásával kellett számolni, amelyek ezidőtájt (hóolvadás és esős évszak) jelentékeny akadályszámba mentek. Február 16-án az utászszázadot ezekre az akadályokra irányították.

Orosi és Caf Dervenit között, a felderítés eredménye szerint, nem volt szükség komolyabb útjavítási munkálatokra; a dandárparancsnokság tehát csupán a zászlóaljak utászosztagait küldte egy nappal előre Orosiból azzal a feladattal, hogy a különösen nehezen járható útrészeket javítsák ki.

A fentiekből látható, hogy az utak helyreállítása érdekében, a dandárparancsnokság a szokástól eltérő módon, csapatainak teljes munkaerejét igénybe véve gondoskodott. Mégis előfordultak a menet alatt fennakadások.

b) Élelmezési gondoskodások.

A dandárnak a szervezetszerű két hegyi élelmezési lépcsőjén kívül, nyolc egyéb lépcső állott rendelkezésére. Ebből a 12 lépcsőből 2½ Zloch alezredes különítményét[2] követte, s az volt a parancsuk, hogy kiürülésük után ne térjenek

[2] Zloch alezredes előretolt különítménye állott: a 70/II. és ½ 76/III. zászlóaljakból, egy lovas járőrből ½ 5/4 hegyi ágyús üteghől és 2 és ½ élelmezési lépcsőből.

vissza a Kula Lums-i felvételező helyre, hanem a tengerparthoz való beérkezésük után, a XIX. hadtest (Trollmann altábornagy) felvételező helyén felvételezzenek.

A dandár zöme részére tehát 9½ lépcső maradt. A felemelt élelmezési létszám miatt 1 lépcső csak ¾ szabványos adagot vihetett az emberek és ½ zabadagot a lovak részére (kb. 8000 ember és 4000 ló volt a dandár élelmezési állománya, míg a lépcsők csak kb. 6000 emberre és 2500 lóra voltak méretezve). A 9½ élelmezési lépcsővel a dandár, emberenkint napi ¾ és lovankint féladagot számítva, a Mati-ig jutott volna.

Töltés végett a lépcsőket visszaküldeni nem lehetett, mert a keskeny ösvényeken az egymással szembe haladó vonatok nem térhettek volna ki. Más megoldást kellett tehát találni. A dandárparancsnokság a viszonyok kényszere alatt úgy intézkedett, hogy az élelmezési vonatok egy részét megfelelő fedezet alatt a csapatok előtt járatta. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy az élelmet a parancsnokság által kijelölt pontokon lerakják, s azután üresen menjenek a tengerpartra, s ott, Alessioban, vagy Skutariban, felvételezzenek, azután pedig Miloti vagy Durazzo környékén újra a dandárhoz csatlakozzanak. Így a szembe való menetelés mellőzhető volt s a csapatoknak a tengerparton, a Durazzo elleni hadműveletekhez, frissen töltött élelmi lépcsők álltak rendelkezésére.

Hogy az üres élelmezési lépcsők a tengerpart elérése után hol tudnak majd felvételezni, azt a dandárparancsnokság maga sem tudta, mert hetekre előre nem volt megállapítható, hogy a Skutari irányából előnyomuló XIX. hadtest meddig jut előre dél felé. Az előreirányított lépcsők tehát oly parancsot kaptak, hogy rakományuk átadása után Alessioba menetelj enek s ott felvételezzenek, ha azonban ott készlet nem volna, folytassák menetüket Skutariba, ahol feltétlenül találnak felvételező raktárt és újratöltésük után igyekezzenek mielőbb Krujára, ahol a dandárhoz csatlakoznak.

A dandárparancsnokság érezve azt, hogy a tengerpart elérése után, tehát a várható harcok megkezdése idejére utánpótlását meg kell szerveznie, a hadseregparancsnoksághoz alábbi táviratot intézte:

„3. hadseregparancsnokságnak.

A 2. hegyi dandár kb. 9000 emberrel és 4600 lóval február 23-ika táján éri el Kruja környékét. Hogy az üres lépcsőket helyesen irányíthassam, kérek értesítést, hogy 20-ikától kezdve Skutariban, vagy Alessioban lehet-e élelmet felvételezni. A szűkös szállítóeszközökre való tekintettel kívánatos volna, ha Alessioban lehetne felvételezni.

2. hegyi dandár 739/hdm. szám."

Zloch alezredes másfél zászlóaljnyi erős különítménye, amely ezidőtájt már kb. harmadik hete volt úton és valahol Kruja környékén lehetett a vele adott 2 és fél lépcsővel, legfeljebb négy hétre volt ellátva élelemmel. Szükséges volt tehát, hogy még egy lépcső a különítmény után meneteljen Szerencsére a dandárparancsnokság minden eshetőséggel számolt és megparancsolta Zloch alezredesnek, hogy Kula Lumstól kezdve az egész menetvonalán hagyjon vissza összekötő járőröket, hogy esetleges utánirányítás esetén a különítményt megtaláljuk. Így a különítmény után irányított 14/3 hegyi élelmezési lépcsőt nyugodtan el lehetett indítani annak a veszélye nélkül, hogy a lépcső a hegyekben elvész.

Ilyenformán a dandárparancsnokság 4 lépcsőt irányított a csapatok előtt és 1 napi élelmet Fani-nál, 2 napit Orosi-nál[3] és 1 napit Ksela postnál rakatott le, néhány nappal a csapatok beérkezése előtt. Az üres lépcsők nem tértek többé vissza Kula Lums-ra, hanem Alessio-ba meneteltek. A többi 5½ lépcső megrakva a dandárral menetelt. Ezek közül egy lépcsőt, minthogy Albánia zabban nagyon szegény, minden eshetőségre kizárólag zabbal raktak meg.

A *húsellátást* csak konzervekre alapozni nem lett volna célszerű, mert a konzerv élvezetétől ily hosszú idő alatt gyomorbetegségek léptek volna fel. Az országban vágómarha (juh és kecske is) csak elvétve volt található. A szarvasmarha és a juh a hosszantartó nehéz meneteket a csapatokkal nem bírta volna ki. A parancsnokság tehát úgy segített magán, hogy a nehezebben mozgó vágómarha egy részét, napokkal a csapatok elindulása előtt, előre irányította, míg a könnyebben haladó szarvasmarhák és juhok a csapatoszlop végén követték a dandárt. Még ilyen módszer mellett is zavarok álltak be a húsellátásban, mert a vágómarha nem volt képes a menetcélokat elérni, úgy, hogy többszörösen kénytelen volt a csapat konzervet fogyasztani.

Súlyos gondot okozott a szálas takarmány kérdése is. Az állatokat nem lehetett hetekig szálas takarmány nélkül hagyni, különösen amikor csak napi féladag zabot kaphattak. Arra gondolni sem lehetett, hogy a sok ezer ló és vágómarha után szálastakarmányt szállítsunk, a menetvonal mentén pedig takarmány nem volt található. A parancsnokság tehát ahhoz a kétségesnek látszó eszközhöz folyamodott, hogy tekintélyes albánokat bízott meg azzal, hogy a rendelkezésükre bocsátott arany és ezüst pénzért a menetvonaltól félre eső helyekről szénát vásároljanak s azt a kijelölt pontokon (Cam—Orosi) gyüjtessék. Az albánok becsületszavu-

[3] Mert itt pihenőnapot is tervezett.

kat („Bessa") adták, hogy a hadsereget, amelyhez őket barátság fűzte, nem hagyják cserben s a szénaellátás valóban tűrhetően játszódott le.

A *kenyérellátás* is nagy nehézségekbe ütközött. Még a menetek idejére csak el lehetett az élelmezési lépcsőket kenyérrel látni, bár már ezidő alatt is számolni kellett a nagyfokú penészedéssel. A tengerpart mellett várható hadműveletek idejére azonban feltétlenül sütődéről kellett gondoskodni. A dandárnak rendelkezésére álló hegyi sütődék (a 2. és 102. számú) közül a 2. számú kocsizható, a 102. számú pedig taligán hordozható és csak szükségképpen volt málhásállatokra rakható.

Ez utóbbit vitte a dandár magával szétszedve és lovakra málházva, hogy a tengerpart elérése után felállíthassa.

c) A v o n a t f e l s z e r e l é s.

A csapatok és a vonatok, a 10/4 utászszázad, a 16/1 tartalékkórház egy részlege és az élelmezési vonatok egy része kivételével hegyi háborúra fel voltak szerelve.

A hadseregparancsnokság által kiutalt hegyi élelmezési lépcsők igen rossz állapotban érkeztek a dandárhoz, s mivel ezek rendbehozatala miatt az indulás már kitűzött időpontját nem tudta a parancsnokság elhalasztani, 1—2 nap alatt kellett őket menetképessé tenni.

A málhásállatokban mutatkozó hiányokat a helyszínen található málháslovak megvásárlása útján pótolták. Ez a lóanyag azonban oly silány volt, hogy a következő menetek alatt közel 60%-a elhullott, míg a régi, még Boszniából származó állatanyag a meneteket számottevő veszteségek nélkül tette meg.

A sütődét erősebb igáslovak közül kiválogatott málhásállatokra rakták. Menete minden különösebb baj nélkül zajlott le, igaz, hogy rövidebb napi meneteket hajtott végre, mint a dandár zöme.

d) L ö v ő s z e r p ó t l á s.

A szervezetszerű lövőszeres lépcsőkön kívül a dandárparancsnokság Orosiban egy kisebb hegyi ágyús lövőszerraktárat létesített, mert arra nem lehetett számítani, hogy a tengerpartra érve rövidesen 15 M. 7·5 cm. hegyi ágyúlövőszer kapható legyen. Ez a raktár úgy létesült, hogy a lövőszeres lépcsők még a derékhad megindulása előtt előre vitték 2 lépcső hegyi ágyúslövőszerét, azt Orosiban tárolták és üresen visszatértek Kula Lums-ra, ahol újból megrakodva a dandár menetoszlopába sorakoztak.

e) A z e g é s z s é g ü g y i felszerelés a csapatoknál teljes volt. A dandár szervezetszerű egészségügyi intézetén kívül, egy tartalékkórház részlegét vitte magával málhás-

állatokra rakva (körülbelül 80 ágy befogadóképességgel). Kula Lumsban betegnyugvóállomás létesült.

f) Gondos mérlegelést kívánt a felsőbb parancsnoksá-gokkal való összeköttetés szabályozása. A parancs-nokság jókora mennyiségű kábelanyagot és rádióállomást is kapott, de a hordozható kézi rádióállomások hatótávolsága — különösen a nehéz havasi vidéken nem volt elegendő, s tábori rádióállomást a hegyekben szállítani nem lehetett. Előrelátható volt tehát, hogy a dandár hosszabb időn át el lesz vágva felettes parancsnokságaitól.[4]

Az előkészületek szempontjából említést érdemel még, hogy a legközelebbi szabványos nyomtávú Ferizović-i vasút-állomástól Stimljáig tábori vasút épült, hogy a dandár ellátása biztosítva legyen, s innen Prizrenig teherautók bonyolították le a forgalmat.[5]

Mielőtt a hadműveket végrehajtását tárgyalnók, szük-séges, hogy röviden megemlékezzünk az akkori albán köz-igazgatási viszonyokról és az albánok részvételéről a had-műveletekben.

Wied herceg 1914-ben bekövetkezett távozása után Albá-niában elismert központi hatalom nem volt. A szerb, olasz és montenegrói megszálló csapatok Essad pasa segélyével ugyan berendeztek valamilyen közigazgatást, de ez a szerb had-sereg összeomlásával egyidejűleg megszünt.

Amidőn a szövetséges osztrák-magyar-bolgár csapatok Albániába behatoltak a közigazgatást újra kellett szervezni. Ennek a kérdésnek a megoldása azonban távolról sem volt oly könnyű, mint más elfoglalt területen, mert a megszám-lálhatatlan pártra szakadt és törzsekre tagozódó albán lakos-sággal csínján kellett bánni.

A közigazgatás gyors megszervezését már az a tény is nagymértékben hátráltatta, hogy hadvezetőségünk a bolgár hadvezetőséggel hónapokon keresztül nem állapodott meg a hatásköröket illetően, úgyhogy ugyanazon a területen a mi csapataink és a bolgárok is intézkedtek közigazgatási ter-mészetű kérdésekben. Előfordult például Prizrenen, hogy úgy az ott székelő bolgár 3. hegyi dandár, mint a saját 2. hegyi dandárparancsnokság is azt a parancsot kapták ma-gasabb parancsnokságaiktól, hogy a prizreni körletben pol-gári közigazgatást szervezzenek. Ez természetesen ismételt összeütközésre adott alkalmat a parancsnokságok között, mert mindkettő ragaszkodott a vett parancshoz.

A helyi közigazgatási hatóságok megszervezésénél fon-

[4] Lásd a 12. oldal jegyzetét

[5] A 2. hegyi dandár hadrendjét és állományviszonyait a függel'k mutatja.

tos volt, hogy közegeink oly egyénekkel tárgyaljanak, akik tényleg szélesebb körű népszerűségnek örvendenek. Bár a dandárparancsnoksághoz beosztott báró Nopcsa és Steinmetz mérnök, neves albán kutatók, valamint még a Wied uralomidejéből visszamaradt Ghilardy kapitány e tekintetben némi útmutatással szolgáltak, mégis igen nehéz volt a politikailag annyira széthúzó albán lakosság közül azokat kiválasztani, akik biztosítékot nyujthattak arra, hogy a rendelkezéseket a lakosság végre is hajtja.

Számolni kellett azzal, hogy ha a dandárparancsnokság „X" albán vezető férfiúval tárgyal, akkor „Y" és „Z" hívei és barátai minden követ megmozgatnak, hogy a lakosság ama része, amely rájuk hallgat, csapatainkkal szemben ellenségesen viselkedjék.

Így a jó viszonynak lehetőleg széles rétegekkel való fenntartása érdekében nem maradt más hátra, mint senkivel és mindenkivel barátságosan viselkedni s egyes vezetőkkel szemben világosan mindaddig színt nem vallani, amíg a helyzet nem tisztázódott.

Rendezett közigazgatási viszonyok tényleg csak akkor kezdődtek, amikor már Albániát csapataink birtokba vették s a fegyveres erő hatalmát az egész ország érezte és hadvezetőségünk a bolgárokkal megegyezett abban, hogy ki hol rendezkedjék be.

Az albánok ezidőtájt sűrűn termeltek ki ideiglenes kormányokat s mondhatni minden héten újabb kormány alakult.

Ezek közül a legkomolyabbnak látszó kísérlet volt Hassan Bazri bey kormányalakítási kísérlete. Ez február 9-én Djakován alakult a cs. és kir. hatóságok támogatása mellett és az alábbi táviratot intézte a dandárparancsnokság útján a hadseregfőparancsnoksághoz és a külügyminiszterhez:

„Boldog vagyok, hogy Albánia legnehezebb és legkényesebb részében sikerült az alapvető szervezést befejeznem.

Ebben a pillanatban közöttünk tartózkodnak Rappaport és Rudnay urak is.

Minden intézkedést megtettünk, hogy a különböző nemzetiségű operettszerű királyok gyermekességei megszünjenek.

Ebben az alkalmatlan időpontban valamely Kongresszust támogatni, annyit jelentene, mint a nemzetközi szélhámosok előtt a kapukat kitárni, mert csak ezeknek lehet érdeke a zavarosban halászni.

A mi gyógyító programmunk célul tűzte ki a széthúzás és pártoskodás megszüntetését.

A holnap ide érkező Windischgrätz herceget megérkezése után azonnal tájékoztatni fogom az összes előkészületek

tartalmáról, hogy Essad pasa sorsa mielőbb meg legyen pecsételve. A Mati-lakosok intrikáinak nem szabad hinni.

A régi osztrák-magyar barátságra támaszkodva odaadó rokonszenvünk és őszinte hűségünk tanujelét fogjuk adni.

Az ideiglenes albán kormány elnöke és
külügyminisztere
Hassan Bazri bey."

Az albánok aránylag nagy számban csatlakoztak a szövetséges csapatokhoz, de harci értékük nem volt számottevő. Szervezésük röviddel azután, hogy csapataink Albániába benyomultak kezdetét vette. Vezetőik nagyrészt oly cs. és kir. tisztek voltak, akik Albániát és a nyelvet ismerték, de azért akadt egy-két csoport, amely tekintélyes albán lakosok vezetése alatt tömörült.

A saját hadvezetőségünk támogatása köpenyek, opánkabőr, szerb és orosz puskák és hozzávaló lövőszer, valamint az élelmezés és pénzellátás tekintetében tekintélyes volt. A felfegyverzett albánok ruházata a magukkal hozott polgári ruha volt s annak jeléül, hogy elismert szervezett egységhez tartoznak, piros-fekete kokárdát, valamint piros-fekete és fekete-sárga karszalagot kaptak. Főgyülekező és felszerelési helyeik voltak: Vucitrn, Djakova és Prizren.

Február elején a felfegyverzett albán csoportoknak alábbi létszámai voltak:

Hessler százados zászlóalja	1600 fő
Báró Nopcsa zászlóalja	800 „
Steinmetz mérnök zászlóalja	500 „
Ghilardi kapitány zászlóalja	180 „
Hassan beg és Irfan beg zászlóaljai	3000 „

Ezeket az albán csoportokat a dandárparancsnokság Djakova—Prizren környékéről Albánia átkutatására, Alessio—Elbassanon át a tenger felé irányította s azt a feladatot ruházta rájuk, hogy a dandár előtt a terepet tisztítsák meg, derítsék fel, fogják el a nehéz hegyi terepen, a menetvonalaktól oldalt bujkáló szerb szökevényeket és essadista felkelőket.

Így a dandárparancsnokság kisebb járőreit, valamint a csekély fedezet mellett előreküldött élelmezési lépcsőit nyugodtabban irányíthatta az ország belsejébe, mert az albán zászlóaljak az egész vidéket már átkutatták s így meglepetésektől tartani nem igen kellett.

Az albán zászlóaljak magatartásából a dandárparancsnokság rövidesen látta, hogy velük, mint komoly harcértékkel számolni nem lehet. Fenntartásukat mindazonáltal pártolta, mert így legalább az volt bizonyos, hogy akik az általunk szervezett kötelékekben vannak, ellenünk nem fordul-

nak. Azért volt ez fontos, mert számszerűen ugyan jelentéktelen volt az albán lakosság, mindazonáltal a nehéz havasi terepen át végrehajtott hadműveletek alkalmával csapatainkban és vonatainkban nagy kárt tehettek volna. A helyzet tehát az volt, hogy igyekeztünk minél több albánt az általunk szervezett kötelékbe felvenni, hogy ha pozitív hasznukat nem is vesszük, inkább velünk, mint ellenünk legyenek.

Amidőn ezek az albán zászlóaljak a tengerpart közelébe értek, a dandárparancsnokság őket a XIX. hadtestparancsnokság rendelkezésére bocsátotta, mert vezetésük és ellátásuk Prizren környékéről nagy nehézségekbe ütközött.

Az albán zászlóaljak vezetőinek kiadott parancs a következőképpen hangzott:

„Prizren 1916. február 13.

A 3. hadseregparancsnokság 1602/hdm. sz. parancsa alapján az összes albán csoportok a XIX. hadtestnek rendeltetnek alá.

A Durazzo közelében álló saját csapatok helyzete a következő: Malkoc, Kodra Bress, Mali Barzes magaslatokat a cs. és kir. 211. számú dandár tartja megszállva.

Tirana a saját csapatok birtokában van.

A XIX. hadtestparancsnokság Rijekán tartózkodik.

Az albán csoportok helyzete a következő:

Báró Nopcsa és Hessler százados csoportjai Tiranában vannak.

Steinmetz mérnök csoportja február 12-én Burgajet környékén gyülekezett és parancsa van Krujáin át Durazzo-ra előnyomulni.

Ghilardi kapitány csoportja Singjercről Kavajára tör előre és felderít Valona felé.

Hassan beg által Vucitrnben felállított két albán zászlóalj, kb. 330—330 fővel Ghilardi kapitánynak rendeltetett alá. Ezek a zászlóaljak február 11-én indultak Kula Lumsról.

Az egyik zászlóalj Vašon, a felső Mati völgyében, Cafa Murizesen át Tiranára nyomul elő, a másik zászlóalj pedig Singjercen át Kavajára menetel.

Hassan beg utasíttatott, hogy további zászlóaljakat ne szervezzen.

A magatartásra vonatkozóan alábbi irányelvek mérvadók:

Debra—Elbassan—Skumbi vonaltól északra feltétlenül Ausztria-Magyarország befolyása és uralma biztosítandó. Minden eszközzel meg kell akadályozni, hogy az eddig felállított alakulatok más táborba pártoljanak.

Befolyásos albán előkelőségek ajánlatai újabb alakulatok szervezését illetően a XIX. hadtestparancsnokságnak jelentendők azzal, hogy hány főt és hol tudnak szervezni.

A Skumbi folyó vonalát az albán csoportok egyelőre ne lépjék át, ellenben Valona irányában feltétlenül küldendők járőrök és kémek. Ezek feladata az, hogy megállapítsák, hogy hol mily nemzetiségű (olasz ,szerb, essadista, antanthoz tartozó) erők tartózkodnak, hol vannak erődítési munkálatok, lövegek stb."

IV.

A hadműveletek végrehajtása.

A távolság Kula Lumstól a tengerig — azon a menetszakaszon, amelyet a dandárnak az Albán-Alpok között kellett megtennie — kereken 100 kilométer.

Hogy a csapatok, a hegyvidéket az évnek ebben a legkellemetlenebb szakában mielőbb elhagyhassák, a dandárparancsnokság a lehető legnagyobb napi menetteljesítményt követelte, s úgy tervezte, hogy a 100 km.-nyi távolságot 6 menetnap[6] alatt teszi meg.

Számítva arra, hogy a csapatok és a vonatok csak egyenkint szakadozva menetelhetnek, a parancsnokság, az oszlophosszak megrövidítése végett több menetlépcsőt alkotott. Ha 3 zászlóalj, 1 árkász század, 3 hegyi ágyúsüteg, 1 lovas szakasz, 2 dandár egészségügyi intézet, 3 hegyi ágyús lövőszeresoszlop, 2 hegyi gyalogsági lövőszeresoszlop, 10 élelmezési lépcső, két sütőde stb. stb. egy oszlopban menetelt volna,[7] az oszlophosszúság 35—40.000 métert, azaz két-háromnapi menetet tett volna ki, úgyhogy a csapatok több, mint felerésze állandóan éjjel lett volna kénytelen menetelni. De erről nem is szólva, már azért is szükség volt arra, hogy a csapatok lépcsőkben meneteljenek, mert ily nagy tömeg elhelyezésére és a pihenésre a szűk völgyekben nem lett volna megfelelő táborhely sem található.

Az első menetlépcsőket a gyalogzászlóaljak alkották, a továbbiakat a lovasság, a tűzérség és a legszükségesebb vonatok, végül azok a vonatrészek következtek, amelyekre pillanatnyilag nem volt szükség (lövőszer, egészségügyi intézetek egy része, sütődék stb.). Erre a sajátságos menetre vonatkozóan a dandárparancsnokság alábbi parancsot adta ki:

„A Kruja területére végrehajtandó előnyomulás két mozzanatra oszlik:

Első, a gyülekezés Orosi környékén és a
második a menet Krujára.

---

[6] Orosiban ezenfelül 1 pihenőnap.

[7] Összesen kb. 10.000 ember és 5.000 ló.

Az Orosi körüli terület elérésére alábbiakban intézkedem:

Kauteczky őrnagy a 101/II. és 1/2. 4. bh/V. zászlóaljakkal a Hebe—Fani közötti útjavítási munkálatokat 13-ig fejezze be.

F. hó 14-én Kauteczky őrnagy csoportjával a Fanitól délre eső területre menetel s kijavítja a Fani- és a Konajtól délre levő 1160 magassági pont közötti útszakaszt. Ezt a munkát február 18-ig fejezze be.

F. hó 19-én Kauteczky őrnagy csoportjával Orosira menetel s ott 20-án pihen.

A 8/III. és 1/2. 76/III. zászlóaljak 13-ig befejezik azt a munkát, amelyen most dolgoznak. F. hó 14-én Heller őrnagy parancsnoksága alatt a Fanitól délre eső területre menetelnek s kijavítják az 1160 magassági pont és az Orositól délre levő 977 magassági pontok közötti útszakaszt. Ezt a munkát február 18-ig fejezzék be.

F. hó 19-én Heller őrnagy csoportja az Orositól délnyugatra fekvő Bulsare helységbe menetel s ott pihen február 20-án.

Amennyiben Kauteczky őrnagy szemrevételezése alapján kitünne, hogy a Fani-völgyben vezető út Orosi felé jobb, mint a Konajon át vezető menetvonal, akkor Kauteczky őrnagy a Fanitól Bisag postig, Heller őrnagy csoportja innen a 977. magassági pontig terjedő útszakaszt javítsa.

Az összes menetalakulatok, lovas szakasz, az 5/5. és 7/5. hegyi ágyús ütegek, a hegyi távbeszélő osztag, a rádióállomás, a 2. sz. hegyi egészségügyi intézet, a 16/1. tartalékkórház különítménye, az 5/4., 5/5. és 13/6. (7/5.) hegyi ágyús lövőszerlépcsők, a 2/1. és 2/2. hegyi gyalogsági lövőszerlépcsők és a dandártörzs, február 17-én 7^h-kor indulnak br. Camerlander százados parancsnoksága alatt Prizrenről és 17-én Ura Vezirit—Bruti—Kula Lums területén éjjeleznek.

Kula Lumsnál e fölött a csoport fölött a parancsnokságot Golias őrnagy veszi át és ezzel, valamint a Kula Lumsnál visszamaradt $\frac{1}{2}$ 5.4. hegyi ágyúsüteggel és a később megjelölt élelmezési lépcsőkkel 18-án Camon és Orosira menetel, ahova február 20-án érkeznek meg.

Orosin a menetszázadok zászlóaljaikhoz bevonulnak.

A dandárparancsnokság 17-én Kula-Lumson, 18-án Camon, 19-én Domgjonin és 20-án Orosin éjjelez.

A 3/4. 10/4. utászszázad február 13-án előreláthatólag Heller őrnagynak rendeltetik alá, ennek a századnak egy szakasza február 18-ig Kauteczky őrnagynak marad alárendelve s 19-én vonul be századához Orosiban.

A 10/4. utászszázad kocsizó része, egy tiszt parancsnoksága alatt, Kula Lumsnál marad vissza s utána irányításáról később intézkedem.

Összeköttetések: A 2. hegyi távbeszélő osztag meghosszabbítja a vezetéket Orosiig. Ebbe a vezetékbe kapcsoljanak bele az összes csoportok.

Szerszámok. Az összes szerszámok, amelyek nem tartoznak a zászlóaljak szabványos felszereléséhez, Orosiban visszahagyandók. Visszaállításukról külön intézkedem.

Egészségügyi intézkedések: A zászlóaljak betegeiket egyelőre Kula Lumsra küldjék, az ottani 6/2. betegnyugvó állomáshoz. Később, mihelyt a berendezés elkészül, a Camban és Mzanjban felállítandó váltóállomásokhoz. Előbbit a 6/2. betegnyugvóállomás, utóbbit a 16/1. tartalékkórház részlege állítja fel.

Február 20-tól kezdve a 16/1. tartalékkórház részlege Orosin kórházat állít fel.

Élelmezés. A zászlóaljakhoz irányított lépcsők rakományával a csapatok 18-ig el vannak látva élelemmel. Kauteczky őrnagy a csoportjához 11-én és 13-án, a 8/III. zászlóaljcsoporthoz 10-én érkezik egy-egy élelmezési lépcső. Ez utóbbi csoport ezenfelül 10-én fejenkint 3 szabványos élelemadagot felvételezett. Ennek a 3 adagnak 4 napig kell elegendőnek lenni.

A február 18-án Kula Lumsból induló Golias őrnagy csoportja Kula Lumsnál 2 szabványos adagot felvételez. A legközelebbi felvételezés 19-én Mzanjon.

Február 19-én és 20-án a dandár összes részei Orosin, 21-én előreláthatólag Kselán felvételeznek.

A 102. hegyi sütőde ...-én beszünteti Kula Lumsnál az üzemet és Kula Lums—Orosi—Kselán át Krujára menetel.

A hegyi sütőde biztosítására egy menetszázad visszamarad.

Lövőszer. A 76/III. zászlóalj február 18-án 18 lövőszerrel megrakott málhásállatot kap, amelyek azonban a Grivicic század bevonulása után a dandárparancsnokságnak átadandók.

740/10. hdm. szám."

Fentiek szerint az egyes menetlépcsők az első napon Cam, a másodikon Domgjoni, a harmadikon Orosi környékét érték el. Itt a lépcsők egy-egy napi pihenőben részesültek, s az ötödik napon Ksela-post, a hatodikon Reči-Jezuli, végül a hetediken Pezana környékére érkeztek.

Mint már korábban is láttuk, a gyalogság közel 14 napon át dolgozott a menetvonal járhatóvá tételén. Igen kemény és megerőltető munka volt az, amit a csapatok a sziklatalajban végeztek. Sok helyütt át kellett az útat helyezni, mert, vagy oly meredek és sziklás ösvény volt csak található, amelynek kijavítása nem volt arányban a szükséges munkával és célszerűbb volt új útat nyomdokolni, vagy pedig az albánok rendes útja a folyó medrében vitt, amely ebben az évszak-

ban átgázolhatatlan vízzel volt tele. Az albánok ebben az évszakban ugyanis nem igen mozdulnak ki lakóhelyükről. A fennálló nehézségek ellenére a zászlóaljak az aránylag rövid idő alatt elég jó összérútat készítettek Kula Lums és Orosi között, s ezzel az Albán-Alpokon való átjutást lényegesen megkönnyítették. Sok helyütt ugyan a gyalogság és a műszaki csapatok hiábavaló munkát végeztek, mert az eső és hóolvadás következtében a kész munka tönkrement, mivel a hegyekről lefelé igyekvő víztömegek a nagy fáradsággal megépített útat használták fel meder gyanánt, azokat vad hegyi patakokká változtatván át, kimosták a ráhordott borítóanyagot és leszakították az átjárókat.

A hegyek megmászása a sajátos albán útvezetés következtében nem volt könnyű. Az albán útak, más hegyvidékek útjaitól eltérően, nem keresik a magaslati vonal legelőnyösebben megmászható részeit, hanem legnagyobbrészt a meredek oldalakon, sok kanyarulat nélkül, egyenesen a tetőre igyekeznek, még az esetleges nyergeket sem használják ki, hanem a csúcsokon át haladnak. A sziklás, meredek lejtőkön való felkapaszkodás, de még inkább a leereszkedés, a súlyosan megrakott málhásállatoknak nagy nehézséget okozott. Az a körülmény, hogy hosszabb útszakaszok vastag jégkéreggel voltak borítva, az ember, főleg azonban a málhásállatok lecsúszását és a mélységbe való zuhanását nagymértékben elősegítette, úgyhogy a csapatok és a vonatok ismételten kénytelenek voltak az állatok málháját lerakni, a lovakat üresen előrevezetni és rakományukat emberi erővel előre vinni.

A legnagyobb óvatosság mellett is számos lezuhanás fordult elő, mert a málhásállatok a keskeny, sziklába vájt, fagyott útakon széles rakományukkal beleütődtek az útat szegélyező sziklákba, s menthetetlenül lezuhantak az alattuk tátongó több száz méter mélységű szakadékba.

A csapatok legádázabb ellensége az időjárás volt. A hóval kevert eső szakadatlanul zuhogott. Védő tető hiányában mindenki a szabadban, sátorban hált. A hüvös téli éjszakákon, esőben és hóban, éjjeli nyugvásról szó sem lehetett, mert a napokon át tökéletesen átázott ruhában mindenki didergett és a hatalmas tábortüzek körül üldögélve töltötte az éjszakát.

A torrens jellegű hegyi folyók és patakok az állandó esőzés következtében szokatlanul megáradtak, s számos zavart okoztak a menet végrehajtásában. A Han—Vezirit-nél beépített hadihídat már február 18-án kénytelenek voltak a műszaki csapatok szétszedni, mert a víz negyedóránkint 10 cm-el emelkedett és árja a horgonyköteleket elszakította.

Az utászok által Fangunál elkészített vendéghídat a víz február 24-én elszakította és elsodorta. Hídat verni itt már nem is lehetett, mert a Fani folyócska, amely ezen a környé-

ken rendes viszonyok között 35—40 m. széles és 80—100 cm. mély, február 24-én kb. 1000 m. szélességet és 3—4 m. mélységet ért el.

Úgy a Han—Veziriti hadihíd megszakítása, mint a Fangunál készített híd eluszása nagymértékben befolyásolta a menetet, úgyhogy a harmadik menetlépcső például csak nagy kerülővel, majdnem 14 napos késedelemmel érkezhetett be Alessióba. Az első és második menetlépcső szerencsére még épségben átjutott a fangui Fani-hídon.

A dandár zömének menetéről és azokról a nehézségekről, amelyek menetközben felmerültek, az alábbi részletes útleírás ad megközelítő hű képet.

A dandár zömének menete.

A taligaút Kula-Lumstól az első török hídig egy meredek sziklafokon át visz. Az útnak ez a része igen meredek, úgy, hogy itt kocsik (megrakott szekerek) csak nagy megerőltetéssel és előfogattal tudnak előre jutni. Hogy ezt a csapatok kikerülhessék, a Drin mentén húzódó malomárok kihasználásával egy új út épült, hogy a kocsik sík úton közlekedhessenek.

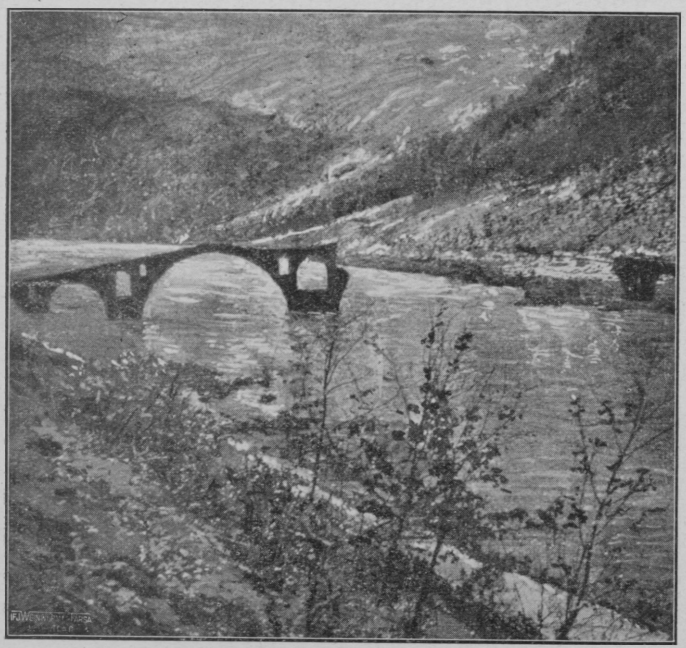

Régi török híd Ura-Veziritnél.

A török híd 2 igen meredek ívvel visz át a folyón s így a szekerek ezt a hídat sem használhatták. Ezen a dandár akként segített, hogy a meglévő kőhídra, nagy kifutóval egy könnyű felépítményt épített. A hídtól Ura-Veziritig az út a meredeken[8] eső oldalakon vezet. Ez az útrész kocsizható, s különösebb akadály itt nem merült fel.

Körülbelül fele úton Ura-Vezirit és a szerbek által alaposan szétrombolt Ura-Vezirit-i kőhíd között volt a hadihídverés helye.

Az egyesült Drin itt körülbelül 100 méter széles, 4 méter mély, igen gyors folyású és sziklás partok közé van ágyazva. Ezen át nagyon bajos volt hadihídat verni. Ezért azt határozta a dandárparancsnokság, hogy inkább egy vendéghídat veret Küküsnél a Drinizi-n át s kiépítteti az útat kocsizhatóvá Küküs és Ura-Vezirit között.

Az Ura-Vezirit-i hídtól az út agyaggal kevert homoktalajon halad a Kalimarci-patakig, amelyet a csapatok egy körülbelül 8—10 méter hosszú vendégbürüvel hídaltak át. A patak átlépése után megkezdődött a nehéz kapaszkodás a meredek hegyoldalon Parmci felé. Különösen az út első fele volt nehéz; a térkép szerint ugyanis alig van 200 méteres magasságkülönbség Parmci és a Drinvölgy között, holott a valóságban a különbség jóval nagyobb. Egyébként a dandárparancsnokság később is megállapította, hogy ennek a vidéknek, sőt egész Albániának, a térképe megbizhatatlan. Voltak menetcélok, amelyeket a térkép szerint pár óra alatt el kellett volna érni, s a csapatok reggeltől estig gyalogoltak, amíg célhoz értek. A Parmci felé vivő út általában a gerinc déli lejtőjén halad, közel a gerincvonalhoz, s le-fel kígyózik a harántgerincekhez símulva. Az esős évszakban az út járhatóságát a ragadós agyagtalaj nagy mértékben megnehezíti.

Parmci helység a hegyhát legmagasabb pontján épített, két egymástól 1½ km.-re eső házcsoportból (8—10 ház) áll. Innen az út mindinkább meredeken esik lefelé, s a 340-es híd előtt közvetlenül körülbelül 30 méter mélységű szakadékban kanyargó éles fordulókkal ér le a Kremazi patak völgyébe. A valóságban a 340-es híd nem volt meg, s helyette a csapatok egy málhásállatokkal is járható bürüt építettek. Az a völgy, amelyben a Kremaz-patak délről-északra folyik, azon a környéken, ahol a Parmci—Stam közötti út keresztezi, a térképen csak gyengén van jelezve, s így a térkép megközelítőleg sem adja vissza a valóság hű képét. Ez egy széles, a Maja Runa felé még legalább 4 km. szélességben kiterjeszkedő völgy, meredek sziklaoldalakkal. Ebből a völgyből a Stam felé emelkedő út sokkal könnyebben járható, mint a másik oldalról

[8] Körülbelül 1000 méter magas hegyoldalak.

való leereszkedés. Az út nagyban észak felé hajló ívben agyagos-homok talajon visz át. Kremaz és Stam között feleúton eléri a Stam—Kremaztól a Drinakönyökhöz nyúló hegyhátat. A térkép ezt a részletet sem mutatja. Innen az út körülbelül 1 kilométer hosszúságban majdnem teljesen vízszintes, jó erdőtalajon visz, de közvetlen Stam előtt ismét meredekké változik s Stamnál eléri ebben az útszakaszban legnagyobb (körülbelül 700 méter) magasságát.

Stamtól kezdve a dandár csapatai nem az általános térképbe berajzolt öszvérútat használták, hanem egy a térképen nem szereplő jobb útat, amely észak felé irányuló ívben Petaj felé, s onnan a Sricica-patak völgyében Mgulára megy. A Stam—Petaj-i útrészlet a csapatok által kiképzett kanyarulatok ellenére is elég meredek. Az esős időben a csapatok az agyagos talajt hamarosan feltaposták, s a hátrább következő részek térdig érő ragadós sárban voltak kénytelenek gázolni. Természetes, hogy ez embert és állatot egyaránt erősen fárasztott. Szerencsére az agyagos talajt rövidesen homokos, majd sziklás talaj váltotta fel. A gerinc nyulványai ezen a környéken igen gazdag részletformákat mutatnak, úgy, hogy útközben számos mély szakadékot voltak kénytelenek a csapatok kis hídakkal áthídalni. Az albánok ily helyeken kivájt fatörzsöket használtak átjáróul, amelyek bizonyára jól megfelel-

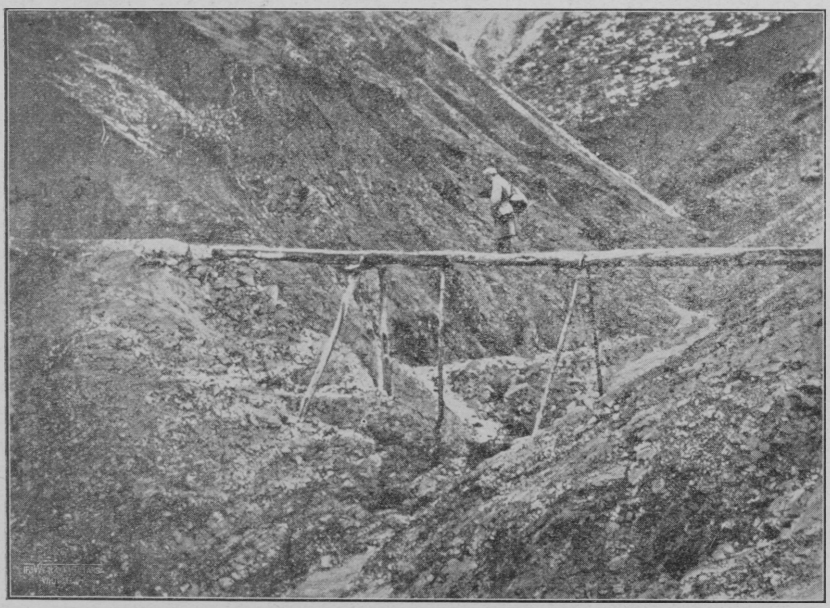

Jellegzetes albán átjáró kivájt fatörzsből.

nek a terheket nem vivő bocskoros albán lakósoknak, de a súlyos terheket vivő katona az ily keskeny fatörzsön nem tudott áttornászni (a málhásállatokról nem is szólva).

A Petajtól Mguláig az út a Sricica-patak mentén[9] kényelmes, lapos, kőtörmelékkel fedett legelőfélén visz. Eleinte nem keresztezi a patakot, hanem részben annak morénaszerű medrében halad. A patak számos elágazással tölti ki a medret, amely ágak közül azokon, amelyek akadállyá váltak, kis hídakat vertek. Attól a helytől kezdve, ahol az út a patakot átlépi, jellege is megváltozik. Eleinte csupasz sziklatalajon, meredeken emelkedik az észak felé nyúló hegyháton s a gerincet két hegyes csúcshát közötti nyeregnél éri el. Innen már szelídebben esik újra a folyó medrébe Cam környékére. Sok robbantó- és kőfejtőmunkára volt szükség, amíg ezt az útrészletet a csapatok és a málhásállatok részére is járhatóvá tették. A folyó medre táján a talaj ismét agyagos homok, s az út Cam közelében már kényelmes, helyenkint teljesen sík jelleget ölt.

A Cam és Troit közötti szakaszban az út körülbelül ½ kilométer hosszúságban még a Serice jobb partján halad, majd egy már meglévő (csak megerősített) fahídon át a balpartra tér át. A talaj általában homokos agyag, amelyet azonban gyakran sziklás részek váltanak fel.

A völgy két oldalát környező hegyoldalak meredekek, és sokhelyütt 100 méter magas sziklafalban végződnek. Az ily falakat az út kénytelen megkerülni, miáltal folytonos emelkedések és esések állanak elő. A legjobban akadályozták a menetet a sűrűn betorkoló mély szakadékok, amelyek közül a térkép csak egynéhányat jelez. Alig hogy az út az ily völgyet elhagyva felemelkedik a hegyoldalba, máris újabb oldalvölgy következik, s az út leereszkedik a 100 méterrel mélyebben fekvő folyómederbe, hogy ismét ugyanoly hirtelen újból 100 méterre emelkedjék fel. Serice és Troit helységek jó 4 kilométer távolságban vannak egymástól. Sericétől az út mindinkább sziklás talajon halad, de egyéb jellemző tulajdonságait megtartja. Közvetlen Troit előtt keresztezi ismét a Serice-patakot egy már meglévő, málhásállatokkal is járható híddal.

Troit helységen át az út sík mezőn át visz, de a házak elhagyása után ugyanolyan jellegű lesz, mint azt Cam és Troit között láttuk.

Ezután kezdődik az 1070 méter magas C. Puresitre való emelkedés, amely az egész út egyik legnehezebb szakasza. Sok rövid, de meredek kanyarulattal kapaszkodik az út magas fenyőerdő közepette a csúcsra. A meredek útrészen való átjutást még az is megnehezítette, hogy az emelkedés meg-

[9] Amelyet a bennszülött albánok egyébként Sericé-nek neveznek.

kezdésével bejutott a csapat a hóborította vidékre. A talaj itt napközben is fagyos maradt, s a sok ember és állat lépése a vastag fagyott hó és jégréteget annyira csúszóssá tette, hogy csak nagy nehézségek árán és folytonos megállások közbeiktatásával sikerült a kúpot elérni.

A Caf-Puresitről Hebe-be való leereszkedés jóval könnyebb. A kanyarulatok részére szelídebb terepformák állottak rendelkezésre, s mivel ez az útrész a déli, — napos — oldalon vitt, napközben a hó is elolvadt, úgy hogy a meredekebb részek sem voltak oly síkosak, mint az északi lejtőn. Hebe egy aránylag széles, de rövid völgyben van, amelynek talpát mező borítja. Innen az út majdnem vízszintesen vezet Harusig, keresztezi ott a patakot, s azután ismét éles kanyarulatokkal emelkedni kezd a C. Harustól közvetlen nyugatra levő nyeregig. A talaj ezen a részen agyagos homok. A nyeregről eleinte meredekebb, majd mindinkább szelídebb lejtőn haladva Molát éri el. Ettől a ponttól kezdve újabb akadályok jelentkeztek. A patakok, még a legjelentéktelenebbnek látszók is, torrens jellegűek, azaz alacsony vízálláskor jelentéktelen, minden fennakadás nélkül átgázolható patakok, amelyek eső, vagy hóolvadás esetén 50—100 méterig terjedő szélességgel és 1·50-ig és még ezt is meghaladó mélységgel, komoly akadályokká váltak. Ezidőtájt valamennyi jelentéktelennek látszó patak hatalmas vízmennyiséget hordott, s valamenynyit át kellett hídalni. Mola és Fani között nagyszámú hídat voltunk kénytelenek verni: — így Mola közvetlen közelében kettőt, s Fanitól közvetlen északra egy nagy erős átjárót volt kénytelen a csapat készíteni. Mola és Fani között két út van. Az egyik — sokkal kényelmesebb, állandóan a torrens medrében. A meder apró kőtörmelékkel van kitöltve, amely azonban elég szilárd ahhoz, hogy az ember bele ne süppedjen. Természetesen ez az út is csak alacsony vízállás mellett járható. A másik út általában néhány méterrel a meder felett a hegyoldalban visz. Bár ennek a talaja jó, mégis sokkal fárasztóbb, mint az előbbi, mert kénytelen a formákban gazdag hegyoldalhoz símulni, s így hullámos. Fanitól addig, ahol az út a Fani-patak völgyét Vila felé elhagyja, van az út legzordabb része. A csupasz sziklaoldalak egészen közel jutnak egymáshoz, falszerű meredekséggel kísérik a szűk folyómedret, amelyben embernagyságot meghaladó sziklatuskók töltik ki a völgyet. A bennszülöttek a függőleges hegyoldalba vájtak maguknak egy egészen keskeny gyalogösvényt, kihasználván a természet alkotta repedéseket, vagy sziklalépcsőket, s ott, ahol szakadékok állták útjukat, keresztülfektettek az akadályon egy-egy kivájt hatalmas fatörzset, amelyet kőrakásokkal igyekeztek alátámasztani. Az albán az ily átjárókon keresztül természetesen lovát nem vezethette át, lovat tehát

csak az esetben visz magával, ha a vízállás a folyó medrében való járást megengedi. Csapatok részére csakis a folyó medre jöhet menetvonalként számításba. A Zloch-különítmény is, amely ezen az úton haladt, mielőtt még az oldalba vágott út elkészült volna, kénytelen volt a mederben gázolni, bár a vízállás elég magas volt.

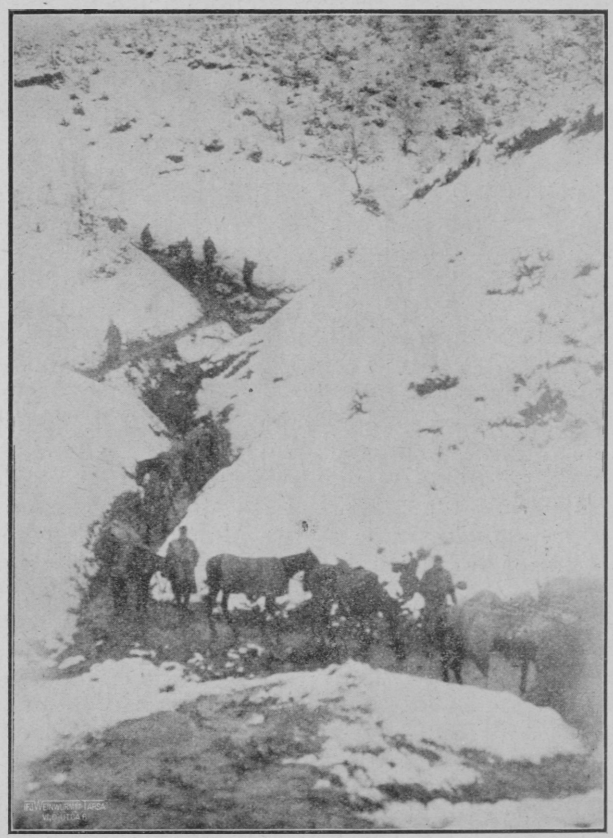

A 2. hegyi dandárparancsnokság a Fani völgyében.

Sok kőrobbantás és törés árán sikerült a szóbanforgó útat málhásállatokkal is elég jól járhatóvá tenni. Csupán Bisagpost előtt nem volt más megoldás, mint az, hogy a kiszögelő sziklaoldalba lépcsőket vájtak, amelyeken a sok málhásállat csak nehezen tudott átvergődni.

Vilánál kezdődik az egész átkelés legnehezebb útszakasza. Amidőn az út a Fani medrét elhagyja, azonnal megkezdődik a kapaszkodó. Az út a Caf-Ciritről elágazó hegyhát környé-

kénél lévő, egészen rövid vízszintes szakasz kivételével, állandóan emelkedik a Caf-Palit csúcsáig. A hosszantartó állandó meredekséget több helyütt olyan bevágások szakítják meg, amelyeket át kellett hídalni. Egyébként a meredek lejtőben csak annyiban van változatosság, hogy rövidebb szakaszokon még sokkal erősebb meredek részek vannak, amelyek megmászása körülményes előkészületeket kívánt. A Fani-völgy—Caf-Palit közötti útszakasz talajviszonyai és terepfedezete elég változatosak. A Fani-völgytől Vila-ig agyagos homok, amely Vila előtt mindinkább köves, később törmelékes, majd sziklás talajjá válik. A Caf-Palit csúcs előtti harmadban a talaj erdei humuszba megy át, s az oldalakat szép, magas növésű fenyőerdők borítják. Vila és Caf-Palit között csakis a Caf-Ciritről elágazó hegyhát keresztezése környékén van egy körülbelül ½ zászlóalj részére alkalmas pihenőhely.

A Caf-Palittól az Orosi-i kolostorig a térképen gondozatlan kocsiút van feltüntetve. A részletes térképen viszont ugyanez ösvérútként szerepel. Mindkettő helytelen. Ez az útszakasz taligaút, amely ugyan helyenkint szekerek részére túl keskenynek látszik, de a meglévő nyomok arra vallottak, hogy itt taligával közlekedtek. A csúcstól kezdődő rövid meredek rész kivételével, az út lassan lejt a kolostorig.

Az Orosi-i kolostor és Sefta—Orosi között az út homokos, köves talajon, több kanyarulattal esik a patak völgyébe, s keresztezi úgy ezt, mint a két bele torkoló hegyi patakot. Áthídalni csak az előbbit kellett. Innen kezdődik ismét az emelkedés, először a 691-es magaslatra, jó erdei talajon, részben fenyőerdők között, de igen meredek és fáradságos útszakaszokkal. A 691-es magassági ponttól kezdve az út ismét meredek hegyoldalon- magas fenyők között visz, azután számos hullámmal megközelíti a 980-as magassági pontot, amelyre ismét meredeken kúszik fel. Nyáron, vagy kedvező időjárás esetén ez az út egészen jól járható lehet, csak nagyon keskeny. Abban az időben azonban, amikor a dandár itt átkelt, vastag jéggel volt borítva, s ez a körülmény párosulva a meredekségekkel, az útat nemcsak az állatok, de az emberek részére is nehezen járhatóvá tette.

A 980-as magassági ponttól az út kényelmesebbé válik. Egyes rövidebb szakaszait leszámítva, jóval szélesebb és szelídebb esésű, mint a korábbi útszakasz, s állandóan fenyőerdőben, puha erdőtalajon halad.

Körülbelül a Spazza írás „S" betűjénél az út kiér az erdőből, még szélesebbé válik s lassan lejt a Ksela-post-i templomig. 2—3 napi munkával kocsizhatóvá lehetne tenni.

A Ksela-post-i templomtól Valmiras helységig húzódik az egész menetvonal legrosszabb útrészlete. Meredeken esik a mélységbe s azután újból meredeken emelkedve, azt a be-

nyomást teszi, mint a Karsztban kitaposott lépcső, amelyen nagy kövek állják el az útat. A menetoszlopok sokáig vesztegeltek itt, amíg ezen a részen átvergődtek.

Valmirastól Rsenj-ig az út viszonylag igen jó. Általában taligaút benyomását kelti. Alacsony tölgybokrok váltakoznak szántóföldekkel.

Az Orosiból való továbbmenetelre a dandárparancsnokság alábbi parancsot adta ki:

„Intézkedések február 22. és 23-ra.

Február 22-én a dandár a menetet folytatja és 22-én Valmiras—Ksela—Orosi, 23-án Reci—Rsenj területre kerül.

A menet a következőképen kerül végrehajtásra:

Csapat Intézet	Indulás ideje	Indulás helye	Hosszú pihenő	Éjjelezési hely
	Február 22.-én			
76/III. zászlóalj	7h30	Bulsare	a parancsnokok intézkedései szerint.	Rsenj
8/III. „	8h	„		Stana
101/II. „	8h	Orosi		Valmiras
4. bh/V. „	8h30	„		Ksela post
Tűzérség	9h	„		„ „
Egészségügyi intézet	9h30	„		„ „
A vonatcsoport éle	9h45	„		„ „
	február 23.-án			
76/III. zászlóalj	8h30	Az éjjelezési körletekből		Reci
8/III. „	8h30			„
101/II. „	8h			Jezuli
4. bh/V. „	8h			„
Tűzérség	8h30			Filopat
Egészségügyi intézet	9h			Rzenj
A vonatcsoport éle	9h15			„

Sefčik százados a lovas szakasszal 22-én Ksela postra, 23-án Rsenjre lovagol előre és szabályozza a szállásokat.

A dandárparancsnokság naponta 8h-kor indul éjjelezési helyéről és 22-én a Ksela posttól keletre levő házcsoportnál, 23-án Rsenjnél éjjelez.

Távbeszélő összeköttetések nem építendők, de az éjjelezési körletek elérése után helyzetjelentéseket várok.

Egészségügy: A 16/1. tartalékkórház hordozható részlege egyelőre Orosin marad, majd a kórház kiürítése után követi

a dandárt Milotira. Ott a távbeszélő állomásnál az intézet részére parancs lesz átadva.

A csapatok Orosi elhagyása után a betegeket az ottani kórházban hagyják. Később megbetegedett embereket Milotiig vigyék magukkal s az ott települő dandár egészségügyi intézetének adják át.

Élelmezés. Február 23-án felvételezés Perlatajon.

Ugyancsak 23-án kerül a 3/14. élelmezési lépcső Rsenjen kiadásra. Mindazok a csapatok, amelyek Rsenjen túl menetelnek, hagyják vissza Rsenjen felvételező málhásállataikat.

2. hegyi dandár 751/hdm. szám."

Rsenj-től Filopatig az út tovább is használható taligák részére, azután fiatalos tölgyerdőn visz keresztül, amelynek talaja erősen át van ázva, majd később homokos talajon ereszkedik le a Smia-mazen át vezető gázlóhoz. Ez a jobbik út nem Jezuli-n át megy, amint ezt a térkép feltünteti, hanem attól északra és arra az útra tér át, amely Recin át visz.

A Smia-Mazen át az útászok hídat vertek ugyan, de az áradás ezt rövidesen magával ragadta.

Ezután kezdődik a Caf-Dervenitre való felmászás. A Caf-Dervenit, az általános térképről ítélve, látszólag a mintapéldája egy olyan kúpnak, amely minden irányban hegyhátakat bocsát ki. A valóságban ez korántsem ezt a benyomást kelti. A Caf-Dervenit tömb több egyforma magasságú kúpból áll és az út is három ilyen körülbelül egyenlő magasságú kúpon megy át. A gerincről kiinduló hegyhátak ugyancsak gazdag részletformákat mutatnak. Reci helység sincs a hegyoldalban, amint ezt a térkép mutatja, hanem a hegy lábánál. Az út általában igen jó öszvérút, talaja felváltva homokos és agyagos, helyenkint igen meredek.

A kísérő terep fedezete eleinte alacsony tölgy, a felsőbb vidékeken magas növésű fenyőerdő.

Általában jellemző az egész menetvonalra, hogy a magas fenyőerdők csakis a hegyek magasabb, megközelíthetetlenebb helyein találhatók, a többi részeket, a karsztos területet leszámítva elkorcsosult tölgybokrok és bozótok fedik.

A Caf-Dervenitről Fanguig tartó leereszkedés jóval fáradságosabb, mint a hegyre való feljutás. A hegynek ez az oldala már hasonló jellegű, mint általában az albán hegységek tenger felőli oldalai; nevezetesen erősen elkarsztosodott lejtők, amelyek nagy kőtörmelékekkel s jórészt örökzöld bokrokkal vannak fedve.

Az út meredek, keskeny, sokszor lépcsőkön át visz és helyenkint nagy kőtömbök akadályozzák a mozgást. Ennek ellenére az út málhásállatokkal is járható.

A Fani torkolatától Pezanaig (amelyet a lakósság inkább

Plana név alatt emleget) az út közvetlen a Mati medre fölött halad: alacsony vízálláskor a folyó medrét is kihasználva. Ez jó öszvérút, amely váltakozva emelkedik és esik. Kevéssel ama patak elhagyása után, amelyen Berzani van, az út egy sziklafalon visz át, amelyen az út lépcsők kivájásával készült.

Innentől kezdve a hegyek valamelyest eltávolodnak a Mati medrétől és az út egy keskeny mezősávon át visz Pezanara. Ez a helység a valóságban nincs meg, csupán a törökszerb háború alkalmával, Essad pasa bandái által szétrombolt és felgyujtott házainak romjai láthatók.

Amidőn a csapatok Pezana környékét elérték, az út nehezebb része már mögöttük volt. A kiállott fáradalmak ellenére a csapatok erőállapota és hangulata igen jó volt, s tisztet és embert egyaránt levert az a hír, hogy a dandár zöme nem fog beavatkozni a Durazzoi hadműveletekbe, hanem más feladat megoldására lesz hivatva.[10]

Az élelmezés tervszerűen bonyolódott le. Naponta fejenkint ¾ adag emberi élelmet és lovankint ½ lótáplálékot adtunk ki. Orosiban ki kellett adni a zabbal megrakott élelmi lépcső szállítmányát, mert egyrészt a lovak erőállapota valamivel jobb élelmezést követelt, másrészt az elhullott állatok rakományának helyet kellett csinálni, s erre a célra elsősorban a zabos lovakat vették a vonatok parancsnokai igénybe, amelyek málháját megetették. Az élelmezés megszervezése kifogástalannak bizonyult, s a biztonság e tekintetben nagy volt, mert még Pezanaban is rendelkezésre állott 2 megrakott lépcső.

Egészségügyi szempontból várható volt, hogy annyi kedvezőtlen körülmény összetalálkozása, mint a szokatlan nehéz menetek, a rendkívül kedvezőtlen időjárás, csökkentett táplálkozás stb. a betegek létszámát erősen szaporítja. De ez a feltevés nem bizonyult helyesnek, mert éppen ellenkezőleg, az alpokon való átvonulás ideje alatt sokkal kevesebb gyengélkedő és beteg jelentkezett, mint például az átkelést követő menetek alatt a síkságon. Érdekes figyelemmel kísérni az alább közölt adatokat, amelyek egyrészt a Prizren—Alessio, másrészt a síkságon Alessio és Trebinje közötti menetek alatti gyengélkedő és beteglétszámokról számolnak be:

Az Albán-Alpokon át végrehajtott menetek alatt:

Napi gyengélkedő létszám: 17 fő.
Az egészségügyi inézetnek átadtunk: 69 főt.
Ezek közül ragályos beteg: 0.
Kimerültségben megbetegedett: 8.
Meghalt kimerültségi tünetekben: 3.

[10] A dandár helyzetét a zömnek a tengerpatra való beérkezése után a 3. sz. vázlat mutatja.

3. vázlat.

A 2. hegyi dandár helyzete

1916. február 25.-én.

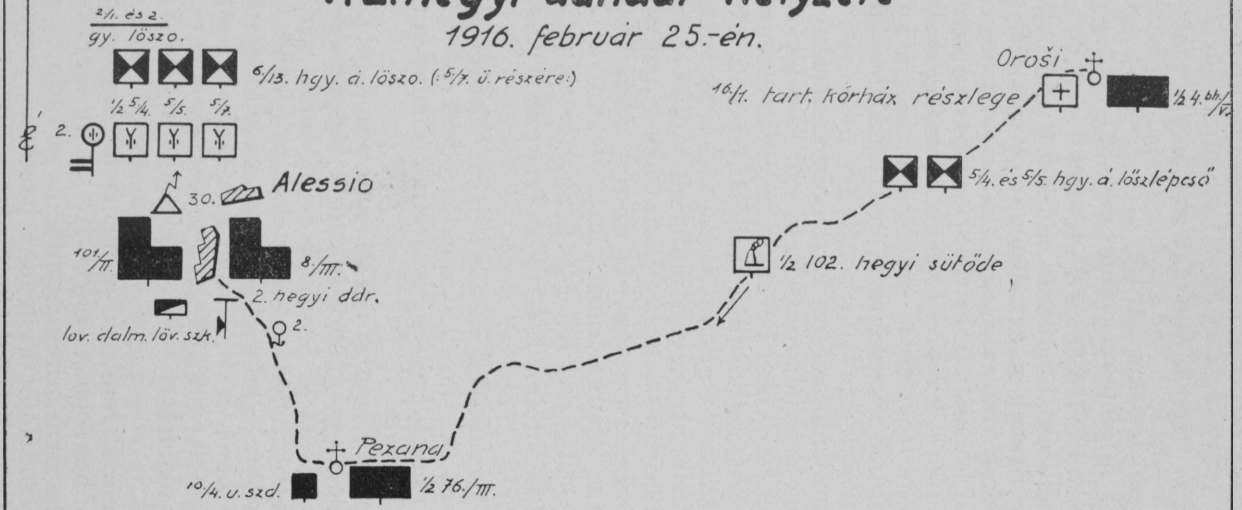

Megjegyzések:

1.) A 70./III., ½ 76./III. zlj.-ak, a ½ 5/4. ü. Xloch alez. pága alatt Durazzónál

2.) A 13/2. hgy. tar. ü. + löszo. Prizren (: az utviszonyok miatt nem jöhetett a dandárral :)

3.) ½ 102. hgy sütőde Prizren

4.) 10 hgy. élelmezési lépcső a XIX. hadtestnél közvetlen

5.) ¼ 4. bh./V. Krujánál, a dandárhoz menetben

Húsmérgezésben: 1.
Lemaradt fáradság folytán: naponta körülbelül 10 fő.

A síkságon végrehajtott menetek alatt:

Napi gyengélkedő létszám: 20 fő.
Az egészségügyi intézeteknek átadtunk: 323 főt.
Ezek közül 2 typhusbeteg és 37 kimerült.

A betegek elszállítása hibátlanul működött. Ez olyképp játszódott le, hogy Bruttiban egy betegnyugvóállomás létesült, amely a betegeket, visszatérő üres élelmezési szekerekkel Prizrenre szállította, ahonnan a betegeket részint szekereken, részint a tábori vasúton a ferizovici vasúti állomásig szállították. Prizrenben és Ferizovicon 1—1 tábori kórház, a közbül eső szakaszon pedig a vöröskereszt 2 kisegítő betegápoló helye működött.

Camban és Domgjonin egy-egy hevenyészett betegnyugvó állomás létesült, s Orosiban a 16/1. mozgó tartalékkórház szerepelt gyengélkedőházként. Ez a hevenyészett gyengélkedőház Orosiban maradt mindaddig, amíg a csapatok Alessiót el nem érték. Megszüntetése alkalmával a nála lévő, valamint a Kseláról is odaszállított betegeket málhásállatok és sebesültvivők segítségével szállította el a Miloti-i betegnyugvóállomásra. Milotiról a betegek a pezanai és alessioi váltóállomások útján kerültek a 11/2. tábori kórházba.

A vonatok, az élelmezési lépcsők kivételével, alig szenvedtek veszteséget. Ez utóbbiak is főleg Prizrenben vásárolt lovaikat vesztették el.

Az albánok a csapatokkal szemben igen előzékenyen és barátságosan viselkedtek. Házaikat minden ellenkezés nélkül a parancsnokságok rendelkezésére bocsátották és minden téren igyekeztek hasznukra válni.

Élelmiszert nem szívesen adtak el, ami annak a körülménynek tudható be, hogy maguk is csak a legszükségesebb élelmicikkekkel rendelkeztek. Arany- és ezüstpénzért sem voltak hajlandók élelmiszert eladni, s ismételten előfordult, hogy oly vidékeken, amelynek lakossága csapatainkkal szemben nyilvánvalóan barátságos érzelmű volt, bevásárló különítményeinkre is rálőttek. Oly vidékek, ahol a szerbek nem garázdálkodtak és ahol valamelyes fölös készlet akadt, a vásárlásnál nem ellenkeztek.

A hatalmas tömegű, rendezetten menetelő fegyveres erő az albánoknál mély benyomást keltett. Ily sok puskát, ágyút és lovat ők még soha nem láttak együtt.

A legmélyebb csodálatot nyilván a hatalmas, szervezett vonat keltette. Bármely albánnal állottunk is szóba, rövidesen kitört belőle a leplezetlen csodálat az óriási hatalom felett.

Az albán mindenek fölött szereti fegyverét, s oly intézkedések, amelyek a fegyverek és a lövőszer beszolgáltatását célozzák, mit sem használnak. Tényleg minden valamirevaló albánnak megvan a maga modern puskája.[11] A lakósság állandóan fegyverrel jár-kel, s gyakorolja magát a lövésben. A menetek alatt ismételten hallottunk egyes lövéseket, amelyek gyakorló albánoktól származtak. Sőt előfordult ismételten az, hogy belelőttek a menetelő oszlopba valamely rejtett zugból, vagy ellőtték távbeszélő vezetékeinket. Amikor a környék lakosait emiatt felelősségre vontuk, a legtermészetesebb hangon jelentették ki, hogy a lövöldöző bizonyára nem akart ellenségeskedni, hanem csak játékos kedvében próbálgatta lövésbeni ügyességét.

Az albán hegyilakók házai nagyon kezdetlegesek. A házak többnyire kőből épült emeletes és a védelemre igen alkalmas építmények. A háznak ablakai nincsenek, hanem helyettük lövőrések vannak minden irányban. Az épületek harcászati szempontból jól kiválasztott helyen emelkednek, azaz oly pontokon, ahonnan minden irányban jó kilátás és megfelelő kilövés van. Szívesen építik az albánok házaikat oly pontokon, ahol a ház egyik fala valamely akadályra néz (folyó, vagy sziklafal, tehát egy irányból megközelíthetetlen), s az egyetlen nyilást, a bejáratot, erre az oldalra helyezik.

A helységek, egymástól nagyobb távolságra szétszórt kulákból állanak. A katolikus községek paplakai, mint a sivatag oázisai emelkednek ki a többi nyomorúságos építmény közül.

Tető alá — még a nagyobb helységekben is — pl. Orosi, Ksela, Rsenj-ben — csak a kisebb kötelékek (legfeljebb 1—2 század) kerülhetnek. A házak csakis az irodák részére használhatók ki.

Az ország élelmi forrásai.

Hogy az ország élelmi forrásait jellemezhessük, a szóbanforgó területet két részre kell osztanunk.

A keleti rész Kula-Lumstől Orosi-ig terjed.

Mezőgazdasági termény, eltekintve a csekély mennyiségű tengeritől, amely egyébként a parasztok saját szükségletét sem fedezi, nem található.

Állatokat (szarvasmarhákat, de főleg kecskéket és kevés juhot) a csapatok kisebb mennyiségben találhatnak. A szarvasmarha elkorcsosult, a tehenek ritkán nagyobbak, mint egy középszerű borjú. A katholikusoknál itt-ott egy-egy sertés is található.

Szalma egyáltalán nincsen, itt-ott egy kevés tengeri kóró akad.

---

[11] Különböző szerkezetűek.

Széna annyi sincs, amennyi a lakosság saját szükségletét fedezné. Ennek a legjobb bizonyítéka az, hogy a lakosság a páfrányokat is lekaszálja és nyáron a fiatal tölgyek leveleit gyüjti, azt télire kazalba rakja s azt takarmányozzák. (Hasonlóképpen, mint a hercegócok „Sumi" megjelölés alatt.)

A nyugati rész, amely Kselatól Pezanáig terjed, valamivel gazdagabb. A csapatok mindenütt találtak elegendő szénát. Itt több az állat is és kevés tengeri, valamint zab is volt található.

Az aránylag leggazdagabb vidék — (a kifejezést csak viszonylagosan értelmezve) — a Valmiras—Rsenj—Jezuli környéke.

Kitünő hegyi forrásvíz az egész útvonalon bőven volt található.

*

Összegezve az Albán-Alpokon való átkelés alkalmával gyüjtött tapasztalatokat, megállapítható, hogy bár az ország sajátos viszonyait csapataink jórészt nem ismerték, s így különös nehézségekkel kellett megküzdeniök, az idő erősen sürgetett, mert Durazzonál mielőbb be kellett avatkozni az ott folyó harcokba, mégis a hadművelet minden komolyabb baj nélkül folyt le. Ez elsősorban a gondos előkészületnek, továbbá a csapatok dicséretreméltó magatartásának tudható be.

Végeredményében az a tapasztalat vonható le, hogy alapos előkészület mellett nagyobb seregtestek is képesek Közép-Albániában működni, ha tiszta hegyi felszereléssel vannak ellátva.

A hadvezetőség a 2. hegyidandárnak az Albán-Alpokon keresztül a tengerparthoz való irányításával különböző célokat akart elérni.

Az első és legfontosabb az volt, hogy a Durazzo körül bizonytalannak ítélt helyzet tisztázásához egy seregtestet az ellenség által nem várt irányból vessen be s így a döntést gyorsan kierőszakolja. Mint a későbbi események mutatták, a dandárra Durazzonál nem volt szükség, mert a tengerpart mentén Skutari felől előnyomuló 63. hadosztály, a 2. hegyidandár egy és fél zászlóalj és fél üteg erős előretolt különítményével egyetemben, a maga erejéből képes volt a Durazzót tartó szerb-olasz erőket arra kényszeríteni, hogy a megerősített kikötőt kiürítsék.

A további cél, amely a hadvezetőség szeme előtt lebegett, az volt, hogy a részbe bizonytalan magatartású albán lakosságot a fegyveres hatalom fellépésével behódolásra kényszerítse. Ez teljes mértékben sikerült.

Végül szüksége volt a magasabb vezetésnek megbizható adatokra arra vonatkozóan, hogy az Albániában esetleg be-

következendő hadműveletek esetére mily viszonyokkal számoljon. Ez utóbbi cél érdekében elrendeltetett, hogy a menetvonaltól oldalt eső, de katonai szempontból tekintetbe jövő út- és terepviszonyok ügyes tiszti járőrök és különítmények által alaposan felderíttessenek.

Németh József.

Függelék.

A cs. és kir. 2. hegyidandár hadrendje és állományai 1916. II. elején.

Elnevezés	tiszt	legény.	össz. fő	ló	ütközet, létszám, puska, kard, géppuska			löv.	kiegészítési területe
dd. parság	10	121	131	64	—	—	—	—	
8/III. gy.-zlj.	30	930	960	175	627	—	4	—	Brünn
70/II. gy.-zlj.	22	940	962	178	672	—	4	—	*Pétervárad Petrovaradin
76/III. gy.-zlj.	10	952	962	155	718	—	2**	—	*Sopron (** 1 gp.-szakasz hiányzott)
101/II. gy.-zlj.	22	1112	1134	180	810	—	4	—	*Békéscsaba
8. bh. tábori vadászzászlóalj	23	1085	1108	178	786	—	4	—	Mostar
lov. dalmát lövészosztag 1/4. lovasszázad	2	65	67	64	—	51	—	—	Dalmácia
5/4. hegyi ágyúsüteg	5	198	203	147	—	—	—	4	*Pozsonyi kat. kerület
5/5. hegyi ágyúsüteg	6	215	221	138	—	—	—	4	
7/5. hegyi ágyúsüteg	7	222	229	151	—	—	—	4	*Temesvári kat. kerület
13/2. hegyi ágyúsüteg tarackos-üteg	6	374	380	246	—	—	—	3*	*Horvát-Szlavonorsz. (** 1 löv. hiányzott)
8/4. utász-század	7	244	251	53	215	—	—	—	Prágai kat. kerület
10/4. utász-század	4	253	257	60	231	—	—	—	Przemysli kat. kerület
2. hegyi távbeszélő-osztag	2	85	87	34	—	—	—	—	Trebinje
30. számú rádióállomás	2	82	84	32	—	—	—	—	*Vegyes=a monarchia területéről
38. tart. távíróépítő-osztag	1	71	72	43	—	—	—	—	Theresienstadti 92. gy.-ezr.
Összesen	159	6949	7108	189	4059	51	18	15	* nagymagyarországi alakulat
					ezek között				
					2208	—	10	15	

A cs. és kir. 2. hegyidandár vonata 1916. II. elején.

Elnevezés	tiszt	legény	összesen	ló	kiegészítési területe
vonat csop. parság 2. hegyi dd. vonat-parancsnoksága	2	30	32	20	grázi kat. kerület a 16/2. hegyi vonat szd. parsága
egy vonat-műhellyel egy mozgó-lótelep részleg	4	120	124	99	
2/1. gy. lövőszer-oszlopa	2	78	80	87	pozsonyi kat. kerület*
2/2. gy. lövőszer-oszlopa	1	64	65	79	
5/4. hegyi-ágyús lövőszer oszlopa	1	58	59	61	pozsonyi* kat.-ker.
5/5. „ „ lövőszer oszlopa	1	75	76	60	
7/5. „ „ lövőszer oszlopa	—	57	57	69	temesvári* kat.-ker.
13/2. tarackos lövőszer oszlopa	1	118	119	121	zágrábi* kat.-ker.
28. számú hadi-	1	87	88	116	budapesti* kat.-ker.
57. számú híd-	1	84	85	110	grázi kat.-ker.
112. számú részleg	1	93	94	116	budapesti* kat.-ker.
1/2. 57. hadosztály-sáncszeroszlopa	—	20	20	28	kassai* kat.-ker.
2. hegyi dd. egészség-ügyi intézete.	4	125	129	68	ragusai kat.-ker.
16/1. tart. kórház	7	107	114	80	zágrábi* „
11/2. táb. kórház	7	103	110	80	lembergi „
11/9. táb. kórház	7	101	108	80	lembergi „
6/2. mozgó beteg-nyugvó-állomás	2	50	52	42	kassai* „
3/IV. tábori üdítő-állomás	—	20	20	—	grázi „
2. hegyi-sütőde	2	123	125	99	ragusai kat.-ker.
102. hegyi-sütőde	2	132	134	126	wieni „
8/2. vágóállatteleprészleg	—	30	30	—	prágai „
Összesen	46	1675	1721	1541	* nagymagyarországi alakulat

A cs. és kir. 2. hegyidandár vonatának folytatása.

Elnevezés		tiszt v. t.-viselő	legény	összesen	ló	kiegészítő területe	
3. hadsereg lépcső		2	100	102	167	*Vegyes	
11. hadsereg lépcső		2	99	101	166	*Vegyes	
4/9. hadtápvonat lépcső		2	97	99	167	*Budapesti	
4/26. „ „		2	71	73	105	*Budapesti	
10/30. „ „		2	97	99	168	Przemysli	
13/14. „ „		2	61	63	118	*Zágrábi	
2/1. hegyi	élelmezési lépcső	2	129	131	209	Ragusai	katonai kerület
2/2. „	élelmezési lépcső	2	127	129	208	Ragusai	katonai kerület
6/2. „	élelmezési lépcső	2	127	129	208	Ragusai	katonai kerület
14/1. „	élelmezési lépcső	2	128	130	209	Ragusai	katonai kerület
14/2. „	élelmezési lépcső	2	125	127	207	Ragusai	katonai kerület
hevenyészett	élelmezési lépcső	1	123	124	205	*Vegyes	
Összesen		23	1284	1307	2137		fogatolta:
16/3. hegyi vonatszázad		már a fogatolt intézet állományában beszámítva				Grázi	a 2. hegyi dd. eü. intézet és a 2/1. és 2. hegyi é.-l. a 6/2. hegyi é.-l.
16/9. hegyi vonatszázadának egyik része							
16/11. hegyi vonatszázadának egyik része						Grázi	a 14/1. és 2. hegyi él. lép.
4. vonatosztály egyik alakulata						*Budapesti	a 4/9. és 26 hadtáp vonatlépcsőt
10. vonatosztály egyik alakulata						Przemysli *Zágrábi	a 10/30. a 13/14. hadtáp vonatlépcsőt
3/6. vonatszázad 1. szakasza						Grázi	az 57. számú hadi híd részleget.
4/6. vonatszázad 4. szakasza						*Budapesti	a 28. számú hadi híd részleget.
5/9. vonatszázad 4. szakasza						*Pozsonyi	a 112. számú hadi híd részleget.

katonai kerület

* nagymagyarországi alakulat

Összesen: Élelmezési állomány: 228 tiszt, 9908 legény, 5576 ló.
Útközet-állomány: 4039 puska, 51 kard, 18 géppuska, 15 löveg (12 hegyi ágyú, 3 hegyi tarack), *azaz 5 zászlóalj, ¼ lovas század, 4 üteg*

T Á R C A

Emlékeim a világháborúból.

Rawaruskánál.

Egy emberöltőn át addig énekeltük hogy „Mindnyájunknak el kell menni", annyira akartunk elmenni, míg egyszer csak lángbaborult a világ — s Ferenc József királyunk hívó üzenete, a nemzet hírneve és becsülete, a lelkesedés mámora magával ragadott mindnyájunkat a nagy leszámolás véráztatta mezőire.

Mindenki az elsők között akart *„ott"* lenni, úgy hogy a mozgósítás első napjaiban az egyes ezredekhez tetemesen többen vonultak be, mint amennyinek a „behívó parancs" szólt. Ezen felesleges jelentkezőkből a hadvezetőség ú. n. „menetzászlóaljakat" alakított.

Mint hivatásos tiszt, idősebb rangú százados, én is egy ilyen menetalakuláshoz, a veszprémi 31. és a nagykanizsai 20. honvédgyalogezred feleslegéből alakított 14. menetezred 4. zászlóaljához nyertem beosztást, mint a 3. század parancsnoka.

Alig fejeztük be Keszthelyen a Balaton-part e kies városában, a megalakulás és felszerelés munkálatait, máris — 1914. év augusztus 31-én — útbaindították zászlóaljainkat az „északi harctér" irányába.

Hogy az óriási orosz harcvonal melyik része, vagy melyik pontja vár bennünket, az persze „szigorúan titkos" volt.

De nem is törődtünk ezzel. A haza szent ügyéért lángralobbant lelkesedés annyira betöltötte mindnyájunk lelkét, a romantikus várromokban gazdag Vág völgye — merre vonatunk robogott — annyira gyönyörködtetett bennünket, s az útazás izgalmai, apró örömei oly mámoros jókedvre hangolták az egész zászlóaljat, hogy még a gondolat, — ez a sebes szárnyú sas — sem tudott elkalandozni a harcmezők rémségeihez és annak egyes pontjaihoz.

Az enni, inni és füstölni valók bősége, az útbaeső állomások ünneplő közönsége, a szünni nem akaró muzsikaszó és ének, ezer és ezer adoma és tréfa elfeledtetett velünk mindent. Elfeledtette velünk útazásunk célját a véres harcteret, az elhagyott főváros gyönyörűségeit, a kisvárosok divatos korzóját, a vadvirágos falut, a tüzes menyecske pillantásokat, a szende leány tekinteteket, a sirdogáló bús szülőket, a játékos apró gyermekeket. — Egyetlen egy gondolat, egy érzés lángolt csak a szemekben, egy vágy dobogott a szivekben, mielőbb ott lenni a tettek mezején s hőstettet hőstettre halmozva, a dicsőség fényében ragyogva, kitüntetésektől duzzadó kebellel, felemelt büszke fővel „hősként" térni vissza elhagyott kedveseink közé.

Hogy mindnyájan vissza nem térhetünk, azt tudta, érezte mindenki ,de hogy éppen „Ő" legyen az, aki ott marad az idegen földben, azt — meglátszott az arcokon — nem hiszi és nem is akarja hinni senki sem. Lelke mélyén, s a lázasan dolgozó agyvelejének legelrejtettebb zugában, mindenki azt gondolta, azt tervezgette, hogy ő majd elővigyázatos, ügyes, de azért bátor lesz, legfeljebb kisebb-nagyobb sebesüléssel belép a glóriás hősök sorába és majd társai közül kerülnek ki a haza szent ügyének vértanui.

Félelem, aggódás vagy más szorongó érzések száműzve voltak minden arcról, s minden mozdulatból.

Egyetlenegy ember volt közöttünk, egy Budapestről bevonult S... nevű tartalékos hadnagy, akinek arcára kiült a félelem. Látszott rajta, hogy folyton a halál gondolatával foglalkozik s a halálfélelem rémes kínjait szenvedi át. Sehogy sem tudott az általános jókedvbe belesodródni, s búsan tűrte társainak csipkelődéseit; végre is gyötrődéseivel egyedül maradva magába zárkózott és teljesen félrehúzódott mindenkitől.

Szegény fiú, megérezte végzetét! Mindjárt az első ütközetünk első perceiben hősi halált halt.

Azóta hiszem, hogy a léleknek nemcsak vágyai, nemcsak ösztönei, hanem előérzetei is vannak.

Másfélnapos útazás után, a Kárpátok bércein végighúzódó hazai szent határokhoz értünk, s Galiciának nekünk idegen földjére léptünk.

S ekkor, mintha egyszerre megfagyott volna a jókedv, elhalt a nóta, nem hangzott a muzsikaszó — és sötét kérdőjelekkel teltek meg a lelkek. Mi lehetett oka e változásnak? Talán a „hazaszeretet" zárta le az ajkakat a határnál.

Talán a harctérről visszaszállingózó sebesültek és fájdalmaiknak látása, az általuk elmondott és továbbterjesztett kósza hírek rakták meg tövisekkel a sziveket.

Ki tudná megmondani? ki tudna belelátni a lelkek mélységeibe?

Zaj nélkül, hallgatagon folytattuk útunkat. A csendet csak a távolból hallatszó egy-egy ágyúdörej zavarta meg és rezzentett fel mélázásunkból.

Az útazás ezután már végtelennek tetszett és mégis úgy éreztük, hogy minél inkább közeledünk útunk végéhez, annál hamarább röppennek el az órák. Valami különös nehéz súlyként nehezedett reánk az is, hogy nem tudtuk melyik órában és hová kell megérkeznünk, mert az „irányítást" csak állomástól-állomásig kaptuk meg, de hogy melyik lesz a végállomásunk — amiből jövendő beosztásunkat, helyzetünket stb. kiokoskodhattuk volna — még mindig szigorúan titkolták előttünk.

Végre szeptember hó 6-án, a déli órákban, Galicia egyik hadászatilag legfontosabb határállomására „Rawaruskára" érkeztünk, ahol kiadták a parancsot a „kivagonirozásra".

Rövid negyedóra mulva már a városka homokbuckás vásárterén vártuk a további parancsokat.

Az első parancs megnyugvást és egy kis örömpírt varázsolt az egyhetes útazástól holtrafáradt sápadt arcokra, mert ez a

parancs úgy rendelkezett, hogy mint „tartalék", további rendeletig a városkában maradunk. Alkalmunk lesz tehát magunkat kissé kipihenni, s felújult erővel, s acélos idegekkel kerülünk bele a „tűzkeresztségbe". Azonnal ki is jelölték számunkra a városrészeket, ú. n. „körleteket", ahol elhelyezkedtünk. Századom részére, a városka főteréhez közel 6 lakóházat és hozzátartozó melléképületeket utaltak ki, közöttük Rawaruska elmenekült szláv érzelmű polgármesterének földszintes úri házát is. Mint századparancsnok ezt jelöltem ki hivatalos helyiségül és lakásomul.

A lakást felnyittatván, abban mindenütt a hirtelen menekülés nyomai látszottak. A felterített ebédlőasztalon ételmaradékkal telt tálak és tányérok, mellettük evőeszközök, a másik szobában nyitott ajtajú üres szekrények, széjjelszórt ágyneműdarabok, az íróasztalon egy szláv nyelvű középiskolai képes természetrajzkönyv szándékosan vagy véletlenül éppen a „ragadozók" családjánál felütve, mintha a betolakodó ellenséget akarták volna ily módon jelképezni.

Mindezekkel édes-keveset törődve iparkodtunk a rendet helyreállítani s ideiglenes otthont teremteni.

Ez azonban nem sikerült, mert pár perc mulva egy vágtató honvédhuszárt vettünk észre, ki a küldönc előírásnak megfelelően kezében a parancsüzenetet lobogtatva, a 14. menetezred, 4. zászlóaljparancsnokság nevét kiabálta.

Mindenki azonnal az utcán termett, jól tudva, hogy a küldönc, illetve a parancs minket szólít a tettek mezejére, s valószínűleg nyomban indulnunk kell.

Úgy is volt. Percek mulva felhangzott ezredünk „hívó jele", rikoltott a kürt „riadója" s 10 perc mulva újra együtt állt a vásártéren az egész zászlóalj.

Röpködtek a vezényszavak, felhangzott az „Ima" felséges kürtjele, felszállt a fohász az Egek Urához és megindult a zászlóalj circa 1000 embere a Rawaruskából — Dabrowka felé vezető jókarbantartott országúton oda, ahová annyira készültünk és ahová kezdettől fogva lobogó lelkesedéssel vágytunk.

Újra kitüzesedtek az arcok s valami fékezhetlen tettvágy lobogott a szemekben, mintha a nemzet lelke s ereje tekintene ki minden honvéd szemén keresztül.

Félelemnek, húzódozásnak, fáradtságnak, elmaradozásnak nyoma sincs sehol!

A harcvonalhoz közeledve, a gránátok mennydörgésszerű robbanásának, a halálthozó puskagolyók éles süvítésének hangja mindinkább erősödik. De csakhamar ez is megszokottá válik, s élénk találgatás kíséri, hogy hová csapódott le a „magja".

Egy jó órai menetelés után, mint „hadosztálytartalék", kijelölt helyünkre érkezünk, és az elrendelt „fejlődött vonalban" egyenkint menetelve az említett országút mentén húzódó elég mély árokban — az ellenség szemei elől valószínűleg teljesen fedezve — elhelyezkedtünk.

Jobbra, pár száz lépésnyire előttünk egy major látszik, amely felé nem hullanak ellenséges gránátok, s így a major népe végzi a rendes dolgát, a fehércselédek éppen nagymosást tartanak.

Egyik szemfüles tizedesem merőn nézi munkájukat, amint két fára jó magasan felkötött és kifeszített kötélre éppen a kimosott ruhát teregetik fel.

Közben új tartalékcsapatok is közelednek a dabrowkai út felől.

Tizedesem óvatosan feláll, felmegy az árokpartra, körülnéz, szemlélődik, végre hozzám jön és suttogva jelenti.

„Kapitány úr alázatosan jelentem, mióta idejöttünk figyelem azokat a mosó személyeket, nagyon gyanus nekem, hogy éppen akkor mikor mi idejöttünk, négy darab tarka vánkos vagy dunnaciha-félét terítettek fel a kötélre, s alig 5 perc mulva, mikor itt az árokban elhelyezkedtünk, azokat leszedték, pedig még nem száradtak meg. Most ott jön egy másik zászlóalj, ismét felteregették a kötélre azokat a ruhadarabokat. Ez, kérem, csak jeladás lehet az ellenségnek, hogy mennyi csapat (hány század) jő végig itt az országúton."

Azonnal jelentést tettem a megfigyelésről a zászlóaljparancsnokomnak, kinek rendeletére, az említett tizedes bevonásával „tisztijárőrt" küldöttem a majorba.

A megfigyelés igaznak bizonyult. A majornak az oroszokhoz húzó szláv nemzetiségű népe ugyanis az oroszok részére — azokkal előre megbeszélt módon — jelző és kémszolgálatot teljesített.

Járőrünk tehát a majorban lévő összes élő embereket összegyüjtötte és a zászlóaljparancsnok rendelkezése szerint, az illetékes hadbírósághoz kísértette őket.

További sorsuk ismeretlen előttem, de valószínűleg a jegyzőkönyvbe felvett tanuvallomások és bizonyítékok alapján, ezen a vidéken annyira elszaporodott többi kémek sorsára jutottak.

Zászlóaljunk egyébként elfoglalt helyén maradt. Rövidesen annyira megszoktuk a leírhatatlanul rémes ágyúdörejt és csatazajt, hogy a búcsúzó nap sugarainál már valósággal gyönyörködtünk a több száz lépéssel előttünk becsapódó gránátok felvert homokfelhőiben és a levegőben szétrobbanó srapnelek fenségesnek mondható tüzijátékában.

Lassan-lassan leszállt az est s mindig ritkábbak és ritkábbak lettek a becsapódások, a robbanások, a puskagolyó süvítések, s a beállott esti szürkületben már csak nagyobb időközökben villant fel itt-ott egy-egy kilőtt ágyú vagy puska csövének messze fénylő vérvörös lángja — süvítő lövedéke pedig olyanformán surrant végig az üresnek látszó csatamezőn, mint az esti nyugovóra térő varjaknak egy-egy elkésett s károgva tovasiető fekete vándora.

Azután elnémult minden. Besötétült az égbolt, melynek előttünk lehajló láthatárát félkörszerűen világította be a gyujtógránátok által vagy a „helységharcokban" felgyujtott falvaknak és tanyáknak szinte egymásbafolyó lángtengere. Körös-körül lángban voltak: Lipnik, Pondynow, Pogorzeliska, Brzezina, Gerusy, Horodzow és Magierow községek és a köréjük csoportosult majorok.

Elszomorító és félelmesen nagyszerű látvány. A tüzek körül

mozgó tömegek kísértetszerű árnyalakjai valósággal borzongással töltöttek be mindnyájunkat.

Este tíz óra felé elhagytuk az árkokat, mert az előttünk fekvő s fentebb említett majorba — hol időközben hadosztálytörzsünk helyezkedett el — éjjeli őr- és biztonsági szolgálatra rendeltek bennünket.

Tizenegy órától kezdve gyönyörű, holdvilágos, fehér zuzmarás éjszaka volt.

Csend mindenfelé, csak időnkint 5—10 percre zavarja meg az éj csendjét, hol jobbról, hol balról megújuló puskaropogás, „hurrázás", ordítozás és hasonló vad csatazaj, melynek hullámzásából azt próbáljuk kitalálni, hogy az „éjjeli rajtaütés"-ből a mieink, vagy az ellenség került-e ki győztesen?

Így múlnak az éjtszaka órái s a 0 fokra leszállt éjjeli hidegtől megdermedt emberek már alig várják a derengő hajnalt, melynek első pirkadását mindenfelől élénk puskatűz és ágyúdörej üdvözli, s a szembenálló ellenségek ismét vad elszántsággal törnek egymásra, mintha azt akarnák bebizonyítani, hogy inkább a tűz dicsőségében semmisülnek meg, mintsem a dermesztő hideg ölje meg őket.

S egész napon át, több száz kilométeres arcvonalon, szakadatlanul tovább folyik a már egy hét óta tartó rettenetes harc, az ú. n. „második lembergi csata".

Zászlóaljunk a déli órákban megszünt „hadosztálytartalék" lenni s mint a Magierowtól északra fekvő Komanicha 283 △ magaslati vonalon tüzben álló 31. honvédgyalogezred tartaléka, lényegesen közelebb jutott a tűzvonalhoz. Feladatunknak megfelelően, a nevezett magaslati ponttól nyugatra elterülő erdőben húzódtunk meg, minden percben készen arra, hogy csekély erőnkkel mi is kivegyük részünket a népek nagy csatájából.

E tűzkeresztségre még aznap, 1914. évi szeptember hó 7-én, esti 7 óra felé sor is került.

A délutáni órákban ugyanis, a 31. honvédgyalogezred 1. zászlóalja, óriási veszteségek után, a harcvonalból visszavonulni kényszerült. Az ellenség csak lanyhán üldözi. A mi erdőnkig — hol egész helyesen nagyobb tartalékcsapatokat sejt — nem is merészel előrejönni, hanem az erdő szélétől mintegy 1200 méternyire húzódó alacsonyabb földhullámon és egy azon levő elhagyott tanyánál fészkeli be magát s onnan árasztja el puska és gépfegyvertűzzel az erdő szélét. Zászlóaljunk éppen étkezéshez készült. Aznap sokat meneteltünk, s éppen azért még nem ehettünk. A friss gulyás illata már régóta izgatta üres gyomrunkat, mikor jő a parancs, mely zászlóaljunkat azonnali távozásra rendeli, a leírt helyen mutatkozó ellenség visszaverésére.

Étkezésről persze már szó sem lehet. A zászlóalj percek alatt készen van az indulásra, s támadó kedvével nyomban reárontott volna az előtte levő és látható ellenségre, de előljáróink pontosan és szigorúan betartották a békegyakorlatoknál használt és előírt alakiságokat. Az erdő védelme alatt egybegyült zászlóalj előtt tehát, először a zászlóaljparancsnok harsány hangon elmondta a szokásos intézkedéseket:

„Első zászlóalj tűzharchoz. 1—2—3-ik század harcvonal a tanyánál (mutatja) s attól jobbra és balra levő ellenség ellen. Irány a 2. század: a tanya. 4-ik század tartalék a közép mögött sebesültek, lövőszerpótlás stb."

Erre előlépett a négy századparancsnok s ők is elmondták a mondókájukat:

„n-ik század tűzharchoz, 1—2—3-ik szakasz rajvonal a tanyánál (vagy attól oldalt) levő ellenség ellen (mutatja). Irány a 2-ik szakasz, a tanyától jobbra levő facsoport, 4-ik szakasztartalék a jobb szárny mögött stb."

Most kilépnek minden századtól a szakaszparancsnokok, ők is elmondják ugyanezeket a szakaszukra nézve, végül még a rajparancsnokok ismételték meg a reájuk eső részt.

Ily módon most már mindenki tudta, hová kell mennie és mi a teendője. Ezalatt persze az ellenség kényelmesen lövöldözött felénk, ahol a mozgolódás látszott, azonban szerencsére nem sok kárt okozott sorainkban.

Ezen előkészületek után, amint már évtizedeken át tanultuk és gyakoroltuk, kirohantunk az erdőből. Elsőnek a századparancsnokok, utánuk előírt távolságban a szakaszparancsnok és rajparancsnokok s végül az ekkor már rajvonalra oszlott legénység.

Ezen első nekilendüléssel oly szerencsésen törtünk ki az erdőből, hogy igen kis veszteséggel egy futamban, körülbelül 600 lépésnyire megközelítettük az ellenséges rajvonalat. Itt földre vágódva „megnyitottuk a tüzet", illetve az ellenséggel „tűzharcba bocsátkoztunk".

Ekkor már szürkülni kezdett. A céltárgyak nagyon bizonytalanul látszottak, ezért lehetőleg siettettük rajvonalunknak „szökésszerű" előbbrevitelét. Esti 8 óra tájban az ellenséget már annyira megközelítettük, hogy feltűzettük a szuronyokat és elrendeltük a „rohamot".

Az adott jelre felugrottunk s „szuronyt szegezve" élénk „hurrá" kiáltásokkal az ellenség felé rohantunk. Az ellenség azonban nem várt be bennünket, hanem megfordulva egyenesen hátrafutott, s a mi embereink utánuk.

A tanya vonalában felértünk az említett kisebbfajta terephullámra, s ott mi parancsnokok erőnktől és torkunktól kitelhetőleg kiabáltuk, karddal mutogattuk, hogy álljon meg mindenki s úgy tüzeljen a menekülő ellenségre, hisz a golyó biztosabban eléri őket. Hiába volt minden. Nem lehetett megállítani őket. A mondhatni teljesen nekivadult veszprémi fiúk mindegyike szuronyra akarta kapni a „maga ellenségét" s süketen, vakon, szinte őrült módon futott az ellenség után.

Szerencsére a homokos talaj és a jóval magasabb 283 △ magaslati vonalra való feljutás kifullasztott mindenkit s ekkor végre sikerült megállítani és rendezni az összegabalyodott zászlóaljat.

Az ellenség persze ez időre már a szemben levő hatalmas kukoricatáblákban eltünt a szemünk elől. Kezdetben dühösködtünk s szidtunk mindenkit, hogy az ellenség ily könnyű módon s jóformán veszteség nélkül illant el előlünk, s csak később tapasztaltuk, hogy mennyire hasznos volt ez a békében annyira követelt s minden egyes katonába belenevelt „támadó szellem" és

a magyar ember verekedő természete. A 31. honvédgyalogezred 1. zászlóalja által a délután folyamán elvesztett s a hadvezetőségre nézve nagyon fontos Komanicha 283 △ magaslati vonalat ugyanis ezzel a rohanással egy csapásra újra birtokunkba vettük. Ha nem rohanunk egyfolytában az ellenség után, hanem megállva tűzzel üldözzük őket, az ellenség ezen a magaslati vonalon valószínűleg újra megállt volna s csak újólagos tűzharc és roham után, s ezáltal bizonyára újabb nagy veszteségekkel tudtuk volna ezeket az elvesztett állásokat visszafoglalni.

Így pedig egy erőteljes és hatalmas „lökem"-mel kezünkbe került a nagyon fontos magaslat, úgyhogy mikor zászlóaljparancsnokunk este 11-kor, a hadosztályparancsnokságtól azt a szigorú parancsot kapta, hogy a Komanicha 283 △ magaslati vonalat okvetlenül minden veszteség árán is vissza kell foglalni — zászlóaljparancsnokunk azonnal büszkén jelentette, hogy az említett magaslati vonal már birtokunkban van s el is helyezkedtünk már a visszafoglalt állásokban és jelenleg azoknak megerősítésén dolgozunk.

Ott voltunk tehát, hová kezdettől fogva vágytunk, a harctér közepén, szemtől-szembe az ellenséggel. Napok óta folyt már itt a harc, többször cseréltek már gazdát ezek a homokba ásott csatárárkok és futólagos fedezékek. Körülöttünk mindenütt orosz s tatár hullák, hörgő sebesültek, elesett bajtársak, véres hősök, vánszorgó emberroncsok. A fájdalomszülte és a segítség után való szünni nem akaró rémes kiabálás szivünkbe nyíllalik, s tehetségünk szerint iparkodunk addig is segíteni a szerencsétleneken, míg megérkeznek a sebesültvivők s hátraszállítják azokat, akikből az élet szikrája még nem aludt ki.

Mintha a teli hold is megsokalta volna a halál birodalmának szörnyű rémségeit, elbujt sűrű felhőfüggönyei mögé s onnan csak olykor-olykor pillantott ki egy-egy percre nehogy fényével lehetővé tegye a sötétség miatt lecsillapult ádáz viaskodást.

Kellett is a nyugalom.

A kiállított „biztonsági őrök" védelme alatt, mi is hamarosan felosztottuk az állásokat, s az illető osztagok rendbe hozták és lehetőség szerint megerősítették azokat, azután lepihentünk az árkok fenekére s félálomban virrasztottunk.

Magam részére, századom mögött 80—100 lépésnyire, útászaimmal csináltattam fedezéket. Ez egy másfél méter mély, két méter hosszú és fél méter széles árok volt. Az árokra, a közelben szanaszéjjel fekvő orosz fegyverekből négyet keresztül fektettem, s ezen fegyvereket a körülöttünk fekvő orosz hullákról levett köpönyegekkel fedettem be, azután 30—60 cm. vastagságban homokot szórattam reája. Ilyenformán egy „puskagolyó- és srapnelmentes" fedezéket nyertem, mely e mellett a szél és hideg ellen is megfelelő védelmet nyujtott.

Eggyel azonban nem számoltam. Azzal, hogy az aránylag sík felületű szántóföldön fedezékem nagyon is kiemelkedő és feltünő s így az ellenség által könnyen és biztosan belőhető célpont lesz.

Így is volt. Alig pirkadt a hajnal, már is a puska és gépfegyver lövedékeinek ezrei süvítettek el fedezékem körül és csapódtak be annak mellvédjébe. Szinte állandóan reá volt irányítva

és belőve egy vagy két gépfegyver s mihelyt megmozdultam, vagy fejemet emelve a figyelő nyíláson kinézni akartam, azonnal jöttek a süvítő vendégek.

Hasrafekve iparkodtam a rövidnyelű gyalogsági ásómmal a mellvéd magasságát homok reá rakásával kissé emelni, de csakhamar póruljártam, mert az ásó nyelét fogó s így a mellvéd fölé emelkedő balkezem fejét egy odatévedt fegyvergolyó végigsúrolta és alaposan megsebesítette, úgyhogy kezemet azonnal elöntötte a vér s a munkát abba kellett hagynom. Szerencsére se csonttörést, se egyéb nagyobb bajt nem okozott és sebkötöző csomagommal bekötvén, sebesülésem sajgó fájdalmon kívül nagyobb következményekkel nem járt.

Időközben kivilágosodott s kölcsönösen élénkebb puska- és gépfegyvertüzelés kezdődött. Kilenc óra tájban megdördültek az ellenséges ágyúk is.

Mindjárt az első gránátok egyike, az előttem levő szakaszparancsnokom fedezékébe csapott bele mint „teli találat" és szabad szemmel is jól láttam, hogy a robbanásra felvágódó homokeső között emberi tagok (bakkancsos lábszár, zubbonyujjas karok stb.) is felröpültek.

A mindig jókedvű derék O... hadnagyunknak, szegénynek — gondoltam — vége! Mindjárt fel is jegyeztem kézikönyvembe a pontos időt, helyet stb., hol hősi halált halt, hogy annak idején hiteles adatokkal tudjak róla beszámolni. Érthető volt csodálkozásom, mikor a másnapi visszavonulásunk után, az erdőben levő gyülekező helyen O... hadnagy sértetlenül elém jő. Kérdéseimre azután elmondta, hogy a tüzérségi tűz megkezdése előtt pár perccel a csatárárokban hozzája kúszott S... tart. hadnagy, a szomszédos szakasz parancsnoka s egy kis ennivalót vagy cognacot kért, mert már péntek óta mondhatni se nem evett, se nem ivott s akkor már vasárnap reggel volt. O... hadnagynak a tiszti szolgájánál levő táskájában volt egy kis kétszersültje és pálinkája: ezért tisztiszolgájához csúszott, mert az óriási zajban az szavát nem hallhatta. S... hadnagy a szakaszfedezékben várt O...nak visszatértére. S ezekben a percekben csapott bele a fedezékbe a harcvonalunkra lőtt legelső ellenséges gránát, amely az egész úton aggodalmaskodó s folyton a haláltól reszkető S... hadnagyot tépte darabokra. Mennyire előre megérezte ez a szegény bajtársunk végzetét s hányszor elmondta az útazás közben: „Meglátjátok nekem még sírhalmom sem lesz, hová feleségem s két kis gyermekem majd elzarándokolhasson." Igaza volt, mert még csak közös sírhalom sem jutott részére, s elporladt csontjaiból idegen földön, idegen népeknek sarjadt ki az anyaföld tápláló gyümölcse.

Délelőtt 10 óra felé az ellenséges gránátok rettenetes erővel zúdultak zászlóaljunkra. Az orosz hadosztály egész tüzérsége, szervezetszerűleg 72 ágyúja, ontotta a tüzét harcvonalunkra, szinte kifejezésre juttatva, hogy e magaslati vonalat okvetlenül mielőbb birtokába akarja venni. Hisz egy egész hadosztállyal támadt zászlóaljunkra, s az annak támogatására szolgáló 6-ágyús honvédütegünkre.

11 óra felé az ellenséges tüzérség „áttette tüzét" tartalékunkra s teljes erejével lőtte a hátunk mögött fekvő erdőt. Végül az erdő és a harcvonalunk között elterülő 2000 lépés hosszú s 1000 lépés széles szántóföldet árasztotta el ú. n. „szórótűzzel", s úgylátszott, hogy e területen egy tenyérnyi hely sem maradt, melyre gránátdarab ne hullott volna. Kezdetben fedezékemből, minden aggodalom nélkül szemléltem e rettenetes gránátesőt, míg egyszer csak felfigyeltem, hogy egy ellenséges ágyúnak gránátjai pontosan fedezékem előtt, pár száz lépéssel előttem, csapódnak be és robbannak fel, ebből megállapítottam, hogy fedezékem pontosan az egyik ágyú „lövővonalába" esik. A gránátbecsapódások is annak megfelelően állandóan 20—25 lépéssel felém közelednek.

Szinte megdermedtem a rémülettől. Hiszen egy negyedóra mulva halott vagyok, mert a 10—12-ik lövedék okvetlenül hozzám ér és fedezékembe csapódik be.

Menekvésre gondolni sem lehet, mert az ágyú szórótüzén kívül, gépfegyver és puskatűzzel is „pásztázva", el van árasztva körülöttem minden talpalatnyi hely. A fedezékből való kimozdulás éppen olyan biztos halál, mint a gránát. Még legjobb és legbiztosabb a fedezékben, mert az ha a gránát ellen nem is, de puskagolyó és srapnelgolyó ellen védelmet nyujt.

Átérezve végzetes helyzetemet és szinte menthetetlen pusztulásomat, a szó valódi értelmében hajam minden szála égnek meredt a mondhatni „kihirdetett" halálos ítéletemtől.

Agyamban egy röpke perc alatt végig csillámlott egész életem lefolyása és szinte akaratlanul jött ajkamra az ima: „És bocsásd meg a mi vétkeinket, miként mi is megbocsátunk..." e pillanatban fedezékem előtt 15—20 lépésnyire csapott le egy gránát s előttem robbant fel rémes dörrenéssel, hatalmas „tölcsérürt" hagyva maga után a homokban.

Még egy perc, jő a következő gránát ... azután vége mindennek!

Úgy éreztem, hogy ebben az utolsó pillanatban kellene valamit tenni. Talán villámgyorsan kiugrani a fedezékből és belefeküdni az imént keletkezett gránáttölcsérbe, a következő lövedék biztosan nem fog oda csapódni... hiába, ekkor már nem voltam ura tetteimnek, szinte megbénult minden tagom, csak ajkaim morzsolták az imát „Miatyánk ki vagy a mennyekben..." ekkor egy irtózatos csattanás s eszméletem elhagyott.

Meddig voltam önkívületi állapotban, nem tudom, csak arra emlékezem, hogy mikor kinyitottam szemeimet egy kedvenc altisztem tartotta fejemet s azt kérdezte nem vagyok-e megsebesülve? „Nem", válaszoltam, minthogy semmiféle fájdalmat sem éreztem, még a sebesült kezemben sem.

Később azután elmondta, hogy ők is figyelemmel kísérték az előttem becsapódó gránátokat, de előzőleg segíteni részükről is lehetetlen volt. Azt is látták, mikor a gránát a fedezékem mellvédjébe csapott le, miért is mihelyt a tüzérségi tűz kissé szünetelt, hadnagya parancsára ő azonnal idefutott, hogy segítségemre legyen. Engem a fedezék árkában eszméletlenül talált a keresztbefektetett orosz fegyverek védelme alatt, mert a robbanás folytán csak az egyik oldalon roskadt le az árok partja, a másik felén ép

maradt és rajta a fegyverek vége, úgyhogy ezáltal egy félszerszerű üreg keletkezett, amely megvédett nemcsak a zúzódásoktól, hanem attól is, hogy a visszahulló homok betemessen és alatta megfulladjak.

Altisztem e helyzetből emelt ki és hozott életre.

Ekkor már hallatszott az előrenyomuló ellenség támadásának zaja, de zászlóaljunk a meg-megújuló támadásokat hősiesen visszaverte.

Délután két óra felé már oly nagy volt a veszteségünk, s lövőszerünk — minthogy a pótlás lehetetlen volt — annyira kifogyott, hogy további ellenállásra gondolni sem lehetett, miért is zászlóaljunk kénytelen volt visszavonulni.

Visszavonulásunkat, teljesen nyilt terepen, erős tüzérségi és gépfegyver tűzben kellett végrehajtani, mely nagy veszteséggel járt, úgyannyira, hogy mikorra beértünk az erdőbe, a zászlóaljból csak egy kisebb századot lehetett összeállítani, a többieknek vagy nyoma veszett vagy mint sebesült a „hadosztály segélyhelyre" küldetett.

Ez utóbbiak között voltam én is, mert nemcsak a reggeli sebesülésem kezdett feldagadni és veszélyessé válni, hanem a visszavonulás alatt egy puskagolyó a bal felsőkarom izmait is összeroncsolta, azonkívül mellemen a gránátnyomás iszonyatos jelei is mutatkoztak, melyekhez valóságos végkimerülés is járult.

A hadosztály segélyhelyen bekötöztek s azonnal továbbítottak a rawaruskai kórházba. Minthogy péntek estétől semmit sem ettem, podgyászom elveszett a nagy zürzavarban, ennivalót szerezni nem tudtam, másrészt két sebesülésem nagyfokú vérveszteséggel járt, teljesen kimerülten érkeztem meg a kórházba szeptember hó 8-án este 11 órakor.

Az ezrekre menő súlyos sebesült között s a nagy fejetlenségben újra meg sem vizsgáltak, csak egy „gyógyterembe" útaltak, hogy kipihenjem magamat.

Örökre felejthetetlen előttem az az éjtszaka mit közel 40 haldokló tiszttársam között töltöttem. Talán Dantenak a poklot festő nyelvezete is szegény volna, hogy ennek az éjtszakának borzalmait leírni lehessen. Valami áthatolhatatlan ködszerű homály borult az egész teremre, s e homályon keresztül látni, vagy emberi arcot megkülönböztetni lehetetlen volt. Annál rémesebben hangzott a haldoklók halálhörgése, segítségért való könyörgése vagy ordítozása. Másik oldalon a Monarchia minden vallása szerint és minden nyelvén hol feltörő, hol elcsukló buzgó ima; a távollevő szülők, gyermekek, feleség, menyasszony, rokon és barát utáni lázas kiabálás, s legtöbb ajkon tünedező élet utáni sóhaj és fohászkodás. Káromkodás, szitkozódás azonban egyetlen ajkon sem buggyant ki, mert ezen utolsó percekben még a legelvetemültebb istentagadó is, hívő és bízó lett, reménykedve, Isten éltet adó jóságában és irgalmasságában.

A kínszenvedések e poklában hirtelen gyertyafény tünik fel s a belépő orvos kihirdeti, hogy az oroszok áttörték a harcvonalat, reggelre elérik Rawaruskát, aki tud, az azonnal meneküljön, mert aki itt marad, az orosz fogságba kerül. A menekülés egye-

düli útja a nyugati irányban fekvő „Potylicz" vasútállomás, honnan még egy sebesült vivő vonat hajnalban indulni fog.

Nincs hasonlat, amivel megközelítőleg ecsetelni lehetne az erre következő perceket, s majdnem természetesnek tünt fel, hogy sokan a haldoklók közül az orosz fogság helyett revolverük utolsó durranásában keresték és találták meg az örök nyugalmat.

Egy közvetlenül mellettem eldördült lövés ugrasztott fel engem is kábultságomból s minthogy lábaimat épnek éreztem, mindenemet hátrahagyva rohantam a menekülőkkel Potylicz felé.

Ezt az egyetlen szabad útat ekkor már elárasztotta a „hadsereg train" mérhetetlen nagyságú kocsitábora és az összesereglett és tízezrekre rugó lakósok és sebesültek menekülő tömege.

Ismét megakad a tollam, s nem tudom leírni azt a „pánikot", ami itt uralkodott, de meg fájdalmas is volna reám nézve, feleleveníteni azokat a hátborzongató rémes jeleneteket, melyeket egy-egy becsapódó gránát, s egy-egy támadó kozák járőr e menekülő sereg egyik-másik részén okozott.

A közel 10 km. útat legnagyobb részében futva tettem meg. Emlékezetem szerint még láttam a Potylicz állomáson álló vonat utolsó kocsiját, de saját erőmből elérni már nem tudtam, s pár lépésnyire a vonattól összeestem.

Ki szedett fel ájulásomból, mit csináltak velem, mai napig sem tudom; mert mikor szememet kinyitottam, egy vasúti fülke üléspárnáin feküdtem, s mellettem egy vasútas formaruhába öltözött munkás ember állt, s fejemet felemelve, egy „sörös krigliből" tejet öntött a számba. Magyarul, németül kérdezősködtem tőle a történtekről, de ő csak lengyelül értett, így semmit sem tudtam meg tőle.

A számba öntött tej és a megmenekülés jól eső érzése csakhamar újra álomba ringatott, melyből Stanislauban egy orvos ébresztett fel, ki megvizsgált és Budapestre irányított.

Hazaérkezve alig ismertem magamra., hisz 8 nappal előbb egészségtől duzzadva, mint fehér hajszálakkal tüzdelt sötétbarna hajú százados, daloló ajakkal indultam el a nagy csatába s most két hét mulva — ahogyan csalhatatlan tükröm mutatta — mint egy szomorú tekintetű, hófehérhajú, bizonytalan járású öreg ember tértem vissza.

Kipihenve s egészségemet visszanyerve még két ízben kerültem a különböző harcterekre. Több mint egy évig az ú. n. „állóharc" első harcvonalaiban mint zászlóalj-, csapat- és ezredparancsnok vettem részt a világháborúban. De ezek a harcok — legalább akkor és ott, ahol én voltam — meg se közelítették az 1914-ik évben megindult „mozgó háború" élénkségét, dühét s rémséges véröntását.

A bátorság, a minden áron való győzni akarás, a merész vállalkozási kedv, soha egy pillanatra sem lankadt el a magyar katonákban, kiknek hőstettei minden idők embereinek bámulatát és tiszteletét méltán megérdemlik.

Kovács József.

Báró Mednyánszky Cézár,

az 1848 49. évi magyar hadsereg főpapjának

emlékezései a szabadságharcról.

(Első közlemény.)

Br. Mednyánszky Cézár mint az 1848/49. évi felsődunai hadsereg törzslelkésze Budavára bevételéig résztvett Görgey tábornok minden hadműveletében. A kápolnai, tápióbicskei, isaszegi és szőnyi csatákban, Budavára ostrománál és más ütközetekben magasra emelt kereszttel haladt a rohamoszlopok élén az ellenség golyói záporában. Amint 1849 május végén Görgey hadügyminiszter is lett, kedvelt törzslelkészét minisztériuma egyik osztályfőnökévé és az egész magyar hadsereg főpapjává nevezte ki.

A világosi katasztrófa után Mednyánszky Cézár két osztrák tábornok — francia születésű anyja régi hódolói — és a bécsi francia nagykövetség segítségével külföldre menekült. Itthon halálra ítélték, künn pedig annyi sok kalandon és viszontagságon esett át, hogy élete — mint mondani szokták — valóságos regény. Párizsban tagja volt a titkos magyar Comitének és Kossuth Lajos megbízásából a francia nemzetgyűlés baloldalán szerzett összeköttetései alapján diplomáciai téren fáradt hazája fölszabadításának érdekében. Az 1851. évi decemberi franciaországi államcsiny után másfél éven át végighajózott a két legnagyobb óceánon és bejárt négy világrészt. Alig harminchárom éves korában halt meg mint száműzött és tragikus módon 1857 április 19-én a francia Rivierán.

Emlékezéseit és Vallomásait bajtársainak és nemzetének hagyta emlékül. „Hadd szólaljon meg hamvaiból ez a hang, hogy valami emlékem maradjon nemzetemnek." A halála utáni évben, 1858-ban, barátai kiadták Londonban névtelenül, de Széchenyi Istvánét, Batthyány Lajosét, Kossuthét és Görgeyét kivéve szinte az összes egyéb szereplő személyek nevét is elhallgatták. Óvatosak voltak és kíméletesek a szerző hozzátartozói és a többi szereplő iránt, kik akkoriban még éltek. Maguknak sem akartak kellemetlenséget szerezni.[1]

[1] A mű kézirata elkallódott. Londoni kiadását sem kaphatni sehol. Régi nagy könyvtárainkban semmi nyoma. Sok utánjárása dacára csak két példányára akadt e sorok írója. A londoni British Museum könyvtárában lévő példányhoz ő szolgáltatta a szerző ott addig ismeretlen személyi adatait. Országunk egyik újabb könyvgyüjteményében megtalálta azt a példányát, melyen kívül tudtával Magyarországon más

E helyütt magyar fordításban közlöm a mű érdekesebbnél érdekesebb részeiből azokat, melyek Mednyánszky Cézárnak a szabadságharcban részvételére és Világos utáni menekülésére vonatkoznak. Nem az angol szavakat egymás után, hanem elsősorban az angol szavak sora által kifejezett gondolatokat, eseményeket és adatokat igyekeztem hűen visszaadni magyar nyelven. A londoni szöveg terjengős részeit megrövidítettem, néhány széthányt helyét rendbehoztam és fölösleges ismétléseit elhagytam. *A magyarra fordított szöveget* könnyebb megérthetősége végett Horváth Mihály és Gelich Richárd idevágó történelmi munkái, de főleg Steier Lajos legújabb forrásművei nyomán *petit nyomású, illetve zárójelek közé helyezett kiegészítésekkel és jegyzetekkel is elláttam.*[2]

Könnyebb áttekinthetősége végett a magyar szöveget jóval több fejezetre osztottam, mint ahányra az angolt osztotta a londoni kiadó. Az egyes fejezetek — tartalmuknak megfelelő — címét is én adtam.

A műben szereplő személyek rég meghaltak. Semmi akadálya, hogy igazi nevükön megnevezzük mindnyájukat. A londoni szöveg Szumrák-példányának széljegyzetei, a szerző levelei és családja élő tagjainak közlései, továbbá a szabadságharc és az emigráció korának rendelkezésre álló összes forrásai alapján rekonstruáltam az eredeti kéziratban bizonyára megvolt valamennyi nevet.

E bevezetés után átadjuk a szót Mednyánszky Cézárnak, ki mint született főrend megjelent az 1847/48. évi országgyűlésen.

---

nincs és mely — megállapítása szerint — Szumrák Ernő 1848/49-es honvédszázados és londoni emigráns hagyatékából való.

A kéziratot véleményem szerint a párizsi emigráció megbízásából a nemzetsége köznemesi ágából származott és szintén emigrált Mednyánszky Sándor alezredes neje, szül. Birkbeck Anna angol írónő rendezte sajtó alá. Ő osztotta a hátramaradt följegyzések szövegét tizenkét fejezetre és tőle való a londoni kiadás hiányos címe: The Confessions of a Catholic Priest. A kéziratban előfordult igazi nevek helyett kevés kivétellel költötteket használt. Több helyen jelzés nélküli kiegészítéseket és néhány helytelen adatot is közbe szúrt az eredeti szövegbe.

E könnyen fölismerhető betoldásoktól eltekintve a névtelen londoni szöveg hiteles műve br. Mednyánszky Cézárnak.

Döntő tanu erre az akkor Londonban élt Rónay Jácint kormánybiztos és későbbi pozsonyi prépost, ki a boldogtalan hazafit jól ismerte és a róla írt essayjében a londoni szövegből mint hiteles hagyatékból bőséges idézeteket közölt. (Magyar Sajtó, 1861. évf., 108. sz. és Napló-Töredékek, 1883/89. II. k.) Szumrák Ernő honvédszázados az anonim mű megjelenésekor mint könyvkereskedő szintén Londonban élt. Bár a szerző nem említi, ő is útitársa volt, mikor Ausztráliából visszatért Európába. A példányához írt széljegyzetei azt bizonyítják, hogy a volt első tulajdonosa és hogy ő is hitelesnek tartotta szövegét. A mű sajátos tartalma és hangja, a sok egyéni jellegű élmény és megjegyzés is kétségtelenné teszi a szöveg hiteles voltát.

Nézetem szerint Mednyánszky Cézár nem angol, hanem magyar, illetve francia nyelven írta följegyzéseit. A londoni szöveg csak angol fordítása a másnyelvű eredetinek. (A művet „Br. Mednyánszky Cézár pályája és műve" cím alatt ismertettem a Pr. Sz.-ben, 1927. szept. sz.)

[2] *Steier Lajos:* Kossuth és Görgey, 1924. — Az 1849. évi trónfosztás, 1925. — Paskievics és Haynau, 1926.

Az utolsó pozsonyi országgyűlésen.

A liberálisok és konzervativok minden erejükkel készültek az 1847/48. évi pozsonyi országgyülésre. Agitációjuk már több mint húsz év óta mind izgalmasabb lett.

A liberális párt törvényes reformokat kívánt s elsősorban a jobbágyok fölszabadítását és a kormányzatnak Bécstől való függetlenségét óhajtotta megvalósítani. Nagy többséggel akart megjelenni a követek tábláján. Törekvését a kormány meggátolni igyekezett és mindenütt szembeszállt jelöltjeivel.

A kis- és középnemesség nagyobb része liberális volt. Az udvari arisztokrácia, a hivatalnokok serege és a papság túlnyomó többsége a konzervativ párthoz tartozott. A nemzet zömét alkoto jobbágyok a liberális pártért lelkesedtek. Amint a kormány minden befolyását latba vetette, hogy a konzervativ jelöltek győzzenek, úgy a liberálisok nem riadnak vissza semmiféle áldozattól, csakhogy elérhessék céljaikat. A választók fegyveresen vonultak a vármegyeházára és néhány helyen véresen ütköztek össze. Az ellenzék győzött. Minden tagja érezte, hogy ők képviselik az ország akaratát.

Erre az (utolsó rendi) országgyűlésre 1847 novemberében Pozsonyba utaztam, hogy elfoglaljam helyemet a főrendi táblán. Teljes számban összegyült ott az előkelő magyar társaság.[3]

A két tábla tagjai nemcsak tanácskoztak, hanem mulattak is és szórakoztak. Élvezték a zenét és táncoltak, tréfálkoztak és kártyáztak.

Fiatal voltam és társaságbeli férfiú, sok családdal rokon vagy ismerős. Ritkán mulasztottam el egy derűs összejövetelt vagy kellemes estélyt. A pozsonyi társaság egyik legvidámabb tagja lettem.

Így telt el az 1847/48. évi tél. (Mint tanulni vágyó fiatalember) a politikai életben nem vettem részt szembetűnően. Csak végighallgattam az országgyűlési vitákat és őszintén szavaztam pártommal.

Családom mindig konzervatív volt. A papság túlnyomó többsége, elsősorban a főpapok, szintén e párthoz tartozott. Természetes, hogy én is a főrendi tábla konzervatív tagjai közt ültem.

Mikor a Párizsból és Bécsből kisugárzott magnetikus erő befolyásolni kezdte Magyarország politikai életét, a liberálisok ellenállhatatlan lelkesedéssel előretörtek. A konzervatívok mindinkább engedni kényszerültek. Vezéreim példáját követtem, (mikor én is lassan-lassan a liberálisok felé kanyarodtam).

Fiatal (— még huszonnégy éves sem —) voltam és a (pappá szentelésem előtt otthon) átélt érzelmek visszahatását még éreztem. Alkalmas voltam, hogy bármilyen magasabbrendű lelkesedés magával ragadjon. Konzervatív is csak úgy lettem, ahogy a papi

[3] Az országgyűlés felsőtáblájának ülésein való részvételre készségesen megadták a korengedélyt és így királyi meghivót küldtek azoknak a főnemeseknek is, kik egy év híján még nem voltak huszonnégy évesek, de kikről föltételezték, hogy majd támogatják a kormányt. Így került a fiatal Mednyánszky Cézár is Pozsonyba. (*Br. Podmaniczky Fr.*, Napló-Töredékek, 1887/8. I. k.)

pályára léptem. Nem volt módomban, hogy önállóan választhassam álláspontomat és hivatásomat. Csak az az óhaj fejlődött ki bennem mindenkori vezérelvemként, hogy Magyarország nagy és boldog legyen.

A párizsi forradalom híre mély hatást tett rám. Nem voltam ugyan még Franciaországban, de ösztönszerűen szerettem. Vajjon anyám szülőhazája nem egyúttal második hazám? Vajjon nem hallottam már bölcsőmben a dallamos francia szót?[4]

A francia köztársaság kikiáltása után — március 4-én — Kossuth fölülkerekedett az országgyűlésen. Néhány nap mulva kitört a bécsi forradalom. Metternichet elbocsátotta uralkodója.

Ezek az események nálam idősebb férfiakat is magukkal sodortak. Nem csoda, hogy addigi politikai közömbösségem lelkesedésbe csapott át. Az általános politikai lázban a forradalom lehelete átjárta és megtermékenyítette lelkemet.

Megújult szívvel hallgattam a liberális vezérek beszédét. Bár kiváltságos nemesek voltak, a jobbágyok politikai és gazdasági felszabadításáért harcoltak. Az akkori viszonyok igazságtalanságának tudatában készek voltak a megváltoztatásukkal járó nagy anyagi áldozatra. Azért is küzdöttek, hogy hazánk felelős miniszteriummal és nemzeti hadsereggel bíró független állam legyen.

*

Láttam Pozsonyban Széchenyi Istvánt és Batthyány Lajost. Hallottam Kossuthot és másokat. Egyikük sem tett rám akkora hatást, mint (Teleki László.[5])

Az országgyűlésen közömbösen ült, mintha nem érdekelné semmi. Csak villogó fekete szeméből látszott, hogy benne nagy szellem lakozik. De mikor fölállt és beszélt, maró gúnyjával végiggázolt a kormánypárti szónokok érvein. Szarkazmusától rettegtek ellenfelei és mindjobban fölbátorodott a főrendi liberális csoport.

A szónak legügyesebb harcosa ő s emellett a leglovagiasabb férfiú. Otthon már a nevét is megtapsolta a karzat. Itt a számkivetésben legméltóbb képviselője letiport hazánknak.

Batthyány Lajosnak oly nagy a hírneve, hogy nem kell magasztalnom. Politikai magatartását talán lehet bírálni, de ő vérével pecsételte meg ügyünket. Ez elég, hogy neve szent legyen minden magyarnak.

*

Széchenyi Istvánt tartom a mai Magyarország legnagyobb államférfiának.

A magyar reformmozgalom atyamestere hazánkat előbb gazdaságilag akarta megerősíteni, hogy jövendő politikai szabadsága annál biztosabb legyen. Leszállt a politikai arénából és az ország közgazdasági fölvirágoztatásához látott. Maga köré gyüjtötte a fiatalokat és beléjük plántálta eszméit. Élőszóval és írásban oktatta, lelkesítette nemzetét.

---

[4] Br. Mednyánszky Cézár anyja Eleonore Richert de Vhir volt, egy francia nemesi család sarja. Atyja, József, mint huszárkapitány a Nagy Napoleon elleni utolsó háború alkalmával még Franciaországban vette nőül.

[5] Gr. Teleki László nevét nem jelezte a londoni kiadó.

Meg vagyok róla győződve, hogy az 1848. évi európai forradalmak voltaképen szerencsétlenséget hoztak hazánknak. Ha Magyarország továbbfejlődik azon az úton, melyen az izgató politikai vezérekkel szemben honát óvó Széchenyi vezette, néhány év alatt annyira megerősödik, hogy nem igázhatta volna le semmiféle ellenség. Magyarország dúsgazdag a természet kincseiben, de Széchenyi képtelen volt arra, hogy egyedül elvégezze a gazdasági föllendítés munkáját.

Nagy emberbarát volt s a nép érdekében fáradt szüntelenül, de arisztokrata maradt mindvégig. Nem bízott a nép erejében. Azt tartotta, hogy a nép útján nem lehet maradandót alkotni.

Mikor a Batthyány-minisztérium megalakult, ő is részt kért a kormányzat munkájából. Miniszter lett.

Most már szabadon építhette tovább azokat a reformokat, melyeken huszonöt éven át dolgozott. Nem kellett a bécsi kormány akadékoskodásával vesződnie. Egyúttal őrködve és aggódva szemlélte honát, mialatt fiatalabb és tapasztalatlan társai lázasan lelkesedtek a szabadságért.

Előre látta ő azokat a viharfelhőket, melyek hazánk fölött tornyosulni kezdtek. Hosszú pályáján megösmerte a bécsi udvar politikájának titkait. Félt a készülő reakció erejétől.

A fölkelő nap fényével szemben bizalmatlan volt. Előre érezte a háború viharát s nem bízott benne, hogy a fölszabadított parasztság fölkel és szembeszáll az ellenséggel.

Nem félt a háborútól, de rettegett a rajtaütéstől. Megborzadt attól, hogy a háborúra készületlen ország összeomlik. Nem tud majd ellenállni, hogy legalább zálogot nyerjen a jövőre. A barátai előtt is megvallott kínos töprengése megzavarta elméjében.

Amint előre megmondta, az ellenséges hatalom rátámadt hazánkra. Kétszer tört be és kétszer kellett kitakarodnia az országból. Mennyire örült volna ennek, pedig nem tudott róla semmit. A harmadik megrohanás után hazánk elbukott és beállott a véres megtorlás. A nagy hazafi talán megmenthette volna nemzetünket, de semmit sem tudott a történtekről.

Hét éve immár, hogy szenved hazánk. Széchenyi új életre tudná kelteni, de nem hallja jajszavát. Anélkül, hogy tudná, bizonyára maga is könnyeit ontja. Többet szenvedett és szenved érettünk, mintha a halál agóniájában gyötrődnék.

Annyira lelkesedem Széchenyi Istvánért, hogy hódolatom kitört szívemből. Hálát adok Istennek, hogy megösmertem Pozsonyban. Talán nem értettem meg akkor úgy, mint ma, de mindig csodáltam.

*

Mikor láttam, hogy Széchenyi István is összefog a liberálisokkal, követtem szívem óhaját s én is a liberális párttal szavaztam. Arisztokrata létemre megszavaztam a jobbágyok felszabadítását és pap létemre a papi tized eltörlését.

A párizsi és bécsi forradalom átcsapásától való félelem miatt a főrendi táblán általában megdőltek a pártkeretek és egymás után elfogadták a követi tábla reformjavaslatait. Az európai forradalmak okozta kényszerhelyzetben a bécsi udvar is engedett. V. Ferdinánd király szentesítette az országgyűlés által alkotott törvényeket.

(L. lond. szöv. 18—28. l.)

Viharfelhők közt Pesten.

Az (utolsó rendi) országgyűlés föloszlása után az ország új politikai székhelyére, Pestre mentem. Ott is miséztem, mindenben résztvettem és mindenhová jártam. Senki sem akadt meg azon, hogy egy arisztokrata pap a politikának és a társaságnak szenteli idejét.

Vaucluse-ban, a Petrarca által megénekelt forrásnál, csöndesen bugyog a földből a víz, majd mihamar mint folyó végigvágtat a völgyön. Pest felé áradt úgy akkor az élet a nép szíve ezer és ezer forrásából mindenfelől. Mint valami varázsvesszőre tört elő a fővárosban zajosan.

Éber szemmel figyeltem a politikai jogaival élő nép mozgalmát. Magyar szívemmel találgattam, amit nem tudtam felfogni eszemmel.

Mint a fölvértezett Minerva Jupiter fejéből, úgy termett elő a márciusi törvényekből az éjjel-nappal dolgozó szabad sajtó. Egymás után alakultak a politikai klubok. A nemzeti lelkesedés napról-napra nőtt. Tetőpontját érte, mikor július elején megnyilt az addiginál szélesebb alapon megválasztott képviselőház.

Nagy örömünkben nem vettük észre, hogy ezalatt a bécsi udvar ármányosan szőtte hálóit nemzetünk ellen. Ügynökei útján a magyar kormány elleni lázadásra izgatta a szerbeket. Nem láttuk meg, hogy Magyarország megmentése végett meg kell szakítanunk minden kapcsolatot Ausztriával.

Egyedül járok most a Földközi-tenger partján és elgondolkozom a multon. Volt akkor egy államférfink, ki előtt meghajolt minden neves emberünk és ki megújíthatta volna a Rákócziak drámáját. Azok közül való volt, kiket — úgy látszik — maga Isten koronázott meg. E férfiú Batthyány Lajos volt. Büszke volt és igazi nemes, de lelkét nem járta át soha nagyravágyás. Inkább Batthyány marad, semhogy államfői rangra törjön.

Ki ranggal születik e világra, viselje fitogtatás nélkül, de egyúttal őrizze meg hűségesen, mint ősei tiszteletreméltó örökségét és egyénisége részét. A kiváló tettekkel ékes férfiú manapság legfeljebb elfogadja, de nem keresi a koronát.

Batthyány Lajos nem volt nagyravágyó, hanem hűséges minisztere a királynak. Honát megtartotta a királya iránti hűségben. Bár elárulták és megtámadták, az ország csak később mondta ki a trónfosztást.

*

A Széchenyi jósolta vihar kitört. A nemzetiségek közül elsőknek a szerbek lázadtak föl az új alkotmányos élet ellen. Magyarajkú csapatok alig voltak az országban. Messze hazájuktól harcoltak az olasz nép ellen. A magyar kormány az alájarendelt német ezredeket, majd a frissen szervezett magyar csapatok egyrészét küldte a lázadók leverésére. Vezetésüket oktalan bizalommal osztrák tábornokokra bízta, kik a (Bécsből jött) titkos ellenintézkedésekhez igazodtak. A fölkelőknek nyert ügyük volt. Tovább szervezkedtek.

(A horvátok is föllázadtak.) Mikor Jellachich bán összegyüjtötte seregét, (hogy Pest ellen induljon), a király — bár előbb

a minisztérium kérésére árulónak nyilvánította — Magyarország teljhatalmú biztosának nevezte ki és ostromállapotba helyezte hazánkat. E hírre Pesten megdöbbenést láttam mindenki arcán.

A király által kinevezett minisztérium lemondott, váraink parancsnokai megbízhatatlanok voltak és a horvátok betörtek az országba. Az emberek Pesten félni kezdtek és menekültek.

Csak Kossuth Lajos volt az a férfiú, ki nem vesztette el fejét. Nem menekült, hanem kezébe vette az állam hajója kormánykerekét s fegyverre szólította a népet. Ez volt nézetem szerint pályájának legszebb pillanata. A honvédelem gyors megszervezése nagy érdeme.

A haza veszedelmének érzetében két lelkes nővér (Batthyány Lajosné és Károlyi Györgyné) otthagyta kényelmes lakását és Pest megerősítésének munkálataihoz sietett. Amint a nép meglátta a két fiatal dáma példáját, úgy sietett segíteni, mintha ünnepségről lett volna szó.

Az emberek visszanyerték lelki erejüket és már nem féltek a horvátoktól. A félig fölfegyverzett magyar ujoncok Pákozdnál legyőzték, majd az országból kiverték csapatjaikat. Jellachich és hada Bécs felé menekült.

(L. lond. szöv. 28—33. l.)

Diadalmas csatákban.

Az 1848. év telén a magyar hadsereg már Bécs felé indult, de Windischgrätz tábornagy nagyszámú csapatai elől lépésről-lépésre hátrálni kényszerült. Bár számban nem nagy és fölszerelésben hiányos volt, erőssé tette katonáinak bátorsága és (Görgey) tábornok lángesze.

Mikor a teve a sivatagban haldoklik, körülröpködik a keselyűk s éhes szemmel lesik halálát. Hazánk ellenségei azt képzelték, hogy nemzetünk haldoklik. Nem voltak türelmesek, mint a keselyük. Minden oldalról megtámadták, hogy leteperjék. Azt hitték, hogy ellenállni képtelen.

Hadtesteink különböző irányt vettek, hogy a császári csapatokat részekre bontsák, illetve feltartóztassák. Időt kellett nyernünk, hogy tovább fejlesszük harci készségüket és újabb seregeket is szervezzünk.

Görgey 150.000 honvéddel Vácon át Észak-Magyarországra indult. A tiszai hadtest Debrecen körül helyezkedett el, hogy védje, fedezze a Pestről odavonult kormány székhelyét. Többi csapatunk Erdélyben és a Délvidéken harcolt sokféle ellenségünk ellen.

*

Idősebbik bátyám (László őrnagy és ellenőrző biztos) volt (Lipótvárott), hol a várat körülzárták a császáriak. A fiatalabbik, (Eduárd, novemberben) Görgey hadtestébe lépett mint honvédtiszt.[6]

---

[6] Br. Mednyánszky László — Görgeyvel és Klapkával együtt — nemes testőrtiszt volt Bécsben, majd Barsvármegye követe lett az 1847/48. évi országgyűlésen. A szabadságharc kitörésekor a kormány őrnagyi rangban a megbízhatatlan Ordódy Kálmán parancsnok mellé Lipótvárra rendelte ellenőrző biztosnak.

Amint a várat ostromolni kezdték a császáriak, Ordódy az őrség csekélységére hivatkozott és a vár föladását javasolta. A kormánybiztos

Vajjon azért, mert pap lettem, arra kárhoztassam magam, hogy nemzetem küzdelmét csak messziről nézzem? ... Nem.[7]

Amint a liberális eszmék hívének szegődtem (s másrészt ellenségünk hazánkba tört), bennem is fölébredt a katonai ösztön. Nem tudtam tovább elviselni, hogy ne legyek részese testvéreim dicsőségének. Azt éreztem, hogy ha veszélyben forog a hon, a fegyverfogható fiatalság helye a harctéren van.

Mielőtt vágyamat megvalósítottam, hazarándultam (Beckóra). Nemeslelkű anyám legott hozzájárult.

— Csak menj, fiam, — mondta, — Isten áldjon mindvégig! Titkolt óhajomat teljesíted, mikor a harctérre indulsz.

Természetesnek találta, hogy mindhárom fiát fölajánlja veszélyben forgó második hazája oltárán.

Drága jó anyám! Nagyon szerettelek mindig, de még jobban szerettelek, amiért oly jól megértettél!

---

mindvégig ellenezte és jóideig meg is gátolta. Újra és újra lelkesítette a várőrséget. A legutolsó haditanácson őt és egyetlen hívét. Gruber Fülöp főhadnagyot, leszavazták s a várat 1849 február 2-án föladták.

Mednyánszky Lászlót és társát a várba tóduló császáriak vasraverték és Pozsonyban haditörvényszék elé állították. A vád szerint a kormánybiztos a maga állhatatos ellenállásával négy héttel kitolta Lipótvárának már-már elhatározott feladását. Ezzel megkönnyítette a magyar hadsereg felsőmagyarországi visszavonulását s megakadályozta azt is, hogy a vár ostromával elfoglalt császáriak a Komáromot ostromló csapatok segítségére siessenek. Így közvetve oka volt annak, hogy az osztrákok nem vették be Komárom várát. A mentegetődző Ordódy is mindent ráhárított. Mednyánszky László büszke volt a vádra, sőt kijelentette, hogyha tőle függ, Lipótvárát nem adják fel soha.

A haditörvényszék őt és társát halálra ítélte, de Windischgrätz, majd Welden császári fővezérek nem hajtatták végre az ítéletet. Alighogy az új vezér, Haynau táborszernagy, június 1-én átlépte a magyar határt, rácsapott a két áldozatra. Elővétette a függőben lévő főbenjáró ügyeket és a halálos ítéletnek császári helybenhagyása után hamarosan foganatosíttatta a megtorlást. Szokás szerint a halálra ítélt hadifoglyokat golyóval végzik ki, de Haynau a „lázadó" magyarok kivégzésére bitófát rendelt.

Június 5-én hajnalban három órakor Mednyánszky László és bajtársa karonfogva s nyugodtan beszélgetve mentek föl a Pozsony melletti Szamárhegyre. Katonai fedezet kísérte őket a vesztőhelyre. A kivégzésre összegyült nép sírt. Csak a császári katonák nevettek durván, amint összeveregették az alig kimult vértanuk bokáit.

Mednyánszky László holttestét a család egyik hűséges vadásza kiásta a bitófa alól és elvitte Beckóra. A családi sírboltban nyugszanak csontjai. (L. *Szilágyi S.:* A magyar forradalom férfiai, 1850., *Vámbéry Á.:* Küzdelmeim, 1902. és *Kacziány G.:* Magyar vértanuk, 1906.)

Br. Mednyánszky Eduárd mint Görgey galopintisztje szolgált Világosig. Váltságdíj fizetésével megmenekült attól, hogy mint közkatona szolgáljon az osztrák hadseregben.

Mednyánszky Cézár testvéreinek nevét mindenütt törölte a londoni kiadó. Lipótvár helyett „Székely-Ujvár" nevet használt.

[7] Miután Mednyánszky Cézár egy éven át mint szabad abbé a pozsonyi és pesti országgyűlésen részvétele alkalmával megismerte a magyar politikai életet és az előkelő magyar társaságot, hivatalos papi pályájának nyitánya gyanánt 1848 őszén egy Pozsony melletti plébánia vezetését vette át. Ott érte az osztrák csapatok betörésének híre.

Hogy hadilelkész lehessek, a (felsődunai) hadsereghez siettem. Újév napján érkeztem a fővárosba, honnan már (a Felvidékre) vonulni készült.

A felsődunai hadsereg volt a honvédség élite-je. Parancsnoka Görgey volt. Tisztikara nagyrészben régi császári tisztekből állt. A legénység lelkes volt és gyakorlott.

Görgey örömmel fogadott, mikor nála megjelentem s előadtam a bennem megfogamzott gondolatot.[8] Hangsúlyoztam, hogy a friss katonai csapatok éltető ereje a harci lelkesség. Mennyire növelné elszántságukat, ha a csapatparancsnok mellett fegyvertelen pap is vezeti őket rohamra! Milyen fölemelő hatást tenne rájuk, ha egyik vezetőjük csak kereszttel kezében dacol a mindnyájukat fenyegető halállal! Hadd tekintse a nép keresztes háborúnak küzdelmünket!

Görgey praktikus ember volt és helyeselte eszmémet. Rámbízta hadserege lelkészségének megszervezését, majd mihamar törzslelkészi rangban táborkarába osztott.[9]

Sok pap jelentkezett. A haldoklók ellátására és a sebesültek vigasztalására késznek nyilatkozott mindegyik. De nekem elszánt, rendkívüli férfiakra volt szükségem. Dacolniok kellett a szuronyokkal és szembeszállniok a golyókkal, viszont ne gerjedjenek föl bennük azok a vad indulatok, melyeket a vér látása ébreszt a katonákban.

(Erdősi Imre) piarista tanár az elsők közt jelentkezett. Magas termetéről és markáns arcáról láttam, hogy a keresett fajtából

---

[8] Br. Mednyánszky Cézár testvérbátyja, László, jóbarátja volt Görgeynek. Együtt járták a tullni pionier-iskolát és mint nemes testőrtisztek két évig szobatársak voltak Bécsben.

[9] Mednyánszky Cézár, mint a magyar hadsereg minden lelkésze, Vidasics Ede jászó-prémontrei-rendi kanonoktól és 1849 január közepe óta a hadügyminisztériumi lelkészeti osztály főnökétől a következő utasítást kapta:

— A tábori lelkészek pontos és lelkiismeretes működése nem csekély tényezője és előmozdítója győzelmeinknek. Noha rendületlen bizalommal viseltetem az önök buzgósága iránt, mindazonáltal szükségesnek tartom figyelmükbe a következőket ajánlani: I. Igyekezzenek minden fölött a vezérek és minden felsőbbség iránti engedelmességet és a katonai fegyelem szigorú megtartását idevonatkozó győző okokkal támogatott szónoklatok által a katonaság szívébe oltani. II. Ügyünk igazságáról és szentségéről, valamint szabadságharcunk szelleméről őket minden alkalommal fölvilágosítani és meggyőzni el ne mulasszák. III. A tábori lelkész valódi atyja legyen híveinek, kinek minden szavát szívesen és bizalommal hallgassák. Ezt maguknak könnyen kivívhatják, ha egyházi jellegüket soha és sehol le nem vetkezik, hanem azt tisztán megőrzik, életmódjukat minden körülmények közt az evangélium szabályai szerint intézik és szent hivatásukról soha megfeledkezni nem fognak. IV. A harc után lelki vígasztalással jelenjenek meg a sebesültek közt és gondos ápolásuk meg elhelyezésük iránt az orvosokkal értekezzenek és velük együtt emberbaráti szeretettel közreműködjenek. V. A harcban elesetteket — minden századparancsnoktól hitelesen megtudván a hiányzókat — és a betegségben kimultakat lelkiismeretes pontossággal följegyezzék és minden hó 14-ig egyéb jelentéseikkel együtt a hadlelkészeti osztályba küldjék. (Az 1849. évi hadügyminisztérium 1599. sz. irata az *O. L.-ban.*)

A lelkes tábori pap mindezt helyeselte és megtette, de bátor természetének megfelelően a halálra elszántságra is nagy súlyt vetett.

való. A három napi gondolkozási idő után kijelentette, hogy nem retten vissza a szolgálattól.

Velem szolgált a felsődunai hadseregben és kiváló hőstett fűződik nevéhez. Mikor Guyon tábornok csapatai megrohanták a branyiszkói magaslatokat, a lelkes pap a rohamoszlopok élén haladt kereszttel kezében.

*

Mindaddig papi állásom féken tartotta természetemet. A táborban meglazult a fék. Nem volt időm és alkalmam, hogy könyvekbe merüljek, elmélkedjem, álmodozzam.

A fiatal Görgey körül fiatalok voltunk mind, csupa tűz és láng. Készek arra, hogy szembeszálljunk a halállal, de arra is, hogy mulassunk, vígadjunk. Ha holnap meg kell halnunk, hadd legyünk vígan még ma!

A tábornoknak tetszett e hangulat. Visszavonulásunk a Felvidéken nehezen ment. A tiszt urak jókedve után hadd higyje a legénység, hogy hadi helyzetünk nem aggaszt!

Lelkesen fogadtak mindenütt. Oly rég volt, hogy magyar hadsereget láttak az országban. Ünnepséget rendeztek és bálokat. Az asszonyok és leányok Görgey taktikáját megvalósítani segítettek.

Az egyik éjtszakán hóval takart földön aludtunk, a másikon bálteremben vigadtunk. Napközben tűzben voltunk, este ünnepségre mentünk. Néha bál közben jött a parancs, hogy harcba induljunk. E folytonos ellentétnek serkentő varázsa volt reánk, fiatal rajongókra.

Ha nem harcoltunk és nem mulattunk, pihentünk. Akkor is a kártya járta és a sakk.

Alig voltam (huszonöt) éves. Azt tettem, amit bajtársaim tettek. Velük mulattam így először. Rohantam a csatákba, de a tánceteremben is otthon voltam. Elláttam a haldoklókat és vigasztaltam a sebesülteket, de egyik legvígabb bajtárs is lettem.

Szakált eresztettem és bajuszt, katonai formaruhában jártam. A tábori főpap vörös talárját csak hivatalos és ünnepi alkalomkor viseltem.

Öt héten át tartó visszavonulásával Görgey lekötött egy 40.000 főből álló császári sereget, mely a havas hegyek közt sarkában volt, de sehol sem tudta körülzárni vagy utolérni.

(Mikor visszavonulásunk végén újra magyar csapatokkal találkoztunk), szomorú hírt hallottam és a víg élet után elbúsultam. A lipótvári helyőrség árulás következtében megadta magát a császáriaknak s a vár föladását mindvégig ellenző bátyám hadifogságba került. Lehangolt, hogy László nem vehet többé részt a dicső harcban s nem szerezhet több fényt nevünknek.

Bátyámon kívül sok barátom is volt a hadseregben. Egy részük a vezérkarban szolgált, mások a huszárság és honvédség csapattisztjei voltak. Visszavonulásunk végén megösmerkedtem László bátyám egyik barátjával (Klapka Györggyel), ki vele együtt nemes testőrtiszt volt (Bécsben). Elegáns fiatal hősünkről bátran mondhatni, hogy megmentette hazánk becsületét. Élére állott a megvert és már-már hitevesztett (tiszavidéki) csapatoknak

s győzelemre vitte őket. Ha a Keresztúr és Tokaj[10] melletti fényes ütközetekben nem állítja meg Schlick tábornokot útjában, Debrecen és a kormány az ellenség kezére jut s lehetetlen a háborút folytatnunk. Ő volt az első, ki pozitiv győzelmet aratott az ellenségen és egyúttal az utolsó, ki magasra tartotta a nemzeti lobogót. A Tisza vidékén Görgey parancsnoksága alá került.

*

Február 25-én és 26-án[11] folyt a küzdelem Kápolnánál Windischgrätz hadserege és a Dembinszky vezetése alatt egyesített magyar csapatok közt. Nem óhajtok csatákat leírni s csak azt jegyzem föl, ami legszemélyesebb élményem.

(Mint tenni szoktam, Kápolnánál is) vörös talárban és kereszttel kezemben lovagoltam csapataink közt. Lelkesítettem a honvédeket, bátorítottam az ujoncokat.

Körútamban megláttam a mellénk állott olasz (Zanini-)ezredet. Már kétszer meghátrált és most újabb parancsot kapott a (császáriak által megszállt) község elleni rohamra. Feléje tartottam, majd (Psotta alezredesnek)[12] fölajánlottam, hogy én is vezetem az olaszokat. Alighogy tiltakozása után másfelé indultam, (Dembinszky) szárnysegéde felém sietett a paranccsal, hogy a zászlóaljat én is vezessem. Leszálltam lovamról, a katonákhoz néhány szót szóltam, majd előretörtünk.

Kartácstűz fogadott, de az olaszok bátrabbak voltak, mint gondoltam, Behatoltak a községbe (és kitűzték zászlónkat). De amint a császáriak ellenünk jöttek, megijedtek és szétfutottak. Követtem (Psotta) parancsnok példáját és én is oda igyekeztem, ahonnan jöttem.

Alighogy elindultam, egy császári katona felém rohant és megragadta balkaromat. Tudtam, hogy mint osztrák fogoly nem találok irgalmat. Masszív ezüstkeresztemmel fejbe vágtam és elszabadultam. Az egyik ház kapujába futottam és elmenekültem.

Golyók fütyültek körülöttem, de ép egészségben elértem csapatainkat. Csak talárom szakadt szét és kissé meggörbült keresztem.

A kápolnai csata után döntés hiján mindkét hadsereg visszavonult.[13]

*

[10] Helyesen: Bodrogkeresztúrnál és Tarcalnál, 1849 jan. 22-én.

[11] Helyesen: 26. és 27.

[12] *Psotta Móric,* a felsődunai hadsereg tüzérparancsnoka.

[13] V. ö. Mednyánszky Cézárnak a Zanini-ezred magatartásáról tett hivatalos jelentését az *Országos Levéltárban.* (Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai, 9115. sz.) A leírt hadi epizódról *Helbert J. A.* osztrák történetíró és maga Dembinszky tábornok is megemlékezik. Helbert ezt írja: „A Zanini csapatot maga Dembinszky vezényelte a rohamra. Német nyelven beszédet mondott a katonákhoz, melyet Psotta alezredes és Mednyánszky hadilelkész olasz nyelven tolmácsoltak. Az olaszok harsány evviva-kiáltással előretörtek, de az osztrákok hirtelen ellentámadására lerakták a fegyvert. Mednyánszky csodálkozva nézte, hogy csapata megadta magát. Mikor egy „Schönhalser" feléje rohant és torkán ragadta, akkora erővel csapta keresztjét fejére, hogy földre rogyott. Venturini őrnagy és 500 olasz megadta magát. Mednyánszky elmenekült." (Geschichte Österreichs seit 1848. 1886. IV/3. k.) Dembinszky

Két párt volt akkor a magyar hadseregben. Az egyik a fővezérségre törekvő Görgeyt támogatta, a jóval kisebbik a kormány embere (a fővezérré kinevezett Dembinszky) mellé állott. Ha Windischgrätz fölhasználja a (civódás) e pillanatát és előrenyomul, nem tudom, mi lett volna támadásának vége. Magyarország védőszelleme elszalasztatta vele az alkalmat, a kormány pedig (elejtette a csatavesztett Dembinszkyt és) Görgeyt nevezte ki fővezérnek.[14]

Hódoltam tábornokunk tehetségének és nagyon örültem. Kinevezetését ma is bölcs intézkedésnek tartom. De a Kápolna körüli viszálykodásnak vészes következményei is voltak. Szembeötlő volt az általa okozott nagy időveszteség. A hadsereg megérezte előnyét az engedékeny kormánnyal szemben.[15] Maga Görgey az irányában megnyilatkozott bizalmatlanság miatt megneheztelt s mindjobban eltávolodott tőle.[16]

Hiába győztünk tavasszal. Hazánk bukása a Kápolna körül alakult visszás helyzet logikai következménye lett.

Kossuthnak akkor — februárban — vagy meg kellett volna bíznia Görgeyben, vagy keresnie az alkalmat, hogy (a szerinte megbizhatatlan vezért) megsemmisítse. Kápolnánál nem ragadta meg az erre kínálkozó alkalmat. Alighogy megbántotta és elkeserítette, hízelgett neki.

Görgey sem volt eléggé elszánt, hogy szakítson a kormány népszerű fejével és csak a hadseregre támaszkodjék. Ahogyan

---

az epizódnak hasonló leírását így fejezi be: „Amint Kápolna északi végét elfoglaltuk, Aulich hirtelen beszüntette az ágyúzást. Erre négy osztrák zászlóalj szuronyszegezve előretört. Míg Máriássy zászlóalja a többszörös túlerővel szemben rendben visszavonult, a Zanini-ezred lövés nélkül megadta magát." (*Danzer F. A.*, Dembinsky in Ungarn, 1874. I k.) A csatavesztés oka az volt, hogy Dembinszky intézkedéseinek késése miatt Görgey csapatai nem vehettek részt már eleitől fogva teljes számban a küzdelemben.

[14] Görgey a hadsereg nemzeti jellegét hangsúlyozta. Szerinte a lengyeleket nem szabad a magyar hadseregbe fogadni. Senki sem ismeri őket és ők sem ismernek minket. Idegenek. Kossuth azt tartotta, hogy Európában elszigetelten álló nemzetünknek két kézzel kell megragadnia a lengyelek részéről felajánlott segítséget. Mindkét nemzet a világszabadságért is küzd.

[15] A volt császári tisztek közül sokan lekicsinyelték a Honvédelmi Bizottmányt. A befolyásuk alatt kiadott és az V. Ferdinánd iránti hűséget hangoztató váci kiáltványban a felsődunai hadsereg már január havában tiltakozott a polgári kormány politikai iránya ellen. Radikálisnak mondták, mely esetleg köztársasághoz vezet. A Habsburg-házhoz hű, de a magyar hadseregben szolgáló régi császári tisztek aggodalommal néztek jövőjük elé s mindvégig valamelyes megegyezést reméltek a császári hadsereggel és a dinasztiával.

[16] A kormány feje nem bízott Görgeyben, ki a Honvédelmi Bizottmányról és így róla is, a váci kiáltvány útján nyilvános kritikát mondott, pedig Görgey szerint a kiáltvány csak a nemzeti védelem szempontjából szükséges formula volt, mellyel az ingadozó régi császári tiszteket megnyugtatta és így a hadsereg egységét megóvta. Magyarázata után sem bízott benne Kossuth. A kápolnai események után nem tudta megérteni, hogy voltaképen mit akar. A szókimondó és a hadseregben kimagasló Görgeyben vetélytársat kezdett érezni.

ő gondolkodott, még erőszakkal is magához kellett volna ragadnia a legfőbb hatalmat. Nem lett volna szabad várnia, míg magától lába elé hull.[17]

Hét évi gondolkodás után szűrődött le az a véleményem, hogy hazánk (— végső elemzésben —) e kettős határozatlanság áldozata.

*

Tavasszal győzelmet arattunk győzelem után. Bicskétől Komáromig tartott diadalútunk. Bálványoztuk Görgeyt. Csak az nem tetszett nekem, hogy csata közben néha maga mellé a főhadiszállásra rendelt. Inkább a harcoló katonák körében szerettem volna végezni kötelességemet.

Jól emlékszem, a nagysarlói csata napján is a Léva melletti várromról együtt figyeltük a harcot. Paripáink toporzékoltak türelmetlenségükben. Görgey távcsövén át szemlélte a csatát s oly feltűnően nyugodt volt, hogy hirtelen megborzadtam. Még ma is talányszerű előttem, de akkor félig eltaláltam róla az igazságot.[18]

*

A reformkor idején a magyar papságot is átjárta a liberális szellem. A nagy március után a forradalmi áramlat annyira terjedt a nemzetben, hogy az alsó papság nagy részét is magával ragadta.

Egyházi téren főbb óhajaik praktikus reformok voltak: magyar nyelvű szertartások, a kötelező nőtlenség eltörlése, a papi köntösnek csupán a szertartásoknál használata, az espereseknek a kerületi papság által való választása, évenkinti megyei zsinat az egész papság képviseletével, a papi javadalmak haszonélvezetének arányosítása.

A liberális eszmék követésében példát vettünk (Horváth Mihály királyilag kinevezett) püspöktől és vallásügyi minisztertől. Azt tartottuk róla, hogy fokozatosan teljesen függetlenné óhajtja tenni a (főkegyúri jog alapján) félig-meddig úgy is független ma-

[17] Dembinszky a kápolnai csatavesztés bűnbakjául Görgeyt jelölte meg. Kossuth mégis Debrecenbe hívta, hogy addigi érdemei elismeréséül saját kezével tűzze mellére a katonai érdemrendet. Későbbi diadalútja közben a gödöllői uradalmat ajánlotta föl neki nemzeti ajándékul. Mindkettőjüket az esetleges polgárháborútól való félelem tartotta vissza az egymás elleni erélyes föllépéstől.

[18] E szintén talányszerű megjegyzés megvilágítására arra utalunk, hogy Görgey győzelmeire támaszkodva a kormány önérzetesen válaszolt a március 4-én Olmützben kiadott és Magyarország állami létét semmisnek nyilvánító császári rendeletre.

Görgey a nagysarlói csata előtt a lévai főhadiszálláson tudta meg az április 14-i debreceni eseményeket. Méltatlankodott. Háború közben nem tanácsos megvetni és szükség nélkül ingerelni az ellenséget. A dinasztia most már életre-halálra küzd, nehogy elveszítse Magyarországot. A trónfosztás csak a végleges győzelem után lett volna helyén.

A fővezér Nagysarlónál alvezéreire bízott mindent. Vajjon ezzel tüntetőleg azt akarta éreztetni, hogy elítéli a debreceni függetlenségi nyilatkozatot? Vajjon talán azon gondolkodott, hogy a dinasztikus érzésű és jövőjük miatt mindjobban aggódó régi tiszteknek — április 18-án kifejezett — óhajára egy elszánt csapattal szétkergetteti a debreceni kormányt és az országgyűlést, ő maga pedig megegyezik Ausztriával? Avagy talán az is bántotta, hogy Kossuth a Honvédelmi Bizottmány elnökéből Magyarország kormányzója lett? Görgey fontos hadműveletek előtt állott és egy államcsinyszerű diverzióval nem merte kockáztatni a további sikert.

gyarországi egyházat. Azt reméltük, hogy maguk a papok útján (országos zsinatban) fogja majd megreformálni a magyar egyházi életet.

A papok házasságkötésének reformja már magától kezdett életbe lépni. Bárhol is ütöttünk tábort, mindenünnen papok jöttek hozzám szívük választottjaival s egyházi áldást kértek. Kérésük teljesítése után hazamentek és folytatták a lelkipásztorkodást.

A házassági áldásadás a tábori életben napirenden volt. Megközelítőleg sem mondhatnám meg, hogy hány tiszti és papi házasságot áldottam meg mint hadi törzslelkész.

*

Április végén — néhány vár kivételével — az egész ország birtokába jutottunk. Vajjon kik űzték ki mindenünnen az ellenséget? Lelkes honvédek, kik csak a harcmezőn tanulták meg a drillt és nemes tisztek, kik nem voltak katonák, de ösztönösen beletalálták magukat a háborúba. A fáradságok elviselésében és a vitézségben vetekedtek a régi hivatásos harcosokkal.

Hadseregünkben csak egyetlen egy gyávát láttam. Jó családból való fiatal hadnagy volt, ki újra és újra megfutott az ellenség elől. A haditörvényszék halálra ítélte s tábornokunk gondomra bízta, hogy előkészítsem az utolsó útra.

A szerencsétlen ember nem védekezett és nyugodtan fogadta az ítéletet. Megszántam és törzslelkészi befolyásommal meg akartam menteni életét. Még egy utolsó alkalmat akartam neki biztosítani, hogy az ellenség előtt jóvátegye bűnét.

— Ne tegyen érdekemben semmit, — válaszolta ajánlatomra, — az ellenség előtt újra csak az lennék, ami voltam. Nem tehetek róla. Érzem azonban, hogy a vesztőhelyen bátran halok meg. Inkább haljak meg most — bár bűnös — katona módjára, semhogy kitegyem magam az újabb szégyennek. A fegyelem halálomat kívánja s ez helyes. Nem neheztelek bíráimra. Csak arra kérem, maradjon mellettem végig és legyen tanuja, hogy — ha nem is tudtam bátran harcolni, — legalább férfiasan tudtam meghalni.

Gyónása után — még a vesztőhelyre menetközben is — nyugodtan beszélt velem. Szemét nem engedte bekötöztetni, maga adta a jelt a lövésre. Legott élettelenül bukott a földre.

Ez az eset még most is rejtély előttem. Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy sohasem féltem a haláltól. Még legboldogabb óráimban is az élet legnagyobb vigaszának tartottam. Türhetetlenek volnának nélküle az ember szenvedései. Néha vágytam is utána, mint ahogy az alvás után kívánkozik a beteg gyermek. Láttam is sok dicsőséges halált a csatában és néhány szomorú kimulást a bujdosásban. Hozzáedződtem és a halálra ítélt katona elszántságát mégsem tudom megérteni.

Azt még értem, hogy vannak emberek, kik könnyelműségük vagy különös körülményeik miatt még a gyalázattól sem riadnak vissza, csakhogy állat módjára élvezhessék földi életüket. De azt nem értem, hogy hogyan tudja valaki hősiesen elviselni a szégyenteljes halált, mikor bajtársainak bátorságra ösztönző példája ellenére is gyáván viselkedett az ellenséggel szemben.

A kivégzett fiatalemberben volt valami becsületérzés. Külö-

nös viselkedését csak azzal magyarázhatom meg, hogy jelleme gyönge volt, de fantáziája erős. A közeli és biztos halállal szemben képzelő tehetsége nyugodtan maradt. A bizonytalan halállal szemben akkora borzalmak fantazmáival gyötörte tulajdonosát, hogy elszédült és öntudatlanul az önfenntartás ösztönéből megfutott.

*

Az április 26-iki komáromi győzelem után a magyar hadsereg nem üldözte a menekülő osztrákokat a határon túl, hanem visszafordult és Budavára ostromához fogott. (Ezzel az osztrák hadsereg másfél hónapnyi időt nyert, hogy ujjászervezkedjék, majd az oroszokkal együtt újra betörjön az országba.) Hogy ki volt e nagy és helyrehozhatatlan hibának oka, nem tudom megmondani. A hiba nyilván a Kossuth és Görgey közti elidegenedés egyik végzetes következménye. Azt hiszem, hogyha igazságosan ítélkezünk, egyikük rovására sem írhatjuk kizárólagosan.

Kossuth (a presztizs érdekében) nagyon fontosnak tartotta Budavára bevételét. A polgári kormányzó részére akkora volt a kísértés, hogy szinte mentsége a visszavonulás kiadott parancsának.

De ha Görgey meglátja Bécs fölött tündöklő csillagát és csakugyan meg akarja menteni a hazát, száz parancs ellenére is Bécs ellen indul. Dicsősége tetőpontján volt akkor s egyszerre még a győzelem iránt is közönyös lett. Behunyta szemét minden elől, amit a jogos ambició elébe tárt. Végrehajtotta a visszavonulás parancsát. Talán arra számított, hogyha ezzel kockára teszi hazája jövőjét, nélkülözhetetlen lesz (és a legfőbb hatalom majd magától hull lába elé)?

Attól fogva valami démon hatalmába került. Csillaga mindjobban elhalványult. Az a géniusz, mely addig vezette, könnyezve repült vissza az égbe.

Budavára ostrománál még mellette voltam. Láttam, hogyan vesztegettünk el tizenhét napot olyan vár tövében, melyet — nézetem szerint — elszánt rohammal az első napon éppúgy bevehettünk volna, ahogyan bevettük az utolsón. Láttam ott a hősiesség csodálandó példáit, sok emberélet vesztét és a náluk is drágább idő elpazarlását.

Szegény hazám! Halálra voltál ítélve, mikor Görgey már csak félvállról szolgált neked. Ő juttatott a hóhér kezére, de nem egyedül bűnös bukásodban. Azt sem lehet fölmenteni, ki árulónak tartotta s nem volt eléggé erélyes, hogy lefegyverezze. A nemzet legfőbb érdeke minden kockázatra jogosít. Forradalmi időben egy kézben kell lennie a legfőbb katonai és polgári hatalomnak.[19]

[19] A budavári Görgey-probléma megoldása végett Steier Lajos rámutatott arra, hogy nemcsak Kossuth hitte, hogy az osztrák hadsereg újjászervezése és az oroszok felvonulása hónapokat vesz igénybe, hanem Görgey sem tartotta a nyugati és északi felőli veszedelmet oly közelállónak. Másrészt a fővezér az eléggé nagyszámú dinasztikus érzésű tisztekkel még nem vélte tanácsosnak a Bécs felé való előretörést. Elmulasztotta Budavára ellenálló erejének előzetes vizsgálatát s azt remélte, hogy várható gyors elfoglalása után az említett tisztek megnyugtatására az országgyűléssel majd hamarosan visszavonatja a trónfosztó határozatot. Amint dolgát jól elintézte, nyugodtan akart indulni Bécs felé. (Az 1849. évi trónfosztás, 1925.)

Túlmesszire mentem a háború eme fázisának megítélésében. Megfeledkeztem róla, hogy csak a magam személyes élményeit óhajtom följegyezni.[20]

A háború folyamán a dolog természete szerint nem voltam az előtérben. Mindvégig a nagy drámának egyik vagy másik főszereplője közelében éltem és így háttérbe szorult egyéniségem. Annyira szerettem és csodáltam Görgeyt, hogy a háború végéig inkább benne éltem, mint magamban.

Kik legszűkebb környezetéhez tartoztunk, csodáltuk őt legjobban. Oly delejes hatást tett ránk, mint másokra Kossuth. Bizalmasan érintkeztünk vele, de alárendeltjeinek éreztük magunkat. Szinte féltünk tőle. Mikor tréfáltunk és nevettünk, ő nevetett és tréfált legjobban. Ugyanakkor sokszor hirtelen — puszta szeme pillantásával — éreztette velünk, hogy tábornokunk. Legott elhallgattunk.

Cinikus volt és nyilt cinizmusán gyakran megütköztünk. De így is kedves tudott lenni. Oly rossznak tetette magát, hogy nem hitte el róla senki. Katonái bálványozták s szinte dicsfényben látták démoni homlokát. Milton valami hozzá hasonló lényre gondolhatott, mikor leírta a bukott angyalt.

Budavára bevétele után ritkán láttam Görgeyt. Azért már most jegyeztem fel róla — a tér és az idő távlata által helyesbített — közvetlen benyomásomat.

(L. lond. szöv. 37—47. l.)

Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly.*

---

[20] Mednyánszky Cézár a felsőmagyarországi visszavonulástól Budavára bevételéig résztvett a felsődunai hadsereg minden hadműveletében. A honvédeket a följebbvalók iránti engedelmességre és a katonai fegyelem szigorú megtartására buzdította s ügyünk igazságáról és szentségéről is fölvilágosította őket. A csaták előtt és az ütközetek közben végiglovagolt a csapatok közt. Bátorította a honvédeket és lelkesítette őket a harcra. Itt is, ott is kereszttel kezében vonult a rohamoszlopok élén az ellenség ellen. Ambrus József és Gracza György — bizonyára br. Mednyánszky Eduárdtól szerzett értesüléseik alapján — azt jegyezték föl műveikben, hogy a kápolnai, tápióbicskei, isaszegi és komáromi csatákban, továbbá Budavára ostrománál és több más ütközetben is szembeszállt az ellenség golyóinak záporával. (*Ambrus J.*, Az 1848/49-es paphonvédek albuma, 1892. *Gracza Gy.*, A magyar szabadságharc története, 1894/98. V. k.)

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

József főherceg tábornagy: *A világháború, amilyennek én láttam.* III. kötet. Olasz háború, Doberdo. 8°, 822 l., 30 melléklettel. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1928. Ára: 64 pengő.

Ez a kötet az olasz harctér eseményeit tartalmazza, 1916 február 10-től 1916 november 30-ig s főképen az 5., 6., 7., 8. és 9. Isonzo-csaták leírásával foglalkozik. Hadtörténelmi tartalmának igen rövid kivonata a következő:

Az 5. Isonzo-csata (1916. május 13—15.).

A hadseregfőparancsnokság, hogy a tervezett tiroli támadáshoz a szükséges erőket összehozhassa, jelentékeny erőket vont el az 5. hadseregtől is, amelynek létszáma február vége felé kb. 100.000 főre és 484 lövegre csökkent. Ennek az állománynak is jórésze népfelkelő alakulatokból került ki s igy Boroevič hadserege minőségben is gyengült.

Vele szemben március elején az olasz 2. hadseregnek 17 dandára és az olasz 3. hadseregnek 20 dandára állott; összesen kb. 235 zászlóalj. József főherceg csoportjának mindössze 38 zászlóalja maradt; tüzérsége nagyrészét is elvették. A csoport az állások erősítésével és célszerűbb tagozódással igyekezett pótolni az elvont erőket.

Az olaszok 3 hadtestet állítottak a főherceg 3 hadosztálynyi csoportja ellen s aknarobbantásokkal igyekeztek állásainkat gyengíteni s a betörést előkészíteni.

A csata lefolyását így írja le a szerző: „Ma reggel a rettegett híres pergőtűz az összes, még a legnehezebb öblű olasz ágyúkból is megkezdődött. Megint a rémületes „karsztpokol". Pálinkától ittasan rohamoztak az olaszok, valóságos dühvel rontottak nekünk. Az én szeretett szegedi 46. ezredem egyedül 7 hatalmas tömegrohamot vert vissza... Egyetlenegy százada előtt is több mint 300 halott olasz fekszik... Ugyanoly erővel, ugyanabban az időben, derék 45-asaimat is megtámadta az ellenség és betört állásunkba; megszállotta a San Martino-tól délre levő oly fontos magaslatokat, ... kétszer is kidobatott, de új erőkkel megint betört. Míg ez a súlyos küzdelem ide-oda hullámzott, a Monte San Michele-t óriási lendülettel és erővel támadták meg az olaszok és vitéz csapataim meglehetősen széles darabon kiszoríttattak állásaikból. A 46. közös és az 1. honvédgyalogezred azonnal parancs nélkül, ellenlökésre iramodtak és az ellenség, ki teljesen ittas állapotában tombolt és dühöngött, minthogy az enyéim nem tudtak az őrjöngő részegek ellen máskép védekezni, leszúratott. San Martino és a Monte San Michele az olaszoknak

szörnyűséges hullamezője. Míg itt este 9 órakor a súlyos küzdelem a mi javunkra dőlt el és magyarjaim megint a dicsőség halhatatlan lapját fűzték a haditörténelem véres könyvébe, addig a magaslatokon Marcottini-től északnyugatra most éjfélkor változatlan hévvel dühöng a tusa eldöntetlenül tovább, az olaszoknak hihetetlen eréllyel folyton ismétlődő rohamai közepette, amilyeneket a világháború más harcterein soha nem láttam."

Az olaszok ebben a háromnapos csatában óriási veszteségeket szenvedtek, maradandó sikert nem értek el.

Az 1916 március 19-től július 27-ig terjedő időközt váltakozó hevességű harcok s kölcsönös aknatámadások töltik ki, amelyek csatának nem nevezhetők. A készülő tiroli támadás leplezésére az 5. hadsereg részei kisebb támadásokat hajtottak végre A VII. hadtest gáztámadással kapcsolatban készített elő ilyen tüntető támadást.

A gáztámadás időpontjában a helyenkint kedvezőtlenül megváltozott szélirány és az ellenség pergőtüze következtében fenyegető időelőtti gázrobbanás rendkívül kritikussá tette a vállalkozást, amely azonban végül mégis a mi javunkra dőlt el.

A 6. Isonzo-csata (aug. 4—17.).

Ezt a csatát megelőzően Olaszország 36 új ezredet állított fel és tüzérségét is fejlesztette s így hadserege teljes felkészültségben indította meg a 6. Isonzo-csatát.

1916 augusztus elején az Isonzo-arcvonalon 34 dandára állott harcrakészen, teljes létszámmal. A Görz, Monte San Michele, San Martino védelmi alszakasz előtt, XVI. hadtestünk két és fél hadosztályával szemben, hat olasz gyalog- és egy lovashadosztály, VII. hadtestünk két hadosztályával szemben hat olasz hadosztály állott, tüzérségi és repülő fölénnyel.

Az olaszok főtámadása 2., 3. hadseregük belső szárnyával a Monte Sabotino △ 609-re, a Podgora △ 240-re és a Monte San Michele △ 275-re nehezedett azon hadműveleti céllal, hogy Görzöt és a Wippach völgyét elfoglalják, azután a Wippach völgyén uralkodó gerincvonulat kierőszakolására törekedtek, hogy az osztrák-magyar 5. hadsereget harcállásából ezáltal kiemeljék s így Trieszt felé az útat megnyissák.

Az olasz 2. hadsereg zömének és a 3. hadsereg déli szárnyának az volt a feladata, hogy a görzi hídfőre és a doberdói fennsíkra irányuló főtámadást a Piave—Zagora, illetve a Selz—Monfalcone szakaszokban megindított támadásokkal leplezzék.

A rendkívül heves csatában a 2. olasz hadsereg óriási veszteségek árán elfoglalta Görzöt.

A 7. Isonzo-csata (aug. 18-tól szept. 22-ig.).

Az előbbi csatában elért görzi siker az olaszok részére még korántsem volt biztosítva, mert a mi XVI. hadtestünk, a környező magaslatokat tartva, ívszerűleg körülfogta a várost és visszahódítással fenyegette.

Cadorna terve szerint az olasz 2. hadseregnek a magaslatokat Görztől északra, keletre és délkeletre, a 3. hadseregnek a

Konstanjevica (Karszt) fennsíkot kellett volna elfoglalnia; de az olasz hadvezetőség mindkét támadásnak egyidejű végrehajtását nem tartotta kivihetőnek. Ezért a támadást Görznél elejtette, s egyelőre a Karszt-fennsík elfoglalását tűzte ki célul. Ehhez az aostai hercegnek 10 gyalog- és egy lovashadosztály állott rendelkezésére.

Az olasz 3. hadsereg a következőképen vonult fel a támadás keresztülvitelére:

Az északi szárnyon a Wippach völgyében Gabrijen át, középen a Karszt-fennsíkon Devatkin át és Doberdon át *hét dandár* — fokozatosan a Valloneba tolódva — Boneti—Ferleti—Oppacchiasella—Nad logem—Sapniše—Rupa—Merna-vonalban csoportosult az osztrák-magyar VII. hadtesttel szemben.

Mint hadtesttartalék: a VIII. hadtest mögött San Martinonál egy dandár, a XI. hadtest mögött Doberdonál és Redipuglianál két dandár gyülekezett.

Hadseregtartalék: Gradiscanál, Sagradonál, Villesenél egy-egy dandár, Polazzonál egy bersaglieri ezred.

Schenk altábornagy csoportjával szemben a △ 140-en és a Monfalconetől keletre fekvő △ 121 dombon három olasz dandár és az 1. lovashadosztály csoportosult.

Hadtesttartalék: egy dandár Selznél és Monfalconenál.

Így tehát a mi VII. hadtestünk 10 ezredével és 4 önálló zászlóaljával szemben az első harcvonalban 14 olasz ezred, tartalékban 17 olasz ezred, összesen 31 olasz ezred — háromszoros túlerő — állott. Ezek szerint a Wippach-folyó és a tenger között a Karszt-fennsíkon 9 osztrák-magyar dandárral szemben 19 olasz gyalogdandár és 1 olasz lovashadosztály állt. Ebben a csatában az olasz 2. hadseregnek egyetlen feladata a 3. hadsereg támadásának tüntető tüzérségi és aknavetőtűzzel való támogatása volt.

A csata kezdetén az olaszok főtámadása főképen a VII. hadtest északi szárnyára irányult s minden erejük megfeszítésével a Fajti hrib irányában iparkodtak áttörni. A Nad logem gerincet elfoglalták; újabb támadások során Pri Stantinál és attól délre is sikerült állásainkba betörniök és San Grado di Mernan a templom-magaslatra feljutva, csapatainkat második állásukból is kiszorították. Áttörni azonban nem tudtak.

Szeptember 17-én az ellenség minden erejének latbavetésével általános rohamot indított VII. hadtestünk egész arcvonala ellen. De csapataink — bár fáradtak voltak és nagyrészt elvérzettek — az ellenség támadásait meghiúsították.

3. hadseregünk vesztesége ebben a csatában kereken 20.000 fő.

A VII. hadtest csapatai három és fél millió töltényt tüzeltek el s tüzérségünk kerekszámban 100.000 lövést tett.

A 8. Isonzo-csata (október 9—12.).

Már a csata előtt megállapítást nyert, hogy VII. hadtestünkkel szemben 9 és ½ olasz hadosztály áll és pedig: öt hadosztály Wippachtól Nova Vasig támadásra készen; három hadosztály a második vonalban az Isonzotól keletre; a harmadik vonalban, az Isonzotól nyugatra, egy hadosztály és egy bersaglieri-dandár.

Az első vonalban tehát *háromszoros* olasz túlerő, tartalékokban pedig *négyszeres.*

XVI. hadtestünkkel szemben, a görzi síkon, két olasz hadtest állott támadáshoz tagozva.

Nova Vastól pedig a tengerig, Schenk altábornagy csoportjával szemben, négy gyalog- és egy lovashadosztály állott.

Az olaszok tíznapos tüzérségi csata után indították meg a támadást. A Karszt-fennsíkon egész arcvonalunkat 6 km.-es szélességben hullámtömegekkel rohanták meg. A Schenk altábornagyhoz tartozó részeket, főleg brassói 2. gyalogezredünket is, tömegtámadások érték.

Az ellenség több helyen betört állásainkba, áttörte vonalainkat és Nova Vast elfoglalta. Óriási veszteségeink miatt a már elrendelt ellentámadásainkat is be kellett szüntetnünk s kénytelenek voltunk csapatainkat hátsóbb állásokba visszavinni, de az ellenség előnyomulását mégis sikerült megállítanunk.

Az olasz főhadiszálláson Conan Doyle és más odacsődített híres írók hiába várták, hogy az olaszok biztosra vett dicsőséges bevonulását Triesztbe megnézhessék és megírhassák. A beigért siker elmaradt.

A 9. Isonzo-csata (október 31-től november 4-ig).

Ezt a csatát az olasz tüzérség 1183 lövegnek és számtalan aknavetőnek pergőtüzével vezette be.

A XVI. hadtestet 11 olasz dandár rohanta meg, de arcvonalát áttörni nem tudta.

A Schenk-csoport 10 ellenséges dandárnak, 1 bersaglieri ezrednek és 1 lovashadosztálynak támadását verte vissza; állását nagyban megtartotta.

VII. hadtestet 12 olasz dandár támadta meg. A nyílt állásba kényszerült, gyenge létszámú VII. hadtest arcvonalát az ellenség 12 dandárának lebírhatatlan tömegrohamai áttörték. Ellentámadásokkal sem sikerült a rést betömni. De hátrább fekvő állásainkban az ellenséget újból megállásra kényszerítettük s így tulajdonképeni támadási célját, Triesztet, távolról sem érhette el.

Az Isonzo-csaták leírásán kívül, a kötet az általános harchelyzetet is több összefoglalásban ismerteti és a felsőbb és legfelsőbb hadvezetésről is számos kritikai ismertetést nyujt.

Kispalócz.

Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor.* 8° 314 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1927. Ára 12 Pengő 80 fillér.

November 15-én lesz 300 éve, hogy Erdély legkiválóbb fejedelme — Bethlen Gábor — örök álomra húnyta szemét. Ez az évforduló ösztönözte a szerzőt arra, hogy ezt a legújabb könyvét megírja.

Van ugyan már — Gindely kevésbbé sikerült Bethlen-életrajzán kívül is — olyan munka, amely a fejedelem életének és korának történetével behatóan foglalkozik, még pedig Angyal

Dávidnak ma is mintaszerű, „Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig" című műve, amely a Szilágyi-féle, u. n. „Milleniumi Történelem" VI. kötetében foglal helyet. Ámde ezt a mai fiatal nemzedék már alig ismeri. Kellett tehát egy olyan könyv, amely az utolsó három évtizedben történt kutatások eredményét is felhasználva, Bethlen Gábor nagy alakját ismét az utókor elé idézi.

Szekfü Gyula nagy tudással és széleskörü forráskutatással látott neki a munkának. Nem szorítkozott csupán száraz életrajzi adatok felsorolására, hanem igyekezett Bethlenhez, az emberhez, közelférkőzni; kutatva és vizsgálva tetteinek rugóját, ismertetve fáradhatatlan tevékenységét Erdély állami életének mindenik ágazatában.

Egy rövidre szabott ismertetés keretében bajos volna egy ilyen nagy történelmi tanulmány egész gondolatmenetét összefoglalni. Ezért azt hisszük, azzal teszünk legjobb szolgálatot az olvasónak, ha ideiktatjuk a könyv utolsó fejezetének azt a részét, amelyben a szerző összefoglalja vizsgálatainak eredményét. Halljuk tehát őt magát:

„Bethlen Gáborban korán költözött el az egyetlen magyar, aki nemzetének nagy protestáns tömegeit a tizenhetedik század nagy küzdelmeiben be tudta kapcsolni az európai Habsburg-ellenes koalicióba. A magyarság története ő benne differenciálódott először, ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotórésze volt s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most kettéoszlik, egyik ágával tudatosan támogatva azon periferikus erőket, melyek Közép-Európa ellen irányultak, akkor és azóta századokon át. Bethlen kezdeményezésének háromszáz esztendőn át voltak követői és volt idő, mikor szinte az egész nemzet is arra a nézetre jutott, hogy ez az út fogja fennmaradását egyedül biztosítani. Bethlen Gábor tehát történelmi irányt alkotott, mely halála után is hosszú századokon át hat és ki tudja, nem fog-e a magyar jövőben ez után is valamikor új életre kelni? *Történeti erőket nem szül egyes ember, de az, aki először felismer ily erőt és először formulázza és szervezi azt hosszú időre kiható érvénnyel: az történeti alak, a nagyok közül való.*

Előadásomban megpróbáltam ezt a történeti alakot, a neki kijáró részletességgel jellemezni, azon keretekben, melyeket kora és viszonyai teremtettek számára. A korszak fejedelme a rendi viszonyok korlátain túl emelkedik immár és a későbbi kifejlődött absolutizmusra emlékeztető önálló pillantással, saját belátása szerint keresi államának javát, emelkedését, külpolitikai érvényesülését, belső gazdagodását. Bethlen Gábor, aki nem született ebbe a felfogásba, páratlan genialitással tanult bele a fejedelmi kötelességekbe s azokat egész életén át, kemény munkával gyakorolta. Magyarország benne a tizenhetedik század európai államrendszerének nagytehetségű és nagysikerű fejedelmet adott, aki a Habsburg-korszak századaiban egyedül bizonyította meg, hogy a magyarság fia, kedvező körülmények között belekapcsolódva a nagy európai áramlatokba, mint szuverén,

mint államvezető is tud olyan, ha nem jobb eredményeket elérni, mint európai kortársainak legjobbjai.

Ez Bethlen Gábor működésének európai értelme. Nemzeti történetünkben pedig, Erdély gazdasági, katonai, területi megszervezésével, a magyarság életének egy új formáját alkotta meg, melyet előtte Bocskay István csak posztulátumként hangoztatott, anélkül, hogy megvalósításához közel juthatott volna. Erdély, mint magyar életforma, Bethlennek igazi alkotása s ha ez az állam akkor még első sorban protestáns is, melyben a helvét hitvallás hívein kívül más magyar alig érzi egészen jól magát, el volt jövendő az idő, mikor a Bethlentől megszervezett államterület a protestáns felekezeteken is túlhatoló, minden magyart átfogó új erdélyi lelket táplálhat vala határai között. Az erdélyi léleknek nem Bethlen volt a megteremtője, de ez a lélek az ő Erdélyében született meg, amelyet annyi harc árán ő szakított le, homályos történeti erőknek engedelmeskedve, a magyar királyság kebeléről.

Ha történeti felfogásunk nem tudna felemelkedni a szakadék fölé, melynek kimélyítésén senki annyit nem dolgozott, mint éppen Bethlen Gábor, úgy ma a nyugati félről, a történeti magyar királyság területéről, Bethlen működését, az élesszavú Esterházy Miklóshoz hasonlóan, nemzeti veszedelemnek kellene minősítenünk. De nem volna igazi történetírás, mely a múlt bármely pártemberének ítéleteit aláírná, még ha azok a régi, adott viszonyok között, helyesek lettek volna is. Bethlen bizonyára nem mentette meg se a rendi, sem a vallásszabadságot; az elsőnek, a rendi szabadságnak felmagasztalását nem is kívánhatta, mint abszolutizmus felé hajló korszak szuverén fejedelme, az utóbbi pedig mai értelemben nemcsak nálunk, de egész Európában is ismeretlen volt akkor. Bethlen Gábor, rendi szabadságok védelme helyett, egy erősen megszervezett új magyar államnak lett megalapítójává, egyetemes vallásszabadság és tolerancia helyett pedig a protestantizmusnak, közelebbről a helvét hitvallású magyar reformációnak hatalmas, hithű és áldozatra kész előharcosa. A hazai protestantizmus joggal tiszteli benne egyik legnagyobb alakját.

Nem az ő hibája volt, hogy az egész magyarság érdekeit ő sem tudta személyében egyesítve kifelé, nyugati, keleti és déli szomszédaival szemben érvényesíteni. Keleti és nyugati magyarság szintézise, e nagy ellentéten felülemelkedő, minden magyart átfogó működés, neki nem adatott, bár mint mult századunk legnagyobb történetírója, Szalay László felismerni vélte, a kínos vonás szája körül talán arról is szól a késő szemlélőnek, hogy a magyar faj egységét, a szétszaggatott hazának együvé valóságát felismervén, keserűen érezte tehetetlenségét ez igazi magyar cél szolgálatában. Erdélyi és tiszai meg dunai magyar érdek egybefogása azonban, a török uralom századaiban, ép úgy lehetetlen kezdemény lett volna, mint az, amit Bethlen Gábor valóságban is megpróbált: Erdélyből, török barátságban és török felsőség alatt egyesíteni a szétszakadt magyarságot. Történetünk léptei a honfoglalás óta nyugati irányban haladtak s Bethlen kezde-

ménye tragikus vállalkozás maradt; azzá tette az Alföld széles térein és a Dunántúl dombjain brutálisan terpeszkedő török hatalom.

És ha a magyarság egyesítésének feladatát még Bethlen Gábor tehetségei se tudták megoldani, akkor bizonyossá vált, hogy a magyar egység, a régi Nagy-Magyarország, csak a török eltávolítása után realizálható. A század, Bethlen százada, még le se folyt, s a magyarság, vele Erdély is, egészen más útat vett, mint amit ő jelölt ki számára.

A történet folytonos konfliktusában az embert, az egyént újra legyőzték azon homályos erők, melyeknek munkájából állnak elő, embereket keményen, lebírhatatlanul szolgálatukba fogva, a történet századai."

Az idézett sorok rövid foglalatát adják annak, amit a szerző hét fejezetben behatóan tárgyal. Minket természetesen az is nagyon érdekel, hogy miként ítéli meg Bethlen pályafutásának egyik legfontosabb, t. i. katonai oldalát?

El kell ismernünk, hogy Szekfű találó képet rajzol Erdély akkori katonai helyzetéről, úgyszintén Bethlenről, a hadvezérről is. Hangsúlyozza azt a le nem küzdhető különös nehézséget, amelyet a török hódoltság területét kényszerűségből megkerülő hosszú hadműveleti vonal gördített a fejedelem elé, akinek csapatai — II. Ferdinánd ellen viselt háborúiban — 1000 kilométernél is hosszabb útat jártak meg, mielőtt alkalmaztatásuk tulajdonképeni színhelyére jutottak. Megmagyarázza azokat az okokat, amelyek miatt a Habsburg-ellenes hatalmak nem voltak közös hadműveleti cél elérésére egyesíthetők, noha mindannyian a német császári hatalom gyöngítésére törekedtek.

Határozottan rámutat Szekfű Bethlennek abbeli szándékára, hogy a megbízhatatlan megyei- és más felkelőcsapatokat mellőzve, a zsoldoshadsereg rendszerére akart áttérni. Kimutatja, hogy ez a terv nem azért nem vált teljesen valóra, mintha Bethlen félrendszabállyal is beérte volna, hanem azért, mert Erdély pénzügyi helyzete nem bírt el akkora állandó terhet.

Rávilágít ennek kapcsán arra a nagyon nevezetes körülményre, hogy a fejedelem, 1621 és 1626 közötti háborúi során, mindegyre jobban ráeszmélt a gyalogság szüntelenül növekedő fontosságára s ezért ezt a fegyvernemet mindenáron szaporítani és javítani akarta.

Kiemeli továbbá Szekfű azt a gyors és elszánt hadműveletet, amellyel a magára maradt Bethlen, 1621-ben, visszafoglalja a már veszendőbe ment felsőmagyarországi területeket. Végül pedig kellő mértékre szállítja le azokat a fantasztikus számokat, amelyek a közkézen forgó könyvekben annyira túlozva állítják elénk a szembenállott hadseregek nagyságát. Fejtegetései tehát alkalmasok arra, hogy Bethlen hadjáratairól, a fejedelem hadszervező és hadvezető képességeiről, ha röviden is, de helyesen tájékoztassák az olvasót.

Szekfű könyve nem könnyű olvasmány, mert minduntalan megállásra és gondolkodásra késztet; de elejétől-végéig érdekfeszítő és tanulságos. S bárha Bethlent itt-ott az általános fel-

fogástól bizonyos fokig eltérően állítja is elénk a szerző: leírásából így is egy korának átlagos embereit messze túlszárnyaló hatalmas egyéniség, történelmi nagy alak, képe bontakozik ki.

—*y.*

Móricz Pál: *A magyar királyi honvéd.* Nagy 8° 212 lap, 88 képpel. Athenaeum kiadása. Budapest, 1928. Ára 12 Pengő.

Azt mondják, hogy csak lehanyatlott, vagy már hanyatlóban levő nemzeteknél észlelhető az a jelenség, hogy hadseregüket semmire se becsülik. Ha ez igaz, akkor mi magyarok nagyon mélyre zuhantunk már, mert ki ne látná, ki ne érezné azt a közönyösséget, azt a fitymálást, amely a századok óta követelt s végre tragikus körülmények között megvalósult magyar nemzeti hadsereg osztályrészéül jutott. Úgy látszik, nálunk csupán addig fontos valamely katonai kérdés, amíg csak sérelem, vagy követelés alakjában jelentkezik s így pártpolitikai ütőkártyául is felhasználható. Mihelyt egy-egy ilyen követelés a testtéválás stádiumába jutott, ügyet se vet reá többé senki, amint azt például a több mint 40 éven át óhajtott honvédtüzérség megalakulásakor is szomorúan észlelhettük.

A történelmi érzék hiánya az, ami a magyar embert annyira jellemzi. Nincs érzéke hozzá, hogy zivataros multját megbecsülje s nem akarja elhinni, hogy az a nemzet, amely a múlttal összekötő szálakat elszakítja, olyan, mint a gyökerétől megfosztott élőfa: el kell sorvadnia. Bár elégszer hallhatta az iskolában, elfeledte, hogy mi magyarok csak fegyverrel tudtuk magunkat több mint ezer éven át fenntartani. Elfeledte a 10—11 év előtti rémséges állapotot, amikor nem volt hadsereg, de volt anarchia, amely minket csaknem sírba döntött.

Móricz Pál, „A magyar királyi honvéd" érdemes szerzője, maga is keserűen tapasztalta a magyar katonának s a magyar vitézségnek minálunk annyira szembeötlő meg nem becsülését. Nem a szakemberhez, a katonához, hanem a nagy közönséghez fordul tehát s azt akarja felrázni lethargiájából. Maga is kinyilatkoztatja, hogy nem tudományos munkát ír, hanem az a célja, hogy azok is, akik eddig nem akarták elismerni, tanulják meg valahára a honvédelem fontosságát értékelni. Az embereken át — szívük, lelkük, gondolkozásuk és cselekedeteik tükrében — törekszik a honvéd multat megeleveníteni.

A kötet tartalma különben ez: A honvédek és a honvédnév eredete. Az új honvédség megszületése. Az utolsó pesti verbunk. Az 1869/70-es pesti honvédek. Az első honvédtisztikar. A honvédtisztek élete és helyzete. A honvédség első főparancsnoka. Miklós-huszárból honvédgyalogsági ezredes. Az első honvédzászló története. A pesti honvédek régibb parancsnokai. Heimerle kapitány kis honvédjei. A honvéd-ágyú, ami nem is volt. Az első honvéd hadiszemlék. A m. kir. honvéddandárok felvonulása. Nemzet és a honvédség az első királygyakorlathoz készülődnek. A király és a váci honvédtáborozás. Váci táborozási honvéd-móka, honvéd-gyász. A fóthi kastély történetéből. Az

1871. évi honvédek méltatása. A honvédek és a boszniai kaland. Ó, boldog békebeli honvédeskedés! Thurzó Kálmán kapitány élete és halála. A honvédek a Monte San-Gabrielén. A honvéd tábori muzsika. Előszót Gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter írt a kötethez, amelynek egyes fejezetei iskolai olvasmányul is nagyon alkalmasok.

A szerző — népfelkelő százados, régi hajdúvitézek késői ivadéka — kitűnően forgatja a tollat és fülbemászó szép hegedűszóval sok olyan érdekes, de már rég elfelejtett dolgot mond el a honvédség történetéből, ami, szigorúan tudományos stilusban előadva, a nem katonák közül keveset érdekelne. Feltámadnak a könyv lapjain — nemcsak írásban, hanem képben is — a honvédség egykori úttörői, akiknek emlékét ma már nagyobbára csak egy-egy sírkő őrzi. És elvonulnak előttünk a régi szép, de alkalmasint soha többé vissza nem térő katonaélet napsugaras, vidám epizódjai is.

Őszinte köszönet és elismerés illeti Móricz Pált, hogy írói készségét és tudását a hadsereg népszerűsítésének szolgálatába állította. Kívánjuk, hogy minél több megértő olvasója és minél több követője is legyen. —*ő.*

Ludvig Gehre: *„Die deutsche Kräfteverteilung während des Weltkrieges."*

Ezen a címen rendkívül érdekes Clausewitz-tanulmány jelent meg Berlinben, E. S. Mittler & Sohn kiadásában. A kis könyvecske ugyan csak 30 nyomtatott oldalt, mellékletként egy színes vázlatot és egyebekben még hat szövegvázlatot tartalmaz, katonailag azonban ilyen sűrített formában is köteteket ér és pótol.

A katonai irodalom nem ismer hasonló munkát és azért csakhamar nélkülözhetetlen segédkönyv lesz mindazoknak, akik a világháborút stratégiailag komolyan tanulmányozni és megérteni akarják.

A szerző vizsgálat tárgyává teszi a német erőelosztást a világháborúban és annak szemléltető bemutatására olyan színes térképet szerkesztett, amelyből a német erők a nagyháború bármelyik időszakában — hadosztály-egységekben — megállapíthatók. Ha már most a világháború eseményeit követjük, Gehre színes vázlatának segítségével a háború bármelyik napján könnyen és áttekinthetően megállapíthatjuk a német hadseregek erőviszonyait és azt, hogy a hadvezérek milyen erőösszevonásokat végeztek és ezzel kapcsolatosan milyen stratégiai, vagy taktikai kockázatot vállaltak hadműveleteik végrehajtásánál.

A szerző Nagy Frigyes és Napoleon azon mondásaival kezdi könyvét, amelyekben mindkét hadvezér kifejezésre juttatja azt, hogy a háborúban többnyire az erősebbik győz. Ezt Clausewitz így foglalja össze: *A hadvezetésben, épúgy mint a harcászatban, a győzelem első alapfeltétele a számbeli túlsúly.* Ennek elérése azonban nem mindig az erősebb fél privilégiuma. Clausewitz u. i. több fejezetben megmagyarázza, hogy ezt a túlsúlyt a különben gyengébb ellenfél is elérheti akkor, ha erőit — a kevésbbé fontos

helyek rovására — a döntés helyén egyesíti és egyidejűleg alkalmazza. Clausewitzet a korai halál megakadályozta abban, hogy a stratégia örök törvényeit mindenütt hadtörténelmi példákkal is illusztrálhassa.

Az erőösszevonásról szóló Clausewitz-tant most már Gehre próbálta hadtörténelmi példákkal alátámasztani és erre elsősorban Rossbachot választotta ki.

Poroszország helyzete a hétéves háborúban sokban emlékeztet Németországnak 1914—18. évi világhelyzetére. Az előbbi esetben Poroszország, az utóbbiban a központi hatalmak voltak ellenfelektől körülzárva, a haderő pedig mindkét esetben hatalmas túlerővel állt szemben. Nagy Frigyes ennek ellenére 1757 november 1-én, nem egészen 22.000 főnyi hadseregével, megverte Rossbachnál kétszer olyan erős ellenfeleit, megmutatván, hogy jobb vezetés mellett, számban sokkalta kisebb hadsereggel is lehet győzni.

A további példák az 1813., 1866. és 1870. hadiévek eseményeit tárgyalják. A szerző bemutatja Napoleon erőelosztását a Ligny-Quatrebrasnál vívott csatában, azután Moltke stratégiáját Königgrätznél és a német-francia háborúban. Végül pedig rátér a szóbanforgó Clausewitz-tan szemléltetésére a világháborús eseményekkel kapcsolatban.

Súlyos hiba volt Németország részéről az, hogy 66 millió lakosságából alig állított fel 1914-ben nagyobb haderőt, mint a 39 millió lakossal rendelkező Franciaország. A háború elvesztése elsősorban arra vihető vissza, hogy Németország elmulasztotta számbeli túlsúlyának katonai érvényesítését.

Hibás volt továbbá Németország felvonulása 1914-ben Franciaország ellen és hibásak voltak az első hadműveletek is, mert a hadvezetőség elmulasztotta erőinek összevonását a döntő helyen, annak ellenére, hogy ebben az irányban a nagy vezérkar egykor világhírű főnökétől, Schlieffen gróftól, kész terveket vehetett át.

A szerző végigvezeti azután olvasóit a világháború fontosabb eseményein, feltételezve azonban, hogy az olvasó a világháború menetét nagyjában ismeri.

Az első haditervek bukása után, amint tudjuk, megmerevedtek az arcvonalak. Élet és mozgóharc csak 1915 május havában, az orosz hadszíntéren állott be ismét, amikor a szövetséges német és osztrák-magyar haderő Gorlicénél az orosz vonalakat áttörte és az orosz hadseregeket hónapokig tartó hadműveletekben ismételten megverte. A nagy vereségek ellenére sem sikerült az orosz haderőre megsemmisítő csapást mérni, mert sohasem sikerült a harcászatilag ismételten érvényesített erőtöbbletet stratégiai értelemben is kifejezésre juttatni.

Nem sikerült a Clausewitz-tan szerint való erőösszevonás és erőalkalmazás Verdunnél sem, ahol a francia haderő ugyan hihetetlen vérveszteséget szenvedett, de ahol a német haderő is — kellő stratégiai súlypont híjján — eredménytelenül küzdött.

Mint különösen érdekes példára hivatkozik szerző a német hadvezetőségnek arra az intézkedésére, amellyel a nyugati hadszíntéren, 1917-ben, a Compiegne irányában kiugró arcvonalat

önkéntes visszavonulással megrövidítette. Ezzel a német haderő nemcsak erősebb állásba jutott, hanem a hadvezetőség a front megrövidítésével még 14 hadosztályt is nyert.

A szerző végül foglalkozik az 1918. évi tavaszi nagy csatával és azt vallja, hogy némi kockázattal a támadás helyén nagyobb erőt, talán olyan erőt lehetett egyesíteni, amely a döntés kivívására elegendő lett volna. Végeredményül ezt mondja Gehre: Elvesztettük ellenségeink megszámlálhatatlan sokasága ellen a háborút, de csak azért, mert ott, ahol az évek folyamán a háború stratégiailag eldönthető volt, soha helyi túlerőt összevonni és stratégiai értelemben alkalmazni nem tudtunk!"

Ezzel be is fejeződik ez a kitűnő könyv. Ára 4 márka és mindenkinek ajánlható, aki a hadtörténelemmel, vagy a stratégiával komolyan foglalkozik, vagy foglalkozni akar.

Suhay.

W. Brenken: *Kavallerieverwendung nach den aus der Kriegsgeschichte zu ziehenden Lehren.*

A Berlini R. Eisenschmidt cég kiadásában fenti cím alatt új könyv jelent meg, amely a modern katonai irodalomnak egyik legjobban vitatott kérdésével, *a lovasság létjogosultságával,* foglalkozik.

Számos katonai író a motorizálás nyujtotta lehetőségekben a lovasság alkonyát látja és azt vitatja, hogy amikép a gőzgép a vitorlán és a taxi a fiakeren diadalmaskodott, éppen úgy ki fogja szorítani a motor a lovast a hadseregek kötelékéből.

A szerző szembeszáll ezzel a felfogással és szakszerű tanulmányában hadtörténeti példákon mutatja be a lovasság mult teljesítményeit, hogy ezekből a jövőre következtethessen.

Schlieffen gróf, amint tudjuk Cannaet a stratégiai megsemmisítés örök példájaként ismertette. Brenken hadtörténelmi tanulmányát szintén Hannibalnak ezzel a csatájával kezdi, amelyet a pun lovasság kétoldali átkarolással döntött el. Annak ellenére, hogy a lovasság helyes alkalmazása már Krisztus előtt csatákat és hadjáratokat döntött el, a későbbi háborúkban sok olyan esettel találkozunk, amikor a hadvezérek a lovasságnak ezt a képességét nem tudták érvényesíteni.

Nagy Frigyes és később Napoleon érzik csak át ismét a csatalovasság értékét és számos csatát lovastömegeik lökőerejével döntenek el. Így például Nagy Frigyes a hétéves háborúban a rossbachi győzelmet kizárólag Seydlitz világhírűvé vált lovasrohamának köszönhette és Napoleon nem egy győzelmét a lovasságával készítette elő, vagy verekedte ki Murat. A lovasság alkalmazásának számos példáját mutatja továbbá az 1870—71-i német-francia háború is.

Az utóbbiban szerzett tapasztalatokkal indult a lovasság a világháborúba. Szervezése és kiképzése azonban nem haladt a korral. A lovasság nem számolt eléggé az ismétlő fegyverek és a géppuskák hatóerejével és továbbra is a lovasrohamban látta alkalmazásának főcélját. Amikor azután a világháború első

csatáiban kiviláglott, hogy a korszerű lövőfegyverek hatáskörletében minden roham meghiusul, a lovasság gyalogharcra tért át anélkül, hogy erre megfelelően fel lett volna szerelve és ki lett volna képezve. Azután jött az állásharc, amely a lovasságnak lóháton való alkalmazását kizárta, ami — a lovasságra vonatkozólag — sok hamis következtetésre juttatott.

A szerző azt állítja, hogy a lovasságnak céltudatosabb alkalmazása több eredménnyel is járt volna. Így sorsdöntő lehetett volna 1914-ben a német lovasság zömének a jobb szárnyon való alkalmazása, amelynek esetén a marnei csata mindenesetre másképen végződött volna. És más eredmények lettek volna akkor is, ha az 1917. és 1918. évi nagy áttörő csatákban megfelelő lovasság állt volna rendelkezésre, vagy ha azt azok, akik még csatalovassággal rendelkeztek, megfelelően tudták volna alkalmazni.

A szerző fejtegetéseit bőségesen támasztja alá térképvázlatokkal és nézeteit tömören, katonás rövidséggel tárja fel. Szerinte a motor a lovasságot a multban nem pótolta, de a jövő háborújában sem lesz képes pótolni, ellenkezőleg, a motor támogathatja és kiegészítheti a lovasságot is, amely ezzel a segítséggel sokkal jobban meg fog felelni.

A szerző hadtörténelmi alapon összefoglalóan bizonyítja, hogy a lovasságra a jövő mérkőzésekben is olyan *speciális* feladatok hárulnak, amelyeket a motoros alakulatok egymagukban megoldani nem képesek. Megállapítja azonban Brenken, hogy a lovasság jövő alkalmazása teljes megértést kíván azok részéről, akik ezzel a fegyvernemmel diszponálni hívatottak és a sikert csak abban az esetben látja biztosítottnak, ha a csapat szervezése és kiképzése a korszerű követelményeknek megfelel.

Ez a könyv tehát rendkívül érdekes, bevilágít a lovasság képességeinek rejtélyébe. Közelebb hozza ezt a fegyvernemet azokhoz is, akik különben, nemlovas létükre, távol állanak tőle.

De ettől eltekintve is érdekes jelenség, hogy a németeket mennyire foglalkoztatja éppen a lovasság kérdése. Röviddel ezelőtt Mittler & Sohn kiadásában is hasonló témájú könyv jelent meg. Megértjük ezeket a német törekvéseket, amelyek a lovasság létjogosultságának kérdésében tisztánlátásra igyekeznek, ha megfontoljuk, hogy a kis német hadsereg 3 lovas hadosztályt tart fenn, ami rengeteg fáradsággal és kiadással jár, amit meg lehetne takarítani, ha a lovasság valóban felesleges volna. De mivel nem az, hát tökéletesen meg kell vele ismerkedni az egész hadseregnek. Ez Brenken főtörekvése.

A könyv úgy hadtörténelmi olvasmányul, mint tankönyvül ajánlható. Ára fűzve 7·50 márka, kötve 9 márka.

S—y.

Max Ehnl: *Die Schlacht an der Schwechat.* — Öst. Wehrzeitung: 1928. évf. 43. sz.

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc egyik fontos mozzanatáról ír Ehnl Miksa osztrák udvari tanácsos, sz. k. ezredes, az Österreichische Wehrzeitung-ban: a Schwechat-patak mellett

1848 október 30-án vívott csatáról. Minthogy ez a cikk minket magyarokat közelről érdekel, részletesen ismertetjük a szerző eszmemenetét.

Az esemény háttere, az akkori időknek megfelelően, természetesen politikai volt. Egész Európán a szabadságmozgalmak lehelete vonult végig; Bécsben is forradalmasdit játszottak az emberek. A bécsi szabadságmozgalomnak nem lévén elemi erővel kitörő jellege, az ottani vezető emberek segítségül hívták a magyarokat Bécs felszabadítására a császári önkényuralom alól, mert a város lázongó lakossága egymaga nem volt képes a császári hatalmat képviselő Windischgrätz herceg tábornagy hadseregével megvívni. Windischgrätz csapatain kívül, délfelől Jellačič horvát bán közeledett Bécs felé.

A magyar honvédsereg, Moga altábornagy vezetése alatt, követte a hátráló Jellačičot az osztrák határig, de ott megállapodott. Október 21-én három honvédoszlop átlépte ugyan a Lajtát és a lassan visszavonuló ellenséges lovaselőörsöket követve, előrenyomult a Bécset ostromló császáriak ellen, de ismét visszatért magyar földre, anélkül, hogy komolyabb csatározásba bocsátkozott volna. Moga onnan figyelte tétlenül a főváros birtokáért folyó harcokat, de nem mutatott semmi kedvet, hogy az ostromműveletek fedezésével megbízott bán csapataival harcra keljen.

Amikor a császári csapatok október 28-án már a belváros falait vívták és a védők már-már megadáson gondolkoztak, Moga altábornagy az utolsó órában elhatározta, hogy segítségére indul a bajban levő bécsieknek. A 28. és 29-án tett előkészületek arra mutattak, hogy a magyar sereg 30-án támadni készül.

Igen ám, csakhogy 29-én éjjel a főváros megadta magát s ezzel Windischgrätz herceg abba a kellemes helyzetbe jutott, hogy most már nyugodtan tekinthetett a magyarok támadása elé. Egyelőre az volt a fődolog, hogy a magyarokat addig sakkban tartsák, amíg a császári csapatok a fővárost teljesen megszállották. Erre a feladatra Jellačič elég erős volt. Biztonság okáért azonban az ostromló csapatok egyrészét elkülönítették és a laai hegyen 10 zászlóaljból álló tartalék hadosztályt vontak össze, amelyet Corič altábornagy vezetése alatt, a bán rendelkezésére bocsátottak. Jellačič hadereje ezzel 23 zászlóaljra, 37 lovasszázadra és 99 ágyúra emelkedett s teljesen elegendő volt arra, hogy feladatát megoldhassa. A bán és vezérkari főnöke, Zeissberg tábornok, egyelőre tisztán védekezésre akart szorítkozni. Évégből a következőképen csoportosította a csapatokat:

A Schwechat-patak vonalát Kaiser-Ebersdorftól Rannersdorfig és azon is túl a gyalogság szállotta meg. Ezt a vonalat minden körülmények között tartani kellett. A Neugebäuden és a laai hegyen erős gyalogsági tartalék állott. A lovasságot a „Schutzengelkreutz" magaslaton, a jobb szárny mögött, vonták össze, ahonnan a bécsújhelyi csatorna átjáróit figyelhette.

Október 30-án reggel minden áttekintést megakadályozott a sűrű köd. Itt-ott hallható ágyútűz és megélénkülő puskaropogás mutatta, hogy egyes helyeken megkezdődött a harc. Valóban két honvédzászlóalj támadott Mannswörth ellen. A falut védő horvátok — gradiškai határőrök — makacs ellenállás után kény-

telenek voltak visszavonulni, mert „a falu lángbaborult". Ez alighanem csak kifogás a visszavonulás szépítésére, mert az üldöző honvédeknek nem égett a falu annyira, hogy be ne nyomultak és el ne foglalták volna. Csak a „Heller-Gang"-nál akadt el a honvédek támadása.

Délelőtt 9 órára annyira felszállott a köd, hogy a pozsonyi és brucki országútak keresztezésénél felállított 6-fontos üteg a Schwechat felé nyomuló oszlopok ellen tüzelni kezdhetett; de nemsokára vissza is kellett vonulnia az ellenfél fölényes tüzérsége elől. Vele együtt az égő Schwechatot és a Neu-Kettendorf-majort megszálló osztrák gyalogság is visszavonult, a Schwechat-patak jobb partját teljesen kiürítve. De azért a honvédeknek csak nem sikerült a balparton megvetni a lábukat.

Görgey ezredes dandára ugyan hatalmasan támadott, de az erős lökést az időközben Hetzendorfból a laai hegyre érkezett Windischgrätz tábornagy azzal hárította el, hogy idejében 3 zászlóaljból és egy gyalogos-ütegből álló tartalékot vetett eléje, mire a honvédek támadása ellankadt és a patak két partjáról váltott tűzharcba ment át. Az osztrákok sokkal erélyesebb támadást vártak a magyarok részéről, melynek elmaradásából azt következtették, hogy Moga altábornagy támogatásra várt a városba zárt védők részéről, akiknek megadásáról még nem tudott.

Jellačič bán és vezérkari főnöke felismerték a tétovázás okát és saját javukra igyekeztek azt kihasználni. Most már szó sem lehetett védelemről, sőt ellenkezőleg csakis egyenes irányban előretörő erős gyalog-támadástól lehetett sikert várni, az egész lovasság egyidejű harcbavetésével az ellenfél balszárnya ellen.

Ennek megfelelően a „Schutzengelkreutz"-nál felállított lovasság parancsnoka — Liechtenstein Ferenc herceg, tábornok — azt a parancsot kapta, hogy Maria-Lanzendorfnál keljen át a Swechat patakon, támadja meg az ellenfél bal szárnyát és kergesse a felgöngyölt frontot a Schwechat helység felől előrenyomuló gyalogság tüzébe. Csakhogy a dolog nem volt ilyen egyszerű.

A nagytömegű lovasság gyors előnyomulását nemcsak a Schwechat-patakon átvezető, csak igen csekély számú átjáró és a sűrű köd akadályozta, hanem a parancsnok túlságos óvatossága is. Ilyképen a lovasság sürgősen várt beavatkozása órákig húzódott.

Már maga a tábornagy akart a lovasság tétovázásának okáról személyesen meggyőződni, amikor Bécs irányából újból megszólaltak az ágyúk. A lakosság megtörte a kapituláció feltételeit és nekitámadott a császári csapatoknak. A tábornagy figyelme tehát a város felé fordult. De a bán hadiszállásán is meghallották az ágyúzást. Most tehát gyorsan kellett cselekedni, hogy idejében el lehessen kerülni az egyidejű harcot két fronton. A vezérkari főnök, nem törődve a jobb szárnyon késedelmező lovassággal, személyesen lépett akcióba: Két zászlóaljból, 3 lovasszázadból és 2 ütegből álló támadó oszlop élén, délután két óra felé Schwechat helységből előtört. A tüzérség alig 800 lépésnyire az ellenféltől felvonult és olyan erős tűzzel borította el, hogy ingadozni kezdett. Egyúttal a vértesek is megrohanták és vissza-

szorították az ingadozókat, még mielőtt a rohamlépésben közeledő gyalogság odaérkezett volna. Az állás közepe megingott és hátrafelé kezdett hullámzani. A parancsnokok kétségbeesett erőfeszítése, sőt a hős dandárparancsnok, Görgey ezredes, személyes fellépése se tudta többé a tömeget megállítani. A magyar zászlóaljakban megbomlott a rend és zilált tömegben vonultak vissza a Fischa felé.

Eredmény azonban egyelőre csak a középen mutatkozott. A magyarok balszárnyán jobban állott a dolog, ahol Répássy ezredes lovassága és 3 tizenkétfontos ütege Zwölfaxing és Rauchenwart között állást foglalt. Utóbbi helyet a gyalogság is megszállotta. Liechtenstein herceg, tábornok, sokáig nem merte ezt az állást megrohanni; ehelyett hosszabb ideig lövette azt tüzérségével, minden különös eredmény nélkül. A magyar tüzérség csak akkor ment vissza, amikor egy osztrák röppentyűs-üteg furakodott az oldalába. Répássy a lovasságot is hátravonta, de a Rauchenwartot megszállva tartó honvédség még mindig annyira imponált Liechtenstein tábornoknak, hogy nem bírta magát támadásra határozni. Ezáltal pedig a középen előtörő császári csapatok veszélyes helyzetbe kerültek. Csak amikor a bán a legerélyesebben megismételte a támadásra adott parancsot, sikerült végre a császári lovasságot megmozgatni, melynek támadása azután meg is törte a magyarok ellenállását. Répássy ezredes vitéz huszárjai, a túlsúllyal dacolva, mindenütt szembeszállottak a császári lovassággal, hogy lehetővé tegyék a magyar gyalogság és tüzérség háborítatlan elvonulását. Liechtenstein herceg érthetetlen habozása megmentette a magyar hadsereget a végpusztulástól (?) vagy legalább is a súlyos veszteségtől. Így aránylag olcsón menekült, mert a rövid októberi napon hamar beállott sötétség megakadályozta a további üldözést, mely már Schwadorf előtt elakadt. Moga altábornagy még az éj folyamán visszavonta csapatait a határ mögé, s az osztrák lovasok ismét átvehették az őrséget a Fischa mentén.

A császáriak tehát megnyerték a schwechati csatát s ezzel a lázadó osztrák főváros sorsa is meg volt pecsételve.

P—y—V.

Die Kavallerie. 1928. évfolyam, 9—10. füzet.

9. füzet.

Gilardone G. szkv. őrnagy a lovasság hadtörténelmét gyarapítja, a Schardenberg és Eisenbirn melletti ütközet leírásával. 1703 március 11-én a bajor lovasság Miksa Emánuel fejedelem vezérlete alatt, nagy győzelmet aratott gróf Schlick osztrák tábornagy csapatai felett, amelyek sorában a szász lovasság is harcolt. Gilardone őrnagy azért eleveníti fel ennek a napnak emlékét, mivel a bajor lovasság történetében ez az egyetlen eset, amikor egyesítve harcolt és pedig túlsúlyban levő ellenséggel és azt minden segítség nélkül megsemmisítette.

Ableitner szkv. őrnagy: „A mi elveszített Metzünk" című tanulmányában kimutatja, hogy Elzász-Lotharingia német tulaj-

don volt s csak később foglalták el a franciák. Metz várának történetét részletesebben tárgyalja, az 1870—71. évi hadjárattal együtt, amikor a német csapatok a várat, a belé szorított Bazaine hadsereggel egyetemben, megadásra kényszerítették.

Beckhaus szkv. őrnagy: Szovjetoroszország vörös hadseregének ismertetését folytatja. Hogy az oroszok nagyon is készülnek a háborúra, mutatja az a körülmény, hogy az állandó „keret"-hadseregen kívül — amelybe az alkalmas egyéneknek csak egy negyede lesz beosztva — megszervezték a területi (Territorial) hadosztályokat. Ezek az összes alkalmas emberanyagot rendszeres kiképzésben részesítik. Ha aztán szükséges, az így kiképezett anyaggal kiegészítik az állandó hadsereget. Minden gyár munkássága, a faluk lakossága a maga lövészegyletében, a műszaki népőrség intézményében, a harcra lesz előkészítve és felszerelve. További előkészületet jelent az ifjúság előképzése. Minden 19 éves ifjú, a besorozás előtt köteles évenként egy-egy hónapi kiképzési tanfolyamon résztvenni. Ezek a tanfolyamok országszerte fel vannak állítva s a tél folyamán az ifjúság — amikor otthon leginkább nélkülözhető — a katonai szolgálat részére szükséges előkészítést elnyeri. A tanfolyam tartamára ugyanis laktanyában van elhelyezve, ott étkezik s katonai fegyelem alatt áll. A kiképzés tárgyai a lövészkiképzés, a katonai műszaki alaptételek, a csapatszabályzatok és a katonapolitikai felvilágosítás. Legfontosabb a hadászati és lövészkiképzés, valamint a közgazdászat ismerete. Mikor aztán az így előkészített ifjú a hadseregbe jut, a laktanya nem zárja őt el a néptől, hanem a régebbi szoros kapcsolatban meghagyja. A laktanya ugyanis nemcsak a munka és szolgálat helye a katonának, hanem egyszersmind pihenő és szórakozóhelye is, amelyet szívesen meglátogatnak annak a gyárnak munkásai, amely gyár az ezrednek úgynevezett „patronusa". Minden század viszont valamely falu felett gyakorolja a patronus szerepét. A kölcsönös zavartalan érintkezés nemcsak a katonai szolgálatot teszi ismertté, hanem a munkást és földmívelőt is öntudatossá neveli. Minden csapatrésznek — század, üteg, stb. — meg van a maga „Leninszeglete", ahol télen a vörös katonák előrehaladottabbjai egyesülnek. Nyáron a „Leninsátrak" töltik be ezt a szerepet. Itten külön körök alakíttatnak, amelyek a nekik hajlamuk szerint kijelölt foglalkozást űzik. Minden bel- és külföldi eseményt megtárgyalnak, különösképen pedig annak az országnak állapotát, amely ország az illető körnek tanulmánytárgyaként van kijelölve. De nemcsak ilyen komoly munka tölti be a körök együttlétének idejét, hanem színi előadások, ének, zene, sport is váltogatják egymást. A területi hadosztályoknál ugyanilyen módon, sőt talán fokozottabb mértékben gondoskodnak a kiképzés alatt levő vörös katonák foglalkoztatásáról.

10. füzet.

Gessner L. szkv. őrnagy a francia harctéren 1918. évi márciusában lezajlott támadást méltatja rövid vonásokban. Bár ez a nagyhatású hadművelet nem hozta meg a békét, mégis olyan erőteljesítmény volt a hosszú háborúban kimerült német népre

nézve, hogy arra az ország nemcsak büszkén tekinthet vissza, hanem a jövendőbe vetett bizalma is megerősödhetik.

Dr. Neuffer Vilmos szkv. őrnagy: „A jövő háború" címen újjolag rámutat a motor alkalmazásának előnyeire a hadseregben. Felemlíti azt, hogy Seeckt vezérezredes is osztozik az ő nézetében, még pedig azért, mert egy jövő háborúban a rátermett hadvezér arra fog törekedni, hogy lehetőleg elkerülje az állásharcot; e helyett mindent elkövet, hogy mozgóharcokban tegye tönkre az ellenséget. Ezt a törekvést pedig a motor alkalmazása nagy mértékben elősegíti. Egy másik megokolt vélemény azt állítja, hogy a németeknek 1914-ben, mikor a kedvezőtlen eredményű őszi támadást beszüntették, az állásharc helyett még mindig módjukban lett volna megmaradni a mozgóháború folytatásánál. Végül rámutat dr. Neuffer arra a technikai lehetőségre is, hogy egy esetleg bekövetkező francia-jugoszláv-olasz háború esetén Franciaország — Németország mostani gyengeségét számításba véve — csapatait rövid idő alatt a Brenner-hágóra viheti, hogy aztán a jugoszlávoknak segítőkezet nyujtva, innen támadja meg az olaszokat.

Beckhaus szkv. őrnagy folytatja Szovjetoroszország hadseregének ismertetését. A vörös hadsereg kulturális hatása az írni-olvasnitudás és a politikai felvilágosodottság tekintetében érezteti magát. Kétségtelen, hogy a vörös hadsereg ilyeténképen való megszervezése nagyon emeli az orosz haderő értékét. A szerző ismerteti az „Osso—Avia—Chim" néven megszervezett népvédelmi mozgalmat. Ez foglalkozik a gázokkal is és természetesen annyira felvilágosítja a népet a várható gáztámadások lényegéről, valamint az ellenük való védekezés eszközeiről, hogyha valóban rákerül a sor, mindenki tudja a tennivalóját. A vörös repülőhaderő, az 1920-ban befejezett polgárháború óta, nagy mértékben megnövekedett. Elősegítette ezt az, hogy 1921-ben megalakult a repülőhaderő-egyesület, amelynek 1924 végén már egymillió tagja volt, kik tagdíjukkal lehetővé tették, hogy 3 év alatt 150 repülőgép épülhetett. Egy másik segítőtényező volt a katonaságnak a lakossággal való szoros kapcsolata.

A vörös hadsereg tankjai kiválóan megfelelnek a hozzájuk fűzött kívánalmaknak, annál inkább, mivel a gáz hatása ellen is védenek. A vörös haditengerészet talán egyelőre a leggyengébb fegyvere Szovjetoroszországnak, azonban itt is észlelhető a haladás.

Beckhaus őrnagy értékes tanulmányával részletesebben foglalkoztunk és pedig azért, mivel nekünk is fontos tudni azt, hogy Szovjetoroszország nagyon készül, nem a béke fenntartására, hanem egy nagy háborúra és hogy mily alapossággal és következetességgel szervezi meg népét az abban való részvételre. Számos megszívlelésre méltó adat tárul elénk, amit még Trianon ellenére is figyelembe vehetnénk.

Ableitner szkv. őrnagy folytatólagosan tárgyalja Metz várának történetét, 1871-től a világháború kezdetéig. Leírja a vár kiépítését, valamint a város fejlődését.

Sz.

Pótlás.

Múlt évi IV. füzetünkben közöltük „A m. kir. honvédség története 1868—1918-ig" című munka ismertetését.

Pótlásképpen még megemlítjük, hogy a szerkesztést Berkó István végezte; ő írta a szöveg legnagyobb részét és ő állította össze a függeléket is.

———————

Soós Elemér

„Veteres migrate coloni!" Februárius 1-én ismét kidőlt közülünk a régi gárda egyik érdemes tagja: Soóvári Soós Elemér ny. honvédezredes, 85 éves korában.

Igazi vitéz katona és ízig-vérig magyar úr volt. Büszke a Baksa-nemzetségből származó, sok háború viharában forgott ősnemes családjára, amelynek régi hírnevéhez ő is mindenkor méltó akart maradni.

Kardforgató őseinek példájára katona lett. Már 1866-ban ott harcolt, mint a legendáshírű cs. és kir. 39. gyalogezred hadnagya, az olaszországi harctéren és június 24-én — a custozai csatában — ki is tüntette magát. 1867-ben az akkor új életre kelt m. kir. nemes-testőrség tagja, később pedig honvéd lett.

1882-ben a 34. honvédzászlóalj, 1883-ben a 48. honvédzászlóalj parancsnoka. Mint ezredparancsnok előbb a 18., majd a 8. honvédgyalogezred élén állott s 1893-ban vonult nyugalomba, amelyből csak a világháború fergetege zavarta ki. 72 éves ősz fejével az 1. honvédgyalogezrednél vállalt szolgálatot s azt mindvégig pontosan el is látta.

Tudományos működése részben még katonai szolgálata alatt, de még tágabb keretek között nyugalomba vonulása óta folyt s csak a halál ütötte ki kezéből az annyi szeretettel forgatott író- és rajzoló tollat.

Soós Elemér — hosszas tanulmányok alapján — a magyarországi váraknak lett legalaposabb ismerője s ezzel kapcsolódott bele a hadtörténet-tudományba. Évtizedeken át vizsgálta a még meglevő várromokat, kutatta a már eltüntek helyét s művészi rajzokon rekonstruálta azt, amit hajdanában az ellenség, a közelmúltban pedig a műemlékpusztító vandalizmus semmisített meg. Rendkívül gyakorlott szeme könnyűszerrel felismerte a széthullott romok hajdani összefüggését s valósággal visszaálmodta és papírra vetette azoknak egykori fényét, pompáját.

Különböző folyóiratokban — de önálló füzetek alakjában is — számos tanulmánya jelent meg ebből a tárgykörből.

Régi dolgozótársa volt folyóiratunknak is s ebben láttak napvilágot az 1278-i morvamezei csatáról, a munkácsi, tokaji és soóvári várról írott dolgozatai.

Úgyszólván élte végéig, hangyaszorgalommal dolgozott főművén, a magyarországi várak rendszerbe foglalásán, amelyhez külföldi könyv- és levéltárakban is sok, nálunk ismeretlen, rajzot és térképet gyüjtött. Még másfél évvel ezelőtt is, az oláh iga alatt görnyedő Erdélyben méregette és rajzolgatta a várromokat, pedig az ilyesmi ott manapság nem valami veszélytelen foglalkozás. Nagy műve, amely a Piperféle „Burgenkunde"-t volt hívatva nálunk pótolni, a Hadimúzeum Egyesület múlt évi pályázatán díjat is nyert, de megjelenését már nem érhette meg az érdemes szerző.

Élete utolsó napjaiban Mén Marót vára foglalkoztatta, amelyet Biharmegyében, a Fekete-Körőzs völgyében, Fenes fölött omladozó „Béla várában" vélt felismerhetni.

A voltaképeni történetírás nem volt erős oldala. Kelleténél merészebb állításai és feltevései nem mindenkor állották meg a szigorú kritikát; de ott, ahol igazi tárgykörében mozgott, mindig ő maradt a helyzet ura.

Soós Elemér, egy szüntelen munkával eltöltött hosszú életen át, hol karddal, hol tollal, de mindig híven és önzetlenül szolgálta magyar hazáját. Megérdemli, hogy emlékét szeretettel és kegyelettel őrizzük meg.

Zólyomlipcse várának és uradalmának története.

(Második közlemény.)

IV.

Árpádházi királyaink uralkodása idején Zólyomlipcse város nyugodt, békés éveket élt át. Urai, mint láttuk, időről-időre itt megszálltak, hogy megpihenve vadászszenvedélyüknek hódoljanak: akközben azonban országos ügyeket is végeztek, amiről számos itt keltezett kiadványaik tanuskodnak: másrészt arról is gondoskodtak, hogy a még lakatlan s művelés alá még nem vett területek telepeseket kapjanak s az ország hasznos területeivé váljanak. III. Endre halálával megszüntek a békés idők a várra és uradalomra nézve, megszünt egyidőre királyi birtok lenni, új gazdát kapott a trencséni Csák Máté személyében.

Csák már Kun László idejében fejedelmi vagyont harácsolt össze s már jóformán leghatalmasabb oligarchája volt az országnak, kit a Kárpátoktól a Duna könyökéig tizenkét vármegye ismert el urának. Vitéz s hadügyekben kiválóan jártas férfiú létére, ki Lászlóval már a Morvamezőn is Ottokár ellen harcolt, fejedelemhez illő zsoldos hadat tartott s nem közönséges országkormányzói tehetséget mutatott a neki hódoló területeken, ahol minden szigorúsága dacára a kisebb nemességnél nagy népszerűséggel bírt. Ezt főleg úgy érte el, hogy az utolsó két Árpádházi király idejében uralkodó nyugtalan viszonyok idejében maga is segítette alkalmilag a kisebb nemességet a jogtalan birtokszerzés s törvénytelen foglalásokban[118] s ebben maga is példát adott. Róbert Károly még 1326-ban is Donch zólyomi ispán kérelmére egy területet adományozott Zólyom városának, amely vele határos volt s amelyet Csák ragadott el a királyi szolgáktól.[119] A kárvallottaknak meg kellett elégedniök a tiltakozással az erőszak ellen, mert félelmökben nem mertek rendes pert indítani a hatalmas úr szolgái ellen, minthogy

[118] Ilyen volt Pónik lefoglalása. Gochoth comes által, amelyről már előbb szóltunk, s ami ellen a kárvallottak csak évek multán mertek az esztergomi káptalan előtt óvást tenni. (*Fejér:* Cod. Dipl. VIII. 1. 394.)

[119] *Fejér:* Cod. Dipl. VIII. 6. 90.

igazságot ellenében úgy sem remélhettek. Mint jeles katona kitűnt már akkor, amidőn III. Endre a nyugati határszéleket Albert hercegtől visszakövetelte s Csák Pozsonyt saját hadaival visszafoglalta.[120] Birtokait egyre szaporította s kapzsiságában nem kímélte a szerzetesek vagyonát sem, amiért a pápa egyházi átokkal is megfenyegette. Még nagyobb erőszakoskodásokat követett el nádor korában, amikor a Rajcsányiak birtokát foglalta el s azt Bogár fia Mártonnak, aki akkor még párthíve volt, s Pereszlényi Pálnak ajándékozta. Körülbelül akkor látott hozzá királyi jószágok lefoglalásához is, mert a pozsonyi prépost már akkor „Trencsényi"-nek mondja panaszlevelében, jóllehet Trencsént csak később Venczeltől kapta adományképen. Ekkor kerülhetett Zólyomlipcse vára és uradalma is Csák, vagy legalább is párthívei, Demeter és Donch birtokába.[121] Tűrhetetlen foglalásai végre arra bírták az 1298-iki országgyűlést, hogy felhatalmazást adjon a királynak, hogy a sok zsarolásnak s pusztításnak akár a maga, akár idegen segéllyel is véget vessen. A király az utóbbira határozta el magát, minthogy a koronajavak csaknem mind idegen kézen voltak. Szövetséget kötött tehát leghatalmasabb híveivel, Domokos tárnokmesterrel, István országbíróval, Demeter zólyomi és pozsonyi s Pál mosonyi és győri ispánokkal, hogy egyesült erővel Csákra törjenek. Számításba vették Albert római királynak a támogatását is, de minden tervezgetésnek s készülődésnek véget vetett Endre királynak 1301 január 14-én bekövetkezett halála.[122]

A király halálát megelőzőleg már pártokra szakadt az ország. Róbert Károly elveszítvén Nápolyt, Magyarország felé fordította figyelmét, ahol pártja 1299-ben már annyira megerősödött, hogy személyesen is megjelenhetett Zágrábban, ahol az esztergomi érsek meg is koronázta. Róbert Károly pártján volt ekkor a hatalmas Csák is, de csakhamar ott hagyta a pártot s Demeter zólyomi ispánnal, Domokossal, III. Endre tárnokmesterével és több püspökkel a cseh Vencel pártjához szegődött, s úgy látszik, személye-

---

[120] *Pór:* Trencsényi Csák Máté. 29. l.

[121] Az 1873—1883-ik évi Zólyomlipcsei Gizella-Munkás Árvaház Értesítőjében közölt „Lipcse várának története" című értekezés szerint Csák a vár elfoglalása után Dömötört és Donchot helyezte ott el várparancsnokul. *Ipolyi* nem is magát Csákot mondja a vár elfoglalójának, hanem párthíveit „per factionem Matthaei Trenchiniensis tenebatur". (Schem. Hist. 205. l.) — *Pór* úgy véli, hogy a Nyitra- és Vágmenti királyi birtokokat Csák valószínűleg az interregnum alatt foglalta le. (*Csák Máté.* 48. l.)

[122] *Schem. Hist.* 205. l. Tényleg 1306-ban Bogár fia Márton Donchtól, a Pór szerint azonos Domokos mestertől s Demetertől foglalta el Lipcse, Zólyom, Dobronya és Palotavárakat.

sen is megjelent a prágai udvarban, hogy a tizenkét éves királyfit atyjától a magyar trón számára megnyerje s azután ő is részt vett abban a nagyszámú kíséretben, amely Vencelt Magyarországba hozta s Székesfehérvárott megkoronázta.

Vencel, aki megkoronáztatása után Lászlónak nevezte magát, hálás volt hatalmas párthíve iránt s nemcsak meglévő birtokaiban erősítette meg, hanem még Trencsén várának és vármegyéjének az adományával is tetézte azokat 1302 március 1-én.[123]

Az ország helyzete egyre rosszabb lett. Minden részében valóságos kis királyok uralkodtak, akikkel a gyermek Vencel nem boldogulhatott. Ezt belátta apja is, s jobbnak látta hazavinni fiát. Azonban magával vitte a koronát is. Ez volt-e az ok vagy más Csák pártállásának megváltozására, ismeretlen, de bizonyos, hogy a kivonuló két Vencelt Csák és Rudolf osztrák herceg támadásaikkal még cseh földön is egyre nyugtalanították.[124]

Vencel után Ottót választották meg párthívei királynak. Csák aligha volt Ottó pártján, különben nem kerülte volna el Brünnből jövet Máté területét s nem jött volna nagy kerülő úton az országba. Megkoronáztatása után még nagyobb lett a fejetlenség, amelyen úgy vélt Ottó segíteni, hogy László erdélyi vajda segélyét akarta megnyerni, de itt börtönnel fogadták a leánykérőbe érkezett királyt. Ekkor a két király jobbérzésű főemberei valóságos fegyverszünetet kötöttek egymással, hogy egészen 1307. Szt. György napjáig nem bántják egymást. Nem csatlakoztak azonban az egyezményhez a főpapok s legkevésbbé Tamás, az esztergomi érsek, lelkes királypárti s ügyeinek szorgalmas előmozdítója. Ez saját székhelyéről száműzve lévén, Székesfehérvárott egyházilag kiközösítette Ottó párthíveit s azután sereget gyűjtött székhelyének visszafoglalására, amiben a főpapok dandáraikkal támogatták. Csák ekkor már Róbert

---

[123] Nos recompensationem eiusdem fidelitatis et obsequiorum ac specialiter pro eo, quod idem Palatinus Mattheus, dum adhuc essemus in Bohemia, primus et praecipuus inter omnes Hungariae Regni nobiles suo consilio et auxilio Nos promovit et sollicite procuravit, ut eligeremur in Regem Hungariae; Nosque suis providis et fidelibus persuasionibus ad dignitatem Regni culminis invitavit, ac in ipsum regnum Ungariae manu sua et amicorum suorum potentia introduxit, ubi postquam in Alba Regali ipso Mathaeo maxime procurante Sacro Sanctum et nitidum suscepimus Diadema... ezért adományozza neki Trencsén várát és vármegyéjét. *Gottschár:* Matuš Trenčanski c. értekezése a besztercebányai kath. gymn. 1853/4-ik évi Értesítőjében.

Pór: Chák Máté 47. l.

Fejér: Cod. Dipl. VIII. 1. 89.

Anjoukori Okmt.. I. 26. 28.

[124] *Pór:* i. m. 54. l.

Károly felé hajolhatott, mert nem ugyan a maga személyében, hanem egyik híve által támogatta az érsek törekvését. Ez Márton, Bogár fia volt, aki most már a király számára, de Máté parancsára foglalta el Lipcse várát, továbbá Zólyomot, Dobronyát és Palotát újabb ellenfeleitől, Donchtól és Miklós fia Demetertől s most saját seregével vonult fel Esztergom visszavételére. Bogár fia Márton ezen vitézi tettét a király a következő évben, 1307 június hó 27én két falu, a pozsonymegyei Bahun (Bákony) és Csótej (Csataj) újabb adományozásával hálálta meg, minthogy ezeket III. Endre donatiójából már úgyis bírta.[125] Róla még csak annyit, hogy az ő csatlakozása Róbert Károlyhoz nem volt oly őszinte és állandó mint a Lipcse birtokából kiostromolt Donch-Domokosé, III. Endre tárnokmesteréé, ki utóbb mint Róbert Károly híve s a legtisztább hazafiak egyike tűnt fel,[126] míg Márton újra Csákhoz csatlakozott s tárnokmestere lett.[127] Rozgony után, amidőn a lázadók vagy elmenekültek, vagy meghódoltak, vagy Csáknak 1321 március 18-án bekövetkezett halála után, amikor várnagyai is egymásután átadták a várakat a törvényes királynak, Márton is hasonlóan cselekedett, s a király hűségére tért, ki őt aztán ismételten megerősítette birtokában, sőt 1327-ben szilágyi ispánnak is nevezte.[128] Donch, ha már nem előbb, de mindenesetre az Amadefiak meghódolása után a Göncön tartózkodó püspökök békéltetésére végleg a király pártjára állott. 1316 július 25-én ott vitézkedett Visegrád, a következő év noveember 3-án

---

[125] Nos Carolus dei gracia Rex Hungarie stb. quod nos consideratis fidelitatibus et serviciorum meritis magistri Martini filij Bogaar, que nobis cum omni fervore fidelitatis in diversis expedicionibus et agendis nostris oportunis exhibuit et inpendit et specialiter in occupacione Castrorum de Zoulom, de Lypche, de Dobronya et Plahta vocatorum, que magister Demetrius filius comitis Nycolay et magister Donch filius comitis Dominici, tunc spiritu rebellionis inducti, contra nostram Regiam contumaciter detinebant mayestatem, ubi idem magister Martinus cum suorum seruiencium cede vulnere, multipharie multisque modis meruit complacere presertim in expugnatione Castri Strigoniensis, quod magister Johannes filius Henrici bani in dei viventis iniuriam et nostram Regiam mayestatem occupatam contumaciter detinebat, vbi idem magister Martinus diuersis, se fortune casibus submittendo mortis periculum uix euasit, et duo equi ipsius sub eodem iteratis uicibus per ictum sagitharum et lapidum fuerunt interfecti. Preterea in expugnatione eiusdem castri quam plures servientes sui extiterunt interempti alij uero letaliter uulnerati. (*Hazai Okltv.* I. 101. l.)

[126] *Pór:* i. m. 70. l. — Donch-nak „megtisztelő" címere volt, amennyiben úgy ő maga, mint utódai az Anjouk címeréből való liliomokat használták. (*Timon:* Magy. Alkotmány- és Jogtört. 547. l.)

[127] *Pór:* i. m. 103. l.

[128] *Pór:* i. m. 158. l.

Komárom alatt s Zólyom, Liptó s Turóc ispánja volt.[129] Élénken vett részt az ország ügyeinek intézésében s ezért nemcsak közel kívánt a királyhoz lakni, hanem abbeli fogadalmától is feloldozást kért XXII. János pápától, hogy az Úr sírját Jeruzsálemben meglátogassa, mely kérelmét maga a király közvetítette a szentszéknél.[130] Mély vallásosságát mutatja az is, hogy engedélyt kért a pápától, hogy a maga és Klára felesége számára külön gyóntatót tarthasson, hogy még az egyházi interdictum alatt lévő területek templomaiban is csukott ajtók mellett, előzetes harangszó mellőzésével s az excommunicált személyek részvétele nélkül feleségével, fiaival és cselédségével misét hallgathasson. Ugyanakkor engedélyt kap a pápától arra is, hogy „Lipcsén" „a Boldogságos Szűznek templomában", ahol ősei közül már többen alusszák örök álmukat, még akkor is temetkezhessék, ha a templom és annak cinterme egyházi tilalom alatt lenne, amire a Csák-mozgalmak idején annyiszor volt eset.[131]

Csákkal kapcsolatban a régibb és újabb tót írók azt állítják, hogy a XIII. és XIV. század találkozó pontján lefolyt belháborúkban a magyarság és a tótság kerül egymással szembe s a magyar állam már akkor készül nemzetiségi elemeire feloszolni. Csák Mátéban látják ezen írók a tót párt vezérét, aki tót vérből származó király után nézett.[132] Történeti tényekkel, amelyekkel Csák egyenesen a szlávság ellen for-

---

[129] 1318-ban igazolja az esztergomi káptalan, hogy Donch comes szabadalmakat adott Rózsahegy városának. (*Fejér:* Cod. Dipl. VIII. 2. 167. l., VIII. 4. 77., 144. IX. 3. 343. l.)

[130] A rozgonyi csatában, *Pór* szerint, Csák pártján részt vett egy Dancs is, de ez a zempléni ispán volt, míg a szóban lévő mindig mint Zólyom, Liptó, Turóc ispánja említtetik.

[131] *Theiner:* Vet. monum. Hung. I. 494. l.

Ipolyi némileg kételkedik ugyan, hogy az utóbbi engedmény a zólyomlipcsei templomra vonatkozik („quod tamen fors potius de Lipsche Teutonicali intelligendum censemus, cum idem Donch eotum et comes de Liptó fuerit"); némi érvül csak annyit mond, hogy Donch „akkor liptói ispán is" volt, de természetesen zólyomi is. Az pedig, hogy Zólyomlipcsén a templom nem a Boldogságos Szűznek van dedicálva, szintén nem érv Zólyomlipcse ellen, mert a németlipcsei templom sincsen Neki, hanem Máté apostolnak szentelve, viszont Zólyomlipcsén van nyoma egy régibb templomnak is s vára is megfelelő lakásul szolgálhatott a nemes férfiúnak.

A besztercebányai városi levéltár nem egy helyen egy „Dankuschwald" nevű erdőnek a nevét őrzi, amely a Lipcsére vezető út baloldalán, ott a priboji szoros tájékán terjedt el s valószínűleg a több nevű (Dank, Dancs, Doncs, Donzo) Donch-Domokos comes tulajdona lehetett. Ma a Dankuschwald nevet ott már senki sem ismeri.

[132] *Hurban, Slovansko a jeho život literarni* c. értekezése a *Slovenske Pohladi* 1846. évf. 28. l. — Ugyanígy írtak Botto Gyula felsorolása szerint Stur, Pauliny Tóth s mások.

dult, cáfolja ezen semmivel sem támogatható felfogást Botto Gyula.[133]

A harci zaj elcsendesedése után Róbert Károly s fia ismételten, mint láttuk, megfordulnak Zólyom vármegye területén s nem egy oklevelüket keltezik kies fekvésű várukban, Lipcsén. Mária királynő nem látogatta egyszer sem ezen várát, de annál többet világjáró férje, Zsigmond.

Mária korai halála után új korszak következik várunkra s a bányavárosokra és a velök szomszédos várakra, Zólyom, Végles, Dobronya és Saskőre, amelyek ezen időtől kezdve mint hitbéri birtokok más nagy uradalmakkal együtt a mindenkori királynék tulajdonába mennek át. Mária királynő számára ilyen adomány teljesen felesleges lett volna, amennyiben ő, mint a korona törvényes birtokosa, egyúttal birtokosa volt a koronához tartozó uradalmaknak is. Más volt azonban a helyzet, amikor Zsigmond a cilli grófnét, Borbálát, vette nőül. Udvartartásáról kellett gondoskodni s jövedelmet kellett neki biztosítani. E célra Zsigmond először Szlavóniában rendelt bizonyos jószágokat, de a török közelsége miatt ezek jövedelme nem látszott biztosnak, miért is jobbnak látta ezek helyett más birtokokat s uradalmakat a királynénak adományozni. Bár ez a házasság már 1406-ban jött létre, Zsigmond sokáig halasztotta az adománylevél kiállítását, sőt 1419-ben feleségét Nagyváradon valószínűleg ledér élete miatt még el is záratta. Csak miután vele kibékült, látta őt el rangjához méltóan nagykiterjedésű uradalmakkal s kiállította 1424 május 24-én Visegrádon az adománylevelet.

Ebben a király nemcsak arra az időre gondoskodott, míg vele él, hanem esetleges özvegysége tartamára is s országnagyjainak tanácsával neki adományozta Zólyom vármegyét és városait, Zólyom várát, Breznóbányát, Korponát, továbbá Dobronya, Lipcse és Végles várait uradalmaikkal együtt, felsorolván az egyes uradalmak tartozékait névszerint; neki adományozta Saskő várát Bars megyében, az alsómagyarországi hét bányavárost adójövedelmeikkel együtt.[134]

---

[133] *Matuš Čak Trenčiansky* a jeho doba c. cikkében a *Slov. Pohlady* XXI. évf. 116. s köv. lapjain.

[134] Az adománylevélnek tárgyunkat érdeklő részletei a következők: Comitatum nostrum Zoliensem et civitates nostras similiter Zolienses cum domo nostra Regia in eadem habita ac Brezenbanya et Corpona vocatam, necnon castra nostra Dobronya, Lypche et Wegles nuncupata in eodem Comitatu Zoliensi habitas et situata (Dobronya város tartozékainak felsorolása), item oppido Lypche cum tributo in eodem habito ac villis Felsewlehota, Togarth, Petwrlehota, Lupea, Kysgaran, Jechene, Predavia, Zamoscia, Zenth Miklós, utraque Zenthandras, Malychkafalwa, Luchathew, Hedel, Podgoriche, Prehod, Zelche,

Rövidesen az adománylevél kiadása után kiadta a király a birtokba való beiktatási rendeletet is — június 3-án — a sági conventhez,[135] mire az a beiktatást Lőrinc testvér által október 28-án Zólyom vármegyében végrehajtatta.[136] Mint királyi ember ez alkalommal Radvánszky János Péterfia szerepelt. Néhány nappal később — november 1-én — megtörtént a Saskő várába való beiktatás is.

De ezen gazdag hitbéren felül Zsigmond még egyéb nagyterjedelmű birtokokat, — Diósgyőrt, Miskolcot, Cserép és Dédes várának uradalmait — adományozott feleségének, ki ezentúl gyakran tartózkodott nagyúri kényelemmel berendezett szépfekvésű diósgyőri várában, amely most kicsapongásairól lett híres.[137]

A Borbálának szóló adományt Albert osztrák herceg és Zsigmond veje az ország nagyjaival együtt is jóváhagyta[138]

Razthoka, Sokfalwa, Mocha, Ponyklibera, Kysponik, Dubrawyche et Powraznik nominatis ad prefatum castrum Lypche,... következik ezután Végles vára tartozékainak felsorolása — item castrum nostrum Saskew vocatum — újra tartozékainak felsorolása — preterea Civitates Montanarum nostrarum, videlicet Bistriciensem, alias Noviziolium, necnon Lybeta vocatas, in predicto Zoliensi existentes, item Crempnych, Sebnych, Kwnygspergh, Bakabanya, et oppido seu villas Feyerbanya, Hodrych et Golthpah in Borsiensi Comitatibus habitas cum veris et consvetis earum annuis censibus Illustrissime Principi domine Babare. ... consorti nostre carissime vita sibi nobiscum comite, ac etiam post decessum nostrum .... ad tempora vite sue, eadem tamen sub nomine nostro viduitatem conseruante .... dedimus, donavimus, contulimus. (*Magy. Tört. Tár* XII. 272.)

[135] *Magy. Tört. Tár* XII. 277.

[136] *U. o.* 278. l.

[137] *Szendrei* A diósgyőri vár történetében említi, hogy Borbála itt folytatott életének emléke „Ekebontó Borbála" (Márki, Mária királyné c. művében „Ekeronto Borbála") néven maradt fenn a magyar néphagyományban. Hivatkozik, Aeneas Sylvius (a későbbi II. Pius pápa) megbélyegző kijelentésére: nobilis genere, infamis vita mulier. Elmarasztalólag ír róla Wenzel is. (Akad. Értekezések 1872. Diósgyőr egykori történelmi jelentősége.)

Teleki (Hunyadiak kora II. 178.) a következőket írja róla: Magas Junói termete, bájoló teljessége, eleven és tüzes mozdulatai, mindenre kész esze mind cselekedetben, mind beszédben oly syrenévé tették, hogy az általa annyiszor megcsalt Zsigmond őt első fogsága után többé látni sem akarta... Némelyek szerint csehországi kilencéves mulatása alatt bűneit megbánta s úgy halt meg, mint keresztyénhez illik; mások szerint itt is rossz emberek és latrok társaságában élt, a jövendő világot nem hitte stb. Életének hetvenedik évében a közvélemény szerint pestisben halt meg. Holttestét Prágába vitték s a királyi sírboltba temették.

[138] Kelt Budán, máj. 24-én. (*Magy. Tört. Tár:* XII. 281.)

Az országnagyok ebben kijelentik „ipsi domine nostre regine per pretactum dominum nostrum Regem noviter collatis mediantibus dictis suis prioribus litteris eidem domine nostre Regine donata fuere et collate, denuo et ex novo factis, prout et quem admodum in litteris eiusdem domini nostri Regis novissime sub secreto sue Serenitatis sigillo

s hihető, hogy Borbála, amikor Zsigmond társaságában 1427-ben október 31-én Körmöcbányán tartózkodott, zólyomi birtokait, Zólyomot, Besztercebányát is felkereste s Lipcsére is ellátogatott.

1429 november 29-én Zsigmond újabb birtokokat adományoz feleségének, amidőn a zólyomi s barsi uradalmak élvezetéhez még Trencsén, Oroszlánkő, Sztrecsény, Óvár s az akkor romban heverő Budatin várait csatolja; ugyanakkor kapja még Óbudát, Kecskemét, Becse városokat és Csepel szigetét.[139]

A Cilliek nyugtalan vére azonban tovább dolgozott a királynéban, ki már ura halála esetére is terveket szőtt és trónon akart maradni. Ily számítással felajánlotta kezét és a trónt a lengyel Ulászlónak. Midőn Zsigmond ezt megtudta, elfogatta s Magyarországba indult, de útközben Znaymban jobblétre szenderült. Borbála férje halála után is folytatta fondorlatait, de most már Ulrik testvére javára, ki maga akart a magyar trónra ülni, a katonaságot is már magának eskettette fel, a várakba a saját zsoldosait helyezte el, s a királyi jövedelmeket is a saját szükségeire fordította.[140] Neki kellett volna a már jóideje az ország északi részében garázdálkodó huszitákat megfékezni, de ahelyett ezek még a királyné kezén lévő várakat is meg tudták szerezni. Albert erre a szabad királyválasztás jogán elfoglalván a magyar trónt, Ulrikot hivatalától megfosztotta, Borbála várainak kapitányait a neki fogadott hitök alól felmentette s elfogatása iránt is rendelést tett. Az özvegy királyné erre Lengyelországba szökött s itt Ulászlót Albert ellen ingerelte.[141]

Erre Albert az országosan egybegyült rendek megegyezésével Borbálának a Vág mentén lévő várait, Trencsént, Szucsánt, Besztercét, Óvárt Borbálától elveszi s 1439 június 11-én nejének Erzsébetnek adományozza.[142] Ugyanakkor

---

patenter emanatis et confectis, coram nobisque specietenus exhibitis per singula inscripta sunt et specificate existunt, interfuimus et omnia prescripta de nostris consilio, sciencia et deliberatione processisse et facta fuisse ac esse diximus, asserimus et profitemur. Az okmányt 26 pecséttel erősítették meg az aláírók, amelyből még 18 megvan.

[139] *N. R. A.* fasc. 588. nro. 7.
Magy. Tört. Tár: XII. 271.

[140] *Teleki:* Hunyadiak kora I. 121. l.

[141] *Teleki:* Hunyadiak kora I. 146. l.

[142] Az adománylevél bevezetésének megbélyegző része így szól: ... quia domina Barbara Regina socrus nostra antefati utpote condam Sigismundi relicta, que multiplicium bonorum et rerum temporalium copiosa affluentia in hoc regno nostro magnifice abundabat, malo freta consilio, relictis huiusmodi bonis, que ipsa Regno in eodem possidebat, atque in manus infidelium, nobisque et regnicolis nostris nocivorum hominum traditis, non coacta, sed sue malicie effrenata

kiállít még két más oklevelet, amelyekben Diósgyőrt és összes tartozékait, továbbá Tolnavár mezővárosát és a Bechesziget beli kunokat, melyek szintén Borbálá é voltak, Erzsébet királynénak adományozza.[143] Lipcséről, Végles, Dobronya, Zólyom, Saskőről s az alsómagyarországi városokról azonban intézkedést nem találunk, de kétségtelen, hogy ezek is mind Erzsébet királyné birtokába kerültek[144] s férje halála után már önállóan intézkedik is velök.[145]

A király váratlan halála pártokra szakasztotta az országot, ami annál veszedelmesebb volt, mert a déli részeken már jelentkezett a török. Az egyik párt az Albertnek tett igéret szerint Erzsébetet, illetve utószülött fiát, Lászlót akarta, a másik éppen a török veszedelemre való tekintettel a daliás lengyel királyt, Ulászlót, hívta meg a trónra s meg is koronázta. De megkoronázták a csecsemő Lászlót is, még pedig Szent István koronájával, mire Erzsébet s az 1440 november 22. és 26-én Neustadtban III. Frigyes császárral kötött egyezség szerint utóbbinak adta át fiát nevelés végett, maga pedig teljes figyelmét magyar birtokainak megtartására fordította. Ott még Körmöc és Kassa nagyvidéke a királyné pártján volt. Hogy mindezt megtarthassa behívta Giskra Jánost s rabló csapatait, kinevezte a bányavárosok és Kassa kapitányának s megajándékozta Zólyom várával.[146]

Ezzel aztán rászakadt a Felvidékre minden baj és sze-

---

voluntate, de ipso Regno nostro ad Polonie Regem, nostrum et eiusdem Regni nostri emulum se transferens, maluit dignitatem suam pusillanimiter ipsius Regis subdere dicioni, quam in ipso Regno nostro grandi honore donata et nulli defectui subiecta, sui status libertate potiri, inibique constituta plurima Regno nostro detrimento procurare non verens se ipsam ad quarumcunque bonorum in Regno nostro in antea fiendam conservationem omnium judicio inhabilem reddidit et indignam. (*Fejér:* Cod. Dipl. XI. 3. 262. *Teleki:* Hunyadiak kora I. 131., X. 45. XXI. okl.)

[143] *Szendrei:* A diósgyőri vár tört. IV. fej.
Teleki: Hunyadiak kora X. 47., X. 50. XXIII. okl.

[144] *Teleki:* Hunyadiak kora VI. 317. l. mindezen birtokokat Erzsébet kezén lévőknek mondja s hivatkozik *Chmel,* Geschichte Friedrichs c. műve IV. II. köt. 730.

[145] 1440 aug. 5-én Erzsébet Pozsonyban kelt oklevelében a véglesi uradalmat 5000 frtért zálogba adja Ebersdorf Reinprechtnek. (*Teleki:* i. m. X. 88. XXXVIII. okl.)

[146] Contulerat Regina Elisabeth, Alberti Regis post mortem castrum Zoliense et ceteras illi annexas munitiones cuidam Johanni Izkrae, denominato de Brandis, homini Bohemo, et arma flectere docto, rapinaeque avido, et illum cunctis montanis Civitatibus, Cassoviae scilicet et caeteris in tutorem praefecerat. Ao. 1439. — *U. o.* XI. 337. l.

Zum Hauptmann in der Zips hat Elisabeth den unter Siegmund als tapfern Führer erprobten Johann Giskra von Brandeis schon nach Albrechts Tod ernannt und ihm die Kaschauer Camer, im Anfang des Jahres 1443 aber zum Schutze unserer Bergstädte auch Altsohl übergeben. (*Kachelmann:* Alter und Schicksal d. ung. Bergstädte.)

rencsétlenség, amelynek nyomait évtizedeken át sínylette az ország északnyugati része. Már 1430-ban betörtek a husziták erre a vidékre s Pozsony és Nagyszombat közt raboltak, pusztítottak,[147] 1431-ben elfoglalták Likavát,[148] 1433-ben feldúlták a szepesi prépostságot[149] s magukkal hurcolták annak prépostját, kifosztották Késmárkot,[150] 1434-ben Turócszentmártont[151] és Körmöcöt, 1435-ben Iglót,[152] 1436-ban a sávniki apátságot és Teplicet;[153] de ezek csak a főbb esetek, nem is szólva arról, hogy a közbeeső vidékek is súlyosan érezték a betolakodott rablók kezét.

Giszkra 1440 nyarán állott a zsoldosok élére, hogy megbízásának hol vitézséggel, hol ravaszsággal eleget tegyen. Kora ősszel birtokba vette a zólyomi uradalmat, Sáros megye ispánságát, megszállotta az alsómagyarországi bányavárosokat, Szepesben Lőcsét, Sárosban Bártfát és Eperjest, Sáros várát s Tokaj várát. A királyné várai, ú. m. Lipcse, Végles, Saskő és Dobronya, bár Giszkra védelme alatt, de továbbra is az ő birtokában maradtak.

A Felvidék nem hiába rettegett a cseh megszállás állandósításától. Igaza volt. A csehek rabolva s pusztítva hatalmukat egyre iparkodtak kiterjeszteni: át-átcsaptak Nógrádba, Hontba s ottjárásukat romok és leégett falvak jelezték.[154] A csehek ezen támadásaiban, ha nem is rablásokkal s pusztítással, de mindenesetre számottevő zaklatásokkal s letartóztatással részt vettek a királyné várainak kapitányai is, hogy ily eljárással az Ulászló pártján lévőket állandó bizonytalanságban tartsák és megfélemlítsék. Nem volt senki, aki védelmébe vette volna ezen meggyötört országrészt; Hunyadi a törökkel volt elfoglalva, s így magának kellett valahogy biztonságáról és nyugalmáról gondoskodni. Ez pedig csak egyezséggel volt elérhető. Így egyezséget kötöttek a bányavárosok és a királyné várainak kapitányai a nógrádi és honti nemességgel, Szécsényi Lászlóval, Balassa Miklóssal 1441 október 9-én Széchenyben s 5000 frt bírság terhe alatt megfogadták egymásnak, hogy jövő év Szt. György napjáig fegyverszünetet tartanak s egymást bántani nem fogják. Amennyiben azonban valamelyik fél az egyezséget megsértené, panaszt tehet az előre megjelölt bíró-

[147] *Fejér:* Cod. Dipl. X. 8. 622. l.

[148] *U. o.* X. 7. 350. l. ... feria quinta proxima ante festum B. Micaelis Archangeli noctis sub silentio clandestine subintrantes...

[149] *U. o.* X. 7. 451.

[150] *U. o.* X. 7. 453.

Pirchalla. A szepesi prépostság tört. 84.

[151] *U. o.* X. 7. 366.

[152] *U. o.* X. 7. 667.

[153] *U. o.* X. 7. 822.

[154] *Teleki:* Hunyadiak kora I. 240.

ságnál, amelynek kötelessége nyolc napon belül Lónyabányán a sértő fél felett ítéletet mondani. Az egyik fél — nyilván a királypárti területiek — bírái a következők voltak: Székely György (Hunyadi rokona), Kálnói Etreh Mihály, Daróczy Jakab és Csiszár Lőrinc; a másik félé: Szászfalvi Barla György, Baczorai Bertalan, Medien (?) Pál és Schweingrettl (másképen Jung) István besztercebányai és körmöci bírák. A szerződő másik fél a következő várkapitányok voltak: Schellendorf Márk[155] zólyomi, Chernen Hennig szomszédvári, Kassai Jodok[156] (Jost-Just), véglesi kapitány, Horváth Gergely[157] lipcsei, Horváth Jakab dobronyai és Koler Péter saskői kapitány.[158]

A Horváth testvérek egyikével, Gergelylyel, a lipcsei kapitánnyal, még ebben az évben újra találkozunk. Mi történt a szécsényi szerződés megkötése után közte s az egyre nyugtalankodó s pártokat egyre cserélgető Óvári és Szentmiklósi Pongrácz, Szakolcának hatalmas ura között, ismeretlen, de tény, hogy Gergely az utóbbinak kezébe került s bizonyára csak nagy üggyel-bajjal szabadult ki börtönéből. Erzsébet királyné most hát jónak látta kapitányának hozzá és kiskorú fiához való hűségét megjutalmazni s egyébként is pénzhiányban szenvedvén, 10.000 frtban neki inscribálta Lipcse várát és uradalmát.[159]

Az új tulajdonos, amint az inscriptiós oklevél mondja, corbaviai Gergely horvátországi comes volt, akit ezután származása után Horváthnak is hívnak s aki egyéb helyeken Kenéz Gergely néven is szerepel.[160]

---

[155] Máskor János. Tulajdonképeni neve Hasko volt.

[156] Kossowi Jodok néven is fordul elő; Kachelmannál Jodocus von Kaschau.

[157] *Kachelmann* hibásan Györgynek (Georgius és Gregorius felcserélése folytán) írja.

[158] *Kachelmann:* Gesch. d. ung. Bergst. III. 42.

[159] Az *Orsz. Ltár* N. R. A. Elenchus 91. a következő kivonatban adja az inscriptiót: Inscriptionales Reginae Elisabethae Alberti Regis Viduae super Castro Regio Lypche in Comitatu Zoliensi constructo et eius pertinentiis, oppidis quippe Lypche et Brezno, Possessionibus item Ponykova, Tergorth, Molcze, Dubrawicz, Salkowawes, Selcza, Podkonyicze, Luchetin, Prichod, Mecjbrodye, Brusno, St. András, Rasthoka, Nywiskawes, Sagronye, Dubrawa, Gesen, Prodayna, Samosthye, Királylehota, Peterlehota, Lopya, Sthawnyicze, Hronecz et Hedel vocatis, tributisque ac caeteris iuribus et proventibus pro Gregorio Comite Corbaviae et Capitaneo Lypchensi ob fidelitatem praefatae Reginae et eius filio Ladislao posthumo servatam per Rebellem Pangratium de Szentmiklos capto et invinculato in summa 10000 fl auri usque tempus redemtionis sub evictione fisci Regii Ao. 1441. expeditae.

[160] *Tóth-Szabó Pál* felsorolván Giszkra kapitányait, ide sorozza a királyné várainak kapitányait is: Schellendorf Márkot, a zólyomi kapitányt és ispánt, Kossowi Jodok véglesi, Sáfár Péter saskői és Kenéz Gergely lipcsei kapitányt. — Cseh-huszita mozgalmak 183. l. — Kenéz — kňaz — a szlávban tudvalevőleg egyet jelent a comes-szel.

A fegyverszünetet a felek még valahogy betartották, de alighogy az véget ért, nagy csapás nehezedett a bányavárosok egyikére, Selmecre.

Talafusz, Kassa kapitánya, Giszkra parancsára rátámadt Egerre, bosszút akarván állni Rozgonyi Simon püspökön azért, hogy Ulászló lengyel csapatait hazatértükben szívesen fogadta s bőségesen megvendégelte. A város felgyujtását és kirablását azonban Talafusz alaposan megkeserülte, mert a püspök csapataival a zsákmánnyal megterhelt csehekre támadt s kemény harcban Talafuszt többedmagával elfogta. De nem elégedett meg ennyivel, hanem közvetlenül foglya urát, Giszkrát akarta megbüntetni. Ezért 1442 május 25-én Lévai Cseh László társaságában négyezer magyar és lengyel harcossal Selmecbányára rontott s azt végkép feldúlta.

A nagy csapás, amely ezen bányavárost érte, védekezésre és óvatosságra késztette a szomszéd megyéket és városokat is, azért szívesen megújították a mult esztendőben Szécsenyben kötött fegyverszünetet Hollókő várában 1442 szeptember 17-én. Ebben az egyezségben újra Nógrád és Hont vármegye egyrészről, másrészről Giszkra és kapitányai kötnek 1443 április 24-éig egymással fegyverszünetet, megfogadván egymásnak becsületvesztés terhe alatt, hogy birtokaik pusztításától, rablásoktól s emberek elfogásától tartózkodni fognak. Az aláírók közt ott van Giszkra is, a régebbiek közül csak Horváth Jakab, a dobronyai kapitány hiányzik, helyette özvegy Gergelyné s új tagként Ocsko („Oskew de Selmecz"), selmecbányai kapitány szerepelnek.[161]

Ezen a néven később is elő fog fordulni. De előfordul ugyanezen személy még Karbovszky néven is, ami a család előnevének — Corbaviai — szláv alakja. (*Teleki:* Hunyadiak kora VI. 309. l.)

Pesthy „Az eltünt régi vármegyék" c. művének 394. l. felsorolván a corbaviai grófokat, az 1443. évnél említi Gergelyt is mint Lipcse kapitányát. Felesége Neczpáli László leánya, Zsófia, volt. (*Teleki:* Hunyadiak kora X. 203. l.) Gergely, corbaviai grófról l. még: *Diplomáciai Eml.* Mátyás király korából I. 7.

[161] *Tóth-Szabó* a körmöci városi ltár fons 18. fasc. 1. nro. 8. jelzésű acta alapján idézi az egyezséglevelet, amelyből itt csak az aláírók neveit vesszük át: Pan Jan Gyzkra de Brandis, tocius pariter Cassoviensis et Civitatis Crempniciensis aliarumque civitatum montanarum egregios Jodocum de Cassow de Wyghles, Petrum Saffer de Saskew, Gregorium Kenez de Lipche, dominam relictam Gregorii Groff de Dobronya et Oskew de Selmecz capitaneos, castellanos ac gubernatores eorundem castrorum, necnon Marcum de Sellendorf castri Zoliensis similiter castellanum et comitem loci eiusdem, item circumspectos et sapientes viros iudices, iuratos et ceteros cives civitatum, opidorum Crempniciensis, Selmecziensis, predictorum Bakabánya, Libeta, Wybánya, Besztercze, in quo fortalicium haberi asseritur, aliorumque civitatum ad easdem spectantium et universos comitatus Zoliensis homines ab altera partibus.

Ugyanebben az évben még egyszer találkozunk Corbáviai Gergelylyel, a lipcsei kapitánnyal, abból az alkalomból, hogy mint Lipcse várának örökös ura, részbirtokot adományoz a Bodrogmegyei Vajszka községből Szelcsén letelepedett Wajszkó Mátyásnak, jószágigazgatójának, a miben 1447-ben Hunyadi János is megerősítette. A család — Nagy Iván szerint — ezen birtoka után használta később a Szeleczky nevet.

Ugyanekkor fegyverszünetet kötött Rozgonyi Simon is Giszkrával s a pápa által az országba küldött Cesarini Julián Ulászló és Erzsébet közt is békét iparkodott létrehozni, hogy ilyen módon az ország ellenállását a török hatalommal szemben fokozza. A bíbornok fáradozása azonban hiábavaló volt. Létrejött ugyan Győrött valamelyes megegyezés, de Erzsébetnek közbejött halála miatt ez sem hozta meg a békét. Giszkra csak továbbra is folytatta a háborúskodást, mire Cesarini újra hozzáfogott a béke művének kiépítéséhez. De ennek befejezésében megakadályozta az a török háború, amely 1443 nyarán kitört. Miután Ulászló azt győzedelmesen befejezte 1444 április elejére országgyűlést hirdetett, hogy itt a László-pártiakkal a békét megkösse. De a bánásmód, amelyben itt a szintén jelenlévő Giszkrának része volt, a békének még a reményét is elhalványította. A hozott törvénycikkek éle mind Giszkra ellen irányult. Mindenkinek Ulászló pártjára kellett volna térnie, idegen katonaság nem lehetett az országban, a király javai mind visszaadandók lettek volna, s végezetül kimondták, hogy a következő nyáron folytatják a háborút. Ezért sietve egyezkedni kellett Frigyes császárral, László gyámjával, Giszkrával pedig több lengyel országnagy kötött fegyverszünetet, hogy a maguk részéről is támogassák királyuk törekvését, a békét, míg Magyarországtól távol lesz. Ezt a fegyverszünetet kétévi tartamra, Kassán 1444 november 30-án kötötték meg. Az aláírók közt Giszkrán, Szécsi Dénes érseken s Tamáson, a komáromi kapitányon kívül ott voltak a felvidéki városok, a két bányaváros, továbbá Lipcse, Végles és Saskő kapitányai.[162]

A fegyverszünet aláírói még nem tudták, hogy mit hozott

Az 1441-iki oklevélen Koler Péter szerepel mint saskői kapitány; úgy hiszem, hogy az 1442-iki oklevélen előforduló Petrus Saffer vele azonos, most azonban nem a vezetéknevét, hanem állásának a címét (sáfár = Schaffer) használta. — Az 1441-iki oklevélen Horváth Jakab szerepel mint dobronyai kapitány, most egy özvegy „Gróf Gergelyné", relicta Gregorii Groff, akit közelebbről nem ismerünk; de hogy ő is valamelyik corbaviainak volt az özvegye, igazolja Pesthy, midőn azt mondja, hogy Corbaviának folytonos birtoklása azt okozta, hogy a család egyes tagjaira a Groff nevezet ragadt. (Eltünt régi vármegyék 386. l.)

[162] A kapitányok nevei nincsenek az okmányon feltüntetve. (*Monum. Hist. res gestas Poloniae illustrantia* II. pars posterior 1—4.)

november 10-ike az országra. Sejtelmük sem volt a várnai gyásznapról, amelyen Ulászló, Rozgonyi Simon, Cesarini s számos országnagy a királyi sereg legnagyobb részével elesett.

Az ország nagy szerencsétlensége közepette 1445 február 6-án jöttek össze a rendek, hogy az ország kormányzásáról gondoskodjanak. Először is négy területre osztották az országot és mindegyikbe külön kapitányt rendeltek, köztük Giszkrát is. Ez azonban, dacára hogy állásánál fogva kötelessége lett volna a békét helyreállítani és megőrízni, képtelen volt féktelen cseheit kapicánon tartani. Ezek egyik része, különösen a kelyhesek, felduláták a Szepességet és Sárost s fosztogatták a katholikusok jószágait. Komoróczy Péter, elszakadván Giszkrától, Liptót verte fel, Szent-Miklósi Pongrác pedig Nyitrát, Barsot és Trencsén egy részét.

Erre a rendek 1446 június havában újra összejöttek, Pesten s abban állapodtak meg, hogy elismerik Lászlót királyuknak s kiskorúsága idejére kormányzót választanak melléje Hunyadi János személyében. Minthogy ezen intézkedéssel el volt érve a cél, amelyért Erzsébet annakidején Giszkrát az országba hívta, Hunyadi most már szabadulni akart tőle. Így jött létre 1446 szeptember 13-án a budai egyezség, mely szerint Giszkra megtartja a legközelebbi három éven át Körmöczöt, a kamarát, továbbá Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa városát, Sáros, Zemplén és Abauj kamaranyereségét és harmincadát. Három év mulva visszaadja a körmöci kamarát s a harmincad-jövedelmeket, de megtartja a városokat. A négy várat, Lipcsét, Saskőt, Véglest és Dobronyát Giszkra kapja örökjogon, azonképen Korponát is. Minthogy ezen várakat azért építették a királyok, hogy vadászataik alkalmával bennök megpihenjenek, ha idők folyamán mégis valamelyiket vagy mind a négyet vissza akarnák venni, kötelesek Giszkrának ugyanolyan értékű birtokot adományozni. Ha az országnagyok ezen várakat Giszkrának átadták, Giszkra is visszaadja Revistyét, Richnót, Sárost és Nagyidát jogos tulajdonosaiknak. Egyben hűséget fogad s védelmét biztosítja az országnak, mely őt fiává fogadja. Hasonló a felek által, 1447 július 21-ikén Rimaszombatban kötött egyezség, a mely a négy várat továbbra is Giszkra kezén hagyja.[163]

---

[163] Két okmányt állítottak ki ez alkalommal, az egyiket Giszkra az országrendeknek, a másikat az országrendek Giszkrának. Az utóbbiban van a Zólyomlipcsére vonatkozó rész pontosabban körülírva: Et quum prescripta castra et loca in dicto Solio existentia, puta Wigelesch, Lyptecz, Saxeku, Dobrino, ab illio, quorum manibus nunc tenentur, per nos redimi promittimus et prefato domino Johanni Giskra dari et assignari sine fallo promittimus temporibus perpetuis possidenda

Ezen egyezség szerint a felsorolt városok és vármegyék adói mind Giszkráé voltak. Ezen jövedelmek azonban mind nem fedezték nagy költségeit, amelyeket részint hadserege, részint pazarló életmódja követelt. A városoknak kellett az adókon kívül előfogatokat, lovainak szénát, zabot adni, küldönceit fizetni s egyéb költségeit fedezni. Ezen szolgálmányok fejében nem bontotta meg szervezetüket, legfeljebb a maga embereit állította azok élére. Szükség esetén azonban védelemben is részesítette őket, nehogy pusztulásuk esetén adójuktól elessen. Ily védelemben részesítette 1447 tavaszán Besztercebányát, annak templomát és várát megtámadták, amikor Szentmiklósi Pongrác, Komoróczy Péter és Miklós, Lubló és Podolin kapitányai, Giszkra birtokaira törtek s Bersztercebányát, annak templomát és várát megtámadták. Ettől kezdve egyre megismétlődtek a csehek rablásai, pusztításai, a bratriknak és zsebrákoknak nevezett cseh és lengyel szabadlegényeknek fosztogatásai. Giszkra és a városok védekezései oly helyzetet teremtettek az egész Felvidéken a Vágtól egészen Ungig, amilyenre még nem volt példa. Giszkra, hogy valamilyen tűrhető állapotot teremtsen, kibékült Pongráccal s 1449 május 4-én Körmöcbányán a bányavárosok, Végles, Saskó, Revistye és Liptóújvár kapitányainak társaságában egyezséget kötött vele, amely örök békére szólott. Mindenesetre feltűnő, hogy Korbáviai Gergely, Lipcse várának ura, nincs az egyezség szerzői között, aminek alig lehet magyarázatát adni.

A körmöci békét „örök békének" kívánták a felek tekinteni, de az semeddig sem tartott. Nem lehetetlen, hogy a Hunyadi-ház ellenségei tüzelték Giszkrát a lázadásra és fegyverfogásra, ki sem az országgyűlési végzésekre, sem a hozzá intézett felhívásokra, hogy tegye le a fegyvert, nem adott semmit. Hunyadi erre hadai élére állott s Gömörön keresztül a bányavárosok felé vonult, mindenütt pusztítva a csehek birtokát, mire Körmöcön jött létre 1449 december 5-én Giszkra és Hunyadi között egy félévi fegyverszünet,

---

testimonio litterarum communi sigillo nostro firmandarum. Ipseque Dominus Johannes Giskra ect. habitis eisdem castris cum aliis supradictis civitatibus et possessionibus tenebitur castra Richno, Sarus, Nagida et Rewische illis, quorum fuerunt reddere et assignare.

Giszkránák a rendek számára kiállított oklevélből csak a következő sorokat emeljük ki: Et quum prescripta castra et loca in dicto Solio existentia per reges Hungariae pro solaciis venaticis potissime constructa sunt et semper fuerunt, ideo iuxta litteras sepedictorum prelatorum nobilium et procerum, dum aliquis regum Hungarie a nobis processu temporum pro sua serenitate iterum rehabere a nobis voluerit, ex tunc idem dominus rex castra et loca cum villis et possessionibus ad ea spectantibus valore equivalencia dare debeat et teneatur. (*Tóth-Szabó:* i. m. 211. l. és *Okmt.* XXXII. és XXXIII.) — *Zichy*, Okmt. IX. 169. l.

amely szerint Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és a bányavárosok továbbra is Giszkra birtokában maradtak.[164]

Ez a második körmöci egyezség is hiábavaló törekvés volt a béke érdekében. Giszkra kibékülvén Pongráccal,[165] ezt is megszegte, mire Hunyadi újra ellene vonult, de Losonc táján 1451 szeptember 7-én vereséget szenvedett. Miután újabb erőket vett maga mellé, újabb támadást intézett a cseh vezér ellen s több várát elfoglalta s főfészkét, Zólyomot, felégette. Tovább is folytatta volna foglalásait, de az országos tanács felfogta sujtó karját s békét kötött Giszkrával, mire Hunyadi sem szállott többé vele szembe.

Frigyes császár 1452 szeptember 4-én kiadta Lászlót Cillei Ulriknak, mire Hunyadi egész váratlanul örök békére lépett Giszkrával, minthogy megengedhetetlennek tartotta, hogy az ifjú király Cillei befolyása alá kerüljön. László elfoglalván a trónt, megjutalmazta mindazokat, akik iránta hűséggel voltak. Megjutalmazta 1453-ban Corbaviai Gergelyt is azzal, hogy új adománylevelet állított ki számára Zólyomlipcse vára és uradalmára nézve, megerősítván azt az adománylevelet, amelyet anyja 1441-ben kiadott.[166] Egyben meghagyta a sági conventnek, hogy Gergely comest Lipcse vára s birtokaiba iktassa be.

Nem részesült azonban jutalomban Giszkra minden hűsége dacára, ami őt nagyon elkedvetlenítette. Egyideig Bécsben tartózkodott s csak 1453 nyarán jött vissza Magyarországra s állandóan Zólyomban lakott, távol minden mozgalomtól s ellenségeskedéstől. A bányavárosokat ekkor is zavartalanul bírta, tisztviselőket nevezett ki a körmöci kamarához s élvezte annak jövedelmeit.[167] Mátyás királlyá választása azonban megzavarta nyugalmát, mert attól tartott, hogy rablással szerzett birtokait elveszik tőle; foglalkozott tehát azzal a gondolattal, hogy Kázmér lengyel királyt hívja meg a trónra s ezt személyesen is tudtára adta. Ez volt az ok, hogy Mátyás Rozgonyi Sebestyént küldte ellene s a felföldi városokat is felszólította, hogy teljes erejükkel támo-

---

[164] *Tóth-Szabó:* i. m. 246.

[165] Giszkra és Pongrácz a kibékülést Körmöcbányán 1451 julius 1-én szerződéssel pecsételték meg, hogy a köztük lévő ellenségeskedést, amelyből úgy az országnak, mint László királynak csak kára van, beszüntetik s Hunyadinak segítséget nem nyujtanak. Mint Giszkra pártján lévő szerződő felek a már többször említett felsőmagyarországi és a bányavárosokon kívül szerepelnek még Korbaviai Gergely Zólyomlipcse kapitánya, Jodok (de Kwssaw) Végles kapitánya, Kolar (így) Péter Saskő várának kapitánya. (*Tört. Tár* II. 208. l.)

[166] N. R. A. Elench. 9. l. *Orsz. ltár.*

[167] *Tóth-Szabó:* i. m. 409. és Okmt. LI.
Tört. Tár 1884. 602.

gassák vezérét.[168] A felvidéki városok és várak egymásután a magyarok kezére kerültek, mire Giszkra teljesen elvesztette kedvét a további ellenállástól s személyesen előadott kérelmére megbékült a királlyal Vácott 1462 május elején, aki neki a meghódolásért 25.000 aranyat fizetett s ezenfelül Solymos s Lippa várát adományozta.

Bél Mátyás ezen két vár említésénél azt a hibát követi el, hogy Solymost Zólyomnak, Lippát pedig Lipcsének veszi s hozzáteszi, hogy ezen adománnyal Giszkra jogos birtokosa lett Zólyomnak, amelyet idáig erőszakkal tartott elfoglalva.[169] De Mátyás éppen ezzel az adományával, amely tiszta magyar területen feküdt, igazolta államférfiúi bölcseségét, hogy elvonta Giszkrát a Felvidékről, ahol állhatatlanságának már ismételten jelét adta.[170] Róla még csak annyit, hogy ezentúl hűségesen kitartott Mátyás mellett. Résztvett a bosnyákországi hadjáratban, ott volt Kosztolány alatt, ahonnan Mátyás Svehlát, az utolsó cseh rablót kiostromolta s elkísérte urát Zólyomba egykori lakóhelyére is; része volt az erdélyi lázadás leverésében, a moldvaországi vállalatban s együtt harcolt a magyarokkal Podiebrad György, egykori barátja és pártfogója ellen. Halála 1468 vége és 1471 eleje között következett be.[171]

Giszkra meghódolása természetszerűleg hatással volt a többi felsővidéki kapitányokra is. A legtöbben átadták váraikat s Mátyás zsoldjába állottak. Másokat pénzzel kellett kielégíteni, de évek multak el, míg a teljes nyugalom helyreállott. Legkésőbben köszöntött be a béke Liptó, Zólyom, Turóc megyékre és a Vág völgyére, ahol még mindig voltak bratrik, akikhez időnkint új külföldi csapatok csatlakoztak. A Felvidéken Szapolyai István intézte a harcot,

---

[168] *Teleki:* Hunyadiak kora III. 73.
Kachelmann: Gesch. d. ung. Bergst. III. 69.

[169] Nempe toto quinquennio protractum bellum, tum demum finitum est, quum Giszkra victis dissipatisque sociis, Matthiae se dedidit, ab eo Liptscha et Zolio donatus. Nam ita Bonfinius (Decad. III. Lib. X. pag. 530—47.) verba Matthiae, quibus Giszkram adfatus est, recitat: Quod nostra sine bello reddideris, quod nihil ultra negotii esse censueris, haec imprimis a Matthia tuo nunc habeto: Lippam (lege Liptscham) et Zolyom oppidum tibi recipito... Atque eum in modum urbis Zoliensis, quam inique usurpaverat hucusque possessio Giszkrae confirmata est. — A Bél-féle felfogást Sasinek s Konček is magukévá tették. (*Slovenske Pohlady* XXI. 405., továbbá *Hormayer:* Taschenbuch f. d. vaterländ. Gesch. VII. 190. l. s a Zólyomlipcsei Gizella munkásárvaház 1873—1883. évi Értesítőben megjelent Lipcse várának története c. értekezés írója is.

[170] Különben minden kétséget kizár a Tóth-Szabó többször idézett művéhez kapcsolt Okmánytár LXXXII. sz. oklevele, amely az adományra vonatkozik s azt így határozza meg: castrum nostrum Solymos vocatum in comitatu Orodiensi existens.

[171] *Tóth-Szabó:* i. m. 331.

de a teljes békét csak Mátyás állította helyre 1463-ban, majd Svehlának a Kosztolány melletti csatában való leveretése után a nyugati részeken is 1467 elején.

Lipcse várának ura, Horváth Gergely, Erzsébet királynétól, László későbbi megerősítésével, bírta az uradalmat. Most, hogy az ország a csehektől megszabadult s Mátyásnak meghódolt, itt volt az ideje, hogy a Horváth-család a törvényes királytól is újabb donatiót szerezzen. Ezt azonban már nem Gergely szerezte meg, hanem a családnak egy másik ága (?), amely az orbászi előnevet használta.[172] 1464-ben állította ki a király az adománylevelet Horváth Damián és Péter számára, miután ezek az előzőleg, még 1441-ben lefizetett 10.000 frtnyi zálogösszeget 2000 aranyforinttal megtoldották.[173] A Zólyomlipcsén — „in Castro et Civitate similiter Lipcse sub eodem castro sita" — kiállított donationális levelet követte a budai káptalanhoz intézett rendelet a beiktatás iránt, mert a következő évben már jelenti a káptalan a királynak, hogy a statutiót annak rendje és módja szerint végrehajtotta.[174]

Az új birtokosok közül csak Damián szereplését ismerjük, ki 1463-ban, amikor Mátyás Zólyomban való tartózkodása alkalmával Jeczenye számára bizonyos kiváltságokat adott, Visegrád és egyúttal Lipcse várának kapitánya volt. Az utóbbi minőségben kapja a király parancsát, hogy se ő, se az általa a lipcsei várban kirendelt alkapitányok a végínségre jutott jecenyeieket adókkal ne zaklassák. Abból a körülményből, hogy Horváth Damián Visegrád várának kapitánya volt, világos, hogy a király kedves híve volt, ki szeretett tartózkodási helyének őrizetét csak megbízható emberére ruházhatta. Őt és a zólyomi kapitányokat szólítja fel a király Zólyomban 1463-ban kiadott rendeletében, hogy a besztercebányaiakat vámokkal ne zaklassák, minthogy azok Zsigmond király szabadalma értelmében ilyenektől mentesek.[175]

---

[172] Orbász vármegye szintén Horvátországban volt s az Unna és Verbász között terült el. (*Pesthy:* Eltünt régi vármegyék 457. l.)

[173] *N. R. A.* Elench. 92. 16. l.

Wenzel: Az alsómagyarországi bányavárosok és a Dóczyak 64. l. felsorolja a lipcsei vár tartozékait, de Breznóbánya, amely az 1441-iki és 1455-iki oklevélben fel van véve, az 1464-iki adománylevélből hiányzik, de viszont jelenti a budai káptalan, hogy a Horváthokat Breznóbánya birtokába is bevezette. (*N. R. A.* Elench. 92. Az Orsz. ltárban.)

[174] Megjutalmazta a király az általunk már ismert Kolar (Koler) Pétert is, amikor Revistye várát neki 4000 frt ellenében 1463-ban inscribálta. (*N. R. A.* fasc. 1666. nro. 36. *Orsz. ltár.*)

[175] *Besztercebánya vár. ltára* fasc. 1. nro. 8. és Stadtbuch XXV. l.

V.

Horváthék Lipcsét Mátyás adományából mindössze csak hat évig birtokolták. Mi volt az oka, hogy ezen birtok visszaszállott a királyra, hűtlenség avagy kiváltás, nem tudjuk; 1470-ben már új gazdája van a király adományából Ernuszt János és két fia Zsigmond és János személyében.

A család Mátyás király korában tünt fel és emelkedett tekintélyben és gazdagságban, de I. Ferdinánd idejében János dédunokájában, Gáspárban, már ki is halt. Némelyek zsidóeredetűnek mondják, Istvánffy svédnek; egyesítve a két állítást, svéd származású zsidó lehetett. A család feje, I. János, kikeresztelkedvén, egyre emelkedett s gazdagodott s kincstárnokságig vitte. Megszerezte Szklabina várát és uradalmát, Csáktornyát s 1470-ben a lipcsei uradalmat. 1474-ben Horvátország bánja, Zólyom és Kőrös vármegyék főispánja volt.[176] Bányászattal is foglalkozott s Mülstein Vid társaságában 6200 frtért megvette a Károli—Jung-féle bányákat Óhegyen és Urvölgyön,[177] mire a király 6000 frt tartozása fejében elengedte neki a bányaadót,[178] de elengedte azt a 100 frtnyi adót is, amelyet besztercebányai háza s a hozzátartozó falvakban bírt fekvőségei után Besztercebánya város pénztárába fizetnie kellett. Egyik fia, Zsigmond, 1475—1505-ig pécsi püspök volt, aki a bányászathoz tartozó fürdőt s annak jogát Besztercebánya városának ajándékozta.[179]

A nagyértékű vagyonról szóló donatiós levelet Mátyás Budán 1470 április 3-én állította ki[180] s meghagyta egyúttal

---

[176] *Thurnschwamb* naplója a besztercebányai vár. ltárban s magy. fordításban, *Zivuska:* A besztercebányai m. kir. Erdőigazg. régi okiratainak tartalomjegyzékében 11. l.

[177] A király consensusa Dl. 38867. az *Orsz. ltárban.*

[178] *Dl.* 38867. *Orsz. ltár.*

[179] *Jurkovich:* Besztercebánya egészségügye a multban c. tanulmánya a *Népegészségügy* VIII. évf. 1496. l.

[180] Nos Matthias D. Gr. Rex Hungariae ect. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod nos attentis et consideratis fidelitate et servitys fidelis Nostri Egregy Johannis Ernst Civis Budensis, aulae nostrae Militis compatris nostri, quae idem nobis in diversis Negotys tum ad augmentum et utilitatem status Regni nostri nostrumque commodum et honorem pertinentem Nobis et Sacrae Coronae Regni Nostri exhibuit et inpendit. castrum nostrum Regale Lypche vocatum, necnon oppidum similiter Lypche appellatum cum Tributo in eodem exigi solito ac Possessiones Panyk, Lehotka, Zezank, Zelecz, Prihoda, Pothkonyez, Hedellehota, Luchethyn, Mezybrod, Brwzna, Zenthandras, Razthoka, Nemethfalw, Zahrovca, Dubowa, Zamesthe, Jezyna, Predayna, Felsewlehotka, Alsolehotka, Lopeya, Sebnicz, Hronicz ac Praedium Zwbor, nec non tributum in Possessione Lebetha exigi solitum et Molendinum in Territorio Possessionis Berzenbanya habitum ... ad idem Castrum Lypche pertinentes, quod et quae nunc in manibus eiusdem Johannis Ernst pro certa summa

a budai káptalannak, hogy Ernusztot szabályszerűen iktassa be az uradalomba. Nemsokára már jelenti is a káptalan, hogy kanonoktársa, Ujfalussy Benedek, Jenke Miklós homo regius jelenlétében Ernusztot az uradalomba beiktatta, mely alkalommal jelen voltak: Mikofalvy Péter, László és János, Rakithói György, Petőfalvi László, Zólyomvármegye szolgabírája, János, körmöcbányai aranyelválasztó és Kolman János, Besztercebánya tanácsának tagja.[181]

Ezzel a statutioval birtokába lépett Ernuszt János az uradalomnak, amelyhez most is ugyanazon községek tartoztak, mint az előző donatiókban. Új s azóta eltűnt község Zezank, Zahrovca és Zubor. Új s az előző donatiókból hiányzó adomány a libetbányai adó és a Breznóbánya területén levő malom, míg maga Breznóbánya, amely az 1465-iki statutióról szóló jelentésben bent volt, hiányzik. A breznóbányai malmot most újra a zólyomlipcsei uradalom tartozékának minősíti a donatió, holott azt Zsigmond 1406-ban az uradalomból kiszakította s Breznóbányának adományozta.[182] Ezen adományt megerősítette II. Ulászló, I. Ferdinánd s végül Miksa is 1568-ban.

Midőn Zólyomlipcse s egyéb birtokok Ernuszt János kincstartó hűtlensége folytán a királyi fiscusra szállottak, Mátyás ezeket részben magának tartotta meg, részben fiának, Corvin Jánosnak adományozta, de nagy részük jövedelmét Hunyadi Jánosné élvezte, ki ezen birtokokat ismert kuporgató természeténél fogva nem volt hajlandó fia második feleségének, Beatrixnak átengedni. Halála után is (1484) a vagyont unokája örökölte, s pedig Mátyás saját adományából, ki akkoriban Beatrix ellenére is, mindenképpen igyekezett kiszemelt örökösének vagyonát s azzal hatalmát is öregbíteni. Kétségtelen, hogy Beatrix, bármennyire kívánta is s bármennyire szorult is rá pazarló költekezése mellett a nagyobb jövedelemre,[183] sohasem

---

pecuniarum ... pro pignore habentur, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentys quibuslibet .... memorato Johanni Ernst ac Sigismundo et Johanni filys suis ispsorumque heredibus et posteritatibus universis.... de manibus nostris Regys dedimus, donavimus et contulimus. Datum Budae ect. (Dl. 38867. *Orsz. ltár.*)

[181] Dl. 38867. *Orsz. ltár.*

[182] Donatio Sigismundi Regis super quodam Molendino in fluvio Gron et in territorio Civium de Briznobanya decurrente, quod hactenus ad castrum Regium Lypche pertinebat, memoratis civibus pro eorum utilitate et commodo in perpetuum facta Ao. 1406. die festi Nativitatis B. M. V. *(N. R. A.* fasc. 1654. nro. 45. Elench. 91.)

[183] Már leánykorában is pazarló, rossz gazda volt, ki amellett titkolta és palástolta könnyelmű pénzpocsékolását. Tartozott rokonainak, unokaöccsével, az esztergomi érsekkel, fizettette néha tartozásait, elzálogosította ékszereit, adósságot csinált, sőt egy ízben bécsi udvartar-

birta azon uradalmakat, amelyeket Borbála vagy Erzsébet királynék bírtak. A bányavárosok s velök Zólyomlipcse, Zólyom, Dobronya és Saskő mégis az ő birtokába mentek át, de mikor és mi módon, az ismeretlen, feltehető azonban, hogy 1478 előtt, úgy, hogy az ezen évben a bányavidéken végzett királyi látogatás már a királyné ünnepélyes beiktatásának egy neme lehetett.

A látogatás ekkor csak a bányavárosoknak szólott,[184] amelyek gazdagsága s szorgalmas munkája különösen érdekelhette a királynét. Kétségkívül felkeresték a magas vendégek és a kíséretükben levő nagy urak, mint Dóczy Orbán prépost, Mülstein Vid, körmöcbányai kamaragróf s mások, a szépfekvésű várakat is, Saskőt, Lipcsét, Dobronyát s pihenőt tartottak Besztercebányára vezető útjukban Zólyomban is.

Beatrix királyné rendelkezéseit a bányavárosokkal szemben többnyire a kapzsiság és kíméletlenség jellemezte. Be nem érve biztosított jövedelmeivel, melyeket rendesen már előre elköltött, többször rendkívüli adóval rójja meg városait s a szolgálmányok teljesítése érdekében kibocsátott rendeletei is csak úgy hemzsegnek a szigorúbbnál szigorúbb ráparancsolásoktól, sürgetésektől és fenyegetésektől.[185] S ilyen kizsákmányoló gazdálkodás mehetett végbe a királyné uradalmaiban is, csakhogy minél több pénz mehessen a királyné rendesen üres pénztárába.

Ez volt a helyzet, amikor a nagy király 1490. április 6-án három napi halálküzdelem után Bécsben meghalt. Midőn hirtelen fellépett betegsége első megnyilvánulásánál fájdalmában kiáltozni kezdett, Dóczy Orbán egri püspök, Geréb Péter és Báthory István rohantak a betegszobába, hogy a királyon segítsenek. Az emberi segitség azonban hiábavalónak bizonyult. Dóczy ezentúl állandóan a királyné mellett tartózkodott, akihez a hála köteléke is fűzte, azért a pártfogásért, amelyben a király előtt akkor részesítette, amikor alaptalan feljelentések folytán közel volt az elfogatáshoz. A trónutódlás kérdésében is Bakócz Tamással, Báthory Istvánnal s Szapolyai Istvánnal a királyné pártján volt, aki budai házában otthonra is talált, amidőn a királyi palotában a Corvin Jánossal való együttlakás már tűrhetetlen volt. Innét kormányozta

---

tásainak költségét sem tudta kifizetni s elzálogosította a zólyomi uradalmat Frangepán Bernardinnak 7000 frtért. (*Berzeviczy:* Beatrix királyné 274. l.)

[184] *Kachelmann:* Alter u. Schicksale d. ung. Bergst. 121. l.
Bonfini Dec. IV. lib. V. 436. l. azt mondja, hogy a királyi pár ezen utazása 1478 tavaszán a bőjt leteltével ment végbe. Selmecbányán május havában voltak.
Kachelmann: Gesch. d. ung. Bergst. 107. l.
Ipolyi: Besztercebánya városa műveltségtört. vázlata 82. l.

[185] *Berzeviczy:* Beatrix királyné 266. l.

a királyné Dóczy Orbánnak mint nádorhelyettesnek segítségével az országot s innét indult ki minden törekvése, hogy a leendő királynak híveket szerezzen. Ez a törekvés természetesen nagy mértékben igénybe vette anyagi erőforrásait, amelyeket sűrű birtokadományozásokkal s kölcsönökkel kellett újra megtölteni. Így jutott Dóczy 1490. november 20-án a lipcsei és saskői uradalmakhoz, amelyeket talán a királyi pár besztercebányai útjából, de mindenesetre mint Revistye várának ura már ismert.[186] Készségesen éppen úgy, mint több évvel ezelőtt királyának,[187] úgy most a királynénak nyujtott pénzbeli segítséget, aki azt — mint a donatiólevél mondja — hálából az országtól vett jótéteményekért az országot támadó ellenségek megtörésére akarja fordítani.[188] Ezen donatio alapján Dóczy Orbán és testvérei, Balázs és János, László Balázs fia, továbbá János fiai: Damián, Kelemen, Orbán, Tamás és Gergely, végül Ferenc, az elhalt Benedek fia megkapták 16.000 aranyforintért Zólyomlipcse és Saskő várát összes tartozékaival együtt.

A királyné ezen adománylevelét megerősíti Ulászló is, megismételvén azon kijelentését is, hogy védelmében fogja az új birtokosokat részesíteni, amennyiben pedig ezt tenni nem tudná vagy nem akarná, 16.000 frtot fog a Dóczyaknak fizetni.[189] Ugyanakkor kiadja Ulászló a birtokbaiktatás iránti rendeletet a budai káptalanhoz, amely azt a következő július 19-én és következő napjain végrehajtotta. Mint a káptalan kiküldötte jelen volt Leleszi Mihály kanonok és Radvánszky György mint homo regius; mint szomszédok és érdekeltek Stürzer György, Glocknitzer Benedek, Kochwich János, Lenga János (utóbbi kettőnek a neve ily írásban ismeretlen), Mülstein Vid, Königsberger Mihály Besztercebányáról, Justh András Véglesről, Mikefalvi László, Petőfalvi Gáspár és László, Lukaviczky László, Dubraviczky Miklós és György és

[186] *N. R. A.* fasc. 1666. nro. 36. A Litterae Doczyanae című iratindex egyik tétele így szól: Fassionales Capituli Budensis Petri Czehek de Leva super Castrum Revistya per Mathiam Regem cum magnis sumptibus a Bohemis occupatum ac Urbano Episcopo inscriptum, 1479.

[187] *Teleki:* Hunyadiak kora V. 407.

[188] Quod cum in praesentiarum hoc regnum Hungarie videamus gravissime incommodis molestari et affligi, variisque et intolerabilibus iniuriis affici per Polonos, igni cedibus, rapinis et omni crudelitatis genere devastari et absumi .... ne itaque hoc malum in perniciem et excidium Regni temere eo usque serpat, quo tantae calamitati Regni succurri non possit, multis copiis undique per Regnicolas comparatis partis etiam atque officii nostri esse et nostrae pietati imprimis congruere duximus in maximo iam discrimine fluctuanti et quasi labenti Regno providere opemque ferre debere, quod eo propensiori animo fecimus, quo de predicto Regno multa amplissimaque beneficia accepimus, que pro debito gratitudinis et officy aliquo vicissitudine compensanda fuerunt... (*N. R. A.* fasc. 1666. nro. 36. *Orsz. ltár.*)

[189] Pozsony, 1490 nov. 29. (*N.R. A.* fasc. 1657. nro. 56. *Orsz. ltár.*)

Osztroluczky Demeter. A statutio ellenmondás nélkül ment végbe, ami csak úgy történhetett, hogy a breznóbányaiak nem tudták, hogy az eladományozottak között ők is ott vannak,[190] de tiltakozott a vagyonnak elidegenítése ellen a királyi jogügyek igazgatója.[191]

Ezen adománnyal a Dóczyak eddigi pozsonyi s nyitrai birtokai szerfölött megszaporodtak s egyúttal hatalmuk és befolyásuk is nagyon megerősödött, jóllehet csak 1478-ban kapta Orbán prépost a magyar nemességet.[192]

Míg Orbán püspök, a nagy vagyonszerző élt, testvérei és leszármazottjaik békésen viselkedtek egymással szemben.

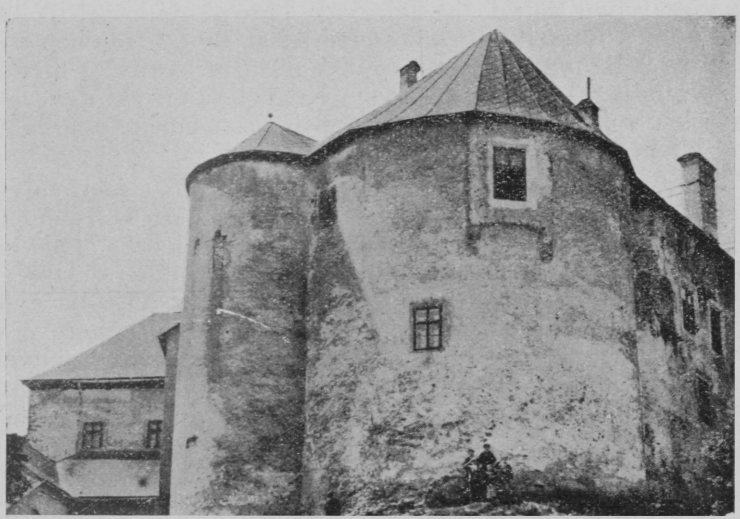

Zólyomlipcse-vára észak felől. (Baloldalán a kápolnabástya).

Azon voltak, hogy vagyonukat szaporítsák, amiben Orbánon kívül főleg Ferenc, cubiculoriorum regalium magister és Bars vármegye ispánja járt elől s amiben II. Ulászló s II. Lajos gyönge uralkodása sok módot s alkalmat nyujtott. Orbánnak 1492. október 21-én bekövetkezett halála után azonban sohasem szünt meg többé a perlekedés, civódás egymás és a szomszédok között. Főleg a szomszédos bányavárosokkal állottak hadilábon. Magok bányajogosítvánnyal nem bírtak ugyan, de mégis bányaművelésbe fogtak, ami pedig a bányavárosok jogainak megsértésével járt, amelyeket különben is — privilegiumaik dacára — megakadályoztak abban, hogy bányá-

[190] *Wenzel:* Az alsómagyarországi bányavárosok és a Dóczyak 7. l.
[191] *N. R. A.* fasc. 1666. nro. 36. *Orsz. ltár.*
[192] *N. R. A.* fasc. 547. nro. *Orsz. ltár.*

szati célokra a Dóczy-uradalmakban fát vághassanak.[193] Ebből erőszakoskodások s nyilt hatalmaskodások származtak, amilyen volt a ladoméri és zsarnócai rajtaütés, gyujtogatás, rablás. Annyira mentek a Dóczyak, hogy magát Beatrixot panaszolták be a nádori törvényszék előtt, hogy ő biztatja a városiakat a család ellen. Megvilágítja a helyzetet még jobban az a nagyfontosságú okirat, amelyet a bányavárosok 1502. május 18-án tudtak a királytól kieszközölni, amely felhatalmazza őket arra, hogy megtámadóik, névszerint a Dóczyakkal szemben, amidőn jogaikat sérteni akarják, saját erejökkel védekezhessenek.[194]

Viszályban voltak a Dóczyak Thurzó Jánossal is, aki 1500. után a Beatrixnak kölcsönzött 200.000 frt. fejében zálogul bírta a bányavárosokat s Zólyom várát. Annyira mentek, hogy valósággal leselkedtek reá s élete ellen törtek, úgy, hogy kénytelen volt Dóczy Ferenc előtt panaszt emelni unokatestvérei ellen.

De nem férték meg a rokonok egymás közt sem; folyton civakodtak s agyarkodtak egymással.[195] Ezért is ismételten megkísérlették a birtokfelosztást: így legelőször 1500-ban, majd meg 1519-ben, de mindannyiszor új viták s kétségek miatt abbahagyták a végleges felosztást. Az 1500-ik évben foganatosítandó felosztásra nézve a család kérelmére a király is rendeletet menesztett a garamsztbenedeki conventhez,[196] de az osztást János és fiai egyik helyről a másikba való elbúvással lehetetlenné tették, utóbb pedig végrehajtása ellen

---

[193] Vobis id gratiose duximus annuendum et concedendum, ut si de cetera praefati nobiles de Nagluche aut alii quipiam vos in libertatibus vestris tarbare, ac telonium super vos et cultores montanarum exigere, vel a succisione lignorum in silvis praetactis habitorum vos, vel homines vestros prohibere voluerint, vos pro libertatis vestrae privilegio eis resistere, vosque contra ipsos protegere et defensare possitis et valeatis. (*Wenzel:* i. m. 47. l.)

[194] Nagy vizsgálat folyt ilyen ügyben 1500-ban is, amikor a zólyomi, honti, barcsi és turóci nemesek, továbbá a szomszéd városok bírái a szent keresztre tett esküvel igazolták a bányavárosok jogait. E vizsgálat alapján a király augusztus 17-én megerősítette a bányavárosok kiváltságait. (*Kachelmann:* i. m. III. 127.)

[195] Áttekinthetőség céljából közöljük a minket érdeklő Dóczyak rokonságát feltüntető családfa-részletet.

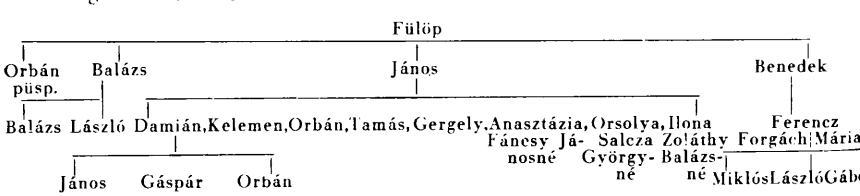

[196] *N. R. A.* fasc. 1638. nro. 32. *Orsz. ltár.*

tiltakoztak.[197] Maradt tehát minden a régiben, Lipcsén János fiai laktak, akik most már a Lipcsey nevet használták, Balázs fiai Revistye várában, Saskőt pedig közösen bírták.

1500-ban még egy birtokfelosztást kellett volna a budai káptalannak foganatosítani, de ezt is megakadályozták a Lipcseiek s december 13-ára halasztották, de a közös jövedelmet már akkor két részre osztották.[198]

A Dóczyak zólyomlipcsei és saskői birtoka azonban nem volt teljes biztonságban, dacára annak, hogy már tíz éve birtokolták azt. 1500-ban azt jelenti ugyanis a ságri convent, hogy a Dóczyak nem akarták azt az összeget felvenni, amelyet annak idején Zólyomlipcse és Saskő birtokáért, mint zálogért Beatrixnek lefizettek.[199] Ki tette le ezt az összeget, az ismeretlen, de valószínű, hogy György, a korbaviai gróf, akinek családja előbb birtokolta Lipcsét, s aki ekkor pert is indított ezen uradalomért a Dóczyak ellen.

Ugyanekkor perrel támadta meg a családot Bakócz Tamás érsek is Revistye birtokáért s 1504-ben a ságri convent jelentéséből már megtudjuk, hogy a korbaviai comest Lipcse uradalmába a királyi curia ítélete folytán beiktatta.[200] A Dóczyak azonban a statutio dacára is benn maradtak a birtokban, amit csakis annak a nagy befolyásnak lehet tulajdonítani, amellyel Dóczy Ferenc azokban a zűrzavaros időkben a királyi udvarban bírt.

Valamivel jobb viszonyban éltek a Dóczyak ekkortájt a három főbányavárossal, Körmöccel, Selmeccel és Besztercebányával, de annál nagyobb volt a háborúság, amely köztük és Breznóbánya között kitört s szinte az elkeseredésig dühöngött.

Breznóbányát a legrégibb donatiókban, u. m. az 1424-iki Borbála-félében, nem találjuk a lipcsei vár tartozékai között

---

[197] Az esetet a szentbenedeki convent kiküldöttje a következőképen jelentette a királynak. Pünkösd másodnapján megjelent az osztóbizottság, amelyhez Dóczy László és Ferenc is csatlakoztak, Zólyomlipcsén, de sem Dóczy Damiánt vagy Tamást, sem atyjukat Jánost, nem találta odahaza, de azt mondták neki, hogy a keresett urak Saskőn vannak. Itt sem találta meg őket. Várta őket két napon át, de a Dóczyak csak nem mutatkoztak. Ekkor újra Lipcsére vette útját, de Besztercebányán találkozott Damiánnal és az öreg Jánossal s megbeszélték az osztozkodást. Erre Ferenc és László haza készültek menni s velök készült menni a conventbeli is s a bizottságnak több tagja. Alig értek azonban Királyfalvára, amikor Damián úr utánok sietett s keresztény hitére s becsületére fogadta, hogyha a bizottság eljön Lipcsére, kész az osztozkodást megcsinálni. Erre mindnyájan Zólyomlipcsére indultak. Midőn azonban itt munkához akartak látni, akkor János kiüzent a bizottságnak, hogy tiltakozik az osztozkodás ellen s hogy a királyhoz folyamodik ellene. (*Wenzel:* i. m. 50. l. — *N. R. A.* fasc. 1658. nro. 52. *Orsz. ltár.*)

[198] *N. R. A.* fasc. 1658. nro. 53. *Orsz. ltár.*

[199] *N. R. A.* fasc. 1658. nro. 54. *Orsz. ltár.*

[200] *N. R. A.* fasc. 1659. nro. 33. *Orsz. ltár.*

felsorolva, de ott van már az 1441-ikiben, az 1455-ikiben, az 1465-ben végrehajtott beiktatásról szóló jelentésben s megvan az 1490-ikiben, amikor Beatrix a Dóczyaknak inscribálja az uradalmat. A város a királyné birtoka volt ugyan, de nem a zólyomlipcsei váré s az inscriptio is világosan kiemeli a „salvo iure alieno"-t, a mások jogainak épségben való tartását, s még határozottabban szól a királynak 1494-ben a város számára kiadott privilegialisa, amelyben a város összes szabadalmait és kiváltságait megerősíti. Mindezek dacára a Dóczyak ragaszkodtak a Beatrix-féle inscriptióhoz s makacsul jobbágyaiknak tekintették a város szabad polgárait, sőt az akkori állapotokat jellemzően még a királytól is tudtak követeléseiket támogató rendeleteket s parancsokat kieszközölni. 1512-ben s 1513-ban egymásután kapják a rendeleteket a breznóiak, hogy ismerjék el Dóczy Ferencet és Damjánt földesuraiknak,[201] a besztercebányaiak, hogy ne izgassák Breznóbánya lakóit uraik ellen,[202] Zólyomvármegye pedig, hogy ne nyujtson támogatást a városnak, amidőn az engedetlenséget tanusít földesuraival szemben.[203] Nagy szálka volt a Dóczyak szemében a malom is, amely valamikor tényleg a vár tartozéka volt, de amelyet Zsigmond már száz éve odaajándékozott a breznóiaknak. Ezt hamarosan elfoglalták a Dóczyak, de a breznóiak újra erővel visszavették. Erre újra királyi rendelet jelent meg, amelyben szigorú parancsot kapnak, hogy adják tüstént vissza a malmot földesuraiknak s engedelmeskedjenek nekik.[204] 1513-ban Verbőczyt is utasítja a király, hogy a malom elfoglalása ügyében járjon el,[205] majd pedig, hogy a három bányaváros által Lipcsétől, Saskó és Revistyétől eltulajdonított határokat vizsgálja felül[206] s még ugyanazon évben kemény rendeletet eszközöl ki Dóczy Ferenc a királytól Besztercebánya számára, hogy fej- és jószágvesztés terhe alatt engedelmeskedjék a király parancsainak.[207] 1514-ben Thurzó György, a körmöci kamara grófja, kap egy királyi rendeletet, hogy ne támogassa Breznóbánya polgárait, ne adjon nekik tanácsokat a Dóczyakkal szemben, minthogy azok a lipcsei vár alattvalói.[208]

Verbőczy kiküldetése nem járt kielégítő eredménnyel, mire a breznóiak közvetlenül a királyhoz fordultak panaszukkal, de most sem jártak jobban. A király válasza úgy hang-

---

[201] *N. R. A.* fasc. 1659. nro. 73. *Orsz. ltár.*
[202] *N. R. A.* fasc. 1569. nro. 74. *Orsz. ltár.*
[203] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 1. *Orsz. ltár.*
[204] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 6. *Orsz. ltár.*
[205] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 11. *Orsz. ltár.*
[206] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 12. *Orsz. ltár.*
[207] *N. R. A.* fasc. 1660. nro 15. *Orsz. ltár.*
[208] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 17. *Orsz. ltár.*

zott, hogy a Dóczyak feladata őket jogaikban megvédeni, de egyúttal nekik áll módjukban ezeket tetszésük szerint megváltoztatni: azután megparancsolja nekik, hogy összes birtokaik elvesztése és a hűtlenség vádjának terhe alatt rögtön adják vissza az eltulajdonított malmot. Ellenkezőleg máris jogot adott a Dóczyaknak, hogy a breznóiakat személyükben és vagyonukban úgy büntessék, amint azt jónak látják.[209]

De ez a nagy pártfogás a sok igazságtalansággal szemben nem maradt következmények nélkül. Hozzájárult ez is egy okkal ahhoz a gyászos mozgalomhoz, amely akkor az országot dúlta s amelynek hullámai a Felföldet is érintették. Az eddigi rendeletek hangjával és tartalmával szemben most enyhébbek jelennek meg. A Dóczyak börtöneiben elég breznóbányai bányász lehetett elzárva, akiknek szabadonbocsátását a király most a nagy pórlázadás idején sürgette, nehogy ezek is a föld népével egyesülve a nemességre törjenek. Amidőn pedig ezek kiszabadultak, a király újabb rendelettel meghagyta a Dóczyaknak, ne zaklassák sem a breznóiakat, sem a többi bányásznépet, ne követeljenek tőlük vámokat, míg a parasztlázadást le nem csillapítják s az ország nyugalmának helyreállta, a fenforgó vitás kérdések megoldást nem nyernek.[210]

De nem javult a helyzet a parasztlázadás leveretése után sem. A Dóczyak csak tovább is zsarnokoskodtak a breznóbányaiak és a szomszédos bányavárosok felett.[211] Bizottságok jöttek-mentek, de javulás nem állott be. Ettől a Dóczyak még nagyobb vérszemet kaptak s 1517-ben már fegyveresen támadtak Breznóbányára, felgyujtották, kirabolták s nem kiméltek magát a királyi házat, de a Boldogságos Szűz kápolnáját sem.[212]

Ez a támadás már nyilt hűtlenségi eset volt, amelyre a törvény súlyos büntetést mért. A királyi ügyek igazgatója azonnal megindította a bűnvádi eljárást Dóczy Damián, László, Gergely és Ferenc ellen s felperestársként csatlakoztak a Thurzók is.[213] Az idézés kézbesítésére a szentbenedeki convent kapott megbízást. Bámulni való az a tiszteletlenség,

---

[209] Ipsorum itaque est, vos in juribus vestris et conservare et illa pro arbitrio eorum, dum ipsis libuerit, immutare. Certi autem sitis, quod vobis de cetero nullam penitus protectionem defensionemque nostram contra eosdem dominos vestros suffragari volumus et in hac re a modo nullam spem nullumque refugium in nobis habeatis. (*Wenzel:* Az alsómagyarországi bányavárosok és a Dóczyak 68. l.)

[210] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 25. 26. Orsz. ltár.

[211] Besztercebányát illetőleg fasc. 338. nro. 2., 3., 6. a *besztercebányai vár. ltárban.* Selmecre vonatkozólag az *N. R. A.* 1660. nro. 38. *Orsz. ltár.*

[212] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 49. Orsz. ltár s Wenzel i. m. 74. l.

[213] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 46. *Orsz. ltár.*

amellyel a Dóczyak a király parancsát fogadták. Lászlót Revistyén kereste Farkas testvér augusztus 6-án, de a várnagy be sem bocsátotta a kapun. Másnap elment a convent kiküldöttje Saskőre, hogy Gergelynek kézbesítse az idézést. Ez még elég tisztelettel fogadta a parancsot s kijelentette, hogy a kitűzött időben meg fog jelenni a bíróság előtt. Hátra volt még Lipcse vára, amelynek ura, Damián, volt mindenben a főbűnös. Itt már a várfalakról kiabáltak s ócsárló szavakat zúdítottak Farkas testvérre, aki anélkül, hogy az idézést kézbesíthette volna, kénytelen volt a vár alól eltávozni.

A megindított per nem végződött azonban érdemleges befejezéssel. 1517-ben nem volt országgyűlés, 1518-ban egyéb ügyek foglalták le az országgyűlés munkaidejét s csak 1520-ban hozták azt az ítéletet, hogy bizonyítsák be a Dóczyak ártatlanságukat, mert csak az esetben fognak a hűtlenség vádja alól felmentetni.[214]

A Dóczyak erőszakoskodása azonban nem volt magában álló. Elkövettek hasonló esetet a Thurzók is, amikor a Dóczyak Zólyomlipcse községében és Zsarnócán lévő házát embereikkel megtámadták s kirabolták.[215]

A bácsi országgyűlésen hozott VII. törvénycikk rendelkezése szerint a Dóczyaknak és Lipcseyeknek vissza kellett volna adni a náluk zálogban lévő uradalmakat. A parancsot a sági convent emberének kellett Dóczy Ferencnek Saskő várában és Lipcsey Damiánnak Lipcsén kézbesíteni. Ferenccel nem volt baj, nem találta otthon, de Damiánnál újra rossz fogadtatásban részesült Benedek testvér. Először is nem bocsátotta maga elé, mire a testvér háromszor egymásután azt üzente be Damiánnak, hogy vagy bocsássa be, vagy jöjjön ki maga és vegye át a király parancsát; midőn ezt még negyedszer is megismételte, Damián egyik embere azzal az üzenettel jött ki, hogy ura beteg s hogy semmi dolga a baráttal, de hogy négy nap mulva, még ha bele is hal, ott lesz Budán a felség előtt.[216]

Az izgága természetű Dóczyak, akik szomszédaikkal állandó viszályban éltek, mint már egyszer mondtuk, maguk közt is egyre egyenetlenkedtek s szabadulni szerettek volna egymástól. Újra vagyonfelosztást kértek a királytól 1519-ben, de az most is ép oly eredménytelenül végződött, mint tizenkilenc évvel azelőtt. Most is a meg nem jelenés eszközéhez fordult Dóczy László. A bizottság tagjai, névszerint Radvánszky Boldizsár, Zólyom vármegye alispánja, Illésfalvi István, Micsinszky Gáspár, Dubraviczky György és Lipcsey Damián április 10-én egész nap hiába várták Dóczy Lászlót,

[214] *Wenzel:* i. m. 85. l.
[215] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 54—56. *Orsz. Itár.*
[216] *N. R. A.* fasc. 6. nro. 69.

nem jelent meg. A következő napon Dóczy Ferenc és a convent embere Ladomérba indultak, hogy ott keressék fel László urat; innét elindultak Revistyére, majd Zsarnócára, de sehol sem akadtak rá. Az osztózkodásból tehát megint nem lett semmi. Így jelentették ezt a királynak.[217]

1520-ban egy újabb osztózkodásnak kellett volna végbemenni, de az ezúttal Ferenc akadékoskodásán hiusult meg.[218]

Nevezetes esemény a bányavárosok történetében, amikor ezek más városokkal s számos uradalmakkal együtt nászajándékul Mária királyné, II. Lajos felesége birtokába kerülnek.[219] Mária 1524-ben vette át Zólyom várát, Lipcse vára azonban, valamint Végles, Dobronya és Saskő továbbra is eddigi birtokosaik kezén maradtak, de nem is voltak a Máriának átadott javak közt felsorolva. Az átadás után javult a viszony a bányavárosok és a Dóczyak között. Az előfordult egyenetlenségek lokalizálva maradtak s legfeljebb közönséges határkérdéseken multak, amilyenek mindenütt előfordulnak. Erősítette a jóviszonyt az a körülmény is, hogy a Dóczyak egyik számottevő családtagja, Ferenc, Mohácsnál elesett s most már nem volt senkijök az udvarnál, aki erőszakoskodásaikat védelmezze. Özvegye, Forgách Mária, pedig mindenképpen azon volt, hogy két fia, Miklós és László számára az atyai örökséget megtartsa és biztosítsa. A család legharciasabb tagja, Damián, is elcsendesedett s igen hajlandóvá lett mindent elkerülni, ami egyenetlenségre vezethetne.

Mária bányavárosainak biztosítására 1527 tavaszán Zólyom várába a stájer származású Thurm Kristófot küldte kapitányi minőségben s felhívta a bányavárosokat, hogy ezentúl minden tekintetben reá hallgassanak, minden jövedelmét az ő kezéhez szolgáltassák be.[220] Jóviszonyban azonban a városok nem voltak Thurmmal, aki állásában nem annyira a királyné, mint a maga előnyeit kereste s ezek elérésében durva eszközökhöz is képes volt nyulni.[221] A besztercebányai eseten kívül csak még a Körmöcbánya városa ellen intézett fegyveres támadását említjük, amelynek azonban olyan színezetet adott úrnője előtt, mintha ezt büntetésül cselekedte

---

[217] *N. R. A.* fasc. 1660. nro. 62. *Orsz. ltár.*

[218] *Wenzel:* i. m. 82. l.

[219] *Hatvani:* Magy. tört. Okmt. I. 22. 54—63.

Ortvay: Mária királyné 59. l.

[220] *Mária* rendeletei a besztercebányai vár. ltárban fasc. 100. nro. 14. 16.

[221] 1529-ben, amikor Besztercebánya két tanácsbelije a körmöci kerületi gyűlésből a „Geschaidt"-on (a Körmöc és Besztercebánya közötti nyereg) át hazatért, Thurm rájok lesett s a zólyomi vár börtönébe vetette őket. A tanács ismételten írt a foglyok érdekében, de hiába, — mire a turóci convent előtt tiltakozott az erőszak ellen. (*U. ott* fasc. 21. nro. 22.)

volna azért, mert azt hitte, hogy a város Szapolyai pártjára állott.[222]

A legdurvább sértést azonban mégis csak Zólyomlipcse várának elfoglalásával követte el a Lipcseyekkel szemben, akik tényleg Szapolyai-pártiak voltak. Az előzmények általában ismeretlenek, csak annyit találtunk feljegyezve, hogy Thurm 1531-ben június hó közepe táján fegyveres néppel támadt a várra, amelyet Lipcsey János (atyja Damián akkor már meghalt) gondatlanul és hanyagul őrzött s kénytelen volt azt átadni.[223]

Thurmnak ezen erőszakos cselekedetét magyarázni próbálja egy régi, még 1548 előtt kelt s a király elé terjesztett javaslat, amidőn azt állítja, hogy a két várnak — Lipcse sorsában ugyanis hamarosan Végles és Dobronya is részesült — elfoglalása a bányászat érdekében történt, nehogy mozgalmas időkben innét induljanak ki a bányavárosok ellen bizonyos „praktikák."[224] De ezzel szemben világos, hogy a Dóczyakon és Lipcseyeken nagy igazságtalanság esett, amelyet később több országgyűlésen is tárgyaltak.[225]

Hogy a kapzsiság kergette Thurmot Zólyomlipcse várának és uradalmának elfoglalására, abból is látszik, hogy addig míg úrnőjét közelében érezte, nem mert ilyen kockázatos vállalatba fogni, de mihelyt az, bátyja, V. Károly ismételt kérelmére a németalföldi kormányzóságot elfogadta s 1531 február havában több magyar és osztrák úr kíséretében oda távozott, Thurm már csak három hónapig várt terve végrehajtásával. Rablását ezután is Mária nevével akarta palástolni, amikor a belső vár egyik ajtajának szemöldökkövére e feliratot vésette: „Maria Regina 1531.", holott jól tudta, hogy

---

[222] *Mária* levele Linchől 1530. jan. 2. a besztercebányai vár. ltárban fasc. 100. nro. 17.

[223] Tandem circa festum B. Viti et Modesti Martirum Ao 1531 transacto praeteritum Castrum praedictum Lypche per negligentiam et incuriam malamque provisionem praefati condam Joannis filii dicti olim Damiani Lypchey... una cum omnibus suis pertinentiis per deditionem eiusdem condam Joannis Lipchey ad manus Generosi condam Christophori de Turri tunc capitanei praefati Domini nostri Imperatoris et Regis devenisset stb. (*N. R. A.* fasc. 1664. nov. 22.)

[224] *N. R. A.* fasc. 405. nro. 11. *Orsz. ltár.*

[225] *Bél* közönséges rablásnak minősíti Thurm eljárását: In his Christophorus a Turri fuit natione Styrus, qui praefectura Zoliensi haud contentus, vicinas arces: Liptsche, Vigles et Dobroniva rapuerat, reginae quidem nomine, revera autem, ut rem augeret suami. (*Not. Hung.* II. 466.)

Hormayr szerint Thurm megfelelőbbnek találta, ha tulajdonosként s nem mint kormányzó kezeli a reá bízott vármegyét. Ez okból támadt rá a szomszédos várakra, Véglesre, Lipcsére s Dobronyára, ürügyül használva azt a feltevést, mintha ezek Szapolyainak hódolnának. So war er ein zweiter Giskra — fejezi be ítéletét — die Geissel der Bergstätte, nicht achtend Ermahnungen und Drohungen Ferdinands. (Taschenb. f. d. vaterl. Gesch. II. — *Matunák*, Végles vára 10. l.)

a vár sem adomány, sem más úton soha sem volt Mária királyné tulajdona.[226]

Thurm helyett Zólyomlipcsén egy várnagya lakott, aki azonban nemcsak a gazdasági ügyeket intézte, hanem a mozgalmas időkhöz képest a katonaiakat is. A harmincas évek első felében egy bizonyos Wassergraf Miklós tölti be ezen állást,[227] aki azonban nem igen volt méltó a „jóindulatú ba-

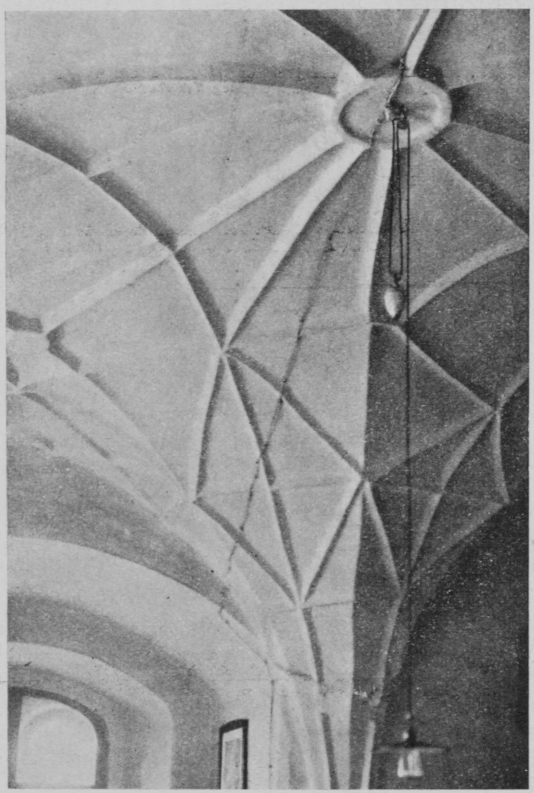

Zólyomlipcse-vára. Az egyik terem boltozata.

[226] Ezen felirat nem származhatik mástól, mint Thurmtól, ki azt a birtokbavétel évében vésette oda az ajtó szemöldökkövébe. A Lipcseyéknek nem lehet ezt a munkát tulajdonítani s különben sem volt rá semmi okuk. Annak a néphitnek sincsen semmi alapja, hogy a felirat Máriának a várban való időzését akarja megörökíteni, amennyiben a királyné soha sem járt Lipcsén, de még a vármegyében sem.

[227] A *besztercebányai vár. ltár* 1534. évi Jegyzőkönyv egyik fogalmazványán ezen cím olvasható: Ersam vnd günstigen freunde vnd lieben Nachparn Wassergrawen Verwalter des Schloss Lypsch zu haenden. — Katonai intézkedést tartalmaz a szintén reá vonatkozó fasc. 222. nro. 49. alatt lévő acta.

rát és kedves szomszéd" címre, amint ez az 1535-ben itt járt kamarai bizottsághoz benyujtott panaszból kitetszik, hogy elhajtja a besztercebányaiak marháit, ha azok véletlenül az uradalom legelőire tévednek s kérik a bizottságot, vegye rá a várnagyot, hogy barátságosabban viselkedjék a városiakkal szemben.

Thurmnak a városok valamennyien pontosan leróták azokat a tartozásokat, amelyekkel a királynénak tartoztak. Lefizették a rendes konyhapénzt — Kuchelgeld —, a zsoldosokra fizetendő hozzájárulást, a vámpénzt[228] stb. A Lipcseyek és Dóczyak azonban teljesen ki voltak vagyonukból forgatva s jövedelmüktől megfosztva. Ismételten emelnek panaszt a bitorló ellen, legutóbb 1540-ben Révay Ferenc nádorhelyettes előtt s egyúttal tiltakoznak Mária királynénak a lipcsei vár birtokába való beiktatása ellen,[229] sőt pert is indítottak a királyné ellen.[230] Legbehatóbban foglalkozott a visszaadás kérdésével az 1542-ik évi besztercebányai és pozsonyi s az 1543-ik évi nagyszombati országgyűlés, ahol a királyné nevében elfoglalt Végles, Lipcse és Dobronya várak visszaadását kívánták a királytól.[231] A visszaadást 1542. Szt. György napjáig kérték végrehajtani s amennyiben azt a jelenlegi birtokosok megtagadnák, úgy erőszakot kell velök szemben alkalmazni.

A visszaadás határnapját azonban az időközben elhalt Thurm testvérei és tisztjei nem tartották be, mire a rendek újabb törvényt hoztak Pozsonyban s külön felterjesztésben kérték annak szentesítését. Erre a király 1544. január 12-én azt a választ adta, hogy levélben kérte Mária királynétól a várak visszaadását s várja a kedvező választ.[232] A visszaadás azonban még tovább késett s így jött létre az 1545. évi XLVI. t.-c., amely az előző törvénycikkek végrehajtását írja elő, nehogy ezen példa nyomán mások is merjenek idegen vagyont visszatartani.

A visszaadás ezek dacára egyre késett. De nemcsak az uradalmakat nem adták vissza Thurm Kristóf testvérei, Já-

---

[228] Dem H. Cristoff vom Thurm In das alte soll mawdtt geldt so man jarlich gibdt fl 24. — 1531-ik évi számadási könyv a besztercebányai vár. ltárban.

[229] *N. R. A.* fasc. 1663. nro. 20. *Orsz. ltár.*

[230] *N. R. A.* 1664. nro. 3. *Orsz. ltár.*

[231] Az 1542. évi X. t.-c. így szól: Castrum autem Lipche, Nobilibus cognomento Lipchei et Doczi de Nagy Luche fratribus nostris veteranis, nimirum fidelibus subditis Regiae Majestatis, quibus scilicet castrum ipsum interceptum fuit, simul cum privilegiis ei eodem castro interceptis restituatur. — Végles Ráskay Istvánnak, Dobronya Verbőczy Imrének adandó vissza.

[232] *Országgyül. Eml.* II. 564. 583.

Komáromy a Századok 1910-iki évf.-ban Verbőczy Istv. fia c. tanulmánya.

nos és Antal, hanem azon családi iratokat s okleveleket sem, amelyeket Kristóf a vár bevétele alkalmával lefoglalt. A Lipcsey- és Dóczy-család erre egyenesen a királyhoz fordult panaszos kérelmével, mire a király 1545. december 11-én meghagyta a szentbenedeki conventnek, szólítsa fel Thurm Jánost az iratok kiadására.[233]

Miklós presbiter a következő év január 13-án megjelent Véglesen Thurm Jánosnál a megbízatás végrehajtása végett, de itt azt a választ kapta, hogy az iratokat a királynak hozzá intézett rendelkezése szerint csak az esetben fogja kiadni, ha azokban semmi olyasmi nincsen, ami akár a királyra, akár Mária királynéra nézve sérelmes; ez esetben a felségnek fogja azokat bemutatni s azt fogja tenni, amit a király fog parancsolni, különben még át nem nézte a kérdéses iratokat.[234]

Hogy a lipcsei uradalom visszaadása még egyre késett, a Lipcseyek — János, Gáspár és Orbán — és a Dóczyak — Miklós, László és Gábor — 1546-ban Pozsonyban a nádorhelyettes előtt tiltakozásuknak adtak kifejezést a birtokfoglalás ellen s egyúttal az ellen is, hogy a király Lipcsét eladományozza s valamely convent bárkit is a birtokba beiktasson.[235]

A besztercebányai kamara azonban az itteni kohók érdekében mindenképpen meg akarta a lipcsei uradalmat tartani. Az itt járt királyi biztosok ismételve annak a nézetnek adtak kifejezést, hogy a kevésbbé jövedelmező besztercebányai rézbányászat ügyén csak úgy lehet segíteni, ha a kamara a Garam mentén elterülő erdőket megszerzi s így az erdők oktalan pusztítását mindenkorra megakadályozza.[236] Ez a terv és szándék hozta létre a Dóczyak és Lipcseyek között egyrészt, másrészt a Mária királyné képviselői között Körmöcbányán 1546. október 6-án megkötött szerződést, amelynek értelmében a lipcsei uradalom további tiz esztendőre a királyné kezén marad, aki a családnak a multra nézve azonnal 1200 frtot fizet, a jövőre nézve pedig évi 400 frtot, mely összeg azonban ezúttal három évre előre lefizetendő; ha pedig a királyné az uradalmat továbbra is meg akarná tartani, úgy a családot egy magaválasztott uradalommal fogja kárpótolni. Ha a királyné a szerződés tartama alatt találna elhalni, avagy önként adná vissza a királynak a bányavárosokaat, az uradalom azonnal visszaszáll a családra. A mindenkori várnagyok eskűt tesznek arra, hogy a várat összes hadifelszerelésével

[233] *N. R. A.* fasc. 1667. nro. 51.

[234] A convent jelentése *N. R. A.* fasc. 539. nro. 32. *Orsz. ltár. Matunák:* Végles vára 12. l.

[235] *N. R. A.* fasc. 1663. nro. 20. *Orsz. ltár.*

[236] *Tomcsányi:* A garammenti kincst. erdőkben alkalmazott szállítási rendszer ismertetése 18. l.

Az uradalom átvételének indító okairól szól *N. R. A.* fasc. 405. nro. 11. is.

együtt azonnal átadják, mihelyt a szerződésben említett esetek valamelyike az átadást megköveteli.[237] A szerződést ugyanezen év október 11-én a nyitrai káptalan hitelesítette s megerősítette a király is.

Némi aggodalmat keltett a Dóczyakban és Lipcseyekben az, hogy a lipcsei várnagy és az uradalom tisztjei nem siettek az eskűtétellel, de az aggodalmat Mária biztosai ugyancsak Nyitráról keltezett levelökben igyekeztek eloszlatni.[238]

Ez a szerződés nem volt hosszúéletű s csakhamar egy újabbnak adott helyet. Mária királyné ugyanis Augsburgban 1548. március 7-én Ferdinánddal kötött egyezsége szerint összes magyarországi birtokait átengedte a kincstárnak s így Zólyomlipcsét illetőleg újabb szerződést kellett kötni. A Dóczyak azonban kezdetben nem igen voltak hajlandók a Máriával kötött szerződést felbontani, vagy legalább is nem egykönnyen akarták azt megmásítani, hanem visszakérték Lipcse várát és uradalmát. A kamara azonban erre „egyelőre" nem volt hajlandó, mire a Dóczyak elhatározták, hogy a várat annak várnagyától, Gutt Erazmustól, személyesen fel fogják kérni. A kamarai biztosok ezt megtudván, utasították a várnagyot, hogy a várat ne adja át senkinek, minthogy az még a királyné birtokában van.[239] A Dóczyak ezen állásfoglalásával lehet talán azt a különbséget a bérösszegben s a bérleti időben megmagyarázni, amely az 1546. és 1548-ik évi két szerződésben van megállapítva.

Az újabb szerződést azonban már nem lehetett kikerülni, főleg nem abban az esetben, ha az a Dóczy-családra nézve előnyöket tartalmazott. Így jött létre 1548. október 1-én Bécsben egy újabb szerződés, mely tényleg tartalmazott előnyöket s jobb volt az előzőnél.

Ezen szerződés szerint a vár és uradalma évi 600 frtért négy évi időtartamra a kincstár bérletébe került. Ezen négy év alatt köteles a király vagy a lipcsei uradalommal egyenértékű jószágot a családnak adományozni, vagy pedig 10.000 frtot lefizetni. Négy év elmultával, ha a kikötött feltételek egyikét sem teljesítené a király, az egész uradalom visszaszáll a családra. Egyúttal kötelezte a szerződés a királyi várnagyot, hogy a szerződési feltételek be nem tartása esetén a várat és uradalmát a négy év elmultával minden akadékoskodás nélkül a családnak adja át.[240] A kiküldött biztosok mindenre nézve pontos utasítást kaptak, miképpen járjanak el az átvételnél, a leltárak elkészítésénél, a tisztek felesketésénél.

[237] *N. R. A.* fasc. 1663. nro. 22. *Orsz. ltár.*
[238] *N. R. A.* fasc. 1663. nro. 23. *Orsz. ltár.*
[239] *Gutt* levele a kam. biztosokhoz a besztercebányai kam. ltárban.
[240] *N. R. A.* fasc. 405. nro. 10. és fasc. 1664. nro. 3. *Orsz. ltár.*

mennyi élelmiszert kell a vár szükségleteire átvenni s miképpen kártalanítsák a királynét, aki az 1546-iki szerződés értelmében már három évi bért kifizetett a Lipcseyeknek, de az uradalmat csak másfél évig birtokolta.[241] Ezen szerződést kiegészítette még egy pótszerződés, amely 1549. szeptember 17-én jött létre Prágában, amely szerint Ferdinánd kötelezte magát, hogy ha a most átvett uradalmakat valamikor Máriának visszaadná, úgy a visszaadás a várak és uradalmak teljes hadi- és gazdasági felszerelésével együtt eszközlendő.[242]

1552. október 4-én kellett volna Zólyomlipcse sorsának véglegesen eldőlnie, amikor a szerződésbeli négy esztendő lejárt. A kamara lefizette az évi bérleti összeget, de a többi kikötéssel nem törődött, de még azzal sem, hogy a várkapitány a kikötött eskűt a vár átadását illetőleg letegye.[243] Legelőször is hát ezt szólították fel a Dóczyak, hogy adja át a várat és az uradalmat, de természetesen tagadó választ kaptak. Erre Révay Ferenc nádorhelyettes elé vitték panaszukat, ki az ügyet megvizsgálandó, Csepely Mihály titkárt küldte ki a szentbenedeki convent egyik emberével Körmöcbányára, ahol a kincstárnak a megállapított összeget ki kellett fizetni, annak megállapítása végett, hajlandó-e a kamara fizetni, vagy sem. Ha itt nem fizetnének, akkor utazzanak a megbízottak Lipcsére, s győződjenek meg arról, átadják-e a várat a Dóczyaknak, vagy sem. A nádorhelyettes rendelkezését a megbízottak teljes egészében végrehajtották, de mindkét helyen nemleges eredménnyel.[244]

Erre megindult a per s véget ért 1557-ben azzal, hogy a kamara köteles a szerződésben kikötött 10.000 frtot a Dóczyaknak megfizetni, miután őket megfelelő uradalommal kárpótolni nem lehetett.[245]

A kamara az uradalmat most Besztercebányáról igazgatta és jövedelmeit ellenőrizte, a helyben való teendőket pedig az egyes várnagyokra bízta. Ezek sorában ismerjük a már említett Hirschbergi Gutt Erazmust, a hatvanas évek ele-

[241] *Gedenkbuch* vol. 37. 452—453., 475—476., 477—481. l. *Orsz. ltár.*
[242] *Hatvani:* Magy. Tört. Okmt. II. 187.
[243] A várkapitánynak Szentbenedeken kellett volna az ottani convent előtt az eskűt letenni, de egyszerűen, minden magyarázat nélkül nem jelent meg, amiről a Dóczyak írást vettek (évszám nélkül). Nagyon valószínű a feltevés, hogy az eskűmegtagadás a kamarai tisztviselők tanácsára történt, akik Lipcsének Beatrix által való eladományozását törvénytelennek akarták feltüntetni, amennyiben a királyné a „nászajándéknak" csak haszonélvezője és nem tulajdonosa volt; s minthogy ez a körülmény Dóczy Orbán előtt sem lehetett titok, a birtokbavétel mala fide történt s mindenképpen törvénytelen volt — „vnd die khn Mt mit Recht wo die dozy vnd lipzey solche nicht gutlich zugeben wolten, bede schlosser (Lipcse, Saskő) widerumb zw der Cron one alle bezalung erlangen mag." (*N. R. A.* fasc. 405. nro. 11. Orsz. ltár.)
[244] *N. R. A.* fasc. 1667. nro. 11. *Orsz. ltár.*
[245] *N. R. A.* fasc. 27. nro. 29. *Orsz. ltár.*

jén Sprenger Antalt[246] s 1564-től Balassa Farkast, őfelsége pohárnokát, Dóczy Borbála férjét.

Balassát Miksa király Bécsben november 3-án nevezte ki három évre várnaggyá s pontosan előírta teendőit s járandóságait, nemkülönben megállapította, kikre tartozik a vár és az erdők őrzése s mennyi az őrök fizetése. Balassa kötelessége lesz állását hűségesen betölteni, a várat megvédelmezni, összes jövedelmeivel a besztercebányai rézüzem főnökének beszámolni s a vár alattvalóit megvédeni. Tilos a várból háborút kezdeni, vagy a király ellenségeivel tárgyalni, vagy azoknak a várban szállást adni. Mindenben köteles a király hasznát előmozdítani, a besztercebányai főnökkel a jóviszonyt fenntartani s neki a várat megnyitni. Köteles úgy a váron belül, mint azon kívül az ellenséggel a király költségére szembeszállni. Amennyiben három év elteltével a király a várnagyságban változást kívánna tenni, köteles Balassa a várat összes tartozékaival, irataival, összes hadifelszerelésével („Püxen, Khugln, Puluer, Pley, whőr, onnd sonst aller munition"), élelmiszereivel s takarmányával leltár mellett átadni. Szolgálata fejében kapja a várhoz tartozó majort összes állatjaival s felszerelésével haszonélvezetül; évi fizetése 200 frt, ezenfelül kap három lóra való tartást, patkóra s szegre két mázsa vasat egy évre, asztalára a besztercebányai kamarai serfőzdéből hetenkint egy fél átalag sört, a jobbágyoktól pénteken, szombaton s egyéb bőjti napokon halat és sajtot.

A contrascribának jár egy évre 24 frt s hetenkint élelemre 75 dénár, az „öreg Menyhértnek", aki az ágyúkhoz ért, („zum geschutz khan") s a várkapú őrzésében résztvesz, jár 40 frt, három darabontnak egy évre 95 frt 60 dén., három őrnek évi 78 frt, egy erdővédnek évi 31 frt 20 dénár.[247]

Balassát már az első évben is a muránvi várnagy és a breznóbányaiak között kitört határkérdések s az erőszakoskodásig elfajult villongások foglalkoztatták, amelyek felidézésében azonban neki is volt valamelyes része. 1565 késő őszén egy bizottság is fáradozott a viszály eligazításán, de semmi eredménnyel.[248] Egy másik ilyen pert folytatott Breznóbánya 1567-ben a muránvi és lipcsei várnagyok ellen a Zremkovica (talán Smrekovica?) hegy birtokáért, amely utóbb is királyi paranccsal ért véget.[249]

Jurkovich Emil.

[246] Fasc. 246. nro. 68. a besztercebányai vár. ltárban és az 1564-ik évi számadások júl. 1-i tétele ugyanott.

[247] Ainem Starsy (egy öregebbnek?) so auf die Walachen (pásztorok) zu uerhuettung vnnd verwuesstung der Waldt sein vleissig aufsehen haben vnnd sich in ander weeg bey dem haus brauchen lassen soll (!). *(N. R. A.* fasc. 31. nro. 8. *Orsz. ltár.)* Ennyiből állott az erdészeti felügyelő személyzet.

[248] *N. R. A.* fasc. 539. nro. 6., fasc. 855. nro. 2. *Orsz. ltár.*

[249] *N. R. A.* fasc. 855. nro. 2., 3., 5. és fasc. 977. nro. 4. *Orsz. ltár.*

A ránki „Hradiszkó".

Abaújtorna-megye északkeleti sarkában, Ránk-Herlány fürdőtől délkeletre kb. 3 kilométerre, a Bánszkóra vezető út első kanyarulatától délre, a Kemence-patak két ága között emelkedik a Makovica-hegy Hradiszkó nevű nyúlványa. Ennek nyugati sarka (383 magaslati pont, a részletes katonai térkép 10.—XXV. számú lapján) meredek cukorsüveg alakban emelkedik ki a Kemence-patak völgyelágazásából s kelet felé csak egy keskeny hegynyereggel függ össze a Hradiszkóhegy tömegével. Ezen a hegykúpon a régibb katonai térképeken még „▙ 383", régibb megyei térképeken pedig, a magasság téves megjelölésével, „▙ 370" látható. A megyei térkép által megadott környéken minden pont jóval magasabb 370 méternél, a hely azonban teljesen összevág a katonai térkép adatával.

A hradiszkó szó tótul várkastélyt, várat jelent.

Ezen a ponton, sűrű fiatalosban, meg is találtam a vár alapfalait. A keskeny hegynyereg, majdnem hegytorok *(A)*, nyugati vége felé erős természikla-gát állja útunkat *(D)*. Ennek északi sarka jóval magasabb, a déli lassan elvész a nyereg színtjében. Ez a gát természetes sziklából van kifaragva, függőleges elülső és hátsó meredéllyel. A gát majdnem felébe tört kifli alakú. Déli, alacsony végénél valami kerek mélyedés, talán egy kis kerek kapuvédő toronynak nyoma *(B)*.[1] Éppen itt kellett a bejáratnak lennie *(C)*. A gát másik vége függőlegesen esik le a mélységbe. A gát mögött keskeny, előudvarszerű árok *(E)*, oldalai majdnem függőlegesek. Ez a nyerget egész szélességében nyakárokként vágja keresztül. Az árok (vagy előudvar) mögött van a vár: négyszegletes udvar, alig 30×30 lépés méretű. Északkeleti sarkába beleillesztve egy kerek, kb. 5—6 m. átmérető torony *(H)*, falai belülről még jó három méter magasok, északi oldalán a bejárat nyomaival *(G)*. Itt a nyakárok északi végéből pallón *(F)* kellett, a meredek fölött haladva, a vár északkeleti sarkát megkerülni. Csak így lehetett a toronyba jutni. A torony felső emeletéről volt a bejárat, a torony-

[1] A kerek mélyedés eredetileg torony helyett a kapu előtti farkasvermet is jelezheti. Bővebbet csak ásatás mondhatna.

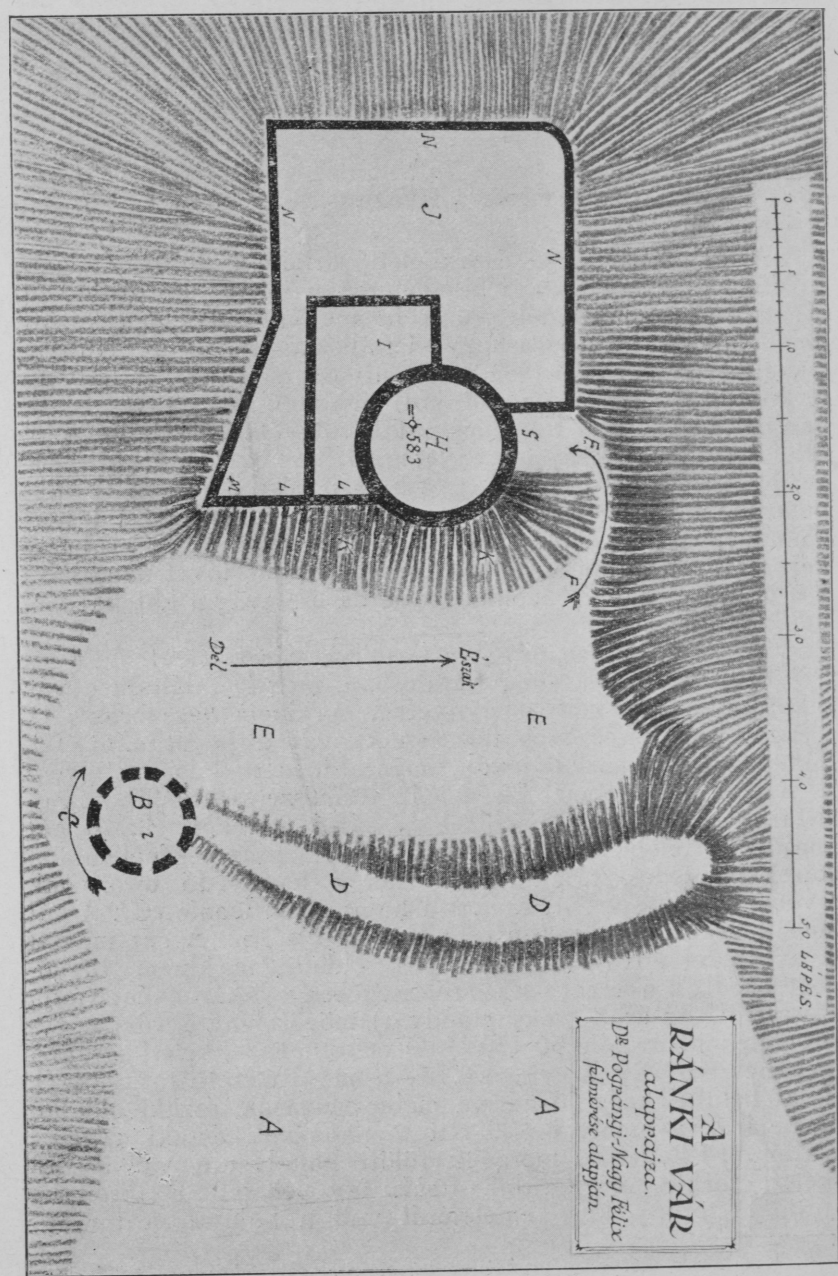
A
RÁNKI VÁR
alapraja.
Dr Pogrányi-Nagy Félix
felmérése alapján.
LÉPÉS.
Dél
Észak
H
=◇583
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N

hoz délen és nyugaton L alakban simuló lakóépületbe *(I)*, melyet a kicsiny udvar *(J)* hasonlóképen L alakban vett délen és nyugaton körül. Az udvarba csak a tornyon és a lakóépületen át lehetett jutni. A várépületnek az *(E)* előudvar felé eső oldala töredékekkel van takarva *(K, K)*. A várudvart *(J)* kőfal *(N, N)* vette körül. A bejárat esetleg eredetileg *M*-nél lehetett a belső udvarba.

A vár külső sánca előtt, a nyereg északkeleti részében, forrás és víztartó volt. Ennek nyomai még most is kivehetők s a medencében most is szokott némi poshadt víz lenni.

A vártól délnyugatra az + 510-es magaslati pont még alkalmasabb lett volna a vár felépítésére, azonban a tényleges helyéről, egy közelebb eső hegyhát gyenge horpadásán, éppen láthatni Bodonyvár[2] sziklakúpját. Ez a körülmény vezetett engem Bodonyvár fekvésének meghatározásához, s így a vár romjainak felfedezéséhez is. A ránki várról egyébként is mesés a kilátás: a sóvári hegyek tömegétől félkörben észak, nyugat és dél felé egészen a dargói-hágóig és a Lázy-hegyig. Látszanak: Sóvár, Bodonyvár, a Kolejova-hora, a mérki-hegyek, a Fintai- és a Kopasz Strázsa Eperjestől északra, Kapivár, Abosi-Strázsa, Kőszeg vára, Fel-Kassa vára, Saca vára, Enyicke várkastélya, a petőszinyei Várhegy, a petőszinyei templomerőd, a mislyei erődített prépostság, Szalánc vára (amely Abaúj-megyéből különben sehonnan sem látszik), és Éleskő vára (Keczer-Lipócz). Valamennyi erődített hely! Azonkívül uralkodik a vár azon a fontos hágóúton, amely a Kemencepatak völgyén megy Bánszka felé Zemplénmegyébe, továbbá a Sóvári hegyekbe az arany- és opálbányák felé vivő úton. Mindezek után kiviláglik e pont fontossága, úgy is mint a késő középkori várak jelző láncolatának egyik tagja, úgy is mint völgyelzáró erőd. Jellemző, hogy a dargóihágó és a Tarca-völgye — mindkettő igen fontos útvonal — szintén szemmel tarthatók innen. Ezek a tulajdonságai megmagyarázzák keletkezését is: kicsinységét tekintve, inkább őrtoronyszerű szerepe volt, semmint egy nagy uradalom központját alkotó váré. Történetéről semmit sem tudunk; még eredeti nevét sem ismerjük. Úgy látszik, hogy az Aba-nemzetség több ágának közös birtoka volt. Az építés módja a XIII—XIV. század fordulójára utal.

1901-ben az abauj-tornamegyei közigazgatási bizottság jelentette, hogy ezen a helyen várromok vannak,[3] de néhai ifj. Kemény Lajos, Kassa városának főlevéltárosa, azt mondotta, hogy ez a hír a ránki jegyző fantáziájának szülötte.

---

[2] Soós Elemér eredetileg ezt a ránki Hradiszkót tartotta Bodonyvárának.

[3] Műemlékek Orsz. Bizottsága: 1901. 392.

Akkor még állott az a gyönyörű évszázados tölgy- és bükkerdő, amely a ÷ 517-től délre még ma is megvan. A fák a romokat eltakarták. A terület tulajdonosa a vár helyét nem engedte bolygatni.[4] Ma a cserjék alól kiállanak az épületek terméskőből rakott alapfalai.

Dr. Pogrányi-Nagy Félix.

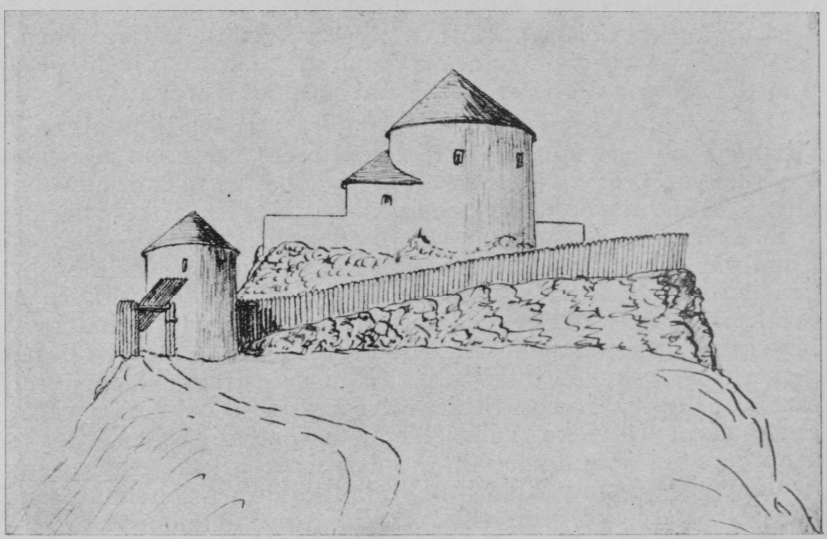

A ránki vár keletről (Rekonstruálva).

[4] 1904-ben.

Ősmagyar hadügy az idevonatkozó öt keleti kútfő alapján.

Öt oly keleti forrást ismerünk, melyeknek idevágó tudósításai *minden kétséget kizáróan* a vándorló ősmagyarságról szólanak s amelyek a *forráskritika élesnagyítású szemüvegén keresztül vizsgálva elfogadható anyagot szolgáltatnak az ősmagyar hadügy kérdésében.* Ezen öt keleti kútfő keletkezésük sorrendjében a következő: Ibn Rusztah „Értékes drágaságok" című könyve (íródott a X. század első felében), Gardízí „Tudósítások ékessége" nevezetű munkája (a XI. század ötvenes éveiből való), al Bakrí-nak a XI. század legvégén írt „Birodalmak és útvonalak könyve", Muhammad-i Aufí-nak a XIII. század közepe táján szerzett „Anekdoták gyűjteménye" című terjedelmes kompilációja és végül Sükrüllah ibn Siháb-nak „Történetek szépsége" nevezetű világhistória-egyvelege, melynek keletkezését már a XV. század közepére tehetjük.

Ismeretes, hogy az imént említett öt keleti forrásnak az ősmagyarokra vonatkozó része egy valószínűleg a IX. század fele táján keletkezett ősforrásra megy vissza, melyet al-*Ds*aihání nevezetű vezír beleolvasztott a „Birodalmak és útvonalak könyve" címen írt arab nyelvű könyvébe, alapulvévén Ibn *Ch*urdá*dh*bah-nak ugyanily nevű munkáját.

Az is ismert katasztrófális jelenség, hogy *Ds*aihání-nak[1] imént említett könyve mindezideig még nem került napvilágra — *habár minden reményünk megvan arra, hogy végül mégis csak elő fog kerülni.* Nemkülönben súlyos baj az is, hogy Ibn *Ch*urdá*dh*bah szintén megnevezett munkája csak két kéziratban van meg, melyek minden valószínűség szerint hiányosak s ősmagyarjaink még csak meg sincsenek említve bennük. *(Lehet, hogy az eredetiben sem voltak megemlítve.)*

Éppen az imént említett sajnálatos tények folytán rá vagyunk utalva a fenntemlített öt forrásra, melyekben a vándorló őseinkre vonatkozó eredeti tudósítás nem egy mondata

[1] *Ds*aihání-ról és elveszett munkájáról írt dolgozatomat lásd a londoni Keleti Intézet Bulletin-jében (Vol. V. part. I; 15—23. oldal).

— igen gyakran — erősen torzulva, illetve csúnyán megrövidítve jelenik meg.

Az alább következendő tárgyaláshoz szükséges, eredeti kéziratokat — al-Bakrí-ét kivéve — mind a helyszínen tanulmányoztam.

Ami az ősmagyar katona *ruházatát* illeti, arra nézve a fenti szövegekben csak nagyon szerény adatokat találhatunk. Ibn Rusztah egyik mondatából esetleg arra az eléggé ismert tényre lehet következtetni, hogy az ősmagyar harcos szeretett jól és szépen öltözködni. Hiszen — mint az ezen mondatból eléggé kiviláglik — ősmagyar harcosaink a cserébebocsátott foglyokért járó árúk közül a fősúlyt a bizánci brokátszövetekre és gyapjútakarókra vetették. (Gyapjútakarókra igen nagy szükségük lehetett ama kemény telek miatt, melyek a délorosz-steppén uralkodnak). Gardízí szintén említi az ősmagyarok jó külsejét, szemrevaló voltukat, brokát ruhájukat. Sükrüllah ibn Siháb szerint ősmagyarjaink az általuk foglyul ejtett szlávokról és oroszokról még a cobolyprémruhákat is lehúzták — valószínűleg azon célból, hogy ezeket a prémruhákat sajátmaguk használatára tartsák meg. Thúry József is említi kitünő cikkében:[1a] „Természetes, hogy az állatok bőréből csinált ruháknak nagy divatja volt eleinknél . . ." (Köztudomású, hogy az állati prémekből, bőrökből készült ruhadarabok még ma is igen nagy közkedveltségnek örvendenek Keleten, nemcsak a nomád, hanem a letelepült lakosság körében is.)

A harcos *fegyverzetét* illetőleg a fenti szövegek úgyszólván semmit sem mondanak. Csupán Gardízí említ annyit, hogy „fegyvereik ezüstözve[2] vannak és gyöngyökkel bevonvák". Ebből mindössze annyi világos, hogy vándorló őseink valószínűleg nagyon megbecsülhették fegyvereiket, felékesítvén ezeket ezüst díszítéssel. Természetesen! Hiszen egy steppe-vidéken nomadizáló népnek mindene a fegyver. Addig tudja létét fenntartani s addig képes uralkodni a környező népek falánk tömegein, amig fegyverét vitézül forgatja. Mihelyt ez kihull kezéből, sorsa megvan pecsételve.

Gardízí előbb említett kitétele esetleg arra enged következtetni, hogy *D*saihání elveszett munkája — feltéve, hogy a szóbanforgó betoldás nem magának Gardízí-nek, vagy a másolónak önkényes műve — talán kielégítő módon emlékezett meg e fegyverek fajairól, ezek mineműségéről. Bármiként is álljon a dolog, meg kell állapítanunk, hogy a fegyve-

---

[1a] „A régi magyar és török hadviselés." *(Hadtörténelmi Közlemények*: 1888; 588. oldal.)

[2] Igen jól tudjuk, hogy a hazánkban feltárt honfoglalás-korabeli sírok egyikében-másikában ezüsttel kivert fegyvereket (kardmarkolatokat stb.) találtak.

rek említése tekintetében is a bizánci kútfők aránytalanul többet és értékesebbet nyújtanak Gardízí imént említett kitételénél.

Az egyes harcos *kiképzéséről* ezen keleti szövegekben egyetlenegy szót sem találunk. Egyébként is a vándorló népeknél a szó mai értelmében vett kiképzésről nem is igen lehet beszélni. Ott a harcos úgyszólván gyerekkorában, játszva szerzi meg azokat a gyakorlati ismereteket (elméleti kiképzésről ez esetben szó sem lehet), melyek őt már 15—18 éves korában „harcos"-sá teszik.

Az egyes harcos *fegyelme* tekintetében Ibn Rusztah-nál olvashatjuk (miként azt már Salamon Ferenc is megfigyelte[3]), hogy „minden magyar e *dsi*lah nevezetű vezérembernek engedelmeskedik úgy a támadó, mint a védelmi háborúban, valamint más egyéb ügyben is". Ugyanezt a gondolatot fejezi ki rövidebben Gardízí is. Ezekből a mondatokból mindössze az világos, hogy a vándorló magyarság engedelmeskedett feljebbvalóinak, ami nagyon természetes is, hiszen csakis egy fegyelmezett nép képes oly pompás fegyvertényekre, mint amilyenekkel már a vándorló magyarság dicsekedhetett s amelyeknek maradandó nyomai már a fenti öt keleti szövegfoszlányokban is megvannak. Ezen tudósítások tárják elénk ama állandó háborúk és villongások sorozatát, melyekből — e keleti nyelveken íródott információk szerint — vándorló eleink állandóan győztesekként kerültek ki. Épp ezen érdekes kitételek folytán nyugodtan állítani merészelhetjük, hogy a vándorló magyarság mindenegyes harcosa acélfegyelem alatt állott. Erre nézve valóban klasszikus kitételeket találhatunk Bölcs Leo „Taktikájá"-ban: „Ezt a népet pedig, jóllehet egyetlen főnek uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá; munkát s fáradalmat magasztosan elvisel, tűri az égető meleget és fagylaló hideget s nomád életéből következő egyéb nélkülözéseit a szükségeseknek."[4]

Ami az egyes harcos *harcikészségét* illeti, errenézve mindössze Gardízí-nál találunk egy-két általános frázist: „A magyarok talpraesett emberek..." Gardízí eme kitétele ugyan éppen úgy vonatkozhatik a már letelepült magyarságra is, azonban ezen eshetőség a mi vizsgálódásunk keretében nem fontos. Hiszen ha egy népet ma „talpraesett" jelzővel illetnek, akkor az a nép „talpraesett" (tehát valószínűleg: vitéz, derék, kitartó) lesz 50, sőt 100 év mulva is. Egy

[3] „A magyar haditörténethez a vezérek korában" *(Századok:* 1876; 702. oldal).

[4] *M. H. K.:* 33—34. oldal (Magyar szöveg).

nemzet jellemének, vagy faji bélyegének egy-két megnyilatkozása néha évezredeken keresztül sem változik meg.

Hogy azonban mily magas nivón állhatott az ősmagyar katona harcikészsége, arra nézve a legszebb — közvetett — bizonyíték azoknak az eredményes rajtaütéseknek sora, melyekről a fenti szövegek is megemlékeznek s amelyekről még később szó lesz.

A harcos *jellemét* illetőleg a fentebbi szövegekből — ezek közül főleg Sükrüllah ibn Siháb idevágó mondataiból — mindössze annyi világlik ki, hogy az ősmagyar harcos vitéz, de nyers, kegyetlen és kapzsi katona lehetett — mint általában a steppelakó nép katonái szoktak lenni.

Végül az ősmagyar harcos *napi foglalkozására és életmódjára* vonatkozólag az öt szövegrész alapján mindössze csak annyit tudunk, hogy vándorló őseink — tehát minden valószínűség szerint a harcosok is — sátrakban laktak. Továbbá szintén ezen tudósításoknak az ősmagyarok állandó harcairól szóló mondataiból sejteni merészeljük, hogy életük s így napifoglalkozásuk legnagyobb része is háborúskodás s az ezzel kapcsolatos „mellékfoglalkozások", — tehát: zsákmányolás, hadifoglyok kezelése, ezek árúbabocsátása — közepette telt el...

Már most a következő kérdés lenne: vajjon mit köszönhetünk a szóbanforgó keleti kútfőknek az orosz steppéken csatangoló őseink *hadseregét* illetőleg.

A vándorló ősmagyarság hadseregének *fegyverneme* — a fentebb közölt szövegrészek szerint is — csakis egyedül a lovasság lehetett. Most már csak az a kérdés, nehéz, vagy könnyű lovasság-e? Erre a kérdésre az öt szövegben semmiféle feleletet nem kapunk. (Thúry a már említett hadtörténeti cikkében[5] — Bölcs Leó „Taktiká"-ja nyomán — hangsúlyozza, hogy az ősmagyar nép serege tiszta lovasság volt. Ugyanezen oldalon idézi Vámbéryt is, mint olyat, aki — a „Magyarság Eredeté"-ben — csaknem kizárólag könnyű lovasokból állónak veszi az ősmagyar sereget. Valamivel odább[6] Thúry a magyar sereget könnyű lovasságnak veszi. Hazai Samu kitünő cikkében[7] a honfoglaló magyarokról szólva szintén megemlíti, hogy a magyar sereg csak könnyű lovasságból állott.)

Ami ezen ősmagyar sereg *alapját* illeti, errenézve semmi pozitívumot nem nyerünk a boncolókésünk pengéje alatt levő öt keleti szövegben. Azonban ismerve a steppevidéki no-

[5] „A régi magyar és török hadviselés". 564. oldal.
[6] 574. oldal. —
[7] „A X. századbeli magyar hadügyről" *(Hadtörténelmi Közlemények:* 1888; 330. oldal).

mád államok katonai színezetű szervezetét és életmódját teljes mértékben magunkévá kell tennünk Hazainak a következő megállapítását,[8] mely az ő cikkében ugyan nem a délorosz steppéken barangoló őseink, hanem már a honfoglaló magyarság hadierejére vonatkozik s amely idézet így szól: „Egyedül az *általános védkötelezettség* képezhette a honfoglaló magyar hadsereg alapját".

Az ősmagyar lovassereg *létszámát* a már említett őstudósítás — miként az ibn Rusztah, Gardízí és Muhammad-i Aufí szövegrészeiben látható — 20.000 lovasra tette. Ezen adat — úgylátszik — többé-kevésbbé pontos létszámát jelentette egy bizonyos időpontban a délorosz síkságon éldegélő ősmagyarság lovasseregének — amint az imént említett három szövegből ez úgyahogy kiviláglik. Sajnos, csak azt nem mondja az említett három szöveg, hogy vajjon ezen 20.000-es számadat az ősmagyar hadsereg „békebeli", vagy „hadi" létszámra emelt számerejét fejezi-e ki. Ha elképzelni merészeljük a besenyő, kazar, szláv és más egyéb népek közé ékelt ősmagyarság súlyos helyzetét, nyugodtan állíthatjuk, hogy őseink életének normális menete ebben az állapotban túlnyomóan háborúskodás és villongások közepette telt el annál inkább, mivel — úgy látszik — népünk már csecsemő korában is úgynevezett „katonanép" volt, azaz már veleszületett őshajlamainál fogva is szerette a kardot serényen forgatni. Éppen ezért, itten „békebeli" állapotról nem is igen beszélhetünk. Ezen esetben a 20.000 főnyi számadat[8a] valószínűleg az ősmagyarság egész haderejének — hogy úgy mondjam — „hadilétszámá"-nak közepes értékét jelenthette egy bizonyos időpontban.

Mármost, hogy ezen 20.000 lovas zsoldos, avagy sorkatonaság volt-e, arranézve az öt szövegrész semmit sem mond. Ezen problémával kapcsolatban a néha nagy fantáziával megáldott Salamon Ferenc ismert cikkében Ibn Daszta (nálunk: Ibn Rusztah) 20.000 ősmagyar lovasról szóló mondatának magyarázásakor megjegyzi:[9] „Jogunk van föltenni hogy mivel itt is nem a nemzet, hanem a fejedelem lovasságáról van szó, hasonlókép *zsoldost* kell értenünk".

E 20.000 főnyi lovashadseregnek vezére — s e szövegek szerint egyúttal „királya" is — a kendek volt, míg ugyanezen haderő *tényleges* parancsnoka (Ibn Rusztah és Gardízí szerint) a *ds*ilah (gyula) lehetett.

---

[8] Lásd említett cikkét; 398. oldal.

[8a] Természetesen, a szállások védelmére rendelt „tartalék lovasság" ezen létszámba nem foglaltatott benne — amint az a szóban levő keleti szövegekből eléggé érthetően kiviláglik.

[9] „A magyar haditörténethez a vezérek korában" *(Századok,* 1876; 17. oldal).

Ezen cikk keretébe nem tartózhatik e két méltóságnév nyelvészeti boncolgatása.

Hóman Bálint „Őstörténetünk keleti forrásai" című kitűnő cikkében e két méltóság mibenlétéről többek között a következőkép emlékszik meg:[10] „Ibn Rosteh szövegéből világosan kitűnik a kende hadvezéri hatásköre — ő vezeti hadba a lovasokat". Két oldallal odébb[11] a nevezett jeles tudós így szól:„ Leghelyesebben ítélte meg a két méltóság viszonyát Pauler, ki értelmezésünkhöz hasonlóan a gyulát az idősb, bölcs törzsfők közül választott bírónak, a nemzet tulajdonképeni fejének tartja, a kendét pedig az ő helyettesének, ki főleg harc idején vezet az öreg gyula helyett."

Ha jól megrágjuk a szóbanforgó keleti szövegeknek idevágó cikkelyeit, úgy feltehetjük, hogy esetleg a kendeh-nek (kende), mint a „király"-nak nemcsak fővezéri, azaz katonai főhatalma volt, mert hiszen a „király" („fejedelem") nemcsak a legfelsőbb hadúr. Viszont Ibn Rusztah és Gardízí megfelelő mondataiból következtetve azt vélhetjük, hogy a *ds*ilah (gyula) nemcsak a háborúban, hanem a békében is esetleg a kendeh helyettese lehetett s így őneki is nemcsak katonai, hanem talán polgári hatalma is volt.

A vándorló ősmagyarság seregének *élelmezésére és anyagutánpótlásra* nézve ezen öt, szóbanlevő szövegrészben — feltéve, hogy az idevonatkozó mondatok teljes egészükben helytállók — igen szép kitételeket találunk, melyekből — közvetve — arra következtethetünk, hogy az ősmagyar sereg élelmezésének és anyagutánpótlásának egyik főforrása a *harácsolás* lehetett. Ugyanis ezen keleti szövegek (az egyetlen al-Bakrí-t kivéve) szerint az ősmagyarok állandóan be-becsapkodnak az őket körülölelő területekre s ottan számos rabszolgát zsákmányolnak, akiket azután kifosztva eladnak különböző közszükségleti árúért. Azt is látjuk Ibn Rusztahnál és Gardízí-nél, hogy nomád őseink a szlávokra állandóan súlyos terményadókat róttak ki. Így tehát mindezen tudósítások nyomán nyugodtan feltehetjük azt is, hogy vándorló eleink az általuk megfélemlített nomád, félnomád és letelepült népeket alaposan sarcolgatták, nem kímélve azoknak semmiféle ingóságát. Hazai Samu megjegyzi a honfoglaláskori magyarságról, hogy „a magyarság seregének élelmezését harácsolás útján fedezte".[12] Ezen megállapítást — a most elmondottak alapján — bátran vonatkoztathatjuk vándorló őseinkre is. (Ha úgy tetszik, épúgy vonatkoztathatjuk az ősmagyarságra Hazainak szintén a honfoglaló, illetve kalan-

[10] *Századok:* 1908, 880. oldal.
[11] Lásd ugyanott, 882. oldal.
[12] Lásd előbb említett cikkét: 360. oldal

dozó eleinkre megállapított mondatait, melyek szerint: „Ha a magyarságnak egyedüli életfentartási módja a hadjáratokban rejlett s ezt szégyenleni nincs ok, mert hiszen a művelt Róma sem cselekedett századokon keresztül másképpen . . .“[13] Viszont épúgy nem lehet szemére vetnünk a néha elfogult Marquart-nak azt az érdekes megállapítását, mely szerint: „Es ist aber immerhin ein gutes Zeugnis für die Festigkeit des Chazarenstaates, dass er es vermocht hat, die Magyaren zu bändigen . . .“[14] Következő kitételében[15] azonban már nyilt elfogultságot vélünk észlelni: „Doch auch hier fällt ein Vergleich zwischen der Beendigung der Awaren- und Magyarenplage sehr zu Ungunsten des deutschen Reiches aus: denn während der grosse Karl ganze Arbeit machte, ist Otto der Grosse auf halbem Wege stehen geblieben.“ Marquart ezen mondatokat főleg már a kalandozó magyarokra érti.)

Természetesen vándorló eleink hadseregének másik — s talán még a harácsolásnál is fontosabb — főéletforrása maga a *steppe* lehetett. Az orosz steppe-vidék kiapadhatatlan fűtengere nyújtott megélhetést az ősmagyar harcos lovának, valamint a sereg mögött haladó lábas jószág tömegeinek. Ezen föltevésünkre nézve igen szép mondatokat találunk a vizsgálatunk tárgyát képező öt keleti szövegben. Ibn Rusztahnál látjuk, hogy az ősmagyarok „arrafelé utaznak, ahol takarmányt és termékenységet találnak.“ Körülbelül ugyanily értelmű mondatot találunk al-Bakrí-nak arab szövegrészében is. Muhammad-i Aufí idevágó mondatai között találjuk, hogy vándorló őseink „állataikkal utaznak.“ Közvetett módon ugyan, de talán annál szebben megerősít minket legutóbbi feltevésünkben a már szintén ismertetett Sükrüllah ibn Siháb-nak általam felfedezett idevágó mondatai, melyek szerint nomád őseink „*bárhová is utaznak*“ (tehát a háborúba is?), összes podgyászukkal, kiséretükkel, a trónussal, sátrakkal és állataikkal együtt utaznak.“

Ezen legutóbbi idézetek megerősítik főleg Bölcs Leó „Taktikájá“nak idevágó mondatait, melyeket már Salamon Ferenc is ismertetett és méltatott említett tanulmányában s amelyek nyomán ugyancsak ő megállapítja, hogy „ a magyar hadrend leghátulját tette a nemharcolók tömege, a teherhordásra és élelemre szánt állatsereg a hozzávaló fegyveres fedezettel.“[16] Egy másik megállapításában S. ezt mondja:[17] „A

[13] Lásd ugyanott: 407. oldal.
[14] l. *Marquart:* Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge: Leipzig, 1903, XI. oldal.
[15] Ugyanott: XIII. oldal.
[16] 691. oldal.
[17] Ugyanott: 731. oldal.

byzanti írók felfogása szerint is a magyar serget igen nagyszámú lábasjószág kísérte." ...

Vándorló őseink *haditaktikájára* vonatkozólag mindössze egy-két kevesetsejtető szót, illetve mondatot találhatunk a vizsgálat alatt levő öt szövegidézetben. Ibn Rusztah-nál látjuk, hogy az ősmagyarok „rajtaütnek a szlávokon." Körülbelül ehhez hasonlót olvashatunk Gardízí-nél is. Hogy a rajtaütések ezen sorozata vándorló őseinkre nézve legtöbbször győzelemmel végződhetett, azt ugyancsak ezen szövegekből — az egyetlen al-Bakrí-t kivéve — már láttuk. Viszont a harácsolásra, valamint a foglyok bánásmódjára és ezek eladására vonatkozó mondatokból — melyeket már tárgyaltunk — arra következtethetünk, hogy nomád őseink a — úgy látszik — főleg rajtaütések által szerzett győzelmeiket a végletekig kiaknázták. Mindezek nyomán feltehetjük, hogy a vándorló magyar sereg taktikájának főjellemvonása *a rajtaütésben s az ezáltal szerzett győzelem fenékig való kiaknázásában rejlett.* De mármost, hogy mily támadóalakzatban s mi módon hajtották végre ezen támadásaikat, arranézve e négy szöveg egy szót sem szól. A bizánci krónikák ideszóló cikkelyei sokkal világosabb értelemben szólva összehasonlíthatatlanul többet nyújtanak a délorosz steppén csatangoló őseink taktikájáról s így ama harcászati adatok, melyeket az imént tárgyaltunk a szóbanforgó négy keleti szöveg alapján, nem sok újat mondanak. Inkább csak szerényen, de találóan megerősítik főleg Bölcs Leó „Taktiká"-jának idevágó klasszikus megállapításait.

Már most az a kérdés, találunk e *stratégiára* vonatkozó adatokat a szóbanforgó öt szövegben. Tudjuk igen jól, hogy ily adatok keresése kissé nehéz és kényes feladat főleg azért, mivel a steppéken csatangoló nomádseregek esetében a háború idején a taktika játsza a vezérszerepet, stratégiáról úgyszólván csak nagyon ritkán — mint például Dsingiz khán esetében — avagy egyáltalában nem is beszélhetünk. Ha jól megnézzük Ibn Rusztah, Gardízí, Muhammad-i Aufí és Sükrüllah ibn Siháb ideszóló szövegrészeit, azt véljük látni, hogy ezek a nomád ősmagyarságnak a szomszédos népekkel folytatott háborúiról, csetepátéiról, mint *támadójellegű* hadműveletekről szólanak. (Ily mondatok: ...„és fölényben vannak mindazon szlávok felett, akik közelükben laknak"... ...„A magyarok rajtaütnek a szlávokon".... ...„s ők mindannyian a szlávok ellen portyáznak"... ...„s a guzok, szlávok és az oroszok ellen indulnak"... ...„Állandóan a szlávokat támadják meg"... ...„Mondják, hogy a kazarok már a korábbi időkben körülárkolták magukat a magyaroktól és ezeken kívül más környező népektől való

óvakodás miatt.") Ezen mondatokból elég tisztán kiviláglik ezen háborúknak a magyarok által való *kezdeményezése,* melynek — mint az közismert tény — döntő jelentősége van a hadászatban. Valószínűleg ezen *kezdeményezés* volt egyik főoka ama sorozatos ősmagyar győzelmeknek, melyekről e négy forrás minden kétséget kizáróan a merev tárgyilagosság legridegebb hangján megemlékszik. Úgy látszik, ezen *kezdeményezés* nagy jelentőségét megértette Árpád is és az ő vezér-utódai, akiknek hadjáratairól épen Hazai Samú oly találóan állapítja meg: „A vezérek korabeli magyarok háborúikat támadólagosan viselvén már eleve biztosították maguknak az initiativában, vagyis az ellenség megelőzésében rejlő előnyöket."[18] Ugyanazon az oldalon a kitűnő szakember imigyen szól: „A magyarság szóbanforgó hadjáratai a kezdeményezés nagy horderejét fényesen erősítik." . . .

Mielőtt cikkem legvégére érnék, szabad legyen Ibn Rusztah szövegének egyik idevágó kitételéről szólanom.

Ime így szól Ibn Rusztah: „Mondják, hogy a kazarok már a korábbi időkben *körülárkolták* magukat a magyaroktól és ezeken kívül más környező népektől való óvakodás miatt."

Erre az idézetre nézve Marquart nagyhírű, de sok tekintetben már elavult munkájában a következőket mondja: „In dieser Notiz ist allerdings nur von einem Graben die Rede, während Konstantinos Porphyrogennetos von einer Backsteinfestung Sarkel am Don spricht. Ich glaube aber trotzdem, dass beide Berichte auf dasselbe Ereignis zu beziehen sind und sich gegenseitig ergänzen. Es wird sich um ein ganzes Befestigungssystem handeln, von welchem der Byzantiner nur das wichtigste Stück, die Festung Sarkel hervorhebt. Aus Ibn Rusta erfahren wir noch, dass diese Befestigungen in erster Linie gegen die Einfälle der Magyaren gerichtet waren, die sich damals also besonders lästig gemacht haben müssen. Gegen die Petschenegen kann Sarkel nicht ursprünglich angelegt worden sein, da diese damals noch östlich von der Wolga sassen."[19]

Tudjuk, hogy nomád őseink — mint azt láttuk már — állandóan be-becsapkodtak a szomszédos területekre. Tehették ezt annál inkább, mivel az őket környező népek nagyrésze szintén steppéken éldegélt, ahol áthághatatlan határokról — abban az időben — szó sem lehetett.[20] Legfeljebb a

[18] Lásd a már említett tanulmányát; 559. oldal.

[19] L. említett munkáját; 28. oldal.

[20] Az egyes népek területeit egymástól elválasztó pusztaságok nem tekinthetők komoly akadálynak egy olyan harcias nép számára, mint amilyen épen a vándorló magyar nemzet volt.

folyók szerepelhettek — ideig-óráig — mint védőgátak (országhatárok), azonban egy, a steppén végbemenő népvándorlás idejekor, mikor a népek higany-nyugtalan állapotukban egymáson keresztül-kasul gázolnak, ezek a „határok" is csak ideiglenes akadályok a nomád seregek részére, melyeknek egyébként is nagy gyakorlatuk van a folyók átúsztatásában. Ezek folytán állíthatjuk, hogy egy steppén élő, nomád vagy félnomád nép „határai" — nyugtalan viszonyok között — állandóan vibrálnak: hol tágulnak, hol összébbhúzódnak, aszerint, amint azt pillanatnyi hatalmi állapotuk hozza.

És a környező országok eme „határtalansága" csalogatta talán leginkább a mi nomád őseinket állandó becsapásokra. Nyugodtan merészeljük állítani, hogyha a vándorló ősmagyarság ottartózkodása idején az orosz steppéken keresztültörhetetlen gyepűkkel, avagy másmódon kijelölt, mesterséges határok között laktak volna a környező népek, az általunk tárgyalt keleti források kevesebbet beszélnének őseink becsapásairól....

Épen ezen legutóbbi eszmefuttatásunk folytán arra lehetne gondolnunk, hogy *az Ibn Rusztah által említett „körülárkolás" a kazaroknak oly óvóintézkedése az őket környező — túlnyomólag mozgási állapotban levő — népek ellenében, mellyel a kazarok talán semmi mást nem akartak, mint meghúzni — azon vidéken talán a legelső — mesterséges határt önmaguk és kapzsi szomszédaik között főleg azon célból, hogy ilymódon már eleve is kizárják a határvillongásoknak — a háborúskodás egyik szülőanyjának — még csak lehetőségét is.*

Ez esetben Ibn Rusztah e kazarokról szóló idézete egy igen értékes tudósítást jelent a mi részünkre, mely pompás keresztmetszetben tárja elénk azt a — mondhatnám — pillanatot, amikor egy jellegzetesen steppevidéki nép önmaga körül *mesterséges határt* kényszerülvén húzni fokozottabb mértékben igyekszik megvédeni országa területének minden talpalatnyi földjét a falánk szomszédok ellenében, azon célból, hogy ezáltal önmaga is az állami életnek egy tökéletesebb formájára térjen át...

*

Amint láttuk az öt arab, perzsa és török nyelven írt szövegből, az ősmagyar hadügy tekintetében a keleti kútfők csak gyér adatokat szolgáltatnak részünkre, melyek között azonban értékes kitételeket találhatunk.

Janicsek István.

Egy szerb zászlóalj foglyulejtése 1914-ben.

1928 november havában volt a 14. évfordulója az alábbi kis harctéri eseménynek, mely 1914-ben Szerbiában történt, midőn egy zászlóaljjal a szerbek állásait kora hajnalban több ponton megtámadva, olyan meglepetést idéztünk elő, mely ezernél több szerb foglyot eredményezett. Négy évi harctéri élményeimben ez volt a legelső és talán a legszerencsésebb ütközet, s 1914 november 28-án így folyt le:

Az akkor Szerbiában működött s a Kolubara vonalához ért 6. hadseregünk (XV. [XIII.] és XVI. hadtest) eddigi gyors előnyomulása már napok óta megakadt. Az élelmezés és a ruházat, különösen a lábbeli, hiányos és rossz volt s az utak sártengerré váltak; másrészt pedig a szerbek szívós ellenállást fejtettek ki s csapataink nap-nap után megujuló támadásaink miatt, már teljesen ki voltak merülve. A XV. és a XIII. hadtest parancsnoka is, november 27-én azt jelentette, hogy a csapatok „a teljesítőképesség határát" elérték.

A balkáni haderők főparancsnoksága, ilyen komoly helyzetjelentések ellenére is, kénytelen volt a Ljig-menti támadást tovább erőszakolni, a Kolubarától keletre eső magaslatok elérése végett, ami a sereg ellátása tekintetében kiválóan fontos volt. Úgy északon az 5., mint a mi 6. hadseregünk csapatai tehát, szüntelenül apróbb-nagyobb támadásokkal és előretörésekkel próbálkoztak.

November 27-én mint százados s a 40. hadosztálybeli 6. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka, Cvetanovac-nál a 80. dandárparancsnokságtól éjjel 11^h-kor ezt a szóbeli parancsot kaptam: „Általános előnyomulásunk, a Ljig folyó Moravcinál elromlott hídja és a szerbek szívós ellenállása miatt, már napok óta megakadt. A zászlóalj azonnal nyomuljon a Ljig folyó melletti Moravci községig, azt lehetőleg foglalja el és az attól délkeletre (Kamalj-tól északra) eső s a szerbek által megszállott 231. magassági pontot (részletes térkép) is támadja meg. A folyó elrombolt hídját siker esetén állítsa helyre." A vezérkari tiszt még bizalmasan hozzátette, hogy a helyzet bizonytalan és ki vagyok téve annak, hogy odaérkezésemkor a szerbek hátbatámadnak, vagyis elfognak.

Éjjel 1h-kor megindultam zászlóaljammal. Az eső szitált és koromsötét volt, látni nem lehetett. A sok akadály (számtalan kerítés, árok) és a sár miatt kettesével kellett mennünk s embereim az előttükjárók ruhájába fogózkodtak, hogy el ne maradjanak egymástól. Idegen országban, egyelőre térkép nélkül, csak egy vezetővel nyomultunk nyugat-keleti irányban előre. Telefont menetközben építtettem a dandártól.

28-án még szürkületkor megérkeztünk Moravci község elé, mely tőlem balra egy magaslat alján, völgyben terült el s csak temploma tornyát lehetett látni. Tisztjeimmel tájékozódtam s századparancsnokaimnak, kik mindnyájan tartalékos tisztek voltak, a támadáshoz kiadtam intézkedéseimet, közölve szándékomat, mely szerint: egy század a Moravci községtől délkeletre eső s a szerbek által erősen megszállt 251. magaslatot támadja, megtévesztés céljából „széles" vonalban s ugyanakkor, midőn a szerbek figyelme erre a támadásomra irányulni látszik, egy másik század fedetten megközelíti a mélyen fekvő közeli Moravci községet s azt a legnagyobb erővel megtámadja. Végül ezen utóbbi támadással egyidőben, a fenti magaslattól jobbra elterülő másik lapos magaslatot is megtámadja egy félszázad.

Az erősen megszállt magaslat megtámadása azonnal megkezdődött (3. század), míg a Moravci községre intézendő, valamint a jobboldali támadás időpontját később határoztam meg.

A harcot megkezdő 3. századom mindjárt eleinte meglehetős nagy veszteséget szenvedett s pár lépésre előttem hullott el egynéhány derék emberem és jeles altisztem. (1914-ben, tehát a háború elején, a század- és zászlóaljparancsnok még úgyszólván magában a rajvonalban volt.) Meglehetős veszteséget szenvedett századomat meg kellett erősítenem.

Széles vonalban történt megtévesztő támadásom sikerrel járt, mert a cca 6—700 lépésre lévő szerb magaslati vonulaton meg-megújuló mozgást lehetett észrevenni. Úgy ebből, mint mindinkább élénkülő tüzelésükből azt következtettem, hogy a szerbek állása mindkét oldaluk felől erősítést kapott, vagyis mindkét szárnyukhoz közeledő csapataikat odavonták.

Ezért — úgy egy órai harc után — a szerb magaslattól nyugatra eső és mélyen fekvő közeli Moravci község felé irányítottam a másik (6-ik) századomat, mely a terep alakulatánál fogva fedetten, tehát észrevétlenül, közelíthette meg azt. Közelérve, a század erélyes támadásba fogott s egész rövid tüzelés után — mely alatt fenti 3. századommal a tüzelést a legelénkebbre fokoztam — a községben levő szerbek több helyen kezük felemelésével jelezték megadásukat.

A századparancsnoknak tolmács útján történt kiáltásaira, a szerbek egymásután és több helyről fegyver nélkül kiugráltak s feléje közeledtek. Intézkedésére négyesével sorakozva mind többen és többen indultak meg lassan a mi álláspontunk felé s aránylag rövid idő mulva, ugyancsak fedetten, elérték álláspontomat, honnan megfelelő őrséggel visszairányítottam őket a dandárparancsnokság felé, ahonnan

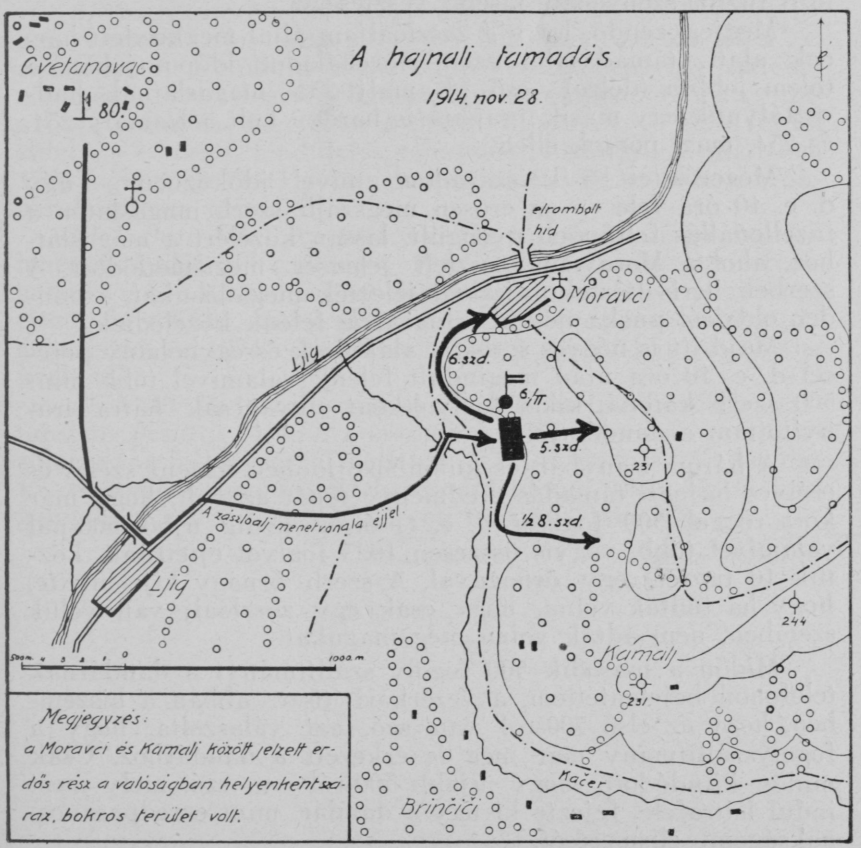

éjjel zászlóaljammal elindultam. A foglyok száma mintegy 500 volt. 6. századom kis része, közvetlenül a község előtt, minden eshetőségre készen, állásban maradt.

A Moravci felé történt támadás megkezdése után, nyomban fél 8. századomat küldtem támadásra, kezdettől fogva harcban lévő 5. századomtól jobbra, a szerbek által erősen megszállt magaslattól délre elterülő lapos magaslat felé, melyen ellenség nem látszott. Ezen félszázad előnyomulása is

fedett volt annyiban, hogy a terepalakulat délkelet felé kissé lejtett és száraz bokrok leplezték a mozgást.

A teljes kifejlődés után gyenge tüzelést kezdtek ugyan a szerbek ezen a lapos magaslaton, de ez, a félszázad élénk tüzelése, valamint állandó s gyors előnyomulása következtében, csakhamar megszünt. Ugrásszerű előreszökelésekkel ezen félszázad végül felért a magaslatra, miközben csak oldalozó tűztől szenvedett kisebb veszteséget.

Megjegyzendő, hogy a zászlóaljam által megkezdett harcok alatt, támadásaim ezen előrehaladott időpontjában, a tőlem jobbra (délre) eső „Kamalj 231" magaslatnál, hadosztályunk egy másik csapata is harcra kelt a Kamalj 231. és 234. mag. pontok ellen.

Megerősített 3-ik századom, mivel időközben — úgy d. e. 10 óra felé — az erősen megszállt szerb magaslaton a tűzellenállás feltűnően gyengült, lassan közelért a magaslathoz, ahol a Moravcinál észlelt jelenség megismétlődött. A szerbek itt is kézfelnyujtással jelezték megadásukat, s minden oldalról puska nélkül felugrálva, felénk közeledtek.

Majd itt is négyes sorokba alakultak és egynéhány perccel d. e. 10 óra után megindult felénk valamivel több mint 300 szerb katona, kiket foglyokként ugyancsak hátra irányítottam a dandár felé.

A három irányban és különböző időben történt széles és erélyes hajnali támadás eredménye tehát az volt, hogy már kora reggel 300 foglyot, d. e. 11 óráig pedig újból 300-nál valamivel több, vagyis összesen 1023 foglyot ejtettünk, köztük 10 tisztet, egy őrnaggyal. A szerb őrnagy kijelentette, hogy ha tudták volna, hogy csak egy zászlóalj van velük szemben, nem adták volna meg magukat.

Midőn a második 300 fogoly szállítmányt a dandárnak telefonon bejelentettem, a vezérkari tiszt, abban a hiszemben, hogy az első 300-ról van szó, azt válaszolta, hogy a fogolyszállítmány már meg is érkezett a dandárhoz. Csak midőn kitudódott, hogy újabb 300-ról van szó, mely most indul hátrafelé, fejezte ki úgy a dandár, mint ezredparancsnokságom elismerését.

A 231. magaslatot, a szerbek főfészkét, melyben immár csak több halott feküdt össze-vissza, most egész zászlóaljammal széles vonalban megszállottam. Veszteségem elég nagy volt (27 halott és 103 sebesült), de a célt sikerült elérni: csapataink, vagyis a hadosztály további előnyomulása, mely már napok óta megakadt, miután az elrontott hidat is helyreállították, ismét megindulhatott. Másnap, 29-én, 40. hadosztályunk 8—10 km.-nyire Poljanice-Parlog vonaláig haladt előre, harc nélkül.

Amint látjuk, zászlóaljam több irányban és kora hajnalban történt energikus támadása meglepte és megtévesztette a szerbeket s hogy-hogy nem, az előttünk levő egész szerb zászlóalj (vagy talán 2 zászlóalj is volt), megadta magát.

*

Erről a tömeges foglyulejtésről:

a) A *„Hadtörténelmi Közlemények"* 1925. évi IV. füzetében *Németh Lajos* („Az 1914. évi hadjárat Szerbia ellen" c. cikkében. A Kolubara-menti csata fejezetében) így emlékezik meg: „A 40. honvéd hadosztály november 28-án egy nagyobb támadás keretében a döntő állásokat — Moravci-tól keletre — hősies, lendületes rohammal foglalja el, miközben 1500 foglyot ejt és 11 géppuskát zsákmányol; az akkori időkben hatalmas számok!"

b) A *Breit*-féle „Az 1914. évi Osztrák-magyar-szerb-montenegrói hadjárat" c. könyv 191. oldalán pedig ezt olvashatjuk: „A XV. hadtest 40. hadosztálya a 244-es magaslatot ejtette birtokába, mely alkalommal 2 ezredparancsnokot, 17 más tisztet és 1054 embert, valamint 2 géppuskát hatalmába kerített".

c) A 40. hadosztálynak (a Hadtörténelmi Levéltár irattárában őrzött) 1914. évi eredeti Naplójában erre vonatkozólag ez a feljegyzés olvasható: „XI. 28. nm. 2h 15: An das 15. Korps-Kommando ergeht die Meldung über die Gefangennahme von 8 serb. Offizieren und 1167 Mann."

Szász Ágost.

Egy magyar csoport szerepe Havasalföld meghódításában. (1916.)

I. Általános rész.

1916 nyarán Erdély védelmére az alsó Duna és az Olt folyása között, bányász zászlóaljakat alakítottak, melyek különböző népfelkelő és tartalék alakulásokkal keverten, „csoport"-parancsnokságok alatt egyesítve kerültek az erdélyi bércekre.

Feladatuk az volt, hogy ellenállásukkal és harccal párosított lassú térveszteséggel (halogató harccal) az oláhok betörését megakadályozzák, illetve őket addig feltartóztassák, míg a központi hatalmak csapatai egy hátrább fekvő terepen felvonulnak. Ily körülmények között alakult meg az orsovai-csoport, mely 1916. év szeptember első napjaiban a 210. népfelkelő dandár nevet kapta.

Feladata: Az alsó Duna-szoros védelme. Meg kellett akadályoznia, hogy az oláhok az alsó Duna mentén betörhessenek az Alföldre és ezzel a Maros folyása mentén felvonuló 1. magyar-osztrák hadsereg zömének hátát veszélyeztessék.

A csoport ereje: 3 bányász zászlóalj.
1 hadtápzászlóalj,
7 portyázó gyalog szakasz.
2 lovas szakasz,
4 üteg és
32 csendőr őrs volt.

A Szívó ezredes parancsnoksága alatt állott csoport tevékenysége — mely az egész világháborúban páratlan volt — egyrészt azért érdekes, mert ez a csoport a főerőktől teljesen elkülönítve, mondhatjuk, hogy ezek mögött mintegy 100—140 kilométerre harcolt.[1] másrészt, mert *kis létszámával nálánál sokkal erősebb ellenféllel küzdött, azt nemcsak megtámadta és üldözte, hanem körül is zárta és óriási zsákmánnyal foglyul ejtette.*

Erről a kis magyar csoportról a háborús irodalomban nem hallani. Ennek oka az, hogy a havasalföldi hadjárat alatt a

[1] 3. vázlat.

217. német császári gyalloghadosztály parancsnokság alá rendelték s így az oláh hadjáratban csak ennek a hadosztálynak neve szerepel, jóllehet az említett német gyalloghadosztály magva magyar volt. A magyar dicsőség géniusza megkívánja, hogy ezt megállapítsuk. Természetesen távol áll tőlünk az, hogy német bajtársainknak a Havasalföldön elért és jólismert sikereit szürkébb színben fessük, de viszont nem hallgathatjuk el a megtörtént tényeket sem.

A csoporttal kapcsolatos események a következő szakaszokra oszlanak:

A) Előzetes események a Cserna mentén.

B) Támadás a Csernán át.

C) Üldözés Turn-Szeverintől a kapitulációig és

D) Az Olttól a Szeretig a német „Duna-hadsereg" kötelékében vívott harcok.

A) Előzetes események a Cserna mentén.[2]

Az oláh háború kitörésétől 1916 szeptember közepéig, a Ripka ezredes parancsnoksága alatt álló „orsovai-csoport" (210. népfelkelő dandár, majd később 145. gyalogdandár elnevezés alatt) biztosította a határt a Cserna mentén, az al-Dunától a Miriaru (2231) háromszögelési pontig bezárólag.[3] A csapatok legnagyobb része magyar volt.

Szívó ezredes, mint a 10. lovasdandár parancsnoka, 1916 szeptember közepén a Kárpátokban azt a parancsot kapta, hogy törzsével induljon el Karánsebesre és ott vegye át Ripka ezredestől a határbiztosítást. Mehádiára (hol a csoportparancsnokság volt) 1916 szeptember 17.-én érkezett meg. Ekkor már a szemben álló 1. oláh hadosztállyal nehéz harcok folytak, melyekben a maroknyi magyar csapat derekasan megállotta helyét.

A váltakozó szerencsével vívott harcok után a helyzet szeptember közepén állandósult és védelmi állásokat kezdtek építeni. A csoport hiányos műszaki és anyagi felkészültsége miatt, támadó hadműveletre nem volt alkalmas. A csapatok nagyrésze nem is volt harcra kiképezve, fegyverzetük is igen elütő volt,[4] miért is a csapatok harci értéke is nagyon eltért egymástól. A különböző fegyverekhez nem is volt elegendő lövőszer. Így az olasz puskához csak 40—40 darab éles töltény állott rendelkezésre. Ezenfelül hiányoztak a hadműveletekhez szükséges intézetek, vonatok, a hegyiharcnál megkívánt málhás állatok, kórházak, sütőde stb. Jellemző, hogy még a parancsnokságnak sem volt vonata.

---

[2] 1. vázlat.

[3] 2. vázlat.

[4] Olasz, orosz, régi és új mintájú osztrák-magyar fegyverek.

A védelem érdekében három teljesen elszigetelt szakaszra osztották a csoportot.

A Duna mentén az Orsova körüli „Duna-csoport", a Cserna középfolyása mentén a „mehádiai-csoport" volt, melyhez északkelet felé a „szamosrévi alszakasz" csatlakozott.[5] A két első csoport között csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett csapatokat eltolni. Így a tüzérséget is az utánpótlás vonala mentén — Temesváron át Báziásra és innen gyalogmenetben, előre keletnek a Duna mellett — kellett a másik csoporthoz irányítani. Csakis Szívó ezredes állandó törekvésének tulajdonítható, hogy a lassan beérkezett anyagszállítmányok mértékéhez képest, a meglevő védőállások fokozatosan kiépültek. Ezek nem alkottak egységes zárt vonalat, hanem kisebb-nagyobb távolságokra levő „támaszpontok"-ból állottak. Nem is képzelhető el ez másképen, mert hisz a csoport védővonalának kiterjedése légvonalban mintegy 60—70 kilométer volt, melynek védelmére kb. 2000 puska állott csak rendelkezésre.

Közben a különböző arcvonalakról fokozatosan érkeztek be a csapatok, úgy, hogy szeptember második felében Szívó ezredes, még mint a 10. lovasdandár parancsnoka alá, már az alább felsorolt csapatok tartoztak:

I.

Gyalogság:

A) A 145. dandárparancsnokság vezetése alatt az *„orsovai csoport"*:
cs. és kir. 3./V. bh. zászlóalj 2 géppuskával.
cs. és kir. 1./VI. bh. zászlóalj 2 géppuskával,
m. kir. eszéki 28./I. honvédzászlóalj 8 géppuskával.
cs. és kir. nagykanizsai 48./VI. zászlóalj 4 géppuskával,
cs. és kir. székesfehérvári 69./V. zászlóalj 4 géppuskával,
cs. és kir. komáromi 19. vadász-zászlóalj 6 géppuskával.

B) A *„Duna-csoport"*:
m. kir. aradi 33./II. népfelkelő zászlóalj,
cs. és kir. soproni 76. gyalogezred V. zászlóalja 4 géppuskával.

C) A *„szamosrévi alszakasz"*:
két népfelkelő gyalogszakasz,
kb. 30 csendőrőrs és
több határpénzügyőr kirendeltség.

[5] 2. vázlat.

II.

Lovasság:

A m. kir. debreceni 2. honvéd huszárezred ½ lovasszázada.
cs. és kir. nagyváradi 1. huszárezred egy szakasza.

III.

Tűzérség:

a cs. és kir. nagyszebeni 16./1. tábori ágyúsüteg,
a cs. és kir. nagyszebeni 16./3. tábori tarackos üteg,
egy hegyi tarackos üteg (25./1. ?),
egy 9 cm-es aknavető üteg.
egy nehéz tarackos üteg (46./2. ?),
egy repülő elhárító üteg (11./1. ?).
Valamennyi 4 löveggel.

IV.

Repülők:

A cs. és kir. 32. repülő század.

V.

Műszaki csapatok:

egy utász zászlóalj (100. ?),
egy rögtönzött árkász század,
egy folyam aknász szakasz,
egy szárazföldi torpedó század és
két híradó század (65. és 210. ?).

VI.

Vonatok és intézetek közül:

öt tüzérségi lövőszeres oszlop,
egy gyalogsági lövőszeres oszlop,
12. sz. tábori kórház,
egy tartalék járműlépcső,
öt polgári munkásosztag,
egy élelmezési raktár Mehádián,

egy mozgó felvételező állomás Duna-Tölgyesen,
egy tartalék-kórház és
egy sebészcsoport Mehádián.

Vagyis összesen: 8¼ gyalogzászlóalj,
¾ lovasszázad,
5 üteg,
1 légvédelmi üteg,
1 repülő század,
1 utász zászlóalj,
1 árkász század,
1 torpedó század (szárazföldi),
1 folyam aknászszázad és
2 híradó század.

Szeptember 20.-án Falkenhayn német császári gyalogsági tábornok lett a Fogarastól a Dunáig harcoló német és magyar-osztrák haderők parancsnoka (9. német hadsereg).

Szívó ezredes csoportjával Falkenhayn, mint hadseregparancsnok, közvetlenül rendelkezett, egyúttal pedig a 145. gyalogdandár nevet adta neki. Anyagi tekintetben azonban továbbra is az 1. magyar-osztrák hadseregparancsnokság alá tartozott.

Szeptember 25.-én az oláhok a szomszédos határmenti csoportot visszaszorították. Ennek megerősítésére a 9. német hadseregparancsnokság a Szívó-csoporttól egy üteget elvont, ami érzékenyen érintette. A 9. német hadseregparancsnoksághoz érkezett hírek szerint „az 1. oláh hadosztály tekintélyes részét a vöröstoronyi szorosba tólta el." Ezért szeptember 29-én Szívó ezredes a 9. német hadseregparancsnokságtól utasítást kapott, hogy a vele szemben álló ellenséget meglepően támadja meg és annak visszavetése után, Orsovától északkeletre, a szurdoki országút mentén, az 1. oláh hadosztály visszavonulási útja felé törjön előre.

Jóllehet a vázolt anyagi hiányok miatt, ilyen távoli célra irányuló hadműveletre gondolni sem lehetett volna, mégis Szívó ezredes is szükségesnek tartotta, hogy a hátszegi szakasz nehéz helyzetén csoportja támadásával segítsen.[6] Október 1-én reggel[7] Orsovánál, az ellenséget a Cserna keleti partjára szorította vissza. Azonban október 4.-én az oláhok nemcsak Orsovát foglalták vissza, hanem az egész Duna-csoportot Ó-Asszonyrét magasságáig vetették vissza. A Duna-csoport immár csak 900 puskával rendelkezett. Ekkor a belgrádi cs. és kir. katonai főkormányzóság, a csoport megerősítésére,

[6] 2. vázlat.
[7] 1. vázlat.

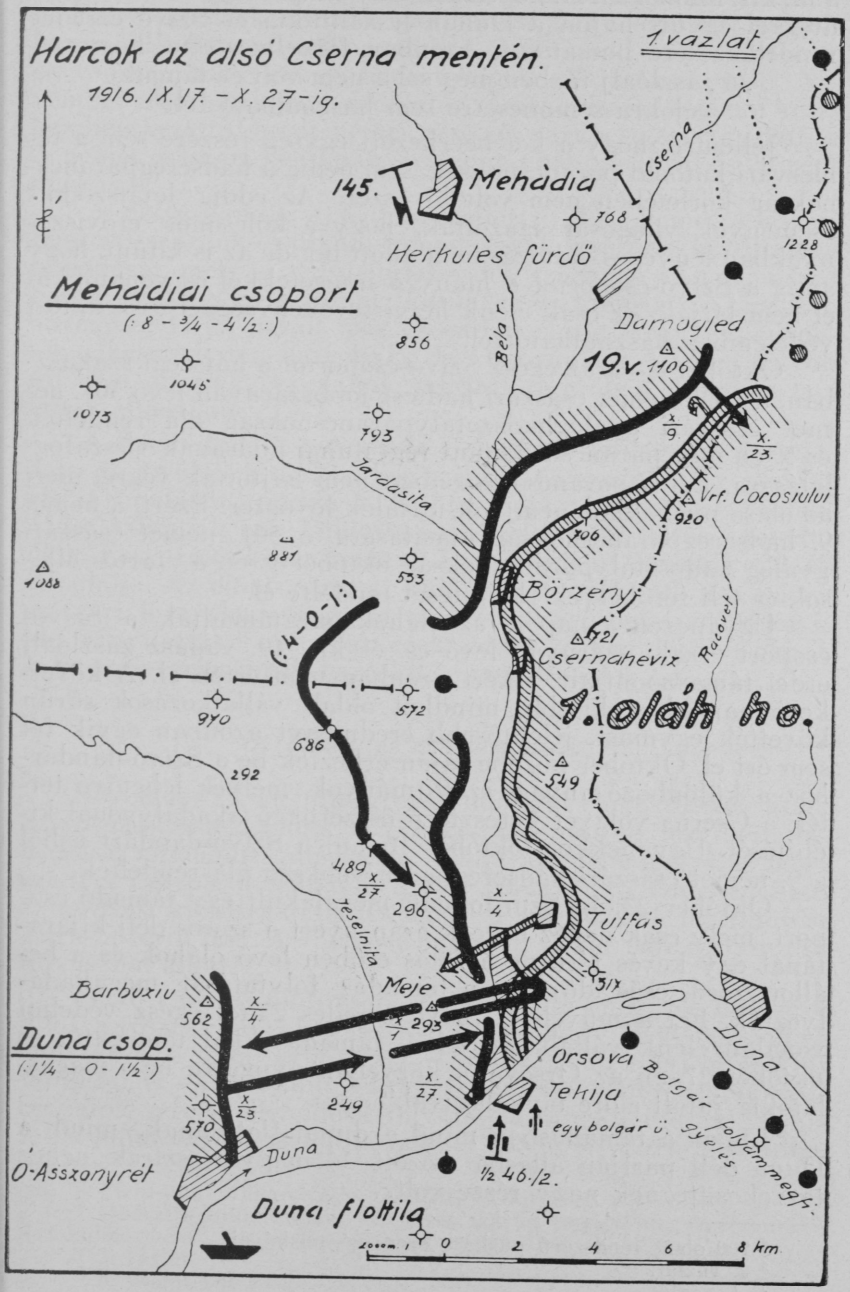
Harcok az alsó Cserna mentén.
1916. IX. 17. – X. 27-ig.
1. vázlat.
145.
Mehàdia
Herkules fürdő
Cserna
768
1228
Mehàdiai csoport
(: 8 – 3/4 – 4 1/2 :)
856
Béla r.
Damogled
19.v.
1106
1045
1073
793
x/9
x/23
Jardasita
Vrf. Cocosiului
920
706
881
1088
533
Börzény
(: 4 – 0 – 1 :)
721
Csernahéviz
Racovet
1. oláh ho.
970
572
686
292
549
489
x/27
296
x/4
Jeselnita
Tuffás
Meje
317
Barbuziu
562
x/4
293
x/1
Duna csop.
(: 1 1/4 – 0 – 1 1/2 :)
Orsova
Duna
Bolgár folyammegfi.
Tekija
x/27
249
x/23
570
egy bolgár ü. gyelés.
Duna
Ó-Asszonyrét
1/2 46./2.
Duna flottila
0 2 4 6 8 km

a m. kir. losonci 23./II. népfelkelő zászlóaljat[8] egy 99. M. hegyiüteggel együtt hajón a Dunán leszállította és Szívó ezredes rendelkezésére bocsátotta. Azonban figyelmeztette, hogy:

„a zászlóalj tűzben még soha nem volt és támadó célokra semmiesetre sem használható fel."

Jellemző, hogy a két beérkezett egység részére sem a temesvári katonai parancsnokság, sem pedig a hadseregparancsnokság körletében nem volt lövőszer. Az eddig lejátszódott események világosan igazolták, hogy a kölcsönös erőviszonyokban lényeges változás nem állott be; de az is kitűnt, hogy amíg a Szívó-csoportot a hiányzó intézetekkel és vonatokkal el nem látják, az csak élénk helyi tevékenységgel összekötött védelemben használható fel.

Október 4.-én az egész Szívó-csoportot a hátszegi szakaszban, a LIV. német császári hadtest jobbszárnyán levő 301. német császári gyaloghadszotályparancsnokság alá rendelték és 5.-én már parancsot kapott régi dunai állásának visszafoglalására. Ezt a parancsot azonban nem hajtották végre, mert az olasz puskákhoz nem volt tartalék lövőszer. Ezért, a német 9. hadseregparancsnokság utasítására, a 301. német császári gyalog hadosztályparancsnokság október 9.-én a „tartós állások és téli férőhelyek" kiépítését rendelte el.

Ugyanezen a napon az oláhok megtámadták a Szívócsoport északi szárnyán levő cs. és kir. 19. vadász zászlóalj erdei támaszpontjait; sikert azonban nem értek el. A következő napokban kisebb, mindkét oldali vállalkozások sűrűn követték egymást, jelentősebb eredményt azonban egyik fél sem ért el. Október közepe táján érkeztek be a Szívó-dandárhoz a különböző anyagi szállítmányok, melyek lehetővé tették a Cserna-völgyét keresztező összefüggő akadályvonal kiépítését. Ugyanekkor (október 16.-án) a Szívó-dandárt újból a 9. német császári hadseregparancsnokság alá rendelték.

Október 23.-án Szurdoknál[9] megalakult egy támadó csoport, mely csak nehéz harcok árán nyert a szoros déli kijáratánál egy kevés tért, de a fölös erőben levő oláhok és a beállott zord, esős időjárás a támadás folytatását megakadályozták. Ezt a műveletet Szívó ezredes 23-tól egész védelmi vonalán élénk vállalkozásokkal, támadásokkal támogatta és október 27.-én az Orsovától közvetlen nyugatra levő magaslatokig jutott előre támadásával.[10]

Ebben a támadásban mind a dunai flottilának, mind a Duna déli partján állásba hozott ½ magyar-osztrák nehéz tarackosütegnek nagy része volt.

---

[8] 700 olasz rendszerű puska 4 orosz géppuskával.
[9] 2. vázlat.
[10] 1. vázlat.

Október második felében több intézet és vonat érkezett be Szívó dandárhoz, mely azonban még így sem volt mozgóharcra alkalmas. Csak november elején lett annyi intézete és vonata, hogy mozgó hadműveletre alkalmassá vált. November első napjaiban a dandár támogatására a dunai részhez beérkezett, Quadt német ezredes parancsnoksága alatt, a 2. német császári kerékpáros dandár 1300 puskával és 20 géppuskával.

A Szívó-dandár a Kühne-csoport (LIV. német császári hadtest) szurdok—vulkáni támadásával egyszerre kezdte meg támadását, mely — súlyponttal a déli szárnyon — a szomszéd bolgár szakasz és a dunai flottila erős támogatása mellett, november 11-én indult meg és három napig tartott. A csapatok elkeseredetten harcoltak, de Orsovánál a Cserna folyón túl nem jutottak. Az oláhok változatlan erőben, szívósan tartották állásaikat.

A Szívó-dandár november 7.-én több helyen újból támadott, de az oláhok csak akkor szánták rá magukat az elkésett visszavonulásra, midőn a Kühne-csoport 41. német gyaloghadosztályának egy különítménye kelet felől hátba támadta őket. Ez a német különítmény[11] Turn-Severint november 22.-én elfoglalta. Az előbb említett különítményen kívül, a 6. német császári lovas hadosztálytól még öt német lovas századot is ide irányítottak.[12] Azonban ezek, eddig ki nem derített okból, a Turn-Severin körüli harcokhoz nem érkeztek be.

B) Támadás a Csernán át.[13]

November 22.-én, a megfelelő műszaki előkészületek után, Szívó ezredesnek 4 óra 30 perckor megindított tervszerű támadása, mindenütt állásaiban találta az ellenséget. Bár megáradt a Cserna, a csapatok a déli szárnyon, a Duna mellett, az átkelést kierőszakolták és másnap megkezdték az üldözést Turn-Severin felé. A 9. német hadsereg ekkor már az Olt alsó folyásánál állott.[14]

Szívó ezredes több csoportban kezdte meg az üldözést. Azok a részek, melyek a hegységekben, nagy területen voltak szétszórva, a terep nehézségei — eső, felázott talaj, útnélküli terep miatt —, valamint a hegységben levő ellenséges utóvédcsapatok szívós ellenállása folytán, lassabban tudtak lendületbe jönni. A déli oszlop november 24.-én ért Turn-Severinbe.

---

[11] Picht-különítmény: egy zászlóalj és fél üteg.

[12] Obernitz-különítmény: két lovas század és egy üteg; valamint a Rex-különítmény: három lovas század és egy üteg.

[13] 2. vázlat.

[14] 3. vázlat bal hasáb.

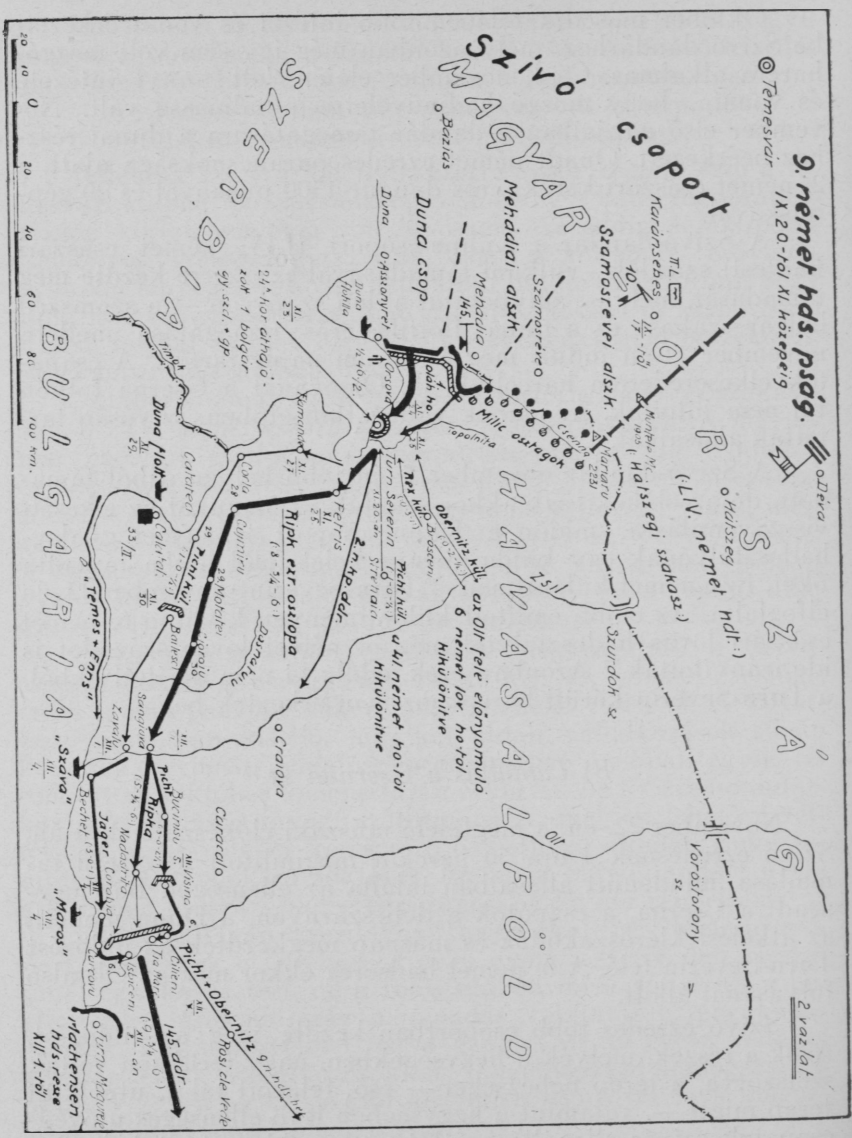

míg a többi részek csak 25.-én értek oda. Az időközben itt körülzárt német Picht-különítmény 24.-én[15] egyesült a német 2. kerékpáros dandárral, majd 25.-én az egész csatlakozott Szívó ezredeshez.

[15] Ezen igen nehéz harcokban egy ismeretlen jelzésű bolgár század is közreműködött.

C) Üldözés Turn-Severintől a kapitulációig.[16]

A Turn-Severin körüli harcokban nemcsak a bolgárok, hanem a duna flottila Ó-Asszonyrétnél álló részei is tevékeny részt vettek. A szándék az volt, hogy a város elfoglalása után, november 26.-án az ellenség üldözését teljes erővel folytatják. Ezt azonban nem lehetett végrehajtani, mert a 2. német kerékpáros dandárt, mely itt a lovasság teljes hiányában az üldözést hathatósan elősegítette volna, felsőbb intézkedésre a Szívó-dandártól november 26.-án elvonták.

A nehéz erdei terepen sok csapat eltévedt, lemaradt, s így ezek az üldözésre nem állhattak idejében rendelkezésre. A lövőszert és élelmet is ki kellett egészíteni. A rendelkezésre bocsátott gépkocsioszlopok a sok eső miatt felázott útakon az utánszállítást rendszeresen lebonyolítani nem tudták. Így tehát Szívó ezredes, 26.-a folyamán, csak a Picht-különítménnyel üldözött, míg a többi részeknél a felzárkózást rendelte el.

Egész erejével csak november 27.-én kezdett üldözni, a Cetatea felé vezető két műúton. A főoszlop a keleti, míg a Picht-különítmény a nyugati úton, a Duna mellett, nyomult elő. Az erőelosztás ez volt:

A) *Főoszlop, Ripka ezredes parancsnoksága alatt,* néhány lovassal.
1./VI. bosnyák zászlóalj,
2./V. bosnyák zászlóalj,
25./II. népfelkelő zászlóalj,
28./I. népfelkelő zászlóalj,
33./II. népfelkelő zászlóalj,
48./VI. cs. és kir. zászlóalj,
76./V. cs. és kir. zászlóalj és a
19. vadász zászlóalj, valamint a teljes tűzérség. (A főoszlopból állítólag egy zászlóalj, mint bal biztosító oszlop menetelt).

B) *Jobb oszlop, a Picht-különítmény,* ismeretlen számú lovas, továbbá a 198. német császári gyalogezred egy zászlóalja és két német nehéz tarack.

Ilyen tagozásban folyt le az üldözés a Zsil folyásáig. Voltak ugyan kisebb összetűzések, azonban ezek felemlítésre nem érdemesek. Közben, november 29.-én Cetateanál, a jobb oldaloszlophoz (Picht) csatlakozott az „Obernitz-különítmény". Ennek útja a kiindulás helyétől idáig teljesen homályos, de ezután a további üldözésnél tevékenyen részt vett. Ugyanzen a napon Calafathoz, Streedhof korvettkapitány parancsnoksága alatt, megérkezett a duna flottila, azonkívül

[16] 2. vázlatot.

egy bolgár zászlólj is áthajózott ide. Utóbbi azonban a hadtápcsapatként kikülönített 33./II. népfelkelő zászlóalj beérkezése után visszatért hazájába.

November 30.-án a Dasnatuiu vízvonal előtt az ellenségnek szélesebb arcvonalon való üldözése vált szükségessé. Ezért állítólag a főoszlopból az egyik bosnyák-zászlóaljat külön menetvonalon irányították. A Szívó-dandár, miután a folyón átkelt, a Zsilig még jobban szétbontakozott. A Zsilt minden zavaró körülmény nélkül lépték át, csak a folyó egyik keleti ágánál fejtettek ki az oláhok kisebb ellenállást. Majd december 2.-án vissza is csaptak itt az oláhok, sőt komolyabb harcok is fejlődtek ki. Egész éjtszakán át elkeseredetten küzdöttek a kifáradt és bőrig ázott csapatok, míg végre december 3.-án hajnalban, lendületes támadásukkal megrendítették az oláhok állásait.

Átcsoportosítás után az üldözést a következőképen folytatták:

Felderítésben: az Obernitz (német) különitmény:
két német lovas század,
két német löveg és a
16./6. tábori tarackos üteg.
Összesen: 200 lovas, 2 géppuska és 6 löveg.

Északi oszlop: a Picht-különitmény néhány lovassal,
egy német gyalogzászlóalj,
egy bosnyák zászlóalj (1./VI. ?),
két német löveg és a
16./3. tábori tarackos üteg.
Összesen: kb. 1300 puska, 8 géppuska és 6 löveg.

Főoszlop: Ripka ezredes parancsnoksága alatt 37 lovassal.
19. vadászzászlóalj.
3./V. bosnyák zászlóalj.
48./VI. zászlóalj,
25./1. hegyi tarackos-üteg,
16./1. hegyi ágyús-üteg,
12./3. 37 mm-es hajó-üteg és
három aknavető-üteg.
Összesen: 2177 puska, 14 géppuska és 11 löveg.

Déli oszlop: Jäger alezredes parancsnoksága alatt néhány lovassal.
25./II. népfelkelő zászlóalj,
28./I. népfelkelő zászlóalj,
76./V. cs. és kir. zászlóalj,
46./2. nehéz tarackos-üteg.
Összesen: 853 puska, 16 géppuska és 4 löveg.

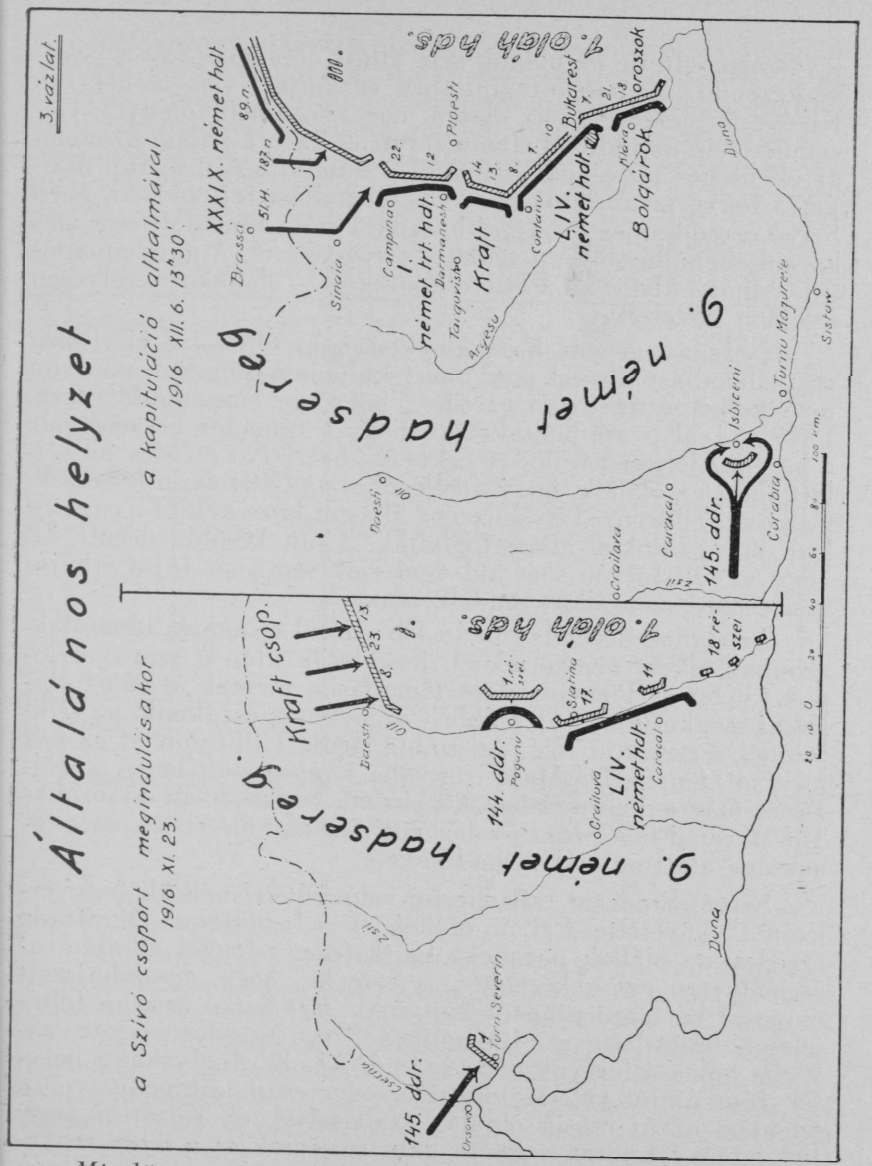

Mindössze: 4330 puska,
40 géppuska,
250 lovas és
27 löveg.

Szívó ezredes minden törekvése az volt, hogy az Olt folyót az ellenséggel egyidőben érje el. Csapatainak csak kevés

lövőszere volt, de az oláhok sem álltak jobban, s így a bekövetkezendő harcban e tekintetben egyforma volt a helyzet. Kivéve természetesen az oláhok nagy számbeli fölényét. December 4-ig az üldözés símán folyt le. Ezen a napon azonban az ellenséges utóvédek Visinanál, valamint a Corabiától nyugatra fekvő magaslatokon szívós ellenállást fejtettek ki. 5.-én Szívó ezredes, még a hajnal hasadása előtt, támadott és a makacsul ellenálló oláh utóvédeket visszavetette. A mindennapos utóvédharcokban kimerült csapatok az oláhokat erélyesen nyomon követték.

Nyilvánvaló volt, hogy az ellenség az Olt folyó előtt még egy ellenállást kísérel meg, mert különben zömével a folyón nem kelhetne át. Szívó ezredes, hogy ezt megakadályozza, főoszlopával is szétbontakozott, hogy a támadás helyére már a harchoz teljesen fejlődve érkezzék be. Szívó ezredes jól sejtett, mert az oláhok, hogy átkelésüket az Olt folyón fedezzék, Carcovu, Isbicéni, Tia-Mare és Cilliceni községektől nyugatra levő magaslatokon állást foglaltak. Csak később derült ki, hogy az Olt folyón sem híd nem volt, sem más fajta áthajózási eszköz nem állott rendelkezésre.

Az oláhok december 6.-án Isbicenitől nyugatra támadtak, azonban sikert nem értek el. Kísérletük után a szárnyoszlopok (Jäger és Picht) erélyes támadásba mentek át és az oláhokat megkerülték. Az előbbi Carcovun át északnak, az Isbiceninél sejtett híd felé, az utóbbi pedig Cillicenin át az Olt folyása mentén Tia-Mare irányába kanyarodott be. A körülzárás már a befejezéshez közeledett, mikor 6.-án 13 órakor Tia-Marenál fehér zászlóval jelent meg egy törzstiszt parancsnoksága alatt az oláhok hadikövete.

Szívó ezredes a „sík mezőn való feltétel nélküli fegyverletételt" követelte. Ezt az oláhok el is fogadták.[17] Dimitrade ezredes, az oláhok parancsnoka, a fegyverletétel alkalmával személyesen azt a kérelmét fejezte ki, hogy agyonhajszolt csapatai két napi pihenőt kapjanak. Ezt Szívó ezredes feltételesen teljesítette is. Isbiceniben Szívó ezredest szinte zavarba hozta a foglyok nagy száma. Az oláh foglyokat a helység főutcájától keletre, Szívó ezredes csapatait pedig velük szemben az út másik oldalán szállásolták el. Középen nagy halomban feküdtek a letett oláh fegyverek és a többi rengeteg zsákmány. Ekkor látta csak Szívó ezredes, hogy milyen óriási számbeli túlsúlyban levő ellenséggel állott szemben. Ha valaki a viszonyokat nem ismerve a faluba lépett volna — mondta Szívó ezredes — akkor méltán azt hihette, hogy az ő csapatai estek fogságba.

---

[17] Az általános helyzetet lásd a 3. vázlaton, jobb hasáb.

A 9. német császári hadseregparancsnokság véleménye szerint, „a Szívó-dandárral szemben csak gyenge oláh erők állanak." Ellenben a hivatalos megállapítás szerint, a foglyok és a zsákmányolt anyagról az alábbi kimutatás ad számot:

Idő	Hol?	fogoly			egyéb zsákmány													Megjegyzés
		tiszt	legénység	lovas	géppuska	löveg	revolverágyu	rádióállomás	lövőszeres kocsi üres	lövőszeres kocsi teli	országos jármü	ló	egészségügyi gépk.	vasuti kocsi	gőzhajó	uszály	
1916. XI. 25.	Turn-Severin		1.000			2	1				30			70			
„ 26.	Petris	26	205		3	3			27				6				
	Ninava														4	69	
„ 28.	Gujmiru		121														
„ 29.	Hunia			200	2		1										
„ 30.	Bailesti		100														
	Afumati		70														
XII. 1.	Macesu		274														
	Zavalu					7											
„ 6.	Isbiceni	323	11.706	80	12	26		1		110	205	1.180					a kapituláció alk.
Összesen:		349	13.476	280	17	38	2	1	27	110	235	1.180	6	70	4	69	

Vagyis a Szívó-dandár létszámának és anyagának több mint négyszerese.[18]

Isbiceninél híd nem volt. A parton azonban határozottan felismerhető volt, hogy az oláhok az átkelésre minden lehető előkészületet megtettek, de ebben Szívó ezredes hősies és fáradhatatlan csapatai megakadályozták őket. Szívó ezredes szándéka, hogy december 4.-én a visszavonuló oláhokat az Olt és Duna szögletébe szorítsa és ott megadásra kényszerítse, sikerült. Hogy az oláhok nem tudtak átkelni az Olt folyón, az csak a kíméletlen üldözők javára írható, mert azok erre időt nem engedtek. Említésre méltó, hogy Szívó ezredes csapatai Turn-Severintől az Olt folyóig 14 nap alatt összesen 250 km. útat tettek meg, feneketlen útakon, állandóan harcolva, ami napi átlagos 25 km-es menetteljesítménynek felel meg.

December 7.-én, felsőbb utasításra, az Obernitz- és Picht-

[18] A Szívó-dandár állományát lásd a 11. oldalon.

Különítmény kivált Szívó ezredes kötelékéből és Rosiori de Veden át a 9. német hadsereghez vonult be.[19]

Ettől a naptól kezdték a foglyokat elszállítani. Kisebb részük Caracalra menetelt, a legtöbbet azonban Corabianál hajókra rakták.

Szívó ezredes csapatainak győzelmeire annál is inkább büszkék lehetünk, mert a 9. német hadsereg parancsnoksága alatt, a Havasalföldön küzdő csapatok között, ez volt az egyetlen magyar parancsnok vezetése alatt önállóan működő magyar csoport. Ha már most az eddig leírottakra visszatekintünk, úgy láthatjuk, hogy Szívó ezredes maroknyi, de vitéz csoportja nagy túlerővel szemben is hősiesen megállta a helyét, miért is dicséretet érdemel. Hőstettüket annak idején úgy a katonai körök, mint a polgári sajtó csodálták, de mindenkor a jövő nemzedék mintaképei is lesznek. Méltán megérdemlik tehát, hogy ezt a teljesítményüket ne csak a sajtó, hanem a hadtörténelem lapjai is megörökítsék.

D) Az Olttól a Szeretig.[20]

A vitéz csapatok csak egy napi pihenőt kaptak.

A nagysikerű fegyverletétel után az eredeti utasítást[21] a 9. német hadseregparancsnokság megváltoztatta és a dandárt gyalogmenetben Bukarestre irányította. Hegyi ütegeit elvették, a 25./II. népfelkelő zászlóaljat pedig Corabián és Turnu-Magurelenél mint megszálló csapatot hagyták.

A Szívó-dandár ilyképp gyalogmenetben december 10-ig elérte Alexandriát; majd egynapi pihenő után 12.-én tovább menetelt és még e napon Bukarestbe érkezett. A megérkezéskor Mackensen tábornagy előtt, a nagy menetekben kifáradt csapatok, díszmenetben mentek végig Bukarest utcáin. Ez azonban olyan volt, hogy rengett lábuk alatt a föld. Mackensen gratulált is és elismerését fejezte ki Szívó ezredesnek a csapatok nagyszerű magatartása miatt, az oláh lakosság pedig megbámulta őket.

Itt kapta Szívó ezredes azt a parancsot, hogy Urzicenin át tovább is gyalog megy, későbbi alkalmazásra nézve pedig a 217. német gyalogha dosztály parancsnokság alá rendelték.

Ezután erről a magyar csoportról nem is hallunk, mert a történelem mindig csak az előbbi hadosztályt emlegeti, pedig ennek a német gyalogha dosztálynak a zömét magyarok alkották.

December 22.-én Rosetulnál a dandár az említett német

---

[19] 2. és 4. vázlat.
[20] 4. vázlat.
[21] A Dunán hajóra rakni és más hadszíntérre szállítani.

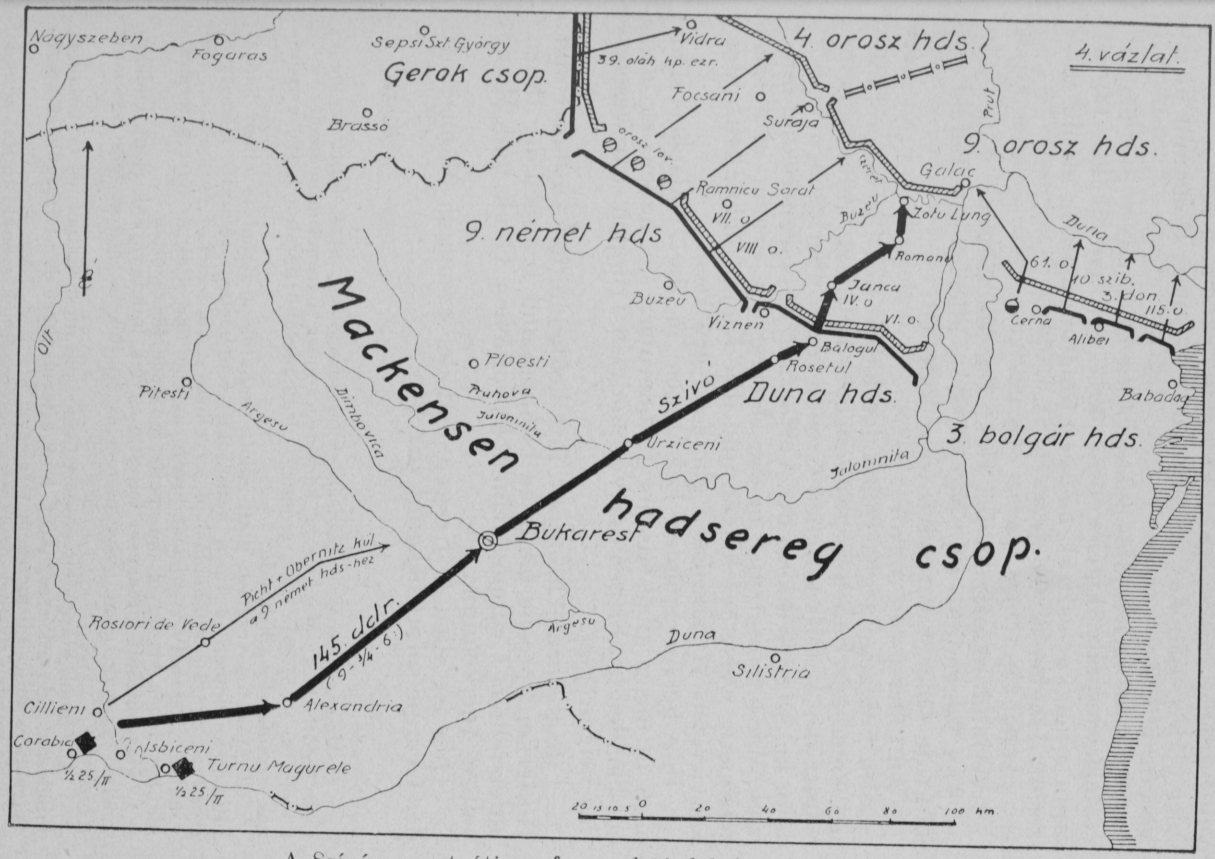

A Szívó-csoport útja a fegyverletétel helyétől a Szeretig.

gyaloghadosztály körletébe érkezett és 24.-én már tűzvonalban volt. 25.-én Balogulnál részt vett az első rohamban, utána pedig újból harcolva az oroszokat — akik időközben a szétszórt oláh csapatokat felváltották — Janca, Romanun át a Szeretig üldözte.

A Szeret menti állásokban, Zotu Lungnál, a 217. német gyaloghadosztály kötelékében, 1917 évi január hó 14.-én kapta a magyar-osztrák hadseregfőparancsnokság alábbi szószerinti Hughes-táviratát:[22]

„AOK. Op. No. 8114.

Verbindungsoffizier bei Hgk. von Mackensen.

Der folgende — Op. No. 37.363 — allerhöchste Befehl ist sofort an Oberst von Szivó weiterzuleiten:

An Oberst von Szivó.

Im Feldzuge gegen Rumänien haben sich die unter Ihrer zielbewussten Führung gestandenen Truppen, anfangs beim Schutz der Vaterländischen Grenze gegen überlegenen Feind, dann im Angriff und in der Verfolgung des Gegners und nun, nach Wiedereinsetzung in die Heeresfront, erneut in ausgezeichneter weise geschlagen und ihre Kampftüchtigkeit unter schwierigen verhältnissen glänzend erwiesen.

Ihre hervorragenden Leistungen in der Walachei sind noch in unser aller frischer Erinnerung; sie haben zu den entscheidenden Siegen der Verbündeten Truppen sehr wesentlich beigetragen.

Für all ihren Opfermut, ihre heldenmütige Ausdauer und Tapferkeit spreche Ich allen Führern und Truppen der Ihnen unterstellten Gruppe Meinen kaiserlichen Dank und Meine vollste Anerkennung aus!

Dies ist allen Offizieren und der gesamten Mannschaft der Gruppe sofort bekannt zugeben.

Karl."

*

[22] Magyar szövege: Hadseregfőparancsnokság 8114. hdm. szám. — Összekötőtiszt a Mackensen hadseregcsoport parancsnokságánál. — A következő — 37.363. hdm. számú — legmagasabb parancs Szívó ezredesnek azonnal továbbítandó:

Céltudatos vezetése alatt állott csapatok a Románia elleni hadjáratban, kezdetben a Haza határának védelmében túlerejű ellenséggel szemben, azután a támadásban, az ellenség üldözésekor és most az arcvonalba visszahelyezve ismét kiváló módon harcoltak és harcra termettségüket nehéz viszonyok közepette fényesen beigazolták.

Havasalföldi kimagasló teljesítményeik mindnyájunk élénk emlékezetében vannak, azok lényegesen elősegítették a szövetséges csapatok győzelmét.

Az Önnek alárendelt csoport összes parancsnokainak és csapatainak mindezen áldozatkészségükért, hősi kitartásukért és vitézségükért köszönetemet és teljes elismerésemet fejezem ki!

Ez minden tisztnek és az egész legénységnek azonnal tudtul adandó.

Károly.

Amidőn ennek a vegyes összetételű csoportnak nehéz viszonyok között vívott győzelmes harcait, nagy teljesítményeit és Erdély felszabadításánál, valamint a Havasalföld meghódításánál nagy érdemeit ecseteltem, ezzel a sokszor idegen csapatok kötelékében harcolt és a haditudósításokban, sőt a világháború irodalmában meg sem említett magyar csapatok egyikének kiváló teljesítményét igyekeztem megvilágítani.

Kívánatosnak tartanám és igen célszerű lenne, hogy azon bajtársaim — akár ténylegesek, avagy volt tartalékosok — akik ilyen elszigetelt csoportoknál harcoltak, vagy ilyenekről tudnak, az ott küzdött magyar csapatok működését ezen a helyen ismertetnék, mert csak így tudhatja meg és ítélheti meg majd a megfelelő történelmi távlatból az elfogulatlan utókor, hogy milyen kimagasló érdemei voltak a magyar katonáknak, mennyi vért áldoztak a világháborúban és mennyi magyar hős és magyar csapat szerzett névtelenül dicsőséget a más nemzetiségű vezetőknek, parancsnokságoknak és csapatoknak.

Vitéz Sajó János.

T Á R C A

Bornstedt porosz ezredes bizalmas küldetése a magyar csapatokhoz 1743-ban.

A poroszok két nagy uralkodója: I. Frigyes Vilmos és Nagy Frigyes uralmának legfőbb támaszát kiváló hadseregében találta. Mindketten szívós következetességgel igyekeztek a porosz véderőrendszert szilárd alapra állítani és főleg azon fáradoztak, hogy hadseregeik kiképzését, harckészségét a legmagasabb fokra emeljék. Különösen Frigyes kísérte figyelemmel az európai államok háborúit és hadseregeit és mindenütt észrevette a katonai kiképzési ágaknak azokat a sajátosságait és kiválóságait, amelyek a porosz hadseregben még hiányoztak vagy nem voltak magas fokon. Frigyes Vilmosnak az volt a szenvedélye, hogy testőrségében csakis óriásnövésű katonákat szeretett, mert ez a király a testi nagyságban kereste a katonai rátermettséget. Az ilyen emberektől nagyobb teljesítményeket várt, mint a kistermetű katonáktól. Hogy hadseregében minél több ilyen, testileg kiváló embert toborozzon, ügynökei Európa más államaiban is, hol nyiltan, hol titokban, szép szóval, vagy erőszakkal gyüjtötték össze ezeket s szállították Potsdamba. Természetes, hogy a porosz király figyelme elsősorban Magyarország felé fordult, hiszen a magyar katona kiválósága, testi ereje, bátorsága már akkor is világszerte ismeretes volt.

A magyarországi porosz toborzások 1722—1740-ig tartottak s azoknak érdekes leírását olvashatjuk dr. Lukinich Imre „Porosz toborozás Magyarországon" című tanulmányában.[1]

Frigyes Vilmos katonai vonatkozású magyarországi kapcsolatai, — mint az említett tanulmányból is kitűnik, — főleg azért létesültek, hogy külsőleg, testileg, kiváló egyéneket szerezzen testőrsége számára, tekintet nélkül az egyének belső értékére. Nagy Frigyes a magyar faj katonai alkalmasságát és kiválóságát más szempontok szerint értékelte. Alkalma volt bőven megismerni az örökösödési háború első éveiben (1740—42.), hogy Mária Terézia hadseregének magyar huszárjai valami egészen különleges s a taktika akkori állapotában rendkívül használható s kiváló fegyvernemet alkottak. A Caslau—Chotusitz melletti csatában (1742 május 17-én), az osztrák hadsereg balszárnyán kifejlődött nagy lovasharcban a porosz lovasságot csúfosan megverték Mária Terézia huszárjai. De a hadműveletek egyéb mozzanataiban is érezték Nagy Frigyes parancsnokai, hogy az ő csapataik harci erényekben nem igen vetekedhetnek

[1] *Hadtörténelmi Közlemények:* 1922—1923. évfolyam 199. és k. ll.

a magyar lovassággal, mert annak sajátságos harcmódja, vagyis gyors rajtaütésekre, portyázásra, sebes mozdulatokra való képessége, a nehéz porosz lovasokból hiányzott.

Nagy Frigyes számított azzal, hogy mindaddig, amíg az örökösödési háborúk végleg el nem csendesednek, Mária Terézia serege lesz a legveszélyesebb ellenfele. Mint jó katona, tudta azt is, hogy az ellenségtől tanulni nem szégyen, sőt hasznos dolog. Elhatározta tehát, hogy lovasságának egyrészét, — a könnyű lovasságot, — a magyar huszárok mintájára fogja megszervezni és kiképezni. Ezért olyan kapcsolatot létesít Magyarországgal, amely lehetővé teszi azt, hogy magyar huszártisztek, mint oktatók és huszárvezetők jöjjenek át Poroszországba.

Nagy Frigyes magyarországi összeköttetéseivel s a magyar nemzettel való terveivel, Kienast András osztrák író hosszabb tanulmányában foglalkozott. „König Friedrich II. von Preussen und die Ungarn" címen.[2] Fejtegetéseiben azt igyekzik bizonyítani, hogy Frigyes a magyarországi protestánsokkal állandó titkos összeköttetést tartott fenn és azokat Mária Terézia ellen való fellázadásra akarta rábírni. Erre minden lehető eszközt felhasznált, ezek között a leghatásosabb, tehát Ausztriára legsérelmesebb, a magyar huszároknak, porosz szolgálatba való átcsábítása volt. Bár a valóság, illetve sok hivatalos okmány jórészt igazolja ezeket az állításokat, még sem fogadhatjuk el teljesen Kienast következtetéseit, főleg ami a magyar katonák porosz szolgálatba való szegődését illeti.

Szerinte Nagy Frigyes azért folytatott nyiltan és titokban aknamunkát Mária Terézia seregében, hogy annak nagyrészét — elsősorban a magyarokat — szökésre csábítsa s ezzel érzékenyen gyengítse annak erejét. A rendelkezésünkre álló források nyomán inkább azt hiszem, hogy a magyar huszárokhoz intézett felszólításának indítóoka azoknak kiválóságában rejlett és Frigyes azért kívánta őket hadseregébe beolvasztani, hogy lovasságának harcértékét növelje. Természetes, hogy közvetve így is ártott Mária Teréziának, de főszándéka nem ez volt, mert sehol sem találjuk nyomát annak, hogy sikerült volna egész csapattesteket vagy nagyobb egységeket lázadásra felbujtani. Néhány magyar huszártisztnek, néhány száz magyar huszárnak porosz szolgálatba való felfogadása pedig, mint azt a történtek is igazolják, nem okoztak pótolhatatlan veszteséget a királynő seregeinek.

Mária Terézia és Frigyes sorozatos háborúinak első felvonása — az első szilézíai hadjárat — a berlini békével 1742. június 28-án véget ért. Itt volt az alkalom, hogy a hadseregének kiképzését szívén viselő király, tervének a megvalósításához, huszárjainak magyar mintára való átszervezéséhez, hozzákezdjen, Mária Terézia csapatai, a bajor örökösödési háborúban, 1743-ban a Duna bajor szakaszán állottak francia és bajor csapatokkal harcban. A porosz udvar újból felvette Mária Teréziával a diplomáciai érintkezés szálait és Dohna gróf, altábornagyot küldte, mint meghatalmazott követet a bécsi udvarhoz,

[2] *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchives:* 1895. IX. kötet.

akinek sikerült kieszközölnie, hogy porosz tisztek a királyné magyar csapatainál, mint vendégek vegyenek részt a bajorországi hadműveletekben.

Erre a szerepre Nagy Frigyes, Bornstedt porosz királyi ezredes vezetésével 2 alezredest, 3 őrnagyot, 10 századost és 11 alantas tisztet jelölt ki és 1745. március 23-án Boroszlóban kelt rendeletével arra utasította az ezredest, hogy társaival együtt, mint „Volontair" jelentkezzék Mária Teréziánál.[3] A Bornstedtnek adott részletes útasítás címe: „Instruction. — Vor den Obristen von Bornstedt, Geslerschen Regiments, wie solcher sich, nebst deren übrigen Offiziers, welche Sr. Königl. Majestät, als Volontairs zur Königl. Ungarischen Armeé in die nächst bevorstehende Campagne schicken, — verhalten soll."

Érdekes és jellemző, hogy Frigyes nemcsak ebben az Instructiójában, de Bornstedttel váltott leveleiben is, nem osztrák hadseregről, hanem „magyar királyi hadseregről" beszél. Ez is bizonyítéka annak, hogy a magyar hadsereg fogalma már abban az időben is élt és hogy a porosz király a magyar királynő „magyar csapatainak" kiválóságát akarta tisztjei által tanulmányoztatni.

Az útasítás tartalma ez. A kijelölt tisztek együttesen útazzanak Zuckmantelen át postakocsin Bécsbe. Ott jelentkezzenek Dohna grófnál és kérjék meg őt, hogy okvetlenül mutassa be valamennyiüket az osztrák parancsnoknak, Károly lothringei hercegnek és ha lehetséges és Ő felsége a királynő ezt kívánja, neki is.

A magyar csapatoknál való szereplésük ideje alatt a porosz tisztek közvetlen Bornstedt parancsa alá tartoznak. Az ő kötelessége közöttük fegyelmet tartani, ellenőrízni őket, hogy mindig derék, becsületes porosz tisztként viselkedjenek. Intse őket, hogy tartózkodjanak az ivástól és kártyázástól, kerüljenek minden összetűzést a magyar királynő tisztjeivel..." und sich zwar von niemanden auf den Fuss treten lassen, dahergegen aber auch niemals einigen Anlass zu Händeln geben, sondern vielmehr mit allen und jeden Offizier höflich und obligeant umgehen..." Első és legfontosabb kötelességük a magyar hadseregben uralkodó hadi szokásoknak nagyjában és részletekben való megismerése, de óvakodjanak ezekről fitymálva nyilatkozni, főleg pedig ne kérkedjenek azzal, hogy a poroszoknál minden jobb. Ha pedig beszéd közben a porosz hadseregről lenne szó, akkor kegyvesztés terhe alatt ne nyilatkozzanak semmiről, hanem azt feleljék, hogy erről nekik tilos beszélni. Különösen tapintatosan viselkedjenek akkor, ha a királynő és a porosz király között a közelmultban lezajlott háborúkról lenne szó. S ha mégis beszédbe vonnák őket, határozottan, de udvariasan jelentsék ki, hogy erről sem szabad beszélniök.

Bornstedt ezredes mindarról, amit ő és tisztjei a hadseregnél tapasztalnak, hetenként kétszer küld írásbeli jelentést királyának.

---

[3] Az alább ismertetett *„Instructio"*, valamint a többi forrásul szolgáló okmányok, Bornstedt jelentéseinek eredeti példányai, a porosz titkos állami levéltárban Berlin-Dahlem-ben, hiteles másolatai pedig a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár, I. csoportjának világháborúelőtti osztályában „porosz iratok" jelzés alatt találhatók.

A leveleket úgy fogalmazza, hogy ezzel urának ne ártson, még ha azok útközben avatatlan kezekbe kerülnének is. Jelentéseit lepecsételve adja át az osztrák hadrakelt sereg főparancsnokának és kérje meg őt, azoknak továbbítására. Hangsúlyozza ezeknél az alkalmaknál, hogy azért kéri fel őt a továbbításra, nehogy azt higyjék róla, hogy az osztrák hadvezetőség háta mögött titkon levelezik urával. Ha azonban olyasvalamit tapasztalna, amit mégsem volna célszerű ilyen úton közvetíteni, akkor jegyezze fel magának azt és hazatérte után vagy személyesen, vagy valamelyik tisztje útján tegyen erről jelentést élőszóval a királynak.

Hetenként legalább egyszer keresse fel valamennyi tisztjét, ellenőrízze működésüket és törődjék sorsukkal. Egyébként minden porosz tiszt három hetenként köteles tapasztalatairól írásban beszámolni. Tilos azonban ezeket a jelentéseket egymásnak megmutatni, nehogy egyformán jelentsenek.

A porosz volontair-tisztek közül Bornstedt és törzstisztjei az osztrák főparancsnokság tábornoki karánál tartózkodjanak, a többiek pedig a magyar huszárezredeknél. Tanulják el tőlük, hogyan gondozzák lovaikat, harcban és gyakorlatoknál milyen hadmozdulatokat végeznek, szóval általában, hogy a magyar lovasság mit, hogyan csinál. Mindig a hadrakelt sereg körletében tartózkodjanak, a huszárokkal együtt táborozzanak és minden hadműveletben személyesen vegyenek részt, de csakis mint nézők. Portyázásokra, felderítésekre, szóval mindenüvé, ahová a huszárokat kiküldik, feltétlenül velük lovagoljanak. De ha tűzharc vagy lovasroham kezdődik, akkor álljanak félre, mert Ő felsége csakis azért küldi őket a magyar hadsereghez, hogy ott lássanak és tanuljanak, nem pedig, hogy harcoljanak.

A volaintairek egyikének, Arnstedt kapitánynak és egy társának külön feladata lesz a királynő hadseregének élelmező rendszerét tanulmányozni, a raktárakat megtekinteni, az élelem- és takarmányszállítmányok, valamint a kenyérsütés iránt érdeklődni.

Bornstedt ezredes minden nagyobb ütközet vagy csata után, azonnal Berlinbe küldi szóbeli jelentéssel azt a tisztjét, akinek a legközvetlenebbül volt alkalma a csata lefolyását megfigyelni.

Az Instructionak eddig ismertetett szövegében nincs semmi, amiből Nagy Frigyesnek valamilyen rejtett szándéka és a volontairek kiküldetésének mellékcélja kitünnek. De az útasítás utolsó fejezete, míg egyrészt a rangvesztés terhe alatt megtiltja azt, hogy a volontairek bármelyike is osztrák szolgálatba álljon, másrészt kívánatosnak tartja, hogy kiváló huszártiszteket rábeszéljenek arra, hogy szolgálatukat Nagy Frigyesnek felajánlják. Szószerint közlöm az útasításnak ezt a pontját: „... Sowohl der Obrist von Bornstedt als die bey ihm befindlichen Husaren Offiziers sollen sich Mühle geben um einige tüchtige Husaren Offiziers in Sr. Königl. Majestät Dienste zu engagieren... Es muss aber solches auf eine sehr vorsichtige und adroite Art und gleichsam gantz von weiten her geschenen und dergleichen Offiziers nicht debouchiret, sondern ihnen alles mit vielen Verstand angebracht werden. Sollte sich auch bey der Österreichischen Cavallerie ein ader anderer Offizier finden, so von Merite wäre und in welchem sonsten was gutes steckt, und welche inclination hätten in Sr.

Königl. Majestät Dienste zu gehen, so soll der Obrist von Bornstedt solche engagiren jedoch muss solches wie gedacht, mit Verstand und guter Vorsicht geschenen, um keine reproche zu haben, als ob man Offiziers aus dem dortigen Dienste debouchiren wolte..."

Az útasításnak egyik pontjából sem lehet arra következtetni, hogy Bornstedt ezredes kiküldetésének politikai háttere lett volna és hogy ő magyar csapattesteket szökésre, Mária Terézia zászlója alól való elpártolásra csábított volna. Az útasítás utolsó pontjának szövegezéséből is világos, hogy Frigyes csupán néhány magyar huszártisztet óhajtott lovasságának kiképzésére loyalis úton megnyerni.

Április havában azután a király rendeletére, még egy porosz tábori felcser és egy ügyes rajzoló csatlakozott Bornstedthez, utóbbi azzal a rendeltetéssel, hogy a hadseregek helyzetéről és a csaták lefolyásáról vázlatot készítsen.

A porosz volontair-tisztek Bécsbe érkezéséről és fogadtatásáról, Bornstedt április 14-én számolt be részletesen uralkodójának. E szerint őket mindenütt barátságosan fogadták. Dohna gróf vezetésével először Stahremberg gróf, tábornok, főkamarásnál tisztelegtek, aki őket másnap a királynőnek bemutatta. Mária Terézia kegyesen fogadta a poroszokat és örömét fejezte ki, hogy a porosz király az ő személye iránt barátsággal viseltetik. Ezeket az érzelmeket ő is viszonozza; örül annak, hogy hadseregénél a porosz tiszteket, mint vendégeit üdvözölheti és máris intézkedett, hogy őket mindenütt barátságosan fogadják és támogassák küldetésükben, amihez szerencsét kíván. A küldöttség végül még a királynő férjénél, lotharingiai Ferenc hercegnél is jelentkezett, azután elútazott a bajor harctérre.

Az osztrák hadsereget itt lotharingiai Károly vezette. Vele szemben állott a francia hadsereg Broglio tábornagy és a bajor sereg Seckendorf altábornagy alatt. Károly herceg erős támadásra készült. Szándéka volt, a francia és bajor hadseregek közé behatolva, mindegyiket külön-külön megverni. Az első csapást a bajorokra mérte. Május 9-én az osztrák csapatok megtámadták Minuzzi bajor tábornok seregét az Inn partján és Branau és Simbach mellett teljesen megverték. Károly herceg ezután Broglio tábornok ellen fordult, akinek csapatai az Isar és Duna szögében Deggendorf és Straubing községeket szállották meg. A herceg május 24-én a két helység között átkelt a Dunán és három napi kemény ostrom után rohammal bevette Deggendorfot.

Bornstedt ezredes és tisztjei a hadjáratnak ezekben az eseményeiben vettek részt. Az ezredes első megfigyelése az osztrák-magyar hadseregről, nem valami nagyon hizelgő. Még Bécsből jelenti, hogy a magyar hadsereg felszerelése sok tekintetben igen fogyatékos, mert bár a csapatok már a harctéren vannak, podgyászuk, szekereik nagyrésze s igen sok ló, különösen a remondák még mindig Bécsben vesztegelnek s az új lószállítmányok is igen törödött állapotban érkeznek oda s alig használhatók. Elismeri azonban, hogy a csapatok hangulata, különösen a lovasság soraiban, kitűnő és reménykedő, mert úgy értesültek, hogy a francia lovasság igen gyarló, tehát a várható ütközetekben feltétlenül ők (a magyarok) lesznek előnyben.

A simbachi csatáról Bornstedt még az nap este nagyon részletes, hosszú jelentést küldött Frigyesnek. Bajtársaival együtt május 9-én Schärdingbe ért s átadta Frigyes királynak sajátkezű ajánlólevelét Khevenhüller tábornagy osztrák főparancsnoknak, aki azt meleghangú francia levélben megköszönte és megdícsérte a porosz tiszteket az ütközet alatt tanusított magatartásukért. Bornstedt igen kiemeli Nádasdy tábornok magatartását az ütközetet megelőző csatározásokban. Érdekesen jellemzi azután az osztrák tábornokok között felmerült nézeteltéréseket, akiknek soraiban többen akadtak, porosz szemmel nézve, olyanok, akiknek kevés volt az elhatározóképessége. Dícséri Nádasdy tábornok huszárainak vitézségét, akik vakmerő bátorsággal rohantak neki a fölösszámú bajor lovasságnak még pedig: „... in den stärksten Galop den nur ein Pferd auf der Jagd immer haben kann und mag..." A bajor lovasok erre megfutottak, amit nyomon követett a gyalogság visszavonulása is.

Jelentésének végén kiemeli Bornstedt, hogy a porosz tisztek a csata alatt, mely több mint 12 óra hosszat tartott, kiválóan viselkedtek s mindenütt jelen voltak, ahol valamit látni lehetett. Egyikük — Friderici kapitány — felsőajkán puskalövéstől meg is sebesült.

Hasonló hosszú részletes jelentést küldött Bornstedt május 29-én is, a deggendorfi győzedelmes csata után. Különösen érdekesen és aprólékos részletességgel ecseteli ennek a hídfővé kiépített községnek ostromát és lesújtó véleménnyel bírálja a francia védősereget, amely az ostrom utolsó mozzanatában minden nagyobb ellenállás nélkül gyáván abbahagyta a harcot.

Egyik jelentésében egy Zitzwitz nevű osztrák dragonyos hadnagyot említ Bornstedt, akinek fivére a porosz hadseregben szolgál és most ő maga is kéri oda való felvételét. Jelenti továbbá, hogy Amon porosz követségi tanácsostól kapott értesítés szerint két magyar huszártiszt, még pedig a Baranyai-huszárezredben szolgáló Babocsay alezredes és a Beleznay-huszároknál szogáló Halász Zsigmond százados, szeretne átlépni a porosz hadseregbe. Frigyes ezt a híradást örömmel vette és június 8-án kelt, titkos írással írott, levelében újból meghagyja Bornstedtnek, hogy keressen ügyes huszártiszteket a porosz hadsereg számára „... damit solche, wann die dortige Campagne geendigt seyen wird, in meine Dienste treten."

Ebből is kitűnik, hogy Nagy Frigyesnek nem volt célja Mária Terézia seregének gyöngítése a harcok alatt, mert a magyar huszártisztekre csakis a háború befejezte után számított.

Bornstedt ezirányú működésének meg is volt a látható eredménye, mert sikerült neki még az év végéig mintegy 25 osztrák-magyar tisztet toborozni Frigyes számára.[4]

Bornstedt küldetése nem tartott sokáig. Amikor Nagy Frigyes

[4] *Kienast:* id. munk. 264. lap. Megjegyzem azonban, hogy a Kienast által felsorolt tisztek neveiről ítélve, többségük nem lehetett magyar huszártiszt. Győry, Nagy, Vitéz, Ghillányi, Kőszegi és Malatinszky neveken kívül, a többi nevek német vagy szláv eredetre vallanak.

1744-ben a berlini békét megszegve, újból Csehországba tört (II. sziléziai háború), Bornstedt és tiszttársai hazautaztak.

Hogy Dohna és Bornstedt működését a bécsi udvar nem jó szemmel nézte, azt megérthetjük. Az udvari haditanács igyekezett Mária Teréziát rábeszélni, hogy akadályozza meg tisztjeinek átpártolását. De a királynő, úgy látszik, ezt a kérdést nem tartotta olyan fontosnak és veszélyesnek, ami kitűnik abból a rendeletéből, amelyet 1744 május 13-án intézett a hadseregparancsnokokhoz és ezredtulajdonosokhoz s amelyben ezt írja: Nincs szándékunkban bárkit is visszatartani szolgálatunkban, aki megmaradni nem akar. Minden tisztnek, akinek szolgálni nincs kedve, joga van a szolgálatból kiválni, feltéve, hogy ezt kellő időben és megfelelő módon teszi, azaz a hadjárat befejezése után.[5]

Nagy Frigyes megszerette a hadseregében szolgáló magyar tiszteket s többen közülük nemcsak a lovasság szervezése körül, hanem a hadjáratokban is kitüntették magukat. A porosz szolgálatban álló huszártisztek közül leginkább Halász Zsigmond százados tünt ki, aki átlépése alkalmával ezredesi rangot és egy huszárezredet kapott, amelynek élén Frigyes későbbi hadjáratai-ban vitézül verekedett. A világháborúelőtti német hadsereg névkönyveiben még mindig találunk néhány magyar nevet, amelynek viselője valószínüleg a nagy porosz király magyar huszárjainak leszármazója volt.

Markó Árpád.

[5] *Kienast:* i. m. 265. lap.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

A gyulai végvár kapitulációjának eredeti okmánya.
(1694. december 21.)

Budavár bevétele után a török mindjobban kiszorult Magyarország közepéből; a nagy magyar Alföldről visszavonuló török seregek azonban még szívósan védekeztek hazánk déli végein. A szultán három nagy erősség, Temesvár, Nagyvárad s Belgrád oltalma alatt igyekezett Erdélyt és Magyarországot visszafoglalni. Tököly Imre kurucainak segítségével sikerült is Erdélyt visszaszereznie 1690-ben. De ezeknek a sikereknek hírére Badeni Lajos őrgróf 1691-ben nagy előkészületeket tett a törökök végleges kiűzésére. Bár a nagyvezér serege majdnem kétszer akkora volt, mint a badeni őrgrófé, ennek hadvezéri ügyessége és csapatainak vitézsége Szalánkeménnél, 1691 augusztus 19-én, a császári hadak előnyére döntötte el nem csupán a csatát, hanem a hadjárat további sorsát is.

A törökök ereje fokozatosan gyöngült. Mivel azonban a császári csapatokra a francia háborúban szükség volt, a törökök ellen csak kis haderő maradt Délmagyarországon. Döntő csatát ezzel kikényszeríteni nem lehetett, de ez a haderő is elég volt ahhoz, hogy a várakat a törökök kezéből kisebb-nagyobb harcok, körülzárás, kiéheztetés árán kiragadja. Nagyvárad 1692-ben kapitulált, utolsónak maradt Gyula végvára. Ennek török őrsége, belefáradva a siker nélküli védekezésbe és a kizsarolt ország élelmiánya miatti koplalásba, 1694 december 21-én megnyitotta kapuját báró Huyn császári tábornok, Szeged várának kapitánya előtt.

A vár feladását tárgyaló magyarnyelvű okmány egyik eredeti példánya ma a M. kir. hadtörténelmi levéltár birtokában van[1] és így hangzik:

„Az Győzhetetlen és Hatalmas Romay Császár Magyar és Cseh Országhi Koronás Király Kegyelmes Urunk eő Fölséghe nevében iratot napon és Esztendőben egy részrül az Méltóságos Mezey Generalis János Joseph Báron *de Huyn, Végh* Szeged Várának, és ahoz tartozandó véghelyeknek Fő Comendánsa. — Más részrül Vitéz *Mehmet Basa*, és az egész Vitézlő rend nevében az Effendi Ibrahim Cselebi, Mehmet Odabasa, Mustafa Cara, Recseb Odabasa és Mehmetel, *Végh Gyula Várának föl adása felől*, mind az két részrül következendő alku lett meg, mégh Kegyelmes Urunk eő Fölséghe által Confirmáltatik.

1. Emlitett Gyulában az Por ház,[2] Puska Por, Tábori munitió, Kicsin és őregh Portékák a minémüek az Porházhoz tartozandók,

[1] *M. kir. Hadtörténelmi Levéltár:* I. csoport 1694—12—2. szám alatt.
[2] Puskapor raktár.

hasonlóképpen minden féle ágyuk, mellyek az Várban és Palánkban találtatnak, minden instrumentumokat és Hady eszközöket, mellyek a Por házban tartatnak egy szóval semminimő Szerszámon kivül, a mi oda Commenderozott officerunknek kezeibe adassanak, és valami minák[3] avagy Puska Por földben általok el volna ásva vagy ásotva, tartoznak meg jelenteny. És az eő Mohameti Hitek alat semminimő hamisságot el követny ne merészőllenek és kijövetelekor minden nimő Tüzeket el olcsanak.

2. Minden nimő kőrőszteny Rabok sarcz avagy fizetis nelkül altalok el bocsatassanak.

3. Minden ot lako és őrizés okáért küldöt Vidighi Török Puskával, Szablával, Ruhaival, jószágival, Gyermekivel, cselidivel lovaival és másfele marháival, Szabadon kimehessen, azután Maros folo vizén való által menisire, minden ahoz való eszköszt fognak oda kiszitenyi, és azután ha lehetséges lehet őt nap alat Tömösvárra kisirtetnek, de minden zászló és dob veris nelkül, az Várbul ki jüjjenek, hanem az Jancsároknak egy eresztet zászló grátiabul engettetet. Az Ráczok pedigh, kik az Végh Várban vadnak, ha el akarnak velek mennyi, vagy is ott maradnyi, Szabad ligyen nekik az adoságért is őket senki ne haborgassa, és valaky közülők ot akarna maradnyi, Szabad ligyen nekik.

4. Az eő el menetelekre igirtetet nekik három száz husz marhával be fogot Szeker, és őtven nyergelt lo.

5. Az Törököknek pedig szabad liszen, az mely Portikájokat el nem akarnák vinnyi magokal hogy ot el árulhasak.

Mihent az alkunak be tellyesedik az meg erősítése és az be fogot Szekerek, lóvak és kisirők jelen lesznek, azontúl az Törökök a Várbul kimennek, és az utra kiszülnek.

7. Az Török részrül ki gyüt Zálogok mind addigh, mégh az kisirők, Szekerek, Marhák és lovak akar micsoda néven nevezendők legyenek, viszha nem gyünek, itt Szegeden tartatnak, az után, a Zálogok viszha erisztetnek.

8. Az magok pénzéken Szabad nekik Szükségre való ilist vennyi.

9. Nekik mind az hetven hét féle Nemzetségekrül Semnimimő bántások Tömös Várigh nem liszen, és valahol történik meg Szállások s hálások, Senki az Kisirők közül köztök nem jár hanem kivül körülök strázálták.

10. Fogadgyák az Zálogok az Gyulay Basa és az egész Vitézlő rend nevivel, ha törtinet szerint reménségeken kivül valami Szegitsighe jüne az Várnak és ha maga az eő Császárok Armádával gyüne alája, és akarna eőket Segittenyi, vagy Szabaditanyi, ezen alól meg irt naptul fogvást Sem a Segitséget, Sem az ilist be nem veszik, sem be hoznyi nem Engedik, az eő Tőrők hitekre minden föllyül irt igiretiket fogadgyák meg tartanyi.

Mely alkunak nagyobb bizonságára és erősigire ket egyenlő levelet, egy más közt csináltunk és migh Kegyelmes Urunk eő Felséghe által megh Erősiteteik, attuk egy rész a másiknak, kezünk irásával és pocsetunkel megh erősitvén.

Datum Szegediny die 21 Decembris Ao 1694."

Közli: *Markó Árpád*

[3] Robbanó aknák.

Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez.

Folyóiratunk ezévi I. füzete behatóan ismertette, Ehnl Miksa osztrák ezredesnek az „Österreichische Wehrzeitung"-ban megjelent. „Die Schlacht an der Schwechat" című cikkét. Az ismertetés — úgy látszik — érdeklődést keltett, mert egyik olvasónk azzal a kérdéssel fordult hozzám nemrégen, hogy maradt-e fenn a schwechati ütközetről egykorú magyar feljegyzés?

Azt válaszolhatom, hogy maradt, sőt olyan is akad, amely hitelre méltó. Ezt nem ok nélkül hangsúlyozom. Talán nincs háború — a most lefolyt nagy világégést se véve ki — amelyről annyi hamis, vagy más oknál fogva értéktelen tudósítás kelt volna szárnyra, mint éppen a szabadságharcról. Nem akarom azt állítani, hogy a híradók mindenike tudatosan ferdített; de van erre is elég eset. Mindamellett az akkori jelentéseknek nem ez az általános hibája, hanem inkább az, hogy főként a nyilvánossságnak szánt tudósítások javarészét nem katonák, hanem vagy vers-, regény- és ujságírók, vagy prókátorok írták. Tehát olyan emberek, akik a legelemibb hadtudományi alapfogalmakkal is hadilábon állottak, akiknek nem volt katonai szaktudásuk ahhoz, hogy helyzeteket és intézkedéseket bírálhassanak és akiknek nem volt hozzá elég gyakorlott szemük, hogy a harc taktikai szempontból fontos mozzanatait felismerjék. Ismerek olyan, több ívrétű oldalra nyult harcijelentést is, amelynek számottevő tartalma 20 sorban is kényelmesen elfért volna. A többi csupa semmitmondó émelygős frázis, amelynek habarékában elvész a dolog valódi magva. Mindezt a kutatók és feldolgozók figyelmeztetéséül bocsátom előre. „Nem mind arany, ami fénylik"s abból, hogy valamely kútfő a tárgyalt eseménnyel egykorú, még korántse következik az, hogy egyúttal feltétlenül hiteles is.

Az Országos Levéltárban végzett kutatásaim alkalmával megtaláltam Kosztolányi Móric alezredesnek[1] a schwechati ütközetről szóló s harmadnap, azaz 1848 november 1-én írott — eddig ki nem adott — jelentését. Ezt, bár megérzik rajta a magyar ember szónokló hajlama, eléggé hitelesnek fogadhatjuk el, mert:

1. Kosztolányi, a forradalom előtt, mint kapitány szolgált a cs. és kir. hadseregben. Így hát hivatásos katona volt, aki a körötte lezajló eseményeket mégis csak hozzáértőbb katonaszemmel látta.

2. Jelentését nem a nyilvánosságnak, tehát nem a felízgatott közhangulat lecsillapítására szánta.

3. A jelentés írója nem hallgatja el, sőt beismeri azt a hibát, amelyet elkövetett.

Minthogy azonban ez az írás nem az egész hadtestnek, hanem csupán Kosztolányi dandárának viselt dolgairól szól, kiegészítésül közlöm a felsődunai-hadtest szűkszavú hadműveleti

[1] Később ezredes és hadosztályparancsnok lett a VIII. hadtestben.

naplójának[2] idevágó részleteit, nehány más — szintén kiadatlan s az ausztriai eseményekre vonatkozó — egykorú hivatalos okmánnyal együtt.

Nem lehet célom, hogy az 1848-i ausztriai expediciót, ezt a politikai és katonai balfogást, bírálgassam. Megtette azt már, többek között, Gelich is; akit tehát érdekel a dolog, olvassa el amit ő a schwechati ütközet előzményeiről írt.[3]

Itt csupán annyit említek meg, hogy Jellachich, a Pákozdnál szeptember 29-én vívott ütközet után, háromnapi fegyverszünetet kért és kapott. Míg azonban Moga János altábornagy magyar hadteste megállott, addig a bán Bécs felé indult, úgy hogy Moga utól nem érhette többé, bárha — mint október 7-én Győrből jelenti[4] — gyorsított menetben siet utána.

Október 11-én a magyar hadtest zöme a mosonmegyei Nickelsdorfra, bal oldaloszlopa Gálosra érkezett.[4a] Innen másnap az osztrák határ közelében levő Parndorfra nyomult. Mielőtt most a további adatokat közölném, lássuk, mit tudtak a magyar táborban az ellenségről? Messzejáró stratégiai felderítésnek abban az időben híre-hamva se volt még s így a hírszerzés nagyobbára csak kémek küldésére szorítkozott. Az Országos Levéltárban megtaláltam egy Rosowicz József nevű zsidó kémnek, Magyaróváron, 1848 október 9-én kelt jelentését, amelynek minket érdeklő részét szintén ideiktatom.[5]

Eure Excellenz!

Da Euer Excellenz stets von den Herrn Commandanten des Heeres und Berichterstattern umgeben, nicht Zeit genug haben, die Berichte gehörig zu entnehmen die ich bringe, wage ich es, zur Ersparung der Zeit, und zu besserer Verständigung über den mir gestern und heute ertheilten Auftrag folgenden Bericht gehorsamt schriftlich zu überreichen.

1. In Folge der Berichte aus Wien, rief der Ban aus: „mein Plan ist hin".

2. Beim Ban befinden sich 6 Generäle, darunter der junge Lederer und FML Dietrich und Hardegg, die Nahmen der Uebrigen konnte ich noch nicht erfahren, so viel ist gewiss, EH Albrecht ist nicht da.

3. In Folge eines Befehls von Wien trennten sich die deutschen Trupen von ihm und giengen auf die Strasse nach Presburg.

4. Nach Bruck rückten die Gränzer, Kress[6] und Dragoner.

---

[2] *Nemzeti Múzeum:* Görgey-levéltár.

[3] *Magyarország függetlenségi harca:* I. 328. és k. ll.

[4] *Orsz. Levéltár:* H. T. 1848. — D. 60.

[4a] Hadműveleti napló: i. h.
Általános katonai térkép: 35° 48°

[5] *Orsz. Levéltár:* H. T. 1848. — D. 822.
Enek a Rosowicznak több jelentése maradt meg. Később abba a gyanúba keveredett, hogy kétfelé kémkedik. Mi igaz volt benne? Ma már alig lehet megállapítani.

[6] Cs. kir. 7. könnyű lovasezred.

5. Der Ban schlief in Halbthurn,[7] geht aber nach Pagendorf[8] wo die ganze Armee zusammentreffen und zwei Tage bleiben will.

6. Ueber Halbthurn gehen unter Commando des FML. Dietrich Seressaner Landsturm und 2 Batterien.

7. Nach Sz. Peter Licaner und eine Batterie unter Anführung eines Generals der Augengläser trägt, und einen schwarzen Schnurbart hat.

8. Die Haupt Colonne geht nach Bruck.

9. *Bestand der Armee.*

a) Hardegg Cuirassier 2 halbe Divisionen.[9]

b) Kress Chevauxlegers 3 Divisionen.

c) Dragoner die aus Wien kommen 2 Divisionen.

d) Banal Huszaren 2 Divisionen.

In allem kaum 2000 Pferde.

e) Fünf unvollständige Bataillon Gränzer	ca 3000	Mann
f) Zwei Bat. Seressaner	ca 600	„
g) Warasdiner u. Kreuzer meist Recruten	ca 3000	„
h) Licaner	ca 6000	„
i) ½ Batail. Turpolier	ca 400	„
k) Landstürmer	ca 3000	„
In Allem	ca 18000	Mann

l) 48 Kanonen sehr kleinen Kalibers vielleicht 3 ℔.

m) 3 Haubitzen.

n) 3 grössere Kaliber 6 oder 9 ℔.

o) Ausser den zwei Batterien von Wien, ist die Bedienung der Kanonen und die Fuhrwesen unexercierten Croaten anvertraut.

10. Bei den Banalhuszaren ist ein Pole, der bei den ungarischen Husaren, wegen Unkenntnis der ungarischen Sprache nicht angenommen wurde, Oberlieut. der gerne von dort zurücktritt; befindet sich auf der Strasse nach Bruck.

11. Zur Täuschung mussten Truppen oft wie im Theater Umgänge halten, dass die Vorgänger wieder hinter kommen und daher hiess es immer 60.000 Mann.

12. An Gemeinen Soldaten sind 9 Orden vertheilt worden hier.

13. Die Regulären Truppen erhalten Sold und Brod, der Landsturm selten etwas, daher herrscht Unzufriedenheit die mit einem Aufstand droht.

14. Das Heer glaubt nach Wien zu gehen.

15. Beim Landsturm sind sehr wenig Offiziere.

16. Viele Officiere sind aus Peterwardein.

17. Die Lage Brucks und des Heeres auf dem Marsche dahin. Die Linke Flanke deckt der Neusiedler See.[10]
Den rechten Flügel schützt die Donau.

---

[7] Féltorony (Moson m.).
[8] Parndorf.
[9] Cs. kir. 8. vértesezred.
[10] Fertő-tó.

Das Centrum ist unbeschützt weil alles bis Bruck eben ist. Bruck selbst hat links die Höhe und den Wald — rechts in der Ebene die Stadt, die von der Eisenbahnseite beschossen werden kann.

Die Strasse von Halbthurn nach Padendorf hat rechts Gebürge, links den See...[11]

A Parndorfra való előnyomulás — október 12-én — az alábbiak szerint történt:[12]

No 148. Armee Corps Commando.

Disposition

auf den 12-ten Oktober 1848.

Morgen früh 10 Uhr haben sämmtliche Truppen abzukochen um zum Abmarsch bereit zu sein. Um 10½ Uhr wird aus beiden Lagern Nikelsdorf und Gots[13] volgender Massen nach Parendorf abmaschiert.

Herr General Holtsche marschiert mit der 1-ten Brigade und den noch zu Gols bivouaquierenden Truppen über Wieden[14] alwo sich die dortige Escadron an die Colonne schliesst, dann über Neusidel[15] nach Parendorf.

Die 2-te, 3-te und 4-te Brigade marschiert ebenfalls um die bestimmte Stunde nach Parendorf, die 3-te Colonne bildet die tête, dieser folgt die 2-te; die reserve Brigade folgt den beiden andern in einer halben Stunde nach.

Sämmtliche bagage Wägen schliessen hinter der reserve. Die Brigaden haben Ihre quartiermacher, per bataillon und escadron, und jede Batterie bereits eine Stunde früher zum Lagerausstecken auszusenden. Die Stellung der Avant garde bleibt ungeändert an der Oesterreichische Gränze, das Gros derselben stellt sich zwischen Parendorf und Bruck auf.

Das Hauptquartier ist zu Parendorf die rechte flanque wird zu Kittsee[16] durch die Freiwilligen des Major Pelczer gedeckt. Das fliegende Corps in der linken Flanque setzt die Verfolgung der feindlichen Colonnen fort.

Moga m. p.
Fml.

A forradalmi magyar kormány és a Honvédelmi Bizottmány unszolására, Moga jobb meggyőződése ellenére is rászánta magát az Ausztriába való benyomulásra. Az erre vonatkozó rendelkezés szóról-szóra ez:[17]

No 186. Vom ungar Armee Corps an der oberen Donau.

---

[11] A többi Rosowitz magánügyeiről szól.
[12] *Orsz. Levéltár:* i. h.
[13] Gols (Gálos).
[14] Weiden (Védény), a Fertő északi partján.
[15] Nezsider.
[16] Köpcsény.
[17] *Orsz. Levéltár:* i. h.

Disposition

auf den 16-ten Oktober 1848.

Die Vermöge Reichstagsbeschluss anbefohlene Vorrückung nach Nieder Österreich wird Morgen in Ausführung gebracht werden.[18]

Da die gränzen Niederösterreichs nicht in feindlichen Absichten überschritten werden und dessen Bewohner in jeder Hinsicht freundschaftlich behandelt und geschützt werden sollen welches nur durch Erhaltung der strengsten Mannszucht effectuirt werden kann, so hat der ungarische Reichstag sich dahin ausgesprochen, dass die Verpflegung des Armee Corps aus Ungarn bewirkt werden solle. Ferners wurde von dem Reichstage zum Schutze des Eigenthums und der Bewohner Nieder Österreichs verfügt, das gegen Alle jene Individuen welche sich was immer für Namen habender Gewalthat des Raubes, Mordes etc. schuldig machen würden, das standrechtliche Verfahren verhängt werden solle. Dieses ist auch mit der äussersten Strenge zu Handhaben und den Truppen genau bekannt zu machen.

Die Truppen Comdten bleiben mir für die Beobachtung des gesagten, für die strengste Handhabung der Disciplin und aufrechthaltung der Subordination nach dem wollen Sinne der Kriegsgesetze verantwortlich, daher sich dieselben nebst ihren unterstehenden Officieren, unter keinem Vorwande von Ihren Truppen entfernen dürfen. Wie bereits befohlen, haben die Bagage Wägen zurückzubleiben um die militärischen Evolutionen nicht zu hindern.

Der Grand Profoss hat besonders Marodeurs und sonstige Mannschaft die sich von ihren Truppen Körpern eigenmächtig entfernen, aufzugreifen und mit aller Kraft blünderung und Diebstahl zu verhindern trachten. Ein jedes derart bei einem Diebstahl oder Raub etc. arretirt werdendes Individiuum verfällt dem Standrechte.

Ein Bataillon Iványka.[19] 2 Compagnien Székler Infanterie und 1 Corporal 1 Gemeine Alexander Huszaren[20] nebst 4 Piècen der Iványka Artillerie marschiert heute Nachmittag 3 Uhr nach Potzneusiedel und wird zur Verstärkung der 7-ten Brigade, welche zu Kitze[21] aufgestellt ist, verwendet.

Oberst Iványka rückt morgen früh 6½ Uhr von Podzneusiedel und Kitze in zwei Colonnen, mit der einen über Wolfsthal, mit der anderen über Haaslau, Prelenkirchen, Hundsheim gegen Hainburg vor, und besetzten diesen Ort, mit dem Bemerken das bei besetzung dieses Ortes keinem Bewohner desselben bei Verantwortung irgend ein Schaden zugefügt werden darf.

Nacht geschehener Besetzung des Ortes rückt Herr Oberst Iványka nach thunlichkeit gegen Petronell vor, lässt aber Hain-

[18] Általános katonai térkép: 34° 48°
[19] Iványka Imre.
[20] Cs. kir. 4. huszárezred.
[21] Kittsee (Köpcsény).

burg mit 1 Baon Infterie besetzt und erstattet mir nach Bruck aus beiden Orten Rapport.

Das Gros des Armee-Corps hat Morgen früh 11 Uhr zum Abmarsche nach Bruck gestellt zu sein.

Die 5-te Brigade unter Comdo des Oberst Görgey wird mit 1 Baon Kosztolányi der 6-ten Brigade verstärkt und bildet Morgen die Avantgarde. Diese Avantgarde überschreitet Morgen früh 11 Uhr die Leitha bei Bruck und stellt sich mit ihrem Gros auf der Strasse gegen Götlersbrunn[22] auf halben Wege dahin auf, lehnt den linken Flügel der Vedetten Linie an die Leitha bei Wilfleinsdorf und dehnt die Vedetten Linie bis zum Eingange von Götlersbrunn und von dort in einem Bogen bis zum Ausgang von Backfurt[23] aus, wo sich deren rechter Flügel wieder an die Leitha lehnt. Die 6-te Brigade nimmt die Aufstellung vor Bruck zwischen der Eisenbahn und der Leitha, die 1-te Brigade à cheval der nach Stückneusiedl führenden Strasse, die 2-te Brigade neben der 1-ten mit ihrem rechten Flügel an die nach Götlersbrunn führende Strasse gelehnt.

Die Reserve Division nimmt die Aufstellung hinter Bruck à cheval der dahin führenden Strasse, und hält mit einer Abteilung den Geisberg besetzt.

Da alle Vivers für Morgen mitgenommen werden müssen, so hat sich aus den Lagers Niemand zu entfernen, auch ist keine Beschädigung der Bäume zu dulden, Morgen Nachmittag 3 Uhr werden die ferneren Dispositionen folgen.

Die 8-te Brigade[24] hat die Bestimmung dem Nugentischen Corps gegen Kanischa entgegen zu ziehen. Die 9-te Brigade ist beauftragt das Corps Croaten unter Todorovits in Schach zu halten und auf diese Art unsere linke Flanke gegen selbes bestmöglichst zu sichern.

Vor der bereits bestimmten Stunde ist das österreichische Gebieth nicht zu betreten.

Moga m. p. Fml.

Csatára azonban nem került a sor, mert Moga csakhamar visszavonult Parndorfra s csak 22-én kelt át újból a határon, amint azt az alábbi rendelkezés mutatja:[25]

No 231. Vom Armee Corps Comdo an der oberen Donau.

Disposition

auf den 21-ten Oktober 1848.

Zwei Escadronen Wilhelm Huszaren[26] von der 2. Brigade Kosztolányi haben morgen früh 7 Uhr zur Brigade Répássy zu stossen und mit dieser eine Cavallerie Brigade zu formieren.

---

[22] Göttlesbrunn.
[23] Pachfurth.
[24] Karger.
[25] *Nemz. Múzeum levéltára:* Törzsanyag: 1848 októberi iratok. Az eredetileg 21-ére tervezett indulás 22-ére halasztódott.
[26] Cs. kir. 10. huszárezred.

Die Brigade Kosztolányi, bestehend aus 9 Comp. Freiwilligen und 12 Geschützen, besetzt morgen früh 8½ Uhr Bruck und die dortigen Fluss-Übergänge, nebst der Eisenbahnbrücke und detachiert auf die Eisenbahn 1 Geschütz von Kosztolányi nebst 2 Comp. Inftrie mit der Bestimmung, in gleicher Höhe bei einer etwaigen Vorrückung der Armee mit selber zu bleiben.

Morgen früh 6½ Uhr hat die 6. Brigade aus dem Lager aufzubrechen und nach vorhergegangener Herstellung der Brücke bei Rohrau die Leitha um 8½ Uhr früh zu übersetzen und in der Richtung gegen Höflein vorzurücken und auf diese Art die Verbindung zwischen dem Gros des Armee Corps und der Brigade Ivanka, welche von Hainburg über Altenburg,[27] Petronell nach Wilfingsmauer[28] vorzurücken hat, zu erhalten.

Die 3. Brigade als Avant Garde rückt morgen früh 8¾ Uhr über Bruck in Schlachtordnung vor, mit dem linken Flügel an die gegen Stichsneusiedl,[29] mit dem rechten Flügel gegen die nach Göttlsbrunn führende Strasse vor.

Die 3. Brigade debouchiert gleichfalls um dieselbe Stunde aus Bruck und rückt zwischen der Eisenbahn und der Strasse gegen Stichsneusiedl in gleicher Höhe mit der Avant Garde vor.

Die 1. Brigade debouchiert um 9 Uhr aus Bruck und rückt auf der Strasse gegen Göttlsbrunn, jedoch der Avant Garde gleichzeitig als Staffel angehängt vor.

Die 4. Reserve Brigade debouchiert schlag 9¼ Uhr aus Bruck und rückt, der Avant Garde als Reserve dienend, in gleicher Höhe mit der 1. Brigade vor.

Eine ½ Stunde vor Bruck wird gehalten um die Schlachtordnung zu regeln, falls ein feindlicher Zusammenstoss noch nicht erfolgt ist.

Die 3. Brigade gibt die Direction, nach welcher sich die anderen zu richten haben. Für den fall eines Rückzuges bewirkt denselben die 7. Brigade auf der Donau Strasse über Höflein, Rohrau, dann über die dortige Brücke in unsere rechte Flanke, oder wenn dies nicht möglich, über Rohrau, Hollein,[30] Schönabrunn, Prellenkirchen, Baumern[31] und sofort gegen Ung. Altenburg.

Beim Gros wird der Rückzug auf folgende Art bewirkt: Die Brigaden No 3. und 1. ziehen sich treffenweise, nämlich immer nur die halbe Brigade zurück, passieren die Leitha bei Bruck und stellen sich hinter Bruck zur Aufnahme der rückziehenden Truppen, bei den Anhöhen des Geisberges à cheval der Strasse auf.

Die 3. Brigade zieht sich neben der 4. Reserve Brigade vorbei, jedoch erst nach der 1. und 3. durch Bruck, und in die Gefechts Position vor Parendorf, à cheval der Strasse.

Die 4. Brigade deckt den ganzen Rückzug und zieht sich zuletzt durch Bruck zurück.

---

[27] Deutsch-Altenburg.
[28] Wildungsmauer.
[29] Stixneusidl.
[30] Hollern.
[31] Pama.

Der fernere Rückzug wird sodann erst angeordnet werden. Es versteht sich von selbst, dass hier nur von einem Rückzug insoferne die Rede sein kann, als es die Kriegsvorsicht selbst dem siegenden, vordringenden Krieger gebietet, seine Rückzugslinie zu bestimmen und zu decken. Übrigens versehe ich mich, dass alle Truppen ohne Ausnahme in der Überzeugung von unserer gerechten Sache, in dem Gefühle des Rechts und mit dem Wunsche der Erhaltung der allerhöchsten Dynastie und fester Einheit mit Oesterreich, mit aller Kraft und Muth den Feind angreifen und Alles leisten werden, was auch unsere Kräfte zu übersteigen vermag.

Wie bereits letzthin angeordnet wurde, darf wegen Behinderung in den Operationen, von deren schnellen Ausführung allein der Sieg abhängt, ausser den Wägen für Verwundete, kein anderer der Armee folgen, sondern es sind solche Wägen zu Parendorf unter Aufsicht eines bloss schwächlichen, kampfunfähigen Individuums, dann unter Aufsicht des Landsturmes von Neusiedl zurückzulassen. Die Wägen für Verwundete folgen erst der letzten Colonne nach. Die unnöthigen Rüstwägen der Batterien haben erst nach 2 Stunden der letzten Colonne zu folgen. Ebenso will ich auf den verschiedenen Wägen und Pulverkarren, kein sonstiges Geräthe mehr erblicken, wie ich dies letzthin mit Missfallen bemerken musste.

Die Reserve Munition hat Schlag 10-Uhr in Bruck einzutreffen.

Die Cavallerie Batterie von der Brigade Kosztolányi No. 2. bleibt disponibel vor Bruck;[32] die Avant Garde lässt während der Vorrückung eine gemischte Patrouille am rechten Leithaufer, in gleicher Höhe mit der Armee vorrücken, welche ebenso mit einer Infanterie Patrouille der Brigade Kosztolányi am linken Leitha Ufer zu geschehen hat.

Moga m. p. Fml.

A felsődunai magyar hadtest azonban ezúttal se ütközött meg az ellenséggel, mert a kormánytól kapott újabb parancs folytán, már október 23-án visszatért a parndorfi táborba, ahova ugyanakkor az eddig kikülönített 8. dandár, másnap pedig egy portyázó különítmény is bevonult. A helyzetbe változást csak Kossuth megjelenése (okt. 26.) hozott, aki újból elrendelte, hogy Moga Bécs felé nyomuljon.

Október 28-án Maria-Ellend, Gallbrunn és Margarethen am Moos vonalában táborozott a hadtest. 29-én egy félóra járásnyira közelítette meg a Schwechat-patak vonalát.[33] A balszárny Rauchenwarthnál állott.

Hogy most Kosztolányi alezredes jelentése érthetőbb legyen, ideiktatom a hadműveleti napló október 30-áról szóló részét is.[34]

---

[32] Különös, hogy Moga éppen a legmozgékonyabb üteget hagyja Brucknál.

[33] Így mondja a hadműveleti napló. A valóságban jóval hátrább volt a magyar hadtest.

[34] Az erre a napra szóló „Dispositio" se az *Országos Levéltárban*, se a *Nemzeti Múzeum* levéltárában nincs meg. Kétségkívül a bécsi Hadilevéltárban van.

„Mit refusierten linken Flügel gingen die Colonnen en ligne bis gegen Schwechat vor, nachdem aus Mannswörth nach einem ziemlich lebhaften Artillerie und Kleingewehr Feuer die croatischen Truppen verdrängt wurden. Die feindlichen Colonnen debouchierten auf unserem linken Flügel und konnten so die vorliegenden Anhöhen eher besetzen, als unser zurückgebliebener linker Flügel. Das engagierte Gefecht am rechten Flügel und unser bedrohter linker Flügel hatte für das noch unthätige Centrum keine andere Alternative, als sich entweder auf die eine oder andere Seite zu wenden. Durch diese jetzt versuchten unsicheren Bewegungen unser Centrums, bald der feindlichen Cavallerie bei Himberg,[35] bald in die Umstellung an Schwechat, das gewonnen werden sollte, ersah sich der Feind unserer Beobachtung entzogen und entwickelte plötzlich ein Kanonenfeuer aus 3 verdeckten Batterien. So war das unvorbereitete Centrum genöthigt seine schwache Position zu räumen; durch die feste Behauptung der Anhöhen am rechten Flügel war unsere retrograde Bewegung protegiert. Ebensowenig konnte Répásy den überflügelten linken Flügel weiter halten. Es wurde ein allgemeiner Rückzug um 3 Uhr Nachmittag eine Unausbleiblichkeit. Ohne Verfolgung des Feindes langten die Colonnen bis spät in die Nacht in der Stellung hinter der Fischa an. Schwadorf, Neusiedl,[36] Fischamend."

Most pedig adjuk át a szót Kosztolányi alezredesnek:[37]

Dunántúli mozgó önkéntes nemzetőrség *Vezére*

A felső Dunai hadtest Parancsnokságának

helyben.

Pozsonyt, 1848-ki November 1-én.

A schwechati csatában vezérletemre bízott 4 zászlóalj és fél ágyúüteg magaviseletéről szerencsés vagyok jelenteni, hogy:

E csapat a napi parancs szerint 2-ik csatarendül volt szánva. Mivel azonban az 1-ső csatarend akkor még elő nem nyomult vala, midőn az ellenség a centrum jobb oldalára közeledett: ezen állapotnál fogva a helyszínén jelen levő vezérkari főnök Kollmann ezredes úr elfogadta ajánlkozásomat és megengedte, hogy 1-ső csatarendül állítkozzam s Mannswörth helységben harcoló Bárczay dandárságot az ostromlásban támogassam.

Kollmann ezredes úrnak ezen parancsát csapatom örömmel és harczvágy rivalgással fogadta, az 1-ső csatarendre nyomult

[35] Kimaradt: entgegen.

[36] Klein-Neusiedl.

[37] Természetes, hogy nem ez az egyetlen egykorú jelentés a schwechati ütközetről. Van több is. Egyik részük ismeretes, másik részük a bécsi Hadilevéltárban várja a kutatót. Többek között Mogának 1848 október 30-án kelt s a magyar hadügyminiszteriumban 9076. számmal iktatott jelentése is. Ez, amit itt közlünk, az Országos Levéltárban van. (*H. T.* 1848. — D. 833.).

tehát. Azonban kevés percz mulva Szirányi[38] vezérkari százados észrevévén, hogy a balszárnyam előtti dombra egy ellenséges ágyútelep vonul fel, Geuber honvéd tüzér hadnagyot 4 ágyúval mellém rendelte, ami annál bölcsebb rendelkezés volt, mivel csapatom eredetileg 2-ik csatarendül lévén számítva, csak a 3-ik dandárság számosb ágyúinak támogatására szolgálhat vala sikeresen.

Mert én Bárczay támogatására 1 zászlóaljt a völgyben hagyva, többi 3 zászlóaljammal immár 8 ágyú fedezésére siettem; a fentérintett dombra: hol a már tán 1000 lépésre közeledett ellenségre ágyútelepemet irányoztattam. Sűrűn tüzelt az ellenség, gyakorlatlan nemzetőreim látták összezúzatni a még csak forduló ágyúnak rúdját, láttak elesni egy lovat, látták 3 és 6 fontos golyóktól s gránátoktul csorbíttatni soraikat: de meg kell vallani, bátran megállottak s ujonc tüzéreim dícséretes elszántságot és szorgalmat tanusítottak.

Szirányi százados úr az ágyú telep állásnak fontosságát gyorsan felfogván s erősíttetése szükségét érezvén és az egész csapatnak elszánt magaviselését méltányolván, még a pozsonyi 6 ágyút is küldötte s ezek segítségével sikerült az ellenség ágyúit megnémítani s úgy megszalasztani, hogy fedező csapatait oda hagyta és mi az egész dombnak birtokába jutottunk.

Meg volt rémítve az ellenség az által is, hogy visszavonulhatása menedékhelyét Schwechatot nagyon veszélyeztetve látná, a midőn egy gyűlhelyül használt malom és szomszéd épületei lángba borulának.

Én a további gránátozást eltiltám, mert osztrák ország ártatlan és Magyarhon iránt bizalommal s jó indulattal viseltető lakosait kártól megóvni óhajtám. Jó ember, de tán hibás katona voltam. Mert ha Schwechatot lángba borítatom, az ellenség visszavonulása veszélyeztetve, a munitio hozatala elvágva, több ágyúinak összegyüjtése lehetetlenítve leende. Szükséges lett volna e diadalt használnom, a megszalasztott ellenség ágyúit elfogdosnom. Schwechatra előnyomulnom. De az ellenség üldözésére, az ágyú elfogására szükséges lovasság nélkül levén, legszámosabb zászlóaljamat nélkülözém, így csapatommal Schwechat fölött csak a csatatéret elfoglalni bátorkodhattam.

De az ellenség sejdítvén annak gyöngeségét, ki diadalát használni nem meré s tán látta is, hogy balszárnyamon álló fél ágyútelep az 1. dandárságtól elparancsoltaték, temérdek ágyúerőt gyüjtött és jobbra elhúzódván, onnét már sokkal sűrűbb golyó és kartács záport és congrev[39] röppentyűket bocsátott. Mellyeket egy ideig valamennyi csapat derekassan megállott. Azután mozdulni láttuk az 1-ső dandárság nemzetőreit, a 14-ik honvéd zászlót[40], a balszárnyammal szomszéd lovasságot, ki az ellenségi gyalogság tüzelését egyideig viszonozta vala. A fentemlített 14. honvédzászló és lovasság látván azt, hogy csapatom erőssen megállt, mögöttük újra sorakodott.

---

[38] Szillányi.
[39] Congrève.
[40] Zászlóaljat.

Tüzérkarom immár majd minden töltését ellődözte és midőn az ellenséges ágyú túlszáma ellen sem a 3-ik dandárságtól úgymint kirendelt 1-ső csatarendtől, sem a tartalék csapattól több ágyút utána nyomulni nem látna gyámolt, hátul pedig futamodókat szemlélne, akkoron ő is visszavonulni kezdett.

4-ik zászlóaljam akkor sem mozdult, a midőn a szomszéd 1-ső dandárságnak sebesültjei és egyik csonkult ágyúja oda menekedve sorába betörni akart volna, de abban megakadályoztaték és megállott rendítlenül mindaddig, míglen őrnagya általános hátrálást látván, forduljt parancsolt volna.

Az 1-ső zászlóalj, kiről fent említém, hogy a jobb szárny támogatására volt detachirozva úgy vélem bátran állotta meg helyét, mert halottai és sebesültjei lévén, a Somogyival együtt lassan sorakodva hátrált.

A 2-ik zászlóalj hiányosan ugyan, de estve még is beérkezett visszavonulásunk rendelt helyére Fischament [41] partjaira.

A 3-ik zászlóalj mind 1. mind 2. csatánkban az első csatarendben volt, a tüzelést sokáig állotta, 4-ik százada oszlani kezdett, de újra sorakodott. Végre parancsot nem várva hátrált, szétoszlott. Fischament előtt megállíttatám, sorakodtatám, de azután is másfelé véve útját, nagyobb részt csak itt csatlakozék dandárságomhoz: egyrésze Seebauer Századossal a fischamendi tetőkre velünk érkezett.

Törzsöm személyzete a csatákban és visszavonuláson oly magaviseletet tanusított, hogy azzal megelégedésemet jelenthetem.

A csatákban elesteink száma *23*, sebes *18*, elmaradt *654*. *Kiállhat 3294*, de az elmaradottak is naponkint beérkeznek.

Kosztolányi s. k.
alezredes.

Megtudjuk ebből a jelentésből, hogy Kosztolányi dandára, az ütközet előtt, 3989 főből állott. A veszteség nagy volt: több mint 17%. Ámde ennek alig 6%-a esik a halottakra és sebesültekre, mert a dandár jókora része hátrálás közben szétszaladt. A harcban szenvedett veszteség tehát az egész állománynak csak 1 százalékára rug. Ebből az következik, hogy a magyar csapatok ellenállóképessége vajmi csekély volt. Többet azonban nem is lehetett egy ilyen hevenyén összerótt hadtesttől várni.

A schwechati ütközet kétségtelenül igazolta azoknak a józangondolkozású férfiaknak felfogását, akik ezt a szerencsétlen tervet kezdettől fogva ellenezték.

Végül talán nem lesz érdektelen, ha közlöm a schwechati ütközet után Pozsonyban összeszedett, majd megerősített és átcsoportosított felsődunai hadtest pontos állományát:[42]

---

[41] A folyó neve Fischa, a helységé Fischamend.
[42] Pozsony, 1848 nov. 9. *(Orsz. Levéltár:* H. T. 1848. — D. 822.).

Brigaden	Mann	Pferde		Geschütz	Dislokation
		Cav.	Besp		
1. Kosztolányi	5790	100	210	26	Schlossberg, Calvarienberg
2. Bárczay	4295	100	51	9	Brückenkopf
3. Weissel	2278	507	73	6	Stadt
4. Karger	3796	640	160	12	St. Georgen
5. Guyon	3736	460	108	12	
6. Görgey	1993	260	91	8	Kittsee
7. Zichy	2652	540	62	8	Pahrendorf
Disponibel	226	—	—	—	
Hauptsumme	24766	2607	755	81	

Természetes, hogy az, amit most itt közzétettem, korántse meríti ki az alsóausztriai expeditio történetét. De talán segítséget és útmutatást talál majd benne az, aki — a bécsi Hadilevéltár anyagát is felhasználva — ennek az eseménynek részletes és hiteles leírására vállalkozik.

Közli: —*y*.

Báró Mednyánszky Cézár,

az 1848/49. évi magyar hadsereg főpapjának

emlékezései a szabadságharcról.

(Második és befejező közlemény.)

Mint osztályfőnök a hadügyminisztériumban.

Az osztrákok újjászervezték hadseregüket, az oroszok is készültek hazánk ellen. A nemzeti védelem sikere végett a honvédséget át kellett szerveznünk és friss csapatokkal kiegészítenünk. A nagytehetségű Görgeyre szükség volt a hadügyminisztériumban.

A kormány végzetes politikája Görgeyvel szemben abban állott, hogy egyrészt kedveskedett neki, másrészt tűkkel szurkálta. Szívesen tette meg miniszternek, mert ezzel [— mint megbízhatatlant —] eltávolítani vélte a hadseregtől. [Mikor Görgey erre rájött, méltatlankodott. Hadserege kívánságára] a kormány későbbi kénytelen-kelletlen hozzájárult, hogy fővezér is maradjon.

Görgey mint miniszter az osztályok számát összevonta négyre és bizalmas híveit tette meg főnökeikké. [Rendet akart teremteni a hadsereg adminisztrációjában és] a polgári kormány befolyását óhajtotta csökkenteni a minisztériumban.

Egy szép napon megkaptam a parancsot, hogy mint egyik [— a lelkészeti —] osztály főnöke én is a víg tábori életből a hadügyminisztériumba vonuljak. Szívesen tettem. Többet is áldoztam volna Görgeyért és hazámért.

Munkánk nehéz volt [a budavári Sándor-palotában. Mint az egész hadsereg főpapja] reggeltől késő éjtszakáig tárgyaltam, számoltam, írtam. Fejem tele volt ezer és ezer adattal, rendelkezéssel. Nagyon hiányzott a szabad levegő. Csak a kötelességtudás és nemes verseny tartotta bennem a lelket. A négy osztály egyik főnöke sem vette magára, hogy kevésbbé buzgónak higyje Görgey.[1]

---

[1] *Gelich Richard* — 1848/49-es honvédőrnagy és a hadügyminisztérium hadműveleti alosztályának vezetője, majd 1867 után m. kir. honvédtábornok — följegyezte művében, hogy Görgey mint hadügyminiszter Molnár Sándor és Waldberg Károly ezredeseket, továbbá br. Mednyánszky Cézár tábori törzslelkészt és dr. Lumniczer Sándor tábori főorvost tette meg minisztériuma négy osztályának főnökeivé. (A függetlenségi harc története: 1882. III. k.) A hadlelkészeti osztály főnöke addig Vidasics Ede jászó-premontrei rendi kanonok volt, ki előbb Nagyváradon tanárkodott. Egy ízben — 1849 márciusában — Görgey óhajával szembehelyezkedett és így távoznia kellett a minisztériumból. Erre br. Mednyánszky Cézár évi 3000 p. f. fizetéssel hadügyminisztériumi igazgató tanácsossá, vagyis miniszteri tanácsossá és osztályfőnökké neveztetett ki. A kinevezési okmány megvan az *Országos Levéltárban.* (Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai: 21886. sz.) A magyar hadsereg főpapja alá tartoztak az összes vallásfelekezetű tábori lelkészek. Mednyánszky Cézár a szabadelvű irányzat oly határozott hívének bizonyult, hogy valamennyien örömmel és lelkesen követték útasításait. (*Gelich* R. id. m. III. k.) Pályájának gyors emelkedése nem meglepő. Forradalmi hadseregekben az egymásutáni személyes sikerek révén a gyors előlépés és rangugrás általános.

*

Ebben az időben gyászos hírt kaptam idősebbik bátyámról. Alighogy az országban termett Haynau, bitófára vontak két hadifoglyot Pozsonyban. [László lett a magyar nemzeti gondolatnak 1849-ben első vértanuja.] Sirattam s a gyilkosság miatt fölháborodtam. Mindaddig szabadságszeretetből küzdöttem az ellenség ellen és szinte sajnáltam azokat, kiket hazánk üdve végett föl kellett áldoznunk. De akkor a gyülölet és bosszúvágy vett erőt rajtam.

Haza akartam látogatni, hogy vigasztaljam anyámat. Nem mentem s inkább helyemen maradtam. Nem akartam elszalasztani egy alkalmat sem, hogy bátyám halálát megbosszuljam az ellenségen. Igy fizetett azért, hogy hadifoglyainkkal gavallérosan bántunk.

E szomorú eset jóval megnehezítette munkámat. Sok kínos órám volt, mikor erőszakkal kellett visszatartanom könnyeimet, csakhogy jól figyelhessek számadásaimra és hivatalos írnivalómra. A fontos ügyek lekötötték érdeklődésemet, hiszen általuk elérni reméltem célomat. A jelentéktelenek sokkal inkább tettek próbára. Nem tereltek el gyászomtól és mégsem volt szabad átadnom magam érzelmeimnek.

Június elején végezték ki bátyámat. Igy keserves bánat és fáradságos munka közt telt el e hónap, melyet Pesten töltöttem a minisztériumban. Alig figyeltem arra, ami künn folyt a nagyvilágban.

Körösköröl nőtt a vihar és sötét felhők gyűltek össze a [nyugati és északi] határon. A napsugár, mely tavaszkor fényesen tündökölt hazánk felett, elhalványult mindjobban.

Még szomorúbb volt egy másik jelenség. Hit és bizalom világította meg csapataink útját a sötét téli napokon, mint ahogyan régen tűzoszlop vezette a zsidókat a sivatagon át. Kossuth és Görgey viszálykodásai közt égi fáklyánk a földre zuhant és kialudt.[2]

*

Az oroszok minden oldalról szorították országunkat. [Zömük] észak felől közeledett, egyik hadtestük mint az osztrákok segédcsapata nyugat felől jött, harmadik seregük Erdély felől fenye-

[2] Görgey mint hadügyminiszter politikai tevékenységre is adta magát. A Habsburg-házhoz hű tisztek megnyugtatására a kormány megbuktatásában járatta eszét. Az országgyűléssel vissza akarta vonatni a trónfosztó határozatot, hogy adott esetben könnyebben megegyezhessen Ausztriával.

Kossuth idejekorán értesült Görgeynek a békepárti képviselőkkel folytatott megbeszéléseiről és hirtelen július elejére elnapolta az országgyűlést. Görgey tovább szervezte az ellenzéket a neki is ellenszenves kormánnyal szemben.

Időközben köröskörül kétszeres erővel özönlött az ellenség hazánk ellen. Ahelyett, hogy Görgey Budavára bevétele után rögtön és kellően kiépítette volna a nyugat felől betörésre készülő osztrákokkal szemben a védelmi vonalat és még az oroszok betörése kezdetén csapást mért volna csapás után az osztrák seregre, tehetetleneknek bizonyult új alvezérekre hagyta csapatait s Debrecenben és Pesten időszerűtlen és sikertelen politikai kísérletekkel töltött hosszú heteket. Csak mikor a hirtelen betört osztrákok egymásután megverték honvédeinket, sietett a nélküle zavart helyzetbe került seregéhez. A fővezér lemondott a miniszteri állásról.

getett, melyet romantikus hadjáratával Bem tábornok visszaszerzett volt a nemzetnek.

Görgey nem tudta megverni a [felső Duna mentén] előrenyomuló osztrákokat. Mikor július 22-én[3] természetellenes vakmerőséggel halálát kereste a csatában, géniusza kérlelhetetlen volt és nem akarta magához fogadni. A fővezér csak fejsebet kapott. Hiába vonakodott, hogy kellően bekötözzék és hiába ivott [a tilalom ellenére] szeszes italt. Nem tudta meggátolni, hogy sebe meggyógyuljon.

A nagy orosz hadsereg is mindinkább beljebb nyomult az országba és maga előtt kergette az útját állni törekvő kisszámú honvédséget. A kormány Pestet elhagyni és a Tisza mellékére — Szegedre — menekülni kényszerült.[4]

Jól emlékszem arra az exodusra. [Két szekérvonal kötötte össze Pestet Szegeddel. Vastag porfelhő borította egész hosszában.] A kocsik tömve voltak képviselőkkel és hivatalnokokkal, nőkkel és gyermekekkel. Alattuk és mellettük a podgyászdarabok ezrei.

Az életben mindenütt látjuk a groteszket és fenségest egymás szomszédságában. Magyarország öt felvonásos és tizennyolc hónapon át lejátszódott gigantikus tragédiájában is mindvégig találunk egy-egy mosolyra indító furcsaságot. Ezt el kell ismernie mindenkinek, ki résztvett forradalmunkban. Az általam átélt komikus jelenségek közül a legfurcsább a Szegedre menekülés volt.

Minduntalan összekerültek olyanok, kik máskülönben sohasem látták egymást. A lakás hiánya és a táplálkozás nehézsége — főleg a falvakban — rendkívüli helyzeteket teremtett.

Arról a módról, ahogy az emberek az elkerülhetetlen kellemetlenséggel szemben viselkedtek, pőrére vetkőzve láttam lelküket. Hiába figyeltem volna őket ezért éveken át megszokott helyükön. Akinek legtöbb veszteni valója volt és aki otthon jólétben élt, sokkal könnyebben viselte el a nélkülözéseket, mint az, kit csak a forradalom árja emelt föl arra a polcra, melyről akkoriban már lecsúszóban volt.

Néhány napig élveztem személyes szabadságomat és utazás közben ide-odajártam. Mindenre kíváncsi voltam és élveztem a furcsa képeket. Mikor veszélyben forgunk és búslakodunk, a furcsa látvány könnyen indít harsogó kacajra.

*

[3] Helyesen = július 2-án.

[4] Mikor Kossuth az 1850. évi lengyel fölkelés után emigrált lengyel tábornokokat állított a magyar hadsereg élére, I. Miklós orosz cár fölfigyelt és veszélyeztetve érezte birodalma határait. Fegyveres segítséget kínált a magyarok ellen, melyet Görgey győzelmei után a bécsi udvar el is fogadott.

Görgey tisztában volt azzal, hogy előbb az osztrákokat kell harcképtelenekké tennünk és aztán az oroszokkal szembeszállnunk. A fővezér Komáromban óhajtotta egyesíteni a hadsereget, hogy onnan támadóan léphessen föl a császáriak ellen. Meddő politikai megbeszélései csak rosszat hoztak. A vele szemben bizalmát vesztett Kossuth nem kívánkozott oltalma alatt a kormánnyal és az országgyűléssel együtt egy várba záratni. Befolyása alatt a haditanács Szegedre rendelte a hadsereg koncentrációját.

Kossuth Lajossal legtöbbször Szegeden érintkeztem. E rendkívüli férfiúról időről-időre módosult a véleményem. Eleinte vakon bámultam, majd ellenszenves lett előttem, végre újra és megokoltan csodáltam.

Páratlan szónoki tehetségével és hangja tónusával magával ragadott az 1847/48. évi országgyűlésen. Emberóriásnak láttam, mikor szabadságharcunk elején megszervezte a nemzeti ellenállást.

Mikor Görgey mellé kerültem, a tábornok ellenségét láttam benne. Minden bajért őt okoltam.

Szegeden megbántam igazságtalanságomat. Budavára ostroma után már éreztem, hogy Görgey is hibázhat. Viszont Kossuth személyének varázsa alatt megállapítottam, hogy voltaképen környezete ellenszenves. Mikor nap-nap után láttam, hogy súlyos gondokkal terhelten éjjel-nappal dolgozik, újból csodáltam.

Sokszor tévedt és sokszor hibázott, de rendületlen hitével és fáradhatatlan tevékenységével biztosította rokonszenvemet. Magam tapasztalom, hogy a gondokkal terhelt száműzöttnek nem könnyű a hit és bizalom a jobb jövőben. Az sem könnyű, hogy olyan munkára szánjuk magunkat, melynek gyümölcsét talán nem élvezzük soha. Nem hiába zárta szívébe Kossuthot a magyar nép.

*

Amint az egyik reggelen fölkeltem, öltözködés közben robbanást hallottam. Remegett a ház és csörömpöltek az ablakok. Iszonyatos füstoszlop emelkedett, mely lassan elborította az eget. Újabb és újabb robbanás után rengett a föld és újra meg újra füstoszlopok szálltak az égnek.

Fölkaptam kabátomat és az utcára siettem. A füstoszlopok összevegyültek és fekete fátyolként borultak a városra. Vajjon földrengés volt ez, avagy itt vannak az osztrákok és felgyujtották a külvárost?

Az emberek egymást kérdezték, mi történt? A minisztérium helyiségébe siettem és megtudtam a valót.

Szegedet védte a Tisza és a mocsaras síkság. Ott állították föl a muníciógyárat.[5] Reggel kigyulladt a nagy lőpormalom és felrobbant.

Könnyen alkalmazkodunk ahhoz a légkörhöz, melybe sodródunk s az ilyen izgalmakat is megszokjuk idővel. De amint az egyhangú életben kapkodunk a mulatság után, úgy a háború izgalmai közt nyugalom után vágyunk.

Szegeden sok okom volt, hogy izgatott legyek, de talán még otthon sem élveztem a nyugalmas ebédelést úgy, mint [Jósika Miklós és neje, Podmaniczky Julia] körében.[6] Pestről menekülésünk közben barátkoztam össze velük melegen.

Nem gondolkoztunk egyformán arról, amitől félnünk kellett és amit remélnünk lehetett, de azért annyira megkedveltem a ven-

[5] Ez tévedés. Szegeden csak nagy lövőszerraktár volt, de gyár nem.

[6] Br. Jósika Miklós, a regényíró, a legfőbb kegyelmi törvényszék bírája volt. Sem az ő, sem nagyműveltségű nejének nevét nem jelezte a londoni kiadó.

dégszerető asszonyt és férjét, hogy szeretettel gondolok reájuk mindenkoron.

*

Amitől tartottunk, bekövetkezett. [Görgey az osztrákok és az oroszok közé ékelve nagy ívben a felső Dunáról délfelé hátrált. Haynau délkelet felé vette útját.] Az ellenség megtámadta és bevette a Szeged előtti erődítéseket. Már Szeged sem volt biztonságban. A kormány Aradra tette át székhelyét.[7]

A fejetlenség nőttön-nőtt. Senki sem tudta, mit tegyen. Csak azt tudtuk, hogy távoznunk kell Szegedről.

Egyik atyámfia, — az első kormány egyik tagjának, — társaságában én is Arad felé tartottam. Útközben egy kis faluban megálltunk, hogy pihentessük lovainkat. Az öregúron koleraszerű tünetek is jelentkeztek. Szolgáinkat jobbra-balra küldtük segítségért.

Rövid idő mulva egy paraszt futott felénk azzal a hírrel, hogy jönnek az osztrákok. Szegény bátyámuram nem tudott mozdulni. Kérve-kért, hogy meneküljek s hagyjam egyedül. Sokkal kevesebbet kockáztat, mint én.

Csöpp kedvem sem volt hozzá, hogy magamat elfogassam és felköttessem. De kit hagyjak az öregúrnál? Megnyugtatása végett megígértem, hogy ha az ellenség a faluhoz ér, elmenekülök.

Szavamat nem tartottam volna meg, de szerencsére vaklárma volt a vészhír. Mihamar orvossághoz jutottunk és bátyámuram talpra állott. Lóra ültünk és Arad felé vágtattunk.

[L. lond. szöv. 48—56. l.)]

A Világos melletti síkon.

A vezetőink által elkövetett hibák sora — teljes felsorolásuk nem az én feladatom — és a két ellenséges hatalom kétszeres ereje augusztus elején szomorú helyzetbe hozta hazánkat.

[A szegedi haditanács] azt rendelte, hogy a visszavonult felsődunai és tiszai hadsereg Aradon egyesüljön, majd döntő csatát vívjon az osztrákokkal. Ha megnyerjük és együttesen vonulunk az oroszok ellen, talán minden jóra fordul.

Görgey a parancsnak eleget tett. Seregével a két ellenség közül ügyesen kisiklott és Aradon termett. Várta a tiszai hadsereget.[8]

---

[7] Amint Görgey Komáromban megkapta a Szegedre vonulás parancsát, nem indult rögtön, hanem gondolkodott. Méltatlankodott a menekülő kormánynak a hadi célszerűséggel ellenkező utasításán. Egymás intézkedéseit ellenintézkedésekkel hiusították meg. Közben Haynau előretört és Görgeynek már nem sikerült eljutnia Szegedre. Pedig csapataink akkor együttesen bizonyára megsemmisítő csapást mérnek Haynaura és minden másképen fordul.

[8] Bár a felsődunai hadsereg legénysége és tisztjeinek javarésze harcrakész maradt mindvégig, a régi császári tisztek egy része reménytelennek látta a küzdelmet a kétszeres erővel szemben. Elcsüggedt és békekötés után vágyott. A folytonos visszavonulás kényszerűsége miatt és a csüggedő tisztek hatása alatt, Görgey is mindinkább lehangolt lett. Érezni kezdte a nagy veszedelmet. Még Aradra érkezése előtt békekövetéket küldött az orosz táborba.

Az orosz tábornokok az oroszok előtti föltétlen fegyverletételt

Időközben a tiszai hadsereg [parancsnoka, Dembinszky,] Arad helyett Temesvárra vonult. Azt remélte, hogy ott egyesül az Erdélyből menekült csapatokkal s hogy délfelé vonulásával maga után vonja az osztrák hadsereget. Így időt biztosít Görgeynek, hogy a kellő időben megérkezhessen.[9]

[Augusztus 9-én az Erdélyből kiszorított Bem tábornok Kossuth meghagyására Temesvárnál hirtelen átvette az ismételten csatavesztő Dembinszkytől a főparancsnokságot. Görgeyvel mitsem törődve, vakmerően szembeszállt a tiszai seregünket követő Haynauval.] A döntő csatát gyorsan vívták meg. Eleinte úgy tűnt, hogy megnyerjük, de muníció híján az utolsó órában elvesztettük.

A temesvári csatavesztés hírét legott megtudták Aradon. Hallatára Kossuth megdöbbent, mert Bemben bízott legjobban. Csakhamar szembekerült a komor és gúnyos Görgeyvel.

Görgey elhatározása, hogy az adott helyzetben lerakatja a fegyvert, szájról-szájra járt a kormányhoz közel álló körökben. Szétvert tiszai seregünk menekültjeinek láttára is kocsik után kapkodtak a képviselők, kormánybiztosok és hivatalnokok. Talpuk alatt égett a föld.[10]

*

Görgey tiszta helyzetet akart teremteni. Kossuth és a kormány

---

kívánták. Szerintük Oroszország mint pusztán szövetséges hatalom nem alkudozhatik és nem köthet diplomáciai megállapodásokat országunkkal. A cár lovagiasságát hangoztatták, ki kétségtelenül megvédelmezi azokat, kik rábízzák sorsukat. Csak az oroszoknak hódoljunk meg, hisz Görgeyt nem verte meg az osztrák sereg soha. Olyan előnyöket biztosítunk így magunknak, melyekről nem is álmodunk. A magyar forradalmi kormánnyal nem tárgyalhatnak.

Békeköveteink biztató jelentésének hallatára a lehangolt Görgey és környezete már akkor a legrosszabb esetre az oroszok előtti fegyverletételben állapodott meg. Mindamellett Görgey még azzal a szándékkal jött Aradra, hogy a tiszai sereggel együtt megverje Haynaut. Az osztrák haderő megsemmisítése után mint diadalmas hadvezér akart az oroszok ellen fordulni, illetve velük a békekötés ügyében újra tárgyalni.

[9] Dembinszky — a szőregi vereség után — voltaképen kitért az aradi országúton megjelent Schlick tábornok elől és önkényesen Arad helyett Lugos felé irányította seregét. A muníciót is odarendelte.

Amint Görgey megtudta a tiszai hadsereg útjának irányát, különben is pesszimisztikus lelkét elfogta a csüggedtség ragálya. Lehangoltságát csak növelte sértődöttsége. Kossuth és a kormány újra mellőzte és lengyeleket állított a magyar hadsereg élére. Az aradi miniszertanácson fölötte élesen támadták mulasztásai miatt.

[10] A temesvári csatavesztés után a sértődött és elcsüggedt Görgey hallani sem akart arról, hogy Kossuthtal kezet fogva tovább folytassa a háborút. Nem remélt sikert, sőt véres katasztrófától tartott. Kossuth személye is ellenszenves volt neki s későbbi leveleiben Kossuthnak a főparancsnokság ügyében vele szemben tanusított magatartását és a lengyel tábornokok folytonos előtérbe helyezését jelölte meg „minden szerencsétlenség okának." A lengyel vezérek okozta temesvári csatavesztés jelentőségét és Kossuth felelősségét is hangsúlyozni akarta a föltétlen megadással. A hadászati szemponton és indulatján kívül politikai számítás is vezérelte elhatározásában. Sokkal inkább remélt az oroszok nagylelkűségében, mint később megvallotta. Mindenki abban bízott és a tisztek egyrészének határozott békevágya miatt az elcsüggedt Görgey is kelleténél jobban hitt az oroszok ígéreteiben.

lemondását és a teljes hatalom átadását kívánta. Azt hangoztatta, hogy csak így tud esetleg előnyöket biztosítani a hadseregnek és a nemzetnek. A kormánnyal az oroszok nem tárgyalnak.

Kossuth és Görgey egyedül tárgyaltak az aradi várban. Ha füleik volnának az ottani falaknak, furcsa dolgokat mesélnének. Senki sem tudja, hogy a két férfi közt mi történt. Vajjon hitelre méltó Görgey elbeszélése? Azt hiszem, igen. Annyi csapás után Kossuth megtört hitében, hogy még megmentheti a hazát.

Annyi bizonyos, hogy Görgey egyik segédtisztjével elhagyta az aradi tábort. Átment a Maros másik oldalán levő várba, hogy fölkeresse Kossuthot. Segédtisztje lennmaradt az udvarban. A kormányzó, — bár a vár őrsége és parancsnoka (Damjanich tábornok) híve volt, — nem fogatta el Görgeyt, hanem átadta neki a legfőbb hatalmat. (Bízott benne, hogy majd minden erejével könnyíteni igyekszik a lejtőre jutott haza sorsán.) A kétségbeesett helyzetben szép volt Görgeytől, hogy bízott személyes ellensége nagylelkűségében. Ugyanakkor szép volt Kossuthtól is, hogy a haza kincsének gondozását átadta a honvédség vezérének.

Ha Görgey az utolsó órában sikert ér el, örök a dicsősége. De akkor nagy a Kossuth szégyene is, mert oly soká bizalmatlan volt iránta. A volt kormányzó Törökország felé vette útját. Talán remélte, hogy a háború esetleg kedvező befejezése majd megvigasztalja száműzetésében.

*

Diktátorunk és az orosz Rüdiger tábornok hamarosan megállapodtak. A megegyezés szerint hadseregünk a Világos melletti síkon föltétel nélkül lerakja a fegyvert. Csak a tisztek tartják meg kardjukat, ingóságaikat.

Legkevésbbé értem a dráma utolsó fölvonásából azt, hogy mikor Görgey — már mint diktátor — követésére szólított föl, a hadügyminisztérium osztályfőnökei — köztük én is — szó nélkül hozzászegődtünk (és vele az aradi táborba vonultunk.)[11]

Augusztus 11-én éjtszaka indultak csapataink Világosra. Másnap délelőtt elhelyezkedtek a község körül a zöld gyepen és a vetések közt. Délután Frolov orosz vezérkari főnök a Bohus-kastélyban megbeszélte Görgeyvel a fegyverletétel részleteit.[12]

Búfelejtőnek a táborban egész nap és egész éjjel harsogott a trombita s pergett a dob. Dalolni nem volt kedvük a honvédeknek. Csak ittott hangzott nótájuk. Inkább sóhajtoztak és panaszkodtak. Több helyen szitkozódtak és káromkodtak. Ha már nem halhattak meg dicsőn a harc-

[11] Az aradi táborban Görgey körül jókedvűek és bizakodók voltak a tisztek. Azt remélték, hogy Görgey elintéz mindent. Elejtett szavaira bántatlanságról vagy az orosz seregbe való átlépésükről álmodoztak.

[12] Mindenki bízott Rüdiger ígéretében, hogy a hadseregnek az általános amnesztiára, az 1848. évi alkotmány visszaállítására és a tiszteknek az orosz hadseregbe átvételére vonatkozó kívánságát pártolólag fölterjeszti a legfelsőbb helyre. Abban is bízott mindenki, hogy e kívánságokat meg is valósítják. E bizakodástól eltelve a tisztek nem állták útját a föltétlen fegyverletételnek.

Bár a föltétlen fegyverletétel első hírére a legénység körében zendülés volt kitörőben, Görgey a maga tekintélyével és szigorával rendet teremtett. Az amnesztia kilátásával biztatta fegyelemhez szokott csapatait.

mezőn, személyi szabadságuk biztosítására gondoltak. Erről beszéltek egymás között.

Estétől reggelig piroslott a sok tábori tűz a csillagoktól tündöklő ég alatt. A tüzérek és gyalogosok elsütötték puskaporukat s a tölteményeket is belehányták a lángokba. A sok robbanás és puffogás mellett ordítoztak a legények és nyerítettek a lovak. A sötétben és a zajban egymást keresték és útjukat tévesztették a honvédek.

Amitől Görgey félt, nem következett be. Bár éjtszaka többezer honvéd elhagyta a tábort és nekivágott a bizonytalan bolyongásnak, hadseregének zöme együttmaradt.[13]

*

Augusztus 13-án forrón tűzött a nap, mikor csapataink Világosról lassan és szomorúan vonultak a szőllősi síkra. A megállapodás szerint már előbb körüskörül tábort ütöttek ott az oroszok.

Késő délután elhelyezkedtek a nagy gyepen. Fényes egyenruhájú tisztjeink vágtattak minden irányban. Pattogott a parancs és vezényszó. Hadseregünk két arcvonalban fejlődött fel. Az egyikben a gyalogság sorakozott, a másikban a tüzérség. A lovasság a gyalogság két szárnyán foglalt helyet.

A szellő még lobogtatta zászlóinkat és a leáldozó nap még csillogtatta a fegyver- és ágyúcsöveket. Huszonhatezer vitéz — nemzetünk dísze-virága — ott állt teljes fegyverzetben.

Erősen néztük, hogy jól bevéssük emlékezetünkbe. Utoljára láttuk. Szem nem maradt szárazon, mikor táborkara élén Görgey, a tündöklő harcos, ellovagolt a csapatok előtt. Egykedvű volt és fagyos, mint rendesen. Büszke hadserege sorban állt, hogy lerakja a fegyvert.

A búcsútisztelgés után a tüzérek csókot nyomtak az ágyúkra [és ők is sorakoztak. A 144 ágyú árván maradt az arcvonal előtt.] A gyalogosok is csókkal borították, [majd gulába rakták] fegyvereiket. A huszárok leszálltak a lóról és [a nyeregre akasztották kardjukat.] Amint búcsúzkodva átkarolták lovuk nyakát, a paripák búsan nyerítettek. [Golyóktépte zászlóink a fegyvergulák tetején lengtek vagy a csapatok előtt a földön hevertek.] Csak a tisztek tartották meg kardjukat.

A bajtársak megrázó módon búcsúzkodtak. Mindnyájan elszakadtunk valamitől vagy valakitől, amit vagy akit szerettünk. Ha nem vagyunk férfiak és nem figyelnek az oroszok, úgy sírunk, mint a gyermekek. Csak könnyeztünk és büszkén magunkba fojtottuk bánatunkat.

---

[13] L. *Székely J.*, 1898/49-es tüzérfőhadnagy: A világosi fegyverletétel. *Vasárnapi Ujság*, 1881. 14. sz. és *Király P.*: A Journal de St. Pétersbourg egykorú jelentése a világosi fegyverletételről. *Nemzet*, 1885. 1. sz. *Rónay Jácint* a világosi táborban találkozott Mednyánszky Cézárral és Napló-Töredékei I. kötetében ezt írja róla: „A kormánybiztosok, képviselők és magasabb polgári funkcionáriusok is Aradról Világosra tódultak, hogy sorsuk fordulásáról közvetlen bizonyságot szerezzenek. Mint volt kormánybiztos én is odavonultam. Megpillantottam hadseregünk főpapját, báró Mednyánszky Cézárt. Hát igaz, kérdém tőle, hogy seregünk megadja magát az oroszoknak? Igaz, szólt a szomorú válasz, vége mindennek! És mi merre forduljunk? kérdém tovább, előttünk az orosz, mögöttünk az osztrák! Térjenek vissza megyéikbe, szólt az ott álló Pöltenberg tábornok, várják be ott nyugodtan, míg a vész elviharzik. A tábornokokat zaklatni fogják, de a nemzettel majd kibékülnek. — Csak Csányi László volt tisztában a helyzettel: véres megtorlás előtt állott mindenki."

[Az esti szürkületben az orosz Rüdiger tábornok Görgey oldalán és tisztjei kíséretében diadalmasan elvonult lefegyverezett csapataink előtt.] Görgey cinikusan végignézett rajtunk, mikor a végén — mint fogoly — lassan ellovagolt az oroszokkal.

Azon az estén vége volt mindennek. Görgey a többi néhány csapatot is fölszólította, hogy tegyék le a fegyvert. Magyarország már nem volt független ország és mi, hűséges fiai, mint az oroszok foglyai feltűnés nélkül zokogtunk a sötét éjszakán.

*

A hadvezéri ambició azt parancsolta volna Görgeynek, hogy végső és elkeseredett küzdelemre szánja el magát, de ő túlonnan belesodródott a [Budavára bevétele után] magaszőtte hálóiba.[14] Az emberek és népek hibáit büntető nemezis reá épúgy várt, mint Magyarországra.

---

[14] *Horváth Mihály* és mások is kifogásolják, hogy Görgey a háborúnak bármily áron való folytatása fenyegetésével meg sem próbálta, hogy az oroszok útján az osztrákoktól tisztességes föltételeket csikarjon ki. *Kőrösi Sándor* 1848/49-es százados-hadbíró és mások szerint Görgey hadseregének nagy része szívesen követett volna bárkit is Erdélybe, hogy az ottani természetes védőbástyák mögött kivárja a tavaszt és szívós ellenállásával előnyös békeföltételekre kényszerítse az ellenséget. A csapatok általában még nem voltak annyira fáradtak, hogy már ne lettek volna harcra készek. Ha Görgey Erdélybe vonul és oda a tiszai hadseregnek Lugosnál rendbe szedett maradványaival Bem is követi, Komáromméval együtt Arad és Pétervárad továbbra is ellenáll. Idő marad arra, hogy a nyugati országok fokonkint növekedett rokonszenve küzdelmünk iránt azt a pontját érje el, melyen kormányaik nem nézhetik tovább tétlenül. Palmerston angol külügyminiszter már augusztus elején komoly akciót kezdett Bécsben, hogy békés megegyezést közvetítsen a hadviselő felek között. A váratlan fegyverletétel kettévágta a már kialakuló kedvező külpolitikai helyzet teljes kifejlődését. Többen, köztük *Gelich Richard*, azt tartják, hogy Görgeynek — Thököly és Rákóczi példájára — a legvégső esetben Erdélyen át semleges területre kellett volna átmenteni csapatait. Görgey maga is bevallja, hogy útja a Maros völgyén át szabad volt. (*Horváth M.* és *Gelich R.* ismert nagy munkái a függetlenségi harc történetéről és *Kőrösi S.*, Visszaemlékezés Világosra, Nemzet, 1888. 243—9. sz.)

Görgey és rehabilitálói a föltétlen fegyverletétel elkerülhetetlen voltának bizonyítására arra hivatkoznak, hogy a további rendszeres hadviseléshez hiányoztak az általános föltételek: pénz, élelmezés, ruházat és munició. Erőszakos előreteremtésüket Kossuth is kárhoztatta. Az oroszok jóindulatú biztosításai után véget kellett vetni a további hasztalan vérontásnak. (*Görgey A.*: Életem és működésem, 1911. II. k. *U. a.*, Gazdátlan levelek, 1911.)

A világosi Görgey-problémának nyitja az a tény, hogy a fegyverletételről tárgyaló orosz alvezérek, Rüdiger és Frolov, nem győződtek meg előbb, vajjon csábító ígéreteiket csakugyan megvalósítja-e az orosz cár. E biztosíték híján merő szavakkal elámították a békeköveteket és elámították a hiszékeny Görgeyt. A reménykedő és nem elég óvatos magyar vezér politikai számításai eredménytelenek maradtak. Az is tény, hogy Görgey elsietve cselekedett, mikor hirtelen fegyverletételével feláldozta a külpolitikai szempontból legértékesebb időt. De Kossuthnak sem volt meg az akkori külpolitikai helyzet kellő áttekintése, mikor a végső veszedelemben megrendült hitében. Külpolitikai tájékozatlanságuk mentsége országunk akkori teljes elszigeteltsége.

Görgey [komáromi győzelme után] nem tette azt, amit tennie kellett volna, pedig akkor nemzetünk létét biztosíthatta volna örökre. És vajjon a Nagy Napoleon által felajánlott függetlenségét nem utasította-e vissza saját nemzetünk? A büntetés órája ütött. A fővezér [Világosnál mint a sors kezel vezeklésre dobta oda nemzetét. Hisszük és reméljük, hogy szenvedésének végét előre meghatározta a sors. Görgey nagyobb bűnt követett el és Kain jegyét viseli mindenkor homlokán.

Lehetetlen megállapítanunk, hogy voltaképen mit akart Görgey, mikor az oroszok előtt lerakta a fegyvert. Talán maga sem tudja. Az Emlékirataiban adott magyarázatával nem győz meg. Nem adta el hazáját, de nagy bűn terheli lelkét. Meg vagyok róla győződve, hogyha cserélhetne a bitófán kivégzett mártírral, a börtönben sínylődő rabbal vagy az idegenben nyomorral küzdő bujdosóval, készségesen ráállna a cserére.

*

Augusztus 13-án reggel még szabad férfiak voltunk egy országban, melyet fegyverrel védelmeztünk az ellenséggel szemben. Másnap arra ébredtünk — legalább azok, kik aludni tudtak — hogy foglyok voltunk az oroszok táborában.

Nagy Napoleon szerint az oroszból könnyen előbujik a tatár, de nekünk nem volt okunk panaszra. Oroszaink arra törekedtek, hogy művelt embereknek tartsuk. Udvariasságukkal tüntetni is akartak az osztrákok ellen. Lenézték és megvetették őket.

Szabadon jártunk-keltünk a táborban és megtartottuk kardunkat. Folyton kedveskedtek és majd ide, majd oda hívtak vendégül. Folyton hangoztatták rokonszenvüket és azt az óhajukat, hogy Magyarország független királyság legyen egy orosz nagyherceggel a trónon. Éttől rettegtek az osztrákok legjobban.

Valamelyik este több bajtársammal az egyik orosz tábornoknál vacsoráztunk. Oly sok volt az orosz katona és a fogoly honvéd, hogy gyakran szűkiben voltunk az élelemnek. Vacsoraközben az ablakon át megpillantottam egy arra haladó honvédtisztet, ki a szobába rontott és ennivalót keresett. A tábornok meghívta vendégül, majd megkérdezte nevét.

— T. gróf vagyok, — válaszolta a honvédtiszt.[15]

— Akkor ön az, — kérdezte tovább a tábornok, — vagy családjának valamely tagja, ki Oroszországban járt? Gyakran hallottam nevét.

— Én vagyok az, — felelt a gróf. Örült, hogy annyira ösmerik az oroszok körében.

— Akkor ön az, ki elszöktette unokahúgomat, — jegyezte meg vendéglátó gazdánk.

— Nem tagadom, tábornok úr, — mondta megszeppent bajtársunk. El volt rá készülve, hogy legalább is főbelövik.

— Nem baj, gróf úr! Nagy szívességet tett családunknak, hogy megszabadított tőle. Üljön le közénk és egyék!

---

[15] „Count T." teljes nevét nem tudta egész bizonyossággal rekonstruálni a fordító. Talán Teleki Sándor volt, az 1848/49. évi kormánybiztos és honvédezredes, ki Liszt Ferenc társaságában 1848 előtt Oroszországban járt?

A sok mézes-mázos szó vége az lett, hogy [Kis-Jenőn, Sarkadon és Gyulán át nagy kerülővel] mindjobban közeledtünk az osztrákoknak kapitulált aradi várhoz.[16]

Rekkenő hőség volt és kínosan esett a gyaloglás. Az összegyömöszölt tömegekben szaporán szedte áldozatait a kolera. Rakásszámra hullottak az oroszok.

Vezéreik nem nagyon törődtek velük. Az ember nagyon olcsó cikk a cári birodalomban. Mi részvétet éreztünk a jajgató oroszok iránt. Nem szenvedtünk annyit, mint ők. Hozzá voltunk szokva klimánkhoz.

Augusztus végén az oroszok tábort ütöttek a Marosnál, szemben az aradi várral. Turnusokba osztottak és sorjában átadtak az osztrákoknak. Haynau emberei az aradi várba terelték átadott bajtársainkat. A továbbiakról nem szóltak semmit.

Eleinte megadtuk magunkat a sorsnak. De mivel az átadás több napon át folyt, néhányan közülünk, fiatalok közül, magunkba szálltunk és gondolkoztunk. Vajjon nem lehetne-e a táborból megszöknünk s az osztrák fogságtól megmenekülnünk? Tetszés szerint ide-oda jártunk. Szavunkat nem kötötte le senki.

Nem én voltam az utolsó, ki szökésre gondolt. Megizleltem a szabadságot és a katonai életet. Eszembe jutott a papnevelő intézet, hol éveken át szinte klauzurában éltem. Megborzadtam attól, hogy börtön vár reám.

Szerencsémre turnusom az utolsó közé tartozott. Alig két napom volt hátra. Már rebesgették, hogy minden foglyot átszolgáltatnak egyszerre. E hirre őreink izgatottan jártak-keltek s különben sem figyeltek ránk szorgosan. Este néhány orosz tiszt társaságában vacsoráztam és étkezés után sétálni mentem. Lassan átjutottam az őrökkel szegélyezett határvonalon. Örömmel láttam, hogy az orosz katonák nem törődtek velem.

Megvettem az első szembejött paraszt ruháját s magamra öltöttem. Gyors léptekkel siettem az éjtszakai sötétben. Hajnalban már messze voltam az orosz tábortól, szabadon és egyedül a nagy alföldi síkon.[17]

---

[16] Az oroszoknak — a bécsi udvarral kötött megállapodásaik szerint — nem volt joguk, hogy bárkinek is megkegyelmezzenek. A hadifoglyokat át kellett adniok Haynaunak.

Paskievics, az orosz fővezér és I. Miklós cár is tudta, hogy Bécsben véres bosszút forralnak. Bár Görgey megkegyelmezése ügyében követelőleg léptek föl, az alvezéreik által reméltetett általános amnesztiát nem szorgalmazták kellő erélyel. Az osztrákok részéről politikai és katonai viszontszolgálatra számítottak.

[17] Br. Mednyánszky Eduárd — Margit leányának — részletesen így beszélte el Cézár testvéröccse szabadulásának történetét: „Egyik este együtt ültünk az orosz táborban és orosz tisztek társaságában vacsoráztunk. Esterházy Pista, Lo-Presti Árpád és Semnyey Lajos is ott voltak köztünk. Épp egy görögdinnyét szeltünk, mikor egy orosz tiszt hozzánk lépett és Cézárt kereste. A megelőző fogoly-turnus átadásakor Aradon járt, látta a proskribáltak jegyzékét, néhány nevét megjegyezte és az utolsó órában megmenteni igyekezett őket. E jószívű férfiú igazította el Cézár menekülése útját." (Br. Mednyánszky Margit, férj. Czóbel Istvánné írásbeli közlése.)

[L. lond. szöv. 56—60. l.]

Menekülésem a bosszú elől.

Még látod a hon véghatárait,
Az est elönti rájuk bájait.
Még bérce ormán látsz pásztortüzet,
Folyója partján látod a fűzet.
Oh, még édes légét szívhatod,
Mitől a föld oly szép, oly áldatott.
Jól megtekintsd!...Midőn hajnal hasad,
Hazád az éjben tőled elmarad.
Ne kérdd, ha jössz még vissza vagy soha?
Sorsnál a válasz s — sorsod mostoha!
Vachott.

A váratlan világosi fegyverletétel után hazánk elvesztette eszméletét. Szomorúan láttam, hogy még annyi ereje sem volt, hogy fölháborodjék, átkozódjék.

Ha a császár e pillanatban az országba jön s lovagias módon amnesztiát ad, Európa legnépszerűbb fejedelme. A nemzet megelégszik bármilyen alkotmánnyal és nem gondol többé forradalomra.

A bécsi kormány bosszút forralt. Véres megtorlással vagy súlyos börtönbüntetéssel fenyegette a magyar kormány és hadsereg főbb funkcionáriusait. Az összes alkalmas honvédeknek 12 évi katonai szolgálatra való besorozását és a honvédtiszteknek közlegényekké való lefokozását rendelte el. A volt császári tiszteket külön cs. k. hadbíróság elé utalta. A menekülők támogatóira is szigorú büntetést szabott.

Heteken át tartott bujdosásom közben húsz különböző helyen rejtőztem. Sem a földesurak népes kastélyában, sem a parasztok elhagyott kunyhójában nem éreztem gyanút a vendéglátó gazdával és hozzátartozóival szemben. Rejtegetőink közt nem akadt áruló.

Amint az üldöző osztagok közeledtek, csak úgy engedtek tovább, ha már előbb gondoskodtak biztosabb helyről. Több kastélyban többünket rejtettek egyszerre.

*

Családom nagynehezen francia útlevelet szerzett nekem. Hogy használt vegyem, Bécsbe kellett utaznom. Aránylag könnyű volt rejtőznünk az országban, de annál nehezebb volt elhagynunk. Szüleim is — László esete miatt — sokat szenvedtek és nagyon féltek.

Egy nemesszívű osztrák tábornok [Gustav von Pott] kisegített a bajból. [Atyánk bajtársa volt a Nagy Napoleon elleni háborúban]. Vetélytársak is voltak, mert mindketten beleszerettek anyánkba. Azután is, hogy anyám atyámhoz ment nőül, nemes barátságot érzett iránta a derék katona. [Anyám kérésére] megígérte, hogy magával visz Bécsbe és biztosítja menekülésemet.[18]

---

[18] *Gustav von Pott* osztrák tábornokot 1849 júniusában Magyarországba vezényelték. Csapatai élén Zsigárdnál visszavonulásra kényszerítette honvédeinket. Hősiessége és győzelme jutalmául a Mária Terézia-rend lovagja lett. Utána a Felvidék nyugati részét védte a magyar csapatok ellen. Lovagias cselekménye után mihamar — 1850 elején — meghalt Trencsénben. (*Wurzbach* C.: Biograph. Lexikon 1872. Bd. 23.) Nevét nem jelezte a londoni kiadó.

Azzal az ürüggyel, hogy bujdosó lázadókat keres, a tábornok eljött házunkba. Jelenléte megóvott minket a további zaklatástól. Mivel a tábornok katonai kíséretével érkezett Beckóra, nővérem szobájába rejtőztem.

Az utolsó éjtszakán húgom szeméből záporként omlottak a könnyek. Anyám még jobban bánkódott. Őszülni kezdő haja adott róla bizonyságot. Atyám is levert volt, de szokása szerint méltóságteljesen viselte el a csapásokat. Megszentségteleníteném búcsúnkat, ha róla csak egy sort is papirra vetnék.

A ránk virradt sötét decemberi reggelen a tábornok különböző parancsokkal szétküldte tisztjeit és kíséretemben Bécsbe indult. Szolgának voltam öltözve, hajam koromfeketére festve.

Sűrű ködben vettem búcsút a magyar földtől. Úgy fájt, mintha újból kitéptem volna magam anyám karjaiból. Akadály nélkül átjutottunk a határon.

Bécsben a tábornok oltalma alatt a francia követségen átvettem az útlevelet és a vasúti állomásra mentem. A derék úr ottmaradt mindaddig, míg a vonat elindult. Igérete szerint rögtön Magyarországba utazott, hogy szerencsés megmeneküléseméről értesítse anyámat. Boldog volt, hogy megtehette neki e szívességet.[19]

*

Három nap mulva Berlinbe érkeztem. Amint a porosz főváros egyik szállodájában megszálltam, legott a gőzfürdőbe siettem. Fürdés közben észrevettem, hogy fekete cseppek folynak fejemről. Félig fekete, félig szőke lettem. Nem állhattam meg félúton, az átalakulást be kellett fejeznem.

---

[19] Br. Mednyánszky Eduárd — leányának Margitnak — így beszélte el részletesen testvéröccse menekülésének történetét: „Küldönccei útján Cézár már értesítette szüleinket hazajöveteléről, majd egyik öreg erdőkerülőnk segítségével egy éjtszaka beosont beckói házunkba. Csak egyik hűséges vadászunkat avatták be a titokba. Ő szolgálta ki abban a félreeső szobában, melyben rejtőzött. Csak éjtszaka, mikor a cselédség aludt, mehettünk szobájába. A vidék tele volt üldöző osztagokkal és anyánk — izgalmasan eltelt három hét folyamán — ide-odajárt érdekében. Talpig gyászban Pott tábornokhoz hajtatott Trencsénbe, ki ismerte gyásza okát és meghatottan elébe sietett. Szinte kővé meredt, mikor anyám arra kérte, hogy mentse meg proskribált fiát. Sok könyörgés után megígérte, hogy mindent megtesz, amit tehet. Pott tábornok megnyerése után anyánk Bécsben járt és Fligelly tábornokhoz is fordult, kit szintén még Franciaországból ismert. Mint fiatal tisztet házukba fogadták, hol tifuszából kiápolta. Fligelly habozás nélkül megigérte, hogy ameddig szükséges, Cézárt magánál rejtegeti Bécsben. Erős ostrom után anyánk a francia követségen is sikert ért el. A nagykövet megigérte, hogy Cézárt a követségbe fogadja és francia útlevéllel a követségi futár kíséretében kiszökteti a monarchiából. Otthoni bujdosása utolsó napján Cézár vadász-libériába öltözött és sötétre festett hajjal és arccal erdőn-cserjén át a trencséni országút egyik kanyarulatához indult. Vele mentem és vártunk. Mikor Pott tábornok fogata közeledett, fájó búcsú után hátravonultam. Cézár kiállt az útra. Amint a fogat megállt, a tábornok Jancsinak szólította és felparancsolta a bakra. Továbbindultak Bécs felé. Az osztrák fővárosban Pott újonnan szerződött vadászaként átadta Fligellynek, ki még aznap este a francia követség kapujáig kísérte. Cézár beosont és biztonságban volt. Onnan már könnyen menekült a monarchiából." (Br. Mednyánszky Margit, férjezett Czóbel Istvánné, írásbeli közlése.)

Egy óra mulva más külsővel tértem vissza szállásomra, mint amilyennel elindultam. Éreztem, hogy baj lesz. Szerencsémre hajam színéről útlevelem nem mondott semmit.

Mikor kulcsomat kértem, a helyettes kapus azt felelte, hogy más úr bírja szobámat. Le kellett írnom a benne levő tárgyakat, hogy személyem azonosságáról meggyőzzem. Sok vita után elhitte megjegyzésemet, hogy az álmos kapus tévedt, mikor feketének nézett. Mindig szőke voltam.

E kalandom után sietve távoztam Berlinből. Több napi utazás után 1850 január elején francia földre léptem.

[L. lond. szöv. 61—5. és 69—72. l.]

*

A pesti Újépületben működött osztrák haditörvényszék 1852 május 6-án a menekültek második csoportjában huszonöt bajtársával együtt halálra és vagyonelkobzásra ítélte Mednyánszky Cézárt. Ítéletét in effigie végrehajtotta a távollevőn. A végzés megjelent a hivatalos Magyar Hirlapban 1852 május hó 7-én és így szólt:

— Báró Mednyánszky Cézár, katholikus lelkész, 1851 szeptember 22-én felségsértés vádja miatt végzésileg idéztetett, de meg nem jelent. Plébániáját 1849 januárjában a magyar forradalmi ügy iránti rokonszenvből elhagyta. Görgey Artur hadtestéhez ment és ott tábori főlelkészi hivatalt viselt 1849 júniusáig. Ekkor még a papi ügyek osztályának főnökségét is átvette a forradalmi hadügyminisztériumban és hivatalát a forradalom teljes legyőzéséig vitte. Mindkét állásában a forradalmi hadseregek tábori lelkészi karát bombasztikus fölszólítások által a forradalmi harcbani közremunkálásra és a honvédek lelkesítésére szólítá.

A többi 25 vádlott elleni hasonló tartalmú vádirat után következett az ítélkezés és az ítélet végrehajtásáról szóló hirdetmény:

— Miután vádlottak, — az előadott ténysorozatban minden egyesnél felhozott cselekmények jogszerűen rájuk bizonyulván, — dacára a mult évi december 22-én lejárt idézési határidőnek, meg nem jelentek, annálfogva a felettük tartott haditörvényszékben szótöbbségben ítéltetett: hogy mindnyájan felségárulási bűnösök és ezért az V. haditörvénycikk és az 1849 július 1-én kelt proklamáció értelmében vagyonuknak a lázadás által okozott károk megtérítésére leendő elkobzásán kívül kötél általi halált érdemelnek és neveik a bitófára kiszegzendők. Ezen a cs. k. hadsereg parancsnoksága által megerősített ítélet ma kihirdettetett és a szolgálati szabályzat szerint végrehajtatott. Pest, május 6. 1852. A cs. k. haditörvényszék.

A Világos utáni első években — hazafias érzésétől eltekintve — az 1848/49. évi magyar hadsereg főpapja eléggé jól érezte magát Párizsban. Az 1851. évi decemberi francia államcsiny után küzdelmek és csalódások láncolata lett élete. Világkörüli útja alatt Ausztráliában egy bandita puskalövése szétroncsolta balkarját. Sorvadásba is esett és ismételten nagy lelki megrázkódtatásai voltak.

Élete utolsó két évében a francia Rivierán — Hyères-ben — keresett enyhülést. Kétségbeesett lelkét még egyensúlyban tartotta az utolsó hónapjaiban vele együtt ott időző gr. Teleki László. Alighogy a volt párizsi követ valami sürgős ügyben Párizsba utazott, a magára maradt bujdosó 1857 április 19-én megmérgezte magát.

Külföldön átélt sokszoros viszontagságait is rousseau-i őszinteséggel és színesen beszéli el a bujdosó vitéz. Méltán írhatta Emlékezései és Vallomásai elején: „Hadd szólaljon meg hamvaimból ez a hang, hogy valami emlékem maradjon nemzetemnek!"[20]

Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly.*

[20] *Értelemzavaró sajtóhiba.* Az első közleményben a 96. lap 24. sorában „hamvaiból" helyett „hamvaimból", a 102. lap 35. sorában „125.000" helyett „15.000" és a 105. lap 13. sz. jegyzetében „Helbert" helyett „Helfert" olvasandó.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Csengery Antal iratai és feljegyzései. Közzétette dr. Csengery Loránd (†), bevezető tanulmányt írt hozzá báró Wlassics Gyula, 8° 578 lap. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest, 1928. Ára 20 pengő.

Csengery Antal, tudvalevően, Deák Ferenc legszűkebb baráti köréhez tartozott; bizalmas munkatársa volt a kiegyezési tárgyalások folyamán s az ezekkel kapcsolatos államjogi és pénzügyi tárgyalásokban vezető, sőt néha döntő szerepet játszott. Iratai tehát nagyon sok fontos adattal gazdagítják a kiegyezés korának történetét.

Minket, katonákat, különösen érdekel a kötet tartalmából az a bizonyos „Grivičic-ügy", amely az 1868-i magyar delegáció március 12-i ülésén olyan nagy port vert fel, sőt csaknem meghiúsította a hadügyi költségvetés megszavazását. Mint Csengery Deák Ferencnek írja,[1] az ellenzéket sikerült a tárgyalások során elnémítani, úgy, hogy a szavazás eredménye már nem volt kétséges. Ekkor felállott Grivičič György tábornok, a hadügyminiszter megbizottja s olyan modorban szólalt fel, amely óriási felindulást keltett a delegátusok között. A beszéd az 1867-i XII. törvénycikkben a közös hadsereg egyik részeként szereplő, de voltaképen meg nem levő, magyar hadsereg ellen irányult s a fegyveres erő megbonthatatlan egysége mellett kardoskodott. A felszólalás báró Kuhn Ferenc hadügyminiszter megbízásából hangzott ugyan el, de nem abban a formában, ahogyan Kuhn megfogalmazta. Grivičič sok mást is hozzátett, ami a magyar delegátusokkal szemben valóságos kihívás volt s szinte fenyegetésszámba ment. Erre a helyzet úgy felfordult, hogy még a leghiggadtabb Deák-pártiak is kijelentették, hogy a hadügyekre most már egy krajcárt sem szavaznak meg.

Kuhn hadügyminiszter, bárha nem is értett egyet Grivičič felszólalásának formájával, még se akarta megcáfolni az ő megbízásából beszélő tábornokot. Mint Csengery írja:[2]

„Nem könnyű dolog volt Kuhn hadügyminiszterrel boldogulni. Ugy látszik, rámentek a katonai reactio fejei: egészen más hangon beszélt ma, mint tegnap.

Kuhn kitűnő katona, de megszokta a parancsnoki hangot. Egyenes, őszinte jellem, de nyers, pattogó modorú. Gyűlöli a katonai kormányzat visszaéléseit, ez Augias istállóját, mint mondá előttünk egy alkalommal: de azért nem ment a régi osztrák tiszti-

[1] 269. és k. l.
[2] 275. és k. ll.

kar előítéleteitől. Nem tagja a katonai reactiónak, de azért nyomása alól nem tud egészen menekülni. Híre volt, hogy a reactio Gablenzet,[3] aki igen jó viszonyban áll Andrássyval, Horvátországból és Liechtensteint [4] Budáról elakarja tétetni és saját eszközeit tenni helyökbe. Andrássy Grivičič előtt említé e hírt. Kuhn kijelenté neheztelését, hogy ilyesmit föltehet róla. Míg ő lesz a hadügyminiszter, úgymond, nincs oka ilyesmitől tartani. De van egy pont, mely a hadseregben a reactio körén túl is erős visszhangra talál a tisztikarban s ez a hadsereg egysége. Grivičič, bár túlment megbízatásán és oly kihívó eszélytelen modorban, sőt egy katona egész cinizmusával — de mégis ez eszme mellett lépett föl. Hogy desavouálja ez eszmét? S éppen egy táborunk személyében? A testületi szellem összes előítéletei, szenvedélyei felébredtek benne. Másfelől élesebb esze van, hogy sem a kérdés politikai jelentőségét is be ne lássa. Helyzete a reactioval szemközt, különben is nagyon kellemetlen; mindjárt-mindjárt kijelenti, hogy ő megy, ő nem marad. Természetes, hogy ily válságos percben, mikor a reactio is erősebb nyomást gyakorolt reá s egy új tényező, az alkotmányosság nyomását is érezni volt kénytelen, még kínosabb helyzetben volt, a ki megszokta a hadsereg élén a parancsolást, amely nem talált ellenmondásra. Belátta, hogy jóvá kell tenni, amit Grivičič tett; de bosszankodott, hogy Andrássy szabja eléje a módot. Sehogy sem akarta idézni a magyar törvényt, mely a hadsereg egységéről s a magyar hadseregről, mint az összes hadsereg kiegészítő részéről szól. Andrássy megmagyarázta, minő súlyt fektet épen e törvény idézésére az ő pártja, mind Grivičič, mind a baloldal ellenében. ... *A mit a fejedelem maga is kimondott, mikor a törvényt szentesítette, azt kimondhatja bármely katona is!* — mondá Andrássy. *Egy miniszternek* — jegyzé meg továbbá — *nemcsak a törvény ellen nem szabad föllépnie, hanem mellette sem lehet elmenni!* Végre is ő felsége jelenlétében a miniszteri tanácsban, egyezett bele Kuhn.[5] Sehogyse akarta leírni a sajnálkozás kifejezését se. Ő felsége vetett véget a vitának. „*Schreiben Sie!* — úgymond — *s tollba mondta a hadügyminiszternek az általam föltett nyilatkozat kezdő szavait: Sajnálattal értesültem, stb.*"

Grivičičnek távoznia kellett s a déli 12 órakor kezdődött bizottsági ülésen már Ghyczy őrnagy jelent meg a hadügyminiszter oldalán.

Megjegyzendő, hogy Grivičič alapjábanvéve nem volt úgynevezett „magyarfaló". Jól beszélt magyarul s a magyar álláspontot illetőleg, legalább eleinte, kellő megértést tanusított. Később azonban a katonai reactio hatása alá került s ennek nyomása késztette március 12-i tapintatlan fellépésére, amelyet a józanabbul gondolkozó osztrákok is elítéltek.

Amennyire nem volt rokonszenves a magyar delegációnak a követelődző, kissé nyers modorú Kuhn hadügyminiszter, annyira

[3] Báró Gablenz Lajos lovassági tábornok a trautenaui győző.

[4] Herceg Liechtenstein Frigyes lovassági tábornok, magyarországi főhadparancsnok.

[5] Március 15-án.

megnyert mindenkit Tegethoff Vilmos altengernagy, a lissai győző. Csengery így ír róla:[6]

„Egyike a legkedvesebb embereknek, akiket ismertem valaha. A legkedélyesebb ember s szerény, igénytelen és a mellett igen józan felfogású mindenben. Megjelenése a hadügyi albizottságban különös varázshatással bírt ellenzékünkre is. Mintha kicserélték volna Iványkát. Perczelt, Váradyt stb. Sohasem tanusítottak annyi készséget a kért összegek megszavazásában."

A hadügyminiszter maga is megjegyezte: „Ennek mindent megadnak, mert győzött."

A tartalmas kötetet, az elhunyt dr. Csengery Loránd helyett, dr. Lukinich Imre rendezte sajtó alá s ő látta el a szükséges jegyzetekkel is. —*v*—

„A Háborús Felelősség". *Diplomáciai és történeti szemle.* Megjelenik negyedévenkint. 1928. júl—okt. szám.

Harry Elmer Barnes, a világháború külpolitikai kérdésének egyik legkiválóbb ismerője, aki „Genesis of the World War" című művében a világháborúnak eddig legteljesebb és legtárgyilagosabb külpolitikai történetét adta, most Sidney Bradshaw Fay „The Origins of the World War" című könyvét ismerteti angol nyelven.

Fay könyvét évek óta feszült érdeklődéssel várták, mert már 1920 óta úgy hírlett, hogy a tudós professzor a hivatalos Amerika megbízásából írja meg a háború okairól szóló nagy művét.

A háborús felelősség kérdésében a történetírók három pártra oszlanak. A gyűlöletet lihegő ententepártiak kritika nélkül fogadták el mindazt a rémmesét, amelyeket a központi hatalmak bűnösségéről valaha kitaláltak. Ezeknek az elvakult ítélkezőknek a szelleme érvényesült a békediktátumokban; de ez az álláspont ma már tarthatatlan. Ma már nem akad komoly történetkutató, aki az entente hatalmakban az ártatlan bárányt, a központiakban pedig a mindenáron vérengző farkast látná.

Még az elfogult írók belátóbb csoportja is inkább csak azt hangoztatja, hogy a háborús feszültség létrejöttében mindkét fél hibás, de a háború az utolsó pillanatban mégis elkerülhető lett volna, ha a központi hatalmak engedékenyebbek s el nem sietik a döntő lépéseket. S épen itt zúdul reájuk a háborús felelősség súlya.

Végül a revizionisták álláspontja az, hogy a döntő lépés Oroszország elhamarkodott mozgósítása volt s ebben a francia bosszúpolitikának is része volt. A háborús felelősség súlya legalább is megoszlik az ellenfelek között.

Fay könyvéből mindhárom pártcsoport a saját álláspontjának alátámasztását várta. És most is, a könyv megjelenése után, mindenki a saját párthívét látja a szerzőben.

Ez a tény a könyvben mutatkozó ellenmondásokban találja magyarázatát.

---

[6] 509. l.

Fay nagy tárgyilagossággal állapítja meg a történelmi tényeket, felhasználva minden hozzáférhető forrást. De a helyesen megállapított tényekből nem mindig vonja le helyes következtetéssel az ítéletet.

Minthogy a mű egyébként igen logikusan gondolkodó történetíróra vall, Barnes azt hiszi, hogy Fay — politikai és egyéb okok miatt — nem mondhatta ki teljes őszinteséggel a tényekből leszűrődött meggyőződését.

Az egyébként igen értékes műnek egy másik nagy hibája a nyilvánvaló ellenszenv Berchthold személye iránt s ezzel kapcsolatban az elfogultság a volt Monarchia külpolitikájának megítélésében.

Fay Németországról a legjobb erkölcsi bizonyítványt állítja ki; elismeri róla, hogy a háború elkerülésére többet tett, mint bármely más hatalom, kivéve Angliát.

Ausztria-Magyarország terhére a következőket állapítja meg: „Berchthold gróf nagyobb mértékben felelős a háborúért, mint bárki más" és „Ausztriát a háború közvetlen előidézésében több felelősség terheli, mint bármely más nemzetet."

Nehezen érthető a szerzőnek ez a nézete, mert a tényeket jól ismeri és Szerbia szerepét is behatóbban tárgyalja, mint az eddig megjelent szakmunkák.

Megállapítja Jovanovits bűnrészességét a szerajevói merényletben és a részletekig beszámol mindama orosz és szerb intrikáról, amelyet Ausztria-Magyarország ellen a Balkánon szőttek. Jól látja a tényeket, és a helyes ítélet mégis — a torkán akad.

Téved azonban abban a feltevésében, hogy Ausztria-Magyarország 1914-ben még semmit sem tudott a hivatalos Szerbiának a gyilkos merényletben való bűnrészességéről. Berchtold már 1914 július havában tudta mindazt, amit ez ügyben ma tudunk, csak épen a főcinkosnak, Dimitrijevitsnek személyét nem tudta megállapítani és nem tudta teljes mértékben bizonyítani Pasicsnak a szerb képviselők előtt tett nyilatkozatait. Wieser kétségtelenül felfedte Szerbia bűnrészességét Ferenc Ferdinánd meggyilkolásában. Sőt Fay is felhívja a figyelmet arra, hogy Potiorek jelentése 1914 július havában még jobban kiemeli Szerbia bűnösségét, mint Wiesneré. Kezében volt Faynak Szapáry eredeti levele is, és a legújabban felmerült adatok, melyekből kitűnik, hogy Ausztria-Magyarország teljesen tudatában volt Szerbia bűnös felelősségének.

Fay rossz néven veszi Ausztriától, hogy inkább háborúval, semmint békés úton igyekezett a szerb kérdést elintézni. Nem veszi figyelembe, hogy az általa annyira dícsért Dickinson „nem hiszi, hogy volna olyan állam, amely hasonló körülmények között nem úgy határozott volna, mint Ausztria: háborúval vetni véget egyszersmindenkorra a fenyegető veszélynek. Ausztria talán roszszul számított, de nem vádolható jogtalansággal."

És ha Ausztria háborút akart is Szerbiával, az nem jelenti azt, hogy európai háborút akart. Nem lehet összehasonlítani Berchthold végzetes jegyzékét Sazonov elhamarkodott katonai intézkedésével, amely a világháborút elkerülhetetlenné tette. Mi történt volna, ha Sazonov olyan megfontolt és késlekedő lett volna

a mozgósítással, mint Berchtold a Szerbiának szóló ultimátum elküldésében?

Poincarét azzal mentegeti Fay, hogy ez a háborút elkerülhetetlennek hitte. Berchtoldnak még azt sem tudja be mentségül, hogy Szerbiával a háború tényleg elkerülhetetlen volt. Szerbia túlzó nacionalismusa állandóan fenyegette a Monarchia területi épségét. Franciaországét senki sem veszélyeztette; Németország 1871 óta állandóan kereste a megbékülést Franciaországgal; de 1912-ben is hasztalanul tette meg javaslatát Elsas autonómiájára: Franciaország nem akarta elfogadni a közeledést. Több joggal hitt-e ilyen körülmények közt Poincaré a háború kikerülhetetlenségében, mint Berchtold, aki pedig csak a Szerbiával való háborút hitte kikerülhetetlennek, de feltétlenül el akarta kerülni az európai háborút, mert — érdekei is azt javasolták, hogy komplikációk nélkül oldhassa meg a szerb kérdést.

Fay könyve, hibái mellett is, igen használható, mert kritikailag tárgyalja az angol, német, francia és olasz nyelven eddig megjelent hasonló tárgyú műveket. Ugyancsak *Harry Elmer Barnes* veszi bonckés alá Mr. Bernadotte azelőtt Mr. Schmitt cikkét, amelyben a — szerinte — már megállapított háborús felelősség revíziója ellen rohan ki. Jellemző, hogy már Mr. Bernadotte sem védi azt az elavult véleményt, hogy a világháborúért csak Németország és Ausztria-Magyarország felelősek. Csupán azt igyekezik bizonyítani, hogy a felelősség megoszlik a hadviselő felek közt. Mr. Schmitt már 1914 januárjában megjósolta, hogy Németország európai háborút készít elő. A tárgyilagos történetírónak azonban „éleslátásra" és nem „látomásokra" van szüksége. Szó fér azonban Mr. Schmitt tárgyilagosságához is, mert — mint az angol tűzérség hadnagya — egyoldalú állást foglalt el a háború kérdésében, habár a gyűlölt teuton faj gyarmatain született, ha tagadja is germán származását.

Mr. Schmitt nem lát elég bizonyítékot arra, hogy Franciaország háborúval akarta visszaszerezni Elsas-Lotharingiát, holott *Stieve* könyvének függelékében ott van az authentikus okmány, amelyből kitűnik, hogy Delcassé 1913-ban arról tárgyalt Oroszországban, hogy az európai háború kapcsán Franciaország visszakapja Elzast. Judet-nek „Georges Louis" című könyvéből pedig kitűnik, hogy a francia-orosz szövetség alapjául már 1910-ben azt a megállapodást tekintették, hogy Oroszország Konstantinápolyt és török tengerszorosokat, Franciaország pedig Elzast fogja megkapni. Mr. Schmitt nem akarja tudomásul venni Sazonov 1913 decemberében tett kijelentését, hogy Oroszországnak meg kell kapnia a tengerszorosokat s hogy azokat csak európai háború árán kaphatja meg, és hogy az orosz minisztertanács már 1914 februárjában tárgyalt a háború intézésének kérdéséről. Mr. Schmitt úgy látja, hogy Oroszország politikája olyannyira engedékeny volt Németország iránt, hogy Németország 1914-ben nem is számolt Oroszország közbelépésével. A balkáni háború alatt Oroszország tényleg előzékeny volt, mert azt remélte, hogy Törökország legyőzetése esetén megkapja a felügyeletet a szorosok felett. Oroszország magatartása azonban lényegesen megváltozott fegyverkezésének előrehaladásával és Suchomlinovnak 1914

márciusában és júniusában megjelent cikkei már nagyon is hamisak és kihívóak voltak. Németország 1914-ben főleg azért nem hitt Oroszország fegyveres közbelépésében, mert a császár nem hihette, hogy a cár gyilkosok védelmére fegyvert fog.

Mr. Schmitt Poincaré ártatlanságát hangsúlyozza s azt hiszi, hogy Poincaré kénytelen volt az oroszokkal valamiféle szövetséget kötni, mert tudta, hogy Németország háborúra készül Franciaország ellen. De maga Poincaré írja 1912-ben: „Németország hajlandó a közeledésre." De hozzáteszi: „ez azonban nem lehetséges Elsas visszaadása nélkül."

Tény, hogy 1. Poincaré visszautasította a németek közeledését; 2. megígérte 1912-ben Oroszországnak, hogy részt vesz a háborúban Németország ellen; 3. részes Georges Louis visszahívásában és felelős a gyújtogató Delcassé és Palcologue oroszországi kiküldetéséért; 4. megengedte a francia lapokban a háborúra uszító orosz intrikákat; 5. hozzájárult az orosz fegyverkezés célját szolgáló nagy kölcsön megadásához; 6. jelentős szerepet játszott az orosz-angol flottaegyezmény létrejöttében 1914 tavaszán; 7. Szt.-Pétervári látogatásával felbátorította az orosz háborús pártot 1914 júliusában; 8. latbavetette személyes befolyását a háború mellett 1914 július 29-ének sorsdöntő éjjelén, habár tudta, hogy diplomáciai tárgyalások fegyver nélkül is elintézhetnék a függő kérdéseket; 9. segített félrevezetni a francia közvéleményt és oly mértékben félrelökte Franciaország demokratikus szellemű politikai berendezéseit, hogy Demartial helyesen mondhatta el, hogy Franciaországot 1914-ben az életbevágó kérdések ismerete és szabad elhatározása nélkül vitték bele a háborúba, akár a csirkét, amelyet zsákban adnak el a mészárosnak.

Mi is elhisszük, hogy Poincaré nem vérszomjas szörnyeteg; csak jó francia hazafi, aki valóra váltotta Franciaország régi vágyát. De — amint Dupin megállapítja — ez nem menti fel őt a háborús felelősség alól.

Mr. Schmitt Gray politikáját is ártatlannak találja a háború előidézésében, mert Gray 1912-ben nem igért feltétlen támogatást Franciaországnak. A tények beszélnek: 1914-ben mégis támogatta. És Sazonov már 1912-ben azt jelentette a cárnak: „Most Gray a saját kezdeményezéséből erősítette meg azt, amit eddig csak Poincarétől tudtam, hogy t. i. egyezmény van Franciaország és Anglia között, amely szerint Németországgal való háború esetére Anglia kötelezettséget vállalt, hogy nemcsak a tengeren, hanem a kontinensre szállított csapatokkal is támogatni fogja Franciaországot."

Mr. Schmitt a központi hatalmak bűnösségének legfőbb bizonyítékát Moltkenak Conradhoz intézett táviratában látja. De ez a távirat csak elővigyázat dolga volt: mindenesetre bizonyos, hogy a távirat akkor kelt, amikor a békét az orosz mozgósítás már lehetetlenné tette. Egyébként ha Ausztria-Magyarország és Németország akarta is a háborút Szerbia ellen, az még nem vonta maga után feltétlenül a világháborút. Dickinson hangsúlyozza, hogy Oroszországnak semmiféle törvényes jogcíme és kényszerítő oka nem volt arra, hogy a bűnös Szerbiáért fegyvert

ragadjon. És ez — mondja ugyancsak Dickinson — a sarkpontja a háborús felelősség megállapításának.

A helyi háború hegyébe Oroszország hozta az általános európai háborút. S annál nagyobb Oroszország felelőssége, mert Oroszország területi épsége semmi tekintetben nem volt veszélyeztetve. A legrosszabb esetben is áll a tétel, hogy „a központi hatalmak legfeljebb *lehetségessé* tették a világháborút: de *kikerülhetetlenné* az entente hatalmak tették azt. S ebben az arányban terheli őket a háborús felelősség.

Cesare Santoro francia nyelvű cikkben ismerteti a szerb kormány bűnrészességét a sarajevói merényletben és felhasználja Wiesner volt osztrák meghatalmazott miniszter tanulmányát is, aki annak idején résztvett a merénylet kinyomozására kiküldött bizottságban. A kérdést a tanulmány 4 időszak szerint tárgyalja.

1. A kérdés állása azon a napon, amidőn a késedelmes jegyzéket átadták Szerbiának (1914 július 23.)

2. A vádirat bizonyítékai a merénylők ellen. (1914 okt. 23.)

3. A helyzet a világháború okozóinak kinyomozására és felelősségre vonására kiküldött bizottság jelentéséig: a béketárgyalási konferenciának átadott jelentés. (1919 április.)

4. A kérdés mostani állása.

A szerb kormány egy hivatalos kékkönyv kiadását jelezte, amelyből az 1914-iki kormány teljes ártatlansága kiderül; már két éve hiába várja a világ a szóbanforgó közleményt és Wiesner azt hiszi, hogy tanulmánya emlékeztetni fogja a szerb kormányt igéretének beváltására.

Az 1914. július 23-án Szerbiának átadott osztrák jegyzék csak azt panaszolja, hogy a szerbek az Osztrák-Magyar-Monarchia „bizonyos részeit" el akarják szakítani s azzal vádolja a belgrádi kormányt, hogy semmit sem tett e mozgalom elnyomására; de a jegyzék nem adott kifejezést annak a véleménynek, hogy a szerb kormánynak tényleges része volt a merényletben.

A szerb kormány tagadta a hivatalos Szerbia részességét a merényletben: szerinte a merénylet az osztrák-magyar területen lakó szerbek elnyomatásának a gyümölcse volt és főleg a forrongó boszniai ifjúság forradalmi szervezetére vezethető vissza. Lehet, hogy szerb alattvalók, sőt szerb állami alkalmazottak is részt vettek az összeesküvésben, de ezt saját felelősségükre és veszélyükre tették. A hivatalos Szerbia minderről nem tudott és minden ilyen feltevést visszautasít.

Stanojevits belgrádi egyetemi tanárnak és Wendel szocialista képviselőnek leleplező röpiratai után a tagadás nehéz volt. Mindketten egybehangzóan állították, hogy a sarajevói merénylet értelmi szerzője Dimitrijevits szerb vezérkari ezredes, a kémkedési osztály vezetője, a „Fekete kéz" titkos társaság vezére volt, aki már 1913 őszén elhatározta Ferenc Ferdinánd meggyilkoltatását. Princip, Cabrinovits és Grabez csak eszközök voltak. A vizsgálat kétségtelenül megállapította azt is, hogy a merénylők kiutazása a szerb hadügyminiszter intézkedésére és támogatásával történt. A szerb vezérkar és vámőrség bűnrészessége nyilvánvaló lett.

Vannak egyéb súlyos bizonyítékok is, hogy a hivatalos Szerbia teljesen be volt avatva a merénylet tervébe. Ciganovits, aki a szerb kormányt az összeesküvésről tájékoztatta, nyomtalanul eltünt. S ugyanaz a rendőrfőnök, aki Ciganovitsnak kiadta a rendeletet, hogy Belgrádot hagyja el, röviddel azután azt állította, hogy Belgrádban Ciganovits nevű ember nem tartózkodott. A szerb kormány válaszjegyzékében azt állította, hogy Ciganovits nem található, holott a háború végéig ott szerepelt a szerb vasúti tisztviselők nyilvántartásában — Danilovits álnév alatt.

Mindez igazolja, hogy a szerb kormány, amelynek épen Ciganovits volt ebben az ügyben megbízott embere, tudott a Dimitrijevits és Tankosits tervezte merényletről.

Mindenki tudott róla, hogy a szerb trónörökös összeköttetésben állott a Fekete kézzel. Wiesner bizonyságát adja, hogy a trónörökös 1914 április 10-én találkozott Princippel s hogy igen bizalmas természetű politikai megbízatásról esett szó köztük. A boszniai összeesküvés tagjait, ha Belgrádba jöttek, a trónörökös vagy egy tábornok fogadta.

Simits ezredes a „Clarté" francia folyóirat 1927 májusi számában elmondja, hogy Dimitrijevits a belgrádi orosz katonai megbízottat, Artamanov ezredest is tájékoztatta a merénylet tervéről s hogy néhány nappal később Artamanov tanuk jelenlétében ezt mondotta válaszképen Dimirijevitsnek: Rajta! Csak előre! Ha baj lesz, nem lesztek egyedül.

A legfőbb bizonyítékokat azonban a szaloniki bűnper szolgáltatta. Dimitrijevitset állítólag Sándor trónörökös ellen tervezett merénylet miatt ítélték halálra. Tényleg azonban mint a trónörökös bűnrészességének még megmaradt egyetlen, veszedelmes tanuját tették el láb alól. A másik cinkos, Tankosits 1915-ben elesett a harctéren. 1921-ben a kormány képviselőinek jelenlétében exhumálták s úgy ünnepelték, mint Bosznia felszabadítóját.

A szerb kormány bűnrészességét kétségtelenül Jovanovits Ljuba leplezte le a „Krv Slovenstva"-ban, Jovanovits tudvalevően közoktatásügyi minisztere volt a Pasits kabinetnek 1914 május vége felé. Pasits maga mondotta minisztertársainak, hogy „bizonyos egyének Sarajevoba készülnek, hogy Ferdinánd trónörököst megöljék." Protits belügyminiszter vállalta, hogy a fiatalembereket átsegíti a határon s megfelelő utasításokat ad az illetékes hatóságoknak. De az összeesküvés tagjai tudták, hogy az utasítás elkésett. Jovanovitsra a merénylet híre rettenetesen hatott, habár előre tudta a bekövetkezetteket." Jovanovits ezt a nyilatkozatát később még határozottabb alakban is megismételte, hozzátéve, hogy végeredményében nem mondott egyebet, mint amit már 1914-ben mindenki tudott. S hozzátette, hogy ezeket a tényeket már tagadni sem lehet felelősség nélkül. Az 1926 április 26-iki parlamenti vitában pedig Jovanovits szemébe vágta Pasitsnak az általános megdöbbenést és elhallgatást okozó nyilatkozatot: „Ami a „Krv Slovenstva"-ban megjelent cikkemet illeti, előadhatom itt is okmányaimat és bizonyítványaimat, de kérem a ház elnökét és a külügyminisztert, hogy azután vállalják a felelősséget."

Erre az apostrofált Uzunovits és Nincsits tiltakoztak a bizonyítékok előterjesztése ellen, s kérték Jovanovitsot, hogy ne közölje azokat.

A szerb kormány bűnrészessége ezek szerint nem tagadható tény.

Pasits a merénylet után újságnyilatkozatot adott, hogy a belgrádi kormány idejekorán figyelmeztette Bécset a készülő veszélyre. Újabb nyilatkozatában viszont azt mondotta, hogy a szerb kormány nem értesíthette ilyesmiről az osztrák-magyar követet, mert nem is volt tudomása semmi merénylettervről.

Nyilvánvaló, hogy a szerb kormány jóval előbb tudott a készülő gyilkosságról, s azt nemcsak nem akadályozta meg, hanem elősegítette a cinkosok tervét s később pedig hazugságot hazugságra halmozott, hogy elhárítsa magáról a soha le nem tagadható szörnyű felelősséget. *Kispalócz.*

Max Freiherr von Pitreich: *Lemberg 1914.* 8° 179 lap. Holzhausen kiadása. Bécs, 1929.

A fenti cím alatt olyan könyv jelent meg, amely a terjedelmes világháborús irodalomban is méltán feltűnést keltett. A szóbanforgó munkában a régi Monarchia egyik kiváló vezérkari tisztje, báró Pitreich volt közös hadügyminiszter fia, a lembergi csatákat írja le. A szerző azonban nem elégszik meg azzal, hogy művében a kezdet nagy hadműveleteit pusztán hadtörténelmileg feldolgozva tárja elénk, hanem kutatásait olyan taktikai és stratégiai elmefuttatásokkal fűszerezi, amelyek a legkiválóbb katonai szakírók mélységére és klasszisára emlékeztetnek.

1914-ben európaszerte megnyiltak a zsilipek, a népek milliói fegyverbe állottak és egymásra rontottak, hogy az államok világhatalmi elhelyezkedését újból szabályozzák. Ausztria-Magyarország és Németország három arcvonalon keveredett élet-halálharcba. Seregei délen Szerbia és Montenegro ellen, északon Oroszország ellen és nyugaton az egyesült francia, angol és belga haderőkkel vették fel a küzdelmet. Közös megállapodás szerint, a háborút úgy gondolták eldönthetni, hogy azalatt, amíg az osztrák-magyar haderő Oroszországot leköti és skartban tartja, a német haderő gyors iramban legázolja Franciaországot. Mihelyt Franciaország térdre kényszerült, a győztes német seregek zöme megfordul és az osztrák-magyar haderők által lekötött oroszokra veti magát, hogy egyesülten azután azokat is összeroppantsák. Ennek a tervnek alapján az osztrák-magyar hadvezetőség elhatározta, hogy hat hadseregéből néggyel Galiciában vonul fel és a Bug és Visztula közötti súlyponttal megtámadja az oroszokat. Annak ellenére, hogy Oroszország sokkal hatalmasabb haderővel rendelkezett mint a Monarchia, a hadvezetőség vállalta ennek a támadásnak kockázatát, mert meg volt győződve arról, hogy gyorsabban mozgósított seregeivel ellenfelére súlyos csapást mérhet, mielőtt ez még egész haderejét mozgósíthatta és mielőtt mozgósított részei hadműveleti ütőképességüket elnyerhették volna. A terv végrehajtását azonban előre nem látott kö-

rülmények lényegesen befolyásolták. Oroszország már 1914 júl. 25-én felriasztotta határmenti alakulatait; júl. 30-án elrendelte a részleges és júl. 31-én az általános mozgósítást. A Monarchia ezzel szemben az általános mozgósítás 1. napját, vasúttechnikai okokból — a Szerbia ellen folyó felvonulás miatt — aug. 4-ével határozta meg és ezzel az orosz mozgósítással szemben 3 napot vesztett. Ez az időveszteség a későbbi harcokra végzetesen kihatott, annál is inkább, mivel az északi harctérre szánt, de előbb a Balkánon felvonult 2. hadsereg csak részletekben és nagy késéssel ért galiciai felvonulási körletébe. Annak ellenére azonban, hogy ennek behatása alatt a gyorsabb mozgósítás előnye veszendőbe ment, az osztrák-magyar hadvezetőség kitartott támadó terve mellett és két hadsereggel a Visztula és Bug között előretört. Ez a támadás az orosz 4. és 5. hadsereget találta. Az előbbi a krasznik, az utóbbi pedig a komarówi csatában vereséget szenvedett.

1. és 4. hadseregünk hadműveleteit keleti irányban a 3. és a 2. hadsereg egyes részei biztosították. Ezek ellen az orosz 5. és 8. hadsereg vonult fel. Utóbbiak feladata az volt, hogy az osztrák-magyar haderőket kelet-nyugati irányban megtámadják és vagy felgöngyölítsék, vagy az észak-déli irányban támadó másik két hadsereggel együtt két tűz közé szorítsák és összeroppantsák. Az oroszok, kémszervezetük révén, még békéből helyesen ismerték a szándékolt osztrák-magyar felvonulási tervet. Keletről jövő két hadseregük tehát harchoz fejlődve, zárt csoportosításban lépte át a határt, mert azt remélte, hogy rögtön az osztrák-magyar haderő zömére bukkanhat. Conrad azonban amint ismeretes, néhány hónappal a háború előtt megváltoztatta a felvonulást (ezt az oroszok már nem tudták meg) és Oláhország bizonytalan magatartása miatt, az izolált jobb szárnnyal felvonulásilag visszament. Az előnyomuló 3. és 8. orosz hadsereg ennélfogva nem talált mindjárt nagyobb erőket ott, ahol ezeket a régi felvonulási terv szerint feltételezte. Hadvezetősége a sötétben tapogatódzott és ennélfogva csak lassan és sistematikusan nyomult elő. Sajnos, a cs. és k. hadvezetőség sem látta tisztán az ellenfél helyzetét.

Az oroszok zárt tömegben, nyolc hadtesttel nyomultak elő, a felderítés azonban éppen a középső hadtestekig nem jutott előre és így a mi részünkön az a téves felfogás kerekedett felül, hogy két különálló, elszigetelten előnyomuló orosz hadcsoporttal van dolgunk. A hadvezetőség az oroszoknak ezt a gyengeségét ki akarta használni és a cs. és k. 3. hadsereggel, a feltevés szerint, izoláltan előnyomuló északi orosz csoportra vetette magát. Az osztrák-magyar három hadtest aug. 26-án azonban mindjárt 4 ellenséges hadtestre bukkant. Az összeütközésből több napig tartó harcok fejlődtek ki, amelyekbe 2. hadseregünk egyes részei is beavatkoztak, de beavatkozott azokba az orosz 8. hadsereg 4 hadteste is, amely hamar eldöntötte az egyenlőtlen küzdelmet. Az 1. lembergi csata elveszett. Az osztrák-magyar haderő a lembergi vereség után a Wereszczyca mögé vonult vissza, a hadvezetőség azonban, új terv alapján, hamarosan ismét felvette a küzdelmet. Conrad gyors elhatározással megfordította a Komarównál győztes cs. és kir. 4 hadsereget azzal a szándékkal, hogy a 3. hadsereggel az

orosz erőket leköti, szárnyaikat pedig északról a 4., délről az időközben a Balkánról teljesen beérkezett 2. hadsereggel átkarolva megtámadja. A 4. hadsereg megfordítása sikerült. Hogy ez mit jelent, azt a maga teljességében csak az érti meg, aki tudja, hogy egy-egy hadsereg hátában több mint 10.000 szekér mozog.

Szept. 6-án megkezdődött a 2. lembergi csata. A középen küzdő 3. és a délről előretörő 2. hadsereg szép sikert ért el, anélkül azonban, hogy az ellenséget döntően megverhette volna. A 4. hadsereget ez alkalommal elhagyta a hadiszerencséje. Ahelyett, hogy az ellenséget átkarolta volna, maga került csapdába. Az oroszok túlszárnyalták és átkarolták ezt a hadsereget, bekerítéssel, illetve felgöngyölítéssel fenyegetve egész arcvonalunkat. S mivel a napokon át tartó heves ütközet az összes tartalékokat felemésztette, szept. 11-én a hadvezetőség kénytelen volt az általános visszavonulást elrendelni. A 2. lembergi csata is elveszett.

Annak ellenére, hogy a vesztett csatából kifolyólag az osztrák-magyar haderő egészen a Dunajec mögé vonult vissza, magára vállalt feladatát teljes egészében megoldotta. Az orosz haderő zöme le volt kötve, egyes hadseregei alaposan meg voltak tépázva. Ha a német erők Franciaországban most tervszerűen felszabadulhatnak, semmi sem menthette volna meg Oroszországot a katasztrófától. Seregei, nehéz harcokban lekötve, mélyen benn állottak Galiciában és Lengyelországban, amely helyzetben egy pl. Thorn irányából megfelelő erővel bekövetkező lökés végzetessé vált volna. Németország azonban nem tudta Franciaországot gyors iramban legyűrni; haditerve az elvesztett marnei csatával megbukott és így az osztrák-magyar haderő pusztán a keletporoszországi német erők által támogatva, még hosszú hónapokon át elszigetelten és egyedül állta az orosz tömegek rohamát, a gőzhenger nyomását. Nehéz és veszteséggel-teljes harcokban sikerült ugyan az orosz gőzhengert megállítani, azonban az egyenlőtlen küzdelemben *elvérzett a cs. és k. haderő színe-java, a tényleges tiszti-kar legkiválóbb része.* Az osztrák-magyar hadsereg — a legjobb, amelyet a Monarchia népei valaha kiállítottak — a szövetséges érdekében feláldozta magát. Veszteségei túl gyorsan jöttek és túl nagyok voltak arra, hogy ezeket valaha is teljesen pótolhatta volna. Igazságtalan tehát az, aki az osztrák-magyar haderő szereplését bírálni akarná anélkül, hogy az 1914. évi önfeláldozást kellően mérlegelné.

A szerző a könyv második részében a háború és a harcmodor problémáit tárgyalja és boncolgatja. Fejtegetései a legmagasabb színvonalon mozognak és klasszikus tömörséggel vázolják a hadviselés fejlődését. Eszmefuttatásai a lökőerőről és a lökés taktikai és stratégiai értékéről, az erőösszevonásról és a súlypontképzésről, olyan mélyenszántóak, hogy Clausewitz, Moltke, Conrad vagy Schlieffen örökéletű munkáira emlékeztetnek.

Pitreich műve tehát minden tekintetben elsőrangú katonai szakmunka. Előkelő stílusban és tónusban, szellemes és tanulságos. Művelt katonának ezt a munkát olvasnia kell!

Horváth László.

Generalfeldmarschall Colmar Frhr. v. d. Goltz: *Denkwürdigkeiten.* E. S. Mittler & Sohn kiadása. Berlin, 1928. Ára 15 márka.

Németország egyik legkitűnőbb katonai írójának és jeles hadvezérének emlékiratai nem régen jelentek meg. Goltz tábornagy ismert személyiség volt; ismerték őt a katonák mint számos katonai szakmunka szerzőjét, ismerték mint kitűnő vezéregyéniséget, de ismerte az egész világ, mint Törökország egyik leglelkesebb reformátorát. A megjelent könyvnek csak néhány fejezetét írhatta meg személyesen a tábornagy, mert korai hősi halála már 1916-ban kiragadta őt a kűzdők sorából. Feljegyzései és naplója alapján azonban fia Frigyes és Wolfgang Förster levéltári főtanácsos, befejezhették élettörténetének ismertetését.

Goltz keletporoszországi elszegényedett földbirtokos családból származott. Apja korán elhalt, édesanyja pedig csak nehezen és a legnagyobb nélkülözések között nevelhette fel gyermekeit. Colmar fiát katonaintézetbe adta. A fiú ott pompásan fejlődött és alig 17½ éves korában már hadnagy volt. A fiatal tiszt nélkülözésekkel teljes fiatalságot élt át. Otthonról anyagi segítséget nem kaphatott és így csak fizetésére útalva sokat koplalt, de sokat dolgozott is. Hogy némi mellékkeresetre szert tehessen, irodalmilag tevékenykedett és hamarosan ismert nevű író lett. Goltzot néhány évi csapatszolgálat után a hadiakadémiára vezényelték. Tanulmányait azonban 1866-ban meg kellett szakítania. A német hegemoniáért akkor tört ki Poroszország és Ausztria között a háború, amelyben Goltz is mint szakaszparancsnok vett részt. Trautenaunál súlyosan megsebesült és amikor felgyógyult, vége volt már a háborúnak. Goltz újból a hadiakadémiába jutott, amelyet kitüntetéssel elsőnek végzett el. Az 1870/71. évi német-francia hadjáratot már mint vezérkari tiszt harcolta végig, utána pedig különböző vezérkari beosztásban szolgálta hazáját. Különös hírnévre, mint a hadiakadémia tanára tett szert. Ennek köszönhette, hogy Törökország, hadseregének újjászervezésénél, ezt a kiváló vezérkari törzstisztet kérte instruktornak. Goltz 1883-ban át is lépett török szolgálatba, ahol tizenkét éven át működött és magának hervadhatatlan érdemeket szerzett az ozman birodalom modernizálásában. Egész Törökország ma is benne látja újjáteremtésének egyik legkiválóbb és leglelkesebb munkását.

Törökországból hazatérve, Goltz a német hadseregben a legfényesebb pályát futotta meg. 1896-ban hadosztályparancsnok Frankfurtban, 1902-ben hadtestparancsnok és 1907-ben hadseregfelügyelő. Utóbbi minőségében mozgósítás esetére hadseregparancsnoknak szemelték ki. A német császár rendkívül becsülte Goltzot. Volt idő, amikor őt akarták a német nagyvezérkar főnökévé kinevezni. Ezt az állást ugyan nem érte el, a császár azonban 1911-ben a legmagasabb katonai ranggal tüntette ki, tábornaggyá nevezte ki kiváló hadseregfelügyelőjét. 1913-ban, több mint 50 évi tényleges szolgálat után nyugalomba vonult Goltz és emlékiratainak feldolgozásával foglalkozott. Munkássága 1914-ben hirtelen megszakadt. Ujból háború tört ki és a több mint 70 éves aggastyán felajánlotta szolgálatát a hazának.

Mély fájdalmára nem kaphatott hadsereget, meg kellett neki elégednie azzal, hogy a császár bizalma a meghódított Belgium élére állította. A tábornagy ezt a megbízást is örömmel vette; megfiatalodott és ifjú hévvel látott neki új feladatának. Adminisztrálta Belgiumot, de személyesen is részt vett az Antwerpen körüli harcokban. Utóbbiak alatt mindig az első vonalakban volt látható, búzdította és lelkesítette katonáit. Ezekben a harcokban meg is sebesült.

Nem sokára azonban olyan események következtek be, amelyek Goltznak lehetővé tették, hogy nagy tudását a kellő helyen érvényesíthesse. 1914. őszén Törökország is csatlakozott a központi hatalmak táborához és a konstantinápolyi német nagykövet kérésére, a császár Goltz tábornagyot katonai tanácsadóként küldte Törökországba. 1914 végén az agg tábornagy már Konstantinápolyban van; benne úgy a szultán mint Enver pasa, kitűnő segítőtársat kapott. Levelei tanuskodnak arról, hogy milyen találóan ítélte meg mindig a helyzetet.

Az ő tanácsára határozta el magát Falkenhayn 1915-ben Szerbia leverésére és az ő tanácsai szerint viselt hadat a török birodalom. Amikor 1915-ben Anglia Ázsiában próbált Törökországon halálos sebet ejteni, akkor a tábornagy fáradságot nem kímélve, személyesen útazott Mezopotámiába és Perzsiába. Meghiúsította az angol terveket és előkészítette azokat a hadműveleteket, amelyek Kut-el-Amara elestével, nagy török győzelemmel fejezték be az 1916. évi ázsiai hadjáratot. Goltz sajnos, már nem élvezhette győzelme gyümölcseit. A fronton való tartózkodása alkalmával kiütéses tifuszban betegedett meg és április 17-én Bagdadban meghalt.

A törökök szeretett és nagyrabecsült segítőtársuk holttetemét Konstantinápolyba szállították és ott a legnagyobb keleti pompával helyezték örök nyugalomra.

Suhay Imre.

M. von Gallvitz: *Meine Führertätigkeit im Weltkrieg.* E. S. Mittler & Sohn kiadása. Berlin, 1929. Ára fűzve 13 márka.

Alig van nevezetesebb német hadvezér, vagy felsőbb parancsnok, aki haditapasztalatairól emlékiratok formájában nem számolt volna be. Az emlékiratok értékesek, bár bizonyos elfogultságot tőlük nem lehet elvitatni; mégis mély bepillantást nyujtanak a lezajlott történelmi eseményekbe, amelyek alapján sok mindent tudunk meg a kulisszák mögötti titkokból, amelyekre a hivatalos kutatás talán csak évek vagy évtizedek multán vethet fényt. Ebből a szempontból rendkívül értékes Gallvitz munkája is. A szerző a háború első két évének eseményeit tárgyalja, különös tekintettel az általa vezetett seregtestek szereplésére.

Gallvitz 1914-ben a gárda tartalék hadtesttel vonult hadba. Ez a kiváló elite-csapat azon erőkhöz tartozott, amelyek Schlieffen világhírű haditerve szerint, Belgiumon átkanyarodva, a francia erők átkarolására voltak szánva. A német nagy győzelmek hatása alatt azonban a Schlieffen-féle elgondolás mindjárt

a háború elején elhomályosult: a hadvezetőség abban a hiszemben, hogy az ellenséget már döntően megverték, a Belgiumon át előretörő német jobb szárnyat idő előtt gyengítette és két hadtestet Keletporoszországba irányított. A kritika ezen hadtestek eltolásában látja egyik okát annak, hogy a németek a szeptember hó első napjaiban lezajlott marnei csatát elveszítették.

Az átirányítás az időközben hadseregparancsnokká vált Gallvitz tábornok két hadtestét érte, aki leírja, hogy amíg ő seregtesteivel vasúton ült, addig Hindenburg a tannenbergi győzelmet aratta. Ennél a hadműveletnél tehát a nyugati frontról átdobott 2 hadtestre nem volt szükség, a Marnenál azonban hiányuk katasztrófális volt.

A szerző plasztikusan leírja azután szerepét a mazuri ütközetben és részletesen — parancsok és intézkedések közlése mellett — tárgyalja az 1914/1915. évi eseményeket az orosz fronton. A Gallvitz-hadsereg ezeknél a műveleteknél Keletporoszországban és Lengyelországban harcolt. A gorlicei áttörést követő üldöző harcokban pedig a Narewen és Njemenen át a kis Berezináig jutott előre.

Érdekes a szerzőnek az eseményekkel kapcsolatos bírálata s különösen figyelemreméltó az osztrák-magyar hadseregről táplált véleménye. A német hadseregparancsnok erre vonatkozóan kifejti, hogy:

A legénység többnyire erős testalkatú és jó benyomást tesz; általában jóakaratot tanusít és feltétlenül fegyelmezett. Nagy különbségek vannak azonban a kiváló magyar- és németajkú, valamint a gyengébb nemzetiségű katonák között; utóbbiaknál különösen a csehek megbízhatatlanok.

A tisztikar friss és jó benyomást kelt és nemzetiségre való tekintet nélkül bajtársi szellemtől van áthatva.

A kiképzés általában igen jó; érezni azonban, hogy az első nagy csaták veszteségei folytán elhamarkodottan igénybe vett pótlások, kiképzésileg már nem állanak teljesen a helyzet magaslatán.

A lovasság lovai elsőrangúak. *Különösen kiválnak a magyar huszárok, mint lóra termett katonák.*

A törzsek jól és pontosan dolgoznak, de túlnépesek, ennélfogva sokat aktáznak és túl sok részlettel foglalkoznak.

A haderő erős támadó szellemben nevelkedett.

A szerző ezzel sok esetben találóan jellemezte az osztrák-magyar hadsereget.

1915 őszén Gallvitz egészen új feladatok elé került. A szövetséges hadvezetőségek, az orosz hadműveletek sikerén felbuzdulva elhatározták, hogy erőfeleslegükkel Szerbiát verik le. Erre a célra Mackensen tábornagy parancsnoksága alatt, Kövess egy osztrák-magyar hadsereggel Belgráddal szemben vonult fel; Gallvitz vezérlete alatt pedig a Bánátban gyülekezett egy német hadsereg, hogy a Dunán észak-déli irányban átkelve, a szerb haderőt megsemmisítsék. Október elején a hadműveletek meg is indultak. Kövess és Gallvitz csapatai átkeltek a Dunán és nagy lendülettel vetették magukat a szerb haderőkre. Az első sikerek után Bulgária is csatlakozott a központi szövetségesekhez és oldalba tá-

madta a szerbeket. Szerbia az egyesült támadás alatt összeroppant s hadseregének csak kis részei menekültek Albánián át Korfura.

Gallvitz mémoireja teljes bepillantást nyujt ezekbe az érdekes és tanulságos hadieseményekbe.

Az entente, Szerbia megsegítésére Szalonikinél szállított partra egy nagyobb hadsereget. A szövetségesek, Szerbia leverése után, ennek megtámadását határozták el. Az osztrák-magyar, német és bolgár seregtestek fel is vonultak az újonnan keletkezett ellenféllel szemben, a támadást azonban nem hajtották végre. Az entente-csapatok ennélfogva a háború végéig ott maradtak, sőt ez a haderő volt az, amely 1918-ban a bolgár hadseregen áttört és a központi hatalmak összeomlásának folyamatát is megindította.

Bennünket magyarokat, Gallvitz könyvének egyik fejezete különösen fog érdekelni, az, amelyben a magyar viszonyokról számol be. Pl. Budapestről a következőket írja: Gyönyörű város, felülmulhatatlan szép fekvéssel. Budapest nagy világvárossá való fejlődése gyors folyamatban van. A szerző szépen emlékszik meg továbbá a magyar vendégszeretetről, előzékenységről stb., stb.

A mű 234 oldalra terjed s 37 szövegvázlat járul hozzá. Stílusa könnyed, s így a laikusnak is élvezetes és tanulságos olvasmány.

Suhay Imre.

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA, PÉCSETT.

Zólyomlipcse várának és uradalmának története.

(Harmadik és befejező közlemény.)

VI.

Balassa a kikötött három év elmultával megszünt lipcsei kapitány lenni. Miksa király ugyanis vissza akarta az uradalmat a besztercebányai rézüzem számára szerezni s kereste a tőkét, amelyből a rajta lévő 16.000 frtnyi tartozást kiegyenlítheti. Ekkor jelentkezett Rubigallus Pál. a gazdag selmecbányai polgár, mint hitelező.

Rubigallus, vagy német nevén Rothan (a Karlsdorf), címerhasználata után ítélve, nemesember volt s valószínűleg a család szileziai ágából származott, ki vagy Selmecen, vagy Körmöcbányán született. Nevével legelőször a wittenbergi tanulóknak 1536 7-ik évi névsorában találkozunk. a hová körmöcbányainak jegyezte be magát. Kevéssel utóbb a császári követségnél működött Konstantinápolyban, sőt katonai szolgálatában is nem közönséges érdemeket szerzett. A török fővárosban való tartózkodását egy verses munkájában le is írta ily címen: Hodoeporicon itineris Constantinopolitani s Wittenbergben jelentette meg 1544-ben. Tőle való a Querela Pannoniae ad Germaniam című munka is. Közéleti szereplése során résztvett a lengyel Tarnovszky János Kristóf gróf kíséretében az 1547—8-iki augsburgi birodalmi gyülésen, ahol széleskörű s ritkaszép tudásával általánosan feltünt. Kiválóan kezelte a latin nyelvet s elismert bányászati szakismeretei alapján meghívást kapott abba a bizottságba, amely a király parancsára az új Waldordnungot készítette. Ennek szövege az első fogalmazásban német volt, de szükségesnek látszott azt latin nyelven is kiadni. A latin fordítás elkészítésével tehát Rubigallust bízták meg, aki 1563. augusztus 15-én már azt jelentette a királynak, hogy a fordítással elkészült.[250] Ezen munka tartama alatt I. Ferdinánd kevéssel halála előtt nemességgel tüntette ki az érdemes férfiút, de az erről szóló oklevelet már fia, II. Miksa írta alá Bécsben 1564. augusztus 15-ikén. Az oklevél kiemeli Rubigallusnak a konstantiná-

[250] *Tagányi:* Erdészeti Oklevélt. I 93. l.

polyi követségnél s több bizottságban teljesített értékes szolgálatait, katonai érdemeit, Csábrák és Szitnya várainak hadifelszereléssel való ellátását s dícséri bányászati tevékenységét: végül megállapítja címerét, amelynek kék mezőben lépkedő vörös kakasát még egy felfelé haladó szarvassal toldja meg.

Rubigallusnak Selmecen volt háza, amelyből itteni, továbbá szélaknai és hodrusbányai vállalatait igazgatta[251] s ezekkel vagyonát és teiknlélyét is egyre növelte. Igazolja ezt 1557-ben megtartott fényes násza, amelyre a legelőkelőbbek akkori szokása szerint a besztercebányai tanácsot s bizonyára a többi bányavárosokét is meghívta.[252] Felesége a hirschbergi Saliusok családjából való volt, amely a bányaművelésben szintén módfelett meggazdagodott. Protestáns vallású volt s mint ilyen részt vett — valószínűleg csak mint hallgató — azokon a hitvitákon, amelyeket a bányavárosok prédikátorai egymás között rendeztek.[253] sőt hozzájárult, hogy az egyik hitvitázónak az álláspontjáról szóló irata az akkor felállított besztercebányai nyomdában napvilágra jusson.[254]

Midőn Rubigallus 1567. szeptember 16-ikán azt a bizonyos összeget a kamarának kölcsönadta, biztosítékul lekötötték neki a gmundeni sóbányák jövedelmét s ezenfelül két évre még Zólyomlipcsét is. Újabb kölcsönökkel s bizonyára az elmaradt hétszázalékos kamatokkal a tőke 1572-ben már 30.302 frt 21 dénárra felszaporodott, mire a király augusztus 27-ikén kelt decretumával neki inscribálta Lipcse várát összes tartozékaival, hogy azt ő és elsőszülött fia addig birtokolja, míg a tartozás kiegyenlítést nem nyer.[255]

[251] *Péch:* A selmecbányai bányavállalatok tört. I. 545, 549.

[252] L. az 1557-ik évi számadási könyvet a besztercebányai vár. ltárban.

[253] Ilyen elmérgesedett vitát folytattak Frőhlich (Hilarius) Tamás besztercebányai és Meltzer Gergely körmöcbányai lelkész a két város tanácsa jelenlétében 1580. márc. 16-án Körmöcön, mire a jelenlévők az összes hitcikkelyeket írásba foglalták s nevük aláírásával hitelesítették. — Eredetije a körmöcbányai ltárban tom. 2. fons 19. fasc. 3. nro. 252. Közli *Kolosvári-Óvári:* Corpus Statutorum tom. IV. p. II. 177—185. l.

[254] A munka címe: Confessio verae Religionis, sev antiquissimae fidei, de mediatore generis humani Jesv Christo, vero Deo et homine. Nomine et voluntate Clarissimi viri Nobilitate celebritate praestantis D. Pauli Rubigalli Metallici Schemniciensis Regiae Caesareae Mai. Commissary etc. In Oppido Cremniciensi in Pannonia contracta. A Gregorio Meltzero Concionatore Ecclesiae eiusdem nunc vero Neosoliensi. Ex veterum et Recentium Theologorum scriptis. Novisolii Excudebat Christophorus Scholtz in Aedibus D. Gregorii Lindner: 1578. In Mense Maio.

[255] *Bergmann* a Sitzungberichte d. kais. Akad. d. Wissenschaften XXXII. k.-ben a badeni plebánia-templomban látható Rubigallus-síremlékről értekezvén, a mi Rubigallusunk életrajzát is adja s azt állítja, hogy a 16.000 frtnyi összeggel, amelyet Rubigallus a királynak kölcsön adott, Belasy Farkast (Wolfgang Belasy zu Khuen) kellett kielégíteni.

Rubigallus kötelességéhez tartozott a jobbágyságot megvédeni, tőle a szokásosnál terhesebb szolgálatokat nem követelni, a besztercebányai rézüzemet élelmiszerekkel s kellő fuvarral ellátni s az erdőket a bányászat céljaira — úgy mint eddig — átengedni: köteles volt a várat megvédelmezni, ha pedig az ellenség a várat Rubigallus hibáján kívül találná elfoglalni, a kincstár a gmundeni bányajövedelemből fogja kárpótolni.[256]

A zólyomlipcsei vár és uradalom tehát újra kisiklott a kincstár kezéből s magánszemély tulajdonába ment át, mint előbb a Lipcsey-Dóczyak, a Horváthok és Ernusztok idejében, de most mégis azzal a különbséggel, hogy a besztercebányai rézvállalat szükségleteit kellett fedeznie.

Valószínű, hogy Rubigallus valamelyes építkezést végzett a lipcsei várban. Legalább erre enged az a díszes ajtókeret következtetni, amelyről már előbb szólottunk s így nem lehetetlen, hogy az egész bástyát, amely különben is a főépülethez ragasztott toldalék, ő építette.

Rubigallus 1578-ban halhatott meg,[257] mert a következő év január 31-én feleségéről már mint özvegyről, sőt május 21-ikén már mint újra férjhezmentről van szó. Második férje Eder Lőrinc, egy selmeci bányavállalkozó volt, ki első urának is társa volt több vállalatban. Gyermekei voltak Pál, Tivadar és négy leány. Pál fiatal korában, talán mint tanuló Bécsben halt meg 1576. március 5-ikén; síremléke a badeni plebánia-templomban látható. Tivadar, mint a selmecbányai csapatnak kapitánya 1581. május 1-én a korponai csatában esett el. Leányai Aurelia, férjezett Mólné, Sára, Fruzsina, akik közül az egyik Dudics Andrásnak volt a felesége és Apollonia, férjezett Dóczy Lőrincné.[258]

---

amelynek fejében Zólyomlipcse volt neki lekötve. Itt kétség kívül tévedésnek kell lenni, amelyet a Farkas-Wolfgang nevek azonossága mellett a Belasy és Balassy nevek hasonlósága okozott.

Téves *Sasinek* azon adata a Letopis Matice Slovenskej 1874. évfolyamában, hogy Rubigallus Zólyomlipcsét 1573-ban a Lipcseyektől és a Dóczyaktól vette zálogba. Zvolensko-Lubčansky zamok 11. l.

[256] *Péch:* i. m. I. 282. l.

[257] *Lux Kálmán* A Selmecbányai Óvár c. művében azt mondja, hogy Rubigallus a selmeci templomból átalakított erődnek második kapitánya volt s 1577-ben a törökök elleni harcban esett el. Rubigallus ekkor azonban már jó hatvanas lehetett s kevésbbé valószínű, hogy ily korban még síkra szállott volna a törökkel szemben. Fia, Tivadar azonban tényleg kapitánya volt a selmeci csapatnak s részt vett vele az 1581. máj. 1-i korponai csatában s ott is esett el. Halálát a csatában szintén részt vett Gabelmann örökítette meg Monomachia Hungarorum Turcica c. művében Vergiliust utánzó költeményben. (*Wenzel:* i. m. 93. l. — *Bél:* Not. Hung. II. 478. l.)

[258] Dóczy Lőrinc 1595-ben jegyezte el Apollóniát. (*Nagy:* Magyarorsz. családai III. 337.) — Valószínű, hogy a zólyomlipcsei kath. temp-

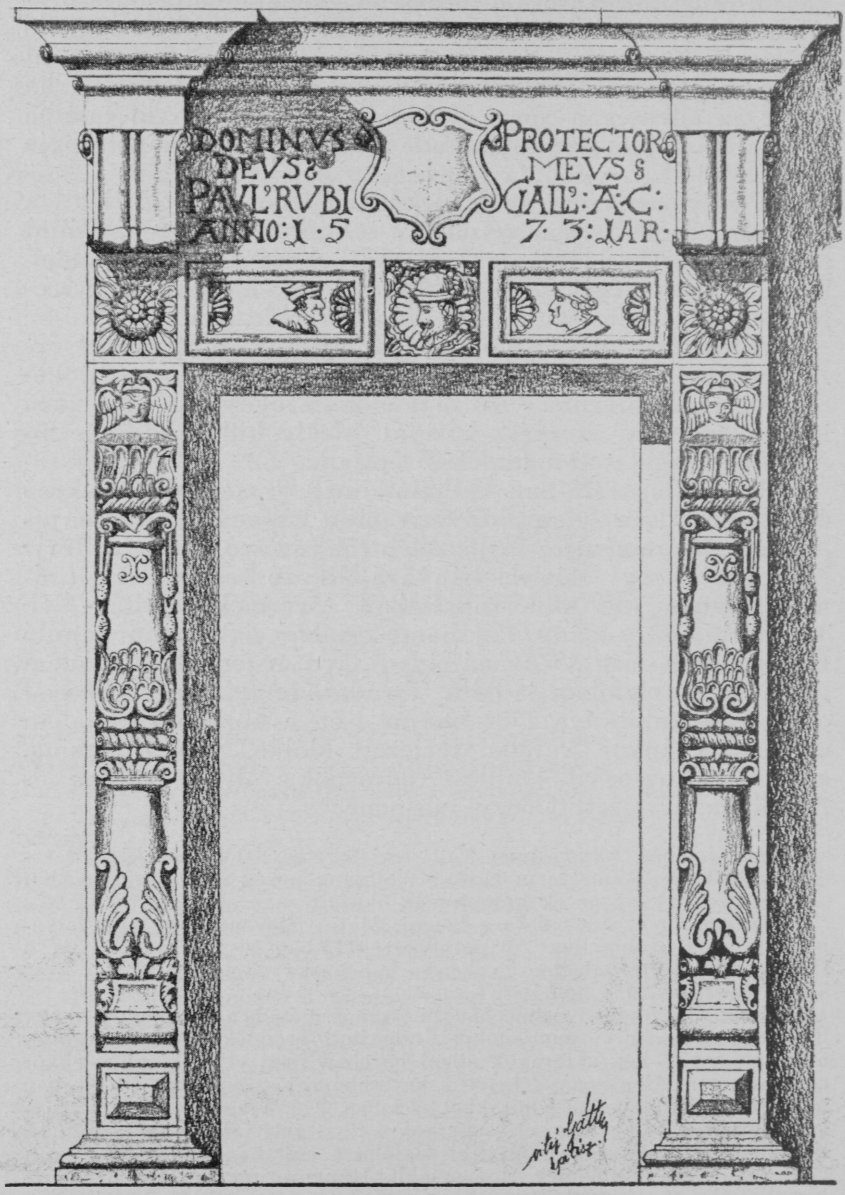

Zólyomlipcse. — A Rubigallus-terem ajtókerete.

Rubigallusné gyermekeire való tekintettel még 1581. előtt azzal a kéréssel fordult a Besztercebányán működő kamarai bizottsághoz, hagyják meg a zólyomlipcsei uradalom birtokában ezután is, ha Tivadar fia is meg találna halni, vagy pedig fizessék meg neki a kölcsönt. Pénz nem lévén, Rubigallusné továbbra is megmaradt az uradalom birtokában, dacára annak, hogy mások is szerették volna azt megszerezni. Így 1583-ban megtárgyalták a besztercebányai városi tanácsban Forgách Simon, kerületi kapitánynak a bányavárosokhoz írt levelét, amelyben felhívta őket, hogy vegyék meg ők helyette Zólyomlipcsét. A körmöciek és selmecbányaiak hajlandók is lettek volna a felhívásnak eleget tenni, a besztercebányaiak azonban tartózkodóbbak voltak s a legközelebbi bányavárosi ülésre halasztották a kérdés kimerítőbb tárgyalását.[259]

Rubigallus Tivadar hősi halála után anyja ki tudta eszközölni, hogy az uradalom egyik vejére, báró Dudics Andrásra szállott, minthogy a kamara a zálogösszegen felül többel is tartozott a családnak.[260] A nagy Rubigallus-vagyon ezután hamar szétfoszlott. Gienger Frigyes, a selmeci tanács tagja, megvette 1591-ben a selmeci és hodrusi bányákat, kohókat és zúzókat, Haag Dávid (von Werfenstein) pedig 1598-ban a Rubigallus-lányoktól, Aureliától, férjezett Mólnétől és Apolloniától, férjezett Dóczy Lőrincnétől, a selmeci házat, udvart, sörházat, malmait, majorjait, szántóit, rétjeit, tavait s szőllőit.[261]

Dudicsék sem bírták sokáig az uradalmat, mert Salius 1590-ben bekövetkezett halálakor már a vár „császári prae-

---

lomban látható, erősen megviselt s olvashatatlan sírkő Apollóniáé. Annak tartja Bergmann is az előbb idézett Sitzungsberichet-ben Zipser András közlése alapján.

[259] Protocollum Praetoriale 1583. szept. 27. a besztercebányai vár. ltárban.

Rubigallus halála után a besztercebányai ltár egy „Elias Saly — Burggraf auss Lypsch" nevűt említ, aki azonban nem tulajdonosa az uradalomnak, hanem csakis nővére megbízásából gondozója, kezelője. — 1586. évi Számadások. *Sasinek* szerint Salius csak három esztendeig volt várnagy s 1590. ápr. 9-ikén halt meg és a lipcsei templomban temettetett el. Gyászlobogóját sokáig őrizték a templomban. Slovensko Lupčansky zamok c. értekezés a Letopis Mat. Slov. 1874. évf. — 1594-ből is ismerjük egyik alkalmazottját, Szkriczky Zsigmond alkapitányt. — Fasc. 443. nro. 63. a besztercebányai vár. ltárban.

[260] Fasc. 433. nro. 58. alatt Dudics „Bestandts Innhaber der herrschaft Lipss" címmel fordul elő a besztercebányai vár. ltárban. 1586-ban a Dióssy (Nusser)-család eltiltotta Dudicsékat a vár birtokától a szentbenedeki convent előtt, de eredménytelenül.

[261] *Kachelmann:* Alter u. Schicks. d. u. Bergbaues. 154. l. — *Ernyey J.:* Numism. Közl. XXV. évf.

fectusa" volt,[262] amiből világos, hogy az uradalom átmenetileg megint a kamara kezére került, de a század lealkonyulása előtt már újra gazdát cserélt. 1598. július 14-én kötötte meg a bérleti szerződést Bécsben Tribel Gáspár (von Jarisch und auff Ivanovicz), lefizetvén a Rubigallus-örökösöknek az inscriptios összeget 30.302 frt 21 dénárt s még külön 3750 frt újabb kölcsönt. A következő évben megtartott országgyűlés 31. t.-c.-e kimondotta ugyan, hogy sem a lipcsei, sem más vár idegennek ne adományoztassék, de azért Rudolf a törvény ellenére 1600 december 1-én Prágában kelt okmányában mégis Tribelnek adományozta örökös birtokul Zólyomlipcsét.[263]

Minő szempontok nyomultak ennél az adományozásnál előtérbe, az ismeretlen, de hogy azok nem közönségesek lehettek, következtethető abból, hogy Tribel buzgó protestáns volt s az is maradt mindvégig.[264] Mint az uradalom tulajdonosa, nemcsak védelmében s pártfogásában részesítette protestáns alattvalóit, hanem templomokat, paplakokat s bizonyára iskolákat is épített felekezete számára. Kápolnát rendezett be magában a várban,[265] ahol aztán Tornarius Illés tartotta az isteni tiszteletet.[266] Zólyomlipcse községében is kápolnával bővítette ki a templomot, hogy az családjának sírboltul szolgáljon.[267] Péterin Tribel idejéig nem volt paplak s csak egy kis kápolna; új paplakot épített tehát s kibővítette a kápolnát templommá, amelynek egyik ablakában most is láthatni címerét és nevének kezdőbetűit.[268] Végül az ő alkotása még az olaszkai templom is.[269]

Mint besztercebányai háztulajdonos[270] és polgár érdeklődött a város ügyei iránt is s alkalomadtán támogatta is

[262] Mint sérelmet panaszolták fel a rendek Zólyomlipcse eladományozását a korponai országgyülésen is. (*Matunák:* A korponai országgy. 36. — *Bél:* Not. Hung. II. 450. l. — *Sasinek:* i. m. 12. l. Később a Dóczyak is perelték Ferdinánd királyt Lipcse eladományozása miatt, de eredménytelenül. (*Demkó:* Felsőmagyarországi várak a *Hadtörténelmi Közl.* 1914. évf. 396. l.)

[263] *Sasinek:* i. m.

[264] A Tribel-család Sziléziából származott s ott is voltak birtokai. Tribel Gergely valószínűleg mint bányatiszt jött Magyarországba s Rudolftól kapott a maga és Gáspár s Bálint fiai számára nemességet. (Fabricius Endre szíves közlése.)

[265] *Ipolyi:* Schem. Hist. 206.

[266] Fasc. 446. nro. 89. a besztercebányai vár. ltárban.

[267] *Schem. Hist.* 204.

[268] U. o. 172.

[269] U. o. 175.

[270] 1609-iki jegyzőkönyv Besztercebánya vár. ltárában. Házában lakott Khün János, aki talán azonos azzal a kiváló aranyművessel, aki 1576-ban a híres Radvánszky-serleget készítette. (*Jurkovich:* Besztercebánya multjából I. k. 73. l.)

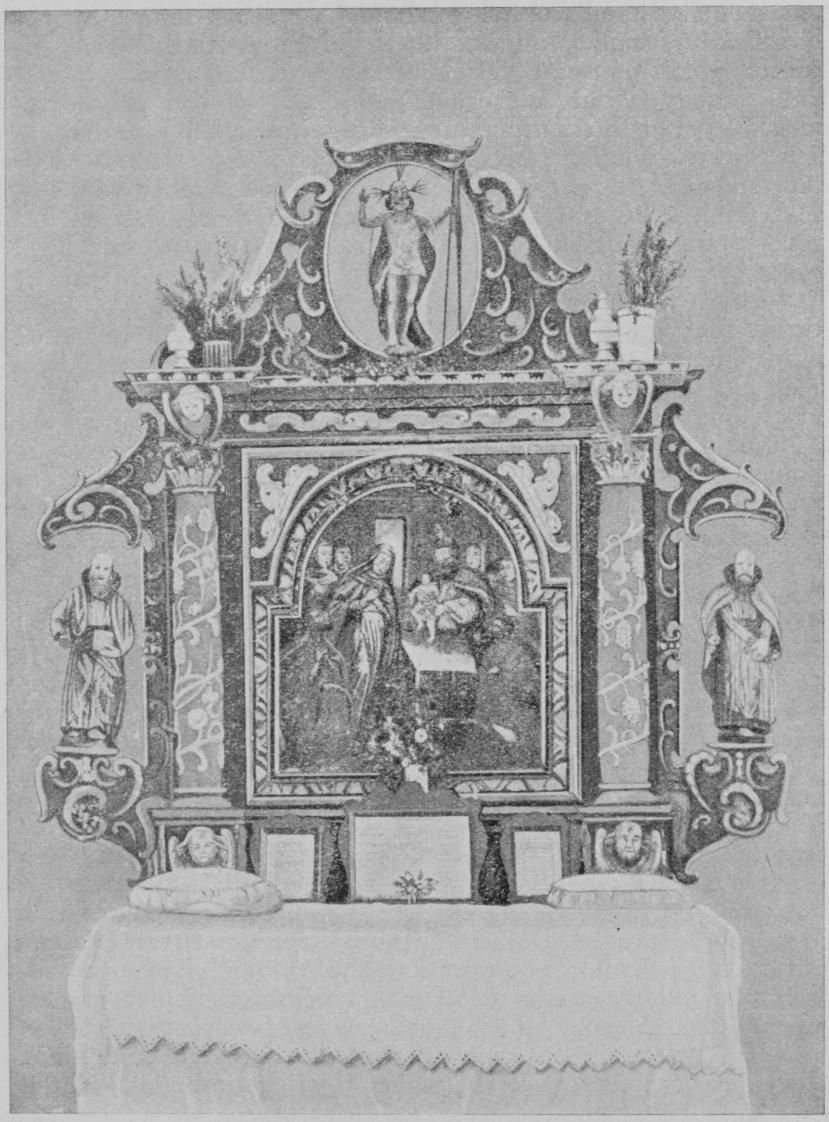

Zólyomlipcse. — A várkápolna oltára.

törekvéseiben.[271] Utóbb azonban Zalwein György bíróval ellenkezésbe jutott s merő ellenséges érzületből Freudenreich Erhard pártjához csatlakozott, ahhoz a párthoz, amely szintén személyes indokokból vezérelve a városi tanáccsal helyezkedett szembe, annak tényked ését, gazdálkodását bírálta, a kormánynál feljelentette s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a városalapító németségnek királyi privilégiumokkal biztosított jogain és kiváltságain rést ütve, a magyarok és tótok letelepedése és polgári jogszerzése — az országos törvény rendelkezése szerint is — itt tényleg lehetővé tétessék. Több éven át tartott ez a mozgalom, amely két elkeseredett pártot állított egymással szembe, amelyet két bírói ítélet s érzékeny pénzbirság is alig tudott lecsendesíteni.

Lipcse új urára nagy feladat várt ezidőben. A török egyre fenyegette a bányavidéket, sőt 1599-ben már ennek határába is bemerészkedett s október hóban Zólyomtól egészen Besztercebányáig rabolt és pusztított. Éppen a véglesi uradalomba készültek betörni, amikor Tribel és Morgentaler Fülöp, a zólyomi kapitány, október 22-én keményen rájuk támadtak, sok keresztényt a kezükből kiszabadítottak s a zsákmány egy nagy részét is elragadták tőlük.[272]

Szereplésének tetemes, ha nem is dicsőséges része a Bocskay-felkelés idejére esik. 1604 késő őszén egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek Besztercebányára, amelyeket a városbeli tehetősbek menekülése is igazolni látszott. Dél felől Basta egyre követelte az élelmiszereket s letartóztatta Zólyommegye egyik szolgabíráját is, viszont északon a Szepesség elfoglalása után a hajdúság Murányt zárta körül, még pedig oly szorosan, hogy — amint akkori ura Rottal János Jakab, a besztercebányai bányafőnöknek írta — sem ki, sem be nem lehetett senkinek menni. Tribelnek osztották ki tehát a feladatot, Muránynak felmentését, amihez a kamarának és a bányavárosoknak kellett volna a segítséget megadni. De ezektől is csak csekélyebb pénzösszegek s alig számbavehető csapatok érkeztek be, amelyekkel Tribel november végén Murány felmentésére akart indulni. Azonban Breznóbányán vette kézhez Kollonics Szigfried levelét, amelyben ez a vállalkozást gyönge csapatokkal nem tanácsolta, hanem azt kívánta tőle, hogy vonuljon embereivel Szécsénybe. Tribel azonban belátta, hogy megbízhatatlan csapatával, amelyben elég nagy számmal voltak kozákok is, nagyobb vállalatba

[271] 1603-ban fuvarral segítette a besztercebányaiakat a várfal felépítésében, 1608-ban egy jó haubitzot adott a városnak egy kisebb fajta ágyúért cserébe. — Besztercebánya vár. ltár 1603. márc. 22. és 1608. márc. 13. jegyzők.

[272] *Matunák:* Az 1599-iki bányavidéki tatárjárás. 13. l.

nem foghat, várába vonta meg magát s csak újévkor, amikor Szécsény már a magyarok kezén volt, vonult Korpona felé, de itt is elkésett, mert a város 1605. január 5-ikén már megnyitotta kapuit Rhédey hajdúi előtt. Most Selmec megvédését tűzte ki célul, de ez a szándéka sem lehetett komoly, mert azzal az ürüggyel, hogy csapata meg nem állhat a hajdúkkal szemben, haza indult.[273]

A német hadvezetőség most Zólyomnál készült ellenállni s ide rendelte a még várható csapatokat. Tribel is ide kérte a besztercebányai csapatokat, ahová Turóc is küld majd 200 embert s ahová Kollonicsot is minden percben várják. A védelem keretébe tartozott Dobronya megvétele is, amiben Tribel csakugyan tevékenyen résztvett[274] s azután Zólyom várába vonult.

A bányavidékre március elején súlyos napok következtek. Rhédey most már Besztercebánya meghódoltatását tűzte ki legközelebbi feladatául, amit Kollonics Tribel parancsnoksága alatt álló újabb kozákcsapatok beküldésével akart elhárítani. A besztercebányaiak azonban nem voltak hajlandók a kozákokat a várba beengedni, mire ezek erőszakkal ragadták ki a várkapitány kezéből a kulcsokat s mindenestül bevették magukat a várba. Rhédey megadásra szólította fel a várost, majd pedig tárgyalást kezdett a tanács megbízottaival s amidőn ez eredmény nélkül végződött, foglyul ejtette s magával vitte Zalwein Györgyöt, a bírót. Másnap Rhédey újra megjelent a város előtt három zászlóaljjal, de a polgárság bezárta előtte a kapukat. Utóbb mégis bebocsátották, majd újabb tárgyalás kezdődött, amely alatt a hajdúság az alsó-utcai kapun át a városba özönlött. Amint a főtérre érkeztek, néhány lövést adtak le rájuk a várból, mire dühükben az alsó-utcát kirabolták. Amikor estefelé a hajdúk elvonultak, kitörtek a várból Tribel kozákjai és a német katonák közül is többen s folytatták a rablást. Betörtek a pincékbe, nekiestek a boroshordóknak s elvittek mindent, amit a hajdúk még itthagytak. Tribel, sőt állítólag a jelen volt Kollonics sem bírt a sok részeg kozákkal. Ezeket nemsokára Kollonicshoz vezényelték s német csapat jött a várba, amely szintén Tribel parancsnoksága alatt állott.

Fülek s Zólyom elfoglalása után Rhédey újra hódolásra hívta fel a várost, amely most is csak kegyelmet kért s Bastától segitséget. E helyett Basta még azt a kevés katonaságot is kivonta a városból, amely most teljesen védtelen maradt

[273] Fasc. 422. nro. 86., a besztercebányaiak Körmöcnek 1605. jan. 4., a besztercebányai vár. ltárban.

[274] Fasc. 282. nro. 9. u. o.

s április 16-ára virradó éjszaka tűzben és iszonyú öldöklésben teljesen elpusztult. Tribel nem volt már szemtanúja a nagy katasztrófának, akkorára már várába menekült.

Mi volt Zólyomlipcse várának sorsa ezen időben, arról sehol sem kerültek elő valamelyes adatok. Az egyedüli adat az a kőtábla, amely a vár lépcsőházában öt katonának 1605-ben a vár védelmében való hősies halálát tudatja az utókorral. Mikor s minő eredménnyel végződött a vár ostroma, az ismeretlen. Bizonyára csak Besztercebánya elfoglalása után fogott hozzá a hajdúság az ostromhoz, amely csak kapitulációval és egyezséggel végződhetett, amely Tribelt továbbra is meghagyta annak birtokában.[275]

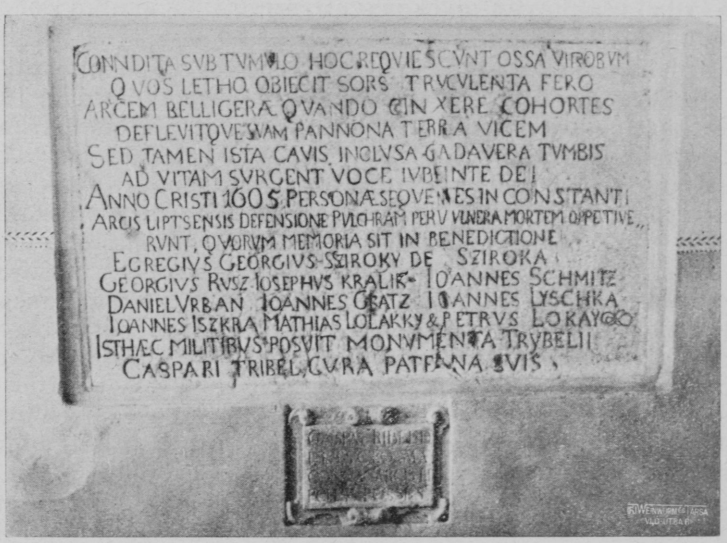

Emléktábla a zólyomlipcsei várban.

A Bocskay-felkeléssel kapcsolatban Tribellel még csak egyszer, 1607. május 8-ikán találkozunk, amikor a besztercebányai tanács az ő és Fleisch György alkamaragróf kezébe teszi le a királynak szóló hűségeskűt.

Zólyomlipcse várának birtoklása az 1608. évi 23. t.-c. rendelkezése szerint Tribelre nézve kérdésessé vált. A törvénycikk ugyanis úgy rendelkezett, hogy Murány és Lipcse vára az idegenektől visszaváltandó. A zálogösszeg lefizetésére Vizkelethy Tamás vállalkozott s így ő vette volna az uradal-

[275] *Sasinek* i. m. 12. l. azt írja, hogy Bocskay hadai eredménytelenül vívták a várat, de állítását nem igazolja: „Roku 1605 vojsko Bočkayovské, ženuc predsebou vojsko cisárske, dobyvalo Lubčansky zámok, ale bez vysledku. Rityri Tribellovi mužne sa branili."

mat birtokba, azonban Tribel 1609-ben a nádor előtt magyar honosságát okmányilag igazolta.[276]

A zólyomlipcsei róm. kath. templom főoltára mögötti Tribel-sírbolt felirata — úgy véljük — megkívánja, hogy Tribel családjáról is valamit magyarázatképen elmondjunk.

Maga a felirat a következő: Monumentum Familiae Tribelianae. Obdormivere in Domino Generosa Domina Rosina Gelhornin Mater An. 1611. aetatis 42. et tres filii. Gregorius major natu aetatis 19.[277] Item Gaspar An. 1598. aetatis mens. 10. necnon Andreas Tribel de Jarisch anno 1599. Aetat. ann. 1 mens. 9. Gasparus Tribel de Jarisch et in Ivanovitz Sacr. Caes. Regiae Mtis Consiliarius arcis Lipschae possessor ac Dominus Consorti Suae Charissimae et filiis erexit Anno Christi 1618. Lazare veni foras. Viximus in mundo, sed cuncta valete caduca cum Christo nobis vivere dulce nimis.

Tribel és felesége mindjárt az első esztendőben temetéssel kezdték zólyomlipcsei tartózkodásukat, amikor tíz hónapos Gáspár nevű fiacskájukat s a következő évben ennek alighanem ikertestvérét, az egy év és kilenc hónapos Andrást temették. Ezt a két gyermekét követte 1611. augusztus 5-én az anya 42 éves korában.[278] Az özvegy férj Besztercebánya és Körmöc s bizonyára a többi bányaváros tanácsait is meghívta a szeptember hó 1-én Lipcsén tartandó halotti szertartásra.[279]

---

[276] Vizkelethy Tamással egyidőben Dóczy András is igényt támasztott Zólyomlipcsére, mire a kancellária 1609. jún. 1-én arról értesítette, hogy a jövő országgyülés, vagy pedig a bíróság fogja eldönteni, melyik kőjüknek van jogosabb igénye az uradalomra. — N. R. A. 1666. nro. 45. *Orsz. ltár.* — Tudvalevőleg már a korponai országgyülésen is felpanaszolták a rendek, hogy Tribel Lipcsét s más idegenek más várakat bírnak zálogul.

[277] Ezen fiának a temetése 1614. nov. 20-án ment végbe: erre az időre hívta meg Tribel a besztercebányai tanácsot. — Fasc. 281. nro. 79. a besztercebányai vár. ltárban. — Halálát feljegyezte a zólyomlipcsei plebániai anyakönyv is: Ao 1614. Gregor Tribell filius Magnifici D. Caspar Tribell Dni et Possessoris Arcis Lvpcze mortuus 1. 9bris.

[278] Körmöc levele Besztercebányához fasc. 325. nro. 33. a besztercebányai vár. ltárban. — A felesége temetésére szóló meghívót Tribel 1611. aug. 25-én küldte szét: Demnach Gott der Allmechtig nach seinem Väterlichen willen mein Liebe Hausfrau, durch den Zeitlichen Todt von dieser Welt vnd aus diesem Jammerthal abgefordert den 5. dies Monats Augusty vnd Ich willens bin, den 1 Septembris das begrebnis zu halten. Als bitte Ich die Herrn ganz freundtlich, die wollen auf bestimbten tag vnbeschwert hieher auf Lypsch zue solchen conduct erscheinen vnd meiner Lieben In Gott ruhenden Hausfrauen das letzte geleidt zue Ihrem ruhe betlein gehen helfen. Lipese 1611. aug. 25. Caspar Triebell. — Fasc. 386. nro. 69. a besztercebányai vár. ltárban.

[279] 1602. jan. 8.-ikán is temette Tribel egy kis fiát, aki azonban nincsen az emléktáblán feltüntetve. — A temetésre szóló meghívó fasc. 378. nro. 39. a besztercebányai ltárban.

Fiatal korukban temette el Tribel a felsorolt négy fiút. Volt még egy, akiben azonban apai szíve semmi örömöt nem talált. Hiába bajlódott vele apja és nevelője („herr Krottendorfer"), nem fogott rajta a jó szó s idővel annyira elzüllött, hogy atyja szégyelte, hogy nevét viseli.[280]

Tribelről ezután már keveset tudunk.[281] Polgári és katonai érdemeit a király azzal ismerte el és jutalmazta, hogy a királyi kancellária mellett működő tanács tagjául nevezte ki.[282] 1620 június 1-én a városok Körmöcbányán beszélték meg Bethlen Gábor besztercebányai fogadtatásának részleteit s felhívták Tribelt is, hogy egy lovascsapat élén jelenjék meg a bevonuláskor. A besztercebányai országgyűlésen is még részt vett, de július 31-ikén már meghalt.[283] Vagyonát két lánya örökölte. Az egyik, Róza, először Rimay Jánosnak, a költőnek s Balassa Bálint barátjának volt a menyasszonya, de házasság nem jött létre. Róza ezután — 1614. február 2-ikán — Orlay Istvánnal esküdött meg; az esküvőt a zó-

[280] Tribel panaszlevele a besztercebányai tanácshoz. Fasc. 289. nro. 96.: „Ihr an mich wegen meines vngeratenen Jungens an dem alle Zuecht vndt mühe verloren zue sein an tag ist, gethanes schreibens habe ich erhalten. Wiewohl herr Krottendorfer selliger, selbst an denselben Seine Zuecht vndt vleisz nicht gesparet: Ich an mier auch ihn zue guettem angemahnend, nichts etwinden hab lassen, wo aber die art, oder wie das Sprichwort laut, haut vnd har nicht guet ist, wirdt khein gudter peltz darausz. Es rewet mich nur dieses, dasz er mein brodt gessen vndt den Namen mein verpflichter gewesen füren soll."

[281] Közöljük itt azt a mondát, amelyet a Gizella Munkás-Árvaház 1873—83-ik évi Értesítő Tribelről feljegyzett. A vidéken élő hagyomány szerint Tribel egy alkalommal vendégeivel a vár alatt elterülő vadaskert egy tisztásán mulatott, amikor a társaságra egy nekivadult bika rontott. Tribel keményen szembeszállott az állattal, s mielőtt az még valakiben kárt tett volna, egyetlen egy kardcsapással leütötte fejét. A tett emlékére sokáig látható volt a vár lépcsőházának felső csarnokában egy marhafej, két *ökörszarvval*, amely később a besztercebányai városi múzeumba került. (Divald, A Beszterceb. Múz. Kalauza 53. l.) Az Archaeologiai Közl. XIV. évfolyamában T. Gy. A magyarorsz. bánya- és kamaratisztek emlékérmei c. értekezésében ezen mondát nem Tribellel, hanem Rubigallusszal hozza kapcsolatba, akit a megvadult ökör akkor támadott meg, amikor a várból a község templomába ment. A *Sitzungsberichte* d. kais. Akad. d. Wissenschaften XXXII. k.-ben *Bergmann* szintén említi ezt a mondát, de ő is Rubigallus nevéhez fűzi.

[282] Eundem itaque Casparum Tribel, uti de nobis bene meritus est in numerum fidelium consiliariorum nostrorum recipimus, aggregavimus, volentes... ut ab omnibus et singulis pro consiliario nostro agnoscatur, nominetur et observetur, atque Milli... titulus consiliariatus detur et adscribetur. (*Tört. Tár:* 1891. évf. 511. — *Századok:* 1917. évf. 396. l.)

[283] Anno Domini 1620 ult. Julij Magnificus Dnus Caspar Tribel Arcis Lipchae Dominus rebus humanis exemptus est et postea 23. Augusti hic in Templo Lyptchensi in sacello, quod vivus memor mortalitatis sibi suisque exaedificari curaverat solemniter sepultus. — A zólyomlipcsei plebánia anyakönyvéből. (*Századok:* 1897. évf. 498. l.)

lyomlipcsei várban tartották meg nagy pompával.[284] A másik leány Révay Gáspárhoz ment nőül. Ezeknek fizette le Széchy György a zálogösszeget, amikor Lipcsét birtokába vette.[285]

VII.

Széchy György kezdetben lelkes, elszánt híve volt Bethlen Gábornak. Ő szólította fel legelőször a bányavárosokat, hogy csatlakozzanak az erdélyi fejedelemhez s 1614. szeptember 20-ikán az ő megbízottja, Gyürky Benedek, vette át tőlük és a területükön lévő három kamarától a meghódolásukat tartalmazó okmányt. Ennek rendelkezése szerint Széchy szeptember 22-én birtokba vette Besztercebányát, ahol őt szívesen fogadták és gazdagon megajándékozták. Július 2-ikán a felvidéki négy leghatalmasabb főrend társaságában még aláírta a Bethlennel kötött titkos szövetség okmányát, amelyben fejedelmi és úri hitükre és tisztességükre megfogadták, hogy titoktartók lesznek, egymást megvédelmezik, ajándékot és semminemű adományt, amely egyesülésüket megbonthatná, el nem fogadnak.[286] Hűsége és nagy szolgálatai jutalmául Bethlen még a besztercebányai országgyűlés idején, augusztus 29-ikén Széchynek adományozta Zólyomlipcse várát, minthogy az a Ferdinánd-párti Orlay birtoka volt.[287]

Széchy mindenképen azon volt, hogy Zólyomlipcsét, amely murányi uradalmához közel esett, a politikai helyzet változtával is megtarthassa. Midőn tehát Bethlen ügye már hanyatlani kezdett, Forgách Zsigmondné, a nádor felesége útján ajánlatot tett a bécsi udvarnak, hogy végleg a pártjára áll, ha Zólyomlipcsét tőle donatióba kapja. Ajánlkozását természetesen szívesen vették s 1621. július 17-ikén már

---

[284] Orlay Bethlen Gáborral szemben Ferdinánd-párti volt s sokat szenvedett az utóbbitól s családi levéltárát is elveszítette.

Rimay annak idején, amikor Tribelt az a veszély fenyegette, hogy az országgyülés határozata szerint elveszíti Zólyomlipcsét, nagyban pártolta leendő apósát Kollonics Szigfried, kerületi kapitánynál, sőt még a királynak is írt s érdemeire való hivatkozással halasztást kért az ügy elintézésére. (*Ferenczi* Z.: Rimay János 97. és 105. l.)

[285] 16. 9bris (1620) Illustrissimus Comes et Dominus Georgius Szeczi Arcis Lipchae (depositis deponendis duobus generis demortui Domini Tribelij Domino Casparo Revai et Domino Stephano Orlaj) Dominus designatus et publice declaratus Arcem occupavit. — A zólyomlipcsei plebánia anyakönyve.

[286] *Akad. Ért.:* 1873. *Szilágyi:* Adalékok Bethlen G. szövetkezéseinek történetéhez. — *Szádeczky:* Bethlen G. és Trencsén vm. (*Századok* 1915. 364—365. l.) — *Križkó:* Bethlen G. király Körmöcbányán. (*Századok:* 1897. évf. 197.)

[287] N. R. A. fasc. 1858. nro. 27. *Orsz. ltár.*

nemcsak az atyja által szerzett murányi uradalomra, hanem Lipcse várára is kapott adománylevelet.

Murányt Rottal János Jakab után az öreg Széchy Tamás II. Mátyástól kapta donatióba, lefizetvén a rajta levő 87.307 frtnyi inscriptiós összeget; erre most György 12.693 frtot fizetett reá, úgy, hogy az uradalom kerek 100.000 frtban volt neki s mindkét nembeli örököseinek érdemeinek elismerése s megjutalmazásaképpen lekötve.[288] Lipcse uradalmát 80.000 frt zálogösszegen szerezte meg, amelyből a Tribel-örökösök is ki lettek elégítve.[289]

Az adománylevélben kiemeli a király Széchynek a Bethlen-felkelés idején szerzett érdemeit s egyúttal elvárja tőle, hogy a felkelés lecsillapításában, úgyszintén a nemesség és a hajdúság lecsendesítésében ezentúl élénk részt fog venni. Elvárja tőle a köteles hűséget, az alattvalóival való jó bánásmódot s megtiltja, hogy a várból ő avagy örökösei háborút kezdeményezzenek vagy az ellenséggel cimboráljanak. A beiktatás iránti rendeletet a király azonban csak egy év mulva, 1622. augusztus 2-ikán küldi le Sopronból a szepesi káptalanhoz, amely szeptember 24-ikén fogott hozzá a beiktatás munkájához. Ezt megelőzőleg beiktatta az új tulajdonost a szentbenedeki convent is. A szepesi káptalan statutiójánál ellenmondást nem jelentettek be, viszont a másiknál ellenmondott Dóczy Menyhért és Mihály, a Lipcsey-család részéről pedig Miklós.[290]

Széchy azon rövid öt év alatt, míg Lipcsét bírta, jó viszonyban élt szomszédjaival, akiket gyakran keresett fel leveleivel a maga és alattvalói érdekében s akik megilletődve fogadták 1625-ben bekövetkezett váratlan halála hírét. Hogy még jobban biztosítsa magának a hatalmas két uradalom

---

[288] *Századok:* 1885. évf. 37. l.

[289] N. R. A. fasc. 947. nro. 26. *Orsz ltár.* — Bartholomaeides a két uradalom megszerzéséről a következőket írja: Ex his Thomas, vel rectius filius eius Georgius II. depensis pro arce et dinastia Muraniensi centum florenorum millibus, utramque sibi vindicavit. Nimirum anno 1620 in Comitiis Neosoliensibus cum hanc, tum arcem et dinastiam Liptse a Principe Gabriele Bethlen haereditario iure accepit possidendam, donationem istam ipso etiam Ferdinando II. Rege approbante et confirmante. — Gömöriensis Notitia 618. l. — Ugyanígy Örtelius Redivivusnál (1665-iki kiad.) II. r. 71. l. — A Gizella Munkás-Árvaház 1873—83. évi Értesítője azt írja, hogy Széchy György a 30.302 ft 21 dénárnyi zálogösszeget már 1620. Mártonnapja körül — tehát Tribel halála után három hónapra — lefizette a Tribel-örökösöknek.

[290] A garam-szentbenedeki convent által végrehajtott statutionál jelen voltak Lukaviczky Ábrahám alispán, Polthári Soós István, Osztroluczky Menyhért, Felsőrakitóczi Hudoba Abrahám, Radvánszky Ferenc, Churkay János és Zolnay Péter, a szomszédok közül pedig Libetbánya, Dubravicza, Szalatna, Ocsova és Szenice képviselői. (N. R. A. fasc. 1858. nro. 27., fasc. 679. nro. 43. *Orsz. ltár.*)

zavartalan birtoklását. 1625-ben újabb biztosítékot eszközölt ki II. Ferdinándtól, amire elég nagy szüksége volt, tekintve már augusztus 31-ikén bekövetkezett váratlan halálát.

Széchy György halála után a kamara külön feltételeket szabott az özvegy, Homonnai Drugeth Mária elé, amelyek elfogadása esetén a murányi és lipcsei uradalmat megtarthatja. Miután az özvegy a feltételeket elfogadta, kiállította II. Ferdinánd Bécsben 1626. április 7-ikén az új donationálist az özvegy számára, amelyben a következő feltételek kaptak helyet. Az özvegy a két uradalomért eddig lefizetett zálogösszeget megtoldja újabb 30.000 frttal, amelyből 30.000 esik a murányi s 20.000 a zólyomlipcsei várra és uradalomra. Ennek fejében bírja ő és mindkét nembeli örökösei mindaddig az uradalmakat, míg a teljes zálogösszegeket a kincstár le nem fizeti. Kötelezi magát az özvegy, hogy sem a király, sem utódai iránt soha hűtlen nem lesz, s hogy a két várat, de főleg Murányt törvénytelen fejedelemnek, különösen pedig Bethlennek vagy embereinek átadni nem fogja, de erdélyi embernek még végrendeletileg sem fogja hagyományozni. Viszont várja ő és leányai őfelsége védelmét. Zólyomlipcsére nézve a király Bécsben 1626. április 14-ikén külön donationalist állít ki[291] s megbízza a szepesi káptalant a statutióval.

Május 1-én megjelent a murányi várban a szepesi káptalan két tagja s átvette Széchy Györgynétől az írásba foglalt eskűt.[292] Ugyanekkor be is iktatták Széchynét a murányi uradalomba, s innét elutazván Zólyomlipcsére, május 6-ikán kezdték meg a statutiót. Ellenmondás sehol sem volt.

Széchyné szigorúan megkívánta jobbágyaitól, hogy a régi jogszokások szerinti kötelességeiket pontosan teljesít-

---

[291] N. R. A. fasc. 947. nro. 26. és fasc. 1858. nro. 27. *Orsz. ltár.*

[292] In Drugeth Homonnay Mária vallom ez levelemnek rendiben, mivel az én kglmes Vram, Coronas Kyraliom az Masodik Ferdinandus... Ujabban meltoztatott esmegh kegyelmessegebeöl... Zolom Warmegyeiben leveö Lvpche Warat Joszagival... inscribalni, mely abbely eö Feölseghe kegyelmességeteöl fogadom, hogy soha az én telles eletemben... eö Felsegeteöl... el nem szakadok es az megh nevezet Warakotth, kivalt keppen penigh Muran várat idegen Fejedelmek kezibe nem ejtem, nevezet szerint penigh az Erdely Fejedelemnek, sem penigh Erdely Fejedelemhez tartozandó Embernek, semi idegen praesidiumot be nem viszek... seőt megh Testamentomban is azon Varakat Erdelhez tartozandó embernek nem hagyom s nem adom... ezt is hozzá advan, hogy eő Felseghe engemet is Arvaimmal edgyut vallásomba es szabadsaghomban megtarczon, minden oltalommal legjen eő Feölseghe, kiben nem is ketelkedvén. Mind ezeken felől meghirt Conditiora es dolgokra engemeth az telles Szentháromsagh Isten, ki az Attia, fiu es Szentlelek ugy segellien. (N. R. A. fasc. 1858 nro. 27., fasc. 530. nro. 37. 38. *Orsz. ltár. Századok:* 1885. évf. 214. l.)

sék. Tisztjei is megkövetelték a különféle szolgáltatásokat s így nemsokára makacs ellenállás mutatkozott a jobbágyság részéről, mely panaszlevélben fordult magához a királyhoz.[293] Főleg a lipcseiek tartották túlsoknak a bekövetelt szolgálatot. Az ügy megvizsgálását a király a szentbenedeki conventre bízta, amelynek embere 1633. tavaszán Murányban kereste fel Széchynét. Az úrnő azt felelte, hogy őfelsége jelen rendeletét, úgy mint az előzőt is, a legnagyobb tisztelettel fogadja s hogy úgy ő, mint tisztjei is mindig azon voltak, hogy őfelsége akarata mindenben teljesüljön, de a lipcseiek annyira mentek, hogy régi kötelességeiket sem akarják teljesíteni, s méltán attól lehet tartani, hogy ha őfelsége kellő eszközökről nem gondoskodik, az ellenállás lázongássá fog fajulni.[294]

Mielőtt Zólyomlipcse további birtokosairól szólnánk, szükséges az események megértése végett a Széchy-családról valamit röviden elmondani.

Széchy Györgynéről s a murányi s lipcsei uradalmak megtartásáról már szólottunk. Ezen javakat, valamint férjétől egyéb reá maradt uradalmait három egyenlő részben leányaira hagyta, csupán saját szerzeményű jószágainak elosztásában legidősebb leányára, Máriára nézve tett némi megszorításokat. Végrendeletét a király is megerősítette s 1643. május 28-ikán bekövetkezett halála után a három örökös egész szabályszerűen átvette örökségét.[295]

A Széchy-korszakból maradt meg az a falfestmény a vár alatti tiszti lakás külső falfülkéjében, amely a Bold. Szűzet s lábainál az ország és a Széchy-család címerét ábrázolja.

Széchy Györgyék négy fia kicsi korában halt el s csak négy leányuk érte el a nagykorúságot, u. m. Mária, férjezett Bethlen Istvánné, Rozsályi Kun Istvánné, utóbb Wesselényi Ferencné, Borbála, férjezett Thurzó Ádámné,[296] Kata, férje-

---

[293] N. R. A. fasc. 457. nro. 9. *Orsz. ltár.*

[294] Ebből a korból ismerjük Battik Gergely várkapitányt. Prot. Praetoriale a beszterceb. vár, ltárában 1626. okt. 22.

[295] Halálát feljegyezte a zólyomlipcsei plebániai anyakönyv is, de dátumbeli eltéréssel: Illustris et Magnifica Heroina et Dna Dna Homonnaj Maria Relicta vidua Magn. Comitis Georgii Szeczj Annor. 58 Mortua et sepulta 1643 7bris 17 in Murány.

[296] Mária és Borbála egy évben — 1627-ben — mentek férjhez, amint ezt a zólyomlipcsei plebániai anyakönyv feljegyezte: A. C. 1627 Nuptias celebrat Ill. Comes ac Dominus Stephanus Bethlen Alno Viae solennes 30 Maij cum Ill. Virgine Maria Szeczj filia Illustr. Dni Georgij Szechj jam demortui — s lejebb: Eodem anno statim mense sequenti 21 Junij altera filia praefati Dni Illustr. desponsata et statim copulata Illustr. Comiti Domino Adamo Thurzo nomine Barbara Anno aetatis suae 13 die 17 Junij.

A Széchyek által felajánlott Mária-kép.

zett báró Lisztius Jánosné s Éva, férjezett Illésházy Gáborné.[297] Borbála 1637-ben elhalálozván, csak Mária, Kata és Éva osztozott az atyai örökségben.

Mária a testvérek között nemcsak a legidősebb, hanem lelkileg is a legkiválóbb volt. A sok baj és küzdelem, amelylyel főleg második házassága járt, megedzette lelkét s ovatossá tette még tulajdon testvéreivel s ezeknek férjeivel szemben is. Eleinte egyedül lakott Murány várában, minthogy Lisztiusék Köpcsényből, Illésházyék pedig trencsényi birtokaikról csak 1643-ban, télen, költöztek oda. A két sógornak az volt a titkos terve, hogy a nagykiterjedésű uradalmat maguk között felosztják, Murányt Illésházy tartja meg, Lipcsét pedig Lisztiusék, Máriának meghagyják Enyiczkét, Csányt és Derencsényt, amelyet már úgyis megszerzett tőlük.

Ekkor tört ki I. Rákóczy György felkelése, mely két pártra bontotta a családot. Illésházy úgy látta, hogy itt az alkalom új birtokszerzésre s Rákóczy felé hajlott, viszont Mária okosabbnak vélte, ha anyjának a királynak tett eskűjéhez s végrendeletéhez tartja magát s a király pártján marad. Sietve indult tehát Erdélybe, hogy értékesebb holmiját onnan Murányba hozza, de míg visszajövet a legnagyobb merészséggel védte hosszú sorban haladó társzekereit hajdúval, katonával szemben, atyafiai valóságos összeesküvést szőttek ellene, hogy vagyonából kiforgassák. De vesztükre a kamara is tudomást szerzett Illésházyék pártállásáról s kész volt ellenük a hűtlenségi pert megindítani s birtokaikat lefoglalni. Ez volt a helyzet, amikor Vesselényi Ferenc, a királyhű füleki kapitány, Mária kezét s Murány várát a rokonok elől megszerezte.[298] Ezután sürgősen azon volt feleségével, hogy

---

[297] Esküvőjéről a következőket jegyezte fel a lipcsei anyakönyv: A. 1641. Feb. 9. Comes Illieshazius Gabriel nuptias celebravit Lipczae cum Comit. Illustriss. Dna. Eva Szeczj.

[298] *Acsádi:* Széchy Mária. — Murány, Lipcse s Balog várának a király hűségében való megtartását, III. Ferdinánd is kiemelte, amikor 1647. febr. 28-ikán Pozsonyban kelt elhatározásával megengedi, hogy Vesselényiné birtokaival szabadon rendelkezhessék. ... habentes respectum synceri ejusdem erga Augustam Domum nostram Austriacam ac bonum publicum affectus ac devotionis, qua in superioribus Regni motibus... non sine vitae suae evidenti periculo rerumque et bonorum suorum iactura, singulari virtute ac industria, adscito etiam in auxilium praefato Comite (előző évben kapta a grófi címet) Francisco Vesselenyi... munitissimum Patriae fortalicium Muran cum Praesidio, eotum sub potestate Comitis Gabrielis Illeshazy partes Transylvaniae Principis Georgy Rákóczy sequentis habitam una cum eodem domino et Marito suo eliberando ad fidelitatem Mattis nostrae reduxissent, locatoque ibidem milite nostro ea occasione etiam Arces Lipche et Balogh obtinuissent... quas arces idem Princeps Transylvaniae sub praescriptis motibus... una cum praefato Gabriele Illeshazy recuperare et rursum

Lipcsét és Balogot is a király pártjára bírja. A lipcsei várnagyot staféta útján rendelte Murányba, ki úgy érkezett oda, hogy nem is tudta, hogy itt már Vesselényi az úr. Novemberben aztán Illésházy is a király pártjára állott s Lisztiusék is meg tudták Lipcsét tartani.

Vesselényiék kezdettől fogva, amióta egybekeltek, különben is nagykiterjedésű birtokaik folytonos szaporításán s nagyobbításán fáradoztak. Folytonosan cserélték sógoraikkal hol ezt, hol azt a birtokot, újat vásároltak, régit eladtak, ha pénzük nem volt, adósságot csináltak, vagy zálogba tették értéktárgyaikat, sőt asszonyi ékszereiket is. Már házasságuk második évében zálogba adták zólyomlipcsei jussukat 2000 frt kölcsön fejében, amelyet Lisztiusektől vettek fel. Ez alkalommal csak az olaszkai kocsmát tartották fenn maguknak, de Lisztiusné utóbb azt is lefoglalta magának, mire Vesselényiék Zólyommegye törvényszéke előtt perelték Lisztiusékat szerződésszegés miatt s követelték a szerződésszegés esetén kikötött 2000 frt. megítélését, amit a Dubravicán 1646. augusztus 2-án hozott ítélettel el is értek.[299]

A perlekedés azonban tovább tartott s az 1646-iki országgyűlésnek is bele kellett avatkozni, de a kiküldött bizottság nem tudott javaslatot tenni, minthogy az érdekelt felek beavatkozásukkal minduntig meg tudták azt akadályozni. Végre is a leggyöngébbek, Lisztiusék engedtek, minthogy attól kellett tartaniok, hogy a két sógor az ő kárukra ki talál egyezni. Lemondtak tehát murányi, szendrői, derencsényi, enyickei s egyéb birtokrészeikről s kárpótlásul Lipcsét kapták. Mivel azonban az utóbbi birtokrészek nagyobbak voltak, mint a lipcsei birtok, Lisztiusék még megtartották Zavadkát, Helpát, Pohorellát. Szömörcsényt, Telgartot és Vernárt harmadrészben mindaddig, míg Vesselényiék ezeket is 33.000 frttal meg nem váltják.[300] A szerződést Pálffy nádor is megerősítette Bécsben 1648. december 2-ikán.[301]

Lisztiusné, Széchy Kata, most már donatiót sietett a királytól Lipcsére nézve kieszközölni s miután a hadsereg fentartására készpénzben 30.000 frtot lefizetett és 3000 köböl gabonát 3000 frt értékben leszállított, III. Ferdinánd Bécsben 1648. november 26-ikán kiállította neki és utódjainak az

---

sibi vendicare omni conatu intendissent. Kiemeli aztán még külön a grófné „animus virilis"-ét, férfias bátorságát. (N. R. A. fasc. 78. nro. 6. *Orsz. ltár.*)

[299] N. R. A. fasc. 987. nro. 38. *Orsz. ltár.*

[300] N. R. A. fasc. 369. nro. 3., fasc. 245. nro. 47., fasc. 455. nro. 16. *Orsz. ltár.*

[301] N. R. A. fasc. 1858. nro. 34. *Orsz. ltár.*

adománylevelet.[302] Ebben Lisztiusné és két fia, Tamás és János,[303] jogot nyernek, hogy testvéreinek, Mária és Évának, lipcsei birtokrészeit magukhoz váltsák, de kötelesek megengedni, hogy a besztercebányai kamara faszükségleteit a lipcsei uradalomból fedezze.[304]

Az uradalomba való beiktatást a király a turóci conventre bízta, amely azt 1649. április 28-ikán egy többtagú bizottság élén kezdte végrehajtani. Először is a várban kívánta az eljárást megkezdeni, de itt az a meglepetés érte, hogy Illésházy emberei be sem bocsátották, hanem uruk nevében tiltakozásuknak adtak kifejezést.[305] Velük tiltakoztak a szomszédok közül Szeleczky János, szelcsei kuriája és malma, Heős István szintén szelcsei kuriája ügyében. A következő napon Lipcsén, a községben, aztán Luczatőn, Mezőközön, Borosznón és Péterin ment végbe a statutio, ahol Illésházyn kívül még a dominium egykori birtokosai, a Dóczyak és a Lipcseyek is bejelentették tiltakozásukat. A sok protestatio között mégis a legérdekesebb, hogy Illésházyné az ellen protestált, hogy Kata nővére sötét este, naplemente után, esteli homályban installáltatta magát.[306]

Hátra volt még Illésházyné lipcsei és murányi részének a megszerzése s miután ezért Vesselényi Sztrecsnót és Teplicét harmadrészben ajánlotta fel kárpótlásul,[307] létrejött köztük is 1649-ben a nádor jelenlétében az egyesség, amely közel öt évi perlekedésnek vetett véget. Miután így a murányi uradalom együtt volt, Vesselényi új donatiót kért és kapott a királytól 1650. február 12-ikén.[308]

Lipcsének Illésházyék tulajdonában levő harmadrészét azonban Vesselényiék időközben valami oknál fogva nem vették át, hanem másképp egyezkedtek ki velük, mert 1650.

---

[302] A zólyomlipcsei plebánia anyakönyvébe csak a következő évben jegyezték be az eseményt: A. 1649 Spectabilis ac Illustris Dna Catharina Szecsj Consors Magn. Dni Joh. Listij Haerditaria Dna Arcis Lypczen. facta. Vivat.

[303] Volt Lisztiuséknál még egy leánygyermekük is, aki azonban még kicsi korában meghalt s a család kérelmére a besztercebányai plebánia-templom kriptájában kapott sírhelyet. — Prot. Praet. 1645. febr. 21. Besztercebánya vár. ltár.

[304] N. R. A. fasc. 1006. nro. 25. *Orsz. ltár.*

[305] Illésházy megbízottja: protestatus exstitit coram ysdem solenniter de tali sibi et heredibus suis praeiudiciosa Impetratione dictae Arcis et bonorum ad eandem pertinentium, nec se in eandem consentire velle declaravit. N. R. A. fasc. 714. nro. 3. *Orsz. ltár.*

[306] Quod nempe dicta Dna Catharina Széchy, ac Thomas et Joannes filij eiusdem in pbrisque locis se introduci et statui ipso plane serotino ac crepusculo vespertino, post diuturnum solis occasum curasset. — U. o.

[307] N. R. A. fasc. 724. nro. 31. *Orsz. ltár.*

[308] N. R. A. fasc. 181. nro. 3. *Orsz. ltár.*

november 3-ikán Illésházyék Lisztiusnénak adják el azt 40.666 frt 66 dén.-ért; mivel azonban Lisztiusné az egész vételösszeget egyszerre letenni nem tudta, zálogba hagyta Szelcsét és a Zaluzsa nevű földeket Illésházyéknál 6666 frt 66 dén. összegben.[309] Ezt a zálogot Illésházyék 1651-ben a szepesi káptalan előtt Máriássy Jánosra és feleségére szül. Palugyay Zsófiára ruháztak.[310] Lisztiusné ezután is ismételten kölcsönökre szorult, amelyeket Palugyay Mártontól, Hédely Mátyástól, Vesselényitől vett fel, amelyek fejében egymásután zólyomlipcsei, hédeli s sálfalvi birtokrészeit kötötte le.[311]

Lisztiusné nem tartotta meg sokáig a lipcsei uradalmat, mely harmadrészben úgyis még Vesselényiéké volt, s amelynek egy tetemes része — mint láttuk — el volt zálogosítva.[312] Vevőül 1559-ben Vesselényi és felesége jelentkezett s május 25-ikén királyi donatiót is szerzett reá.[313] Készpénze Vesselényinek sem volt s így csak kölcsönpénzen szerezte meg ezt a birtokot. Hitelezői voltak a besztercebányai Haincz Jakabné, szül. Nussdorfer-Dióssy Marianne, a három nagyobb bányaváros, a kassai jezsuita rendház, Beniczky Tamás, Thökölyi Zsigmond, Zichy István s mások. Az adásvételi szerződést a stubnyai fürdőben készítették el a felek 1661-ben szeptember

---

[309] N. R. A. fasc. 457. nro. 10. *Orsz. ltár.* — Zaluzsának nevezik a vasúti töltés, a Lipcse patak s a községi kertek által határolt Sálfalva felé húzódó síkterületű szántókat.

[310] N. R. A. fasc. 489. nro. 49. *Orsz. ltár*

[311] Körülbelül erre az időre vonatkozik az *Egyetértés* 1897. jan. 24-iki számában megjelent közlemény, amely Richthausen Konrádot teszi meg Lipcse és Revistye várak urának. Richthausen, ki később Chaos báró címet kapott, oly módon fedezte — az idézett közlemény szerint — pénzügyminiszter korában nagyszabású lopásait, hogy valahányszor bevádolták a császár előtt, egy-egy nagyobb ajándékot adott vagy a háború folytatására, vagy valamely templom építésére. 1653-ban oly pozitiv alakban bizonyították be ellene a lopás vádját, hogy el kellett bocsátani, de két hónapra rá ismét nemcsak elfoglalta helyét, hanem selmeci és körmöci gróffá is neveztetett ki és hat évre az e vidékbeli bányák összes jövedelmét bírta. (Ekkor szerezte meg Magyarországon a lipcsei és revistyei birtokokat). Legnagyobb ellenségeinek minden vádja lepattant róla, mert tizenöt esztendő alatt több mint 100.000 frtot adott az udvarnak. — Mondanunk sem kell, hogy a közleménynek Lipcsére vonatkozó része nem felel meg a valóságnak.

[312] Lisztiusné maga is bevallja, hogy az uradalmat nem tudja megtartani ... es legelsőben is én meghnevezett Rimaszechi Széchy Kata asszony, látván, hogi Lipche Vára jószágaival edgiütt magamtul és gyermekemtűl (férje és Tamás nevű fia már meghaltak) az mostani galibas és haborusagra indult időkben is Asszonyi allat lévén, szamtalan sok igjefogjcságim s: gonosz emberek impetitióim miatt utolsó romlásra és veszedelemre jutna stb. A stubnyai fürdőben 1661. szept. 24-ikén kiállított adásvételi szerződésből. — N. R. A. fasc. 75. nro. 15. *Orsz. ltár.*

[313] N. R. A. fasc. 1858. nro. 42. *Orsz. ltár.*

24-ikén. A vételösszeg 160.000 frt volt, amelyre Vesselényiné sok ékszert[314] s készpénzt adott testvérének s átvette természetesen a birtokon lévő összes terheket is.

Vesselényiék nagyon ragaszkodtak Lipcse megszerzéséhez s tagadhatatlanul nagy áldozatokat hoztak annak birtoklásáért. Amint az október 4-ikén már Lipcsén készített hitelezők névsora mutatja, töménytelen adósságot vettek magukra, amelyet a nádor haláláig sem tudott rendezni s amelyek miatt özvegyének is sok-sok kellemetlenségben és zaklatásban volt része.[315] Legtürelmetlenebb hitelezője volt tulajdon unokaöccse, Lisztius János, akitől férje halála után nem volt egy percnyi nyugta.[316]

Amikor Vesselényiék Lipcsét megszerezték, gyakran átjárogattak új otthonukba Murányból, ahol már régóta nagy házat vittek s amelyet előkelő vendégeik kedvéért is fényesen rendeztek be. Itt adtak egymásnak találkozót „Magyarország első oszlopai", hogy „Magyarország és a magyar nemzet veszedelembe jutott állapotának elejét vegyék." Lipcsére és Murányba irányították a beavatottak leveleiket s küldöttjeiket s innét mentek ki az utasítások, amelyek csak törvényes eszközökkel akartak az országos állapotokon segíteni. A lipcsei várból látogattak el Selmecre.[317] Körmöcre s Besztercebányára, ahol nemcsak a jezsuiták templomában hallgattak isteni tiszteletet,[318] hanem részt vettek a jezsuita iskola diákjai által előadott színjátékokon is.[319] Ha a nádort országos ügyei tartóztatták otthonától, felesége maga is át-átrándult Lipcsére hol kocsin, hol lóháton tevén meg az útat „a nagy hegyen" által.

A boldog családi életbe csak Vesselényi betegeskedése hozott szomorúságot s nyomott hangulatot. Gyakran kellett

---

[314] ...nagy röitsége vagyon az Aszonnak (Vesselényinének) ebben is ezelőtt tiz vagy tizennégy esztendővel az ötsytől Lisztius Janosny Aszoniomtól vette száz negyven Ezer német forintokon és sok széb köves arani gyöngyes marhan. — (N. R. A. fasc. 678. nro. 28. *Orsz. ltár.*)

[315] A hitelezők között volt Balassa Ádámné 9000 tallérral, Liptay György örökösei 10.000 frttal, Wenger Mihály 6000, Bartakovics János 3000, Riedtmüller Máté 6000, Besztercebánya 1500, Körmöc ugyanennyivel, Selmecbánya 2250 tallérral és Osztrosith Mátyás 6077 frttal. — (N. R. A. fasc. 723. nro. 87. *Orsz. ltár.*)

[316] *Acsádi:* Széchy Mária 224. l.

[317] 1657. febr. 15—17-ig Selmecbányán át Szitnya várát keresték fel: Sind Ihro fürstl. Gnaden samt Fr. Gemahlin und ganzen Hofstat stattlich zu Ross und Fuss mit Lösung 36 Stück Geschütz empfangen und dabei Sr. Excellenz 10 Thal. der Frau 5 Thal. Silber verehret worden. — (*Kachelmann:* „Alter u. Schicks. d. ung. Bergbaues 177. l.)

[318] Széchy Mária férje kedvéért már 1645-ben katholikussá lett, amikor az Anna nevet is felvette s ezentúl mind a két nevet használta.

[319] *Jurkovich:* A besztercb. kir. kath. főgimn. tört. 25. l.

a stubnyai hőforrásukat felkeresni, hogy egyre makacsabbá váló köszvényétől szabaduljon, mely már szívét is kezdte megtámadni. 1667 elején Bécsből jöttek a nádorék Lipót király lakodalmáról s Pozsony érintésével Stubnyára mentek s január 29-ikén Besztercebányára értek. Itt csak néhány napig pihenni s aztán Murányba akartak menni, hogy majd a nádori szék megtartása végett megint ide visszatérjenek. De ez már csak terv maradt. A nádor fulladási rohamai egyre ismétlődtek, állapota egyre rosszabbodott. Felesége, bár maga is gyöngélkedett, feláldozóan ápolta s várta a javulást. Március 14-én még fiókvégrendelettel bővítette korábban leírt végakaratát, intézkedett temetését illetőleg s 27-ikén délután 3 és 4 óra között „szép csendesen, istenesen és áhitatosan kimult." Az utolsó napokban még Lipcsére szeretett volna menni, de hanyatló ereje miatt vágyát már nem teljesíthették s így kénytelen volt Besztercebányán maradni s itt Bory Mihály házában fejezni be életét. Holttestét még aznap este hat óra tájban koporsóba tették s azonnal kivitték Lipcsére, hogy innét az április 21-ére kitűzött temetésre Murányba szállítsák.[320]

Vesselényi halálával özvegye kimondhatatlan helyzetbe került. Óriási adósságok — csak készpénzben több 240.000 frtnál — maradtak reá, amelyeket csak úgy lehetett valahogy rendezni, ha birtokait jól tudja értékesíteni. Ezért is már 1667-ben ősszel eladta lengyelországi birtokait, azután Enyicket, Babaluszkát Gyöngyössy Istvánnak.[321] Nádasdy Fe-

[320] *Pauler:* Vesselényi összeesk. I. 136. szerint a nádor márc. 28-ikán Lipcsén halt meg, ennek azonban ellentmond magának a nádornénak a levele Rottal Jánoshoz s Nagy Ferenc ítélőmesteré is, akik Besztercebányát és márc. 27-ikét jelzik a nádor halála napjául. Századok 1884. évf. 488. l. — Ugyanígy ír Váradi Mihály is naplójában (*Tört. Tár* 1904. 153. l.), aki résztvett a halotti menetben, amely márc. 27-ikén éjjel kísérte ki Lipcsére a halott nádort.

Sasinek azt írja a zólyomlipcsei várról írt kis monografiájában, hogy Vesselényi mérget vett be, hogy kikerülje a gyalázatos halált: „Vesselényi aby vyhol potúpnej smrti, 26 marca otrovil sa, a hned na to v noci 27. odviezli jeho mortvolu na Lubčansky zámok a odtialto na Murány, kde ho 21 aprila pohovali." Honnan vette Sasinek ezt az adatot, azt nem mondja.

[321] A Marssal társalkodó Murányi Venus költőjének 1669. dec. 14-én Murányban állítja ki Vesselényiné a záloglevelet, kiemelvén benne azt, hogy Gyöngyössy még ura életében „híven és szorgalmatosan komornikul" szolgált s halála után „minket el nem hagyott", hanem „udvarunkban continualvan az komorniki tisztet", három esztendeig balogi kapitány volt, ezért „esztendőbeli contentióján kívül is gratiánkat adtuk s assignaltunk ő kegynek... Babaluszka nevű falunkat egészben... négyszáz tallerokban", amíg vagy a nádorné, vagy örökösei a kölcsönösszeget le nem fizetik. Ha pedig Gyöngyössy végrendelkezés nélkül találna elhalni, „eo in casu azon falu magunkra... vissza szálljon minden pénz nélkül." (N. R. A. fasc. 722. nro. 44. — *Orsz. Itár.*)

renccel a pompás és minden kényelemmel ellátott Lipcsére, Zrinyi Péterrel pedig Murányra alkudozott, de ezek oly keveset igértek, hogy abba hagyta az alkut. De az összeesküvés dolga is aggasztotta Vesselényinét. Volt oka attól félni, hogy komoly baj lesz belőle, ha a dolog napfényre kerül. Szóvá is tette aggodalmait Nádasdy előtt, de ennek csak arra volt gondja, hogy az özvegy szorult helyzetéből minél nagyobb hasznot húzzon. Lipcsét is úgy szerette volna megszerezni, hogy a vételárba az özvegy az összeesküvésre költött pénzét betudja. Nála jobb vevő jelentkezett Zichy István, kamarai elnök személyében. Nádasdy ezt el is akarta ütni a vásárlástól azáltal, hogy az eladás királyi jóváhagyását megakadályozta, azt állítván, hogy az eladással a nádorné megrövidíti a kincstárt, minthogy halála esetére birtokai úgyis ingyen fognak a királyra szállani. Ezen alkuvások folyamán is egyre folytatta az adósságcsinálást, hogy más adósságot törlesszen.[322]

Zichynek mégis sikerült Nádasdy minden akadékoskodása daczára is Lipcsét megszerezni s birtokába magát a turóc convent által beiktattatni.[323] Egyébiránt Zichy és felesége, Amadé Magdolna magatartása az özveggyel szemben, amikor Zólyomlipcse már az övék volt, valóban lovagias és nemes érzületre vall. Ugyanis valószínűleg a statutio napján — 1668. szeptember 14-én — kijelentette ott Lipcsén, hogy Lipcse várát bizonyos kölcsönadott summa fejében a turóci convent előtt átvette s „őfelsége a király consensusa is subsequalván, a mellett statualtattam is magamat, de assecurálván én is feleségem nevével is ő nghat, hogy se magunk se maradékaink... életében ő ngt azon Lipcse vára és joszag csöndes birodalmában ő Nght meg nem háborgattyuk... kötöm mind magamat s mind maradekimot valamit vékony szolgálatommal felér s parancsol, tartozó kötelességem szerent engedelmessen kész leszek hóltig Ő Ngnak szolgálni."[324]

Az 1670-ik esztendőben a csapások egész sora nehezedett a különben is agyongyötört s megtört úrnőre. Szorult s reménytelen helyzetében elhatározta, hogy a kegyelem remé-

[322] Erdődy Erzsébettől 1668-ban 17080 frt. vett kölcsön s ékszereit adta zálogba. (N. R. A. fasc. 722. nro. 41., 42., fasc. 680. nro. 45. *Orsz. ltár.)*

[323] A beiktatásnak ellene mondott 1668. szpt. 27-ikén Brestyánszky György, Vesselényi egyik hitelezőjének, Ujfalussy Lászlónak a tisztartója, hogy Zichy: „in Bono arcis Lipcse... se introduci et statui curasset... Ideo idem Dominus Protestans praefatae ipsius statutioni in praetactis Bonis Arcis Lipcse peractae et celebratae... contradixit palam et manifeste coram nobis. A convent jelentése. (N. R. A. fasc. 677. nro. 6. *Orsz. ltár.)* — A donatiós levelet, valamint a statutióra vonatkozó rendeletet nem lehetett megtalálni.

[324] N. R. A. fasc. 678. nro. 28. *Orsz. ltár*

nyében feltárja az összeesküvést Rottal Jánosnak, a király hívének. Szándékát Bory Mihállyal, urának mindenbe beavatott emberével is közölte, de ez ravaszul ebben is megelőzte s maga állott Rottal elé mint feljelentő. Rottal magához kérette a nádornét Pozsonyba, ahova 1668 végén az összes iratokkal el is indult. Itt betegen s kihallgatásokkal agyonsanyargatva 1669. március végéig maradt, amikor Lipcsére visszaindult. Urának bizalmasai a háta mögött, de az ő neve alatt egyre folytatták az érdekeltekkel a tárgyalásokat, amelyek még csak jobban elmérgesítették a helyzetét, amely 1670-ben már katasztrófális fordulatot vett. Április 30-ikán kiadta a király a rendeletet, hogy Murányt német katonaság szállja meg, augusztus 2-ikán, hogy vegyék őrizetbe a nádornét, 10-ikén pedig megtörtént Murány átadása.[325] Ettől fogva kíméletlen bánásmódban volt része; cselédségét elkergették, a külvilágtól teljesen elzárták s elszedtek tőle mindent, amit a várban találtak. November 7-ikén megjelent a királyi rendelet, amely összes javainak a lefoglalása iránt intézkedett s december 13-ikán mindenét tényleg le is foglalták, nála csak 200 frt készpénzt hagytak.[326] Háztartására kimérték a hüvelyest, olajat itce, a fűszert uncia számra, később pedig 24 frtot utalványoztak neki e címen. Lipcsére szeretett volna menni, hogy kényelmetlen helyzetéből szabaduljon, de ezt sem engedték meg neki. Hogy legalább legértékesebb holmiját megmentse, még a lefoglalás előtt egyetmást Csathó Mihály, murányi kapitányára bízott, aki azt besztercebányai lakására vitette és ott őrizte. Sokáig nem tudtak erről a hivatalos körök, míg végre valaki elárulta a sok drága holminak, selyem, aranyos szövetnek, gyolcsnak, ezüst és rézneműnek a hollétét s a kamara ezt is lefoglalta s Pozsonyba vitette. Egy részét visszaadták s ebből fedezte a valamikor gazdag asszony Pozsonyban házbérét, ahová 1671 telén sikerült nagy nehezen lejutni. Egyre kérte, bocsássák el Murányból, ahol már német katonaság járt ki és be, kérte, állítsák bíróság elé, míg végre január havában teljesült a kérése. A murányi jószágkezelő parancsot kapott, hogy gondoskodjék kocsikról, lovakról s élelmiszerekről a nádorné pozsonyi útjára. Ez elég előzékenyen szolgálta ki egykori úrnőjét, de nem így Borsitzky István, a lipcsei tisztartó, aki az egykori hatalmas palatinusnéről csak úgy ír „az asszony."[327] Lipcsét még útba ejtette, de a tiszttartó kellemetlenkedése csak neheztelést váltott ki belőle, annyira, hogy a

[325] N. R. A. fasc. 680. nro. 12. *Orsz. ltár.*

[326] *Pauler:* Vesselényi összeesk., II. 205. l. — N. R. A. fasc. 371. nro. 11. *Orsz. ltár.*

[327] *Acsády:* Széchy Mária. 253. l.

neki felajánlott élelmiszereket sem akarta tőle az útra elfogadni. Többé nem látta viszont szeretett otthonát, amelyhez kétségkívül sok kedves emlék fűzte.

Vesselényinét Bécsbe rendelték, ahol egy vendéglőben tartották fogva cselédjeivel együtt. Elzárták a külvilágtól s úgy hallatszott, hogy örökös fogságra vetik. Sorsa azonban még sem fordult ily szomorúra. Decemberben már megengedték neki a szabad kijárást s ellátására is több költséget engedélyeztek. Utóbb Kőszegre került, ahol kedvenc foglalkozásának, a gyógyításnak élt. Itt is halt meg rokonai karjaiban 1679. július 18-án 69 éves korában.

Zólyomlipcse, amint láttuk, Zichy István kezére került. Birtokba is vette, be is iktatták egész szabályszerűen, de a pompás uradalmat még sem tarthatta meg. Ő is ott volt a gyanusak listáján s bizony csak nagynehezen tudta magát tisztázni, de ezzel odaveszett a kamarai elnökség magas állása s a lipcsei uradalom is. Zólyomlipcse újra a kamara kezére került, még pedig kárpótlás nélkül, csakis az elzálogosított birtokrészeket kellett az illető hitelezőktől kiváltani.

1672. június 14-ikén, tehát másfél év mulva, hogy Vesselényiné elhagyta Zólyomlipcsét, kiszállt itt Joanelly János kamaragróf vezetésével egy bizottság s hozzáfogott a „fényes és kényelmes" vár és uradalom leltározásához. Ez az egyetlen leltár, amelyet bírunk, jóllehet itt 1548-ban is leltároztak.

A vár fegyvertárában 126 szakálos puskát, 140 kopját, 339 vas ágyúgolyót, 39 kőgolyót, 1789 drb muskétagolyót, 13 alabárdot, egy kilenccsöves seregbontót (organum), 150 szurkosfazekat, ólmot, kanócot, vasdarabokat (..in defectu globorum utilia") s egyéb hadiszert találtak. Az egyes bástyákra 9 nagyobb-kisebb ágyú volt elhelyezve, de valamennyi régi darab. Az alsóudvarban volt még öt vaságyú.[328] Vesselényi Lipcsét nem szerelte fel annyira hadiszerrel, mint Murányt, ahol közel tizezer frtot költött. Tőle csak három darab származott: az egyik egy fontos, a másik kettő fél fontos, Franciscus Vesselény Anna Maria Szechy Deo volente és Eventus docebit 1652 felirattal.

A fatoronyban volt egy óra s egy harang.[329]

---

[328] Az egyik háromfontoson, amely a Dobolóbástyán volt elhelyezve, a következő felirat volt: Helmhard Görgöz zu Tolöt vnd Koppach Freyherr auff Kroysbach Erblandts Hoff Mayster in Österreich ob der Enns der Röm. Khays. Mayt. Rath vndt Praesident der N: O: Cammer Ao 1571. Mit der Hilfe Gottes gusze mich Franz Ollmüzer Ihr Khay. Mayt Guszer. — A másiknak a felirata: Joannes Bakos de Ostian Ao. 1600. — Mindkettőt említi *Iványi* is: A tűzérség tört. (*Hadtört. Közl.* XXVIII. 137. és 139. l.) Egy egyfontoson Königin Maria L. M. felirat volt.

[329] A besztercebányai városi múzeumban van egy repedt harang, mint a zólyomlipcsei vár letéte a következő felirattal: Pro defunctis

A lőporos kamarában volt 11 hordócska ágyúnak való lőpor, körülbelül hét-nyolc mázsa, több golyóöntő forma, két vasmozsár s egy csomó nyílvessző.

Igen szegényesen volt a kápolna felszerelve. Még a misemondáshoz szükséges összes ruhák sem voltak meg. Az egyetlen ezüst tárgy az egész várban itt volt található egy kereszt képében;[330] kelyhe s patenája is csak aranyozott volt s nem is ezüst.

Éppoly szegényes volt a nádorné („In palatio Dominae Comitissae Palatinissae") két szobából álló lakása. Egyenkint felsorolva felszerelését, volt benne az első szobában 11 bőrszék, 1 feketére mázolt (tehát puhafa) ágy, 1 fekete íróasztalka, 1 másik „simplex" fehér asztalka, 1 fehér kis ágyacska (az is „simplex"), 3 ablakfüggöny-tartó vasrúd (annyi ablak van is a szobában). A második szobában volt 1 fehér asztal, 1 „simplex" kisebb ágy, 1 pohárszék („vulgo Schenktiss") és egy rongyos ("lacceratus") spanyolfal.

Ennyi volt az egész berendezés.

Hol van ez a berendezés a Radvánszky könyvében[331] felsorolt bútorzattól, vagy csak egy módosabb besztercebányai polgári háznak a felszerelésétől. Nyoma sincs a szőnyegnek, állati bőröknek, képeknek, függönyöknek, kárpitnak; üres a pohárszék, a nyoszolyákban nincs egy párna, egy takaró,[332] nincs egyetlen egy kerevet, támlásszék, mosdófelszerelés stb.

Ilyen szegényes volt a többi szoba felszerelése is. Egy-egy asztal, egy-két ágy, egy fiókosszekrény, egy szuszék, lócák, egy üres pohárszék, egy betegszállító hordágy, egy zsámoly s némely szobában néhány faszék. Lehetetlen, hogy ilyen lett volna Vesselényiék „minden kényelemmel" ellátott Lipcséje.

Üresen maradt a konyha is. Mindössze 4 asztalt, egy befalazott rézüstöt, négy kenyérdagasztó teknőt és egy asztalt talált itt a bizottság. Nem hagytak itt egy árva pecsenyenyár-

---

Comes Franciscus Wesselényi R(egni) H(ungariae) P(alatinus) Fridericus With 1657. (*Divald:* A besztercebányai múz. kalauza, 79. l.) Talán azonos a fentebbivel.

Tóth-Lipcsei Fabricius Endre, gazd. főtanácsos úr, közölte velem, hogy a népmonda szerint ez a harang akkor repedt meg, amikor Vesselényi meghalt s a harang állványáról lezuhant.

[330] Megvolt még egy zászlónak az ezüst hegye.

[331] Magyar családi élet és háztartás.

[332] Egyszerű volt „ő nagysága" enyickei kastélyában levő szobáinak a bútorzata is, de mégis volt az ablakon vörös posztófüggöny (Lipcsén csak a rúdja maradt meg), kárpit a falakon, vörös bársonnyal letérített „ziczelőszék", asztalok, karszék. (N. R. A. fasc. 989. nro. 35.)

sat sem. Elhordták az összes ón- s rézedényt;[333] csak a súlyos fürdőkádat,[334] egy gyertyamártó formát, meg két vizeskantát hagytak meg.

Gazdát cserélt a lószerszámos kamara és a kocsiszín is. A leltározás számára hagytak egy ócska zabolát „pro exercendis equis" és egy gyaloghintó-lószerszámot. A kocsiszínben maradt két parasztszán (trahae complicatae, minthogy két részből áll), két gyaloghintó, amelynek bársonybélése már rongyos volt, egy másik fedeles, nyitott gyaloghintó, egy fedett kocsi s egy teherszállító szekér.

A kovácsműhelyben megmaradtak a súlyos üllők, a fujtató, egy lóbélyegző és két kalapács.

A pincékben csak üres hordók, az éléskamrákban üres, turónak, zsírnak való bödönök, másfél mérő szárított alma és szilva s tíz drb sonka, amely természetesen már nem a régi uraság számára készült.

A granáriumokban volt 969 mérő elegyes (frumentum mixtum), amelyből Bory György confiscált korponai jószága 20 mérőt szállított; 135 mérő árpa, 182 mérő mohar, 6 mérő lencse, 14 mérő borsó, 809 mérő zab részint a lipcsei, részint a Bory korponai és Balassa Imre dévényi jószágáról; a 942 mérő lisztet az említet két fiscalitas és Baloghy Gáspár elkobzott birtoka adta.

Végül leltárba vették az el nem zálogosított birtokrészek mellőzésével a megmaradt tizennégy falu censusát is, amely 1253 frt 98 dén.-t tett ki, ide nem számítva a természetben beadandó szolgálmányokat, dámvadat, nyulat, foglyot stb.

Ezután faluról-falura elment a bizottság s jegyzékbe vette a jobbágyság köteles szolgálmányait. Nagyobb munka csak a majorokban (Lipcsén, Németfalván és a zaklukai majorban) volt, ahol 147 tehén, 85 darab disznó, 6 bika, 27 borjú, 42 tinó, 665 juh, 132 kecske, 269 tyúk, 115 kacsa, 177 liba s 60 pulyka került leltárba. Részletesebb felsorolást találunk még a lipcsei serfőzdében.[335]

Az uradalmat egyelőre Borsitzky István, a besztercebányai harmincados és Kuraczina Mihály tiszttartó néhány tisztviselővel gondozta, jövedelmeit pedig a besztercebányai kamarai pénztárba szállította, amely különben, mint tudjuk,

[333] Besztercebányán egy-egy módosabb polgári házban mázsaszámra volt a réz- és ónedény. Höfflinger Mihály hagyatékában 304 fontot nyomtak a tányérok, tálak, gyertyatartók, kupák, sótartók stb. — Besztercebányai vár. ltár. fasc. 276. nro. 34.

[334] A most említett besztercebányai Höfflinger-család réz-fürdőkádja 240 fontot nyomott. Ezenfelül még 144 font súlyú rézedénye volt.

[335] Urbaria et Conscriptiones fasc. 25. nro. 33. — *Orsz. ltár.*

az erdőket is használta és kezelte. Ekkor — 1688-ban — szabadította fel Lipót a zólyomlipcseieket egyes, a várnak teljesítendő kötelezettségek alól, amilyen volt a vadaskertnek és káposztásnak a bekerítése, az urasági pincének köteles használata és a fegyveres kíséretnek a kiállítása, amire most már a kamarának nem volt szüksége.[336]

A várban később kapitányok székeltek, akik a gazdaságot vezették s a besztercebányai kamara rendeleteit végrehajtották. 1762-ig a következőket ismerjük: 1676. Lanser a Moos, 1684. Bársony Gergely, 1689. Mertz Rudolf, 1696. Szeleczky János, 1709. Árvay Imre, 1726. Árvay Ignác, 1740. Árvay Ferenc, 1747. Ruszt Imre, 1750. Hentaller János, 1753. Guszman János, 1756. Valicsek Jakab, 1762. Kralovszky Jakab.[337]

Harminchárom esztendő mulva, 1704 végén vagy 1705 elején, amikor II. Rákóczi Ferenc zászlait a Felvidéken már diadalmasan körülhordozta, Bercsényi Miklós kapta urától donatióba a lipcsei uradalmat, amely közben egy rövid ideig Thökölyi tulajdonát is képezte. Az új gazdának szándéka volt a várat mielőbb lakályossá tenni, hogy ott felesége alkalomadtán megszállhasson. Csáky Krisztina, Bercsényi második felesége, ez idő szerint a fejedelem lovagias meghívására Bajmócon lakott, de itt főleg a privigyei eset miatt már nem jól érezte magát s máshová kívánkozott. Így esett a választás először Zólyomlipcsére, azután pedig Besztercebányára, minthogy az előbbenit először be kellett rendezni. 1705. január 25-ikén már megkapta a besztercebányai tanács Bercsényi grófnak Kistapolcsányban keltezett levelét, amelyben arra kérte, lássa egy rövid időre szívesen falai között a feleségét.

A tanács már másnap felelt a generálisnak. Örömének adott kifejezést, hogy a fejedelem neki adományozta a lipcsei uradalmat s egyúttal afölött is, hogy őbenne jó szomszédot s kétségkívül hatalmas pártfogót is nyert. Egyúttal értesíti, hogy a grófnét a legnagyobb tisztelettel fogja fogadni s számára alkalmatos lakásról fog gondoskodni.[338]

Bercsényiné a szíves meghívásra nem sokáig váratott magára. Január 26-ikán már megérkezett nagyszámú kísé-

[336] ...a depositione in celaria et iterum ex iisdem fienda extractione Vini; non secus a restauratione et exstructione sepimentorum, vulgo Zwerjenjecz et Gianacza (most Danaca a neve) dictorum; demum ab administratione etiam decem illorum Armatorum hominum suorum in solemnitatibus Festorum Nativitatis Domini, Paschatis et Pentecostes absque omni commodo personas suas dumtaxat suas repraesentantium stb. (*Sasinek:* Zvolensko Lupčansky zámok 17. l.)

[337] *Sasinek:* i. m. 17. l.

[338] Fogalmazvány a besztercebányai vár. ltárban fasc. 496. és Jurkovich: II. Rákóczi F. szabadságharca és Besztercebánya 162. l.

rettel a városba, amely őt szívélyesen s ünnepélyes dísszel fogadta.[339]

Besztercebánya derék német és magyar polgársága akkor is igazán — mint mondani szokás — gavallérosan viselkedett a nagyúri hölggyel szemben. Bőségesen gondoskodott alkalomadtán asztaláról, személyzete ellátásáról, lovairól, öszvéreiről s harmincnál több vadászkutyáiról is, de a polgárság is megérezte gazdag vendégének, kíséretének s a vendéget felkereső tisztelgőknek pazar költekezését.

Néhány napi pihenés után Bercsényiné kihajtatott kevésszámú kísérettel Zólyomlipcsére, hogy férje új birtokát megtekintse. Úgy látszik, a vár akkori kapitánya, Zolnay László, még értesítést sem kapott a látogatásra vonatkozólag, mert a grófné nem számított arra, hogy ott ebédeljen, hanem Besztercebányáról vitt magával friss süteményt, melyet a városi tanács küldött neki.[340] Délután már visszajöttek a kirándulók, miután meggyőződtek arról, hogy a vár szűk és egyelőre éppenséggel nem lakályos.[341] Valószínű, hogy férjét is így informálta a grófné, mert midőn Bercsényi feleségét és Lackó fiát Besztercebányán febr. 24-én két napra meglátogatta, ki sem ment Lipcsére.

A trencséni csata mindennek más fordulatot adott. A Felvidék lassankint meghódolt. Október 29-ikén már Besztercebánya is megnyitotta Leffelholtz és Viard előtt kapuit, november 1-én pedig Peyersberg gróf megszállta Lipcse várát, míg a községbe a Steinberg-ezred néhány zászlóalja fészkelte be magát.[342] Zólyomlipcse újra a kamara kezére került.

*
* *

A vár sok-sok éven át üresen, lakatlanul állt s egyre fokozottabb mértékben igényelte a fentartási költségeket. A mult század hetvenes éveiben a magyar kormány a kincstári munkások árváinak ügyét fel akarván karolni, alkalmas hely után nézett, ahol számukra otthont lehetne berendezni. A választás először Zólyomvárára esett, utóbb azonban s pedig főleg Lehotzky Egyed, országgyűlési képviselő indítványára Lipcse várát jelölte ki a kormány az árvák otthonául. A terv végrehajtásához szükséges eszközöket államsors-

---

[339] Diarium Collegii Soc. Jesu Neos. 1705. jan. 26. és *Jurkovich:* i. m. 165. l.

[340] 1705. jan. 29-iki Számadások, Besztercebánya vár. ltárában.

[341] *Jurkovich:* i. m. 168. l.

[342] *Jurkovich:* i. m. 261. l.

játék útján szerezték be, s miután a szükséges átalakítások a legnagyobb körültekintéssel megtörténtek s őfelsége, néhai nagy királyunk, 1873. április 5-ikén megengedte, hogy a munkásárvaház Gizella főhercegnő nevét viselhesse, az ősszel megnyilt az intézet, hogy a korai árvaságra jutott szegény kisfiúk százait az emberi társadalomnak s a magyar hazának felnevelje.

Jurkovich Emil.

Bethlen Gábor mint hadvezér.

(Első közlemény.)

I.

Nehéz a feladatunk, ha régmúlt idők katonáiról igazságos bírálatot akarunk mondani. Könnyű volna ez a probléma, de megoldásában hamis úton is járnánk akkor, ha csupán a kivívott siker, avagy az elszenvedett kudarc meg nem bízható alapján ítélkeznénk, mellőzve minden olyan okot, amely a hadvezér terveitől és intézkedéseitől függetlenül játszott közre a diadal vagy a bukás felidézésében.

A hazai és a külföldi hadtörténelem számos példája bizonyítja, hogy a legkitűnőbb hadműveleti terv, a legjobban elgondolt és vezetett csata is egyaránt katasztrófába vihet. Váratlan s előre ki nem számítható események zavarhatják meg a hadvezér terveit, vagy a feladat nagyságával arányban nem levő eszközei mondhatják fel a döntő pillanatban a szolgálatot, elfordítva tőle, a hadviselésben mindig nagy szerepet játszó, de vajmi gyakran igazságtalan szerencsét.

Nem hiába választotta jelmondatául egy nagy magyar katona és költő — Zrinyi Miklós — a „Sors bona, nihil aliud" szállóigét és nem ok nélkül írta, hogy: „A szerencsének lábához nem mindenkor vagyon kötve az igazság."[1]

Erdély legnagyobb fejedelme — Bethlen Gábor — is egyike azoknak, akiket az állhatatlan csélcsap Fortuna istenasszony — legalább is katonai téren — nem fogadott olyan mértékben kegyeibe, mint ahogy azt megérdemelték volna.

Pedig Bethlen, amennyire a nagyon hézagos történeti adatok világánál, három évszázad távolából megítélhetjük, a maga korának egyik kiváló katonája volt. Elsősorban is katonának vallotta magát.

Már kora ifjúságától — 17-ik évétől — kezdve vitézkedett s hamar megszakadt földi pályáján 42 kisebb-nagyobb ütközetben vett részt, „nem gondolván sem nyughatatlan fáradságával, sem költségével és életének gyakorta sok fegyver és golyóbisok közt való forgásával."[2]

---

[1] *Vitéz hadnagy* II. (Aphorismák).

[2] *Bethlen István* a Kajmekámnak: Gyulafehérvár, 1629 szept. 5. — (*Török-magyarkori államokmánytár:* IV. 141.)

Valóban nagy kár, hogy nem ismerjük s így nem követhetjük nyomról-nyomra katonai tehetségének fokozatos kibontakozását. De még jobban sajnálhatjuk azt, hogy akkor, amikor már Erdély fejedelme s II. Ferdinánd császár és király hatalmas ellenlábasa volt, nem foglalta írásba mindazt, amit haditéren látott, tapasztalt és tanult s nem hagyta teljes egészében az utókorra mindazokat a hadtudományi és hadművészeti elveket, amelyek gyakori háborúi alapján bizonyára határozott formában alakultak ki és vertek gyökeret elméjében.

Ilyen összefoglaló munka hiányában, bőséges levelezéséből s kortársainak néhány idevágó feljegyzéséből lehet csak Bethlen hadvezéri axiomáit, legalább főbb vonásaikban összefoglalnunk.

De — ismételjük — még az ilyenformán összetarlózható, aránylag kevés pozitiv adat is azt mutatja, hogy Bethlen jeles katona volt, aki jól tudta, hogyan kellene egy, nemzetek sorsát eldöntő, nagy háborút tervezni és vezetni, ha meglenne hozzá minden eszköze.

Természetes, hogy nem szabad mindazt, amit a különféle kútfőkből apránkint összehordhatunk, kivétel nélkül a mai katona szemével vizsgálnunk, mert itt-ott olyasmire is bukkanunk, ami manapság bizony célszerűtlen volna, de amiről feltehető és hihető, hogy az akkori viszonyok között helytálló volt.

Bethlen hadtudományi elveit tehát csakis valamelyik, időben és térben hozzá közelálló s tekintélyül általánosan elismert katona véleményével hasonlíthatjuk össze.

Szerencsére van olyan mérték, amelyet alapul vehetünk vizsgálódásunk során. Zrinyi Miklósra gondolunk, aki nemcsak szóval hirdette hadtudományi nézeteit, hanem a harctéren is bizonyította helyességüket, sőt írásba is foglalta s örökségül hagyta őket a késő utódoknak is.

Mindaz, amit Zrinyi a hadsereg gondos szervezéséről, szigorú fegyelméről és kaptafához nem kötött, hanem a változó viszonyokhoz szüntelenül alkalmazkodó vezetéséről mond, a hadművészet örökérvényű szabályaiból fakad s így feltétlenül helyes. Annál is inkább, mert fejtegetéseit mindig saját korának s főként Magyarországnak különleges viszonyaira alapítja.

Bethlen, főbb vonásaikban, ugyanazokat az elveket vallja, mint Zrinyi. Ha tehát az utóbbinak tanítását jónak és célszerűnek látjuk, akkor ugyanezt kell mondanunk Bethlen hadseregszervezési, taktikai és strategiai elveiről is. Hiszen csak egy emberöltővel előzte meg Zrinyit s ebben a rövid időben az itthoni állapotok nem sokat változhattak.

A sors úgy akarta, hogy Bethlennek se nyiljék alkalma arra, hogy katonai talentumát igazi nagy háborúban ragyogtassa s talán kitörülhetetlen betűkkel írja nevét a hadtörténelem évlapjaira. Pedig ő mindig ilyen háborúra gondolt, jól tudva, hogy a nálunk — legtöbbször csak kellő erő, vagy megfelelő vezetés hiányában — olyan gyakori portyázó harccal, sohase lehet nagy eredményt kivívni. Ennek a fontos igazságnak felismerésén alapul 1623-ban írott hadműveleti terve, amely szerint, a maga haderején kívül, hatalmas török és tatár seregre is támaszkodva akarja II. Ferdinándot leverni.[3]

Az említett hadműveleti terv rövid ismertetése azért is fontos, mert — mint mondottuk — ilyen nagyszabású háborúra Bethlen idejében nem került a sor, tehát lefolyását se ismerhetjük. De szólanunk kell róla azért is, mert vajmi ritkán zajlik le egy-egy hadjárat pontosan a megállapított terv szerint. Nem várt gátló körülmények újabb meg újabb, szándékától sokszor eltérő, intézkedésre bírhatják a vezetőt, úgy hogy ha eredeti tervét nem ismerjük, nem mondhatjuk meg, helyes vagy hibás volt-e az az alap, amelyből kiindult? Legfeljebb azt bírálhatjuk meg, hogy a folytonos helyzetváltozások nem bénították-e meg ítélő- és elhatározóképességét s ki tudta-e az esetről-esetre kínálkozó jó alkalmat zsákmányolni?

Bethlen tisztán látja, hogy bárminő zavarosak is, az akkor már javában dúló 30-éves háború miatt, a Német-birodalom állapotai: nagy hadsereg nélkül gyors és döntő sikerre nem számíthat. Nem becsmérli, nem fitymálja az ellenséget: nem épít légvárakat, hanem nyiltan megírja a szultánnak, hogy: *„Ha az némettel hadakozni akarunk, gyermeki módon nem jó ő hozzá nyúlni... hanem derék haddal kell ahoz kezdeni."*[4]

Különösen érdekes és fontos körülmény, hogy az együttműködő magyar, török és tatár hadakat nem egyetlen nagy tömegben, hanem több részre osztva, különböző hadműveleti vonalakon kívánja alkalmazni. Erre a gondolatra nemcsak az alább említendő stratégiai ok vitte, hanem az ellátás nehéz, sőt másképpen meg se oldható kérdése is. Nem látja lehetőnek, hogy akkora hadat, amekkorát ő erre a háborúra meg akarna indítani, egyesített állapotában, fennakadás nélkül lehessen táplálni.[5] Bethlennek ez a felfogása csattanós cáfolata azok-

---

[3] *U. o.* I. 364. és k. ll.

[4] Ugyanezt máshol — rövidebben és általánosabban — így formulázza: *„Az üstökvonáshoz körmös kéz kívántatik."* (Mikó: Erdélyi tört. adatok. II. 400. l.)

[5] „Három részre kellene az hadat osztani, együtt nem jó soha annyi sokaságnak lenni, mert *maga megemészti magát, nem találván se magá-*

nak a nálunk még most is élő mendemondáknak, hogy a török 2—300 ezer harcost hozott egy tömegben, tehát egyetlen hadműveleti vonalon, hadjáratai alkalmával Magyarországra.

Ez a hadműveleti terv s az annak megvalósítására elgondolt hatalmas haderő, egyszersmind magyarázatául szolgál annak az itt-ott félremagyarázott körülménynek is, hogy Bethlen, II. Ferdinánd elleni három hadjáratának mindenikében beérte a katonai félsikerrel s nem erőszakolta mindenáron a végső fegyveres döntést. Nem látta ugyanis se elég nagynak, se eléggé megbízhatónak azt a sereget, amelyre támaszkodhatott s bárha nem volt is a Fabius Cunctator-szabású hadvezérek közül való, nem akarta — mint később II. Rákóczy György — mindent egy kártyára téve, vakmerően kockáztatni hadseregét s azzal együtt országát és fejedelmi trónját is.[6]

A működő hadsereg elosztását így képzeli el Bethlen:

A szultán — vagy ha ő maga nem jönne, a nagyvezir — a török haderő zömével Nagykanizsán át Grác alá vonulna, amelynek nem nagyon erős várát 40 nap alatt, vagy még hamarabb is, megvehetné. Ha Grác a török kezére jut, akkor onnan nemcsak Horvát- és Tótországon, valamint Steierországon uralkodhatik, hanem Karinthiát és Krajnát is sakkban tarthatja. Sőt Olaszország felé is nyitva áll az útja s mindenütt olcsó diadalra, bőséges zsákmányra számíthat.

Azt, hogy mekkora legyen ez a csoport, Bethlen nem mondja meg. Csupán annyit említ, hogy 40,000 gyalogos és 90 ágyú is legyen benne; azonkívül pedig 10 mozsár, „kiből tüzes szerszámokat hányhassanak ki." A bizonyára nagyon erős lovasság száma ismeretlen.

A második és harmadik csoport Pest alatt gyülekezik, még pedig nem az ősz elején, hanem már akkor, amikor a búza a fejét hányja. Ugyanis a török és a tatár hadak — tapasztalás szerint — a hidegebb időjárás beálltával rendszerint

---

nak se lovának elegendő eleséget." (*Török-magyarkori államokmánytár:* I. 364. 365. l.)

1623 októberében *Esterházy Miklós* is azt írja II. Ferdinándnak, hogy: „A hadak, melyeket Ő Felsége Magyarországba küld, ne legyenek nagyszámúak, mert *nincs mód, hogy megélhessenek."* (*Gróf Esterházy Miklós* Magyarország nádora: II. 75. és k. l.)

Zrinyi is úgy gondolja, hogy az általa tervezett legerősebb (30.000 gyalogosból és 18.000 lovasból álló) hadtestnél nagyobb seregtest, ugyanazon a hadműveleti vonalon nem mozoghat. „Ennél több ember nem is kell egy táborba, *ha meg nem akarja véle a lovat ölni éhel."* (*Tábori kis tracta.*)

[6] *Zrinyi:* „Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondoskodjál, és arrul is, miképpen visszajöhess: *ne légy mint az hal, a mely nem gondolja visszajöhet-e a varsából, csak menten megyen belé."* (*Vitéz hadnagy.* II.)

oszladozni kezdenek s így a hadműveletekre rendelkezésre álló néhány hét alatt nem lehet velük döntő eredményt kivívni.[7]

A második csoport, amelyet Bethlen — ismeretlen nagyságú és összetételű — hadserege, továbbá a budai pasa 20.000 török lovasa, 10.000 tatár és 5—6 ezer gyalogos, valamint a törökök 22 ágyúja alkotna, a fejedelem vezérlete alatt állana s indulásában 30 nappal előzné meg az első csoportot. Hadműveleti vonala: Pest—Bécs.

Bécsig vele megy a harmadik csoport is, amely azonban nyomban tovább is halad Passauig. Rendeltetése az volna, hogy meggátolja a spanyol—olasz- vagy bajorországi hadakat abban, hogy a Bécset körülzáró második csoportot megzavarják.[8] Bethlen úgy gondolja, hogy ez az előretolt csoport, amely Mehemed pasa vezérlete alatt 6000 magyar és 8000 török lovasból, továbbá 20.000 tatárból állana, 4 nap alatt járná meg a bécs-passaui, 24 magyar mérföldre becsült útat.[9]

Bécs ostromát nem látja célravezetőnek Bethlen, mert úgy hiszi, hogy ennek a nagy és erős várnak ágyúval nem sokat lehet ártani. Ellenben abban bízik, hogy háromhavi ostromzárral megadásra lehet bírni. Hogy pedig a Bécs alatt táborozó sereg észak felől is biztosítva legyen, az előzött Frigyes cseh királynak, megfelelő haderővel, Prága alá kellene jönnie.

Bethlen 1619-i hadjáratából nagyon jól emlékezett reá, mekkora bajt okozott neki az, hogy a háta nem volt kellőképpen biztosítva. Hogy tehát a Homonnay-féle esethez hasonló meglepetés ne érhesse, azt kívánja, hogy Galga szultán 30 ezer tatárral a Dniester mentén készen álljon s ha a lengye-

---

[7] „... serkenjenek idején fel az dologhoz s ha hadakozni akarnak, nem szent Mihály havában kell az hadban menni, hanem mikor az búza fejét hányi és virágzik, mert 30—40 napig kevés dolgot viszen véghez az ember az némettel, aki mindenkor sáncban, lyukban szokta magát ásni, mihelyt látja és veszi eszében, hogy az ellenség ő nálánál erősb." (*Török-magyarkori államokmánytár:* I. 363. l.)

[8] Passau környékét, Bethlen szerint: „oly könnyű hódoltatni, mintha Bolgárországban járna az ember, mert felette igen félénk nép lakja." *(U. o.)*

[9] Itt bizonyára téved Bethlen. A víziút Bécstől Passauig 297 kilométer, azaz több mint 33 *magyar* mérföld. Körülbelül ennyi lehetett a folyam mentén haladó akkori hadiút is. (A bécs-passaui vasútvonal 296 kilométer hosszú.) Kétségtelen, hogy bármilyen fürgék voltak is a magyar, török és tatár lovasok: ekkora útat nem járhattak meg 4 nap alatt, ilyen nagy tömeggel. Sőt a 6 magyar mérföldnyi (50 km.) napi menetet is soknak találjuk, számításba véve a Pesttől—Bécsig már megtett fárasztó útat.

Bethlen különben maga is azt mondja, hogy a csapatokat nem szabad agyonhajszolni, mert: *„ha idő nap előtt elfárasztjuk őket, az szükségnek idején nem szolgálhatnak."* (Rákóczy Györgynek: Barátka, 1619 szept. 3. — *Bethlen pol. levelei:* 126. 127. l.)

lek vagy a kozákok megmozdulnának, azonnal üssön rajtuk s pusztítsa tűzzel-vassal Lengyelországot.

Itt most felbukkanhat az a kérdés is: vajjon a Porta képes lett volna-e arra, hogy olyan nagy hadat állítson talpra, amekkora az említett három (Galgóéval együtt négy) csoport megalakításához kellett?

Feltehetjük, hogy Bethlen jól tudta, mekkora zavarok dúltak csak kevéssel azelőtt is, a Török-birodalomban. Nem valószínű tehát, hogy ő maga is komolyan vette volna ezeket a túlzott számokat. Inkább azt gondolhatjuk, hogy lehetetlent kívánt, a lehető elérhetése végett. Egyúttal pedig alkalmasint figyelmeztetni akarta a Portát arra, hogy holmi apró-cseprő haddal nem lehet II. Ferdinánd ellen döntő sikert kivívni.

Mint látjuk, Bethlen a harcteret rögtön át akarja az ellenség földjére tenni, ami az elszegényedett s annyiszor elpusztított Magyarország szempontjából is bizonyára üdvös gondolat.[10]

Talán mindenkinek feltűnik, hogy Bethlen az első csoportot — amely nyilván a legerősebb lett volna — a mellék-hadműveleti vonalra szánta. Mert hiszen világos, hogy a Német-birodalom ellen induló hadjárat fő-hadműveleti vonala nem Grácon, hanem csakis Bécsen át mehetett. Valóban így is lett volna, mert tulajdonképpen a Pestről Bécs felé nyomuló második csoportra várt a legfontosabb, de egyúttal legsúlyosabb feladat. Azt, természetesen, nem írhatta a nagyvezírnek Bethlen, hogy az ő parancsa alá rendelt haderő lesz a főserég, ellenben a szultán (vagy a nagyvezír) vezette első csoportra kevésbbé fontos feladat hárul. Itt tehát nem szabad szószerint értelmeznünk az írás szövegét. De így is világos, hogy az első csoportnak, a fő-hadműveleti cél érdekében az lett volna a rendeltetése, hogy hadseregének megosztására kényszerítse a császárt, aki ilyenformán nem védhette volna minden erejével Bécset.

Nagyjában a most vázolt csoportosítást tartja fenn Bethlen 1626-i — IV. Keresztély dán királlyal közölt — hadműveleti tervében is, de azzal a különbséggel, hogy — alkalmasint a protestáns ligától várt támogatás reményében — a mozgósítandó török haderőt mindössze 60.000 főre számítja.[11]

Bethlen a magyar katona természetének jobban megfelelő támadás feltétlen híve s így a kezdés, az initiativa, em-

[10] „Ez az ember nem szédeleg úgy az hadakozással, mint Báthory Gábor, nem is várja... ide bé birodalmára ellenségét, azt tartja, hogy melior miles in solo alieno, eleibe ballag" *(Péchy Simon* Daróczynak: 1616 jan. 20. — *Erdélyi Országgyűl. Emlékek:* VII. 39. l.)

[11] *Bethlen* a dán királynak: Gyulafehérvár, 1626 júl. 6. *(Tört. Tár:* 1881. évf. 106. l.)

Erről a hadműveleti tervről még lesz szó.

bere volt. A védelmet csak mint ideiglenes és a háború sorsát el nem döntő harcmódot fogta fel s csak kényszerűségből folyamodott hozzá.

Így például már 1616-ban is, amikor pedig nem ő, hanem Homonnay György lett volna a tulajdonképeni támadó fél, minden áron meg akarja előzni ellenségét. Ezért azt tervezte, hogy ha Homonnay Felsőmagyarországról elindul Erdély irányában, eléje megy, s gátat vet neki, még mielőtt a szorosan vett erdélyi területre tehetné a lábát.[12] Utasítja tehát Rhédey Ferenc váradi főkapitányt, hogy az ottani hadakkal az Ér mellé, Szalacshoz vonuljon. Bethlen maga Kolozsvárról Szilágysomlyón át Tasnádra akart az erdélyi sereggel szállani, kétségkívül azzal a szándékkal, hogy vagy ott, vagy Szalacs táján, Rhédeyhez csatlakozzék. Azt írja ugyanis, hogy: *„Attól igen óltalmazzuk magunkat, hogy szakadozva harczot neki derekason ne adjunk,* mint Brassónál Székel Mójses idejében történt a dolog."[13]

Nagyon helyes taktikai érzékre vall, hogy akkor akarta Homonnayt megtámadni, amikor ez az Ér széles mocsárvidékén átkel, vagy abból éppen kibontakozik. Homonnay itt körülbelül ugyanabba a helyzetbe került volna, amelybe az Eszékről—Baranyavárra vonuló török sereg juthatott volna 1526-ban, ha a magyar hadak kellő időben megtámadják.[14]

A hadak egyesítésével együtt jár az egy kézbe fogott vezetés is. Bethlen, egész katonai pályáján ezt az elvet vallotta, de nálánál hatalmasabb akadályok miatt — mint látni fogjuk — éppen II. Ferdinánd elleni háborúiban nem tudta teljesen megvalósítani Pedig már 1619 június 19-én ezt írja Rhédey Ferencnek: *„Amely hadnak bizonyos feje nincsen,*

---

[12] „Ha indulása lészen Homonnaynak, ide bé nem várom, hanem eleiben akarok ballagni Szakmár vármegyében." (Rhédey Ferencnek: Gyulafehérvár, 1616 jan. 19. — *Pol. lev.* 34. l.)

[13] Rhédey Ferencnek: Gyulafehérvár, 1616 május 9. (*U. o.* 54. l.)

[14] Bethlennek egy rendelkezését azonban nem értjük. Arra útasítja tudniillik Rhédeyt, hogy abban az esetben, ha Homonnay — Bethlent megelőzve — a Szamos völgyén Zsibóra tartana, a váradi főkapitány ne a Sebes-Kőrös völgyén át csatlakozzék a Kolozsvárnál gyülekező erdélyi hadakhoz, hanem *Belényesen át. (U. o.)*

Várad—Belényes—Kolozsvár akkora kerülőút s a Bihar-hegység főgerincén olyan nehéz az átkelés, hogy a Kis-Szamos, majd az Almás völgyén előnyomuló Homonnay, Kolozsvár táján sokkal megelőzhette a havasokon nagy üggyel-bajjal átvergődő Rhédeyt. Bethlennek ez az útasítása annál is kevésbbé érthető, mert ugyanebben a levélben azt is megparancsolja, hogy Rhédey 4—5 ágyút s kellő mennyiségű lövőszert is vigyen magával. Már pedig ismerve a Biharhegység most is úttalan voltát, világos, hogy az akkori nehézkes ágyúkat nem lehetett volna a Fekete-Kőrözs völgyéből, a főgerincen át, a Meleg-Szamos völgyébe juttatni.

Összehasonlításképpen megemlítjük, hogy Thököly 1690-i híres havasi átkelése is ágyúk nélkül történt.

hanem sok igazgatókból áll, gyakran megtörtént, hogy nem jól succedált az dolog."[15]

Ha hadjáratainak történetét vizsgáljuk s azonkívül idevágó intézkedéseit is olvassuk, talán az a gondolatunk támadhat, hogy Bethlen nagyon is óvatos volt és kevesebbet merészelt, mint amennyit a siker érdekében kockáztatnia kellett volna. Látszólag inkább visszatartotta alvezéreit is az elszántabb fellépéstől, ahelyett, hogy arra ösztönözte volna őket. Ime, például, az a tanítása, amelyet 1619 december 3-án Rákóczy Györgynek írt, akit — mint tudjuk — megvert Homonnay:

„Bizony édes öcsém, kévántatott volna az jó tanácsi szintén akkor Kgld körül, mert nem hogy oly kevesen, ha csak annyian voltatok, kellett volna az ellenséggel megharczolni, de ha egyenlő lött volna Kd hada velek, még úgy sem kellett volna egy vakmerő szerencsére s egy órára az hadat harcznak elő vinni: *az okos hadviselő emberek az harczot sok okokból mind addig kerülik valamig egyéb lehet benne, először minden külső stratagemakkal szoktak élni és az harczot utolsó szükségre mikor egyéb nem lehet benne, szoktak hadni.*"[16]

Ez az útasítás, mintha már a Montecuccoli hatása alatt nálunk is kifejlett „methodizmus" előfutárja lett volna. Mindjárt meglátjuk, hogy nem volt az. Addig se feledjük, hogy Rákóczy György, akinek ez a lecke szólott, még nagyon fiatal és tapasztalatlan ember volt, akit a további hirtelenkedéstől és meggondolatlan vakmerőségtől akart visszatartani, a már megtörtént véres kudarc után.

Volt ugyanis Bethlennek egy, a háború lélektanának alapos ismeretére valló axiomája az első győzelemről, amely így szól: „*az első szerentsét mindenkor úgy kell őrzeni embernek, mint az szeme fényét, mert ha az első szerencse nem szolgál az embernek, azontúl meg szoktak félemleni és másodszor nehezebben vihetni elől őket.*"[17]

Nagy igazság, amelyet azóta is sokszor elfeledtek a hadvezérek: pedig tapasztalásból tudhatták, milyen bénító, sőt

---

[15] *Polit. levelei:* 63. l.

Zrinyi: „Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet; mindjárt romlik az a had, az hol kettő vagyon, az irigység nem engedi nekik egyetérteni, az észnek különbsége nem hagy egyet parancsolni." *(Vitéz hadnagy.* II.)

[16] *Pol. levelei:* 159. l.

„Bethlen Gábor is nem harczczal, hanem más hadi mesterséggel vehette ki a német keziből a békességet. Bizony úgy, de nem szaladott örökké, hanem okoson, vigyázván az alkalmatosságra, a német armada eleiben megyen vala." *(Szádeczky:* Cserei történetbölcseleti műve. — *Tört. Tár:* 1906. évf. 519. l.)

[17] *Pol. levelei:* 159., 160.l.

akárhányszor bomlasztó erkölcsi hatása van annak, ha az ellenséggel való első találkozásunk teljes balsikerrel végződik. Ezért mondja Bethlen, hogy ha nincs elég reményünk ahhoz, hogy első harcunk diadalmas legyen, térjünk ki ügyesen előle. Ebből azonban korántse következik az, hogy a hadvezér ölbetett kézzel várja a jószerencsét; hanem ha döntő csatára nem kedvező is az alkalom, igyekezzék az ellenségnek valami más úton-módon, de szakadatlanul, kárt okozni. „Csaták által szüntelen éjjel-nappal fárassza, fogyassa, quartirokban ha lehet éczaka veresse fel, egy két falunak megégetésével nem gondolhat ember, gyújtsátok nyakában mindenünnet, ha pedig valamely fele az ellenség megindul, kegyelmed is induljon a nyomában, de erős helyben igyekezzen mindenkor az hadat szállítani."[18]

Arra az esetre, ha az erősebb ellenség elől nem lehet harc nélkül kitérni — bármennyire nem barátja is az „állásharc"-nak — azt ajánlja Bethlen, hogy erős sáncot vessünk és először ebből az erősségből adjunk harcot neki: kivált akkor, ha valami szűk és nehezen megkerülhető hegyiátjáróban állíthatjuk meg a támadót.[19]

Visszavonulásra kerülvén a sor, a vezér jól vigyázzon, hogy futássá és felbomlássá ne fajuljon a dolog. A hátrálás tehát lassan és szigorú rendben induljon meg, erős utóvéd fedezete alatt, amelyet naponta fel kell váltani.[20]

Meg kell jegyeznünk, hogy Bethlen felfogása szerint a portyázó harc, úgyszintén a várharc is, mindenkor csak kisegítő eszköz, amelyet eszerint nem is szabad célul kitűznünk, a nyílt mezőben vívott nagy háború rovására. Ezért írja Thurzó Imrének 1619 október 13-án: *„Valahol ellenségünket hallhatjuk és találhatjuk, egyenesen reájok kelletik mennünk, mert valameddig mezőn való harcz által dolgunk el nem válik, heában való dolog várak alatt tekergésünk."*[21]

Ebből — a Rákóczynak szóló útasítással szemben — világosan kitűnik, hogy a háború sorsa, Bethlen elgondolása szerint, csak nyílt harcban dűlhet el. Nem mond ennek ellen

---

[18] *U. o.*

Zrinyi: „Az ki nem elegendő, hogy az ellenséggel harczoljon.. ne álljon szembe vele, hanem apró csatákkal ne hagyjon nyugodni, csípdesse a szélét, ha megyen a hátulját, ne hagyjon élést neki vinni." *(Vitéz hadnagy.* II.)

[19] *Pol. levelei:* i. h.

[20] *Bethlen* Thurzó Imrének: Nagyszombat, 1621 jan. 28. *(Pol. levelei:* 230. l.)

[21] *U. o.* 141. 142. l.

Zrinyi: „Az várakat, erősségeket, melyeket ellenség országában nyersz, jól megfontold, ha hasznos-e megtartani avagy nem, szükséges-e neked, avagy akadályos: vess jó számot, árt-e avagy használ ha kezedben van." *(Vitéz hadnagy.* II.)

az előbb vázolt 1623-i hadműveleti tervnek az a része se, amelyben az ő vezetése alatt álló seregnek Bécs elfoglalását tűzi ki feladatául: mert Bécs nem csak vár, hanem főváros is volt, amelynek elvesztése nagy erkölcsi hatással lett volna II. Ferdinándra és vezéreire egyaránt.

Bethlen általában csak annyiban tulajdonít a váraknak nagyobb fontosságot, amennyiben azok az ő hadműveleti alapját biztosíthatták: főként abban az esetben, ha valami ok miatt, az óhajtott támadás helyett védelemre szorulna.

Az a lehetőség, hogy Homonnay őt megelőzheti, volt az oka annak, hogy 1616 és 1618 között annyira siettette a váradi várnak a bástyarendszer szerint való, még 1569-ben megkezdődött, de abba is maradt átépítését. „Mert ha Várad nem lészen, Szent Jób és a többi sem lészen uram: őrízzük Váradot, mert úgy maradhat Kegyelmed is szép keresett javaiban, s mi is Erdélyben."[22]

Bethlen jól tudta, hogy mindenféle apró-cseprő váracska ostromával vesződve, elvész a harc fő éltető eleme, a mozgás. Az akkori lassú tűzérség képtelen volt arra, hogy a másik két fegyvernemmel lépést tartson; már pedig ágyú nélkül még gyöngébb várakkal se lehetett egyhamar boldogulni.

Az annyira szükséges és egyedül sorsdöntő nyílt harc sikerének azonban az az első feltétele, hogy az ellenségről megbízható, részletes híreket kapjunk. A hírszerzésnek tehát kezdettől fogva jól kell működnie s nem szabad megtörténnie annak, hogy a vezér csak 5—6 órával a harc előtt halljon meg valamit ellenfeléről.[23] Azonban a kapott jelentéseket mindenkor rostáljuk meg gondosan s ne higyjünk vakon akármiféle kósza hírnek.[24]

Hogy az ellenség nagy vagy kicsiny haddal közeledik-e, azt abból is megtudhatjuk, hogy van-e vele ágyú vagy nincs, mert: „ha lövő szerszám[25] nem leszen véllek, el kell hinni, hogy nem derekason vagyon jelen, mert ők annélkül nem járnak."[26]

Bethlen, bárha az ő idejében is fennállott a nemes insurrectio, a portális katonaság és a székelyek hadiszolgálatának

---

[22] *Bethlen* Rhédey Ferencnek: Déva, 1616 szept. 17. *(Pol. levelei:* 82. l.) V. ö. még u. o. 78., 79., 94—96., 99., 100., 101. l., továbbá: *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VII. 484. l.

[23] *Pol. levelei:* 35., 58., 159., 160., 230. l.

Zrinyi a hírszerző szolgálatról: *„ez rúdja a vitézség szekerének,* ez nélkül botlik és akad és nem jár egyiránt." (*Vitéz hadnagy.* II.)

[24] *Pol. levelei:* 141., 142. l.

Zrinyi: „Sokszor megcsalatkozik az, ki első hírre mindjárt resolválja magát; mert az első hírek mindenkor rettenetesek és igen távul járnak az igazságtul." (*Vitéz hadnagy.* III.)

[25] Honvédnyelven: löveg.

[26] *Pol. levelei:* 230. l.

intézménye nagyobbára zsoldos hadsereggel vívta II. Ferdinánd ellen indított háborúit. Számított ugyan, kivált eleinte, a főurak és a nemesség csatlakozására is, de később már nem valami nagyon bízott bennük, amit az elkövetkezett események kézzelfoghatóan igazoltak is.[27]

A rendesen fizetett zsoldos hadakat inkább ráncba tudta szedni, mint az ímmel-ámmal kiálló s minden kínálkozó alkalommal el is párolgó felkelőket, akik a katonai fegyelmet bizony alig-alig ismerték s nem is igen akarták magukat annak alávetni. Már pedig Bethlen nagyon jól érezte és tudta, hogy zabolátlan, engedetlen néppel semmiféle nagyobb hadivállalathoz nem foghat.[28] Igyekezett is minden lehető úton-módon megalapozni és fenn is tartani a szigorú fegyelmet. Megkívánta, hogy a tisztek és altisztek „magok személyében is jámbor igaz életet igyekezzenek viselni." Fogják rövid pórázra az alájuk rendelteket: gyilkosságtól, paráznaságtól, prédálástól, vérontástól és káromkodástól tartsák vissza őket s az ilyen vétkeket és kihágásokat ne hagyják megtorlatlanul.[29] Szabályozza a csapatok és szekerek járását, a táborbaszállás rendjét és módját stb. stb.[30] Egy szóval jól fegyelmezett hadat kíván, amelynek ilyen voltát már megjelenése is elárulja. De fáradozásának nem volt teljes sikere, mert a fegyelem terén mindvégig nagyon sok volt a kívánnivaló. Különösen sok baja volt a hivatásuk magaslatán nem álló tisztekkel, akik rossz példaadásukkal csak rontották az alá-

---

[27] „... én mellém eddig egy úr, egy nemes ember nem jött, hanem csak az erdélyi haddal vagyok." *(Bethlen* Rákóczy Györgynek: Bajmóc, 1619 okt. 6. — *Pol. lev.* 140. l.)

„... eddig ez egyet látom benne, hogy itt is a hol leginkább ő kglmek szolgálatja kévántatott volna, megfogyatkozának hazájoknak, itt is nincsenek, ott is nincsenek, csak terengetik őket alá s fel; azt nem mondhatja az nemes ország, hogy ezen hadakkal, sem pénzbeli segítségekkel engemet segítettek volna." *(Bethlen* Thurzó Imrének: Pozsony, 1619 okt. 30. — *Pol. lev.* 147., 148. l.)

„... az ország statusaihoz semmit nem kell bízni, ezeknek az hadakozáshoz semmi kedvek nincsen, contribuálni sem akarnak és ha felettébb erőltetni kezdi őket az ember, félő, hogy mind oda adott hitünket az nemesség falban ne rontsa és kedvünk ellen is megbékélnek." *(Bethlen* Thurzó Imrének: Kassa, 1620 ápr. 15. — *Pol. lev.* 196—200. l.)

„Semmi szükségem az gaz hadra nincsen: istennek hála vagyon s leszen elegendő hadam nekem s talám igen sok is leszen, ha arra kél az dolog, tudom azt, hogy az melyebet bottal űznek az nyúl után, meg nem fogja." *(Bethlen* Károlyi Mihálynak: Kolozsvár, 1623 aug. 16. — *Pol. lev.* 384. l.)

[28] *Zrinyi:* „Ha tudnám, hogy a sereg amelynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot vennék kezembe és disznót mennék őrizni: mert engedetlen néppel az ember nem csak életét, de még tisztességét is elveszti." (*Vitéz hadnagy.* II.)

[29] *Bethlen levelezése:* 55. és k. ll.

[30] *U. o.*

juk rendeltek anélkül is gyönge lábon állott fegyelmét. Áruló is akadt elég, amint már az az ilyen hirtelen összeszedett s kellően meg se válogatható vegyes hadnál lenni szokott.[31]

Bármennyire szeretnénk is Bethlen hadszervező munkájáról részletesen szólani s az egyes fegyvernemek, továbbá azokon belül az egyes csapattestek tagozását behatóan tárgyalni: le kell mondanunk róla, mert ezekre a kétségkívül nagyon érdekes és fontos kérdésekre vonatkozóan, nincsenek megbízható adataink. Tapogatózásra, feltevésekre volnánk útalva, ha ezeknek a homályos részleteknek tárgyalásába bocsátkoznánk.

Azt tudjuk, hogy hadrakelt seregét lovasságból, gyalogságból, tűzérségből és szekerészetből[32] állította össze; de például azt, hogy volt-e hadseregében valami műszaki csapatnak nevezhető alakulás, már nem mondhatjuk meg.

A főfegyvernem, annak a kornak megfelelően, a lovasság volt, miért is annak vezetését, kezdettől fogva, magának tartotta fenn Bethlen.[33]

Azonban a német hadakkal vívott harcai nyomán, mindegyre erősödött benne az a meggyőződés, hogy a gyalogság napról-napra nyer fontosságában, kivált olyan ellenféllel szemben, amely nem várja be nyílt mezőn a támadást, hanem a földbe ássa magát.[34] De már 1619 előtt is nagy gondot for-

---

[31] „... legnehezebb ez, hogy a mi kevesen maradott is az magyar nemzet az árultatás közülök ki nem fogy .... az árultatás lévén első és nagyobb pestise hazánk veszedelmének, azután az szolgáló nép között való rettenetes istentelenség, szófogadatlanság és mezítelen fegyvertelenség, nehéz' ilyen néppel, ennyi árulók között, országot oltalmazni." (*Bethlen* Thurzó Imrének: Nagyszombat, 1621 jan. 29. — *Pol. lev.* 231., 232. l.)

„... az hadak nem egyébre, hanem prédára és hópénzek kiáltására jók, kinek egyéb nem oka, hanem az hadnagyok és kapitányok, mert ha azok akarnák, bizony birhatnának vélek, nem tudom én meggondolni soha, miért cselekedik ezt a nagy embertelenséget, lám mindeu nyereség övék, torkig ülnek az prédában, eltöltöztenek s mégis egy-két hetet várni nem akarnak." (*Bethlen* Thurzó Imrének: Nagyszombat, 1621 febr. 16. — *Pol. lev.* 236. l.)

Zrinyi: „Ugy vagyon, abbul is egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink" (*Török afium ellen való orvosság*).

Tisztviselő, Zrinyinél, annyi mint tiszt.

[32] Honvédnyelven: vonat (Train).

[33] „Lovas seregünknek járását és szolgáltatásokat magunk igazgatjuk." (*Bethlen levelezése:* 55. l.)

[34] „... ha sok százezer lovas vagyon is egy hadban, de ha gyalogja nincsen, kevés dolgot vihet véghez ember, szoros helyeken és várak alatt kopiával, nyíllal az mostani üdőben, mikor az ellenség sáncban ássa magát, keveset árthatni nekik." (*Bethlen* a nagyvezirnek a békekötés okairól, 1622 elején. — *Török-magyarkori államokmánytár:* I. 363. l.)

Zrinyi: „... ha gyalogot találsz, az mely csak egy kevéssé is be-

dít a gyalogságra, amelynek nem csak számát, hanem minőségét is fokozni igyekszik.[35]

Hogy a lovasság és a gyalogság miként volt csapattestekre osztva, arról nem sokat tudunk. Nagyon valószínű, hogy — mint Takáts Sándor is írja[36] — akkoriban már Erdélyben is általános volt az 500 főből álló taktikai egység, amelynek a lovasoknál főkapitányság, a gyalogoknál rendszerint (de nem mindig) fővajdaság volt a neve. Találunk határozott adatot reá, hogy Bethlen hadában is — legalább papiroson — 500 főből állott egy-egy csapattest.

A fejedelem azt írja ugyanis — gyalogok fogadása tárgyában — Thurzó Szaniszlónak, 1620 március 20-án, hogy: *„Ötszáz, nem több, legyen egy kapitányság alatt."* Azután pedig azt olvassuk, hogy az 1626 szeptember 30-án vívott drégelypalánki ütközetben Egri István és Böjti István lovasezrede 500—500 főből állott.[37]

Nem hihető, hogy ez csupán erre a két esetre szólott volna. De az is feltehető, hogy a gyakorlatban — bizonyára kényszerűségből — felfelé is, lefelé is, minduntalan változott ez az alapszám s így a kapitányságok és vajdaságok szerint felsorolt csapattestek valóságos állományát ennek a kulcsnak alapján se tudjuk meghatározni.[38] Annál is kevésbbé, mert — mint Bethlen egyik leveléből kitűnik — az egy csapattestbe tartozó „zászlók" (alosztályok) száma — például 1621-ben — 3 és 7 között ingadozott, holott rendes körülmények között 10 zászló alkotott volna egy fővajdaságot, vagy

---

sáncolja magát, mit csinálsz neki a lovassal? Avagy ha csak pikája is lészen és rendben áll, mint az tüskés borz, miképen ártasz neki? mert ha te akarnád is, a lovat nem hajthatod az olyan rettenetes sűrű seregnek és inkább fog félni a te lovad attul, hogysem az te sarkantyúdtól." (*Vitéz hadnagy.* III. Centuriák.)

[35] „Az gyalogot is valóban megválassza Kegyelmed ... *oláh ne legyen, hanem magyar és köntösös.*" (*Bethlen* Rhédey Ferencnek; Gyulafehérvár, 1617 aug. 1. — *Pol. lev.* 89. l.)

„(A gyalogok) ne paraszt emberek, de puskához értők s szolgálatra elégségesek legyenek, kik hadakban exerceálták magokat." (*Erdélyi Országgyűl. Eml.* VIII. 160. l.)

[36] *A magyar gyalogság megalakulása.* (69. és k. ll.)

[37] *Pol. levelei:* 185. l.

Bethlen Illésházy Gáspárnak: Szécsény, 1626 okt. 8. (*Magyar Tört. Tár.:* XXVII. 97. 98. l. — Kiadta: *Szádeczky Lajos.*)

Kemény János: Önéletleírása. 93. l.

[38] Az elnevezésben is mutatkozik ingadozás, mert maga Bethlen is, hol „kapitányság"-nak, hol „sereg"-nek mondja a lovas és gyalog csapattesteket:

„Lovas *seregünk* 72., (*Tört. Tár:* 1879. évf. 214. l.) —

„... én ma szállottam ide rimaszécsi mezőre 22 kopjás *sereggel*" (*U. o.* 206. l.)

„... ma is 20 *seregünk* vélle harczolt" (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 33. l.)

főkapitányságot.[39] Különben a „kapitány" szó se egyértelmű mindig a csapattest-parancsnok fogalmával, mert például Horváth István, 1621 július havában, 2300 lovasnak volt a „kapitánya."[40]

Nem tudjuk azt se, hogy Bethlen szándéka szerint, mi lett volna a lovasság és a gyalogság arányszáma, csak azt látjuk, hogy gyalogságát állandóan keveselte s ennélfogva minden áron szaporítani is akarta.[41] Így tehát azok az adatok, amelyek a két fegyvernem állományát feltüntetik, nem árulják el azt, hogy Bethlen milyen arányban akarta növelni gyaloghadát a lovassal szemben.[42]

Már említettük az előbb, hogy a gyaloghad minőségét is javítani igyekezett. Ugyanez a lovasságra is vonatkozik, amelynek felfogadása alkalmával, már 1616 január 9-én elrendelte, hogy: *„ne valami bocskoros jobbágyokat ültessenek fel, hanem szolgálatra való embereket, azok szerszámosok és fejenkint kopjások legyenek."*[43] Majd egy 1620 augusztus 30-án kelt, útasításban azt olvassuk, hogy minden lovasnak „jó lova, sisakja, páncélja, fegyverdereka, huszár nyerge, lánczos féke,[44] kopjája, hegyes tőri vagy pallosa" legyen.[45]

Bethlen kezdettől fogva mindvégig arra törekedett, hogy egész lovassága kopjás legyen[46] s ezt a szándékát — a lovas hajdúkat kivéve — meg is valósította.[47] De ez a lovashad,

---

[39] *Tört. Tár:* 1879. évf. 206. l.

[40] *Tört. Tár:* 1879. évf. 209., 210. l.

[41] „... annyira szűk itt az gyalog, hogy még magunk számára is, az mennit magunk kévántunk volna, nem fogadhattanak." (*Bethlen* Illésházy Gáspárnak: Gönc, 1621 jun. 21. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 37. l.)

[42] Ime, néhány adat a lovasság és gyalogság rövid időközökben is ingadozó állományáról:

1620 márc. 23.: 12.700 lovas, 7700 gyalog (*Török-magyarkori államokmánytár:* I. 305. l.)

1621 febr. 6.: 14.000 lovas, 6000 gyalog (*Bethlen pol. levelei:* 245. l.)

1621 márc. 20.: 17.000 lovas, 4000 gyalog (*Mikó:* Erdélyi tört. adatok: II. 389., 390. l.)

1621 május 21.: 9000 lovas, 9000 gyalog (*Bethlen pol. lev.* 293. l.)

1626 szept. 13.: 13.000 lovas, 7000 gyalog (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 92. l.)

1626 okt. 22.: 30.000 lovas, 15.000 gyalog (*U. o.* 101. l.)

[43] *Török-magyarkori államokmánytár:* I. 143. l.

[44] Feszítő zabla.

[45] *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VII. 346. l.

[46] *Bethlen levelezése:* 55. és k. l.

[47] Például 1620 márc. 23-án 9700 kopjása és 3000 főnyi lovashajdúja (*Török-magyarkori államokmánytár:* I. 305. l.); 1621 május 21-én 7000 kopjása és 2000 lovas hajdúja volt. (*Pol. lev.* 293. l.)

Itt merőben eltér Bethlen Zrinyitől, aki a kopját egészen ki akarta a lovasságból küszöbölni, mondván, hogy: *„kopja a lovas kezében semmirekellő."* (*Tábori kis tracta.*)

nehéznek látszó fegyvere ellenére se a nehéz, hanem a könnyű lovasság kategóriájába tartozott s mint annyi példa mutatja, eléggé fürge is volt.

Minthogy Bethlennek sohase volt elég gyalogja, arról is hallunk, hogy a lovasságot — lováról leszállítva — gyalogharcra akarta felhasználni. Erről az esetről később még szólunk. A gyalogság fegyverzetét is pontosan meghatározta a fejedelem s ebből tudjuk, hogy minden gyalogos posztó köntössel, puskával, 100 lövésre való lövőszerrel, szablyával és szekercével volt ellátva.[48]

Bethlen Gábornak nem volt annak rendje és módja szerint megszervezett tűzérsége[49] s ez a fegyvernem — Olchváry szerint — alárendelt szerepet játszott hadseregében.[50] Természetes, hogy a XVII. század első negyedében nem lehet szó a tűzérség mai értelemben felfogott taktikai tagozásáról és alkalmazásáról: hiszen az ütegek, mint állandó összetételű taktikai egységek, mindenütt nagyon sokkal később alakultak meg.[51] Tűzértaktikáról pedig, Gusztáv Adolf fellépése előtt, alig beszélhetünk.

Nem állíthatjuk, hogy Bethlen fitymálta volna a tűzérséget; inkább csak azt mondhatjuk, hogy nem tulajdonított neki nagyobb fontosságot, mint amekkorát az akkori viszonyok között érdemelt.[51a] Annyi azonban bizonyos, hogy ágyúinak száma, az egész hadsereg állományához viszonyítva, valóban kevés volt. 1623-i hadműveleti tervében 1000 főre nem jut 1 ágyú,[52] de ezt inkább annak a körülménynek tudhatjuk be, hogy a magyarországi utak és hídak akkori állapota mellett, a különben is nehezen és lassan mozgó tűzér-

---

[48] *Török-magyarkori államokmánytár:* I. 143. l.
Erdélyi Országgyűl. Eml. VII. 346. l.

[49] *Iványi:* A tűzérség története Magyarországon. (*Hadtört. Közl* 1928. évf. 157. l.)

[50] „Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere." (*Hadtört. Közl.* 1888. évf. 606. l.)

[51] A cs. kir. tűzérezredek — békében — 1850-ig, századokra tagozódtak, amelyek, mozgósítás esetén, annyi üteget alakítottak, ahány kitelt belőlük.

[51a] *Zrinyi:* „Ha azt fogom mondani, hogy a lövőszerszámnak nincsen annyi haszna, mint híre és rettenetessége, talám megnevetnek az okos emberek és a régi hadviselők; de én azzal nem gondolok, megmondom az mint értem és érzem. Nem szólok a városok, várok és erősségek megvétele felől... de én *szólok csupán a mezőn való ütközésről, a melyek mikor szoktak lenni, az ágyukban vetik némelyek minden reménségeket, holott igen csalatkoznak abban.*" (*Vitéz hadnagy* III., Centuriák.)
Ez azt mutatja, hogy a tábori tűzérségnek Bethlen után egy emberöltővel se volt sorsdöntő szerepe.

[52] 33.000 főre 22 ágyú (*Török-magyarkori államokmánytár:* I. 368. 369. l.). 1626 szept. 13-án 20.000 főre 20 ágyú; szept. 19-én pedig 33.000 főre 68 ágyú esik (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 92. és 93. l.).
Abban az időben 1000 főre átlag 2 (kivételesen 3) ágyút számítottak.

ség szállítása temérdek bajt s — ha ökörrel vontatták — nagy késést is okozott. Ennélfogva vagy nem támogathatta kellő időben a másik két fegyvernemet, vagy pedig akadályozta azok gyorsabb haladását is.

Pedig Bethlen, minden nagyobb hadivállalatánál feltétlenül szükségesnek látta az ágyúkat. Thurzó Imrének írja 1619 október 13-án, hogy: „ha az lövő szerszám elmarad, anélkül igen fogyatkozottul és veszedelmesen lészen az dolog; *derék hadnak lövő szerszám nélkül járni nem jó.*"[53]

A legnagyobb nehézséget az ágyúk elé való hámoslovak, vagy ezek hiányában ökrök, összeszedése okozta. Ezeket a törvényhatóságoknak kellett volna a fejedelem rendelkezésére bocsátaniok. Csakhogy itt se ment símán a dolog, mert a lakosság, a hadak közeledtének hírére, minden igavonó jószágát kicsapta a hegyek közé, hogy ne kelljen vele ágyút vontatnia.[54] Sokszor maguk a hatóságok is nagyon lanyhán jártak el, amit Bethlen elégszer rosszal és korhol is.[55]

Érdekes tudnunk, hogy Bethlen három különböző öblű ágyúfajtát lát a hadviseléshez szükségesnek. Ez is 1623-i hadműveleti tervéből világlik ki, ahol azt is olvashatjuk, hogy az egyes ágyúfajtákat minő arányban kívánja.

A szultán (vagy a nagyvezir) alatt álló főseregnél:

16—20-okás[56]	„öreg faltörő álgyú"	30 darab
10-okás	ágyú	30 darab
6-okás	falkony	30 darab

A Bethlen-vezette hadseregnél:

16-okás	„öreg álgyú"	6 darab
10-okás	ágyú	6 darab
6-okás	falkony	10 darab

Ebből azt látjuk, hogy a hadrakelt sereghez beosztandó ágyúknak az első adat szerint $\frac{1}{3}$, a második szerint pedig $\frac{2}{7}$ része, a nehéz tűzérség fajtájából való.

Az „apró taraczk"-tól se nyilt harcban, se erősségek alatt, nem vár Bethlen semmit, ellenben jónak látja, hogy egynehány darab mozsár is legyen a seregben.[57]

---

[53] *Pol. levelei:* 141., 142. l. (Erdélyből 20 ágyút hozott Bethlen).

[54] *U. o.*

Magyar Tört. Tár: XXVII. 31. l.

[55] Érdekes az a levél, amelyet Bethlen, ilyen tárgyban, Palatics János szepesi kamarai tanácsoshoz intéz. (Gönc, 1621 jún. 21.):

„Palatics uram, azt tudod te, hogy játék az hadakozás? 120 ökröt nem akarsz találtatni Szendrőig, mi? nem tréfa ez, ország-dolgában, megmaradásában járó dolog; én azt adom tanácsul, meg legyen; engemet csötörtökön délig Szendrőben érjenek az 3 álgyúval, mert bizony nem leszen jól az dolog." *(Pol. lev.* 339. l.).

[56] Egy „oka" (vagyis török font) annyi mint 1.281 kilogramm. 44 oka = 1 török mázsa.

[57] *Török-magyarkori államokmánytár:* I. 368., 369. l.

Egy nagy hadjáratra ágyúnkint 300 lövésre való lövőszert számít,[58] ami az akkori viszonyokhoz képest, igen nagy dotatio s már magábanvéve is megcáfolja azt a feltevést, hogy Bethlen nem méltányolta a tűzérséget érdeme szerint.

Természetes, hogy ekkora mennyiségű lövőszer szállításához temérdek szekér kellett. De nagy volt a mai értelemben vett szekerészcsapat állománya, a lövőszeres szekereken, azok személyzetén és igavonó lovain, vagy ökrein kívül is. Igy például az 1623 július 23-i hadfelkelési parancs szerint, 20—20 lovasra, úgyszintén 20—20 gyalogosra is, egy-egy éléssel megrakott hatökrös szekér jut.[59] 1626-ban a 20.000 főnyi seregnek közel 2000 szekere volt, vagyis csaknem 10—10 emberre jutott egy-egy szekér. Ebben a számban, természetesen benne vanak a lövőszeres szekerek is.[60] Ilyen óriási szekértömeg vezetéséhez és rendben tartásához embernyi-ember kellett. Ezért már 1616-ban is jelöl ki Bethlen szekerészparancsnokot (mint ő írja: „látó és igazgató mestert") Szalai Farkas személyében.[61] Kétségtelen, hogy ez a fontos állás II. Ferdinand ellen viselt háborúiban se maradt betöltetlenül.

*

Töredékesek, hiányosak azok az adatok, amelyek Bethlen hadvezető és hadszervező képességének megbírálására szolgálhatnak, de hézagos voltuk mellett is eléggé rávilágítanak a fejedelem katonai tudására és minden részletre kiterjedő, szinte aprólékos gondoskodására.

De kitűnik nagyszámú leveléből az is, hogy tulajdonképpen mások helyett is ő gondolkozott s hogy nagyon gyakran mások dolgát is ő végezte. Ez azt mutatja, hogy kevés olyan embere volt, akinek katonai tudása, megbízhatósága és tapasztalata, elérte a megkívánható mértéket, akit tehát, önállóan is, nyugodt lélekkel alkalmazhatott volna. Ez is egyike azoknak az okoknak, amelyek miatt 1619 és 1626 közti háborúinak nem volt teljes katonai sikere.

Ennek előrebocsátása után lássuk most már: hogyan és milyen mértékben sikerült imént vázolt hadtudományi és hadvezéri elveit a gyakorlatban megvalósítania: mit tudott fegyverrel kivívni és mit nem? Csakis ezt kívánjuk megvilágítani; nem akarjuk tehát se valamennyi hadieseményt felsorolni és boncolgatni se a béketárgyalások menetét és eredményét ismetetni.

---

[58] *U. o.*

[59] *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VIII. 160. l.

[60] *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 92. l. — 2000 parasztszekér, ha egyenlő arányban állott két-, négy- és hatfogatúakból, legalább is 32.000 lépés (azaz 24 kilométer) hosszú menetoszlopot alkotott.

[61] *Bethlen levelezése:* 55. és k. ll.

II.

1619—1621.

„Mikoron a magyar nemzetnek nyomorult sorsán gondolkodnám, igaz religiónknak láb alá tapodtatására való gonosz intentumokat mikoron sok felől igen bizonyosan hallanék, igazán mondom, hogy meggyőzött sokképen nemzetemhez való igaz affectusom, az nagy istennek igaz tiszteletihez való nagy zelusom, és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztessége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak, értvén ezen dolgokhoz kgdnek főképpen több keresztyén atyánkfiaival együtt nagy indulatját, akaratját.

Mindazoltától fogva is azért nem aludtam el dolgaimat, haszontalanul időmet nem töltöttem, noha azt ítélhették volna az emberek magam viseléséhez képpest. Mert ilyen nagy dolognak derekas fundamentumot akartam vetni, olyat, melylyel az egész magyar nemzet élhessen minden szükségnek idején bátorsággal."

Így szól Behlen Gábornak Rákóczy Györgyhöz 1619 aug. 18-án írott levele,[62] amelyben a háború megindítását közli.

Hogy tehát most az I. fejezetben kitűzött feladatunkat megoldhassuk, vizsgáljuk meg legelőször is azt, hogy Bethlen miként ítélte meg a mondott napon a helyzetet s miben látta azt a „derekas fundamentumot", amelyre haditervét építette? Később majd azt is látni fogjuk, hogy az a valószínűségszámítás, amelyen minden ilyen terv alapul, mennyiben csalta meg őt.

A háború diplomatiai előkészítéséről lesz tehát szó, amelynek — mint azt a közelmultban is siralmasan tapasztalhattuk — az előnyös vagy hátrányos kezdőhelyzet kialakulásában igen nagy szerep jut.

Már előbb is hangoztattuk, hogy Bethlen a maga országának haderejét nem látta elégségesnek arra, hogy azzal a császárt megtámadja, mert akkora sereget, amekkora II. Ferdinánd teljes lebírásához kellett volna, Erdély a hozzácsatolt részekkel együtt se tudott talpraállítani.

---

[62] *Bethlen pol. levelei*: 119. l.

Bethlen 1619—1621-i háborújának *katonai* történetét *Olchváry Ödön* írta meg, lelkiismeretes pontossággal. (*Hadtört. Közl.* 1890. évf. 333—360. és 528—562. l.) Ugyanennek a háborúnak rövidrefogott, de nem hibátlan, összefoglalása, *Rónai-Horváth Jenő* „Magyar Hadikrónika" című könyvében található. (II. 173—181. l.)

Bethlen háborúinak részletes leírása olvasható továbbá *Angyal Dávidnak* „Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig" c. művében. (*Szilágyi:* A magyar nemzet története. VI.). Ugyanezeket a háborúkat röviden, de helyesen foglalja össze s egyúttal Bethlent, mint katonát, jól jellemzi *Szekfű Gyula*, „Bethlen Gábor" című művében.

A támadás sikerének az volt tehát a legfőbb feltétele, hogy a császár ellenfelei — mint hozzánk legközelebbiek, elsősorban a csehek — II. Ferdinánd hadierejét annyira ellensúlyozzák, hogy Bethlen már csak mint súlytöbbletet dobja a mérlegre a maga seregét.

De attól is függött a siker, hogy Bethlen megnyerje és mindvégig biztosítsa a Porta hozzájárulását, mert enélkül nyaktörő kísérlet lett volna bármiféle hadivállalatba fognia.

Mint az említett levél többi részei tanusítják, Bethlen úgy volt meggyőződve, hogy a török, ha nem is aktiv támogatással, de legalább passiv jóakarattal áll majd az ő pártján.

Ez volt tehát az első fundamentum. A második a csehekkel való megegyezés volt, ami — legalább papiroson — teljesen a fejedelem szájaíze szerint jött létre. A csehek — mint Bethlen írja — „semmiben az magyar nemzettől különbözni nem akarnak, örömest együtt élnek halnak véllek, sőt arra ígérik magokat levelekben, hogy valakit az magyar nemzet királyának választ, ők is azt eligálják magoknak és így egy főtől akarnak függeni."

Hír szerint a magyar főurak közül a Thurzók, Batthyányak, Nádasdyak és Révayak máris megegyeztek a csehekkel, akikkel még „az angliai, dániai királyok, az palatinus Reni, az saxoniai, brandenburgi elector fejedelmek, Mauritius herceg Flandriából, az velencések és az imperiombeli 72 szabad városok mind confoederáltak — — — ígértek segítséget nekik, igaz igyekben velek élni halni akarnak."

Valóban, ha ilyen volt a helyzet, akkor Bethlen bátran odadobhatta a császárnak a keztyűt. De nem így volt. Ugy látszik, a fejedelem akkor még nem csalódott eleget; bízott az adott szó szentségében és jobban hitt a nagyhangú, de beváltásukkor rendesen összezsugorodó ígéreteknek, mint kellett volna.

Azonban ezen az optimizmuson kívül, volt a dolognak még egy másik, semmiképen ki nem küszöbölhető rossz oldala is: a hosszú hadműveleti vonal. A csehek Pozsonyt jelölték ki t. i. az egyesülés helyéül;[63] Bethlen hadainak gyülekezőhelye Gyulafehérvár és Kolozsvár, az első hadműveleti tárgy pedig Bécs volt.

A legrövidebb hadműveleti vonal Kolozsvárról Váradon Szolnokon és Pesten át vitt Bécsbe s a legegyenesebb irányban számítva is, 700 kilométer hosszú lehetett.[64] Ugyde ez az út a török hódoltság területén vitt volna át: már pedig arra

[63] *Bethlen pol. levelei:* i. h.

[64] Ehhez azonban még hozzá kell azt az útat adnunk, amelyet Bethlen csapatai, Erdély különféle tájairól Kolozsvárig már megjártak. A fejedelem írja, hogy „hadaim messzűnnet indultanak Moldava Havasalfölde határaitól." (*Pol. lev.* 126., 127. l.).

gondolni se lehetett, hogy a Porta Bethlen hadainak átvonulását megengedje. Másrészt pedig a fejedelemnek életbevágó érdeke volt az, hogy a felvidéket, mint közbenső hadműveleti alapot, hatalmába kerítse és katonailag megszervezze. Ez a két ok tehát nagy kitérésre s ezzel együtt a hadműveleti vonal megnyújtására kényszerítette Bethlent, akinek csapatai előtt — Kolozsvártól Bécsig — a kerülő nagyságához képest, 900—1000 kilométernyi út állott.

Tudjuk, hogy a hosszú hadműveleti vonal egymagábanvéve, harcok nélkül is, felemészti a hadsereg jókora részét s hogy a fogyatkozás nagysága nemcsak az út hosszúságától, hanem a csapatok minőségétől is függ. Bethlennek tehát számítania kellett arra, hogy az a haderő, amellyel megindul, az egyesülés helyén —vagyis Pozsonyban — nem állhat eredeti nagyságában rendelkezésére. Az a pótlás pedig, amelyre Felső-Magyarország csatlakozásával számíthatott, mind nagyság, mind minőség dolgában, előre meg nem határozható mennyiségszámba ment.

Végül mint legutolsó, de nem legkisebb aggasztó körülmény, a hadműveleti vonal bizonytalan volta is nagy szerepet játszott. Homonnay György, már néhány nappal Bethlen indulása előtt, hadat gyűjtött, amelyet azonban Lengyelországba űzött vissza Rákóczy György.[65] Most tehát az volt a nagy kérdés: vajjon a császár nem fogja-e Lengyelországot Homonnay netaláni újabb mozgalmának támogatására bírni? Ebben az esetben a Morvaországban, vagy Alsó-Ausztriában harcoló magyar sereg nagyon kellemetlen helyzetbe, sőt talán katasztrófába is juthatott. Minden azon fordult meg, hogy a császár befolyása mennyire érvényesül Lengyelországban, továbbá azon, hogy a török fékentartja-e Bethlen háta mögött a nagyravágyó és kétkulacsos Gratiano Gáspár moldvaországi vajdát?

Ennek a bizonytalan helyzetnek az volt a következménye, hogy a fejedelem, Homonnay újabb betörését megakadályozandó, kénytelen volt Rákóczy Györgyöt, elég nagyszámú haddal Zemplén-megyében hagyni, amivel — természetesen — gyöngítette a működő hadsereget.

Fölötte kétséges volt a cseh hadsereg sorsa is, amelynek fegyelme gyönge lábon állott s vezetésében se nyilvánult meg a kellő egység és tervszerűség.[66]

Ez az utóbbi körülmény különösen ösztönözte Bethlent, hogy igyekezzék minél hamarabb a csehekkel egyesülni, még mielőtt valami szerencsétlenség érné őket a harcmezőn. Az

[65] *Olchváry:* Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. (*Hadtört. Közl.* 1890. évf. 340. és 357. l.)

[66] *Kriegs-Chronik* Österreich-Ungarns: I. 13. l.

volt tehát a szándéka, hogy 1619 október 8-án vagy 10-én Pozsonyhoz vagy Nagyszombathoz száll s még október hó folyamán megtámadja és döntő csatára kényszeríti a császári sereget.[67] A terv kétségkívül jó volt, feltéve, hogy a hosszú és fárasztó menet után Pozsony-megyébe érkező sereg olyan állapotban lesz, hogy nyomban tovább is lehet indulni vele nyugat felé.

Bethlen azonban már szeptember 3-én panaszkodott, hogy hadai fáradtak, az igavonó jószág ágyú és szekér elől kidőlt stb. stb.[68] A felvidéken se volt előkészítve minden. Néhány hatalmas főúr csatlakozott ugyan hozzá, de a vármegyék húzódoztak a felüléstől. A fejedelem tehát alaposan csalódott abban a reményében, hogy Felső-Magyarország fegyverfogható elemei egy lábig tüstént mellé állanak s velük egyesülve, fennakadás nélkül tovább is mehet Pozsony felé.[69]

Így született meg az a szükségparancsolta megoldás, hogy Bethlen előreküldötte hadseregének legmozgékonyabb részét a csehek támogatására, Rhédey Ferenc váradi főkapitány vezetése alatt.[70]

Ime, máris nagy eltérés mutatkozik az eredeti tervtől: Bethlen hadának egyelőre csak egy része csatlakozik szövetségeséhez, amivel nemcsak a támogatás intenzív volta csökkent, de *odalett annak lehetősége is, hogy Bethlen már a kezdet-kezdetén magához ragadja az egyesült magyar-csehmorva sereg vezetését, ami pedig a várt sikernek egyik legmegbízhatóbb alapja lett volna.*

Hogy a további fejleményeket igazságosan ítélhessük

---

[67] *Bethlen* Thurzó Imrének: Kassa, 1619 szept. 12. *(Pol. lev.* 128., 129. l.)

[68] „...hadaim... csak immár is az nagy jövésben igen meghitvánkoztak" *(Bethlen* Rákóczy Györgynek: Barátka, 1619 szept. 3. — *Pol lev.* 126. 127. l.)

„Én uram minden szekereit hadamnak s magamnak elhagyom — — — mert ha kegyelmetek országul, vármegyénként rajtunk nem könyörül, az mi szekereink mind elmaradnak, úgy elfáradtak a barmok előllök; lövőszerszámaimat sem tudom mint elvitetni, ha mi lovakkal az vármegyék nem segítenek." (*Bethlen* Thurzó Imrének: Liptó-Szent-Miklós, 1619 okt. 3. — *U. o.* 141. 142. l.).

[69] Thurzó Imrét már szept. 21-én nógatja, hogy bírja valahára felülésre a vármegyéket, mert: „ha mi kegyelmekkel együtt minden állapotunkat életünkkel együtt kockára vetettük ő kgkért, azt kívánnám, hogy ő kgk is azt követnék, együtt sütnék az pecsenyét velünk." (*U. o.* 133. 134. l.).

Még okt. 30-án is ezt írja Rákóczy Györgynek: „itt is ez óráig egy vármegye én mellém nem jött." (*U. o.* 147. 148. l.).

[70] „válogatott négyezer fizetett emberrel" *(Bethlen* Thurzó Imrének: Sárospatak, 1619 szept. 18. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 5. l.) Ugyanakkor Gróf Thurnt is értesíti Rhédey küldetéséről. *(Gindely:* Okmánytár Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez. 22. l.).

Téves *Rónai-Horváth* állítása, mely szerint 12.000 főnyi sereggel járt volna Rhédey Bethlen előtt. *(Magyar Hadikrónika:* II. 176. l.)

meg, lássuk egy kissé részletesebben a hadjárat elején beállott helyzetet.

1619 elején a hadműveletekre többhónapos szünet következett, amelyet az ellenfelek — a császár és a csehek — alkudozásokra és haderejük szaporítására fordítottak. A pótlás, különösen a cseheknél volt nagyon sürgős, mert — úgy mondják — néhány hét alatt 8000 embert ragadtak el közülök a különféle járványos betegségek.

Március 20-án meghalt (II.) Mátyás császár és király s II. Ferdinand lépett a trónra. A Cseh- és Morvaországban harcoló császári hadak parancsnoka, Gróf Buquoy Bonaventura, miután Németalföldről segítőcsapatokat kapott, június elején támadásba fogott. Június 10-én 5000 emberrel Budweisból Moldauheim felé nyomult, de útközben Mansfeld újabb előtöréséről kapván hírt, Netolitzon át Protivin felé fordult, s Gross-Zablatnál teljesen szétverte Mansfeld 3000 főnyi hadát.

Erre a cseh forradalmi kormány a már Bécs alatt álló Gróf Thurn Mátyást, a fenyegetett Prága védelmére hívta vissza. Thurn június 30-án Sobeslaunál egyesült Gróf Hohenlohe seregével s azzal együtt Lomnitznál szállott táborba.

Időközben II. Ferdinándot Frankfurtban német császárrá választották. A csehek azonban, a Habsburg-házat trónjavesztettnek nyilvánítván, a pfalzi választófejedelmet, V. Frigyest, választották királyukká. Ámde a cseh hadseregben uralkodott rossz állapotok minden merészebb vállalkozásnak bevágták az útját s megkönnyítették Buquoy dolgát, aki Prága elfoglalására indult. Úgy látszott, hogy hatalmába is fogja keríteni. Csak az volt a baj, hogy a császári sereg ólomlábon járt s még mielőtt célhoz ért volna, megjött Bécsbe a riasztó hír Bethlen indulásáról, Kassa elestéről, majd a fejedelem előhadának közeledéséről is.[71]

Ennélfogva visszarendelték Buquoyt, aki déli irányban Rosenbergig hátrált — miközben a csehek lassan követték — azután pedig nyugatra fordult s Hornon és Znaimon át Laa felé tartott, hogy ott Dampierre-el egyesüljön. Eközben Thurn a morvaországi hadakkal megszállotta Neumühlt, a császári sereg két csoportja között. A helyzet tehát 1619 október 11-én az volt, hogy mindkét fél a Thaya mentén állapodott meg; a csehek Znaimban, Buquoy Taswitzban, Thurn Neumühlnél, Dampierre pedig Lundenburgnál. (1. vázlat).[72]

---

[71] *Kriegs-Chronik:* i. h.
„Während auf der Bethlenischen Partei alles Leben und Bewegung war, konnte man sich auf kaiserlicher Seite von Schreck und Überraschung noch immer nicht erholen." (*Stamm:* Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen, gegen Kaiser Ferdinand II.—47. 48. l.).

[72] *Thurn* tudósítása: 1619 okt. 11 (*Klopp:* Der dreissigjährige Krieg. I. 444. 445. l.).

A helyzet 1619 október 11-én

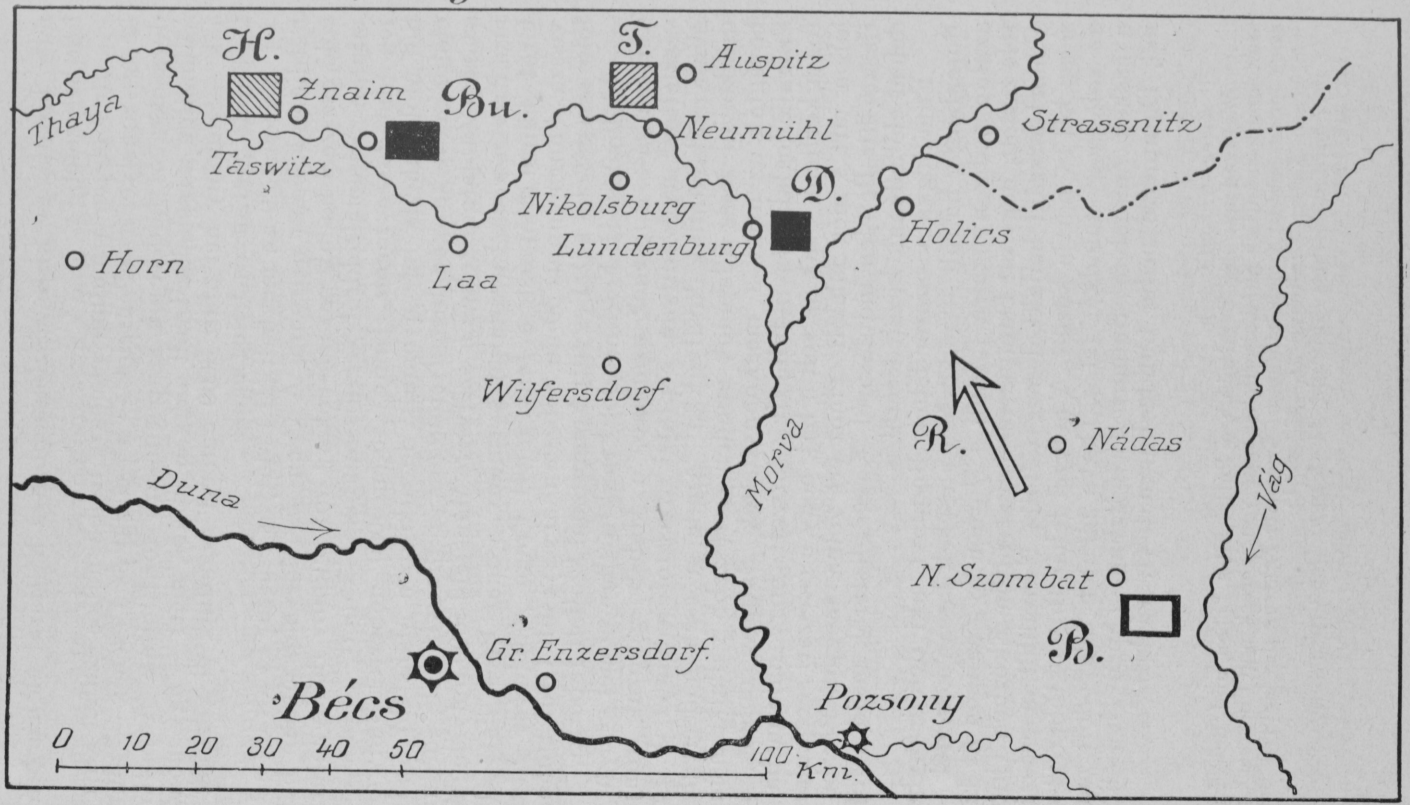

1. vázlat.

Ezalatt Bethlen előreküldött csapatai jóformán ellenállás nélkül hódoltatták az útjukba esett kisebb-nagyobb várakat s végül a fontos Érsekújvárt is.

A fejedelem október 9-én érkezett Nagyszombatba. Rhédey, akinek már jóval messzebb kellett volna járnia, szintén csak akkor ért oda. Bethlen 10.000 főre egészítette ki Rhédey lovashadtestét[73] s nyomban megindította Morvaország felé, hogy a Kis Kárpátok nádasi hágóján és Strassnitzon át Thurnhoz csatlakozzék.[74]

A most vázolt helyzet ismeretéhez szorosan hozzátartozik az is, hogy lássuk, milyen erősek voltak a szembenálló ellenfelek valóban s mit tudtak ők maguk egymás erejéről.

Buquoy közvetlen vezetése alatt, 1619 október elején, vagyis éppen a szóbanforgó időben, 4575 lovas és 13195 gyalogos állott: *az előbbiek között 975 magyar huszár, az utóbbiak között 495 hajdú volt.* Dampierre különítményét 3529 lovas és 3110 gyalogos alkotta. *Lovasságának kétharmad része (pontosabban: 2429 fő) magyar volt; gyalogságában pedig 1520 hajdú szolgált.*

Bécsben és közvetlen környékén 400 lovas és 2250 gyalogos, Korneuburgban, Kremsben, Steinban és Mauternben elosztva 560 gyalogos állott. Mindössze tehát 8504 lovas, 21.055 gyalogos.[75]

A tűzérségről — ágyúinak, személyzetének és lovainak számáról — semmit se tudunk.

A cseh-morva hadsereg 26.300 főre rugott, számra tehát nem sokkal volt gyöngébb mint Buquoy és Dampierre hada együttvéve.

Mint látjuk, minderről pontos adataink vannak: de már Bethlen haderejére vonatkozóan inkább csak megközelítő értékű számokra vagyunk utalva. Annyival is inkább, mert a fejedelem többször írja azt, amire számít, mint azt, ami valóban van. 1619 szeptember 12-én kelt levele szerint, Rá-

---

[73] A források különböző adatokat tartalmaznak a Nagyszombatról előreküldött lovashadtest erejéről. Egy a znaimi táborban 1619 okt. 17-én kelt jelentés szerint, 13.000 főre rugott volna. *(Gindely:* Okmánytár: 37. l.). Egy más feljegyzésben azt olvassuk, hogy 12.000 harcosa volt Rhédeynek. *(Tört. Tár:* 1894. évf. 450. l.) Az igazságot Bethlen tudhatta legjobban, aki okt. 10-én ezt írja Thurnnak: „Franciscum Rhedei *cum decem millibus* expeditissimorum militum ad ipsos miserimus." *(Gindely* i. k. 32. l.)

[74] *Tört. Tár:* 1894. évf. 450. l.

[75] *Oberleitner:* Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. *(Archiv* für Kunde österr. Geschichts-Quellen: XIX. 8., 9. l.)

A tűzérséggel állott a dolog legrosszabbul, annak ellenére, hogy a császár tapasztalt németalföldi tűzértiszteket fogadott szolgálatába. De a pattantyús legénység toborzása a pénzhiányon bukott meg, azonkívül pedig kellőszámú hámoslovat se tudtak felhajszolni. *(U. o.)*

kóczy György különítményével együtt, 22.000 emberből áll a sereg.[76]

Október 30-án azt írja, hogy a csehekkel együtt is csak 32 ezeren vannak,[77] mert addig még egyetlen vármegye se ültette fel a maga hadait.[78]

Bethlen seregét egy 1619 szeptember 12-én Kassán kelt jelentés 25.000 főre,[79] egy hét nappal későbbi jelentés ágyúinak számát 28-ra teszi.[80] Vannak azonban képtelen hírek is. Például egy 1619 szeptember 10-én kelt belgrádi tudósítás 40.000 főre, vagy még többre, becsüli Bethlen lovasságát.[81]

A császáriakról azt tudta a fejedelem, hogy jólfegyelmezett hadseregük 33,000 főre rug.[82]

A vázolt helyzet és az erőviszonyok alapján kétségtelen, hogy Rhédey lovashadteste, Thurn csoportjával egyesülve, könnyen tönkreverhette volna Dampierre különítményét. Ilyen döntő harcra azonban nem került a sor: egyrészt azért, mert Bethlen mind Thurnt, mind Rhédeyt óvatosságra intette, másrészt azért, mert Buquoy is, Dampierre is Bécs védelmére sietett. Csupán Dampierre utóvédjét kapta el és ugrasztotta szét Rhédey lovassága Nikolsburgnál.

Dampierre tehát minden nagyobb baj nélkül csatlakozott Boquoyhoz Laanál. Hohenlohe és Thurn pedig, nyomon követve a hátráló császári sereget, október 23-án Wilfersdorfnál egyesült.[83]

---

[76] *Bethlen* Thurzó Imrének: Debrecen, 1619 szeptember 12. *(Pol. lev.* 128. 129. l.).

[77] *U. o.* 147., 148. l.

[78] „Az cseh és morvaországi hadak mellettünk vadnak, kiknél én bizony szebb és erősebb hadat sok esztendeje hogy nem láttam" *(Pol. lev.* 147., 148. l.).

Minthogy a német kútfők a cseh-morva hadseregről nem sok jót mondanak: Bethlen dicsérő szavaiból arra lehet következtetnünk, hogy az ő fegyveres népe se volt valami kiváló.

Rónai-Horváth, teljesen alaptalanul, 70.000 főre teszi a Bécs alá vitt szövetséges hadat. *(I. m.* II. 177. l.).

[79] „Sonsten seind wir des Fürsten von Siebenbürgen auf den 14. dies Monats mit 25.000 Mann stark gewärtig." *(Gindely:* Okmánytár. 20. l.).

[80] „Führet mit sich 28 Stuck." *(U. o.* 28. l.)

[81] „Der Bethlehem Gabor ist mit den Kurtonern, Ungern, Walachen, Janitscharen, Tataren und Türken zu Ross mit Copien 40.000 stark, ehe mehr dann weniger." *(U. o.* 16. l.).

[82] „Egyedül 35 ezer válogatott, jó disciplinatus hadnak nehéz állani, mindazáltal valamennyire adja Isten dolgunkat az szerencsét megpróbálom." *(Bethlen* Rákóczy Györgynek: Bajmóc, 1619 okt. 6. — *Pol. lev.* 140. lap.).

[83] Több helyen azt a téves állítást olvashatjuk, hogy nem Thurn és Hohenlohe csoportja egyesült október 23-án, hanem Rhédey csatlakozott ezen a napon Thurnhoz. *(Kriegs-Chronik:* II. 14. l. és *Rónai-Horváth:* i. m. II. 177. l.)

Most itt lett volna a kedvező alkalom, hogy Bethlen, aki 14-e óta Pozsonyban volt, egész erejével vagy oldalba támadja, vagy a bécsi hidaktól elvágja a császári sereget, amely a két malomkő között ugyancsak válságos helyzetbe juthatott volna. Az erőviszonyok olyanok voltak, hogy a fejedelem, aki 14,000 embert vihetett harcba.[84] ezt a lépést bátran megkockáztathatta volna: annyival is inkább, mert Dampierre huszárjai és hajdúi máris szökdöstek Rhédeyhez.[85]

A későbbi hadműveletek nagy kárára, Bethlennek ebből a sorsdöntővé válhatott mozdulatából semmi se lett. A császári hadak október 24-én minden baj nélkül értek a Duna közelébe. Nagyobb csatába egyik fél se akart bocsátkozni. Boquoy ugyanis meg nem fogyott állománnyal kívánta volna Bécs védelmére átszállítani hadseregét a Dunán. Thurn pedig Bethlenre várt. De az átkelés mégse ment símán. Három napon át, hol lanyhábban, hol hevesebben folyt a harc, különösen az Eipeltau (Leopoldau) közelében felhányt hídsánc körül.[86] A császáriak több mint 2000 főre rugó veszteséggel kelhettek csak át a híden, amelyet azután részben meg is szakítottak, úgy, hogy a magyar-cseh-morva sereg, akarva-nem akarva, az északi (bal) parton maradt.[87]

Képtelenség elhinni, hogy egy könnyűlovasságból álló hadtest, két hétig rótta volna ezt a 130—160 kilométerre becsülhető útat.

Komáromy András azt írja, hogy Rhédey okt. 12-én érkezett Neumühl alá. *(Hadtört. Közl.* 1894. évf. 461. l.) Ez mindenesetre közelebb jár a valósághoz.

Egy, a znaimi táborban okt. 17-én kelt tudósítás szerint: „wie uns Avisa komben, vorgestern 13.000 Hungern zu ihme (Thurn) gestossen" *(Gindely:* Okmánytár. 37. l.). Ez tehát okt. 15. lenne s legvalószínűbbnek is látszik.

[84] *Olchváry:* i. m. 350. l.

[85] „Das ungerische Volk unter dem Tampier reisst mächtig aus und begibt sich zu den redeischen." *(Gindely:* Okmánytár. 30. l.)

[86] A dátum körül zavarok vannak. Egy résztvevő vallomása szerint már 21-én délben megtörtént az első összecsapás. *(Klopp:* i. m. I. 444., 445. l.) Egy Bécsben, okt. 27-én kelt tudósítás *szerdára* teszi a harc kezdetét. Ez tehát 23-a lenne. *(Gindely:* Okmánytár. 42., 43. l.) Azonban egy 31-én, ugyancsak Bécsben kelt híradás szerint, Buquoy és Dampierre csak várta ezen a napon az ellenséget. *(U. o.* 43., 44. l.) *Stamm* szintén 23-át fogadja el az ütközet első napjául *(I. m.* 61—63. l.).

Mi Bethlen okt. 30-án kelt tudósítását vettük alapul, amelyben azt írja Rákóczy Györgynek, hogy: „az mult *csütörtökön* hajnalban kezdették az harczot hadaink az bécsi hídak előtt való mezőben." *(Pol. lev.* 147., 148. l.) Ha a szövetségesek csakugyan 23-án egyesültek Wilfersdorfnál, akkor 24-e előtt nem is lehettek Bécs közelében.

Rónai-Horváth meg se említi ezt a háromnapos harcot. *(I. h.)*

[87] „diesmals weit über 2000 sammt der Beschädigten — — — erlegt worden." *(Gindely:* Okmánytár 43., 44. l.)

Olchváry, más források nyomán, 3500—4500 főre, a szövetségesek-nél 1000 főre teszi a veszteséget. *(I. m.* 350. l.) Ekkora különbség nem lehetett a két fél vesztesége között.

A fejedelem 26-án, a harc utolsó napján, érkezett a helyszínére, amikor a császáriak legnagyobb része már a tulsó partra jutott. Nem tudjuk ugyan határozottan megállapítani, de nagyon valószínűnek látjuk, hogy csupán a lovasság ért oda a harc alatt s ez lehetett az oka, hogy Bethlen nem avatkozott a küzdelembe, amelyhez itt gyalogság és tűzérség kellett volna. Bármint volt is, annyi *kétségtelen, hogy a hadjárat első felvonása, egy soha vissza nem tért jó alkalom elszalasztásával végződött. Olyan kedvező helyzet, aminő az október 21. és 26. közötti volt, Bethlen első háborúja alatt többé nem kínálkozott.*

A fejedelem egy szót se ír arról, hogy miért nem zsákmányolta ki a neki annyira előnyös helyzetet, ennélfogva mi se tudjuk a mulasztásnak okát adni. Minthogy azonban Bethlen írásba is foglalta azt a határozott szándékát, hogy még október folyamán leszámol a császár seregével: úgy gondoljuk, hogy a hírszerző szolgálat hagyta cserben. Lehet, hogy mire a császári hadak közeledéséről értesült, lassú gyalogságával és még lassúbb tűzérségével, már nem tudott kellő időre a bécsi hídfő közelébe jutni.

Bárha a tervezett és óhajtott nagy csata ilyenformán el is maradt, a fejedelem nem állott el attól a szándékától, hogy Bécset elfoglalja. Mivel ott, a vár és város alatt, nem volt lehetséges az átkelés. Pozsonyba vezette az egyesült szövetséges hadakat, azzal a szándékkal, hogy a Dunán átszállítja őket, azután pedig a folyam jobb partján megtámadja Bécset.

Az átkelés szerencsésen sikerülvén, november 26-án megindult a sereg Bruck felé. Másnap már Kaiser-Ebersdorfban volt Bethlen főhadiszállása.

Bécs rendszeres ostromáról nem lehetett szó, mert a szövetségeseknek nem volt elegendő faltörő ágyúja. Így tehát csak a város körülzárására gondolhattak, úgy számítván, hogy a máris mutatkozó ellátási zavarok miatt, aránylag rövid idő alatt sikerülni fog a kiéheztetés. De minden tervet megzavart, sőt teljesen felborított, Homonnay újabb betörése Zemplén-megyébe, amellyel szemben Rákóczy György súlyos kudarcot vallott Homonna (mások szerint Sztropkó) közelében, november 22-én.

A vészhírek, szokás szerint, eleinte túlzottak voltak, de elvégre Bethlen, ott a távoli Bécs alatt, nem tudhatta, mivé fajul Felső-Magyarországon a dolog. Így hát érthető, hogy már november 30-án elvonult hadseregével Bécs alól s december 3-án ismét Pozsonyban volt. Onnan értesítette Rákóczyt,

hogy Szécsy György vezetése alatt, 12.000 főnyi sereget indít visszafelé, a Felvidékre.[88]

Ezzel a hadjárat nagyobbszabású része tulajdonképpen véget is ért, mert az 1620 februárius 4-én megkötött fegyverszünetig semmiféle döntő esemény nem volt.

A hadjáratnak ilyenformán lezárult első felvonásáról bajos bírálatot mondani, mert nem tudjuk, hogyan végződött volna, ha Homonnay „deus ex machina"-ként közbe nem vág. Annyit megállapíthatunk, hogy Bethlen, a füstbe ment első jó alkalom ellenére is, megpróbálta eredeti tervét — Bécs elfoglalását — megvalósítani, ezúttal azonban anélkül, hogy ellenfelét nyilt mezőben legyűrte volna.

Ha most — a novemberi hadműveletek végső céljaként — Bécs kiéheztetését vesszük számításba, akkor két körülményt kell megfontolnunk:

1. Minél nagyobb veretlen haddal sikerült Buquoynak a császári fővárost elérnie, annál szívósabb és aktívabb lehetett a védelem. De ezzel szembenáll az, hogy

2. minél számosabb a védősereg, annál hamarabb fogy el Bécsben az ennivaló. Így tehát, *a kiéheztetés szempontjából,* még hasznára is válhatott volna Bethlennek az, hogy a császári sereg súlyos csatavesztés nélkül, aránylag nagy állománnyal szorult a fővárosba, feltéve, hogy a szövetségesek eléggé szorosva fogták az ostromzárat.

Mi volt az 1619-i hadjárat eredménye? A sorsdöntő *taktikai* csapás, mint láttuk, októberben is, novemberben is elmaradt ugyan, de azért Bethlen *stratégiai* sikere mégse vitatható el. *Ez a siker abban nyilvánult meg, hogy a fejedelem hadseregének a nyugati magyar határ felé vonulása, már egymagában is elegendő volt ahhoz, hogy a császári hadak — Prága felé megindult és máris sikerrel biztató támadásukat abbahagyva — a fenyegetett főváros védelmére forduljanak vissza.* Ezzel Csehország — amelynek pedig nagyon is nem volt rendén a szénája — egyszerre megszabadult az ellenségtől, amely még a szövetséges hadaknak Bécs alól történt visszavonulása után se mert általános támadásba fogni. Ki igazgatta a császári sereget Bécsből s mennyi közvetlen része volt az események kialakulásában az udvari haditanács akkori elnökének, gróf Stadion Gáspár tábornagynak? — nem tudjuk megmondani.

•

[88] A betörésnek nem voltak tartósabb, káros következményei. Homonnay lejutott ugyan Szerencsig, majd onnan Kassa és Eperjes elfoglalására indult, de egyikkel se boldogulván, Bártfán át kivonult Lengyelországba, ahol már 1620 jún. 21-én — 37 éves korában — meghalt. Szécsy beavatkozására nem került a sor.

Az 1620. év elején Bethlennek újból nagy reményei s ennekfolytán nagy tervei is voltak.

Bárha a fegyverszünet csak szeptember 29-én járt volna le, már kora tavasszal foglalkozott az újabb támadó hadjárat tervével s mint Balassa Ferenchez címzett leveléből[89] kitűnik, ilyenformán látta a helyzetet:

A császárnak mintegy 28.000 főnyi működő hadserege van: ehhez járul még egy 8000 emberből álló olasz sereg, amelyet Passau táján tart sakkban a császárral dacoló Felső-Ausztriának ugyanakkora erejű fegyveres népe.

III. Fülöp spanyol király azt ígérte ugyan, hogy Spinola vezetése alatt 20,000 embert küld II. Ferdinánd támogatására,[90] ámde az angol és a dán király, a flandriai statusokkal együtt elhatározta, hogy Spinolát nem engedi a csehek elleni harcba avatkozni.

A császár pártján álló bajor választófejedelemnek 12,000 harcosa van, de ezt a haderőt a cseh-morva hadsereg gátolja abban, hogy Magyarország felé közeledjék.

A francia király 30.000 főnyi sereget tart készen, amely azonban egyelőre se az egyik se a másik félhez nem áll.

A sokáig habozó szász választófejedelem végül is a csehek pártjára hajlott s 15.000 emberből álló haddal mehet a küzdelembe.

A cseh-morva hadsereg — Keresztély anhalti herceg vezetése alatt — egy 14.000 főnyi nagyobb s egy 6000 főnyi, Morvaországba különített, kisebb csoportból áll.

A sziléziai had — mintegy 8000 fő — a lengyel határon őrködik.

A cseh királynak (Frigyesnek) pünkösdre 15.000 gyalog- és 4000 lovas-zsoldosa lesz.

Brandenburg, Württemberg, a 42 elzaszi és néhány birodalmi város, mindössze 30.000 katonát állít. Ez az akkori viszonyok között nagy haderő szintén a csehek pártján van. A két választó-érseknek s néhány püspöknek 20.000 embere áll ugyan fegyverben, de ezek „csak egymás ellen vigyáznak, valahogy egyik az másik jószágát ne invadálhatná."

Az a kép, amelyet itt Bethlen vázol, a csehek javára hajló helyzetet mutat. Minthogy ugyanis a spanyolok és az olaszok — állítólag — nem mozdulhatnak s a szász választó is a csehekhez állott: a császár és a bajor választó 40.000 főnyi hadseregével szemben, a cseh királynak 39.000 embere lesz, amelyhez még a szász választó és Bethlen hadseregét szá-

[89] Kassa, 1620 márc. 23. *(Török-magyarkori államokmánytár:* I. 217., 218. l.)

[90] Ennek az lett volna a rendeltetése, hogy a cseheknek Bajorország felé, tehát a liga hadseregének háta mögé, netalán megkísérelt diverzióját meghiusítsa.

mítva, akkora erőt kapunk, amely a császárét kétszeresen is meghaladja. Bethlen ugyanis arra számított, hogy *legalább* 25.000 főnyi hadsereggel indulhat a cseh király segítségére.[91]

Bethlen helyzete az 1619-inél most annyiban jobb volt, hogy Felső-Magyarország nagy része az ő kezében maradt. Ez volt tehát az a hadműveleti alap, ahol a hadsereg megalakulhatott s a tavalyinál jóval rövidebb hadműveleti vonalon mehetett Csehország felé.

Minthogy azonban Bethlennek állandó hadserege nem volt, továbbra is fennállott az a súlyos kérdés: összeverődik-e a kellő pillanatra az előbb említett 25.000 főnyi had s hogyan lesz lehetséges az egymástól olyan távol levő csoportok működését *egységesen* szabályozni?

De más baj is támadt csakhamar. A csehek ugyanis, még mielőtt Bethlen beavatkozhatott volna, hátrálni kezdettek; a szász választó nem hozzájuk, hanem a császár támogatására alakult katholikus ligához pártolt. Frigyes cseh király annyira várt külön hadserege pedig csak papiroson alakult meg. Így tehát a helyzet máris rosszabbodott, amit még fokozott az anhalti herceg és Bethlen között, a hadműveleti terv dolgában támadt ellentét. A cseh-morva hadsereg parancsnoka t. i. azt kívánta, hogy Bethlen Steierországba törjön s ezzel Buquoyt is odaterelje. A fejedelem azonban ezúttal is elsősorban Bécs elfoglalására gondolt.[92]

Ilyen körülmények között, május végén, újból feltámadt a fejedelem agyában a török segítség eszméje. Hogy az anhalti herceg kívánságának is eleget tegyen — legalább 20.000 főnyi török sereget kíván, amely Steierországot támadná meg, de szükség esetén a Bécs ellen vonuló erdélyi hadsereget is támogatná. Azonkívül 16—20 ezernyi török és 50—60 ezernyi tatár had Lengyelországot tartsa féken.[93] Később majd látni fogjuk, hogy ebből az annyira óhajtott támogatásból mi lett.

Az 1620 augusztus 25-én Magyarország királyává választott Bethlen, még a fegyverszünet lejárta előtt megindult seregével, Besztercebányáról Pozsony felé. Szeptember 7-én Érsekújváron,[94] 11-én a Vág melletti Semptén volt, ahonnan még aznap Nagyszombatba indult. De hada nem volt teljes; hiányzott Rhédey Ferenc, aki csak 10-én és 11-én kelt át a Tiszán 4000 lovassal és szépszámú gyalogsággal.[95]

---

[91] „... adminus lehetünk 25 ezeren fizetett haddal és minden rend mind itt kin s mind Erdélyben veszteg ül, s ha kelletik fel kel." *(Törökmagyarkori államokmánytár:* I. 218. l.)

[92] *Olchváry:* i. h.

[93] *Tört. Tár:* 1881. évf. 632., 633. l.

[94] *Bethlen pol.* levelei: 220. l.

[95] „Mi ma Szombatban megyünk, Rédei uramat oda várjuk, ki bizonyoson 4000 lóval tegnap s ma költözött által az Tiszán és gyalogja is szépen lészen." *(Bethlen* Thurzó Imrének: Sempte, 1620 szept. 11. — *Pol. lev.* 221. l.)

A cseh-morva harctéren, akkor, amidőn Bethlen hadrakelt, ez volt a valóságos helyzet:

Miksa bajor választófejedelem, aki a liga hadseregét vezette s Felső-Ausztria rendjeit hódolásra kényszerítette, szeptember 8-án csatlakozott a Neu-Pöllánál állott Buquoyhoz. Az ilyformán egyesült hadsereg 30.000 főre volt becsülhető.[96]

Bethlen — Miksa előnyomulásáról értesülvén — azt tanácsolta az anhalti hercegnek, hogy gátolja meg a császár és a liga hadainak egyesülését.[97] Valóban az lett volna az egyedüli helyes megoldás, ha a csehek az elszigetelten álló Buquoyra vetik magukat s megverik, még mielőtt támogatást kaphatna. Ámde az anhalti herceg nem volt hajlandó ilyen merész vállalkozásra.

Az ellenség két csoportjának egyesülése akadálytalanul megtörténvén. Bethlen körülbelül tudhatta, hogy a csehek sorsa meg van pecsételve. Most már óvakodott is tőle, hogy kidülőfélben levő fához támaszkodjék s bár segítőcsapatokat küldött — több részletben — az anhalti hercegnek, ő maga nem szándékozott többé a cseh harctéren szerepelni. Amint a következés mutatta, teljesen igaza is volt.

Egyelőre tehát arra szorítkozott, hogy Magyarországon megszilárdítsa királyi pozícióját. Ez s az eredeti szándéknak vele járó elejtése volt az oka annak, hogy a nagyszabásúnak ígérkezett hadjárat apró várvívások és az általános hadműveleti terv szempontjából nagyobb fontosság nélküli csetepaték sorozatára bomlott, amely együttvéve se ért fel egy döntő csatával.

Az Eggenburgnál táborozó anhalti herceg, aki Buquoyval se mert megvívni, kitért az egyesült ellenséges haderő elől s Hornon át Znaim felé hátrált. Miksa bajor választó, aki a császár és a liga hadseregének vezetését átvette, nem ment utána, hanem szeptember 13-án Hornból elindulva, Waidhofen an der Thayán át Gratzen felé tartott, ahova 20-án érkezett. Innen 6000 embert indított vissza Bécsbe, Dampierre támogatására, mert időközben Bethlen indulásáról értesült. Szeptember 22-én pedig Budweist szállotta meg.[98]

Az anhalti harceg — Prágát féltvén — Neuhaus felé fordult s szeptember legvégén Klingenbergnél állapodott meg. Miksa ugyanakkor Piseknél táborozott. Nyilvánvaló, hogy a cseh hadsereg parancsnoka ezzel a mozdulattal bevágta az útját annak, hogy Bethlennel egyesüljön, mert ahelyett, hogy közeledett volna hozzá, eltávolodott tőle.

---

[96] *Klopp:* i. m. I. 585. l.
[97] *Gindely:* Okmánytár 89. l.
[98] *Olchváry:* i. m. 531. l.
Kriegs-Chronik: I. 16. l.
Klopp: i. m. 587. és k. ll.

A fejedelem abban az időben, amikor a cseh harctéren álló ellenfelek a 2. vázlaton látható helyzetbe jutottak, Hainburgot támadta meg. (Szeptember 29.).

Önkéntelenül is felbukkan az a kérdés: nem lett volna-e

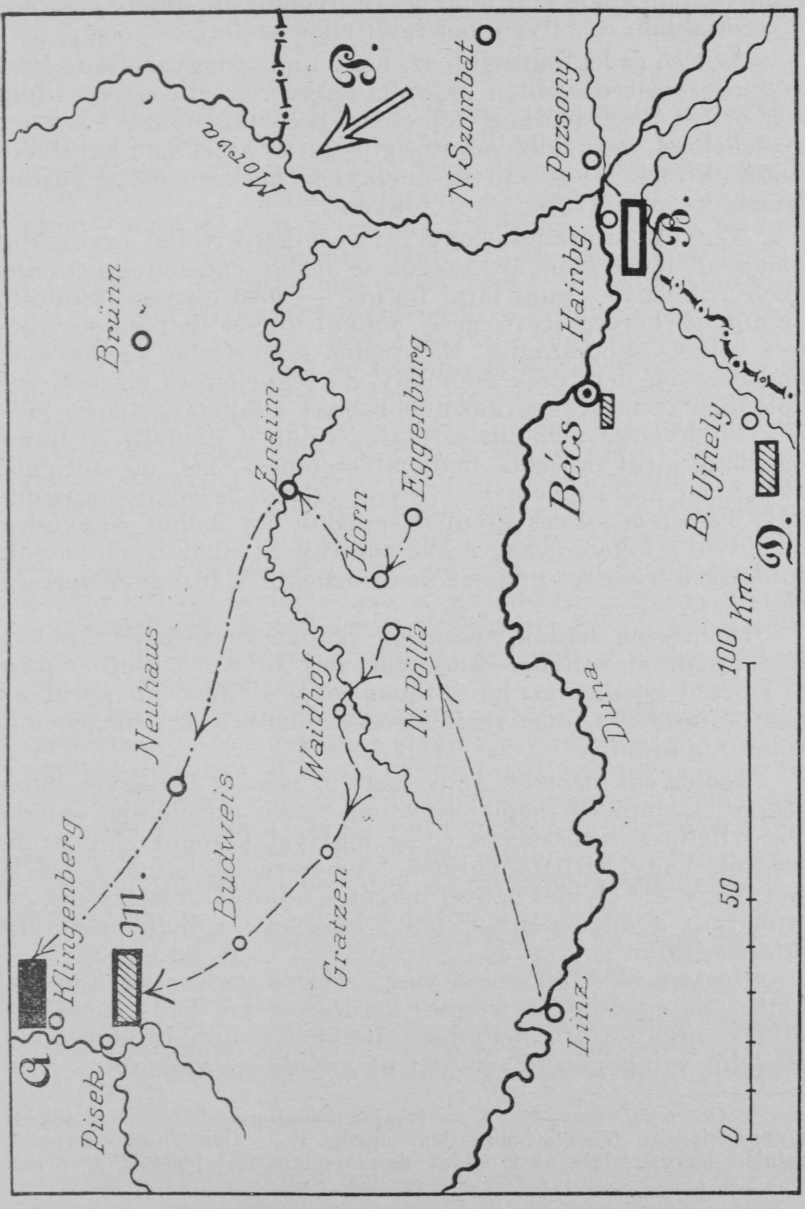

2. vázlat. — A helyzet 1620 szeptember 29-én.

jobb, ha Bethlen behatol Csehországba és vagy egyesül az anhalti herceg hadával, vagy hátbakapja a bajor választó Prága felé hatoló seregét? A mellékkörülményeket nem tudva, azt kellene mondanunk, hogy ez lett volna a fejedelem tennivalója. Ámde volt több olyan nyomós ok, amely a leghatározottabban egy ilyen mozdulat ellen szólott.

Az első és legfontosabb az, hogy amíg Magyarország közvetlen szomszédságában is volt fegyveres ellensége, addig semmiféle távoli hadműveletbe nem bocsátkozhatott. Ugyanis, a cseheknek már előbb adott segítséget és az el nem kerülhető kikülönítéseket leszámítva, anélkül is nehezen összegyűjtött hadserege alig 11.000 főre csökkent.[99]

Nagyon valószínű, hogy ezt se vihette volna egy szálig magával, mert Magyarországot se lehett egészen kiürítenie. Péchy Simont — mint látni fogjuk — 3000 lovassal küldötte az anhalti herceg segítségére. Sokkal többet Bethlen se vihetett volna Csehországba. Már pedig, számításba véve a cseh hadseregnek nem csak állomány, de fegyelem és erkölcsi erő dolgában is megfogyatkozott siralmas állapotát, ekkora erőnek latbavetése nem biztosíthatta volna a diadalt, a bajor választó jóval erősebb hadával szemben. De mi történik akkor, ha a fejedelem már későn érkezik a segítőcsapatokkal? Ebben a súlyos esetben egyedül lett volna kénytelen megvívni a hétszer vagy nyolcszor akkora ellenséggel, hacsak futásszerű visszavonulással nem menekül a bizonyos vereség elől.

Ha a cseh hadak keretében csupán Bethlen odaküldött segítőcsapatai vallanak kudarcot: baj, de ezt a csorbát még ki lehetett köszörülni; ha azonban maga Bethlen jár pórul, az már katasztrófa, amelynek következményeit ki se lehetett volna számítani.

Azonkívül bizonyos az is, hogy az elszánt és nagyon mozgékony Dampierre nem lett volna tétlen szemlélője annak, hogy Bethlen úgyszólván egész hadával kivonul Magyarországról. Vagy hátbatámadja a Csehországba hatoló fejedelmet, vagy a Felvidékre veti magát s könnyűszerrel végez az ottmaradt gyönge csapatokkal, visszavéve a Bethlen kezére jutott várakat is.

Hogyan oldódott volna meg az egységes vezetés annyira fontos, de éppenolyan kényes kérdése, a két hadsereg egyesülése esetén? Alig hihető, hogy Bethlen az anhalti herceg alá rendelte volna magát; viszont az utóbbi se vált volna meg

---

[99] *Olchváry:* i. m. 332. l. — Nagyobb hadsereg felfogadása főként a pénz hiányán feneklett meg. Már április 15-én írja Thurzó Imrének Bethlen, hogy: „találnánk is hadat, de nincs mit fizetni nekik" *(Pol. lev.* 196—200. l.)

egykönnyen fővezéri állásától. A kétfejü vezetést pedig a fejedelem sohase látta jónak.

Mindezt megfontolva, csak helyeselnünk lehet, hogy az óvatosságra különben is hajló Bethlen nem ment Csehországba, ahol vajmi könnyen eljátszhatta volna minden eddigi sikerét.

*

Említettük már, hogy Bethlen szeptember 29-én Hainburgot támadta meg, amelynek elfoglalásával erős támaszpontra akart szert tenni Alsó-Ausztriában. A kísérlet azonban nem sikerült s a magyar hadak — három visszavert rohamuk után — október 2-án elvonultak a vár alól. Erre még az a nem várt eset is sarkalta őket, hogy a Bécsújhelynél táborozó Dampierre — miután időközben 8000 főre szaporodott hadával, Huszár István Lakompakot vívó különítményét október 3-án szétverte — most már Sopront is fenyegette.

Bethlen, Sopronon át, Lakompak ellen vonult s azt október 7-én el is foglalta. Dampierre ezt az alkalmat Pozsony visszavételére akarta felhasználni. Ámde az október 9-én vívott véres harcban a császáriak ellen fordult a hadiszerencse s maga Dampierre is elesett a viadalban.[101] Collalto vezetése alatt visszavonuló hadát pedig Petneházy István és Török István verte szét, két nappal később, Petronellnél.

Ennek a két harcnak eredménye kétségtelenül sokat nyomott a latban, Bethlen javára. Különösen súlyosan érintette a császáriakat Dampierre halála, amely egy nagyon vállalkozó szellemű, gyorsan határozó és gyorsan cselekvő vezértől fosztotta meg őket.

Azonban Bethlent is csakhamar nagy kellemetlenség és csalódás érte, még pedig az olyan nagy reménnyel várt török segítség dolgában. A budai pasa mozgósított ugyan vagy 5000 embert, de ahelyett hogy a fejedelmet támogatta volna, október 31-én Vác alatt termett s november 2-án megadásra kényszerítette a várőrséget.[102] Bethlen méltán panaszkodott, hogy „Bocskai fejedelmet nem így segíti vala az fényes porta."[103]

---

[100] *Oberleitner:* Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (*Archiv für Kunde öst. Gesch. Quellen:* XIX. 11. l.)

[101] A pozsonyi harcot *Dr. Lukinich Imre* írta le részletesen „Bethlen Gábor és Pozsony városa" c. tanulmányában. (*Századok:* 1921. évf. 188. és k. l.). Dampierre elestéről szól még *Kárffy Ödön:* „Levelek Dampierre haláláról" (*Hadtört. Közl.* 1918. évf. 293. és k. ll.), továbbá *Áldásy Antal:* „Egykorú levél Dampierre haláláról" c. közleménye is. (*U. o.* 1927. évf. 412. és k. ll.).

[102] *Olchváry:* i. m. 538. l.
Kriegs-Chronik: i. h.

[103] *Bethlen* Dóczy Istvánnak és Balassa Ferencnek: N. Szombat, 1620 dec. 8. (*Mikó:* Erdélyi tört. adatok. I. 345. l.)

Minthogy pedig egy baj ritkán jár egyedül: nemsokára megjött a csehek fehérhegyi vereségének riasztó híre is.

Az anhalti herceg — Bethlen tanácsa ellenére — nem várta meg a Péchy Simon vezetése alatt közeledő, 3000 magyar lovast,[104] hanem november 8-án elfogadta a csatát, amely seregének teljes romlásával végződött. Ismételjük, nem hisszük, hogy egy akkora segítőhad, amekkorát Péchy vezetett, diadalra vitte volna a csehek dolgát; de a kudarc nagyságát csökkentve, a teljes felbomlást talán elháríthatta volna, feltéve, hogy helyesen alkalmazták, nem pedig úgy, mint a fehérhegyi csatában küzdött többi magyar lovasságot.[105]

A csehek katasztrófája válságos helyzetbe sodorta Bethlent is, akinek attól kellett tartania, hogy a császár és a liga egyesült hadserege most már őreá veti magát. Természetes, hogy ebben az esetben nyiltan ellene fordultak volna mindazok a magyarok is, akik eddig nem mertek vele újjat húzni.

Mint a fejedelem korának egyik jeles történetírója — Angyal Dávid — találóan mondja: „Bethlennek az volt egyik legjellemzőbb szokása, hogy a nagy remények mámorában is óvatosan egyengette a kibontakozás útját. Diplomatiája szerette a két felől, sőt a több felől való biztosítás módszerét."[106]

Most is, látván, hogy a hadjárat igazi nagy célját korlátolt eszközeivel el nem érheti: már a fehérhegyi csata előtt is békét ajánlott Ferdinand császár- és királynak. Csakhogy az utóbbi — kivált november 8-a után — nagyon súlyos feltételeket szabott, úgy, hogy Bethlen kénytelen volt a háború továbbfolytatására szánni magát. Szerencséjére a liga hadserege nem volt hajlandó Magyarországra támadni. Igy azután Buquoy se mert egyedül valami nagyobb hadivállalatba fogni, hanem a Morva-folyó mentén téli szállásra vonult. A fejedelem pedig Nagy Szombatnál vonta össze seregét, előretolt csapatokkal tartván szemmel a Morva mentét.

*

Ha most ezek után az 1620-i hadjáratról mérleget akarunk készíteni, akkor, röviden összefoglalva, ezt mondhatjuk: Bethlen hadai kétízben jártak balul a magyarországi s a

---

[104] „... látták az ellenség ellen való magok imparitatem és elégtelen voltokat; tudták azt is, az én hadam, úgymint ötezer lovasom útban vannak, kikkel cancellariust bocsátottam vala... *hétfőn* bizonyoson 8 órakor az prágai kapuk előtt állott meg szép rendelt seregekkel cancellarius az ó város előtt." *(U. o.* 337. és k. ll.).

A fehérhegyi csata vasárnap volt, november 8-án.

[105] *Bethlen* levelezése: 151. l.

Mikó: i. h.

[106] „Magyarország története II. Mátyástól, III. Ferdinánd haláláig." *(Szilágyi:* A magyar nemzet története: VI. 253. l.)

vele közvetlenül határos alsó-ausztriai harctéren: előbb Hainburgnál, azután pedig Lakompaknál. De ezt a két balsikert teljesen ellensúlyozta a pozsonyi és a petronelli diadal. Ha mindehhez hozzávesszük Pápa, Sümeg, Kiskomárom, Lakompak és Kőszeg elfoglalását is, akkor azt látjuk, hogy a mérleg határozottan Bethlen javára billent. Igaz ugyan, hogy az, amit felsoroltunk, csupán helyi siker volt s az általános hadműveleti cél megvalósítását nem mozdította elő, de fontossága mégse tagadható. Bethlen ugyanis, ennek a hadjáratnak során, a dunántúli vidék jókora részét is hatalmába kerítette s ezzel megszilárdította azt az alapot, amelyre Ferdinanddal kezdett békealkudozásait építhette.

Most még csak arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy miért nem támadta meg a fejedelem Hainburg helyett Bécset akkor, amidőn Dampierre Bécsujhelyben táborozott? Felületesen vizsgálva a dolgot, ez a vállalat valóban kecsegtetőnek látszik; de nem az, ha árnyoldalait is szemügyre vesszük.

Már mondottuk, hogy Bethlen kifelé is alkalmazható hadereje abban az időben valami 11.000 fő volt, kevés gyalogsággal és kevés faltörő ágyúval; vagyis: se az ostromzárhoz, se a rendszeres ostromhoz nem lehetett elegendő. Szóba jöhetne azonban a várharcnak még egy fajtája: az erőszakos támadás, másnéven rövidített ostrom. Ámde egy, az akkori fogalmak szerint erős vár ellen, ez se lett volna órák, hanem legalább is napok műve. Már pedig Dampierre, aki Bécsujhelyben csak 32 kilométernyire volt Bécstől, odaérkezhetett és hátbatámadhatta a fejedelmet, még mielőtt ez a várat elfoglalhatta volna. Bethlen tehát nagyon okosan tette, hogy nem ment neki csak úgy vaktában egy erejét meghaladó akadálynak, amelyen könnyen holtra zúzhatta volna magát.

*

A fejedelem, bármennyire bosszantotta is a váci eset, december 8-án újból sürgette a török segítséget, de azt is hozzátette, hogy ha kérését a Portán nem teljesítenék, „azt is mondják categorice meg. Ne bíztassanak haszontalan szóval bennünket, hogy arra való bizodalomban el ne veszesszük országunkat szabadságával együtt".[107]

Ezúttal 6000 tatárt kért, akik Havasalföldről a Duna mentén Szegedre, onnan pedig Pest alá jöjjenek s ott a fejedelem további parancsára várjanak. Ezekkel — mint írja — Bajorországot akarja a télen „megcsapatni". Maga mellé ezenkívül 10.000 főnyi török lovasságot kér.[108]

Bethlennek ebbe a segítségbe vetett hite se vált valóra s

[107] *Mikó:* i. k. I. 343. l.
[108] *U. o.* 343., 344. l.

mivel a hainburgi békealkudozás se sok jóval bíztatta, mert ottani békebiztosai is cserbenhagyták, gondoskodnia kellett róla, hogy az ellenség várható támadása készületlenül ne találja.

Az 1621-i hadjárat —török támogatás nélkül is — szerencsésen kezdődött. Egri István Brünnig portyázott, Bethlen pedig megszállotta a morvaországi Strassnitzot, Wesselyt, Mährisch-Ostraut, Hradischt és Ungarisch-Brodot s ennek a foglalásnak megőrzését Thurzó Szaniszlóra bízta.

Buquoy január 23-án kezdette meg az ellentámadást, amely egyelőre csupán Morvaország megtisztítására szorítkozott. A siker nem is maradt el, mert Thurzó gyáván megszaladt Strassnitzból, magukra hagyva csapatait. De történt más, sokkal veszedelmesebb dolog is. A császári vezér előnyomulásának puszta híre is elegendő volt ahhoz, hogy azok a már korábban is ingadozó urak, akik eddig ha nem is meggyőződésből, de legalább érdekből támogatták Bethlent, most elpártoljanak tőle, sőt nyiltan ellene forduljanak. Cserbenhagyta Morvaország is.[108a]

A fejedelem január végén úgy remélte, hogy rövidesen 16.000 főnyi serege lesz. Az ellenségét 10—11.000 főre becsülte,[109] de — a hosszú háborúba már beleúnt, elégedetlenkedő és hazakívánkozó hadával — nem mert komolyabb vállalkozásba fogni s mint Thurzó Imrének írja: „ha 30 ezer emberünk volna is, az békességet kell uram amplectálnunk."[110]

Bethlen akkori hangulatát nagyon jól festi az a levél, amelyet február 4-én Thurzó Imrének írt:

„Kevés szóval kegyelmednek csak ezt írom, isten én nem vagyok, és nem én hatalmamban vagyon az országok békessége, mert ha én rajtam állana, bizony régen végben vittem volna, de reménylem, a mint kegyelmetek országul hozzá fogott, hamar és könnyen végben viheti, mert én is ahhoz fogom magamat accomodálni, én sem fától szakadt vagyok, sem senki szamara ... magam uram én sem vihetek mindent véghez ... eddig is nagy bolondság volt tőlem, hogy itt kegyelmetek között tekergettem, az jóra való intésemért az statusoktól gyalázatos diffamatiót és gyűlölséget szerzettem magamnak, egynéhány százezer forintomat elköltöttem semmi fejében az ország mellett, noha tudtam, hogy valaki falu fejé-

---

[108a] „Morva penig fertelmesül és gyalázatosan elálla mellőlünk." *(Bethlen* Dóczi Istvánnak és Rimay Jánosnak: Pozsony, 1621 márc. 20. — *Mikó:* i. k. II. 389. l.)

[109] „... ad minus *leszen* 16.000 fizetett emberünk ... az ellenségnek ... nincsen hat avagy 7000 gyalognak felette, az lovasa 3 avagy negyedfélezer." *(Bethlen* Thurzó Imrének: Nagy-Szombat, 1621 jan. 29. — *Pol. lev.* 231., 232. l.)

[110] *U. o.*

ben kardot vonszon, háládatlansággal fizetnek annak, mert valaki communitati servit, nemini servit, melyet azért én soha bizony nem cselekedtem volna, és bogár után nem indultam volna, de kegyelmed és egynehány urak felől való nagy reménység adás... indíta meg, de ezt ha mind éttig disputálom és deplorálom is, haszontalan, mert meglött. ... Az statusok is haza kéredzenek... Látván mind az statusoknak uraknak és nemeseknek ilyen intentumokat, én az gyeplőt nekik vetettem, és szabadságot adtam ő kegyelmeknek, hogy valamint akarják az országot dirigálni, lássák, valamikor el akarnak menni, én nem tartóztatom, de én is ezt hitem szerént mondom, hogy valamely nap kegyelmetek országul megindul s haza oszol, én is második avagy harmadik napon minden hadaimat által hívatom és alá ballagok az fagyon hátul járóban, tovább én nem szamárkodom senkinek, mert én nem tartozom vele... engemet az úristen úgy éltessen, hogy ilyen állapattal a mint kegyelmetek viseli magát, német császár ma éppen nálam hadná is, meg nem maradnék uram köztetek, jobb volna nekem egy jó nemes emberségben élnem, hogysem ilyen visszavonó nagy reputatioju országban szamárkodnom."[111]

Abban a válságos helyzetben, amelybe párthíveinek állhatatlansága és hadseregének egyre hangosabb békevágya[112] sodorta, nehezen bár, de rászánta magát arra a lépésre, amelyet manapság „stratégiai visszavonulás"-nak hívnak. Nehogy az elpártoltaknak és az időközben 20.000 főre szaporodott császáriaknak keresztttüzébe szoruljon, elhatározta, hogy a fontos Érsekujvárt, továbbá Pozsonyt, Szempcet, Nyitrát, Lévát és Nógrádot kellő őrséggel ellátva, Kassára vonul vissza. Hadának megbízható részét 3—4 heti szabadságra küldi, a meg nem bízható elemeket pedig szélnek ereszti. Azután frissen fogadott katonákkal kiegészítve, újjászervezi hadseregét s mihelyt lehet, ismét megindul vele Pozsony felé.

Merész elhatározás volt, amelynek sikere egyrészt attól függött, vajjon az erdélyi hadsereg hátrálása nem fogja-e Buquoyt gyorsabb cselekvésre s talán döntő csapásra is serkenteni; másrészt pedig attól, hogy a Bethlen kezén maradt várak mekkora ellenállást fognak kifejteni?

A fejedelem — eddigi tapasztalása nyomán — bízott

---

[111] *Pol. lev.* 239., 240. l.

[112] Nyáry István, Horváth István, Kornis Zsigmond, Abafi Miklós, Petneházy István, Egri István, Daróczy Ferenc és Geréb András hazabocsáttatásukat kérték. Többek között ezt is írják: „akarók... alázatosan megjelenteni. Elsőbben felségedtől reánk bízatott hadainak szörnyen kedvetlen voltokat az tovább való hadakozásra, kik közül sokan ugyan protestálnak, hogy felséged hópénzét többször fel nem akarják venni." *(Török-magyarkori államokmánytár:* I. 333. 336. l.)

ellenfelének lassúságában s abban reménykedett, hogy mire kenyértörésre kerül a sor, kellő haderővel állhatja el Buquoy útját. Valóban így is történt.

Bethlen április 16-án kezdette meg visszavonulását Nagy-Szombatból s május 8-án Kassára ért.[113] Buquoy, akit Bethlen visszavonulása jó eredménnyel bíztatott, május 7-én elfoglalta Pozsonyt, majd Modort, Nagy-Szombatot és Nyitrát is és május 29-én Érsekujvár alá szállott,[114] amelyet — 3000 főnyi őrség élén — Thurzó Szaniszló védett.

Azonban Bethlen se pocsékolta tétlenül az időt Kassán. Nem szorítkozott csupán hadak fogadására, hanem egyúttal külföldi összeköttetést is keresett. Sziléziában akkor még nem csendesült le a császár ellen kitört felkelés, amelynek élén János György jägerndorfi őrgróf állott. A fejedelem 1621 május 15-én azt írja Thurzó Imrének, hogy 30.000 magyar forintot küldött az őrgrófnak, avégből, hogy 2000 lovassal és 4000 gyaloggal haladéktalanul a turócmegyei Szucsánba jöjjön.[115] Ő maga nem vár addig, amíg valamennyi hada összegyűlik, hanem ha csak 7—8000 katonája lesz is, rögtön Nyitra alá száll s ott várja be többi csapatait. Június 15-én Turócmegyében akar lenni, hogy onnan — az őrgróffal együtt — Morvaországba törhessen.[116]

Ámde eközben Érsekujvár alatt komolyra fordult a dolog: az őrgróf is késlekedett, Bethlen pedig nem indulhatott Kassáról, mert hadai fölötte lassan gyülekeztek. Nehogy tehát Érsekujvár őrsége bajba jusson, június első napjaiban 2300 lovassal odaindította Horváth Istvánt,[117] — „részeges, de igen vitéz embert, mezei hadainak generálisát"[118] — június 9-én pedig Bornemissza Jánost is. Ilyenképen 6000[119] — Kemény János szerint 4000[120] — főre szaporodott a felmentő sereg, s a vár őrségével együtt „éjjel nappal nyugtalankodtatván az német hadat", nemcsak nagy riadalmat okozott annak táborában, hanem jókora veszteséget is. Hozzájárult ehhez, hogy a császári sereg máris éhezett: a vérhas is pusztította s a tömeges szökések napirenden voltak.[121]

---

[113] *Olchváry:* i. m. 344. l.
[114] *U. o.* 348. l.
[115] *Pol. lev.* 298. 299. l.
[116] Bethlennek akkor — saját állítása szerint — csak 3000 lovasa, 2000 magyar és 600 német gyalogja volt. *(U. o.)*
[117] *Tört. Tár.:* 1879. évf. 209. l.
[118] *Kemény János:* Önéletleírása. 39 l.
[119] *Bethlen* Károlyi Zsuzsannának: 1621. jún. 23. *(Tört. Tár:* 1882. évf. 126. l.)
[120] *Kemény:* i. h.
[121] *Bethlen* Károlyi Zsuzsannának: Szécsény, 1621. júl. 10. *(Tört Tár:* 1879. évf. 206. l.)

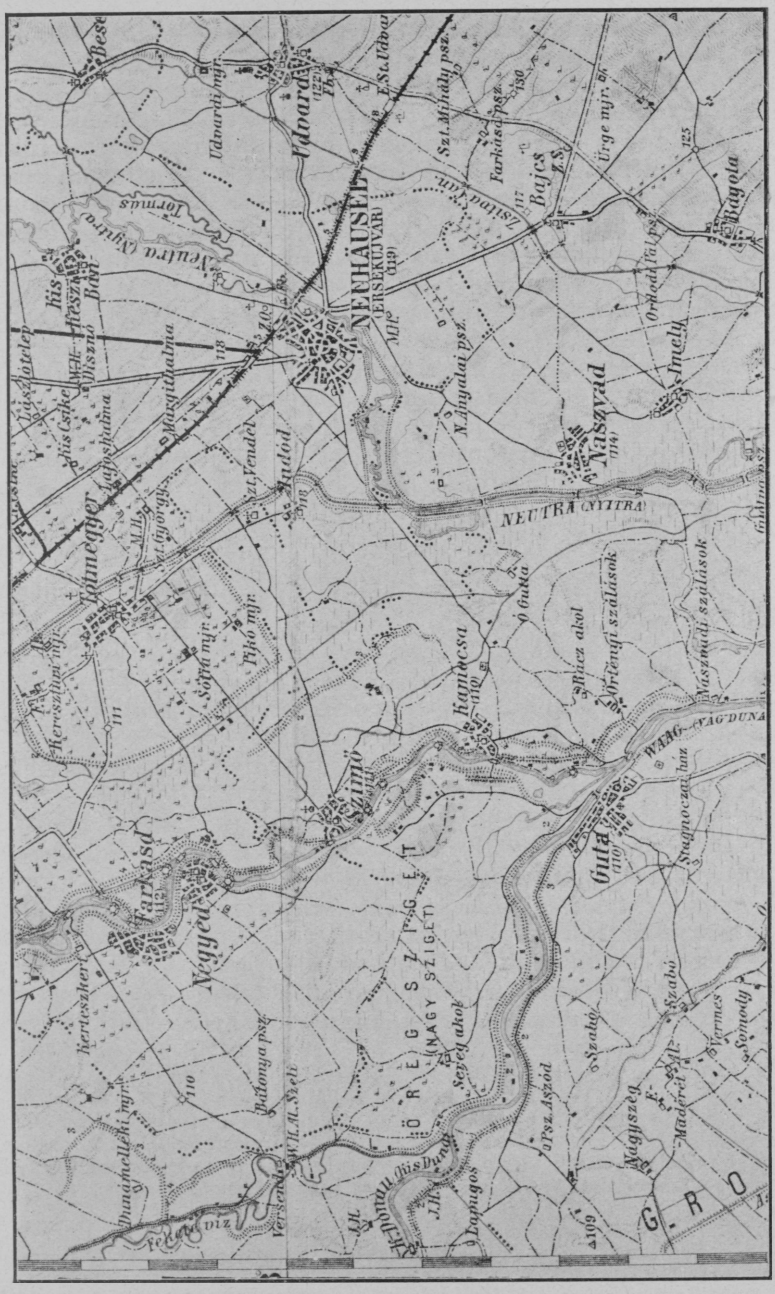
Érsekújvár
Nagyszeg
Guta
Szőgyén
Komárom
Tatabánya
Almásfüzitő
Dunaalmás
Esztergom
Párkány
Nána
Ipolyság
Léva
Vágsellye
Nagysurány
Vágkirályfa
Vágbeszterce
Vágújhely
Trencsén
Vágvecse
Vágsziget
Vágsellye
Vágkirályfa
Vágújhely
Vágbeszterce
Trencsén
Vágvecse
Vágsziget
Nagysurány
Nagyszeg
Guta
Szőgyén
Komárom
Tatabánya
Almásfüzitő
Dunaalmás
Esztergom
Párkány
Nána
Ipolyság
Léva
Érsekújvár

Majd július 10-én a császári fővezér — Buquoy — is foglyul esett egy összecsapás alkalmával s az őrizetére rendelt hajdúk egyike meg is ölte.[122] A német hadak parancsnokságát Liechtenstein Miksa vette át, aki nem akarta megvárni a 13.000 főnyi sereg élén közeledő Bethlent, hanem július 15-én éjjel megkezdte a visszavonulást. A fejedelem 16-án reggel érkezett a derékhaddal a Nyitra hídjához s öt óra hosszáig tartott kemény harcban teljesen megverte az ott átkelő császári sereget. Liechtenstein a Guttánál felhányt sáncba vonult, amelyből Bethlen hosszú, 8 napon át megújult harc árán kiverte őt s július 25-én a Vág-Dunán át a Csallóközbe szorította.[123]

A fejedelem előtt most két lehetőség állott: vagy átkel a Csallóközbe s ott megsemmisíti Liechtenstein erősen megtépázott seregét, vagy pedig tovább nyomul Magyarország akkori fővárosa, Pozsony felé. Ugyanis a jägerndorfi őrgróf csak július 13-án indult el, nagy kerülővel, Szilézián át s így a Turóc-megyében tervezett egyesülés — részint ennek a késésnek, részint az érsekujvár-guttai harcoknak következtében — most már tárgytalanná vált.

Mi most, utólagosan, az előbbi megoldást látnók helyesebbnek; Bethlen azonban — ő tudta miért — a másodikat választotta. A Csallóközbe szorult Liechtenstein szemmeltartásával Horváth Istvánt bízván meg, a derékhaddal Pozsony ellen indult s július 28-án Nagy-Szombat alá szállott, amely 2 nappal később meg is adta magát.

Augusztus 9-én János György őrgróf is odaérkezett 8000 főnyi seregével. Bethlen hadereje ezzel — Olchváry számítása szerint[124] — 28.000 főre szaporodott.

Bethlennek most az volt a szándéka, hogy ha Pozsonyt hamarosan elfoglalhatja, a jägerndorfi őrgróffal együtt Prága ellen vonul, hacsak addig a béke létre nem jön.[125]

Azonban Pozsony gyors körülzárását a napokon át zuhogott eső s a feneketlenné vált útak hátráltatták.[126] Egyelőre csupán az előljáró portyázó csapatok közelítették meg Pozsonyt, míg a derékhad csak augusztus 18-án szállott a fő-

---

[122] *Kemény* szerint Csongrádinak hívták. *(I. m.* 40. l.)

[123] „....nyolc egész napokon és éjtszakákon ujabb-ujabb seregek által erős ostromot tétettem rajtok, meg nem állhaták, hanem által kergetők őket az Dunán; igen nagy kárral menének el, sok rakott szekeret hántak az Dunában, el nem vihetvén; egymást hánták be az hidról, oly nagy tolyongással mentenek." (*Bethlen* Károlyi Zsuzsannának: Tornóc, 1621 júl. 26. — *Tört. Tár:* 1879. évf. 212. l.)

[124] *I. m.* 559. l.

[125] *Bethlen* Károlyi Zsuzsannának: Pozsony, 1621 aug. 22. *(Tört. Tár.* 1882. évf. 130. l.)

[126] *Bethlen* u. a.-nak: Szent György, 1621 aug. 17. (*U. o.* 1879. évf. 214. l.)

város alá. Itt azonban kemény dióra találtak a szövetségesek: Schwendi Lázár ezredes, 1500 főnyi őrség élén makacsul védelmezte a várat, úgy, hogy Bethlen, akinek táborában 3000 volt a vérhasban megbetegedettek száma,[127] augusztus 31-én az ostromot abbahagyni kényszerült.

De hogy mégis valami újabb sikerre alapíthassa a teljesen soha el nem ejtett békealkudozást, gyors elhatározással Morvaország felé fordult. Szeptember hó folyamán elfoglalta Szakolcát, Strassnitzot, Wesselyt és Ungarisch-Brodot, sőt egyes kisebb lovascsapatok Littau, Neustadt, Hohenstadt és Trübauig portyáztak.[128]

Nagyobb esemény az 1621-i hadjárat folyamán többé nem volt.

*

* *

A most vázolt hadjárat kétségtelenül Bethlen javára zárult. Pedig nyilvánvaló, hogy a fejedelem még Homonnay 1619-i betörése alkalmával se volt olyan válságos helyzetben, mint aminőbe 1621 elején, nem annyira szövetségestársának elbukása és az ezzel szemben lekötött császári sereg felszabadulása, mint inkább eddigi párthíveinek hűtlensége és árulása juttatta. Borotvaélen ingadozott minden s Bethlen még egyszer se állott olyan közel a teljes kudarchoz, mint akkor, amidőn mindenfelől ellenséggel körülvéve, elrendelte a visszavonulást Kassa felé.

Zrínyinek van egy mondása: „Arany a tűzben, kormányos a szélvészben, vitéz a veszedelemben esmérszik meg."[129]

Megállapíthatjuk, hogy Bethlen vitéznek és jó kormányosnak bizonyult. Csakis az ő rendkívüli akaraterejének, szervezőképességének és elszántságának tudható be, hogy a máris felborulással fenyegető helyzet még jobban el nem fajult. Jól látta, hogy itt az addig olyan gyakran alkalmazott mérséklet veszedelmet hozhatna s azt, amit visszavonulásával elveszített, csak kíméletlen erőszakkal szerezheti vissza. Ennek megfelelően járt is el.

1619-ben és 1620-ban inkább stratégiai téren mutatkozott be Bethlen. A sok apró-cseprő harcot nem vezette, legfeljebb irányította, csupán a hadműveletek nagyban való vezetését tartva fenn magának. Azonban 1621-ben mint jeles taktikust látjuk őt az érsekújvári és guttai diadalmas ütközetben. Fontos, hogy ennél a támadásnál se a jägerndorfi őrgróf, se a török nem támogatta még, mert az utóbbi is csak később

[127] *Tört. Tár:* 1882. évf. 130. l.
[128] *Olchváry:* i. m. 561. l.
[129] *Vitéz hadnagy:* III.

avatkozott — 2500 lovassal — a dunántúli portyázó harcokba.[130]

Hallottuk, hogy Bethlen, ennek a hadjáratnak vége felé, eltért addigi hadműveleti alapgondolatától: Bécs elfoglalásától. Okáról nem nyilatkozik, de úgy gondoljuk, nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy egyrészt az 1619-i kísérletből láthatta, hogy a császár fővárosát a rendelkezésére álló erővel egyhamar el nem foglalhatja. Már pedig a szerzett szomorú tapasztalások nyomán nem lett volna ajánlatos, hosszú hadakozásra nem hajlandó seregének türelmét és kitartását újabb próbára tenni. Ez lehetett az oka, hogy Pozsony vívását is abbahagyta s helyette Morvaországban keresett gyorsabb, könnyebb és zsoldosseregét talán több prédával biztató helyi sikert.

Másrészt nem szabad felednünk azt sem, hogy Bethlen — 1620 végétől fogva — a béke útját egyengette. Nyilvánvaló, hogy Bécs újabb megtámadása békés szándékának legcsattanósabb cáfolata lett volna.

Ilyesféle gondolatmenet vihette arra a tervre, hogy Pozsony gyors elfoglalása esetén, Prága legyen a fő hadműveleti tárgy, de csakis arra az esetre, ha a béke meg nem valósul. Bethlennek azonban sikerült a béketárgyalásokat olyan irányba terelnie, hogy erre a mozdulatra többé nem került a sor.

Gyalókay Jenő.

---

[130] *Bethlen* Rhédey Pálnak: Pozsony, 1621 szept. 2. (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 44. l.)

A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi harc.

(1710 február 11—13.)

Előzmények.

Rákóczi felkelése a szerencsétlen trencséni csata után (1708 augusztus 3.) a gyors hanyatlás képét mutatta. Az ország lakossága a hosszantartó háborúskodás folytán kimerült, a kuruc csapatok felszerelése, ellátása mindig nehezebbé vált. A harci kedv is ellankadt annyira, hogy az 1709. év nagyobb ütközet nélkül múlt el. 1710 elején Rákóczi egy újabb döntő csatára akarta vezetni seregét és Romhány-Vadkert mellett 1710 január 22-én erős, szívós harcot vívott a Sickingen császári altábornagy parancsa alatt álló sereggel. De az eredmény itt sem volt kielégítő és nem fordította jobbra a felkelés ügyét. A rendkívül heves és véres ütközetet mindkét küzdő fél győzelemnek tekintette ugyan, de a csata voltaképen eldöntetlen maradt. Bár a kurucok — főleg Potocki kiewi palatinus lengyel segédcsapata — vitézül verekedtek, veszteségük oly nagy volt, hogy a közel jövőben nagyobb hadműveletre nem vállalkozhattak.

A fejedelem ezt jól tudta, ami kitűnik abból, hogy összes intézkedései és tervezgetései a hadjárat további folytatására, leginkább a csapatok élelmezésével és pihentetésével foglalkoznak. A hadműveletek súlypontja ebben az időben — úgymint általában a kuruc felkelés legfontosabb időszakaiban is — ismét a Duna északi partjára, még pedig ezúttal Nyitra, Érsekujvár környékére került. Az itt elhelyezett kuruc sereg parancsnokságát Rákóczi Esterházy Antal tábornagyra bízta. Az egész terület legfontosabb pontja Érsekujvár volt, egyrészt mint jól megerősített és védelemre alkalmas vár és támaszpont minden további felsőmagyarországi hadműveletre, másrészt mint a Dunántúllal való összeköttetés biztosítására alkalmas megerősített hely. Ezért a fejedelem, Károlyi Sándor tanácsára,[1] Esterházy tábornagy legfőbb kötelességévé tette, hogy Érsekujvárban nagy mennyiségű élelmiszert halmozzon össze. További hadműveleti

[1] *Rákóczi Emlékiratok:* eredeti francia kiadása VI. k. 13. o. Mémoires du Prince Francois Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis l'année 1703 jusque a sa fin. V. és VI. köt. Megjelent Hágában, 1793-ban, Neaulme Jánosnál. Egy eredeti példánya a budapesti Kegyesrendi rendház könyvtárában van.

szándékairól Bercsényi Miklóst 1710 január 31-én kelt levelében a következőképen tájékoztatta.[2]

Az kétségtelen, hogy Érsekujvár bőséges „profentérozása" életbevágó kérdés, mert mennél több had fog azon a vidéken működni, annál több készlet fogy el. Viszont nincs szándékában a sereget nagy területre szétosztani, mert az ellenség így könnyebben arathat győzelmeket s a kenyér szállítása télviz idején amúgy is nehezen lehetséges. Megtörténhetik az is, hogy az ellenség a külső hadakat a vártól elszorítja, ami szintén végzetes következményekkel járhatna. Ezért Rákóczi a lengyel segédcsapatot, Bokros, Géczy és Somogyi ezredeivel együtt, Érsekujvár vidékére küldi Esterházy Antal rendelkezésére, maga pedig udvari hadaival és svéd csapatával Szentmártonkáta vidékére vonul. Ha Esterházy Antalnak sikerül az ellenséget Ujvártól távoltartania és a várat élelemmel ellátnia, akkor talán alkalom nyílik a császáriak megtámadására. Ha pedig a Duna befagyna, akkor a fejedelem 3000 embert szándékozik a Dunántúlra átküldeni, hogy Győr vidékéről szállíthassanak élelmet Ujvárba ... „és azt egyszer megrakván szükségén felül, s ezáltal securitásom lévén, — játszhatunk nyaratszaka az ellenséggel, az kinek jobbszárnyát a minapi harcon (t. i. Romhánynál) úgy meggyengíténk, hogy minden relátiokbul általláthatni, hogy csak négyszáz sem maradott szolgálatravaló ezen postirungjaiban."

A fejedelemnek egy 1709 december végén saját kezével írott kimutatása Érsekujvárban mindössze 1850 embert tüntet fel. Ezek Ebeczky, Somogyi, Balogh, Vajda és Géczy ezredeihez tartoztak.[3] A kuruc sereg állománya ezen a harctéren — ugyancsak Rákóczi fennemlített feljegyzése szerint — összesen 17.050 fő volt. Ehhez kell még hozzá számítanunk Esterházy Antallal a Dunántúlról január elején átjött kb. 3000 fő lovasságot és a mintegy 3000 s nehány száz főből álló lengyel segédcsapatot.

Az egyesült svéd és lengyel hadseregnek orosz földön vívott ütközetei folytán, egy lengyel-svéd dandár Potocki Mihály gróf kiewi palatinus vezérlete alatt, a pultawai csata után[4] XII. Károly svéd király főcsapatától elszakadva, az oroszok elől Magyarország határa felé volt kénytelen vonulni. A palatinus engedélyt kért Rákóczitól, hogy Magyarország határát átléphesse, amit a fejedelem csak azzal a feltétellel adott meg, ha csapatai a kuruc felkelés zászlója alá csatlakoznak. Potocki kénytelen volt ebbe beleegyezni. Az üldöző orosz tábornokok erre — mivel Rákóczi Nagy Péter cár szövetségese volt — a lengyeleket nem üldözhették. A

[2] *Archivum Rákócziánum:* III. kötet 12—14. oldal.
[3] *Hadtörténelmi Közlemények:* 1891. évfolyam 168—173. oldal.
[4] 1709 július 8.

fejedelem szolgálatába szegődött lengyel sereg lengyelekből, svédekből és lithvániai csapatokból állott.[5] Katonai szempontból csatlakozásuk kétségkívül nyereség volt Rákóczi számára, mert harcedzett, vitézül verekedő katonákat kapott. De a csapat erkölcsi értéke nem volt nagy és zsoldjukat, ellátásukat illetően túl sokat követeltek. Ezzel sok kellemetlenséget okoztak a kuruc vezetőknek és sok súrlódásra, összetűzésre adtak okot, a mindezekben szűkölködő kurucokkal. Azt azonban úgy a fejedelem, mint alvezérei is elismerték, hogy a romhányi csatában a lengyelek valóban vitézül verekedtek.

„Dieser Krieg in Hungarn, und das Unwesen mit denen daselbstigen Malcontenten oder Rebellen machte also dem Hofe noch immer gar viel zu schaffen ..." így kezdi az egykorú Theatrum Europaeum című félhivatalos krónika az 1710. esztendő politikai és hadi eseményeinek leírását.[6] Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy a Heister gróf tábornagy parancsnoksága alatt működő felsőmagyarországi császári sereg helyzete és hangulata sem volt valami különösen kiváló. Heisternek sikerült ugyan Hont- és Nógrádmegyéket 1709 őszén megszállania s akkor már Váctól felfelé egészen a Szepességig húzódott helyenként megerősített vonala. A Szepességbe már itt-ott benyomult, Késmárkot is elfoglalta, de Lőcse ekkor még a kurucok kezében volt. Csapatai azonban szintén belefáradtak már a hosszas háborúskodásba és a hét éves küzdelem során agyonsanyargatott lakosságtól a császári katonaság minden erőszakoskodása sem tudott már élelmet és anyagi segítséget kipréselni.

Különösen nehéz helyzetben voltak az Érsekujvár és Nyitra környékén „Postierungok"-ban elhelyezett császári csapatok. Báró Schertzer tábornoknak, Lipótvár császári parancsnokának, 1710 január 25-én Savoyai Jenő herceghez intézett jelentésében olvassuk, hogy a császári őrségek helyzete gyakran igen válságos, mert a kuruc lovasok és hajduk szabadon csatangolnak ide-oda s a lakosságot megadóztatják. Ily formán — mint mondja — szinte azt hiheti az ember, hogy nem a császári csapatok zárják körül a kurucokat és készülnek Érsekujvár ostromára, hanem a kurucok zaklatják és zárják el őket főcsapatuktól.[7]

Az Érsekujvár körül elhelyezett császári csapatok parancsnoka Hochberg von Hennesdorf tábornok, ebben az időben Verebélyen tartózkodott. Nyitra várának parancsnoka pedig Dillherr-Althann Ferenc ezredes volt, a császáriaknak egyik különösen tevékeny, ügyes törzstisztje.

[5] Márki: II. Rákóczi Ferenc III. kötet 68. lap.
[6] *Nemzeti Múzeum:* Fol. 500.051, XIX. rész. 65. oldal.
[7] *Bécsi Kriegsarchiv:* Feldakten 1710. Fasc. I/18.

Heister parancsa alatt Magyarországon (Erdélyt kivéve) mintegy 36.300 főből álló haderő volt, tehát Rákóczi itteni seregénél jóval több.[8] De a császári csapatok számbeli fölényük ellenére sem voltak olyan állapotban, hogy döntő csapást mérhettek volna Rákóczi seregére; a nagyobb csatákat ők is kerülni óhajtották. Céljuk az volt, hogy Érsekujvárat kiéheztetve hatalmukba kerítsék és hogy a Felvidék többi részét is megszállják.

Ebben a helyzetben tehát mindkét fél hadviselése jó formán kizárólag egymás nyugtalanítására, zavarására szorítkozott és portyázásokban, kisebb vállalkozásokban merült ki (Kleinkrieg). Ennek a harcmódnak egyik jellegzetes példája gyanánt választottam a tavarnoki kuruc zsákmányolás és az azt követő egerszegi lovasharc leírását tanulmányom tárgyául. Erről az eseményről eddig nem sokat tudtunk. Rövid összefoglaló említést csak Rákóczi emlékirataiban, Kolinovits munkájában[9] és Márki Sándor nagy művében[10] találunk. A kurucvilág kiváló tudósa, Thaly Kálmán, ezzel az eseménnyel nem foglalkozott. Az osztrákok azonban látszólag nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a tavarnoki harcnak, mert a „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen" című munka[11] részletesen tárgyalja az eseményt, a „Wienerisches Diarium" 1710. évi kötete nyomán.[12] De ezek az osztrák források egyoldalúak s főleg a kuruc létszám megállapításánál túloznak.

Sikerült azonban felkutatnom a küzdelemben résztvett egyik kuruc vezér —De Rivière ezredes[13] — és egyik császári parancsnok — Dillherr báró ezredes[14] — eddig ismeretlen részletes harcjelentéseit. Érdekes, hogy az utóbbi jelentést a „Wienerisches Diarium" szerkesztője sem ismerhette, mert egészen másképp adja elő az eseményeket. Ha ezt a két főforrást egymással szembeállítjuk és még néhány felkutatott eredeti egykorú levéllel kiegészítjük, eléggé pontos képet kaphatunk a tavarnoki vállalkozás lefolyásáról.

---

[8] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen:* XII. kötet 95. oldal.

[9] *Kollinovits Gábor:* Commentarium de rebus Ungaricis, libri XIII. ab anno 1701—1720. 209. oldal.

1731-ben írt kézirati példánya a magyarországi ág. hitv. ev. egyetemes egyház levéltárában Budapesten, kéziratok V—28. sz. alatt őríztetik.

[10] *II. Rákóczi Ferenc élete:* III. kötet 85. oldal.

[11] *Kriegsarchiv kiadványa:* II. sorozat, IV. kötet 490. oldal.

[12] *Wienerisches Diarium:* 1710. évfolyam, 681. szám. Eredeti példánya a bécsi Hofbibliothekban.

[13] *Nemzeti Múzeum: Kézirat gyüjtemény.* Fol. Hung. 1380/14. *Thaly gyűjtemény:* 1710. II. hó 271. lap.

[14] *Preussisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem:* H. A Rep. 15. A. Handschriften Nr. 156. Hiteles másolata a m. kir. Hadtörténelmi levéltár világháború előtti osztályában, a kuruc iratok között.

II.

A tavarnoki expeditio terve.

Indulás Tavarnok felé.

Rákóczi előbb ismertetett haditervét, Bercsényivel egyidejűen, Esterházy Antal grófnak is megküldte. Esterházy belátta az érsekujvári készletek szaporításának szükségességét, de — határozatlan ember lévén — nem mert önállóan intézkedni, hanem, a kuruc vezérek rossz szokása szerint, haditanácsot hívott egybe és szavazás alá bocsátotta a fejedelem útasításának végrehajtási módját.[15] A kuruc vezérek azt tanácsolták Esterházynak, hogy ne zsarolja a lakosságot, ne bajlódjék apró kis harácsolásokkal, hanem igyekezzék egy csapással hatalmába keríteni a környéken levő valamelyik császári raktárt. Ujvártól két napi járóföldre volt Heister egyik legnagyobb raktártelepe, a nyitramegyei tavarnoki várkastélyban. Ennek közelében, Bossány községben, szintén volt egy kisebb fióktelep. Esterházy és tisztjei tehát úgy döntöttek, hogy ezeket a raktárakat meg fogják támadni. Ez a tanácskozás február 6—7-ike körül folyhatott, mert Esterházy 8-án indult el a Tavarnokot ostromolni készülő sereggel. Jelentést küldött mindenről Rákóczinak is. Mivel az út Érsekujvártól Tavarnok felé császári lovasoktól megszállott községeken keresztül vitt, a tábornagy a szokottnál nagyobb haderőt szánt ennek a műveletnek végrehajtására. Magával vitte egész lovasságát (körülbelül 3000 lovast), 1200 hajdut, 2 kilencfontos ágyút és 2 kisebb mozsarat.[16] Magával vitte továbbá a lengyel segédcsapatokat[17] Grudzsinski lengyel tábornok vezetése alatt, kit a fejedelem röviddel ezelőtt léptetett elő.

Az egész expediciót maga Esterházy vezette, maga mellé vette Limprecht ezredest,[18] a gyalogság és tüzérség vezetését pedig Rivière ezredesre bízta. Dillherr szerint[19] maga a kiewi palatinus is résztvett ebben a vállalatban; ez a megállapítás azonban nem helyes. A lengyel segédcsapatok között volt egy svéd lovasszázad is a „Cilli" ezredből, melynek parancs-

---

[15] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 20—22. és 42. oldal.

[16] *Rivière* ezredes jelentései Bercsényihez: 1710 február 8-áról, az *Országos Levéltár* Missilis gyűjteményében, és február 16-áról a *Nemzeti Múzeum* kéziratában levő Thaly gyűjteményben 1710 február hó, 271. lap. Ez utóbbi tartalmazza az események részletes leírását.

[17] *Rivière* idézett első jelentése: *Kolinovits* krónikája és *Limprecht János* kuruc ezredes levele Bercsényihez: 1710 február 17. (*Orsz. Levéltár* Missilis gyűjt.)

[18] *Limprecht* ezredes idézett levele.

[19] *Dillherr* idézett leírása.

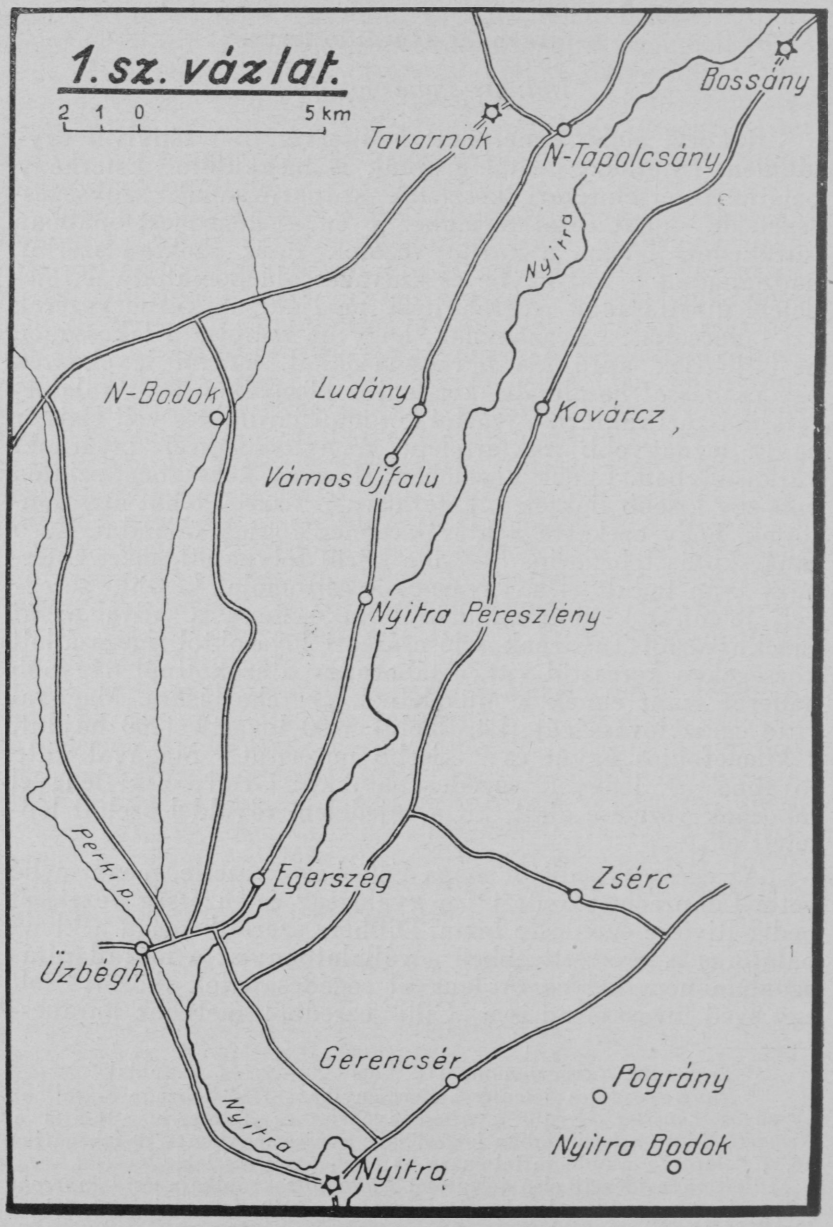
1. sz. vázlat.
2 1 0 5 km
Bossány
Tavarnok
N-Tapolcsány
Nyitra
N-Bodok
Ludány
Kovárcz
Vámos Ujfalu
Nyitra Pereszlény
Perki p.
Egerszeg
Zsérc
Üzbégh
Gerencsér
Pográny
Nyitra
Nyitra Bodok
Nyitra

noka Dillherr szerint, Ballon nevű francia kapitány volt.[20] A nevesebb kuruc vezérek közül ugyancsak ő említi Balogh Ádámnak és egy Horváth nevű ezredesnek a nevét.

Császári források szerint Esterházy serege majdnem 11.000 emberből állott, még pedig 8.000 lovasból, a többi gyalog hajdú volt és 6 ágyút vittek magukkal. Ez a szám minden bizonnyal túlzott, mert Esterházynak legfeljebb 6000 lovasa, 1200 hajduja és csak 4 ágyúja volt.

Hogy szándékát — a császári magazinok zsákmányolását — el ne árulja, üres szekereket nem vitt magával s a lakosság körében inkább azt hiresztelte, hogy Alsó-Ausztriába, Morvaországba akar betörni.[21]

Esterházy hadi népével február 8-án Érsekujvárról elindult. Az a reménye, hogy észrevétlenül fog Tavarnok alá jutni, nem valósult meg, mert Nyitra várának ügyes parancsnoka — Dillherr ezredes — már másnap, 9-én észrevette, körülbelül egynegyed óra járásnyira Nyitrától nyugatra, a kuruc menetoszlopot. A helyzettel ekkor még nem volt tisztában, nem sejthette, hogy Esterházy mit akar, azért egyelőre egész napon át figyelte a kurucokat és megállapította, hogy az üzbégi erdőből mindig több és több csapat vonul a Nyitra folyó mentén Egerszeg irányába. Estére Esterházy egész serege megszállotta az Üzbég és Egerszeg környékén levő falvakat s ott éjjelre megpihent.

Dillherrnek jó kémei lehettek, mert mint maga írja, a községek lakosságától értesült arról, hogy a kurucok legelső gondja bor és pálinka requirálása volt s megtudta azt is, hogyha őket meg akarná támadni, akkor leghamarább Üzbégnél érhet célt. Bár a kurucok éjjeli járőrei egészen Nyitra várának úgynevezett török kapujáig portyáztak, Dillherrnek sikerült az éj leple alatt 300 lovassal egy általa ismert erdei csapáson észrevétlenül Üzbégig eljutni. Körülbelül 300 kuruc lovas tanyázott a faluban az előző napi fáradságos meneteléstől (télviz idején 45 km.) kimerülve. Február 10-én, hajnali 3 órakor Dillherr lovasaival hátulról berontott a faluba s a kurucokat onnan kizavarta. Foglyokról, halottakról leírásában nem számol be, csupán arról beszél, hogy zászlókat és 2 pár üstdobot zsákmányoltak s

[20] „... vom Schwedischen Cillischen Regiment, 1 Eskadron von einem Franzosen Ballon genant commandieret war..." *(Dillherr* idézett leírása.)

A „Cilli" ezred alatt valószínűen a „Zillik" (Züllich) ezredet kell értenünk, amely ezred a höchstädti csatában elfogott franciákból alakult. Ebből az ezredből mintegy 150 ember a lengyelekhez csatlakozva jött Rákóczihoz.

Márki: II. Rákóczi Ferenc. III. kötet 68. oldal.

[21] *Dillherr* idézett leírása.

hogy a kurucok lovai a világ minden tája felé szétfutottak, úgy hogy két napig sem tudták azokat összehajtani.

Az éjjeli lármára a szomszédos községek kurucai Üzbég felé rohantak ugyan, de hasztalan, mert Dillherrnek sikerült még hajnali szürkület előtt visszajutnia Nyitra városába. Az annak északi és nyugati szegélyén levő kerteket az ő parancsára időközben már megszállotta a Haslingen- és Sickingen-gyalogezred, úgy hogy az üldöző kurucokat ezeknek tüzelése, valamint a várbeli tűzérség nehány lövése visszariasztotta. Az ezredes még hajnali szürkületkor útnak indította Heussern Sickingen-ezredbeli — kapitányt, Heister gróf tábornagyhoz Bécsbe, hogy jelentést tegyen erről a csete-patéról és kérje sürgősen Nyitra helyőrségének megerősítését. Heussernnek sikerült a kurucokéhoz hasonló ruhában („hungarisch gekleideter") az ellenséges járőrök között észrevétlenül átcsusznia s még aznap Bécset elérnie.[22] Heister parancsára Nagyszombatból azonnal elindult az egész Breuner-lovasezred (amelynek eddig csak 100 lovasa volt Nyitrán) és két század Vehlen-ezredbeli dragonyos. Ez a csapat 11-én már Dillherrnél jelentkezett.

A kurucok 10-én egész nap azon fáradoztak, hogy lovaikat összetereljék s ezért csak 11-én indultak tovább Tavarnok felé, ahová aznap délután érkeztek meg. Érdekes, hogy Dillherr éjjeli rajtaütéséről összes kuruc forrásaink hallgatnak, sőt az expedició egyik legfőbb kuruc szereplője, Rivière ezredes határozottan ezt írja jelentésében:[23] „Érsekujvarino... suscepimus iter recta ad Tavarnok, eo die 11. praesentis pervenissemus..."

De nemcsak Dillherr értesült a kuruc hadoszlop előnyomulásáról, hanem az Érsekujvárt körülzáró császári őrségek parancsnoka — Hochberg tábornok — is, aki erre a hírre a verebélyi, semptei, szeredi, sélyei és mocsonoki császári őrségeket is mozgósította és valamennyit Nyitra felé indította. Ő maga február 11-én egyelőre Nyitrabodokig vonult csapataival s ott átvette a szétszórt császári erők feletti parancsnokságot. A parancsa alá tartozó sereg ezen a napon 1100 nehéz lovasból, 200 huszárból, 280 gyalogosból és 4 ágyúból állott.[24] Azonnal összeköttetést keresett Nyitra parancsnokával, aki feszült figyelemmel kísérte a kurucok további mozdulatait és a Breuner-ezred beérkezte után 11-én el is indult, hogy Esterházy seregét felkeresse és alkalmas percben megtámadja.

---

[22] *Dillherr* idézett leírása.

[23] *Rivière* ezredes február 16-i jelentése.

[24] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen:* II. sorozat III. kötet 490. oldal.

III.

Rákóczi véleménye.

A tavarnoki zsákmányolás.

A fejedelem Esterházy előzetes jelentését február 11-én kapta meg Szentmártonkátán. Azonnal tollat ragad, tudatja Károlyival, hogy nem helyesli Esterházy tervét, sőt elkeseredett Antal úr levelén, aki az ő útasításait a tisztekkel közölvén, jobbnak találta ott kezdeni az operációt, ahol ő (a fejedelem) végezni parancsolta. De nyiltan is megmondja véleményét Esterházynak, február 12-én hozzá intézett levelében. „.... Az kegyelmed 7. February írott leveléből bőven átalláttam, hogy Kegyelmed némely tisztek javaslásából jobbnak ítélvén operatioit ott kezdeni, ahol én végezni kivántam volna: reménlem is, hogy azon tisztek Kegyelmed előtt bőven praevideálhatták az következő difficultásokat: mit tégyen tudniillik az ujvári guarnison notabilis részének oly messze való vitele, artilleriának hegyeken való hurcoltatása, — az mely ily téli s kikelethez közelgő időben, mind az utak bontakodásával és a hertelen olvadással megáradott patakok akadályával nagy veszedelmekben szokott forogni; praevideáltak bőven. — elhitettem magammal — az ellenségnek ereit is, az mellyet midőn Kegyelmed egyfelől szaporodni ir, másfelől ezen indulásával ugy hátrahagyá, hogy harc nélkül bizonytalan benne, ha visszajöhet-e Ujvárban? Járul ehhez az is, hogy az midőn Kegyelmed maga táborát hajduságggal és artelleriával nehezétette: utat mutatott az ellenségnek, hogy Kegyelmed ellen nemcsak a lovassát, de az gyalogját is fogja összvegyüjthetni, melyrül nem is gondolkozhatott vólna, hacsak az lovassággal operált volna Kegyelmed, —tudván, hogy aztat maga gyalogival be nem éri. Én ugyan mindezekre nézve jobbnak s tanácsosabbnak ítéltem volna az verebélyi operatiora kétannyi hajdut, mint Kegyelmed kivitt, periclitáltatni, mintsem oda fele részét annak, a mennyit kivitt: mert egy szerencsétlen actussal (kitől Isten Kegyelmedet őrizze!) kevés fog abbul Ujvárba térni. De mivel reménlem, hogy azon orderemet hántorgató és vizsgáló tisztek mindezeket praevideálván, solválták is ezen difficultásokat: részemrül egyéb hátra nem marad, hanem, hogy Kegyelmednek szerencsés operatiót kivánjak, — szükséges mindazonáltal Kegyelmednek azt is tudni, hogy az ellenség maga corpussát, amelyről Kegyelmed ir, hogy contrahálhatja, Kis-Tapolcsán tájékára helyezheti; éntülem Kegyelmed kevés succursust várhat. — mert az ráczság gyülekezetire nézve, az elmult napokban Károlyi urat az hadak egy részével kéntelenittetvén ellene küldeni: az hátramaradott részével ellene

operálhatni nem fogok és igy ha felmegyek, — az Kegyelmeddel való conjunctiom meg nem lehetvén, az ujvári magazinumot kéntelen vólnék kiüresiteni, melyhez semmi kedvem. Ezeket penig megfordítani már annyival is inkább nehezebb, a mennyivel recessusa az ellenségnek szivet fog adni..." „... Hogy Kegyelmed az ujvári magazinum megtöltésében iparkodik: azt igen kedvesen látom: de ahhoz kevés reménységem lehet mindaddig, ameddig Kegyelmed sok haddal, lassan s csuportosan fog operálódni..."[25]

Emlékirataiban Rákóczi még azt is terhére rójja Esterházynak, hogy csak a vár elfoglalására irányította minden figyelmét, de a visszamenetelre nem gondolt és nem gondoskodott szekerekről.

A vállalkozás első mozzanata, vagyis a Tavarnokig való jutás, tehát mint láttuk nem zajlott le minden fennakadás nélkül. Annál több szerencséje volt Esterházynak a vár elfoglalása körül. Ennek a gazdag császári raktárnak védőrsége még 100 emberből sem állott, úgy hogy amikor a császári parancsnok Berlinger, Deutschmeister-ezredbeli kapitány, Esterházy tekintélyes számú seregét meglátta, még február 11-én este feladta a várat lövés nélkül.[26] Csupán azt kötötte ki, hogy engedjék szabadon. Esterházy ezt a feltételt elfogadta. A kurucok azonnal hozzáláttak a raktár készletének, a közelben sebtiben összehajtott, ötszáz szekérre való felrakásához. Berlingert harmadmagával, Bajna irányában, szabadon engedték. A várbeli katonaságot, Rivière szerint 50 császári muskétást és 30 egynehány labancot, pedig foglyul ejtették.

Berlingert Heister azonnal haditörvényszék elé állította és rangjától megfosztotta.[27]

A tavarnoki vár feladásával egyidejűleg, a sokkal kisebb bossányi kastély is kapitulált; felszerelése és 15 főből álló helyőrsége szintén a kurucok kezébe került. A zsákmány nagyságáról tiszta képet nem alkothatunk. A császári forrásmunkák hol száz, hol 300, hol pedig 500 szekér zsákmányról beszélnek (Kolinovits, Dillherr, Wienerisches Diarium). A kuruc források ellenben 500, sőt 600 hordó lisztről, zabról, fegyverekről, lövőszerről, ruhákról, sőt szarvasmarhákról is számolnak be.[28]

Esterházy sietett Rákóczinak bejelenteni a tavarnoki vár szerencsés elfoglalását. A fejedelem február 16-án írja Bercsényinek,[29] hogy ma vette Antal úr levelét, amelyben

---

[25] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 20—22. oldal.
[26] *Rivière* idézett jelentése.
[27] *Dillherr* idézett leírása.
[28] *Szluha Ferenc* levele Bercsényihez 1710 február 3. *(Orsz Levéltár* Missilis gyűjtemény.)
[29] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 26. oldal.

közli, hogy a tavarnoki és bossányi német minden ágyúlövés nélkül megadta magát és hogy bőségesen zsákmányoltak lisztet. Valószínűnek tartja azonban, hogy az ellenség „visszajöveteliben opponálja magát, szemben áll s megverekszik véle; kétség kivül már által estek egymáson, és mivel 12-én költ Nagytapolcsánybul az levél, már ebben sem tanáccsal, sem erővel nem segíthetek."

Esterházy a bőséges zsákmánnyal megrakodva, 12-én délelőtt hazaindult. A rossz útak és a téli időjárás miatt csak lassan haladhattak előre. De, hogy minél előbb Érsekujvárba jussanak, éjjel sem pihentek, hanem körülbelül éjjel 2 óra tájban érték el Vámos-Ujlak, Alsóludány vidékét. Esterházy valószínüleg értesült arról, hogy Hochberg tábornok, csapatait összegyűjtve, észak felé menetel s arról is lehetett tudomása, hogy Dillherr ezredes, az időközben beérkezett Breuner- és Vehlen-dragonyosokkal megerősödve, 11-e óta a sarkában van. Ezért sietett és seregét a legrövidebb és minden bizonnyal abban az időben legjobb útvonalon, a Nyitra völgyében vezette Nyitra-Érsekujvár felé. Dillherr emlékirataiban határozottan megjelöli,[30] hogy 12-én éjjel 2 órakor a Tapolcsánytól körülbelül egy óra járásnyira levő Bodokba (Nagybodok) érkezett s ott saját füleivel hallotta a kuruc menetoszlop mozgását: „.... das völlige fuhrwesen deren 500 wägen mit ungemeiner geschrey, wovon man grosse Confusion judiciren musste ..." Nagybodok légvonalban körülbelül 4 km-nyire esik Ludány-Vámosujfalutól, dombok mögött. Valószínű, hogy Dillherr a Bodok és Ludány közötti dombtetőn (2 km-nyire a kurucok útvonalától) állhatott; így az éjjeli csendben tisztán hallhatta az 500 szekér, ágyúk stb. éjjeli menetével járó nagy zajt.

A helyzet 12-éről 13-ára virradó éjjel ez volt:

Kurucok:

2 csoportban meneteltek a nyitrai országúton. Első csoport Rivière és Limprecht ezredesek vezetésével, a gyalogság, tűzérség és a zsákmánnyal megrakott szekerek. Második csoport 1 óra járásnyira mögöttük (tehát 4—5 km-re), az egész kuruc lovasság Esterházy tábornaggyal.

Császáriak:

Hochberg előbb részletezett egész seregével 12-én este Nyitrabodok—Pográny—Gerencsér—Nyitra környékén volt. Dillherr ezredes 1800 nehéz lovassal, 240 labanchuszárral (Esterházy József ezrede) 1 Salm-gyalogezredbeli zászlóaljjal (Neuville ezredes parancsnoksága alatt) és 6 ágyúval, aznap este 7 órakor Nyitráról elindult és éjjel Nagybodok környékét érte el.

---

[30] *Dillherr* idézett leírása.

IV.

Az egerszegi lovasharc.

Február 13-án hajnalban a kurucok folytatták menetüket, nem sejtve azt, hogy hogy útjuk két császári menetoszlop között visz. Hochberg ugyanis, gyalogságát Nyitrabodokon hagyva, lovasságával 13-án kora hajnalban elindult Zsérczen át Nyitrapereszlény felé. Dillherr, rövid pihenő után, egész különítményével Nagybodokról visszakanyarodva, a nyitrai országútat nyugatról szegélyező enyhe lejtőkön az országúttal párhuzamosan kísérte Esterházy seregét. Bár a gyalogos tisztek élénken tiltakoztak, Nagybodokon hagyta gyalogságát és ágyúit,[31] amelyek a magas hó miatt csak útjában voltak és 5 órakor reggel csupán lovasságával indult déli irányba. A dombtetőről a völgy felé ereszkedve — mint írja — 500 lépésnyire közelítette meg Esterházy menetoszlopát. "... wobey ich ihm dan, bis 8 Uhr früe, alles genau observirend, stets cotoyrte, seine Infanterie und ein Theil der Cavallerie ruhig vorbey marchiren liesse." Oszlopának élén Dillherr maga vezette az Esterházy-labanc huszárezredet, amelyet, mint írja, szándékosan választott külön a német lovasságtól „... auss Besorg Einiger sich Etwan Einmischender Confusion".

Hochberg elérte lovasságával 5—6 óra között Nyitrapereszlényt s csak ott csatlakozott Dillherr oszlopához. Ő sem volt kellően tájékozva a kurucok helyzetéről. Ha korábban kanyarodik balra, a nyitrai út felé, akkor feltétlenül találkozik Rivière csoportjával, vagy pedig elvághatja őt Esterházy csoportjától. Ebben az esetben a kurucok valóban válságos helyzetbe kerülhettek volna. Hochberg azonban ezt a kedvező alkalmat így elmulasztotta s nyugodtan menetelt Pereszlény felé. Így adódott az a helyzet — reggel 8 óra tájban — hogy a kuruc oszlop első része már Üzbég, második része — a lovasság — Egerszeg előtt volt, amikor a császári lovasság, Dillherr csoportja, Egerszeg környékén a domb oldalakon, Hochberg csoportja pedig a kurucok háta mögött kísérte, illetve követte őket. A császáriak reggel 8 óra tájban nyerhettek először tiszta képet, amikor virradni kezdett. A zsákmánnyal megrakott oszlopok látszólag már kicsúsztak karmaik közül, mert akaratlanul is előre hagyták menni őket.[32]

Hochberg tábornok Pereszlénynél átvette a parancsnok-

---

[31] *Dillherr* idézett leírásából: „... Obschon die Officir von der Infanterie Acheronta movirt um bey der Action zu sein..."

[32] *Bösinger* császári alezredes jelentése Savoyai Jenőhöz 1710 február 22. (*Bécsi Kriegsarchiv*-Feldakten 1710. 2—89.)

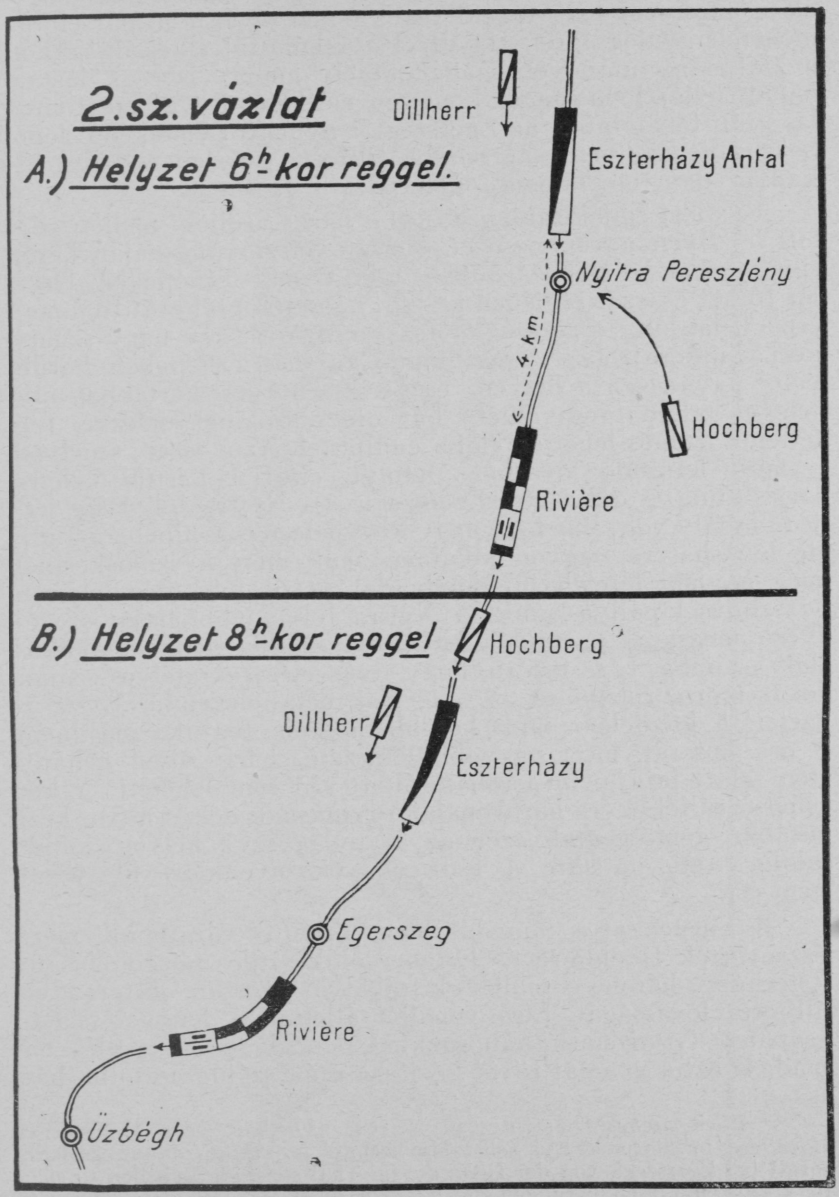
2.sz. vázlat
A.) Helyzet 6h-kor reggel.
Dillherr
Eszterházy Antal
Nyitra Pereszlény
4 km
Hochberg
Rivière
B.) Helyzet 8h-kor reggel
Hochberg
Dillherr
Eszterházy
Egerszeg
Rivière
Üzbégh

ságot az egész császári lovasság felett és elhatározta, hogy először a kuruc lovassággal végez és azt elvágja a már előremenetelt gyalogságtól. Ha ezzel a feladattal elkészül, akkor a zsákmány után veti magát, amely amúgy is csak lassan halad, tehát lovassággal könnyen elérhető. Rövid megfontolás után felvágtatott az Egerszegtől nyugatra emelkedő dombokra, ott sebtiben csatarendbe állította ezredeit és balra lekanyarodva, megtámadta Esterházy lovasságát."[33]

Rákóczi emlékiratai szerint[34] a harc „Szöllös" mellett zajlott le. Ilyen nevű községet, tanyát, pusztát hasztalan keresünk úgy a XVIII. századbeli, mint a mai térképeken. De a II. József császár idejében készült „Josephinische Aufnahme" eredeti lapján,[35] Egerszegtől északnyugatra, egy nagy szőlőskert van berajzolva. A mai pontos katonai térképeken, körülbelül ugyanezen a helyen, egy házsorból és kertekből álló telepet találhatunk, amely bár nincs szőlőnek jelezve, feltétlenül azonos lehet az előbb említettel. Az a terep, amelyen a most leírandó lovasharc lefolyt, ettől a kerttől keletre Lajosfaluig és délkeletre Egerszegig s a Nyitra folyásáig terjedő lapály volt. Bár nem nagy kiterjedésű (körülbelül 2 km²), de lovasharcra nagyon alkalmas volt, mert a szőlőskertnél még enyhén lefelehajló domboldal az út felé már teljesen vízszintes lapállyá válik. A Nyitra folyó jobbpartját szegélyező mocsaras partvidék befagyva szintén nem ment akadály számba. Igaz ugyan, hogy ilyen elég tekintélyes számú lovas tömeg rohamára ez a terület nem elegendő. Ezért is tartott a küzdelem, mint később hallani fogjuk, majdnem 3 óra hosszat, mert nagyobb lélegzetű, tehát rövid néhány perc alatt lezajló lovasrohamról itt szó sem lehetett. A két ellenséges fél egyes harcvonalai, egymásnak neki rontva, kézi tusában gomolyogtak ezen az aránylag szűk helyen, mindaddig, amíg a harc a kurucok visszavonulásával véget nem ért.

A kurucokat a támadás nem érhette váratlanul, mert észrevették Hochberg és Dilherr előkészülő mozgolódásait, Esterházy három vonalba kifejlődve, gyorsan csatarendbe állította lovasságát. Első vonalba állottak a lengyel segédcsapatok Grudzsinski tábornokkal. Hochberg heves első támadása ezt a vonalat rövid kézitusa után szétugrasztotta, bár

---

[33] *Wienerisches Diarium* 1710. Nr. 683. „Da hatte der H. General Hochberg in höchster Eyl seine Mannschaft in gute Ordnung gestellt, sofort bei Egerszeck von der Höhe die im Thal stehende Rebellen so sich in 3 grossen Linien befunden-ehe u bevor diese sich mit dem Fussvolk wieder verinigt, als dessentwillen dieselben im scheunigsten Marsche waren — in Gottes Namen angegriffen."

[34] *Rákóczi emlékiratok* VI. k. 16. oldal.

[35] A bécsi *Kriegsarchiv* térképtárában.

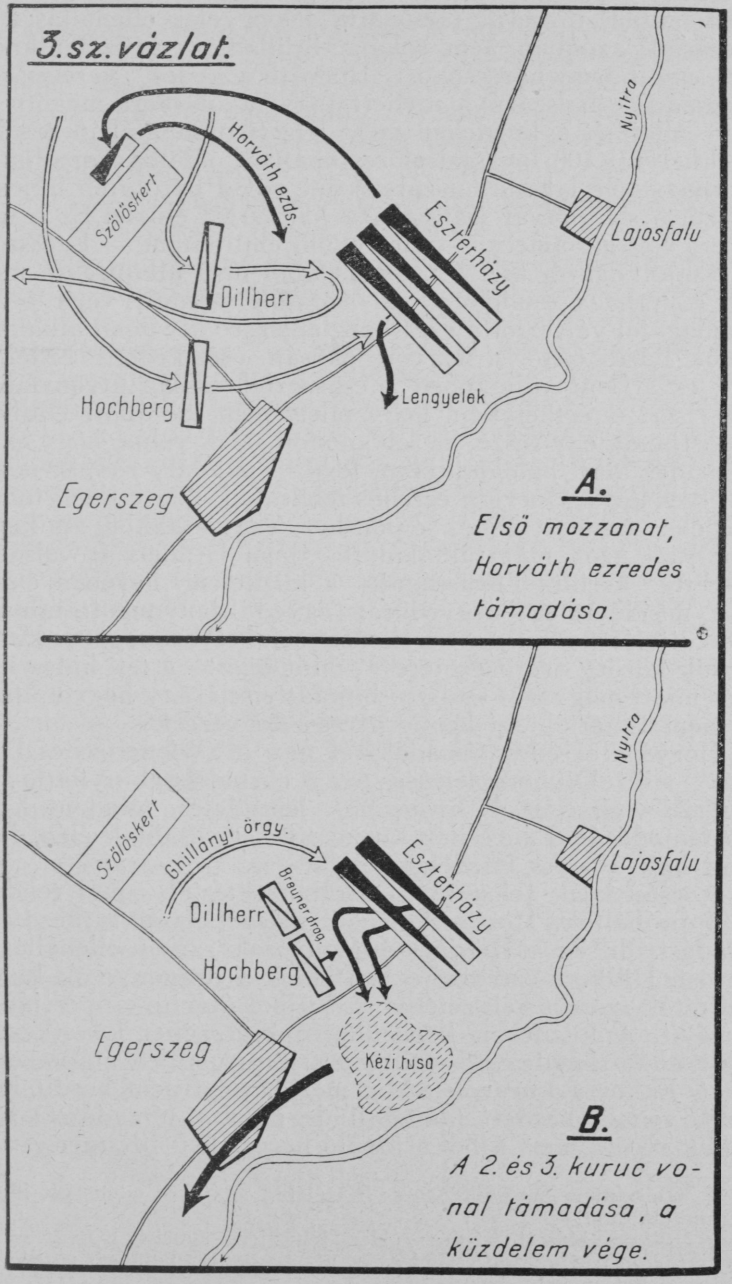
3.sz.vázlat.
Horváth ezds.
Szőlőskert
Dillherr
Hochberg
Eszterházy
Lengyelek
Nyitra
Lajosfalu
Egerszeg
A.
Első mozzanat, Horváth ezredes támadása.
Szőlőskert
Ghillányi örgy.
Breuner drag.
Dillherr
Hochberg
Eszterházy
Nyitra
Lajosfalu
Egerszeg
Kézi tusa
B.
A 2. és 3. kuruc vonal támadása, a küzdelem vége.

Esterházy lovasainak egyrésze (valószínűen a második harcvonalból) tűzzel is támogatta a lengyelek ellenállását. A császáriak azonban nem sokáig örülhettek győzelmüknek, mert egy kuruc harccsoport, Horváth ezredes[36] vezetésével, a császáriak balszárnya mellett fekvő szőlőskert mögött elrejtve állott és a küzdelem most jelzett pillanatában erről a rejtekhelyről 100 lovassal előre rohanva, oldalba támadta az Esterházy-féle labanc huszárezredet, rövid harc után teljesen szétszórta s Lipótvár irányába a harctérről elűzte. Ez a szőlőskert volt az, amely — mint előbb említettem — Egerszegtől északnyugatra esett. A forrásokból nem állapítható meg, hogy Esterházy rendelte-e oda Horváth ezredest, vagy pedig ő önmagától választotta ezt a meglepetésre kiválóan alkalmas pontot. Bárki tette is, nagyon okosan cselekedett. Érdekes, hogy ez a pont voltaképen a császári lovasság útvonalában volt. Ezért is érthetetlen, hogy miért nem ide állott Dillherr csoportjának egy része, hiszen gondolhatták volna, hogy ez — a támadás alatt baloldalukban levő — akadály reájuk nézve veszélyes lehet. Horváth ezredes tehát csak közvetlenül támadása előtt érhetett ehhez a ponthoz, vagyis akkor, amikor a császáriak azon már túlhaladtak. Maga Dillherr is válságos helyzetbe került. Lovasságától a küzdelem hevében elszakítva, majdnem egy negyedóráig egyedül bolyongott, minden összeköttetés nélkül, a verekedés színhelye mögött, kuruc lovasok között. Szerencséjére — mint írja — a téli hideg időjárás miatt magyaros szabású bundát viselt, úgy hogy a kurucok nem ismerték fel benne a császári vezért.

Horváth ezredes támadásáról úgy a „Wienerisches Diarium", mint Dillherr leírása nagy elismeréssel nyilatkozik. Dicsérik vitézségét és lovasainak lendületes, mindent legázoló támadását. Ez a vitéz kuruc tiszt, lovasainak élén, hősi halált halt e heves küzdelemben.[37]

A császáriak felocsudva a kapott ütéstől, újból rendezkedni próbáltak. Most a kurucok második vonala kezdte a támadást, de ez a Breuner-dragonyosok szívós ellenállásán megtört. Dillherr ezredest ezalatt ezek a dragonyosok kiszabadították szorult helyzetéből, s ő újból átvette csoportjának vezetését. A küzdelem közben erre kis szünet következett, amely alatt Hochberg és Dillherr újból rendbehozták csapataikat. Ekkor a kurucok eddig még harcba nem került harmadik vonala kezdett támadni: de ezzel a támadással sem arattak sikert, mert újból a kiváló harcértékű Breuner-ezred-

[36] Valószínűen *Horváth Tamás*. Közelebbi adatokat személyét illetőleg nem találtam.

[37] *Dillherr* idézett leírása: „Der feindliche Obrist Horvat so als Einer ihrer vorträflichsten Officiere, gantz Besonders Betauret wurde, ist bey dieser Action geblieben..."

del kerültek szembe, amely ezt a támadásukat is visszaverte. A küzdelmet végül a császáriak javára döntötte el Ghillányi őrnagy támadása, aki Dillherr parancsára az Esterházy-labanc huszárezred 150 lovasával a kurucok jobbszárnya mögé került[38] és onnan hátba támadta azt. Egyidejűleg az egész császári lovasság minden oldalról megrohanta a még ellenálló kurucokat és Üzbég felé szorította őket.

Az egész küzdelem reggel 9 órakor kezdődött és körülbelül 3 óra hosszat tartott.

A harci lármára Rivière menetoszlopa Üzbégen megállott, mert a zsákmánnyal megrakott szekerek paraszt kocsisainak nagyrésze, lovaikat kifogva azokon elmenekült és a szekereket cserbenhagyta.[39] A visszavonuló kuruc lovasság Üzbég előtt megállott és igyekezett az utánuk nyomuló császári lovasságot feltartóztatni. Ezalatt Rivière és Limprecht minden erővel azon fáradoztak, hogy a zsákmánnyal minél gyorsabban elhagyják a kurucokat üldöző császáriak által veszélyeztetett területet. Ez azonban csak részben sikerült, mert a még megmaradt fogatok a lovak silány állapota, a rozoga szekerek s a rossz út folytán, egymásután lemaradtak.[40]

A kuruc lovasság ellenállását Hochberg Üzbégnél is hamarosan megtörte. A Nyitra folyó mocsaras lapálya ugyanis befagyott, akadályt nem alkotott s így a császári lovasok nemcsak az egerszegi dombokról lerohanva, hanem a befagyott mocsarakon keresztül is, kétoldalról körülfogták a kurucokat, akik a déli órákban kénytelenek voltak az ellenállást végleg beszüntetni és Ujvár felé visszavonulni.

Rivière erélyének köszönhető, hogy a kurucok ágyúit, mozsarait és a zsákmány egyrészét mégis sikerült Érsekujvárba beszállítani. Azoknak a szekereknek tartalmát pedig, amelyeket a kurucok kénytelenek voltak visszavonulásuk közben elhagyni, a kuruc lovasság használhatatlanná tette. Elfűrészelték a hordók abroncsait, beütötték azok fenekét s a lisztet, élelmiszereket széjjelszórták.[41] Rivière meggyőződése szerint az egész zsákmányt be lehetett volna szállítani Ujvárba, ha a paraszt kocsisok cserben nem hagyják szekereiket s ha állataik jobb karban lettek volna. Az ágyúk elvontatása még így is nagy nehézséget okozott. Útközben azok is elmaradtak. Mivel azonban a császári lovasság Nyitrán túl nem folytatta az üldözést, Esterházy hadai Ürmény-

---

[38] *Wienerisches Diarium* idézett száma.

[39] *Limprecht* idézett jelentése: „A parasztság is látván ez puskázását rész szerént kifogván marháit, elszaladott..."

[40] *Rivière* idézett jelentése: „Sed ob defectum malorum currum et debilium pecorum susque — deque in itinere remanserunt."

[41] *Rivière* február 16-i jelentése.

ben megpihentek s onnan küldtek lovakat az ágyúkért.[42] Kolinovits krónikája szerint a császáriak kezére került a kurucok által zsákmányolt 200 darab szarvasmarha is. Erről azonban másutt nem olvasunk.

Hogy végeredményben mit sikerült Esterházynak a zsákmányból hazahozni, teljes pontossággal ma már nem tudjuk megállapítani.

Bercsényi Miklós március 4-én értesítette Rákóczi követét, Vetéssy Lászlót, aki akkor Kassán tartózkodott, a tavarnoki zsákmányolásról. Minden részletezés nélkül ebben is csak azt írja: „... multam annonam et de munitione et mundura bonam partem Ujvarinum deduxit..."[43]

A fejedelem február 16-án értesült először az egerszegi harc lefolyásáról. Károlyinak írja: „... Ezen órában veszi hofmesterem Ordódi levelét, s küldi oly katona által, az ki Egerszegnél is jelen vólt az harcon: kétezerötszáznak mondja, hogy volt az is jóformában, — de megfordulván az szaladó ellenség, megnyomta üket, s helyén megtorpadt; az mienk is legyüttek, kevés kárral. A harc alatt mind nyomakodtak az gyalogság és munitio az rabokkal, — minden kár nélkül elgyüttek, azon élésszekereken kivül, az mellyekbül kiereszgette az marhát az parasztság. Már ezekbül átallátthatja Kegyelmed az éretlen tanácsokból változott orderemnek éretlen gyümölcsét."

Esterházy tavarnoki vállalkozását sem a fejedelem, sem Bercsényi nem kísérték rokonszenves érzelmekkel. Rákóczi hasztalan erőpazarlásnak ítélte az ilyen fajta haditettet és félt attól, hogy a kurucok előretörése a császári hadakat valamilyen nagyobb tevékenységre serkenti, amit pedig mindenáron kerülni óhajtott. Bercsényi szokott szarkasztikus modorával emlegeti „Antal úr historiáját." „... Istennek hála, hogy nem esett rosszabbul..."[44] A fejedelem csupán annak örült, hogy Esterházynak „... ha egész szerencséje nem volt is, az egerszegi harc nem szerencsétlenül történt".[45] Részletes jelentést Rákóczi az ütközet lefolyásáról csakis 20-án kapott Cegléden, ahová Esterházy Ocskay Sándort küldte szóbeli jelentéstételre. Ennek meghallgatása után a fejedelem még egyszer megmondja véleményét a küzdelem felől. „Méltóságos Eszterház Antal urnak, 21. February 1710.

Élébbeni leveleimből megláthatta Kegyelmed, mennyi nyughatatlansággal vártam az Kegyelmed informatioját, az mellyet tegnapi napon Ocskai Sándor által vettem, — elég

[42] *Archivum Rákócziánum:* III. kötet 26. oldal.
[43] *Archivum Rákócziánum:* VIII. kötet 193. oldal.
[44] *Bercsényi* levele Károlyihoz 1710 február 23.
[45] *Archivum Rákócziánum:* III. kötet 30. oldal.

vigasztalással annyiba, hogy praevisioimnak, a mellyektül Kegyelmed operatioit féltettem, nagy része bé nem tölt. Melyre nézve, talán Kegyelmed is általláthatta eddig, hogy jobb lesz ezután ordereim elkövetésében Kegyelmednek fáradozni: mitsem azokat, némely nagy dolgokat által nem látó se messze nem néző tisztek opiniójára és voxolására bocsátani . . ."[46]

Hogy az egerszegi lovasharcon nem a kurucok győztek, azt Esterházy a lengyel segédcsapat lanyha magatartásának tulajdonította. Valóban ez a csapat volt az, amely a császáriak első támadása folytán szétszaladt. Így aztán az első kudarc után a kurucok további támadásai nem jártak sikerrel. A fejedelemnek is ez volt a véleménye. Emlékirataiban írja: „. . . . ebben az ütközetben a lengyelek nagyon rosszul viselték magukat . . ." Esterházynak pedig azt üzente, hogy igyekezzék a lengyel csapatok és a kurucok közötti összhangot megerősíteni: „. . . . Távoztassa azért el mind kegyelmed, mind Kegyelmed által az hadak hozzájok való diffidentiáját és hitesse el ki-ki magával, hogy valamint az minapi romhányi harcon ők magukat vitézül, most (t. i. Egerszegnél) gyarlóul viselték, — harmadszor meginten jobban viselhetik . . ."[47]

Az egerszegi — kétségkívül heves — összecsapás egyik fél részéről sem járt nagy vesztességgel. A „Wienerisches Diarium" november 18-án ezt írja: „. . . . die Anzahl deren Tot u. verwundet, ist von beyden Seiten dermalen unwissend". Bösinger alezredes szerint[48] a kurucok közül 100-nál többen maradtak a csatatéren és sokan megsebesültek. A császári veszteséget Bösinger nem sorolja fel részletesen, csupán egynéhány halottról és sebesültről beszél és arról, hogy a tisztek szolgái és vezetéklovai (tehát az illető ezredek nem harcoló, hátrább lévő részei), a kurucok kezeibe kerültek. Jelenti azonban azt is, hogy Probst hadnagy 20-án Vadkerten sebeibe belehalt.

A császáriak a már előbb említett üstdobokon kívül még két zászlót is zsákmányoltak.

Minden bizonnyal leghitelesebbnek ismerhetjük el Rivière beszámoló jelentését, amely a kuruc veszteséget 50 főben állapítja meg: „. . . . cum ammissione circiter 50 nostrorum militum. Artoleria una cum infanteria sine omni detrimento reversa est Ujvarinum . . ." Ebből is kitűnik, hogy a gyalogságnak nem volt vesztesége és hogy az ágyúkat sikerült hazavontatni.

Rákóczit bosszantotta a lengyel segédcsapat gyáva maga-

[46] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 42. oldal.
[47] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 43. oldal.
[48] *Bösinger* idézett jelentése.

tartása az egerszegi harcon. Szükségesnek tartotta véleményét minden kertelés nélkül megmondani Potocki kiewi palatinusnak, 1710 március 4-én kelt levelében.[49] Őszintén megírja neki, hogy a milyen derekasan verekedtek a lengyelek Romhánynál, épolyan engedetlenek voltak Egerszegnél és hogy Esterházy Antalt csúfosan cserbenhagyták. Pedig ha kitartottak volna, akkor a kurucok győzedelmeskednek. „Memorare hic mihi oportet" — végzi levelét.

Dillherr ezredesre a harcnak még egy kellemetlen utójátéka volt. Amikor ugyanis a vezetése alatt álló Esterházy-huszárezredet a kurucok a csata első mozzanatában szétkergették, a menekülő labancok egész Lipótvárig futottak. Ott rémhíreket terjesztve, Schertzer tábornoknak azt jelentették, hogy nemcsak ők (a huszárok), hanem a többi lovasság is megfutamodott. Schertzer ezt a jelentést azonnal tovább küldte Heisterhez és Breuner tábornokhoz, aki erre a Bécs és Pozsony között lévő császári katonaságot gyorsan szekérre ültette és Nyitra felé küldte. Dillherrnek csak nagy fáradsággal sikerült magát „von dem übl handirten und von heftigster jalousie geschmideten Bericht" tisztázni.[50]

Végeredményben tehát a tavarnoki zsákmányolás és az egerszegi lovasharc nem okozott olyan bajt, mint amilyentől Rákóczi félt. Emberekben nem sok veszteséggel, a zsákmány egyrészét mégis csak sikerült Ujvárba bevinni, úgy hogy Esterházy Antal az eredménnyel meg lehetett elégedve. A hadjárat folytatására ez az esemény nagyobb következményekkel nem járt. Heister ugyan a csata hírére Bécsből kimozdult[51] és a Dunántúlon elhelyezett lovasságának egyrészét is felrendelte a Garam völgyébe. Innen azután tervszerűen folytatta előnyomulását Balassagyarmat felé, és sürgette a szepesi városok elfoglalását. Rákóczi február 16-án adott Esterházynak útasítást a további hadműveletekre[52] „... szükségesnek ítélem — írja — hogy Kegyelmed az hadakat úgy dislocálja, hogy magunkat bátorságosan conjungálhassuk, valamikor a szükség kívánja, diligenter investigáltatván: hol micsoda subsistentiája lehessen az hadaknak? és az Ipoly-Garam hidakrul ugy praevideáljon, hogy mindenkor bátorságos és tartóztatás nélkül való általmenetelünk lehessen".

Esterházy minden bizonnyal tudomást szerezhetett arról, hogy a környékbeli lakosság az ő Tavarnok felé való vonu-

---

[49] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 344. oldal

[50] *Dillherr* idézett jelentése.

[51] *Rivière* 1710 február 24-i jelentése Bercsényihez és *Limprecht* idézett jelentése: „Heister későn jött és a bányavárosok felé indul."

[52] *Archivum Rákóczianum:* III. kötet 30—31. oldal.

lását a császári vezéreknek elárulta. Ugylátszik, különösen Verebély községe rokonszenvezett leginkább a labancokkal. Megtorlásképen ezért február 16-án Beleznay János kuruc ezredest küldte el, azzal a feladattal, hogy Verebélyt felgyújtsa. Bár a császári katonaság ekkor ott már nem tartózkodott, Beleznay mégis elhamvasztotta a falut, hogy később se lehessen az a császáriak pihenője.

V.

Befejezés.

Az egerszegi lovasharc, taktikai szempontból, a kuruc hadjárat egyik különösen érdekes mozzanata; stratégiai mérlegelések ebben az esetben egyik vezér tevékenységében sem játszottak szerepet. Mindkét fél számolt azzal, hogy csatára kerül a sor, de mivel Esterházy Antal egyedüli célja az volt, hogy a zsákmányt hazavigye, támadni nem akart. Védelmi állásban viszont a császáriak támadását bevárni sem lett volna észszerű, mert minden ilyen elhatározás végrehajtása időveszteséggel jár s épen ezt kellett Esterházynak elkerülnie. Nagyon előrelátó intézkedésnek tekinthetjük a tábornagynak azt az útasítását, hogy a zsákmányt, az ágyúkat a gyalogság kíséretében meneteltette első oszlopként. Ha a császári lovasság ezt az oszlopot támadja meg, ott erős tűzérségi és lovassági ellenállásra talált volna, és a hátul lovagló kuruc ezredek rövid idő leforgása alatt amugy is beavatkozhattak volna idejekorán a küzdelembe. Ha pedig — amint valóban megtörtént — a császáriak nem a zsákmányt kísérő csoportot, hanem a hátulsó lovas oszlopot támadják, akkor annak amúgy is elég ereje volt arra, hogy a csapást felfogja. És ha a lengyelek gyáván nem viselkednek, akkor bizonyára sikerült volna Esterházy számbeli fölénnyel rendelkező lovasságának a császári lovasság többi támadását is elhárítania. Ebben az esetben Ghillányi császári őrnagy oldaltámadása sem eredményezhette volna a kuruc csatasor felbomlását. De még így sem sorolhatjuk az egerszegi lovas harcot a kurucok elvesztett csatái közé, mert hogy a teljes zsákmányt nem sikerült Érsekújvárba beszállítani, annak a kuruc lovasság hátrálása csak közvetve volt az okozója. Ha Rivière és Limprecht ezredesek pihent fogatokkal, erős lovakkal és jó szekerekkel rendelkeznek, azalatt a 3 óráig tartó harc alatt, már olyan térelőnyt nyerhettek volna, hogy a császáriak további üldözését feltétlenül kikerülik. A kuruc lovasság magatartása — a lengyelekét kivéve — ebben a küzdelemben dicséretet érdemel. Öt napos kemény menet után, úgyszólván

éjjel-nappal nyeregben, télviz idején, gyalázatos útakon, rossz időjárásban lovasharcot vívni, ismételten támadni, fagyott talajon, nehéz feladat. Különösen nehéz akkor, mikor a térszín kiválasztására nincs sem idő, sem alkalom. A harcvonalaknak az országútra támaszkodva, úgyszólván néhány pillanat alatt kellett csatarendbe fejlődniök, ami a harckészségnek kétségtelen jele. És hogy a kuruc lovasság vezetőiben sok kezdeményező erő lakozott és a lovasság soraiban nagy volt a lökőerő és a harci kedv, ezt bizonyítja Horváth ezredes meglepetésszerű sikeres előretörése a szőlőskertek mögül.

Megállapíthatjuk azonban azt is, hogy a császári lovasság szereplése ebben a csatában éppen ilyen elismerésre méltó volt. Mindkét vezérük, Hochberg és Dillherr, friss észjárású, a helyzetet hamar és jól megítélő, gyors elhatározóképességű parancsnok volt. Nem riadtak vissza sem egy éjjeli menet fáradalmaitól, sem attól, hogy a kurucok száma majdnem kétszerese az övéknek. Mindketten keresték a harcot. Látjuk ezt Dillherr első üzbégi éjjeli rajtaütéséből és az egerszegi harc megindításának körülményeiből is. Ez a harc a találkozóharcok egyik olyan érdekes példája, amelyben az egyik fél — a támadó — csupán közvetlenül a támadást megelőző percekben vágtat hátulról előre, hogy innen visszafordulva álljon szembe ellenségével. Hogy Hochberg miért nem támadta meg Esterházy Antalt hátulról — ami pedig az adott helyzetben a legközelebb eső megoldás lett volna — azt adatok hiányában ma már megállapítani nem tudjuk. Bizonyára a térszín nem kedvezett neki. Így viszont a kurucokat jobbról elkerülve, őket az enyhe hajlatú lejtőkről lefelé megtámadni, minden bizonnyal kevésbbé kockázatosnak látszott neki, bár a térszín, a szőlőskertek miatt, itt sem volt lovasharcra alkalmas.

A császári lovasság egyrésze — az Esterházy-labanc huszárezred — a kurucok heves támadására ugyan hamar kereket oldott, de annál szívósabban védekeztek a nehéz lovasok, különösen a Breuner-dragonyosok, akik a harc folyamán több kuruc támadást vertek vissza egymásután.

Ebben az ütközetben tehát, mint látjuk, a kurucok és császáriak — ami a harckészséget, erőállapotot és a vezetést illeti — egyenrangú feleknek tekinthetők. A számbeli fölény a kurucok oldalán, a harc kezdeményezése viszont a császári parancsnok kezében volt. De a számbeli túlsúly sohasem lehet egyedül döntő, különösen pedig lovasharcban nem, ahol a küzdelem lefolyása és a döntő siker rendszerint pillanatnyi helyes elhatározások gyors végrehajtásának eredménye szokott lenni.

S habár ez az itt leírt küzdelem a kuruc felkelés ügyét egy lépéssel sem vitte se előre, se hátra, vagyis annak semmi

különösebb stratégiai és politikai hatása nem volt, katonai szempontból mégis érdekes és fontos tanulságot nyujt. Bebizonyítja azt is, hogy a kuruc lovasság — ennek a hadseregnek legértékesebb része — a felkelés 8. évében is bírt még annyi erővel és vállalkozó szellemmel, hogy ilyen válságos viszonyok között helyét megállja.

Markó Árpád.

Emlékezés a székely hadosztályról.

(1918—1919.)

A világégés, a földrengés, amely országokat, nemzeteket, trónokat roppantott össze, vége felé közeledett. Ellenségeinknek bombáknál, gránátoknál és gáznál pusztítóbb és mérgezőbb hazug hírei s a tekintélyt, tiszteletet, erkölcsöket aláásó és lelkeket megmételyező propagandája elérték céljukat.

A központi hatalmak hadseregei éveken át bámulatos hősiességgel és kitartással harcolva és fényes győzelmeket aratva, egy kiapadhatatlan erőforrásokkal rendelkező ellenséges világ ellen, végre is a sok nélkülözés, éhség és szenvedéstől kimerülve, áldozatául estek a kiméletet nem ismerő propagandának. Összeomlott itthon minden s ez az összeomlás magával rántotta a hadsereget is.

Károly király — látva a veszélyt — egy bizottságot küldött az olaszokhoz, amelynek az volt a nehéz feladata, hogy elfogadható fegyverszünetet kössön. Ekkor jött létre az entente-al az úgynevezett Diaz-féle fegyverszüneti szerződés, mely súlyos feltételeket tartalmazott ugyan, de reánk nézve előnyös volt, mert egyedül Magyarország integritását biztosította.[1]

---

[1] Lásd: Jancsó Benedek, A román irredentista mozgalmak története. 460. oldal: „A szárazföldön, vizen és a levegőben való ellenségeskedés — mondja e szerződés katonai záradékának 1. §-a — Ausztria-Magyarország összes frontjain megszűnik (cesseront sur tous les fronts de l'Autriche-Hongrie) e fegyverszünet aláírásától számított 24 óra mulva, azaz november 4-én 15 órakor (középeurópai időszámítás szerint). E perctől kezdve az olasz és szövetséges csapatok tartózkodni fognak azon a vonalon túllépni, melyet mostanáig elértek."

„A november 3-án kötött fegyverszünetnek az intézkedéséből is világosan kitünik, hogy érvényessége az összes frontokra kiterjedt és semmi ok és szükség nem volt, hogy a szövetségeseknek valamely más fronton operáló hadseregével is az akkori magyar kormány külön fegyverszüneti szerződést kössön. Hogy tényleg csakugyan nem forgott fenn semmi szüksége egy ilyen külön fegyverszünet kötésének, mert a nov. 3-án megkötött fegyverszünetet az entente összes csapatai a front minden pontján magukra nézve kötelezőnek tartották, kitűnik abból a körülményből, hogy az entente balkáni hadereje nov. 3-tól hét napon át, november 10-ig, még csak kísérletet sem tett, hogy a Dunát átlépje. E haderő pedig tisztában volt azzal, hogy e kísérletet minden kockázat nélkül megteheti, mivel Kövess tábornok vele szemben állott tekintélyes hadserege, a magyar kormány kiküldött agitátorainak felbújtására, a szélrózsa minden irányában elszéledt."

A fegyverszünet azonban nem akadályozhatta meg a felfordulást, a forradalmat. Az ment a maga romboló útján s mi tudjuk a legjobban, hogy a hatalom új forradalmi birtokosai mily súlyos csapást mértek hazánkra.

A forradalmi hatalmasok első teendője az volt, hogy szétzüllesztették a hadsereget, az állam egyedüli erejét, mely éveken át dicsőségesen védte a hazát. Ügynökeik a harctérről visszatérő csapatok legénységét fellázították a tisztek és minden tekintély ellen; a fegyelmet, mely minden hatalom és erő főforrása, aláásták s ilyenformán megakadályozták a hadsereget abban, hogy hazája határait megvédje. Elveiket ebben az őrült gondolatban fejezték ki: „nem akarok többé katonát látni." Ez a hangzatos őrültség hamarosan megtermette gyümölcsét: a szenvedő haza védtelenül az ellenség prédája lett.

A forradalmi kormány, érthetetlenül semmibe se véve a Diaz—Weber-féle fegyverszüneti szerződést, külön, önállóan akart tárgyalni az ellenséggel s Belgrádban egy nagynevű ellenséges hadvezérrel — megalázó külső formák között — parancsoló, katasztrófális fegyverszüneti szerződést kötött, mely szerint az ellenségnek joga volt az ezeréves Magyarország területének legnagyobb részét megszállani.[2]

Ez a szörnyű fegyverszüneti szerződés Erdélyben a Marost jelölte meg, mint demarkációs vonalat s azonkívül fenntartotta az ellenségnek azt a jogot, hogy fontos stratégiai pontokat a demarkációs vonalon túl is megszállhasson. Így hát egész Magyarországot kiszolgáltatta az ellenségnek. A nyáron megkötött bukaresti béke értelmében a háború Magyar- és Oláhország között megszűnt, az oláh hadsereg azonban az entente felhatalmazásával mégis átlépte Erdély határait.

---

[2] Jancsó Benedek már említett művében ezt írja: „A Weber (Diaz)-féle fegyverszünet megkötése után egy pár nappal a Károlyi kormány sajtójában fejtegetések kezdettek megjelenni annak bizonyítgatására, hogy miután Magyarország az okt. 31-iki diadalmas forradalommal elszakadt Ausztriától, Weber tábornoknak november 3-án nem lévén sem a Nemzeti Tanácstól, sem a Károlyi kormánytól megbízatása, nem állott jogában Badoglio tábornokkal a független és ennek következtében semleges magyar állam nevében is kötelező fegyverszünetet kötni. A semleges és entente-barát magyar népköztársaság külön és minden bizonnyal előnyösebb fegyverszünetet fog kötni a balkáni entente haderők főparancsnokával, Franchet d'Esperay tábornokkal, mint Weber kötött Badoglioval.

A tájékozatlan magyar közvélemény egyáltalában nem gondolt arra, hogy ez az egész vállalkozás nemcsak fölösleges, hanem esetleg káros is lehet eredményeiben. Nem is sejtette, hogy ez csak azért történt, mert Károlyi, ki eddig nem tudott az entente hatalmakkal semmiféle összeköttetésbe jutni — mint Berinkey, akkori igazságügyminiszternek 1920 július 26-án tett törvényszéki vallomásából kitűnt — ily módon vélt érintkezésbe jutni az entente-tal. Ellenkezően, jóleső érzéssel vette tudo-

1918 november végén Kolozsvárott volt egy magyar, egy székely, egy oláh és egy szász nemzeti tanács.

Erdélyt a forradalmi viszonyok védtelenné tették. Az éveken át hősiesen harcoló és Erdélyt védő csapatok a frontot megbomlasztva, fegyvert, ágyút, lövőszert és a milliárdokat érő felszerelést otthagyva, elszéledtek és szabad útat engedtek az ellenségnek. A csapatok egy másik része a puskát és lövőszert hazavitte a falujába. Így aztán a sok őrizetlen raktár s az eldobott felszerelés prédája lett mindenkinek. Mindenki s elsősorban az ellenség vett magának amit akart. Őrség, mely a drága anyagot megoltalmazta volna, nem volt sehol. Erre senki sem vállalkozott.

Olyan furcsaságok is történtek Erdélyben, hogy egyes községek régi vagy új pereiket puskával, kézigránáttal és drótakadállyal intézték el egymás között.

A vagyonbiztonság érdekében az egyes községek nemzetőrségeket állítottak fel. Voltak magyar és oláh nemzetőrségek. A rendfenntartáshoz azonban túlgyengék voltak s így bizony a birtokosok, a vagyonosok kifosztása, rablások stb. sok helyütt napirenden voltak. A csekélyszámú magyar csendőrség tehetetlenül állt ezekkel a forradalmi jelenségekkel szemben. Az oláh agitátoroknak szabad kezük volt és erősen dolgoztak a különben csendes oláh parasztság körében: forradalmasították, felfegyverezték, szervezték, felbújtották a magyarok ellen.

Kolozsvárott az oláh nemzeti tanács szervezett az oláh nemzetiségű volt közös és honvéd katonákból, egy teljesen felszerelt, mindennel ellátott zászlóaljat, mely körülbelül 6—800 főből állott és géppuskákkal is rendelkezett. Egy másik ilyen zászlóaljat Désen szerveztek.

Ezzel szemben a magyar katonai államhatalmat egész Erdély területén csak az erdélyi kerületi parancsnokság és

---

másul, hogy végre megjött a kedvező alkalom arra, hogy Magyarország egy, bár katonai természetű, de azért mégis nemzetközi vonatkozású ügyben, mint Ausztriától független és önálló állam léphessen fel. A külpolitikai tájékozódás és iskolázottság nélkül a legkorlátoltabb, úgynevezett függetlenségi párti gondolatkörben felnőtt értelmes tömeg, Károlyiék vállalkozásában csodálatosan nagy nemzeti vívmányt látott.

A világtörténelemben ennek a belgrádi fegyverszünetnek már csak azért sem volt párja, mert olyan ország kötötte, amely már nem rendelkezett annyi katonasággal sem, amelyből ötven főnyi megbízható csapatot lehetett volna összeállítani, hogy biztosító kíséretül szolgáljon az útrakelt államfőnek. De az is igaz, olyan állam sem volt még a világon, amelynek hadügyminisztere egy ünnepélyes állami aktus alkalmával kijelenti, hogy nem akar több katonát látni!

Mindezeket meggondolva, minden szenvedélyességtől menten fel lehet vetni azt a kérdést, hogy Károlyinak és munkatársainak tudatlansága volt-e nagyobb vagy árulása?"

a pótzászlóalj parancsnokságok, illetve keretek képviselték, csapatok és különösen tüzérség nélkül. Mindössze 4 tábori ágyú volt Kolozsvárott, ezekből is hiányoztak egyes alkatrészek. Rendelkezésre állott ezenkívül 2 teherautó.

A forradalmi kormány óhaja, hogy „nem akarok többé katonát látni", Erdély területén végre volt hajtva, hiszen az egész kolozsvári védőrség 176 főből állott. Volt ugyanis 80 nemzetőr, a csendőrlaktanyában 36 csendőr, 30 katonai rendőr és 30 tiszti-önkéntes, míg az oláh nemzeti tanács rendelkezésére egy 6—800 főből álló teljesen felszerelt katonai zászlóalj állott. A magyar katonai parancsnokságokat ezek bármikor lefoghatták volna s a magyar lakosság védtelenül ki volt nekik szolgáltatva.

November végén a magyar hadügyminiszter, a harctérről hazatért és leszerelt hadsereg helyett, egy új hadsereg felállítását rendelte el a demarkációs vonalon belül. Eszerint az új hadsereg 6 gyalog- és 2 lovashadosztályból állott volna. Erdély területén, a marosi demarkációs vonalon innen, a 38. hadosztályt kellett volna felállítani. A 38. hadosztályhoz tartoztak volna a Kolozsvárott, Zilahon, Désen és Szatmárnémetiben felállítandó csapatok. Csak a szatmárnémeti csapatnak volt régi legénysége, de jellemző, hogy az is új parancsnokot választott magának. A többi csapatot teljesen újra kellett volna szervezni.

Az új hadseregben a katonatanácsot és a bizalmiférfi rendszert honosították meg.

A miniszteri rendelet szerint az 5 legfiatalabb korosztályt hívták be. A legénység csak gyéren engedelmeskedett a behívó parancsnak. Kolozsvárra körülbelül 300 ember vonult be. A Bánffyhunyadon felállítandó csapattesthez december közepéig lassanként bevonult 80 fő.

A miniszteri parancsra bevonult legénység közt uralkodó szellemre világot vet az alábbi jellemzés és jelentés:

„1. A legénység csak a zsoldfizetés és étkezés idején tartózkodik a laktanyában, különben gyűlésezik, sétál és kocsmázik a városban. Foglalkozás tartásáról szó sem lehet.

2. Ellenség ellen semmi szín alatt sem hajlandók szolgálni. Nem gyakorolnak, mert erre állításuk szerint semmi szükségük sincs. Munkára nem mennek.

3. 100 főnyi őrséget, ami a városban a katonai raktárak, épületek őrzésére kell, nem lehet minden nap kiállítani. Az őrségek embereinek egy része a felvonulás alatt beosztásából kilép s a városban elszéled. Már az őrség elosztása alatt egyes emberek beosztásukban éles tölténnyel tüzelnek a levegőbe az összes szolgálatban levő tisztek jelenlétében. Az éles tölténnyel való lövöldözés egész nap, egész éjjel tart, naponta

több száz lövést adnak le. Egyébként az emberek az őrség elosztása alatt is dohányoznak, egymást közt fecsegnek s a legszomorúbb képet nyujtják.

4. Az emberek a szivart a szájban tartva, kezüket zsebre dugva beszélnek a tisztekkel. A legdurvább módon viselkednek a tisztekkel szemben, oly módon, hogy e helyen szavakkal nem is ecsetelhető. — A katonák elvtársnak szólítják egymást.

5. Lopás, betörés a laktanya berendezési tárgyainak elhurcolása és eladása napirenden van.

6. Egy, hadügyminiszteri paranccsal a vidékre kirendelt 40 főnyi karhatalmi osztag, tisztjeit cserbenhagyva, fegyverét a polgároknak átadta és elszéledt az országban. — A kolozsvári laktanyában a legénységi szobák mennyezetét szitává lőtték s kézigránátokkal dobálóztak mindenhol.

Ez a fegyelmezetlen és zabolátlan tömeg sem külellenség ellen, sem a belső rend fenntartására nem használható. E tömeg további tartása nemcsak hiába elpazarolt költséget jelent, hanem állandó fenyegető veszélyt a közrend és közcsend ellen s katasztrófát fog maga után vonni. Hogy nagyobb baj eddig nem történt, az csakis a tisztek türelmének és tapintatának tulajdonítható."

Ezt a szomorú képet fel kellett eleveníteni, hogy megértsük a többit, az eseményeket s azt a bénultságot, amire az államhatalom kárhoztatva volt, ami csak kapóra jött az ellenségnek és megkönnyítette neki, hogy a védtelen prédából annyit vehessen, amennyit akar.

De lássuk tovább az eseményeket: Amikor nyilvánvaló lett az oláh sereg betörése Erdélybe és a Székelyföldre, lelkes emberek Kolozsvárról a Székelyföldre és Brassóba siettek s felszólították a székelyeket, magyarokat és szászokat, hogy jőjjenek Kolozsvárra, álljanak be a magyar seregbe.

És ime voltak még hazafiasan gondolkodó férfiak, akik eljöttek. Jöttek székelyek, erdélyi magyarok. A székelyeknek csak egy kérésük volt, hogy külön székely osztagokba alakulhassanak, amit az erdélyi katonai kerületi parancsnokság nagy örömmel teljesített. A székelyeket a kolozsvári fellegvárba helyezte s megkezdte szervezésüket és felfegyverzésüket, ami azonban a puska, lövőszer és felszerelés hiányában nehezen és lassan ment.

Alig hogy egy-egy székely osztagot megalakítottak és felszereltek, más megbízható csapat hiányában máris ki kellett küldeni karhatalomként olyan vidékekre, ahol rablások és fosztogatások történtek, hogy a veszélyeztetett és védtelen lakosságot a rablók ellen megvédjék.

A magyar lakosság egész Erdély területén védtelenül állott az oláh pópák, tanítók, ügyvédek és egyéb agitátorok által felbújtott oláh parasztokkal szemben, akiket fegyverrel, lövőszerrel, kézigránátokkal, sőt géppuskákkal is elláttak. Minden pillanatban megindulhatott volna, bármely csekély okból a mészárlás, melynek a védtelen magyar férfiak, asszonyok és gyermekek estek volna áldozatul.

Ebben a kétségbeejtő helyzetben csak a kolozsvári fellegvárban gyülekező székelyek jelentettek némi javulást, akiket itt-ott, ahol sürgősen kellett, fel lehetett használni a veszélyben forgó magyar lakosság és vagyon megoltalmazására. Ez azonban csak kicsiny erő volt. 1918 december 15-ig 1703 székely gyült össze Kolozsvárott, de csak 604 volt puskával is ellátva.

Ez a 604 puskás volt jóformán egyedül Erdély védőrségének katonailag megbízható és fegyelmezett magva, míg azok, akik a kolozsvári felállítandó csapathoz bevonultak a már említett fegyelmezetlen módon viselkedtek. Ez a fegyelmezetlenség akkora volt, hogy mikor ennek a csapatnak egy osztagát Nagyenyedre, egy másikat Székelykocsárdra és Tordára kihelyezték, a kolozsvári állomáson, Kocsárdon és másutt is olyan lövöldözést és kézigránátdobálást rendeztek, hogy az állomásépületek és a fűtőházak is megrongálódtak. A tisztek ezzel a féktelenséggel szemben tehetetlenek voltak. A lövőszerpazarlást nem is számítva, ilyen fegyelmezetlen osztagot semmire sem lehetett használni.

Természetes, hogy az oláh lakosság, az agitátorok, a provocateurök és ágensek szoros összeköttetésben állottak a megszálló oláh katonai parancsnoksággal és minden eseményt sietve közöltek vele, főképen az oláhok által még meg nem szállott területekről. A megszálló oláh sereg pedig mindent rekvirált s előnyomulása útján bőségesen talált felszerelést, ruhát, puskát s más értékes anyagot, melyet a forradalmasított katonák annak idején ott hagytak, vagy hazavittek. Sajnos az idő rövidsége és főképen a munkaerő hiánya miatt, a magyar parancsnokság nem bírta ezt a rengeteg anyagot megmenteni.

1918 december első felében, Brassóból jövet, egy német hadosztály vonult át Kolozsváron. A Mackensen hadseregéhez tartozó többi csapatok Aradon keresztül mentek Németországba. A német csapat fegyelme sem volt már a régi. Rövid pihenő után, mely alatt magyar részről a legnagyobb előzékenységgel minden megtörtént, ami helyzetüket megkönnyíthette, tovább indultak. Ugyanekkor székely és erdélyi oláh katonák közt verekedés és lövöldözés támadt. A magyar parancsnokság azzal a kéréssel fordult a német hadosztály

parancsnokához, hogy egy német szakasz lépjen közbe és a verekedőket válassza szét. A hadosztályparancsnok azonban kijelentette, hogy ezt nem teheti, mert ebben az esetben a német csapat a székelyek pártját fogná, ami a politikai helyzetet komplikálná.

Az oláh megszálló csapatok a demarkációs vonalon nem állottak meg, hanem élve a fegyverszüneti szerződésben biztosított jogukkal, az entente tudtával és engedélyével tovább vonultak, hogy a fontos stratégiai pontokat, köztük Kolozsvárt megszállják. A magyar kormány a következőket rendelte el: „Vyx alezredes értesítette a kormányt, hogy az oláh csapatok fontos pontokat, köztük Székelykocsárdot, valamint több más erdélyi várost ideiglenesen, míg francia csapatok érkeznek be, jogosultak megszállani. Stratégiailag fontos pontokon a fegyverszünet értelmében jogunk van fegyveres erőt tartani. Ezért a fegyveres erő egy része feltétlenül a megszállott pontokon tartandó, esetleg lefegyverzésük ellen óvást kell emelni. Ha a lefegyverzés mégis megtörténnék, úgy a vérontás kerülendő és a lefegyverzésről, a lefegyverzés időpontjának, az átadott fegyverek minőségének és számának pontos megjelölése mellett tiltakozás kifejezésével jegyzőkönyv veendő fel."

Hogy a kevésszámú felfegyverzett magyar osztagot le ne lehessen fegyverezni, egy részüket a kolozsvár—nagyváradi vasút biztosítására használták fel, a székely osztagokat pedig, szervezés és felfegyverzés céljából, Nagyváradra irányították. A kolozsvár—nagyváradi vonal biztosítása azért vált szükségessé, mert az oláhok a sztánai vasúti alagútat fel akarták robbantani, miáltal a legfontosabb vasúti összeköttetés Magyarországgal megszakadt volna.

A polgári és katonai hatóságoknak, a kormány rendelete folytán, helyükön kellett maradniok az oláhok bevonulása után is, dokumentálva ezzel, hogy a magyar állam fennhatósága még fennáll.

A Désen levő, körülbelül 300 főnyi osztagot Zsibóra rendelték.

December végén Kolozsvárra érkezett Berthelot francia tábornok, aki rokonszenvezett az oláhokkal s akit nagy ünnepélyességgel fogadtak. Apáthy főkormánybiztosnak csak nehezen sikerült hozzáférnie, hogy vele tárgyalhasson. Ekkor egy újabb demarkációs vonalat állapítottak meg, mely Nagybánya, Kolozsvár és Déván át húzódik. Ezt a demarkációs vonalat egy 15 km. széles sáv jelzi: ettől keletre az oláhok, nyugatra a magyarok tartják fenn a rendet és megakadályozzák a bolsevizmus teljes kitörését. A magyar katonai hatóságoknak azonban el kellett hagyniok Kolozsvárt. A

parancsnokság Bánffyhunyadra ment, csakhogy Erdély területén megmaradhasson.

Az oláhok azonban nem tartották meg ezt a Berthelot-féle szerződést és a francia tábornok távozása után folytatták előnyomulásukat Zsibó, Zilah, Bánffyhunyad irányában. További előnyomulásuk meggátlására a Királyhágó, Zilah, Szatmárnémeti, Máramarossziget irányában minden összeszedhető katonaerővel megszervezték a védővonalat. Tisztek vezetése alatt különítmények mentek a különféle vasúti gócpontokra, hogy összeszedjék mindazt a felszerelést, ruhát, amit találnak s cselfogásokkal irányítsák Debrecenbe, ahonnan a csapatok szervezése és felfegyverzése kiindult. A székelyeket, akik Nagyváradon voltak, Szatmárnémetibe irányították.

Szatmárnémetitől keletre a székelyek szállták meg a védővonalat, ettől délre a szatmáriak; Zilah mellett nemzetőrök és a 24. ezred körülbelül 200 főből álló csapata; Csucsánál a Királyhágón a kolozsvári ezred osztagai.

Debrecenben nehezen ugyan, de mégis sikerült a volt 3. honvéd és a cs. és kir. 39. ezredből egy-egy gyenge zászlóaljat felállítani és Csucsára küldeni.

A székelyekből 4 zászlóalj alakult Szatmáron. Azonkívül egy székely lovasszázad is.

Óriási fáradsággal sikerült a tüzérséget is megszervezni, ami annál inkább elismerésre méltó, mert minden ágyút külön ki kellett egészíteni, minthogy bizonyos alkatrészek hiányoztak, s nem is voltak kaphatók.

A legnagyobb gondot azonban a ruházat és lövőszer pótlása okozta. Ebben igen nagy hiány volt s a köztársasági kormány ismételt kérés után vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben küldött pótlást.

Így harcoltak a székely és erdélyi magyar csapatok ruha, és lövőszer hiányában szenvedve, fázva, éhezve 1918/19 telén Csucsától Máramarosszigetig. Megakadályozták az oláhok további előnyomulását, visszaverték támadásaikat megvédve a magyar alföldet és várva a kedvező pillanatot, hogy Erdélyt visszafoglalhassák.

Amilyen kemény harcot vívtak a most már „székely hadosztály" gyűjtőnév alatt elnevezett csapatok az oláhokkal, ugyanolyan elkeseredett harcot vívott a parancsnokság hátrafelé a köztársasággal, amely gyanakvással kísérte a székely hadosztály megszervezését s ezért minduntalan akadályokat gördített szervezkedése és felfegyverzése elé. Megtagadta a lövőszer és emberpótlást s mikor végre engedélyezte a toborzást, azt nem támogatta, s így annak eredménye a leggyengébb volt.

Ilyen volt a helyzet március idusa táján.

Március 21-én megalakult Budapesten az úgynevezett tanácsköztársaság, amely eleinte mindent megigért a székely hadosztálynak. Megigérte, hogy rendelkezésére bocsátja az eszközöket Erdély visszaszerzésére. Ez a hajlandóság azonban csak papiron mutatkozott, azon is csak rövid ideig. Kun Béla nemsokára kijelentette, hogy ők nem állanak a területi integritás elve alapján.

A proletárdiktatura megszervezte a maga vörös hadseregét és gárdáját. A vörös hadsereg és gárda felállítása és felfegyverzése gyorsan ment. Mindenki kapott puskát és lövőszert amennyit akart, míg a Szatmáron levő ötödik székely zászlóaljnak még nem volt puskája.

Politikai megbizottakat osztottak be az összes csapatokhoz és parancsnokságokhoz. Feladatuk volt az ellenőrzés és a proletárdiktatura elveinek hirdetése és terjesztése. A katonai rangjelzéseket megszüntették. A vörös szín lett a nemzeti trikolor helyett a hivatalos szín.

A székelyek azonban nem engedtek, megtartották tollas Bocskay-sapkájukat, hajtókájukra piros-fehér-zöld szalagot varrtak és parancsnokaikat rangjuk szerint szólították meg. Voltak azonban szomorú jelenségek is, melyek azt mutatták, hogy a bolsevista propagandának itt is volt hatása, de ilyesmi csak szórványosan fordult elő.

A székelyeknek, akik Erdély visszaszerzésére sereglettek össze, legjobban fájt az, hogy Budapestről hangos szóval hirdették, hogy nem állanak a területi integritás alapján s nem támogatták a székelyeket Erdély visszaszerzésére irányuló törekvésükben. Az utóbbiak gyanakodva látták, hogy hátuk mögött mint szervezik meg és szerelik fel a vörös gárdákat. A székelyek véleménye szerint a vörös gárdák csak arra szolgálnak, hogy alkalomadtán, a kellő pillanatban a székelyeket fegyverezzék le.

A helyzet mindig kétségbeejtőbb lett. A székely hadosztály csapatai nem voltak bolsevista érzelműek, de anyagi létük a bolsevista kormánytól függött.

A székelyek Erdélyt akarták visszaszerezni, de erre a célra a bolsevistáktól sem lövőszert, sem egyéb támogatást nem kaptak. A bolsevizmus megismerése után most már egyébként sem kísérelhette meg a székely hadosztály Erdély visszafoglalását, mert ha betör Erdélybe, maga után viszi a bolsevizmust. Hiszen a vörös gárdának és vezetőinek az volt a feladata, hogy kövessék az előnyomuló székelyeket. Így Erdély bolsevizálásával megerősödött volna Kun Béla hatalma. Ugyanekkor voltak Olaszországban a nagy sztrájkok, Németországban pedig a spartacusok harcai folytak. A szé-

kely hadosztály előnyomulásával Oláhország ugyan összeomlott volna, mert az orosz bolsevista csapatok a Dnjesztertől állottak, de akkor egész Középeurópa bolsevizálódott volna s talán még ma is az lenne.

Mindezeket a körülményeket megfontolva, a székely hadosztályban az a meggyőződés erősödött meg, hogy leghelyesebb lesz, ha először a bolsevizmus ellen fordul. Mindenekelőtt tudnia kellett azonban, hogy a bolsevizmus ellen forduló hadosztály nyomában nem fognak-e az oláh csapatok tovább előnyomulni? Parlamentaire ment Erdélybe a consul dirigenthez és Aradra a franciákhoz, kijelentvén, hogy a székely hadosztály nem bolsevista érzelmű és kérdezi, vajjon az oláhok megállanak-e, ha a székelyek a bolsevisták ellen fordulnak?

1919 április első felében az oláhoktól az a válasz érkezett, hogy hadseregük csak abban az esetben támadja meg a székely hadosztályt, ha ezt az Entente elrendeli. — A franciáktól egyelőre nem jött semmi pozitiv hír.

1919 április 16-án az oláh csapatok nagy erővel megtámadták a székely hadosztály egész vonalát, de különösen Hadadnál. A székely hadosztály nagy dilemma előtt állott most. Az Entente-nak kijelentette, hogy nem bolsevista, sőt a bolsevizmus ellen akar fordulna. Ha most teljes erővel harcol az oláh hadsereg ellen, akkor megvédi Kun Bélát és a bolsevizmust. Kár minden csepp vérért, amely a bolsevizmus érdekében és védelmében hull. A csapatok tehát parancsot kaptak, hogy a felesleges ellentámadásokat kerüljék s ott, ahol a nyomás nagy, lassan engedjenek annál is inkább, mert Csucsánál az odairányított vörös segédcsapatok megfutottak.

Az események most már gyors ütemben peregtek le.

Szatmáron arra a hírre, hogy az oláh csapatok előnyomulnak, az ottani direktórium a város pénzével és az összeharácsolt ékszerekkel meg akart szökni. A polgárság felkérte az ott levő székely tiszteket, hogy akadályozzák meg a szökést. Ez meg is történt. A direktóriumot elzárták, a pénz és ékszerek visszakerültek tulajdonosaikhoz. Másnap azonban a direktórium tagjai kiszabadultak és elmenekültek.

A bolsevisták dühe most már teljes erővel a székely hadosztály ellen fordult. Kiadták a parancsot a székelyek lefegyverzésére és lefogatására, ami helyenként meg is történt. Harcok keletkeztek a székely hadosztály hátában: az élelmiszervonatokat a vörösök kirabolták s mindent, ami a székely hadosztályhoz tartozott, feltartóztattak.

A székely hadosztály, mely Csucsától Máramarossziget 150 kilométeres fronton védte a magyar hazát, most,

hogy szétszórt erejét egyesítse, Mátészalkánál gyülekezett. Az itt keletkezett harcban az oláhok súlyos vereséget szenvedtek. Még egyszer megkísérelte a hadosztály parlamentaire útján, hogy az oláhokat megállásra bírja, amíg a bolsevistákat letöri. A válasz azonban elútasító volt. A tragédia befejezéséhez közeledett.

A hadügyminisztériumból az a parancs érkezett, hogy a székely hadosztály Rakamazon át csatlakozzék a Tisza mentén álló vörös hadsereghez.

Ha ezt megteszi, kiszolgáltatja magát teljesen a bolsevizmusnak, amely kezdettől fogva nem jó szemmel nézte a székelyeket, az utolsó időben pedig ellenséges érzülettel viseltetett a székely hadosztállyal szemben, sőt harcokat kezdett az oláhokkal harcoló hadosztály hátában.

Ekkor történt, hogy az oláh vezérkar (1919 ápr. 24-én) útasítást küldött a csapatoknak arra az esetre, ha a székely hadosztály fegyverszünetet akarna kötni. Ez az útasítás a következőképen szólt:

1. A volt magyar államnak reguláris csapatai által küldött parlamentairejei elvből elfogadandók és a törvények értelmében velük tárgyalni kell. Nincs ellenben megengedve a bandák által küldött parlamentairekkel beszédbe elegyedni és velük tárgyalni.

2. Ha a székely hadosztály fegyverszünetet kér, megadható neki a következő feltételek mellett:

a) azonnali fegyverletétel;

b) a tisztek és a csapat internálása azon időpontig, míg a jelenlegi — magyarok elleni — akció be nincs fejezve;

c) biztosítva van életük, vagyonuk és teljes szabadságuk, ha rendeleteinket és törvényeinket tiszteletben tartják;

d) azonnal, amint az e pillanatban folyamatban levő harcok befejeződnek, szabadon lesznek bocsátva és tűzhelyeikhez mehetnek.

Súlyos, felelősséggel teljes órák következtek a székely hadosztályra. A székely csapatok és egyéb alakulatok azért álltak össze, hogy Erdélyt visszaszerezzék. Ebben a törekvésükben támogatásra, segítségre nem találtak, inkább ellenszenvvel nézték őket mindenütt. Kezdetben túlgyenge volt a hadosztály ahhoz, hogy valami döntést elérhessen, éppen csak a magyarok lemészárlását és a polgárháborút akadályozhatta meg Erdélyben, később pedig a bolsevizmus volt az a súly, amely ránehezedett, amely fojtogatta és minden akcióját meghiúsította. Sem Erdélyen, sem a magyar hazán segíteni nem tudván, nem maradt más hátra, mint hogy

a fenti elvek alapján fegyverszünetet kössön, mert nem akart sem bolsevista lenni, sem az oláhokkal együtt menni a magyarországi bolsevizmus ellen.

1919 április 26-án déli 1 órakor letette a kardot.

De mégsem küzdött hiába a székely és erdélyi magyar a székely hadosztályban. Erdélyben, Kolozsvárott ők oltalmazták meg a védtelen magyar lakosságot a lemészárlástól és megakadályozták a polgárháborút. Az ő révükön tudta meg a világ, hogy Erdélyben székelyek és magyarok laknak és pedig nagy, zárt tömegben. Művelt, tudományban, művészetben és hazaszeretetben kimagasló nép, mely ezer évnél hosszabb idő óta lakja ős hazáját, mely hegyes, változatos alakulatánál fogva mint egy kultúrbástya védte Európát a keleti barbárság ellen.

A székely hazafiasan gondolkodó demokratikus nép, de nem bolsevista. Európát megmentette attól, hogy az új eszmék továbbterjedjenek s tönkretegyék Európa és az emberiség ős kultúráját és jólétét. Hogy Franciaország 1920-ban tervbe vette egy antibolsevista államszövetség létrehozását Magyarországgal, az csak a székely hadosztálynak köszönhető. Ezért Európa csak hálás lehetne, ha a jelenkor erre egyáltalán képes lenne. Hogy a székelyek harcikészsége és hazafisága nem tudta célját, Erdély felszabadítását, elérni, nem rajta múlott. Egyedül maradt; cserben hagyva, nem támogatva állott az ellenséggel szemben, hátába pedig a testvér támadott.

Az akkori szomorú, megmételyezett, megtébolyodott időkben, a székely hadosztály volt az egyedüli józan, megbízható, hazafias alakulat, melyre a jövő felépülhetett s a székely hadosztály osztagaiból alakultak Magyarország nemzeti hadseregének első csapatai.

A székelységnek és az erdélyi magyaroknak az összeomlás idején tanusított viselkedése, lelkesedése és hazafisága csak az ókori történetben találja párját. Ha voltak is néha sötét árnyak és nem is volt minden tiszta arany, magának a gondolatnak és a ténynek nagysága előtt eltörpül minden, ami elhomályosíthatná s marad a szép és nemes, a lángoló hazaszeretet által sugallott készség: harcolni és szenvedni a hazáért. Ezt példaképen meg kell örökíteni, mert az ókor hőskölteményei mellé méltón sorakozik az újkornak ez a nemes, hős székely éposza.

Kratochwil Károly.

T Á R C A

Emlékeim a világháborúból.

A Csobános-völgyben.

1917-ik év augusztus hó első napjaiban ismét harctérre szólított a hívó parancs. Ekkor már „állásharc" folyt az egész harcvonalon. Mindegyik fél állandóan ugrásra készen. Ahová engem rendelt a sors és a felsőbb parancs, ott azonban az ellenfelek már kifáradtak vagy meggyengültek, mert hónapok óta állottak egymással szemben a nélkül, hogy kisebb harcászati vállalkozásoknál és járőrharcoknál nagyobb vagy jelentősebb harctéri tevékenységre került volna a sor. — Nem tagadom a második lembergi csata heves és gyilkos ütközetei, a magierówi véres tusák és a rawaruskai rémségek után, örültem ennek a nyugalmasnak látszó helynek és beosztásnak. Nem is harcászati eseményeknek megörökítése késztet arra, hogy ennek a helynek és időszaknak történetét papirra vessem, hanem kortörténeti érdekességből és szempontból örökítem meg, annak bizonyságául, hogy az évekig tartó vérzivataros világégésnek ilyen oázisai, ilyen csendes szigetei is voltak.

Mint őrnagyot ez alkalommal a miskolci 10. honvéd gyalogezredhez osztottak be és a 3-ik zászlóalj parancsnokságával bíztak meg. Zászlóaljam — mint a 34. honvéd gyalog-hadosztály előretolt csoportja — a csíki havasokban, a magyar és oláh határszélen, a Csobános és Carunta patakok völgyének bejáratát őrízte és védelmezte a szemben álló orosz haderők ellen.

Az Uz völgyében székelő ezredparancsnokságomnál való jelentkezés után, a terjedelmes Magyarós hegynek 1340 m. magas csúcsát megmászva, egy gyönyörű nyárvégi napon érkeztem a Csobános-völgybe, s onnan az oláh határhegynek, a Caruntának oldalán végighúzódó állásainkba, vagyis az odatelepített zászlóaljam törzséhez.

Elmerengve bámultam „Csikországnak" ezt a feledhetetlenül szép hegyvidékét, a természet csodálatos szépségét és fenséges alkotását. Ezek a hatalmas hegyek egy gyönyörű széles völgyet alkotnak, a Csobános-völgyet, mely nyugatra, országunk belseje felé kiszélesedik és Csikbánkfalvánál a székely felfölddel olvad egybe. Kelet felé az országhatárig húzódik, hol a zordon oláh határhegység, a Carunta, további útját elzárja. Az egyik völgyet egy kristálytiszta hegyi patak a Csobános-pataka öntözi végig, s éppen állásaink lábánál éri el a magyar határ szélét, ott hirtelen kelet felé fordul s mintha szégyenlené új hazáját, eltűnik Oláhország kősziklás hegyei között. A patak mentén az egész Csobános-völgyet, virágokkal ékes süppedő zöld szőnyegként, buja havasi

legelő borítja. Jobbról-balról, mint valami meséből idecsöppent őrszemek, féltő gonddal őrzik ezt a gyönyörűséges földi paradicsomot az égfelé meredő hegycsúcsok: a robusztus *Keresztes*, a karcsú *Sólyomtár*, az éles gerincű *Sövérjes*, a lapostetejű *Sátorkő*, a havasfejű *Sárhavas*, a terjedelmes *Magyarós*, a szakadékos *Kerekbükk* és a titokzatos *Katlanorma*.

Micsoda erőtől duzzadó, zamatos, ősi magyar nevek ezek! Letűnt századok legendái elevenedtek meg bízó magyar lelkemben, mikor ezeket a zengzetes magyar neveket először hallottam. Mikor pedig végigtekintettem a leáldozó nap aranysugaraitól ragyogó csúcsaikon, képzeletemben ott láttam mindegyiknek büszke koronáját, a minden hatalommal, minden erőszakkal dacoló sziklavárakat s bennük az acéloskarú honvédő ősöket, kik ezer évig biztosították, hogy ez a paradicsomi völgy, s ezek az ősi erdőrengetegek nem ismerhettek más gazdát, mint a magyart!

Átvevén a parancsnokságot, végig jártam zászlóaljam állásait. Ezek az állások a Sövérjes hegygerinctől, 1338 méter magasságból, északnyugati irányban a Csobános-völgy bejáratához húzódtak le s ott a patak és a völgy bejáróinál harcászatilag különösen megerősítve és felszerelve, átléptek a magyar határon s erős kiszögeléssel felhúzódtak az oláh Carunta-hegy oldalára; majd teljesen nyugatra fordulva, a Sólyomtár 1343 méter magas ormára kapaszkodtak fel s közel 4 kilométernyi harcvonal biztosítása után a szomszédos 16.-ik honvéd gyalogezred állásaival egyesültek.

Az állások, a már régóta tartó állásharcoknak megfelelően s bőséges haditapasztalatok alapján, mindenre kiterjeszkedő figyelemmel, s igen nagy hozzáértéssel voltak megtelepítve és kiépítve. Mindenütt remekbekészült rőzsefonások és megerősítések, beépített géppuska, aknavető és őrszemállásokkal, gyalogsági és tűzérségi figyelőpontokkal megtűzdelve. Gránátmentes parancsnoki és legénységi fedezékekkel, lövőszeres raktárokkal, konyhákkal stb. — Szóval mindennel ellátva és felszerelve, ami a leghatékonyabb védelemre és hosszabb ideig való ottélésre szükségesnek látszott.

Az állások mögött, a harcvonal közepe körül, egy belőhetetlennek vélt meredek sziklafal tövében voltak a zászlóaljparancsnok és a zászlóaljtörzs fedezékei. Ezeket a találékonyság, az unalom elűzéséből fakadó tettvágy s a gyönyörű környezet kínálkozása, valóságos nyaralóteleppé építette ki. Volt itt minden, amire csak szükség lehetett. A fedezékek előtt tágas, napos terrasz, iparművészeti szaktudással és ízléssel összeállított fehér nyírfa-kerítéssel, kerti székekkel és asztalokkal. Díszéül szolgálhatott volna bármelyik tátrai nyaralóhelynek. Kissé lejebb a patak partján volt a zászlóalj fürdője, konyhája, gazdasági és baromfi udvara, a raktárok, műhelyek, istállók stb.

Csupán történeti szempontból, mint igazságot kívánom megörökíteni, hogy ebben az időben s ezen a helyen egészségesebb, jobb és gondtalanabb életet éltünk, mint otthonlevő s értünk aggódó hozzátartozóink.

Gondtalanságunknak legnagyobb támasza a szintén ide épült u. n. „földvezetékes áthallgató állomás" volt. Ennek segélyével s az oroszul és oláhul is beszélő németországi kezelőszemélyzet útján ugyanis, az ellenséges állásokban és annak környékén történtek-

ről állandóan értesülve voltunk, úgy hogy meglepetéstől tartanunk egy pillanatig sem kellett. Másrészt tudtuk, hogy az oroszokat ekkor már a forradalom szele fojtogatta, s úgy az entente-, mint a központi hatalmakat a többi harcterek foglalkoztatják. — Támadásról vagy nagyobbszabású harctéri vállalkozásról tehát itt és ekkor egyik fél részéről sem lehetett szó.

Az ellenség állásai, a mi állásainkkal párhuzamosan, 800—1200 lépésnyi távolságban húzódtak végig a hegyrengetegben. A velünk szemben levő állásokat ez időben egy tatárezred katonái őrizték, akik állandóan gépfegyver és puskatűzzel nyugtalanítottak bennünket, melyet persze mi is kellőképpen viszonoztunk. Az őket rövid idő múltán felváltó szibériai 317. orosz gyalogezred, - melyben már a „bizalmiférfiak" és a „politikai megbízottak" voltak a parancsnokok — sokkal békésebben viselkedett és csak nagy időközökben adott magáról életjelt néhány puskalövéssel. Csupán akkor élénkült meg a tüzelés és visszhangzottak harcizajtól a környező hegyek, ha egyik-másik felderítő vagy megfigyelő járőrünknek sikerült az orosz állások közelébe férkőznie s őket heves puskatűzzel mélázásukból felébresztenie. Járőreinket üldözni, vagy a kölcsönt visszaadni azonban, ottlétem alatt, az ellenségnek egyszer sem volt bátorsága.

Emlékezetem szerint egyetlen egyszer volt szó arról, hogy az oroszok támadásra készülnek. Hadtestparancsnokságunk figyelmeztetett bennünket, hogy az oroszok, a harcvonal egy másik részén végrehajtandó támadásuk támogatása céljából elrendelték, hogy az orosz csapatok a mi csobánosi és úzvölgyi harcvonalunk és állásaink ellen is intézzenek támadást. Ez okból hadtestparancsnokságunk a várható támadás napjaira: szeptember hó 8. és 9.-ikére s esetleg a következő napokra is, a legszigorúbb készenlétet és legéberebb megfigyelést rendelte el. Ez meg is történt úgy zászlóaljamban, mint a körletben. S minthogy a hosszú tespedés után már vágytunk egy kis csetepatéra, ahol valamiféle kis hadidicsőségben is részesülhetnénk, mondhatni örömmel és afféle magyaros nekikészülődéssel és bátor elszántsággal vártuk a bekövetkezendőket. Kárba veszett a nagy készülődés, mert két nappal az említett napok előtt, nemcsak haraggal, hanem szinte sajnálkozva — mert hát ilyen volt a népek nagy csatájában a magyar katona — vettük a hirt, melyet áthallgató-állomásunk vezetősége közölt velünk, hogy a tervezett orosz támadásból a mi vonalunkon nem lesz semmi. A szemben álló orosz csapatok „bizalmiférfiai" ugyanis megkérdezték és leszavaztatták legénységüket, hogy legyen-e támadás vagy ne legyen? S a megejtett szavazás szerint az orosz csapatok legénysége kétharmad többséggel úgy határozott, hogy a „támadásra semmi szükség sincs." Az említett áthallgató-állomásunk tisztje számszerűleg is felolvasta az egyes orosz századok szavazatainak eredményét. Emlékezetem szerint az egyik orosz századnál 48 ember a támadás mellett, 81 ember a támadás ellen szavazott.

Nem is lett a támadásból semmi. A kritikusnak jelzett napok éjszakáin és hajnalain hasztalan voltunk talpon és készen, hasztalanul kémleltünk, füleltünk minden neszre, minden mozdulatra; néma és csendes maradt körülöttünk minden.

Végre szeptember hó 8-án reggel 7 óra felé mégis megdördültek a már régen hallgató ellenséges ágyúk és sűrűn küldözgették srapneljeiket állásaink fölé, gránátjaikat pedig a Csobános-völgy harmatos, buja legelőjén keresztül vezető útakra; de ezek sem emberben, sem állásainkban kárt nem okoztak. Azt hiszem, inkább

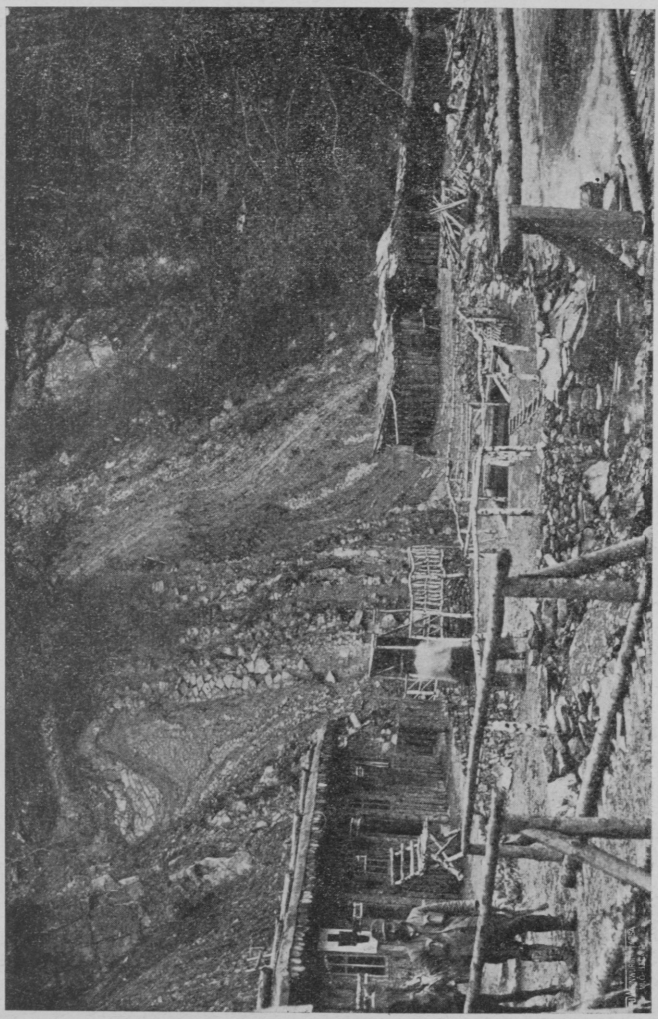

Segélyhely a Carunta tövében.

u. n. „tüntető tüzelés" akart lenni lövöldözésük, mintsem valami támadás előkészítése. Délelőtt 10 óra felé el is hallgattak az ágyúk, de délután 3 órától 5 óráig újra szakadatlanul szólottak.

Ezt a szokásukat — ha nem is az első napok hevességével — ezután hetekig megtartották s naponta délelőtt 9—11 óráig és délután 3—4 óráig „egyes tűzzel" végiglőtték állásainkat és a Cso-

bános-völgyön keresztül vivő útjainkat, természetesen minden eredmény nélkül. Politikai megbízottaik, ki tudná megmondani, milyen fontos és magasabbrendű stratégiai okokból, vagy emberi bölcsességből, így intézkedtek: alárendeltjeik a parancsnak hűségesen megfeleltek, mert minden egyéb mellékes volt nekik. A mi tűzérségünk kezdetben adott némi választ lövéseikre, később azonban még csak felelgetésre sem méltatta őket.

Mi pedig kitanultuk és megszoktuk úgy a lövés irányát, mint idejét, s ilyenkor üres volt a „csobánosi korzó." Sőt nemcsak mi, emberek, hanem településünk kincsei, teheneink és disznóink is csakhamar kitanulták, az ő állati eszük szerint bizonyára nem az emberektől, hanem az égből jövő mennykőcsapásokat. Alkalmazkodtak is hozzájuk. Állataink ugyanis kora reggeltől késő estig, a buja csobánosi legelőn legelésztek és üdültek. Mikor az említett napon, szeptember 8-án, a gránát először csapott le mellékük, gondozójuk sietve futott a veszélyeztetett területre s a csendesen legelésző állatokat biztos fedezékükbe terelte. Minthogy pedig ez naponta délelőtt és délután mindig ugyanazon órában és az első ágyúdörrenésre megismétlődött, állataink annyira megszokták az új rendet, hogy pár nap mulva már nem is kellett az embernek értük menni s életét naponta kétszer kockára tenni, mert az első ágyúdörejre vagy gránátbecsapódásra, az öreg simmenthali teheneink felkapta fejét, fülelt, körülnézett, lehet, hogy meg is bírálta a harctéri helyzetet, azután felkelt vagy abbahagyta a legelést s csöndes nyugalommal megindult a szokott úton a telep, illetve istállója felé. Többi állataink nagyság szerint libasorban követték, valóságos haraggal és megvetéssel tekintgetve vissza a le-lecsapódó gránátokra, melyek miatt terített asztalukat el kellett hagyniok.

Így éldegéltünk, — nem merem mondani, hogy szórakoztunk — a világot elborító véres csaták e rémséges napjaiban, míg egy szép meleg októberi napon mi is arra ébredtünk, hogy még nincs vége a háborúnak s a velejáró ezer veszedelemnek. Napsütötte terraszunkon éppen ebédeltünk. Csillogó napfény, szokásos néma csend mindenütt. Az akkoriban mindig gazdag lakománknak már vége felé jártunk s jól emlékszem, az utolsó fogásra, az általánosan kedvelt tésztára vártunk, hogy azt a mi gyorsjárású Miklós kiszolgáló honvédünk, az alattunk 50—60 lépésnyire levő zászlóaljkonyhából felhozza. Egyszerre csak, mintha a derült égből villám csapott volna le, rettenetes ágyúdörrenés s körülöttünk jobbrabalra, elől-hátul csapkodott a gránát, törte röpítette a kőszikiákat és szilánkjait. Egy pillanat alatt mindnyájan a közeli kavernában voltunk s onnan kémleltünk ki a hulló gránátzivatarra, mely nyaralótelepünket, szépséges, fehér nyírfás terraszunkat — hónapokig tartó kedves munkánk eredményét — pár perc alatt megsemmisítette, akárcsak a szorgalmas gazda reménységét, az aranykalászos buzatáblát, a hirtelen lecsapó nyári zivatar és jégverés. Több, mint egy órán át, állandóan a zászlóalj törzstiszti fedezékeire és környékére hullott a gránát, anélkül, hogy az állásokra vagy a legénységi fedezékekre egy pillanatig is lőttek volna. Egy óra mulva ismét csend lett, ellenséges támadásnak vagy arra való készülődésnek azonban nyoma sem látszik, hangja sem hallatszik. Tehát csak mireánk, a zászlóalj-törzsre fájt az ellenség foga s kikémlelve

fedezékeinket, csak minket, „tiszt urakat" akart elpusztítani, a politikai biztosok burzsujgyűlölő hadserege. Vagyis már nem fegyelmezett harcoló csapatok, hazájukért élni, halni tudó lelkes katonák, hanem jelszavakkal megmételyezett s osztálygyűlölettől elvakult vérszomjas demagógia eszközeivé alacsonyított zsoldosok

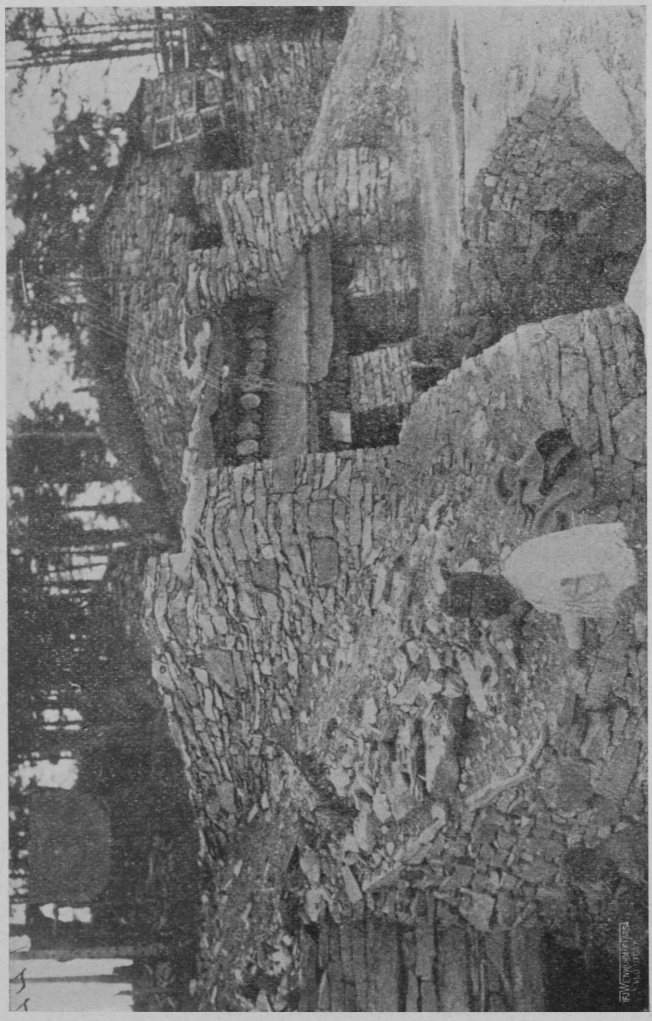

Fedezék a Csobános völgyében.

állanak velünk szemben, akik még a barctéri ellenséget is saját elveik szerint osztályozzák és csak a „tiszturakra" csapnak le, és csak azokat a „burzsujokat" iparkodnak elseperni a föld színéről. Ekkor és ebből a kicsinyesnek látszó eseményből éreztük ki először, az akkor még valójában nem is ismert „bolsevizmus" lengedező szelét, mely később olyan pusztító fergeteggé növekedett.

De mi is résen voltunk. Az esetről telefonon azonnal értesítettem a hozzánktartozó tűzérség parancsnokait, kik azonban nem bocsátkozhattak tűzharcba a meglepetésszerűen fellépő üteg ellen, mert az ellenséges üteg állását még hozzávetőleg sem ismerték. Azonnal tiszti járőröket küldtem ki a veszedelmes üteg állásának, nagyságának, minőségének stb. pontos felderítésére.

Mikor az ellenséges üteg beszüntette tüzét, előjöttünk a kavernából és végigjártuk elpusztított településünket. A becsapódott lövedékek szilánkjaiból hamarosan megállapítottuk, hogy egy japán eredetű hegyi üteg zavarta meg békénket s pusztította el nyugalmas fészkünket. Szemlélődésünk közben reábukkantunk hűséges felszolgáló legényünkre, Miklósra is. Ott feküdt égrenéző nyitott szemmel szegény bajtársunk, a konyhából a terraszra vivő lépcsőzetes keskeny kis út közepén. Mellette a kezéből kiesett tésztástál, körülötte szétszóródott tésztadarabok. Nem tudott már hozzánk jutni vele, mert egy lecsapódó gránát szilánkja útközben leterítette. Nyitott szeméből mintha még akkor is sugárzott volna a tisztelet, a hűség és szolgálatkészség, mellyel életében körülöttünk forgolódott. Mert nagyon boldog volt szegény, hogy a zászlóaljtörzsnél, a tiszt urak mellett lehetett. Hányszor megírta haza övéinek, hogy őneki milyen szerencséje van, milyen tűzmentes, biztos helyre került s mennyire irigylik a veszedelmes állásokban, a harcvonalban levő társai stb. A nagy kaszás azonban reácáfolt, végighúzta kicsinyes emberi számításait s csontos kezével akkor és ott sújtott le reá, ahol legnagyobb biztonságban érezte magát.

Emberi ésszel véletlennek mondják, mint a harctér megszámlálhatatlan hasonló esetét — a hívő és bízó lélek Isten rendelésének és végtelen bölcseségének nevezi — a halál iránt elfásult s megkövesedett szívű öreg katona természetesnek látja, hogy a harctéren levő katonát mindenütt elérheti a halál s lelke mélyén bizonyára örül is, hogy nem ő volt ott, a biztosnak vélt helyen. Bármiképpen gondolkoztak is zászlóaljunkban szegény Miklós kivételes tragédiájáról, mindnyájukat megrendítette a derék fiú halála, ki reábizott teendőit éppen olyan lelkiismeretesen végezte, mint a legveszedelmesebb helyen levő másik társa, s csakúgy kötelességének teljesítésében halt hősi halált, mint azok a százezrek, kik szuronytszegezve áldozták fel életüket hazájukért és nemzetükért. Hősnek kijáró megbecsüléssel és tisztelettel ott temettük el a Csobános-patak partján s most ott álmodik az elrabolt anyaföld gyöngyvirágos szemfödője alatt, a nagy magyar feltámadásról.

Járőreink eközben kiküldetésükből visszatérve, tudatták velem az ellenséges üteg pontos helyét s azt a harctéri kockás tűzérségi térképbe berajzolva, azonnal beküldtem a tűzérdandárparancsnokságnak, mellyel abban is megegyeztünk, hogy minő jelzéseket adassak, ha a kérdéses japán üteg újra reánk támad. Nem kellett sokáig várni. Másnap már délelőtt 10 óra felé „össztűzzel" tört reánk a kis hegyi bestia. Erre, harctéri nyelven szólva, „mi is megnyomtuk a gombot" s abban a pillanatban négy ütegünk egyszerre ontotta tüzét a meghatározott ellenséges ütegállásra. Köztük egy 15 cm. tarackos üteg is, melynek hatalmas lövedékei, — szabad szemmel is jól láthatólag — fejünk felett hasítot-

ták végig a levegőeget s nemcsak a lelkeket megrázó, hanem az egész hegységet megrendítő irtózatos csattanással és dörrenéssel csaptak le háborgató ellenségünkre. Az ellenséges kis hegyi üteg egy-két lövéssel még próbálkozott résztvenni a megindított „tűzérpárbajban", mely úgy folyt le, mint mikor egy kis sikoltozó öl-

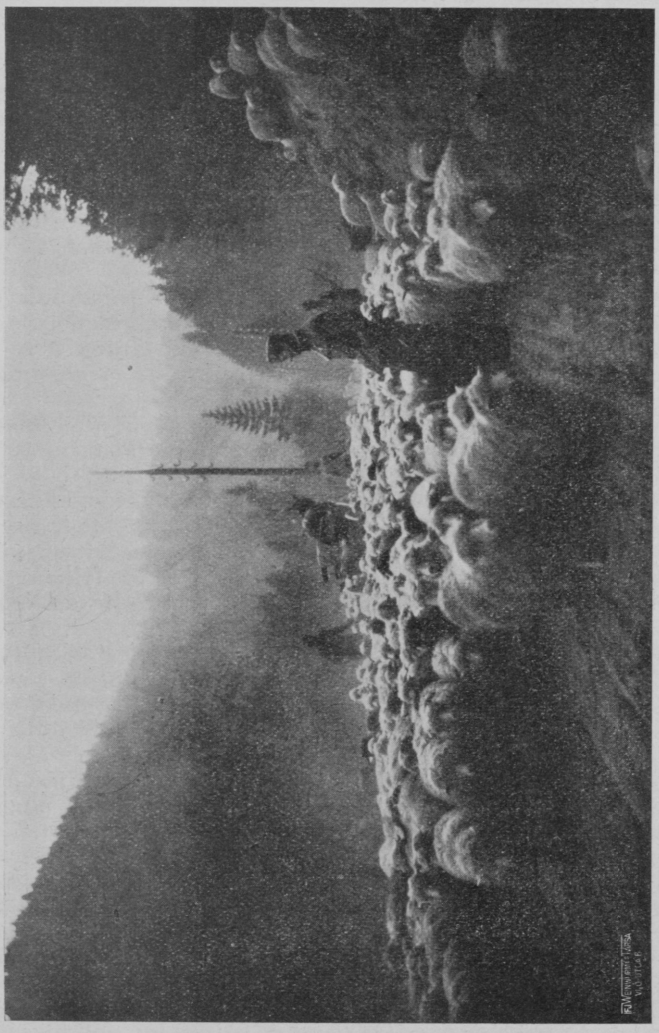

Hazatérő julnyáj a Csobános völgyében.

ebet hangos ugatással egy sereg kuvasz támad meg s a keletkező nagy zsivajt egy hatalmas komodor (itt a 15 cm. tarack) öblös torkának üvöltése harsogja túl. Öt perc múlva vége volt a párbajnak. A kis öleb nem kapott övéitől segítséget; elhallgatott. Áthallgató állomásunk útján még aznap megtudtuk, hogy az üteg három

ágyúja teli találatban elpusztult s megmaradt három ágyújával sietve menekült a tűzkörletből.

Egy hétig csend volt. Akkor egy új ütegállásból újra megpróbálkozott, de nagyon bátortalan hangon s mindig csak egyedül, társak nélkül, segítség nélkül. Uj ütegállását hamarosan kifürkészve, most már végérvényesen elhallgattatták dörgőtorkú ütegeink a „bizalmiak" és „politikai megbízottak" első bolsevista ütegét.

Ezután már semmi se zavarta harcvonalunk nyugalmát és biztonságát. Bőség, elégedettség, jókedv uralkodott az egész zászlóaljban. Betegségnek, nélkülözésnek, fegyelmetlenségnek soha semmi nyoma, sőt még a hazavágyódás, a szabadságkérés is ritkaságszámba ment, mert mindenki attól félt, hogy helyét mással pótolják s mire visszatér, esetleg más harcvonalra osztják be és máshová küldik. Mindenki kívánatosabb alkalomra tartogatta a neki járó szabadságot s tovább gyönyörködött a felségesen szép Csobános-völgy haldokló őszi pompájában.

Hej szép Csobános-patak! De sokszor elméláztunk ott, a féltve őrzött haza határán, a te kedves csobogásod mellett, a távoli édes otthonról, a jövendőről — pedig otthon voltunk a te virágtól illatos, gyönyörű völgyedben is. Mennyi tréfa, mennyi bohóság született meg a te zöld-pázsitos partjaidon!

Hogy is volt a „Gyuri" kakas tragikomédiája? Elmondtam már, meg is örökítettem s most egy évtized távlatában mégis a teljes ujdonság varázsával jelenik meg emlékeim között.

Szinte magam előtt látom büszke, hófehér, szép kakasunkat, „Gyuri urat", amint gőgösen, a háború viharait semmibe se véve, gondtalanul s méltóságteljesen lépegetett gazdasági telepünkön, udvarhölgyei között s hallom hajnalpirkadáskor felhangzó éles kukorikolását — mellyel mindig elsőnek üdvözölte az égő napistent.

Ez a természetében rejlő rossz szokása módfelett bántotta a mi közkedvelt konyhamesterünket, a leányképű, pufók arcú, kis zászlósunkat „Pindurkát". Mert hát a csobánosi telepítési törvény úgy szólott, hogy a tisztikonyha mellett legyen a konyhamester födözéke és a mellett a tisztikonyha büszkeségeinek és reménységeinek, a szárnyasoknak ketrece. Ilyenformán a mi „Pindurkánk" minden hajnalban, mikor éppen legrózsásabbak voltak álmai, hamisítatlan tisztaságában élvezhette Gyuri-kakasnak bájteli kukorékolását.

Pindurka az étkezésnél gyakran elő is terjesztette kecsegtető ajánlatát: „Holnap kakaslevest lehetne csináltatni a fehér kakasból. Ugyis régen van már itt.... el is hízott nagyon... másikat kellene helyette szerezni", stb. stb. Mi azonban könnyen átláttunk Pindurka bosszúálló és öldöklő tervén, s minden ilyen intrikus módon előadott indítvány után, egyhangú határozattal kegyelmet szavaztunk Gyuri úrnak, úgy hogy ő kelme bú nélkül sétálgathatott és kukorékolhatott tovább. Hasztalan volt és eredménytelen maradt magas feljebbvalójának ellene megindított minden aknamunkája.

A sok kudarcot vallott kísérletet végre is megunta Pindurka s mivel meggyőződött, hogy Gyurit hiába akarja halálra ítélni, más megoldást eszelt ki bosszantójának megcsúfolására.

Egy szép őszi napon Pindurka elkezdett egy kis hosszúkás vékony deszkadarabon faragcsálni. Hiába faggattuk, hogy mit csinál belőle, nem mondta meg, csak mosolygott pelyhes bajuszkája alatt.

Pindurkát — kit a kakasszó mindig elsőnek állított talpra, — egy szép reggelen szinte úgy kellett kipiszkálni a fagyapotos ágyból, olyan sokáig és olyan mélyen aludt. „Mi történt"? kérdezgették jobbról-balról Pindurkától. — „Ébresztő-órádat felejtetted el felhúzni vagy Gyuri úr feledkezett meg a hajnalról és rólad, s nem keltett fel érces tenorjával"? — „De nem ám" — felelt kipirult, örvendező arccal Pindurka. „Csak nem lettél gyilkosa?" — „Az nem, hanem kifogtam ő kelmén". — S azzal Pindurka a a tyúkketrechez megy, kiveszi a kakasülő felül az előtte való nap faragcsált deszkalapot s boldogan magyarázza odasereglő barátainak, hogy ő megfigyelte és kitapasztalta, hogy a kakas csak akkor tud kukorékolni, ha kinyujthatja a nyakát. Kigondolta és elhatározta tehát, hogy ha nem kerülhet szépszerével terítékre fehér bosszantója, legalább a hajnali kukorékolásában akadályozza meg. S este, mikor a baromfi népség uralkodója a ketrecbe ment, összehúzott nyakkal trónusára ült s elszundított, Pindurka a kis deszkalapot a kieszelt s előre kipróbált módon ügyesen a ketrec áglécei közé, a kakas összehúzott nyaka fölé úgy helyezte el, hogy hajnalpirkadáskor, mikor jött az ébresztő ének ideje, Gyuri úr nem tudta a nyakát kinyújtani s mint valami suttogó tenorista, csak annyit tudott kierőszakolni ékes hangjából, hogy „kuk", míg a magas „C" többi hanghullámai benne rekedtek s nem zavarhatták meg a szomszédos Pindurka boldog álmát és nyugalmát.

Azóta aludt is Pindurka nagyokat s álmodott szépeket az otthoni korzóról, a szép bakfisokról, zsúrokról, cukrászdáról, szóval mindenről, ami csak egy kis zászlós szerelmes szívecskéjének édes lehet. Viszont mi öregebbek, kik már kiálmodoztuk magunkat, szívesen felkeltünk olykor-olykor hajnalban is és lestük, hogyan iparkodik a mi Gyurink üdvözölni a rózsaszínű csobánosi hajnalt. De hasztalan volt a kakas minden erőlködése, mert Pindurka résen volt s deszkáját mindig sikerült az est homályában a kakas fölé elhelyezni; a ketrecet pedig lakattal gondosan lezárta s a kulcsot féltékenyen őrizte, nehogy a bajtársi ármánykodás valahogyan meghiúsítsa fényes győzelmét.

Nemsokára azonban ez is feleslegessé vált; vége lett a tréfálkodásnak, az incselkedésnek és vége lett a csobánosi szép napoknak is. December első napjaiban máshová rendelt bennünket a hadvezetőség parancsa s mi felcihelődve, zimankós, lucskos időben, végnélkülinek tetsző úttalan útakon, gondolatainkba merülve, komoran, hallgatagon mendegéltünk befelé az oláh havasok közé, honnan hamarosan tudatták velünk az ágyúdörgés, a puskaropogás, a soraink felé süvítő s le-lecsapódó lövedékek s egy-egy elmaradt bajtárs, hogy a nagy leszámolásnak, a népek csatájának nincs még vége — mint ahogyan Csobános-völgyében s a nyugalom napjaiban elképzeltük — és mentünk, törtettünk tovább, új harcok, új győzelmek elé.

Kovács József.

Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez.

1848 október—november havában, hazánk dunántúli részein valamennyire kedvezett a helyzet a magyar fegyvereknek, ami egyedül Perczel Mór tábornok érdeme volt.

Miután a Muraközt megtisztította az ellenségtől, a steierországi Friedauba is berontott. Főhadiszállása Csáktornyán volt. Azzal, hogy Burich cs. kir. tábornok dandárát, majd gróf Nugent táborszernagy csapatait is visszaszorította, egyrészt lehetővé tette a magyar csapatok szervezését a dunántúli megyékben, másrészt pedig sakkban tartotta Horvátországot is.

Ezeknek a sikereknek nyomán, Kossuthnak máris délibábos tervei támadtak. Nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy Perczel most már törjön Horvátországba, szállja meg Fiumét s onnan Velencével próbáljon összeköttetést teremteni.

Perczel, bármilyen hirtelentermészetű ember volt is, rögtön átlátta, hogy ezek a tervek a fennálló körülmények között nem valósíthatók meg. Óvakodott tehát attól, hogy a már kivívott eredményt valami kockázatos kísérlettel rontsa el.

Mint Csányi László kormánybiztoshoz 1848 november 3-án intézett leveléből kitűnik, csak akkor volna hajlandó Horvátországba hatolni, ha a rendelkezésére álló csekély haderőt legalább 10.000 gyalogosra, 900—1100 lovasra és 28 ágyúra szaporítaná a kormány.

De megtudjuk ebből a levélből azt is, hogy a forradalmi magyar kormány, a közhangulat megnyugtatása végett, diadalként hirdette a schwechati vereséget.

Az érdekes és eddig még ki nem adott levél szövege szórólszóra ez:[1]

Perczel Mór Tábornoktól
Csányi László
Kormány Biztos Urnak

Bécs körül
ibi ubi

Csáktornya November 3kán 1848.

Édes Laczim! Rég nem hallék rólatok bizonyost. Csak tegnap ólta némely bizonytalan hírű levelek a vidékről és egy Pesti plakat tudatja velem hogy átkeltetek harmadszor a Lajtán; hogy Bécsnél az árulók nagy veszteséget szenvedtek.

---

[1] *Orsz. Levéltár:* H. T. 1848. — D. 833.

Én itt kis seregemmel Positióm erőssítésére szorítkozva nem csekély szolgálata mellett seregemnek és még nagyobb veszély ellenében éjjelnappali gondoskodással legalább is négyszerte olly erőből álló két Had ellenében állok oktober 18 kától fogva, melly 4 General parancsa alatt biztos positióban áll.

Nem kapva Pestről útasítást, rólatok csak a kétszeri Lajtán általi be és visszamenetelt hallva még ha nagyobb erővel bírtam vólna is alig merhetém a Steyeron áti Horvátországbatörést megkísértetni. Igy pedig hálát adok az égnek hogy az ellenség erőmet nagyobbnak hive és győzelmeink által megriasztva nem merészle eddig — menet maneuvrirozásokon túl ellenben támadást.

Segítséget nem is merheték kérni a mindenhonnét szorított kornytól.[2] Tőletek kik a hadi tekintetben okvetlen hozzám járulandottakat értem Karger Zichy seregeit is felparancsoltátok már ezért sem remélheték eddig, mert hisz igen jól tudom, hogy Bécsnél dől el a szabadság jövendője. Ez vólt oka hogy csak várék bár aggodalommal a kimenetre; és nem tudék tőletek segélyt sürgetni.

Egyébként hiszem hogy a mint kis seregem jeles két diadala, és az Ország egy főpositiójának biztosítása de különösen a főssereg előtti példaadás és tettre bátorítás által megtevé kötelességét, úgy itt hol 30 mértföldnyi átmérői körvonalbani térségben csak egy fegyverhely egy század sem szolgálta[3]..... és közel 20 ezer embert és 40 álgyút tarta maga iránt tiszteletben 14 nehéz napon át; és tétlenségben annyiban hogy nem engedé felsietni Bécshez mint parancsuk vólt; főleg pedig hogy Horvátországból nem engede uj segítséget a Bánhoz küldetni és ott is minden órában kitörhető elégületlenséget készíte — mindezáltal nem kevés hasznot hajta néktek és a Hazának.

Horvátországba mehetésre kell 4500 gyalog 3 száz lovas és 16 álgyúból álló seregemhez még legalább is 3300 gyalog és 6—800 lovas: és 12 álgyú.

Isten véled

Móricz

*

A magyar szabadságharc leírásainak egyik feltűnő és jólismert fogyatkozása az, hogy kevés bennük a részletes hadrend és állománykimutatás s így gyakran egyáltalán nem lehet megállapítani, hogy valamelyik csatában vagy ütközetben milyen csapattestek és mekkora állománnyal vettek részt.

Perczel seregének 1848 november 12-re és 20-ára szóló pontos hadrendje és állománykimutatása az Országos Levéltárban van.[4] Ezeket is szószerint közöljük:

---

[2] Kormánytól.
[3] Egy szó olvashatatlan.
[4] *I. h.*

I.

1848 november 12.

Lendva:

Gál Miklós alezr. hozzávalókkal	3 ember,	6 ló
Zalai honvédek	1206 „	9 „
Sándor huszár[5]	114 „	112 „
Honvéd tűzér 4. sz. félüteg	63 „	43 „
	1386 ember,	170 ló

Letenye:

Zrinyi honvéd	1341 ember,	40 ló
Szabolcsi honvéd	740 „	16 „
Miklós husz. e.[6] 1. század	104 „	106 „
Radeczky husz. e.[7]	38 „	38 „
Honvéd tűzér egész üteg	164 „	88 „
Somogyi önk. nemzetőrök	216 „	— „
Perczel tábornok	1 „	20 „
	2604 ember,	308 ló

Molnári:

Hunyadi csapat	1366 ember,	8 ló
Miklós huszárezred 2. század	102 „	103 „
Tiszáninneni tűzérség félütege	71 „	43 „
Somogyi nemzetőrök	1000 „	15 „
	2439 ember,	171 ló

II.

A muramelléki magyar had

Létszámkimutatása

1848 nov. 20.

1. *Honvéd zászlóaljak*

Zrinyi 33.	30 tiszt,	979 legény
Zalai 47.	26 „	1233 „
Szabolcsi 48.	26 „	939 „
	82 tiszt,	3151 legény

2. *Szabad és önk. csapatok*

Hunyadi 5 szd.	33 tiszt,	1336 legény
Hunyadi 6. szd. (Eszék)	1 „	246 „
Zrinyi 7. 8. szd.	— „	242 „
Somogyi 4. 5. 6. szd.	— „	647 „
Vasi 1. 2.	— „	464 „
	2989	

[5] Cs. kir. 4. huszárezred.
[6] Cs. kir. 9. huszárezred.
[7] Cs. kir. 5. huszárezred.

3. *Honvéd tűzérség*

1. ágyúsüteg	2	tiszt,	163 legény
2. ágyúsüteg	3	„	143 „
	5	tiszt,	306 legény

4. *Lovasság*

Miklós huszárezred 7. század	174	ember,	164 ló
Miklós huszárezred 8. század	186	„	171 „
4. huszárezred 1. század	119	„	117 „
Radeczky csapat	36	„	34 „
	515	ember,	486 ló

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Nagy Miklós: *A Ghyczyek a magyar nemzet történetében. (Turul:* 1929. évf. 1—2. füzet.)

A Nagymagyarország ezeréves történelmében számos ízben szerepet játszó, nagymultú családnak leszármazását és viselt dolgait tárgyalja a szerző ebben a rövid, de annál értékesebb tanulmányában. Értékes azért, mivel a Ghyczy-család — amint azt Nagy Miklós az értekezés végén kimutatja — a majdnem 700 esztendő alatt, tehát a tatárjárástól Trianonig, két nagy államférfit, több országgyűlési követet, képviselőt és főrendet, fő- és alispánt, magasrangú tisztviselőt s a jeles katonák egész sorát adta a hazának.

A tanulmányhoz csatolt két táblázat a család leszármazását tünteti fel, a legrégibb kortól a XIX. század nyolcvanas éveiig.

Az 1. rész a Ghyczyekre vonatkozó adatok felsorolásával foglalkozik, az első okleves feljegyzéstől a XVI. századig. Ezek szerint a család egyike a Dunántúl legrégibb nemes családjainak, mely már az Árpádok korában virágzott. A felsorolt okmányok számos Ghyczyről mint királyi emberről emlékeznek meg.

A 2. rész, több alfejezetben, a Ghyczy-család tagjainak a XVI. század történetében való szereplését tárgyalja. Igy első sorban Ghyczy Lénártét és családjáét, melynek kitünő fiai országos hírre emelték a nemzetséget. Lénártnak volt kortársa Ghyczy Ferenc, aki I. Ferdinánd szolgálatában állott s 1530-ban, Nyáry Ferenccel együtt, Esztergom várának kapitánya lett. Az uralkodó azokért az érdemekért, amelyeket az időközben elhalt Ghyczy Ferenc a vár átadása körül szerzett, testvérének Józsának 600 forintot fizettetett ki. Józsa maga is ügyes ember volt. A család ebben az időben házasodás révén nagy birtokra tett szert, egyidejüleg pedig I. Ferdinándtól donatióba kapta Assakürtöt, majd nehány év mulva az utóbb külön faluként megszünt Ablánckürt felerészét. Ezen az alapon használja a család a gici, assa-ablánckürti predikátumot.

Ghyczy Józsának három öccse, György, Farkas és János, már kiskorukban Nádasdy udvarába kerültek mint familiárisok. *György* 1552-ben a kanizsai várban katona Nádasdy Tamás alatt s a Kanizsa, Szigetvár, Babocsa, Berzence és Esztergom körül 1552—1556 évek közt folyt harcokban személyes vitézségével ismételten kitünteti magát, amint azt a nagyhírű vitéz Nádasdy Kristóf leveleiben kiemeli. 1557-ben, Nádasdy támogatásával, megkapja az újvári, illetve akkoriban oláhújvárinak nevezett nagyfontosságú vár (Érsekújvár) kapitányságát. Ebben a tisztében is mind-

untalan kitünteti magát és rászolgál úgy Nádasdy, mint Verancsics Antal esztergomi érsek, kir. helytartónak és egyúttal Érsekújvár hadi kormányzójának elismerésére. Jó katona és parancsnok volt, tisztjei és katonái bíztak benne és szerették.

Ghyczy Farkas eleinte Szegeden, majd 1538-ban a Rábaközön Nádasdy Kristóf alatt szolgált, 7 közember élén. 1539-ben Nádasdy Sztenyisnyák (ma Sjeničak) várának parancsnokává nevezte ki, mely vár akkoriban központja volt a mai Zágráb-megye kulpántúli részének s a hozzátartozó hatalmas birtokkal együtt Kanizsay Orsolya, Nádasdy Tamásné, tulajdonában volt. Ghyczy Farkas úgy a várban, mint a birtokon rendet teremtett s az állapotokról több levélben számolt be urának. Az Unna melletti Novi várának 1560 június 11-én a török által való elpusztításáról, egy július 28-án történt naszádos összeütközésről, később Topuszkónak veszedelméről tárgyilagos, hitelt érdemlő jelentéseket küldött. Ez utóbbi helyen vívott kis, de győzelmes ütközet tervét Ghyczy Farkas készítette.

Ghyczy János, a legfiatalabb testvér, a legszebb és legváltozatosabb pályát futotta meg. Ő is Nádasdy familiárisa volt s fokról-fokra emelkedve, Erdély kormányzói székébe jutott. Mint Géczi Jánost említik ugyan, azonban úgy Nagy Iván, mint később Jakab Elek megállapították a Ghyczy-családhoz való tartozását.

1538-ban, mint Nádasdy familiárisa, Kapuvárt teljesített 2, utóbb 4 lóval szolgálatot. 1560-ban Érsekújvárban főlegény. 1562-ben a király szolgálatába lépett és 1564. május havában Gyula várában felvett mustra szerint, Beke kapitány kardja alatt szolgál lovashadnagyként 26 lóval. 1563-ben Schwendi Lázár táborában harcol János Zsigmond és Hasszán basa egyesült erdélyi-török hadai ellen Szatmármegyében és a Tisza mellett. Itt különösen kitüntette magát. 1566-ban Gyula vára védelménél vitézkedik, amiről Istvánffy hátramaradt írása tanuskodik. A vár feladását ellenezte, Temesvár sorsát hozva fel ellenkezése okául. Ennek dacára a várat feladták s a török — megszegve a feltételeket — az őrség nagy részét fogságba vetette. Ghyczy János szerencsésen megmenekült s a Felvidéken és Nyugatmagyarországon át Farkas bátyjához Sztenyisnyákba ment. A Miksa kormányzata elleni általános elégedetlenség őt is arra készteti, hogy elhagyja a király szolgálatát és boldogulását az erdélyi fejedelemségben keresse. Báthory István váradi főkapitány igen szívesen fogadta Ghyczy Jánost, a jeles katonát. 1569 július 15-én kapja János Zsigmondtól az első birtokadományt, majd nehány nappal később egy másodikat, a Tordaaranyosmegyében levő Létát. Itt van — bár romokban — a Géczi (Ghyczy) nevet viselő vár is.

A Báthoryak barátságát Ghyczy igaz hűséggel viszonozta. 1575-ben, a kerelőszentpáli csatában, a váradi csapatokat vezette. Hű szolgálatainak jutalmául Báthory Kristóftól a váradi főkapitányságot nyerte el. E tisztében nagy rátermettséget tanusított; távol tartotta a törököt és a császári hadakat s nagy része volt a váradi bástyák újraépítésében. Báthory Kristóf halála után az erdélyi fejedelemmé választott 8 éves Zsigmond gyámja. Báthory István lengyel király 1585-ben az érdemes Ghyczy Jánost nevezte ki Erdély kormányzójává. E majdnem fejedelmi hatáskörben,

komoly kötelességtudással és erélyel végezte munkáját és számos téren üdvös intézkedést tett. Minden igyekezete oda irányult, hogy a hatalmas habsburgi és török birodalmak közé ékelt Erdély sorsát biztosítsa. 1588-ban hanyatló egészségi állapota, valamint Zsigmond fejedelem egyik unokabátyjának intrikái, lemondásra bírták.

Ghyczy János a legnagyobb szeretettel gondoskodott Farkas bátyjának magához vett gyermekeiről, kik később mind az erdélyi események forgatagában szerepeltek.

A XVII. század elején Erdélybe kerültek a Ghyczy Lénárt családjával talán rokon Ghyczy András, Péter és István. Ezek közül András játszotta a legnagyobb szerepet, azonban nem éppen dicső tettei után, 1614-ben Fogaras piacán kivégezték.

Ghyczy Józsa ivadékai közül Miklós és László 1705—1711 közt részt vesznek II. Rákóczi Ferenc fölkelésében. Miklós fia, Gáspár, Mária Terézia alatt mint a nyitrai fölkelő nemesek zászlótartója harcolt a poroszok ellen. Ő rendezte újra a család birtokviszonyait és rokoni támogatással újból emelkedni kezd a család, melynek ivadéka Ghyczy Kálmán, a jeles államférfi és pénzügyminiszter is. *Sz.*

Sebestyén József: *Székesfehérvár felszabadulása a török uralom alól (1688 május 19.)* 16° 74 lap. Székesfehérvár, Vörösmarty-nyomda, 1929. Ára ?

A magyar hadtörténelem, különösen helytörténeti vonatkozásaiban, nagyon sok kiegészítésre szorul, de úgy látjuk, hogy ezen a téren alig történik valami.

Hiányt pótol tehát Sebestyén József füzete, amely az 1688-i felszabadító háború egyik epizódjával, Székesfehérvár visszavételével, foglalkozik. Erről az eseményről bizony nem sokat, vagy talán semmit se tud a közönség; ami nem is csoda, mert Székesfehérvár visszahódításáról még az olyan összefoglaló hadtörténelmi szakmunkának is, aminő például Rónai-Horváth „Magyar Hadikrónika"-ja, mindössze csak 3 sornyi mondanivalója van.

Igaz, hogy ez az esemény fontosság dolgában nem mérkőzhetik Bécs felmentésével, vagy Buda visszavívásával, de azért mégis megérdemli, hogy a szakirodalom bővebben is foglalkozzék vele.

Sebestyén József lelkiismeretesen, pontosan dolgozott. Nem csak a nyomtatásban már megjelent forrásműveket dolgozta fel, hanem tárgyára vonatkozóan levéltári kutatásokat is végzett. Tanulmányában csupán két hiányt látunk:

1. A visszafoglalás fejtegetése előtt részletesen le kellett volna a várat s annak akkori állapotát írnia. Ez nagyon fontos és hadtörténelmi tanulmányból nem hagyható ki.

2. Feltétlenül csatolnia kellett volna a füzethez Székesfehérvár XVII. századbeli térképét vagy látképét, mert enélkül az, aki a várost és környékét nem ismeri, nem is értheti meg teljesen a leírott eseményt. *—x—*

Die **Kavallerie.** 1929. 4. évfolyam. 1—2. szám.

Nagy Frigyes 1712 január 24-i születésnapja emlékére, a folyóirat idézi azokat a mélyrehatóan gondolatokat, amelyeket a nagy fejedelem feljegyzett a különféle uralkodási módokról és az uralkodók kötelességeiről.

Dr. Neuffer Vilmos: „Uj gondolatok" cím alatt foglalkozik a Németországra kivetett rettenetes nagy jóvátételi adóval. Rövid adatok kapcsán kimutatja azt, hogy a német közgazdaság és ipar mennyire leromlott, továbbá, hogy a „Daves"-féle jóvátételi tervezet mily irtózatos terhet róna a német államra. Ennek a tervezetnek megváltoztatását célzó törekvés csak akkor sikerülhet, ha a német nép minden rétege egy emberként áll a kormány háta mögött.

Dr. Paffrath A. W. egy világháborús kis élményt beszél el „Kozákáttörés" című novellájában.

A füzet következő cikke ismeteti Lasswell D. Harold chicagói egyetemi tanár művét, mely a háborús propagandát tárgyalja.

Hans B. M. alezredes az 1927 november havi „Bulletin Belge des Sciences Militaires"-ben megjelent „A haza védelme" című tanulmány kivonatát közli. Ez a tanulmány rátereli Belgium figyelmét azokra az elvekre, amelyek szemelőtt tartásával kell a népet és a hadsereget a háborúra előkészíteni és nevelni.

Wilms E. H. mérnök ismerteti azokat a nehézségeket, amelyeket a németeknek le kellett győzni akkor, amikor a keleti hadszíntéren olyan nagy kiterjedésű területen és 7 különböző nyelvű lakossággal szemben, kellett a közigazgatást ellátniok. Minden akadály ellenére olyan sikeres kultúrmunkát végeztek, amihez hasonlót a világháború nem mutathat fel.

Leupold szkv. ezredes folytatja hadiélményeinek elbeszélését. A mostani füzetben az ellenséges tankok fellépését és azoknak az ő ezredére gyakorolt hatását írja le. Ezek ellen a veszedelmes gépek ellen, a németeknek eleinte nem voltak meg a kellő védekező eszközeik, ilyeneket már csak a háború utolsó idejében sikerült szerkeszteniök.

Jentzsch Walter: „A nagy gárda" című tanulmányában ismerteti ennek a 6000-nél több emberből állott zsoldos hadseregnek történetét, amelyben leginkább németek, rajtuk kívül azonban időnként svájciak, franciák, angolok is szolgáltak. Olaszokat nem fogadtak be. Ez a „nagy" vagy „német" gárdának nevezett csapat, Európa legnagyobb részében győzelmesen harcolt, annak az uralkodónak érdekeiért, amelyik éppen zsoldjába fogadta.

3.—4. füzet.

W. M. igen megszívlelendő módon rátereli a vezetőkörök és a német nép figyelmét arra a rettenetes veszélyre, ami egy ellenséges gáztámadás esetén fenyegeti Németországot. Amig a birodalmat körülvevő hatalmak a leglázasabban készülődnek erre a borzalmas háborúra, addig a németeknek csak a passiv védekezés módját engedték meg. Azonban még ebben az irányban sem történt semmi. A tanulmány szerzője rámutat a végrehajtandó és az

ország lakosságának felvilágosítását célzó intézkedésekre; felemlíti azt, hogy az orosz szovjet milyen behatóan igyekszik a népet előkészíteni a gázháború veszedelmeinek elhárítására. Lengyel-, Angol-, Francia és Olaszország is megszervezte a gáz elleni védekezést.

Ugyancsak *W. U.* foglalkozik Dr. Gessler volt német hadügyminiszternek Münchenben mondott beszédével, amely a fegyveres erő újra való megszervezését tárgyalja. A miniszter szerint a német ifjúság van hivatva az államnak, Bismarck örökének megmentésére.

Horst v. Metzsch: „Háború és közgazdaság" cím alatt ismerteti azokat a gazdasági és ipari nehézségeket, amik a háború ideje alatt az egyes hadviselő államokban előállottak, továbbá, hogy a legpontosabb előkészület esetén is mennyire fogja ez a tényező befolyásolni a jövő hadviselését.

Brandt H. volt tűzér hozzászól ahhoz a kérdéshez, hogy legyőzettek-e a német csapatok a marne-i csatában 1914-ben? Igen érdekes az a megállapítása, hogy a csapat nem érezte magát legyőzve s a visszavonulás helyett inkább az előrenyomulásra vonatkozó parancsot várta. Az angolok és a franciák inkább gondolhattak arra, hogy vissza kell vonulniok, hiszen mindenütt vereséget szenvedtek.

Morteus Pál humoros emlékeit írja le abból az időből, amikor a világháború alatt önkéntesként beállt a hadseregbe és a frontra útazik.

Eisenthal Vilmos szkv. százados: „Tél a háborúban" címen emlékeket idéz fel a háborúban eltöltött téli napokról.

Eisermann H. leírja a „Rawkai rohamnapok" alatti küzdelmeket, amelyekről a haditudósítás csak néhány szűkszavú sorban emlékezett meg, de melyek valójában véres áldozatokkal jártak.

Dr. Paffrath A. W.: „Egy kellemes délelőtt" című elbeszélésében a flandriai harctéren átélt epizódot írja le, amikor ő maga mint tűzérségi megfigyelő szerepelt.

Gilardone György a békevilági katonai őrszolgálatból meríti „Kísértet az őrházban" című novellájának tárgyát.

Sz.

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA, PÉCSETT.

Az 1282. évi hódi csata helye és lefolyása.

I.

Források.

Az Árpádkori csaták közül soknak az ideje és helye mai napig sincsen pontosan megállapítva.

Ilyen IV. László királynak 1282-ben az országból kiköltözni akaró kunokkal *Hód* falunál vívott csatája, amelyet a történetírásban eddig *Hódtavi* és *hódmezei csata* néven tárgyaltak és egyik felfogás szerint a Hód-Mező-Vásárhely mellett elterülő *Hód-tó* partján, a másik nézet szerint a Makó határában feküdt *Hódmezőn* vívták volna, de az egykorú hiteles adatok máshova vezetnek.

Ehhez a vitához óhajtok hozzászólani ebben az írásomban.

Erről a csatáról az egykorú források közül *Kézai Simon* mester krónikája, a *Képes Krónika* és IV. Lászlónak 19 oklevele szól.

Kézai Simon mester IV. László kortársa és udvari történetírója erről a csatáról hézagos és hiányos tudósítást adott, még a csata idejét és helyét sem említi fel.

A Képes krónika előadása pedig zavaros: „Azután az Urnak 1282-dik esztendejében *Odamur* Kumánia[1] főembere (dux), a kunok seregét az úgy nevezett *Hód tava* körül (circa lacum Hood vocatum) összegyűjtötte, ellenség módjára akarván Magyarországba betörni, hogy azt uralma alá hajtsa."

E szerint a Hód tava nem feküdt Magyarországban, hanem Magyarországon kívül, a kumániai részekben, mert a Képes krónika szerint Odamur csak *készült* az országba törni, de a krónika szerint nem törhetett be: mert, mint a krónika mondja: „László király, mint vitéz Józsua, Odamurral megküzdeni akarván, a maga és országa hadi népével ellene vonula", vagyis Kumániába vonult ki ellene.[2]

---

[1] Régi Etelköz, később Moldvaország, 1282-ben az Olt-folyóig, a Szörényi bánságig terjedt.

[2] *Mátyás Flórián:* Fontes Dom. II. 226 lap.

Tehát a Képes Krónika sem nyújt elég világos és határozott értesítést a csata helyére nézve.

Túróczi és a Budai krónika szóról-szóra átvette a Képes krónika szövegét, ellenben *Bonfini* Túróczinak és a Budai krónikának csak a *tartalmát* írta át: ... *Oldamir*, a kunok fejedelme, miután a seregét összegyűjtötte a *tó körül*, melyet *Hódnak* hívnak, (circa lacum Hood vocatum) táborba szállott, azért, hogy majd ellenség módjára Magyarországba üssön be."[3]

Heltai Gáspár Bonfininek ezt a tudósítását magyarra fordította: „Mikoron pedig írának Krisztus Urunk születése után 1282., Oldemir, nagy néppel indula és táborba szálla az *Hód álló vize* mellett és onnét *bé-akarna ütni* Magyar Országba"... A győzelem után a magyarok a kunoknak „elrabolván minden tartományukat, nagy örömmel haza térének Magyar Országba."[4]

Az elszámolt krónikáknak az 1282. évi kun-magyar csatára nézve a Képes krónika a közös forrása és szerintük a Hód tava az *országon kívül feküdt*, azonban 300 esztendő mulva *Hold tava* és *Hold vize* néven bekerült az ország kellő közepébe, még pedig Hód-Mező-Vásárhely mellé és most már az a kérdés, hogy ki hozta Hód-Mező-Vásárhely alá?

Mária Terézia korában *Szőnyi-Nagy Benjámin* hódmezővásárhelyi híres református pap nagy humanista volt és először foglalkozott Hódmezővásárhely multjával és történetével; ismerte a magyar krónikákat és olvasta Bonfinit s a protestánsok által kedvelt Heltai krónikáját és 1753-ban a hódmezővásárhelyi reformata eklézsia jegyzőkönyvében megírta *versben* Hódmezővásárhely *régi dolgait* és akkori állapotát. Leírásához a város levéltárában levő régi iratok közül néhányat fel is használt. Hódmezővásárhely multját „Scytha eleinkig" vitte és a hunok „tanyáját" Hódmezővásárhelyhez tette a következő versszakban:

Egyfelől a' Várast *nagy Tó* mosdogállya,
Hold vizének hivják; fél Hold a' formája,
Itt vólt egykor Scytha eleink tanyája,
Mint Bonfiniusnak megirta pennája.[5]

Ez adat említi először írott műben a Hódmezővásárhely

---

[3] *Bonfini:* Decad. II. Liber. 8.

[4] *Heltai Gáspár:* Magyar krónika. Nagy-Győr. 1789. Első darab. 255 lap.

[5] *Szőnyi-Nagy Benjaninnak* 1753-ban szerkesztett verses leírásából az első rész: „Hold-Mező-Vásárhely hol létéről és régi dólgairól" először Nagy Ferenc adta ki „Hód Mező Vásárhely Városa rövid rajzolatja" című leírásában. Tudományos Gyűjtemény 1819. évfoly. II. kötet, 42—43 lap.

alatti *Hold vizét*. Szőnyi Nagy Benjámin a Hód tavát Bonfiniban és Heltaiban olvasta és ő helyezte Hódmezővásárhely alá és ő írja először, hogy a tó vizének fél hold formája van és ő állapította meg először, hogy ez a *félhód* Hódmezővásárhely *címerében* is előfordul a Nap és három nyilvessző mellett:

Egy kézben három nyíl, s' fél Hold Czimerünk,
Melyik király adta, nints rólla Levelünk!

Szőnyi Nagy Benjámin alkalmazta tehát először Bonfini Hód tavát és Heltai *Hód álló vizét* a Hódmezővásárhely alatti *Nagytóra* és azért írta *Hold vizének* a *Hód tó* helyett, mert a város *címerében* és a tó alakjában a *félhold* és a város pecsétjének köriratában a *Hold* benne foglaltatott és ez a hármas motivum szolgált bizonyítékul Szőnyi Nagy Benjáminnak Bonfini és Heltai mellett arra, hogy a város alatt fekvő *Nagy tónak* igazi ősi neve a *Hold vize* és annak a *Hold vize* nevet ő adta. Ez annál inkább bizonyos, mert a Hódmezővásárhely alatt hullámzó félhold formájú tavat sem Szőnyi Nagy Benjámin előtt, sem ő utána a vásárhelyi lakosság soha *Hold tavának* vagy *Hold vizének* nem nevezte, hanem *Nagy tónak* hítta. Maga a városi tanács és hatóság sem írta hivatalos iratokban *Hold tónak*, hanem *Nagy tónak* és a belőle kiszakadó és messze keletfelé elhúzódó keskeny kiágazó részét *Kis tónak* hítta.[6]

Ezután most már az a kérdés merül fel, hogy a Képes krónika *Hód tója*, mikor, miképpen és kik által került a *térképekre?*

Hódmezővásárhely határának *első* térképezése is Szőnyi Nagy Benjámin idejében történt és a város földesurának, a Károlyi-család számára *Vertits József*, Csongrád vármegye „hites Földmérője" 1774-ben Hódmezővásárhely határrészeiről és vizeiről nagy térképet készített[7] és Vertits a hódmezővásárhelyi *Nagy és Kis tavat Lacus Hudus* vagyis *Hodostó* és *Kis Tó* néven iktatta térképébe. Szőnyi Nagy Benjáminnal barátságban állott és tőle hallotta a *Hold vizét* és *Hold tavát*, de a Tisza mellett levő valamelyik *Hodos tóval* tévesztette össze, mert hiszen még akkor a Tisza mentében több Hodos

[6] A hódmezővásárhelyi városi tanácsi jegyzőkönyvében 1739-ben: „A *nagy Tó* szélén egy ház 17. r. frt." 11 kötet, 298 lap. A következő városi törvénykezési jegyzőkönyvben: Prothocollum Judiciale ab A° 1794 usque Annum 1802. A 7 köt. 147. lapon: a *Nagytóban* léendő Nagy Hálóval való Halászatról. A 219. lapon: 1794 4 Aug.: 2° az *Nagy-Tóban* levő Halászatról. A 293. lapon: 1799 12 July: a Kendernek és Lennek az *Kis Tóban* való áztatásáról.

[7] Hiteles másolata Hódmező-Vásárhely város mérnöki hivatalában van.

tó volt és volt olyan is, amely tavaszi áradáskor hasonlóképpen a Tiszából nyerte a vizet,[8] mint a vásárhelyi Nagy tó, de Vertits már Csongrádmegyéről 1801-ben rajzolt térképén a tavat *Hód vize* néven nevezi meg, amiből kitűnik, hogy a tó megjelölésére nézve a Képes krónika előadását fogadta el.[9]

Itt felsorolt indoknál fogva tehát a Képes krónika, Turóczi, Bonfini és Heltai *Hód tóját,* amelyről egyértelműen azt állapították meg, hogy Magyarországon *kívül feküdt,* nem lehet egynek venni a hódmezővásárhelyi Nagy tóval.

Hódmezővásárhelyről az első rendszeres földrajzi leírást Szőnyi Nagy Benjámin után 1819-ben *Nagy Ferenc* szerkesztette, aki Szőnyi Nagy Benjámin verses leírásának első részét először adta ki és Szőnyi Nagy Benjámin azon állítását, hogy Hódmezővásárhely mellett volt „Scytha eleink tanyája", tovább fejtegette és Priscus Rhetorból kimutatni igyekezett, hogy Hódmezővásárhely tájékán volt Attila „Nagyfalu" nevű szállása. A tavat Nagy Ferenc félhold formájú *Nagy tónak* nevezi, de a *Hold Tavát* is említi már, de állandóan a Nagy tó nevet használja még, azonban az 1821. évi újabb leírásában azt *Hold tó* névvel váltotta fel: „Fekszik ezen Mező Város a *Hold* nevű *Tó* partján" és a Hold tó elnevezés állandó maradt ezen dolgozatában a Nagy tó helyett.[10]

Nagy Ferenc ezen értekezései szolgáltak forrásul mindazoknak, akik ő utána Hódmezővásárhelyről leírásokat szerkesztettek. *Gelsei Biró Lajos* is az 1833. évi leírásához merített Nagy Ferenc dolgozatából és Hódmezővásárhely „alatt inkább veszteglő, mint folyó, félhold formájú *Nagy Tavat* hasonlóképpen *Hold Tava* néven említi fel.[11]

Szőnyi Nagy Benjámin *Hold vize* és Nagy Ferenc *Hold Tava* a történetírásba is beférkőzött és már 11 év mulva, 1830-ban *Podhráczky József* egész határozottan azt vitatja, hogy a *Hódtó* Csongrádvármegyében, a Tisztántúlon, Hód-Mező-Vásárhely mellett, a Mezőségen fekszik és félhold formája után *Hód tónak* hívják.[12]

Gyárfás István Podhráczky felfogását *megbővítette* és abban a véleményben van, hogy a Képes krónikának az a

---

[8] V. ö. *Ortvay Tivadar:* Magyarország régi vízrajza a XIV. századig. I. kötetben, a *H* betű alatt a *Hodos* tónál.

[9] *Comitatus Csonngradiensis* Per Josephum Vertits Ejusdem Com. ord. Geom. I. Winter reduxit, Berken incidit 1801. Kiadva Görög és Márton: Magyar Átlás, 33.-dik térkép.

[10] *Tudományos Gyűjtemény:* 1821 évfoly. V. kötet 63 lap.

[11] *Uj Magyar Muzeum:* 1833. évfoly. I. kötet, 564 lap és 1857. évfoly. I. kötet 422 lap.

[12] *Podhráczky József:* Cronicon Budense. Budae, 1830. 208 lapon a jegyzetben.

szerkesztője, aki a krónikába IV. László történetéről szóló részt 1358 körül bele illesztette, IV. Lászlónak valamelyik oklevéléből dolgozott és tévedésből a régi *a* és *o* betűk hasonlósága miatt a *locust lacus*-nak olvasta és a Hód *helység* (locus) helyett *Hódtó* (lacus) ferdítést jegyzett a Képes krónika szövegébe[13] és Gyárfás István szerint Hódmezővásárhely mellett nem Hód *tó* (lacus), hanem Hód *helység* (locus) feküdt s az Erdély felől bevonult *Oldamér* kun serege a mai Hódmezővásárhely mellett, a Tisza mocsarai által védett Hód *falunál* szállott táborba, hogy itt a hon maradt kunokkal egyesüljön és Hód falu mellett történt 1282-ben a kuncsata.[14]

Szabó Károly elfogadja Gyárfás István nézetét, nála már a *tó* és *helység* is Hód, tudniillik Vásárhely mellett és Szabó Károly szerint Hódmezővásárhely közelében folyt le a csata.[15]

Pesty Frigyes mindenben osztja Szabó Károly érvelését, sőt megtoldja azzal, hogy a csongrádmegyei *Hód* nevű falu a *Hód tó* mellett feküdt és ez a helység a későbbi századokban a mai Hód-Mező-Vásárhellyel egy várossá olvadt össze.[16]

Azonban még eddig senki se tudott olyan bizonyítékot felmutatni, amellyel be lehetne igazolni azt, hogy a Képes krónikának az országon kívül fekvő *Hód tava* azonos volna a Hódmezővásárhely mellett elterülő *Nagy tóval* és hogy a Képes krónika *Hód tava* az Árpádok korában vagy a szatmári béke (1711) előtti időkben *Hód tó*, vagy *Hold tava* vagy *Hold vize* néven szerepelt volna. Általában a Hód tava a szatmári béke előtti korszakból nyilvánosságra jutott történeti forrásokban sehol elő nem fordul és egyáltalán nincs említés arról, hogy valahol az országban *Hód tó* nevű vízállás létezett volna. Szeremlei Samu, Hódmezővásárhely monografusa is úgy vélekedik, hogy „a *Hód vize* neve a legrégibb századok okleveleiben, tudtommal, sehol sem fordul elő."[17]

Az 1860 után nyomtatott térképeken kezd szerepelni a Hód tó Vásárhely mellett, miután a Tiszaszabályozási társulat a Tiszavölgyet térképeztette és ezen munkálathoz a régi városi és megyei térképeket felhasználták és ezen hivatalos térképeken került a *Hódtó* és *hódtavi csatorna* kifejezés használatba a folyammérnöki hivatalok tervrajzaiban és utánuk készült helyrajzi térképeken, de a bennszülött vásárhelyi nép a *Nagy tó* vagy *Tó* nevet használja szemben a *Kis tóval*, melyben a vasúti állomás és vasúttöltés húzódik végig egész

[13] *Gyárfás István:* Jászkunok története, II. kötet, 333 lap.
[14] *Gyárfás István:* U. ott II. köt. 333 lap.
[15] *Szabó Károly:* Kun László (Magy. Tört. Életrajzok) 102 lap, 6 jegyzet.
[16] *Pesty Frigyes:* Magyarorsz. helynevei. I. köt. 136—137. lap.
[17] *Hód-Mező-Vásárhely tört.* I. köt. 96 lap.

hosszában. Ma már a lecsapolt és kiszárított Nagy tó medrében a vásárhelyi ember szántja-veti a *tói földeket*, melyekre a *tói csősz* vigyáz.

A hódmezővásárhelyi népköltészetben sem bírt gyökeret verni a *Hód tó* elnevezés és a nép dalaiban is *Nagy tó* szerepel. *Nótás Szabó Pál* hódmezővásárhelyi híres népköltő[18] a „Tőkés kanász verse" című dalában, amelyet 1811-ben írt, ezt az állóvizet Nagy tónak nevezi:

Kis Pörjéshát a Nagy Sziget partja,
Eszem-iszom, a hol kedvem tartja,
A *Nagy tó* előttem nem nagy árok,
Csolnakomon borért haza járok.

A megvénült népköltő életének végén, midőn az ármentesítő társulat a tavat már kiszárította és már nem járhatott rajta csolnakon haza borért, megmaradt a régi név mellett és tovább is a *Nagy tó* nevet használja és a felszántott tó fenekéről, amelyben azelőtt még senki sem látott ekét, azt énekli:

Vegyük itt például a szögedi Szillért.
Termett olyan buzát, hogy sokszor nyakig ért.
Néha láttunk rajta vizet, három ölest,
A *Nagytó* fenék is teremhet hát kölest.[19]

A mohácsi vész előtti határleíró oklevelekben számos *Hodos* nevű folyó, tó, helység és falu található, melyek az osztatlan nemzetségi birtok idejében valamelyik *hadnak*, vagyis nemzetségnek alkották közös birtokát, vagy valamelyik *had* ülte meg először és tette lakott hellyé, de egyetlen egy történeti adat *Hód tónak* vagy *Hód tavának* nem tartotta fenn emlékét és még eddig semmiféle adat nem merült fel arra nézve, hogy valahol az országban *Hódtó* nevű vízállás létezett volna, minél fogva az érintett krónikák alapján az ország határain kívül fekvő Hódtó és 1282. évi kun-csata nem helyezhető Hódmezővásárhely mellé, miért is a krónikák előadása alapján a szóban levő csata helyét megállapítani nem lehet és *hódtavi csatának* sem lehet nevezni.

*

Most nézzük IV. László király okleveleit abból a szempontból, hogy azok alapján meg lehet-e állapítani a tárgyalt csata helyét?

Erről a csatáról IV. Lászlónak 19 oklevele emlékszik meg

[18] Szül. 1789-ben, meghalt 1869-ben.

[19] *Vetró Lajos* hódmezővásárhelyi tanácsnok gyűjteményéből. 1897 ben vásárhelyi öreg polgártól hallottam, hogy a tavat csak a „tanultabbak" hívják Hódtónak, mi nálunk a nép csak Nagytónak nevezi.

és közülök 10 azt állítja, hogy a csatát Hód *helységnél* vívták. E 10 oklevél közül a csata esztendejében (1282) 3 oklevél, a csata után *egy* év (1283) mulva 2-, *két* év mulva (1284) 1-, *öt* év mulva (1287) 2 iratott, minélfogva ezen oklevelek hitelességét — az 1280. évi augusztus 21-én kelt és hamisításnak bizonyult *Mokcsay*-féle oklevél kivételével[20] — még eddig senki se vonta kétségbe és a Mokcsay-család oklevelét hamisító egyén 100, illetőleg 200 esztendő mulva is jól tudta, hogy az érintett csata Hód helységnél történt.

E helységet IV. László király kancelláriája következetesen *Hod, Hood, Hoot, Houd* és in Houd-*on* alakban írta.[21]

Most már az a kérdés, hogy melyik volt ez a *Hód* helység és hol feküdt az?

A XIII századi oklevelek egy *Hód* helységről tesznek említést, amely akkor Arad megyében, *Vinga* közelében feküdt és a XIV. századbeli oklevelek egy *Hold* nevű helységet említenek, amely akkor Csanád megyéhez tartozó Vásárhely mellett létezett és egyik indoka volt annak, hogy többen oda tették a kun-csata terét.

Most már nézzük azt, hogy mind a két helység fenn állott-e a hódi csata idejében, 1282-ben?

Előbb Hold helység keletkezési idejét veszem vizsgálat alá, amely idővel Hmvásárhely *utcájául* (vicus) csatlakozott ezen városhoz és egyik része lett.

A hódi csata idejében, 1282-ben *Vásárhely* sem volt még lakott hely. E helység Árpádkori topografiájáról két hiteles oklevél maradt fenn, egyik a hódi csata előtt 16, a másik 6 évvel előbb kelt. Vásárhely környéke a honfoglalás utáni megszállástól kezdve *nemzetségi birtok* volt: a XIII. században a honfoglaló *Ond* vezér törzséből származó Kalán-nemzetségbeli *Vána* ispán uradalmához tartozott. A *Kalán*-nemzetség ősi birtokát *Szer* város képezte Csongrád megyében (ma: Pusztaszer), ahol a nemzetségi monostora: a *Szer-monostor* (Zermunustra) és közös nemzetségi temetkező helye is állott.

A Kalán-nemzetségbeli *Pósa* ispán (a Pósfi-család alapítójának) fia, *Vána* ispán *Moys* nádor leányát vette nőül és

---

[20] Ebben az oklevélben IV. László Cseme fiát, *Dénes* ungi várjobbágyot a Hód helységnél vívott csatában tanusított vitézségéért a Csepel és *Mokcsa* nevű falujával együtt a várjobbágyságból felszabadította és megnemesítette (*Hazai Okmtár*, VIII. köt. 207. l.) és erről az oklevélről Karácsonyi János kimutatta, hogy ügyetlen hamisítás és ezzel a vitát a hódi csata idejére nézve végképpen eldöntötte és kimutatta, hogy a hódi csata idejére nézve egyedül a *Képes Krónika* előadása hiteles és a hódi csata tényleg 1282-ben történt. *A hódtavi csata éve*, Századok 1901. évfoly.

[21] Az *in Houd-on* alakhoz az *on* helyrag van hozzá ragasztva, mint a tihanyi alapító oklevélben Hodu utu *rea*, ad Holmodi*rea*

fiú-gyermekük nem lévén, óriási uradalmaikat 1266-ban a *Nyulak-szigeti* apácáknak adták s ezt az adományukat V. Ince pápa tíz év múlva, 1276. évi május 20-án kelt bullájában átírta és megerősítette.[22]

E két oklevél szerint Vásárhely vidéke 1266—1276-ban Nána ispán birtoka volt és 1276-ban *Visarahel* néven szerepelt, de még nem volt lakott hely, hanem csak *szántóföld* (terra), de mint neve mutatja, a vásárokat ott tartották, mert a vele határos *Kera* vagy *Kara* majorság (predium) s a hozzátartozó *Fejérjuh, György*, talán *Györk* (Gurg), *Sód*, (Soud), *Dáma, Körtvélyes, Pispeki* és *Beregd* nevű szántóföldek közt központilag feküdt[23] és Kara majorsághoz tartozott és éppen azért, hogy vásárhely volt, csakhamar túlszárnyalta Kara majorságot, mert amint a többi vásárhelyen történt, itt is korcsmák s az árúsoknak éjjeli menedékhelyül emelt fészerek, szinek, kocsi- és ló-állások, törökösen *karaván szerájok*, vertfalú nádtetős házak épültek és 30 év múlva fatemploma és plébánosa volt. Ósi magyar szokás szerint, ha majorba, székbe, ülésbe, szállásba templom épült, akkor ez ennélfogva *falu* (villa) nevet kapott.

Nána ispánnak ez az adománylevele pontos határleírással készült és látszik, hogy a karai majorsága az elsorolt szántóföldekből állott és 1276-ban Vásárhely még falu se volt és a vele szomszédos *Hold* helységet az adománylevél nem említi, miután ott még legelő volt, *földműves ekéje még nem hasította fel*, nem volt megült és művelés alá fogott hely. Ha Nána ispán parasztjai Holdot Vásárhellyel együtt eke alá fogták volna, akkor a szóban levő adománylevél éppen úgy felsorolta volna, mint a Vásárhellyel szomszédos szántóföldeket.

Kétségtelen tehát, hogy Hold falu az 1282. évi kun csata előtt nem állott a vásárhelyi Nagy-tó partján, csak később vált lakott hellyé. Hold a csata után lefolyt 30 év alatt népesült be, de soha sem vált önálló faluvá, hanem a vásárok által előbb faluvá növekedett és a gyorsan terjeszkedő Vásárhelynek csak egyik *részévé* serdült, minél fogva Hold soha sem volt önálló külön falu.

Vásárhely, mint templommal biró falú, a XIV. század első negyedében, a pápai tizedszedők jegyzékében (1332—1337) — Csanádmegyében — a Marosontúli főesperesség területén 1333-ban *Warashel* és 1334-ben *Wasrahel* néven tűnik fel először és plébánosa akkor *Mihály* pap volt, akire előbb 3 garas, azután 4 garas pápai adót vetettek ki.[24]

---

[22] Az Orsz. Levéltárból hibátlan szöveggel *Borovszky Samu* adta ki. Csanádvármegye tört. I. köt. 74 lap ,1. jegyzet.

[23] U. ott, I. 74. és *Árpádházi Ujokmánytár* IX. 133.

[24] *Fraknói Vilmos:* Monumenta Vaticana Series I. vol. I. pag. 148. 154 és 156.

Hold mint lakott hely, szintén a pápai tizedjegyzékben merül fel először és vásárhelyi Mihály pap volt a plébánosa, akit Hold után 2 garassal adóztattak meg a pápai szék javára.[25] Hold 1333—1335-ben igen gyér népességű helynek mutatkozik és *közös bírája és plébánosa* volt Vásárhellyel és az, hogy Hold a pápai tizedjegyzékben külön fordul elő, nem bizonyíték arra, hogy külön falu is volt, amint hogy a szomszédban, Szeged mellett *Felső Sziget* (ma felső város) is a tizedjegyzékben külön fordul elő és dacára, hogy külön plébánosa volt, mégis egyik *házcsoportja* (locus, platea) volt Szeged városnak és annak bírája alatt állott.

Vásárhelynek is *Hold* nevezet mellett külön névvel biró házcsoportja alakult, közös plébánusuk van és annálfogva egy *parochiát* és helységet képeznek és megkülönböztetésül más Vásárhelytől, 1383. és 1396-ban egy név alatt: *Holduasarhel* és *Hodvasarhel* közös név alatt hítták és a XV. században is hasonlóképpen mindig egy várost értettek alatta.[26]

Tehát összefoglalásul megállapítom, hogy 1282-ben Vásárhely nem volt benépesített hely, csak szántóföld, Hold pedig még szántóföld se volt; a kun csata idejében Hold nevű házcsoport nem állott fenn, azért nem tehetjük ide a szóban forgó csata helyét és azt *hód-tavi* csatának se nevezhetjük.[27]

De ha 1282-ben Hold helység fennállott volna is, még se vívhatták volna környékén a csatát, mert akkor Vásárhelyt csupa tó, láp, nádas és vizállás fogta körül 20—25 kilométer körzetben: dél felől a gorzsai és batidai laposok és fertők Lele és Földiák irányában, kelet felé Orosháza felől a csomorkányi morotvák és nádasok, észak felé Szentes irányában a rárósi nagy *kéktó* szikes vize, nyugat felé a Tiszának megszámlálhatatlan kiszakadó ága, foka, ere zárta körül és ezek a terjedelmes kiöntések a kakasszéki, mágocsi, Czirjék, Fekete, Kontra és más számtalan kisebb-nagyobb *ér* által voltak összekötve egymással és az elszámolt ereken sokszor még a júniusi áradáskor is a Tisza vize Lele, Földiák, Sámson, Orosháza, Mágócs, Derékegyháza és Szentes alá kalandozott el[28] és az 1282. évben vívott lovas-csata harcteréül Hold és Vásárhely környéke nem volt alkalmas.

Mint alább látni fogjuk, a kunokkal vívott csata 1282. évi április végén vagy május elején történhetett és ilyenkor a tiszai vízáradások idejében a Tisza, Maros és Körösök a velük

[25] U. ott és *Ortvay Tivadar:* Magyarország egyházi földleírása a pápai tizedjegyzék alapján. I. köt. 423. lap.

[26] *Csánki Dezső:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. 693 lap.

[27] *Karácsonyi János:* A hódtavi csata éve. (*Századok:* 1901. évf. 634—636 lap.)

[28] *Dr. Bodnár Béla:* Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajzi térképe. Szeged, 1928.

összeszolgáló Mágócs. Kakas és Szárazér kiöntése miatt, a Holdot és Vásárhelyt körülvevő számtalan láp. tó. kopolya. fertő, csöpörke és nádas megduzzadt. kicsapott medréből és ezen vízborította területen a megdagadt tavak. mocsarak és nádasok miatt még a könnyű lovas kun sereg sem vergődhetett volna harckész állapotban a vásárhelyi tó partjára, annál kevésbbé IV. László király serege, amelyben már nehezebb páncélos fegyverzetű főúri és nemesi nemzetségi *zászlóaljak* (banderium), málha- és sátor-szállító szekerek voltak. Ilyen időben a vízborította árterület kellő közepén fekvő Vásárhely tájéka a hadra kelt seregeknek megközelíthetetlen volt. A vizek által többszörösen bezárt terület erektől átszegdelt süppedékes. mocsaras talaja a lovas tömegek előre-hátra száguldását lehetetlenné tette.

Az 1867. évi kiegyezés után is az ilyen tavaszi áradáskor egyes emberek hajón juthattak el legkönnyebben Hmvásárhelyre, az 1876—1877. évi tiszai árvizek alkalmával a torontálmegyei Kis-Zomborban lakó *Rónay Lajos* csongrádmegyei főispán Makón át Lele faluig hintaján utazott, ott a mártélyi halászok csónakába szállt és hajón tette meg az útat Hmvásárhelyre és Szentesre; ahol a megyegyűléseket tartották.

A Képes Krónika szerint Oldamér kumániai törzsfőnök vagy fejedelem (dux) az országot el akarta foglalni és IV. László királyt, akit előbb nem régen a főurak letettek trónjáról ,el akarta űzni, az országba tört és mielőbb seregét a magyarországi kunokkal akarta egyesíteni és szaporítani, miért vonult volna éppen Hmvásárhely alá. hiszen annak vidékén nem voltak kun szállások. amelyekből lovat. fegyvert. élelmet és harcosokat kaphatott volna s a Vásárhelyhez legközelebb eső *kunágotai* kunszállásra is csak az 1282. évi csata *után* települtek a kunok. Szóval nem merült fel semmi olyan *katonai érdek*, amely a betörő kun sereget Hmvásárhely ingoványok. lápok. fertők és erek által keresztül-kasul hálózott környékére vonzotta volna. amely teljesen alkalmatlan volt a szabad mozgást kívánó lovassági harcra.

Bőségesen megindokoltam tehát. hogy a szóban levő csata küzdőhelye nem tehető a vásárhelyi Nagy-tó partján később alakult holdi házcsoport mellé.

Pauler Gyula is érezte azt. hogy ez a tájék a lovas csatára alkalmatlan hely lett volna. azért a csata helyét a Makó város szomszédságában feküdt *Hódmezőre* (Campus Hod) vitte át és a fegyveres mérkőzést a magyar és kun között *hódmezei csatának* nevezte el.[20] A hódi csata (1282) után ötven

[20] *Pauler Gyula:* A magy. nemzet tört. az Árpádházi királyok korában. II. kiadás. II. köt., 371. lap.
Anjoukori Okmánytár: III. köt. 365. lap.

év múlva, 1337-ben a Csanád-nemzetség osztálylevele említi először a *Hódmezőt*, a „hadmezőt" vagyis a nemzetség közös mezejét, amely *Makófalva* (később Makó város) közelében feküdt, de IV. László királynak egyetlen egy oklevele sem említi, hogy a magyar és kun között a nagy küzdelem a *Hódmezőn* zajlott le.

Most térjünk át a *Vinga* melletti Hód helységre, amely a hódi csata idejében 1282-ben már fennállott és az Árpádok idejében Arad megyében feküdt.

Az Árpádkori oklevelek csupán egy *Hód* nevű helységről tesznek említést, amelyről be van igazolva, hogy már a tatárjárás *előtt* (1241.) lakott hely volt és a tatárjárás után, IV. László korában, a Maros és Temes közötti kun szállások közelében, a Marostól délre, *Szécsény* (ma Szécsány) és *Vinga* szomszédságában feküdt.[30]

1230-ban II. Endre fia, Béla koronázott ifjabb király parancsára, a Csák nembeli Miklós ispántól a következő királyi falvakat vették vissza Csanád megyében: Bessenyő, Pany (Pong) Teleki és Csenej, Arad megyében: Anya Sziond és *Hódi* (Hudi)[31] és Temes vármegyében: Szanád birtokot; de úgylátszik, hogy Miklós ispán elsorolt konfiskált birtokait részben visszakapta, mert 1231-ben végrendeletet tett és két fiára a következő falvakat hagyta: Csesztereg, Simánd, Székaszó, Vinga és Hód (Houd) helységeket és végrendeletében Hódot együtt említi Vingával.[32] Miklós ispán 1237. évi oklevelében ismét *Winga* szántóföldet (terra) említi együtt *Houdu* földjével (terra), amelyben akkor neki öt szabadosa lakott.[33] de ez oklevélben nemcsak *Houdu*, hanem *Houd* névalakban is előfordul és akkor Vingán és Hódon összesen 33 szabados állapotú földművese lakott.[34]

A tatárjárás alatt Vinga, Szécsény és Hód elpusztultak, de azután újra benépesültek s a Csák nemzetség kezéből a Csanád nemzetség birtokába mentek át és abban is találjuk Szécsényt és Hódot a XIV. század első felében is és az 1337. évi oklevél *Szécsényt* és *Hódit* (Szechen et Hody) a Csanád nemzetség egymás mellett fekvő birtokának mondja,[35] de a mohácsi vész után, a török hódítás idejében Hód elpusztult és határa a szomszéd Szécsény területébe olvadt, melynek nevét *Szécsány* (Szécsánu) alakra ferdítették el az oláhok, akik megülték és az ősi tipusos magyar falu oláh fészekké

[30] *Borovszky Samu:* U. ott. II. köt. 211. lap.
[31] ... In Comitatu Orodiensi villam Anha Zehud et Hudi, ... *Hazai Okmánytár:* I. köt. 23. l.
[32] *Cod. Dipl.* III. 2./227. l.
[33] *Hazai Okmánytár:* III. k. 396. l.
[34] *U. ott.* I. köt. 18. l.
[35] *Anjoukori Okmánytár:* III. k. 369. l.

süllyedt. Ennélfogva a mai *Temes-Szécsány* oláh falu *határában kell keresni a hódi csata helyét.*

Az Árpádkori *Hód* falu neve, mint láttuk, az oklevelekben *Hudi, Houd, Houdu* és *Hody* alakban fordul elő és megfelel a IV. László király okleveleiben szereplő *Hood, Hout, Houd* és *Honod* névalaknak és nincsen tudomásunk arról, hogy ezen kívül az Árpádok korában még más *Hód* nevű falu létezett volna az országban. A Lippánál és Vingánál kezdődő dombvidék lábánál feküdt. Hódtól és Szécsénytől nyugatra népes kun szállások voltak a mai Valkány és Mokrin vidékén. Sok harcost állítottak ki és Hód és Szécsény földesurai, a Csanádok, sokat szenvedtek a kunok rablásaitól.[36] Hódot és Szécsényt, a Csanád nemzetség törzsbirtokaitól, melyek Csanád város körül feküdtek, a közéjük ékelődött kunok elszakították.[37]

Egymás közelében fekvő *Hód, Szécsény, Zsadány* és *Murány* falvak területe már az avarok idejében jelentős hadszínhely volt, itt vonult át Temesvár, Arad, Lippa irányába a *római sánc* neve alatt ismert *római katonai út* és errefelé sok helyt láthatók a régi avar és szláv *földvárak* maradványai és e vidéken a Temes és Maros vize között négy hatalmas földvár körtöltése ismerhető fel. A Szécsény (ma: Szécsány) falu közepén fekvő földvár igen erős avar védmű lehetett; három magas körtöltés veszi körül az ottani mély tónak szélébe építve. A víz nemcsak körül folyta, hanem még a hármas körtöltés közé is be volt eresztve. A szécsényi földvár ma is a tó medrétől a legfelső körsánc koronájáig számítva 20—25 méter magas. A szomszédos *zsadányi* avar földvár roppant nagy körsáncai és nagy kiterjedésű körtöltései méltán keltik fel a bámulatot. A belső körsánc 115, a második 345 és a harmadik körtöltés 997 holdnyi területet ölel körül és a hatalmas földvárban tekintélyes védőrség nyerhetett oltalmat. A sűrű besenyő, kun és tatár betörés idejében, az e tájon birtokos Csák és Csanád nemzetség földművesnépe a környékbeli kis nemesekkel gyakran húzódott védelmük alá. Mindenik földvár mellett egy-egy község: Szécsény, Zsadány és Murány alakult és Hód is a szécsényi földvár védelme alatt lett lakott hellyé.[38]

Szent László király óta (1075—1094) a Magyarország rablására járó kun seregek a Havasalföldről kivétel nélkül az Aldunától Orsova mellett a Cserna völgyében és onnan a Temes és *Pogányos* (ma: Paganis) völgyébe átkelve, rontottak

---

[36] *Árpádkori Új Okmánytár:* IX. 419.

[37] V. ö. *Karácsonyi János:* A kunok Délmagyarországon. (Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár, 1882. évf. 93—107. lap.)

[38] *Péch József:* A zsadányi avar telepek Temes vármegyében (Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár, 1877. évf. 42—59. lap.)

Magyarországba és a tatárjárás után a Kumániában maradt és a Magyarországba települt fajrokon kunok között ezen az úton, Lugoson, Karánsebesen és Orsován át történt a közlekedés a Havaselvén maradt kun atyafiak között, akik ugyan egymástól elszakadtak, de azért érintkezésben maradtak és a Dunán még *hajókat is tartottak*. Ha valamelyik alföldi kun nemzetség rossz fát tett a tűzre és a szomszédos magyarok közt nemcsak közönséges lókötést, hanem egyszersmind bestiális öldöklést vitt véghez, az ellenük indult vármegyei ispán vitézei elől ezen az úton szöktek ki Orsován át Havasalföldre és viszont a kumániai kunok ezen az úton lopózkodtak be Dél-Magyarországba rablásra. A kereszténység felvételére szorított kunok 1266 tavaszán ki akartak szökni az országból, hirtelen összegyülekeztek, erdőn, berken csellengve, gyorsan az Aldunához vonultak és már *hajókat is gyűjtöttek*, amelyeken kunországi rokonaikhoz akartak kievezni, de a serény harcos *István* koronázott ifjabb király sereggel gyorsan utánuk száguldott, hajóikat elszedte és a kunokat elhagyott szállásaikra kísértette vissza.

Az előadottakból látható, hogy Hód, Szécsény, Zsadány és Murány falvak határa úgy az avarok, mint a magyarok idejében jelentékeny katonai értékkel bírt, útjába esett annak az ellenséges seregnek, amely Lugostól Arad és Nagyvárad irányába törekedett vagy a Maros völgyén át Erdélybe tartott: Hód falu a Maros és Temes völgye között egyenlő távolságban feküdt és bizonyos, hogy a Képes krónika Odamur kun főnöke (dux) a kunok megszokott útján, az Aldunától Orsova mellett, a Cserna és Temes völgyén tört be az országba a Kumániából magával hozott harcosokkal és IV. László királynak 1282. évi szept.—december hó között kelt oklevele szerint: „venit in Houdon" vagyis *Hód* faluhoz jött[39] és ott gyűjtötte össze a magyarországi kunok csapatait.

Az 1282. évi kun-magyar küzdelem *csatatere* tehát nem lehetett másutt, mint *Hód* falu határában. A helyszínen láttam, hogy ez a dombokkal, hullámos földhátakkal és itt-ott már leszántott avar körsáncok maradványaival borított vidék kedvező harctér volt a részben már nehezebb fegyverzetű magyarság számára. A lovascsata megvívására felette alkalmas terület előnyös volt arra, hogy a magyar sereg a kivándorlásra gyülekezett kunokat megkerülje, útjukat a Temes völgye felé elzárja, kivonulásukat megakadályozza, mert a magyar király a kunok felkoncolásától tartózkodott, mivel az országnak a nyugati ellenségek, német, stájer, cseh-morva ellen nagy szüksége volt a kitünő könnyű lovas, nyilas seregre, annak nem megsemmisítése, hanem kivándorlásának

[39] *Hazai Okmtár:* VIII. 451. lap.

megakadályozása volt a hadjárat célja, amit IV. László a hódi győzelemmel el is ért.

II.

A csata előzményei.

A tatárjárás után IV. Béla király a Bulgáriából visszaköltöztetett kunok *hét nemzetségét Kemejbe* — a Nyirség szikes mezőségén, a Zagyva két partján, a Hármas-Körös között, a Maros-Temes közének puszta tájain és Bácsmegyébe telepítette le. A legelésző baromcsordáival ide-oda vándorló és sátorozó nomád kun népnek legnagyobb ellensége az *egyhelyben maradás*, a *települt élet;* nomádul kóborolt a legelővé tett szántóföldeken és számuk félelmesen elszaporodott a tatárjárást követő húsz évi békésebb idő alatt. Vallásuk a sámánhit és babonákkal fertőzött mohamedánizmus romlott vegyüléke. A családi életük alanti jellegű, a rablott nőkből eredő *soknejűség* bujálkodott a főnökök és gazdagabb nemzetségfők sátraiban. Pásztoraik és munkaerejük rabolt pogány és keresztény rabszolgák, elfogott keresztény magyarok és háborúban szerzett hadifoglyok. És ez a nagy darab Ázsia sehogy se volt egyhamar a keresztény magyar állam keretébe beilleszthető és félszázadon át örökös volt a küzködés ezzel a pogány kun világgal.

A pápai szék a tatárjárás óta állandóan követelte a magyar királyoktól a kunok megtérítését és letelepítését, keresztény rabszolgáik kiszabadítását, a sátorozás elhagyását, állandó házakba telepítését, keresztény öltözet felvételét, bozontos szakálluk levágását, üstökös, csimbókos hajuk lenyírását a magyarok divatja szerint és főképpen nemez sátraik elhagyását.

A tatárjárás óta a legkényesebb és legégetőbb kormányzati probléma volt a királyi udvarban, hogy a félelmes fajrokon könnyű lovas, nyilas vitéz pogány kunokat, akik nélkül akkor az ország német, stájer, cseh, morva és lengyel ellen védhető nem volt, a keresztény magyar államba és társadalomba illesszék be.

Ennek eleinte legyőzhetetlen akadályai voltak és ez a *beolvadás* nem volt rövid idő alatt elérhető, bármennyire szorították is a kunokat. Ehhez *idő kellett,* az akkori pogány kun nemzedék kihalása és új keresztény nemzedék születése, amely már keresztény szellemben növekedett, de ezt a pápai szék nem látta be és tűzzel-vassal és fegyverrel akarta rövid idő alatt kereszténységre téríteni a kunságot. Azonban a pusztai nomád élethez szokott pásztorkodó kunok görcsösen ragaszkodtak babonákkal telt ősi hitükhöz, papjaikhoz,

müezzinjeikhez (kántoraikhoz), a többnejűséghez, a sátorhoz, ősi ruhájukhoz és szakállviseletükhöz. Tudták azt is, hogy a magyar királynak szüksége van rájuk és minduntalan fenyegetőztek, ha szorították őket, hogy nincsenek Magyarországhoz kötve és visszavándorolnak Kumániába, a régi Etelközbe, fajrokonaikhoz. Kihívókká, vakmerőkké váltak, mint olyanok, akik tudják, hogy szükség van rájuk és náluk nélkül nem élhet a magyar király.

Ellenállásukat az még inkább fokozta, hogy előkelő kun főemberek sógorságban állottak a királyi családdal: az udvarban V. István király felesége, a kun Erzsébet királyné mindig pártfogójuk volt, a kunokat rablásaik miatt panaszt tevő papok és nemesek vádjai ellen védelembe vette fiánál, az ifjú IV. László királynál, mire az elégtételt nem nyert püspöki kar a pápához fordult panaszával. Emiatt a pápai szék 1279. évi szept. 22-én *Fülöp* fermói püspököt teljhatalmú pápai követül küldte Magyarországba, azzal a felhatalmazással, hogy esetleg szükség esetén a szomszéd országokban toborzott *keresztes sereggel* űzze ki a kunokat Magyarországból.

Erre a magyar kormányzó udvari főtisztek és királyi tanács eszélyesen engedett és az 1279. évi *tétényi gyűlésben* meghozták a kunok megtérítésére vonatkozó törvényt és ennek értelmében a kunoknak keresztény rabszolgáikat s az egyházak, monostorok és zárdák elfoglalt földeit ki kellett volna adniok.

A kun főemberek, *Tolon* és *Uzur*, Erzsébet királyné rokonai (?), akik az udvarban és a tétényi gyűlésen megfordultak, a kun szállásokon tanácsolták, hogy a király és a pápai követ által követelt új dolgokat fogadják el, de a kun közrend hallani se akart róla és az 1279. év vége felé elhalt *Alpra* kun főnök fiai még jobban szították az ellenállást.

A kormány első komoly akciója a megkeresztelés, a keresztény rabszolgák kiszabadítása s az egyházak és nemesek bitorolt földeinek visszaszerzése volt váltságdíj és kárpótlás nélkül. Tudta a király és tanácsa, hogy ennek kunlázadás lesz a vége, de mielőtt a végrehajtáshoz fogtak volna, előbb az 1280. év elején az Alföldre, a kun szállások közelében fekvő monostorokba, apátságokba és várakba erős őrségeket küldtek. Ennek a katonai erőnek védelme alatt fogtak a kunok megkereszteléséhez és a keresztény rabszolgák kiválogatásához.

Az Alföldre, a kun szállások közelébe küldött katonai őrségek vezetőit, akik mind a királyi udvar szolgálatában álló tisztek és úgynevezett *udvari katonák* (aule nostre miles) voltak, mind ismerjük. Csanádmegyébe, a Maros partján fekvő *egresi* monostor védelmére, ahova a kunok elől a királyi ház

bizonyos *kincseit* (talán nagyobb összegű adókat?) szállították, IV. László király kipróbált hívét, *Bölényfő Andrást* küldte vitézeivel.[40] Mellé rendelte a pestmegyei *Rátót* nemzetségből való *Loránt* (Roland) kir. lovászmestert és testvérjét *Dezsőt* és a Rátótok másik ágából *Rénold* és *Miklós* földesurakat,[41] akik mint érdekeltek kész örömest mentek, mert Pest-, Szabolcs- és Biharmegyei birtokaik széjjelszórva a kunok szállásai szomszédságában feküdtek s a kunok pusztításától sokat szenvedtek.

A Tisza—Duna közötti kunok megfékezése céljából Szeged közelében fekvő *Sövényvár* (később Sövényháza nevű falu épült ott) vesszőből font sövénykerítéssel védett földvárba *Rubin* vasmegyei ispánt parancsolta, az udvar szolgálatában álló *vépi* szabadállapotú és katonáskodásra kötelezett királyi udvarnokokkal[42] és a bodrogmegyei *Haj-Szent-Lőrincz* (Szonta közelében fekvő) monostor oltalmára *Bányai (Banai) Mihály* udvari katonát, a királyi lovászok ispánját, a hadrakelésre kötelezett királyi lovászok vitézeivel és Mihály testvérjét, *Miklós* galgóczi ispánt küldte, aki a galgóczi vár katonáit vitte magával.[43]

A többi kisebb őrség felsorolását itt a hosszadalmasság miatt mellőzöm.

Az egyházak és nemesek földeinek visszaszedésére s a keresztény rabszolgák kiszabadítására a kiküldött bizottságok: egy főúr és két nemes társaságában a kalocsai érsek, váczi, egri, váradi és csanádi püspök megindultak. A kunok csak a vásárolt és külföldről behurcolt *pogány* szolgáikat tartották meg, de azokat is csak megkeresztelt állapotban.

A kunokat képviselő Tolon és Uzur és más kun nemesek, akiket a királyok hadi érdemeikért magyar módra nemesítettek meg és Tétényben mindenbe beleegyeztek, a szállásokon tanácsolták is a kormány követelésének teljesítését, de a kun nemzetségek felbőszülve a keresztény rabszolgák és az elfoglalt földek kiadását megtagadták.

E miatt a bizottságok katonai erővel álltak neki a dolognak, amire a kunok az Alföldön Csanádtól Szolnokig és a Duna—Tisza közt Tételtől Váczig fellázadtak. A felbujtók és vezetők *Alpra* fiai voltak, kiknek neveit nem ismerjük.[44]

---

[40] *Borovszky:* U. ott I. 77—78.

[41] V. ö. *Árpádkori Új Okmánytár:* XII. 382. l. *Cod. Dipl.* V. 3/207. l.

[42] *Hazai Okmtár:* VI. 289. l.

[43] *U. ott.* VI. 190—191.

[44] Alpra a csehek elleni háborúban a kunok vezére volt, ebben szerzett hadi érdemeiért V. István a komárom megyei *Mócs* helységet adta neki, de Alpra 1279-ben meghalt és lázadó fiai a kunok közt vezetők voltak, amiért tőlük apjuk birtokát elkoboztatta IV. László. *(Cod. Dipl.* V. 3/258. lap.)

A lázadásban a kunok azt a taktikát igyekeztek követni, hogy mindenik nemzetség a szállása közelében lakó főurakra tört, hogy a zászlójuk alatt szolgáló kisebb nemes hadiszolgáikat és katonáikat (servientes et familiares) ne gyüjthessék össze és ne csatlakozhassanak a katonai őrségekhez, miközben a kisebb nemeseket is öldökölték.

A Maros és Temes közti kun szállások népe az *egresi* monostor ostromához fogott, amely kőfallal volt körülvéve és 1241-ben a tatárok csak faltörő gépekkel bírták elfoglalni, de azután a monostor falait kijavították és most, mint valami vár, meg volt erősítve. A kunoknak az erősségek vívásához nem voltak ostromgépeik és bármennyire szerették volna a királyi kincstárt kézrekeríteni, nem boldogultak; a magyar őrség, a Rátót-hadbeli urak és vitézek visszaverték a támadásokat, de hős *Bölényfő András* a kunok nyilától halálos sebet kapott és életébe került a monostor védelmezése.[45]

A Tisza—Duna közötti kun telepek a csongrádmegyei Sövényháza táján feküdt *Sövényvárt* ostromolták, de *Rubin* ispán a vasmegyei vépi udvarnokokkal minden támadásukat visszaverte.[46]

A bodrogmegyei kun szállások elvakult dühükben a Szonta falu helyén feküdt *Haj-Szent-Lőrincz* monostort rohanták meg, hova sok köznemes és más magyar menekült. A kunok vakmerő támadással vívták a monostort, az árkon átrohanva törtek a védművekre, de Bányai Mihály mester királyi lovászai és a galgóczi vár katonái derekasan helyt állottak a véres küzdelemben és ámbár Mihály ispánnak és három testvérjének, Miklós galgóczi ispánnak s Benedek és Imre uraknak 37 nemes hadiszolgája (servientes) esett el, a magyarok a jól védett kolostort megtartották.[47]

A király udvari hadi tanácsa, a nádor és a többi királyi főtiszt az alföldi várőrségek erősítésére nagyobb csapattal bíró *udvari katonákat* küldött vitézeikkel, akik a hozzájuk

[45] IV. László király Bölényfő András érdemeiért testvéreinek, Imrének, Farkasnak és Kozmának a Krassó megyei Szurdok és Drágadada(?) falvakat adta. *Borovszky:* u. ott. I. 77—78. l. A Rátót nembeliek egresi vitézségére vonatkoznak: *Árpádkori Ujokmtár:* XII. 382. l. Cod. Dipl. V. 3./207. lap.

[46] V. 3./207. lap.

E hősi tettéért a király 1283. évi márc. 10-én Zala megyében Szent Erzsébetfalván Rubin ispánt kir. udvarbíróvá tette. *Hazai Okmtár.* VI. 289. l.

[47] IV. László 1284. évi január 12-én Mihály és Miklós ispánoknak, valamint testvéreiknek, Benedek és Imrének a Komárom megyei *Vasfalvát* adta. *(Árpádkori Ujokmtár:* IX. 380.) — IV. László 1285-ban Bányai Mihálytól még külön *Vasi* és *Zelebég* birtokban (Komárom m.) erősítette meg. Az oklevél tévesen van 1275-ről keltezve. *(Hazai Okmtár:* VI. 191. l.)

gyülekező bosszuszomjas nemeseket magukhoz csatolva, a szétszórva és közös vezetés nélkül pusztító kunokat többfelé megverték és szétkergették 1280 év nyarán.

Aba nembeli *Amadé úr* — 1280-ban szebeni ispán — nagyobb kun csapatot vert szét a Tiszántúlon, sok kunt elfogott és őket a királyhoz küldte.[48]

Maga IV. László király is sereget vezetett a pusztító kunok ellen és egy másik kun sereget vert szét. A csatában *Talpas Tamás* mester — régi kipróbált vitéz — három kunt tett fogollyá és a királyhoz kísérte őket.[49] A sóvári Soós-család alapítója, *Baksa Simonfia György* nagyhírű hős udvari katona, a király szemeláttára „mint oroszlán" rontott a kunokra, ámbár lovát leszúrták, mégis gyalog tovább küzdött, nyíltól és lándzsától több sebet kapott.[50] Ismeretlen származású *Prótáz* fia *László* mester nemes úr, rokonait vezette saját kardja alatt, de az első harcvonalban kun nyíltól találva hős halált halt.[51]

A levert lázadás után a kunok a *kivándorlás* gondolatával barátkoztak meg: a pápai követ, a tétényi gyűlés, érsekek és püspökök örökösen az országból való kiűzéssel fenyegették őket, úgy hogy a kunok a kivándorlásra adták fejüket. A kun főnökök útján ismeretes volt előttük a pápai széknek az a fenyegetése is, hogy ha a megtérésnek és letelepülésnek ellen szegülnek, akkor *keresztes háborút* indítanak ellenük. Sorsuk hadi téren mindenütt rosszra fordult, minden felől ellenük vonultak a keresztény hadcsapatok: a pápai szék s a főpapok fenyegetését beváltva látták, azt hitték, hogy kiüzetésükre vonulnak ellenük a hadak és elhatározták, hogy kumániai fajrokonaikhoz vándorolnak ki.

Nyomban nekiálltak a kun nemzetségek a készülődésnek: szállásaikat elhagyva, a kivándorlásra serényen összegyülekeztek. Nyájaikat, barmaikat és gulyáikat a rabszolgáik által maguk előtt terelve, a Temes és Cserna völgyén át az Aldunához vonultak, Orsovánál az országot elhagyva, Havasalföldre vándoroltak, onnan tovább, az Olt folyónál kezdődő Kumániába igyekeztek. Kivándorlásukat az egykorúak *szökésnek*

---

[48] *Árpádkori Újokmtár*, V. 2. és XII. 496. lap. *Cod Dipl.* VI. 2/45. l.

[49] Már a morvamezei csatában (1278) egy cseh lovagot fogott és a királyhoz vezette és ezen érdemeiért a zólyom-megyei *Pojnik* erdőt adta neki László király 1284. évi július 24-én. *(Hazai Okmtár*, VI. 303. l.)

[50] IV. Lászlónak 1285. évi január 1-én kelt két oklevele nem az 1282. évi hódi csatát, hanem az 1280. évben a kunokkal vívott csatát érti. *(Árpádkori Újokmtár:* XII. 434—435., 438—439. lap.)

[51] IV. Lászlónak 1289. évi adománylevele Vetési (Wethyhi) Konrád fia Sebestyén számára, ebben írja Prótáz fia László halálát. *(Deák Farkas* és *Nagy Imre:* Hazai oklevéltár: 116. lap.)

minősítették és méltán mondta a király okleveleiben, hogy a kunok az országból titkon szöktek ki.[52]

IV. László király Székesfejérvárról aug. 18-án a szökevény kunok ellen indult, hogy visszahozza őket szállásaikra. Országos *közfelkelést* (generalis insurrectio) hirdetett: a kunok ellen táborba hívott csapattulajdonos főurak, személyes felkelésre kötelezett nemesek, udvari katonák és vármegyei katonaság gyülekező helyéül *Szegedet* jelölte ki, ahol megjelentek *nemzetségi címerükkel* díszített zászlaik alatt vezetett csapataikkal *Baksa György, Talpas Tamás* mester,[53] Tamás fia *Fülöp* mester,[54] Iván fia *László* Lesztemér helyen lakó nemes és négy testvérje,[55] a pestmegyei *Rátót* urak közül négyen, a nógrádmegyei *Márton* nemes két fia;[56] ezek mind *udvari katonák;* ismeretlen helyen birtokló *Csépán* ispán[57] és biharmegyei *Macel* fia *Severid* ispán és testvérje *Miklós* ibrányi nemes hadi szolgáikkal (servientes).[58]

László király maga is Szegedre vonult udvari tisztjeivel, testőreivel és apródjaival, ott október 18—23-án a főurakkal, alvezérekkel, nemes tisztekkel a csapatokat rendezte, felszerelést, eleséget, málhát rendbe szedette, azután a kunok visszahurcolása céljából seregével Szegedről megindult[59] Lugoson és Karánsebesen át — a kunok is ezen az úton szöktek ki — Orsovához vonult; azon túl az Olt felé a kunokat utolérte, üldözőbe fogta őket, mielőtt az Olt folyón átkelve, kuncországi rokonaikhoz érkezhettek volna. Amint a királyi kancellária írta, „az Alduna mentében Havasalföldre vonult a király olyan messzire, amennyire elődei közül még senki se

[52] 1280. évi nov. 11-én Szalánkeményben azt írja, hogy épen a Magyarországból *kiszökött* kunok visszahozatalára indított hadjáratból tért vissza és ott az Alduna mellett táborba állott. *(Cod. Dipl.* V. 3./31. l.) Ezt az oklevelét 1286-ban újra kiadta. *(Hazai Okmtár:* VI. 318. l.) — 1286. évi június 27-én azt írja, hogy a kunok visszahozatala céljából, kik országunkból titkon megszöktek tatárok határszélére, ahol őseink közül még senki se járt, az Alpokon túlra országunk báróinak és nemeseinek nagy sokaságával eljutottunk. *(Cod. Dipl.:* V. 3./410—416. lap.) Ugyancsak 1286. évi júniusban kelt másik oklevelében is írja, hogy sereggel járt túl az Alpokon (Kárpátokon) a *tatárok határszélein,* de azt már nem mondja, hogy a kunokért járt ottan. *(Cod. Dipl.* V. 3./316. l.).

[53] Baksa Györgyre László király 1285. évi jan. 1-én kelt levele. *(Árpádkori Újokmtár:* XII. 434—435., 438—439.) — Talpas Tamásra: *(Cod. Dipl.* V. 3./410—416. l.)

[54] *Hazai Okmtár:* VI. 303. l.

[55] Hadi érdemeikért az ungi kir. várhoz tartozó *Jenke* nevű földet kapták 1288-ban. *(Hazai Okmtár,* VI. 330—332.)

[56] *Cod Dipl.:* V. 3./316. l.

[57] *Deák Farkas* és *Nagy Imre:* Hazai oklevéltár, 116. l.

[58] *Cod. Dipl.:* V. 3./31. l. Hazai Okmánytár, VI. 318. l.

[59] IV. László 1280. évi okt. 18—23-án Szegeden tartózkodott, a főurakkal és nemesekkel gyűlést tartott. *(Hazai Okmtár,* VI. 261. — *Árpádkori Újokmtár:* IX. 391. l.)

járt, az Alpokon, vagyis a Déli-Kárpátokon túl, a kunokat összefogdosta, a tatárok határszéleiről visszafordította" és őket maga előtt terelte Szörényvárig, onnan seregének egy részével, *ugyanazon úton,* amelyen utánuk ment, visszakísértette őket szállásaikra:[60] IV. László a magánál tartott csapatokkal a sereggel be nem járható Kazán-szoros miatt Szörényvár táján átkelt a Duna jobb partjára, és az Alduna mellett fölfelé haladva *Kucsón* és *Barancson* át vonult föl Nándorfehérvár felé és november 11-én *Szalánkeményhez* érkezett, ahol a mellette levő sereget feloszlatta.[61]

A kun térítés, letelepítés, keresztény rabszolgák kiválogatása s a papok és nemesek által igényelt földek visszaszedése a következő 1281. évben kezdődött el, azonban abba kellett hagyni, mert 1281. év nyarán maga Aba nembeli *Finta* nádor lázadt fel a szövetséges főurakkal és IV. László király a lázadó nádornak *Gede, Göncz* és *Szaláncz* várait ostrommal foglalta el 1281. évi augusztus elején.

A polgárháború által okozott ezt a zavart a kunok vezetői felhasználták: követséget küldtek a kumániai kunok főnökéhez (dux), Oldamérhez és szövetséget kötöttek vele, hogy közös erővel IV. László királyt előzik a trónról, a magyar Alföldet elfoglalják s az egész kun nép oda telepszik Oldamér felsősége alatt.[62]

Oldamér 1282. évben, amint kitavaszodott, a folyó völgyekben az utakról leolvadt a hó és jég, *március* hóban a Szörényi bánságon keresztül az Aldunától a kunok *szokott útján* hirtelen bevonult seregével, a Maros-Temes közben, a *szécsényi* és *zsadányi* földvárakban táborba szállott, mire az alföldi kun szállások népe gyorsan hozzá gyülekezett.[63]

---

[60] *Pauler Gyula:* U. ott, II. 372. l.

[61] *Cod Dipl.:* V. 3./31. l. *Hazai Okmtár,* VI. 318. l.

[62] IV. László király egyik oklevele a hódi csata után félév múlva, — 1282. szept. 1. és dec. 25-ike között — azt írja, hogy Oldomerus a kun népnek összes nemzetségeivel fellázadt, hűtlenségre vetemedett, IV. Lászlót el akarta űzni az országból és Magyarországot saját hatalma alá akarta hajtani, nagy kun sereggel *Hód*hoz jött és ott személyesen csatát vívott László királlyal. *(Hazai Okmtár:* VIII. 451. l.) — 1285. szept. 1. után pedig azt írja, hogy a kun lázadókkal Hódnál vívott csatát, akik nemcsak az országot akarták maguknak alá vetni, hanem László királynak koronáját is el akarták ragadni. *(Cod. Dipl.:* V. 3./124. l.)

[63] A hódi csata 1282. év április végén vagy május elején történt és Oldamér bevonulásának március végén kellett történnie. *(Karácsonyi János:* Századok 1901. évf. 634—636. l.)

III.

A magyar hadbahívás és gyülekezés. A csata lefolyása.

A kumániai kun sereg betörését a jól szervezett magyar *hírvivő* szolgálat értelmében a krassói-, temesi- és aradi vármegyék királyi és megyei hirnökei — megyéről-megyéről haladva egymásnak átadva a jelentést — lóvágtában megvitték az udvarba s a király parancsára a *mozgósítás* végrehajtására alkalmazott *főtiszt*, a *királyi és királynői hirnökök ispánja*, emberei útján gyorsan szétküldte a hadba hívó parancsot a vármegyékbe, a főispánokhoz, akik a megyei hirnökök útján továbbították a nemzetségi czimerükkel ékesített katonai zászlóval bíró csapattulajdonos főurakhoz és udvari katonákhoz, a megyei hadnagyokhoz és *száznagyokhoz*, akiknek csapatai a már fejlődésben levő főtiszti, főuri és megyei *banderiumok* első alakulatai voltak s az udvart szolgáló, szabad állapotú és hadra kötelezett *udvarnokok, lovászok, solymárok, vadászok, tárnokok, bajvívók, erdőcsőszök* és vármegyei katonaság (úgynevezett *várjobbágyok* és *várszolgák*) gyülekező helyéül a Hármas-Körös és Maros közét, Arad és Szeged közötti vidéket jelölte meg a hadjáratot intéző szűkebb *királyi haditanács*, mint ma mondjuk, az udvar *vezérkara*.

Meg kell hagyni, hogy a fiatal 21—22 éves, mulatságot kedvelő asszonyos IV. László király apjához, V. Istvánhoz méltó erélyes hadvezető volt, az 1278. évi morvamezei hadjáratnál feltünt és fényes eredményéhez hasonló gyorsaságot és energiát fejtett ki. A hadrakelést ügyesen intézte személyesen. Március vége felé Budáról, Pestről megindult udvari tisztjeivel, testőreivel, apródjaival, fegyverhordóival, kik parancsvivő tisztjei is voltak. Heves megyéből Borsódba ment át és március végén Abaujvármegyében intézte a hadkötelesek összegyüjtését. Innen délfelé fordult, Tokaj és Rakamaz közt a Tiszán átkelt, Szabolcsvármegyében, Biharban és Zarándmegyében, amerre a szökevény kunok elhagyott szállásai feküdtek, gyüjtötte a hadkötelesek csapatait és igazoltatta a betegség miatt elmaradásra jelentkezők tanuit s az illetőknek az otthonmaradásra engedélyt adott. Nem is egészen egy hónap alatt, április vége felé Aradmegyében állott a háborúra kelt csapatokkal. Ide vonultak hozzá az erdélyi vajda bandériuma, az aranyosi és kézdi székbeli székelyek, akik az oklevelek szerint a *Maros völgyén vonultak ki Erdélyből* és 80 lovassal tartoztak katonáskodni Erdélyen kívül.[64]

[64] IV. Lászlónak 1289. évi adománylevele az aranyosszéki székelyek számára. V. István kezdte a kézdi székelyeket Aranyos földjére áttelepíteni. (*Cod. Dipl.* V. 3./452. l.)

ami szintén bizonyíték arra, hogy a kunokkal vívott csata a Maros és Temes közt, *Hód* falu határában történt.[65]

A kunok ellen hadilábra állított magyar sereg összetételére nézve érdekes, mert az akkori magyar honvédelemnek azt az állapotát mutatja, amely szerint az *átmenet* az ősi *nemzetségi hadszervezetből* a *bandériumos szervezetbe* már akkor kezdetét vette. A *nemzetségi szék* közös birtokából, az úgynevezett *szállásbirtokból*, a kivált egyes *ágak* és *családok* az ősi *szék (szállás) birtokot* felosztották: ez a tatárjárás után még inkább szokásba jött, a *nemzetségi földközösség* szűnőfélbe jutott és az ily módon az ősi székbirtokból kiszakított *egyéni (családi) birtokhoz* jutott főurak már a magyar keresztes háború korában (1217) alkalmazásba vették a *nemzetségi címerek* használatát; mellette a *katonai zászlótartás jogát* is igénybe vették és *nemzetségi czimerüket* a katonai zászlóra festették fel. Ez a szokás 50 év alatt joggá csontosodott: a főurak a saját czímerükkel ékesített katonai zászlójuk alatt vezették vitézeiket, a *nemzetségi had* (excercitus) helyébe a főúrnak *magán zászlóalja* (vexillum seu banderum, banderium) lépett és katonái részint vérségi leszármazó rokonai, részint más nemzetségbeli szegény nemesek közül kerültek ki, akiket latin terminus szerint — magyar elnevezés hiánya miatt — *servienseknek* és *familiáriusoknak* szokás nevezni, amely alatt a főrendűek, egyházi és világi főurak várába és kuriájába polgári, gazdasági és katonai szolgálatra bejáró rokon és idegen szegényebb nemeseket szokás érteni.

IV. László király korában már ezek a magán főúri zászlóaljak, ha gazdájuk nádor, országbíró, erdélyi vajda, tárnokmester, főlovászmester, szóval királyi főtiszt is egyszersmind, már első alakját mutatják a fejlődésbe lépett későbbi *országos tiszti bandériumoknak*.

A kunok ellen hadba hívott seregben ezen főúri zászlóaljak mellett a *királyi főtisztek* csapatai voltak jelen, a melyek részint saját rokonságukból és annak vitézeiből, részint az igazgatóságuk alatt álló s az udvart szolgáló néprétegek: szabad *udvarnokok, tárnokok, lovászok, vadászok, solymárok, bajvívók, szekerészek* és *bölényvadászok* katonaköteles embereiből állotak, akiket az illető királyi főtiszt a saját címerével ékesített katonai zászlaja alatt vezetett.

Azonban a kunok ellen táborba rendelt sereg legnagyobb kontingense a vármegyei főispánok vezetése alatt kivonult *vármegyei katonákból* (várjobbágyokból) s a *várszolgáknak* bizonyos számú *háztartása* (mansio) után kiállított harcosaiból állott, akiket a vármegyei hadnagyok és száznagyok ve-

[65] V. ö. *Karácsonyi János:* Századok, 1901. évf. 634—636. l.

zettek és már sűrűn előfordult az az eset, hogy az illető zászlós úr, aki egyszersmind egy vagy két vármegyének főispánja is volt, ezeket a vármegyei katonákat saját zászlóaljába sorozta királyi engedély mellett, saját zászlaja alatt vezette és ilyen helyt a régi vármegyei *had* (exercitus regales) katonai egysége helyébe a főúri, illetőleg főispáni zászlóalja egysége lépett, amely szokás utóbb a *vármegyei bandériumok* megalakulására vezetett.

IV. Lászlónak a kunok ellen táborba parancsolt seregét a fejlődés szempontjából vizsgálat alá véve, megállapíthatom, hogy benne a *királyi és királynői főtisztek* közül a következők voltak jelen csapataikkal:

A pestmegyei *Rátót II. Loránt* (Róland) királyi tárnokmester nemzetségének *hét* tagjával, testvérével, *Dezsővel* és rokonságából a veszprémmegyei *Nagy-Rátót* falut bíró *István* és *Olivér* öt fia saját servienseikkel és Rátót II. Loránt zászlóaljába voltak sorolva az országban szerte lakó *királyi tárnokok* által bizonyos számú *házhelyek* után kiállított katonái.[66] Ismeretlen helyen birtokos *Zsidó* testvérje *István*, IV. László feleségének, *Erzsébet* (Izabella)királyné tárnokainak ispánja, a királyné udvarának dolgozó tárnokok által kiállított katonákat vezette és csapatában volt unokaöccse, Zsidó fia *János* ispán címet viselő úr a hadi szolgáival.[67]

A nemzetségi zászlóaljat tartó főurak közül jelen voltak: a Pestmegyéből származó *Rosdi Demeter*, az abaujvármegyei *Füzérvár* ura, aki a hódi csatában elesett;[68] azután a hevesmegyei *Alba* nemzetség ősi törzsének csapata, amelyből Pata fia *Olivér* esett el Hódnál.[69]

A híres vitéz *Miskolcz Panyit* „bán" címet viselő főúr már nem élt s fiai *Miklós* és *László* vezették a nemzetség csapatát és a borsódmegyei *perezsnyei* vagy *parazsnyai* nemesek is zászlójuk alatt hadakoztak, akik bizonyára servienseik voltak.[70] Ugyancsak Borsódmegyéből *Ákos* nembeli *Ernye*

---

[66] V. ö. a Rátót-nemzetség 1283. évi osztálylevelét IV. Lászlónak 1283. évi adománylevelével: *Árpádkori Újokmtár:* XII. 382. és *Cod. Dipl.* V. 3./166. l. *Karácsonyi János:* Magy. nemzetségek a XIV. század közepéig: a Rátót-nemzetségnél.

[67] Hadiszolgálatáért István tárnok-ispánnak Izabella királyné 1284-ben *Tas* nevű földet adta Pest megyében fekvő *Zsidó* falu szomszédságában. *Árpádkori Újokmánytár*, IV. 264. l. — János ispán Bokorkő várának ostrománál a kilőtt nyilak és kövek záporában súlyosan megsebesült 1287-ben, azért Erzsébet királyné a tolna-megyei *Ómersa* nevű földet adta neki 1288-ban. (*U. ott:* XII. 470. l. *Karácsonyi János:* Magy. nemzetségek, a *Zsidó* nemzetségnél.)

[68] *Kézainál; Karácsonyi:* a *Rosd* nemzetségnél.

[69] *Kézainál.*

bán fia *István* mester csatlakozott fegyveres hadi szolgák módjára őt szolgáló rokonaival.[71]

Az Abaujvármegyében nagybirtokos *Baksa* nemzetség zászlóalja most is kivonult a kunok ellen, mint 1280. évben s e híres nemzetségi bandérium tulajdonosa és vezetője, a hadban jártas, harcképzett királyhű udvari katona, *Baksa György* az ország egyik leghíresebb vitéze volt akkor és mellette voltak testvérei, mint csapatvezetők *Tamás* és *Baksa* „ispán" címmel élő hadban jártas kemény vitézek, akik az 1280. évi kunlázadás leverésében is érdemeket szereztek.[72]

Sárosvármegyében „jó birtokos" *Merse* nemzetség is képviselve volt a táborban kisebb csapattal, melyet a nemzetségalapító *Merse* ispán fia, *Benedek* „híres lovag" vezetett és úgy látszik a király a birtokán, illetőleg vadászterületén őrködő katonaköteles *asgúti királyi erdőcsőszöket* az ő zászlója alá osztotta be.[73]

A győrmegyei *Igmánd* vidékéről Zemplénvármegyébe vándorolt *Igmánd* nemzetségből *András* és *Lőrincz* a „király házába" befogadott udvari katonák lehettek; erre mutat az, hogy később *Lőrinczet* az udvarból erdélyi vajdának küldte ki a király és *András* pedig Zarándmegyében a Körösök és Maros közt, a kun szállások közelében a *pankotai várat* is bírta s a veszedelmes szomszédságtól is szabadulni igyekezett és kész örömest csatlakoztak nemzetségük katonai erejével és András elesett a kunok nyílától a hódi csatában.[74]

Szabolcsvármegyéből a nyírségi kemej-vidéki kunoktól érzékeny károkat szenvedett nagybirtokos *Tomaj* nemzetségből az „ispán" címmel tisztelt *Sige* úr és a Dunántúlról átszármazott *Gútkeledek* közül a tisztség nélkül is „bánnak" titulált *Lothárd főúr vitték zászlójuk alatt vitézeiket* IV. Lászlóhoz, akinek régi hívei voltak és a hős Lothárd bán

---

[70] U. ott. A csatában Panvit bán fia, László elesett és az ő oldalán küzdve Perezsnyei Illés (Éliás) is Hódnál halálát lelte, ezért Panvitnak életben maradt másik fia, Miklós a kraszna-megyei Bagos nevű birtokát a perezsnyei nemeseknek kisebb értékű borsodmegyei Aranyos nevű birtokukkal cserélte el 1282-ben. *(Árpádkori Újokmtár:* XII. 159. l.)

[71] Szolgái közül *Örvényi Herbort*nak a Gede vár ostroma alatt (1281) továbbá IV. Lászlónak a kunokkal vívott csatájában (1282) és Borostyánkő vára alatt (1284) teljesített fegyveres szolgálatáért a borsodmegyei *Kandó* földet adta az egri káptalan előtt 1284-ben. *(Hazai Okmtár:* VI. 311. l.)

[72] *Cod. Dipl.:* V. 3./250—251. l. *Karácsonyi* U. ott, a *Baksa* nemzetség alatt.

[73] *Hazai Okmánytár:* VIII. 451. l. — *Deák Farkas, Nagy Imre:* Hazai Oklevéltár, 99. l. — *Karácsonyi:* u. ott: *Merse* nemzetség.

[74] *Zichy-család oklevéltára*, I. 23. l. *Kézai* és *Karácsonyi:* az *Igmánd* nemzetségnél.

a morvamezei csatában (1278) cseh lándzsától súlyos sebet kapott.[75]

Biharmegyéből a körös-melléki kun szállások pusztító népével leszámolni valója a szomszédos hatalmas *Borsa* nemzetségből *Loránt* főúrnak és testvérjének, *István* mesternek volt; sok jobbágyukat ejtették rabságba, sok jószágukat hajtották el és Borsa Loránt udvari katonát később a király Erdélybe vajdának rendelte és most saját nemzetsége csapatát zászlója alatt vezette a táborba.[76]

Somogymegyei Csoknya vidékén lakó *Bő* nemzetségből Izsép fia *János* állás nélkül „ispán" címre tett szert s ez a gazdag főúr tekintélynek örvendett, mert sokat kitüntetett hires vitéz volt a háborúban; saját csapata élén rohanta meg a kunokat és el is esett a csatában.[77]

A király tábori testőrségébe voltak beosztva: az ismeretlen eredetű Konrád fia *Sebestyén* udvari katona, aki a csatában a király személyére vigyázott[78] és *Lukács* nevű *udvari ifjú* (iuvenis) a királyné apródja, aki vitézül verekedett királya oldalán.[79]

Már akkor alkalmazásban levő hadiszokás arra mutat, hogy a kunok ellen fegyverre hívott Pest, Heves, Borsód, Sáros, Zemplén, Abaujvár, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Zaránd, Békés és Arad megyék közfelkelésre kötelezett köznemességét részint a nemzetségi zászlóaljjal biró katonatartó *zászlósurak* csapatába, részint a vármegyei főispánok zászlóaljába osztotta be a király haditanácsa. Szatmár megye felkelő köznemeseit és megyei katonaságát *Kátai Rafain* szatmári főispán vezette a saját csapatához csatolva. Nemzetségi zászlóalja népes lehetett, mert ennek a gazdag főúrnak Ugocsában és Bihar megyében is terjedelmes birtokai voltak.[80]

IV. László a kunok ellen *részleges* (parcialis) közfelkelést

---

[75] *Árpádkori Újokmtár:* V. 67. l. Sige urra u. ott. IX. 329. l.

[76] V. ö. a Képes Krónikát és IV. Lászlónak 1284. évi január 1-én kelt oklevelét. (*Cod. Dipl.* V. 3./259. l.)

[77] Érdemeiért és hős haláláért Miklós nádor és pozsonyi ispán 1284. évi aug. 20-án Székesfehérváron kelt oklevelében IV. Lászlónak élőszóval adott parancsára egy kihalt udvarnoknak *Bezseny* (Besen) nevű földét Bő János rokonának *Izsép* vitéznek (a Trep hibás olvasás Izsép helyett) adta. Az oklevél közölve: *Új Magy. Múzeum*, 1851—52. évf. I. köt. 205. l. *Karácsonyi: Bő* nemzetség.

[78] Azon érdeméért, mely szerint a hódi csatában a *királyra vigyázva* vitézül harcolt, a fejérvári várhoz tartozó *Harta* nevű földet kapta 1289-ben. (*Deák Farkas* és *Nagy Imre:* Hazai oklevéltár, 116. l.)

[79] Ezért Izabella királyné 1284-ben a királynői szekerészek és favágók gazdátlanná vált *Vosián* nevű földjét Lukácsnak és három testvérének adta. (*Cod. Dipl.* V. 3./215. l.) Székesfehérvár mellett feküdt *Vosián* nevű hely. Vosián = Vossani = Bossáni = Bossányi.

[80] V. ö. V. Istvánnak 1261. évi és IV. Lászlónak 1284. évi január 1-én kelt oklevelét (*Zichy-család oklevéltára*, I. 11. l. és *Cod. Dipl.* V. 3./259. l.

rendelt, ezért a dunántúli és északnyugati vármegyék katonai ereje nem volt képviselve a táborban, mindössze Nyitramegyéből a galgóci váruradalom ispánja, *Miklós* úr jelent meg a vár katonáival. Ő is, úgy látszik, udvari katona, királyi zsoldon küzdött a morvamezei csatában (1278), ahol ámbár lándzsával keresztül szúrták a lábát, mégis két német lovagot fogott el és a királyhoz vezette őket. Az 1280. évi kun lázadás leverésében is érdemeket szerzett.[81] Most a személyét őrző testőrei között volt apródja, a fegyverhordozó *Okolicsi Szerafin* gyerek, aki vitézül forgatta magát ura oldalán.[82]

Sok nemes és nem nemes kísérte önként, jutalom, birtokadomány, előléptetés, nemesítés reménységéből, mint önkéntes a királyt, saját költségén a háborúba, akiknek a szerzett katonai érdemeikért, költségük, lovakban, fegyverzetben szenvedett károsodás megtérítéséért *kárpótlásul* (recompensatio, retribucio), szenvedett sebeikért és vitézi tettükért *jutalmul* (remuneracio) — ősi szokás szerint — a győztes háború után kijárt a nemesítés, vagy királyi birtokadomány, de az adománylevelek, — mivel a kancellária nem birta mindenkinek eredetét és származását kinyomozni — nem közlik mindig lakhelyüket, nemzetségüket és családi viszonyaikat. Ez okból a kunok ellen jelentkezett önkéntes katonákat nem lehet mind eredet szerint megállapítani.

A kunok ellen vezetett királyi csapatokban ilyen önkéntesek voltak: a zólyommegyei Györk fia *Dénes*, a morvamezei csata egyik vitéze és sebesültje.[83] Zaránd megyéből *Pél* nevű birtokukból a kunok által kivert és földönfutóvá tett Apa „ispán" fiai, *Gergely* és *Jakab*, akiknek birtokát 1280-ban a kunok felégették és ez okból még nemesi rangjuk elvesztésének terhe mellett sem voltak hadba kényszeríthetők, de mint önkéntesek jelentek meg.[84] *Morsika* fia *János*, előkelő nemes, aki *ispán* címmel élt, vitézsége már a morvamezei csatában feltűnést keltett.[85] Miklós fia *Gergely* mester, aki a király szemeláttára több kunt súlyosan sebesített meg.[86]

A sereg létszáma, amelyet IV. László, a kunok megzabo-

---

[81] E hadi érdemeiért IV. László 1283. évi május 15-én a soproni kir. várnak három földét, az elpusztított *Osl* helységet és a rábántúli *Szécsény* és *Kecsenek* földeket adta *Miklós* ispánnak és testvéreinek *BányaiMihálynak*, Benedeknek és Imrének. Kubinyi: Árpádkori oklevelek 125—126. l.

[82] *Cod dipl.* V. 3./124. l.

[83] *Árpádkori Új okmtár*, XII. 453. l.

[84] Ezért IV. László Budán 1285. évi június 23-án Vancsok kun özvegye által még mindig elfoglalva tartott *Pél* birtokukat vissza adta az Apafiaknak. (U o. XII. 388. l.)

[85] A hódi csatában súlyos sebet kapott, azért 1287-ben a turocmegyei *Neczpál* falut kapta és a Neczpáli-család alapítója volt. (*Hazai Okmtár*, VI. 416. l.

[86] U. ott VIII. 451. l.

lázására gyüjtött, ma már nem állapítható meg és csak annyi bizonyos, hogy e hadi erő egy része — még pedig jóval kisebb része volt annak a seregnek, amellyel négy év előtt a fényes morvamezei győzelmet (1278.) vívta ki, de mindenesetre nagyobb volt, mint az egyesült hazai és kumániai kun sereg volt. Csak annyi bizonyos, hogy a magyarországi *hét* kun nemzetség az 1280. évi lázadás leverésének alkalmával tetemesebb veszteséget szenvedett. Nem akarok találgatásba bocsátkozni, hogy egy kun nemzetség hány harcost állíthatott ki és nem merem állítani azt, hogy Oldamér főnök hozott-e magával az alföldi hét kun nemzetség harcosaival egyenlő számú vitézeket vállalata támogatására? Vannak adataink, hogy az igen népes nagy magyar nemzetségeink 15—20—25 fegyverképes vérrokont állítottak ki, akik az őket szolgáló serviensekkel és familiarisokkal együtt 60—70 katonából álló zászlóaljat állítottak ki és a legnagyobb magyar nemzetségek főúri zászlóaljai ritkán érték el a százas létszámot, de a kun nemzetségek által kiállított egyes nemzetségi *hadak* számerejéről ilyenféle adatok nem állanak rendelkezésünkre, azért más úton próbálom a magyar és kun sereg számerejét illusztrálni.

A morvamezei csatára vezetett magyar sereg létszámát 14.000—15.000 vitézre teszik.[87] A kunok ellen mozgósított országterület népességi sűrűségét tekintve, a felvidék sűrűbben s az alföldnek gyérebben lakott népességét tekintetbe véve, azt hiszem ,hogy az érintett területről hadba hívott katonai erőt a morvamezőn működő sereg létszámának ötödrészére, 3000 vitézre tehetem és azt hiszem, hogy Oldamér táborában a magyarországi és kumániai kunok ennyi harcost nem állíthattak ki, minél fogva a magyar sereg számbelileg valamivel nagyobb lehetett, mint a kun sereg, amelynél kisebb számbeli erőt az pótolta, hogy a kunok, mint a honfoglaló magyarok, páratlan és félelmes könnyű lovas és nyilas haderőt képeztek, melyet még a nehezebb fegyverzetet viselő magyarok is respektáltak, annál inkább, mert a tisztán nemzetségi szervezetbe élő kun „hadak" a könnyű lovas harcban gyakorlottabbak voltak, vezetésük egy vezér kezében nyugodott, nem mint a királyi dandárra, főúri zászlóaljakra, főpapi bandériumokra, vármegyei zászlóaljakra tagolt magyar sereg, amely fölött a vezetés a király engedélye mellett választott fővezér és alvezérei kezében volt. A kunoknál a számbeli kisebbséget a fölényes ősi szervezetből eredő harci ügyesség és jobb vezetés pótolta.

A magyaroknál ősi szokás szerint a király volt a fővezér, de a vezénylést és harci intézkedéseket a sereg által vász-

[87] *Pauler:* II. 340. l.

tott fővezér végezte, aki mint a király helyettese és parancsnokló főtisztje intézkedett. A Képes Krónika és némely oklevél szerint a hadvezetésben kipróbált és bevált *Borsa Loránt* biharmegyei zászlós úr és udvari katona — elég tekintélyes számú nemzetségi bandérium tulajdonosa — volt a vezénylő fővezér és *Rátót Loránt* királyi lovászmester volt az alvezére. A seregrészek vezetését — az oklevelek szerint — 2 bán és 9 ispán címet viselő főúr teljesítette. A magyar sereg is csupa lovasságból állott, könnyű lovas nyilas lovasságból és nehezebb vas-sisakos és bőrvértes lovasságból: vasmellvértet (páncélt) viselő vitéz aránylag kevés volt benne, csak a csapattulajdonos királyi főtisztek és zászlós urak viseltek németfrancia lovagi fegyverzetet.

A seregben a kisebb csapatokból lovas tömegeket alakítottak, nem a létszám-egység, hanem a nemzetségi összetartozás és élelmezés alapján, mert mindenik nemzetség külön-külön élelmezte magát és lovát a magával hozott eleségből, takarmányból és abrakból, amit vezeték-lovakon szállítottak utánuk a hadiszolgák. Egy vidékről való rokon nemzetségi zászlóaljakat és katonaságot ,amelyek már egy-egy zászlósúr és főispán csapatában voltak egyesítve, osztottak be egy-egy nagyobb lovastömegbe, amelynek vezetője nem mindig a legnagyobb bandériummal biró zászlós úr, hanem az elismert hadi tapasztalatokkal biró és számos csatában kipróbált vitéz volt, vagyis nem a gazdagságot, hanem a harci képességet és ügyességet nézték az összeállított lovasdandárok vezetőinek kijelölésénél.

A seregnek ez a csatára való tagosítása és beosztása nem közvetlenül az ellenség szeme előtt, hanem előre történt, amikor a *kémek, előljárók* és *előlszáguldók* az ellenség hollétét kifürkészték. Ez alkalommal a seregnek csatára való beosztása a Maros vonalán, valahol Radna.Lippa és Arad között történt és már a sereg a csatára való tagozódás harci alakzatában kelt át a Maros gázlóin és a Marostól délre, Vinga vidékén fejlődött fel a megállapított harci felállításba, miután a szokás szerint a sereg előtt járó előlszáguldó erdélyi és felvidéki *székelyek* (határőrök) felderítették a vidéket és a Hód falu környékén fekvő avar körsáncokra támaszkodó kunok állásáról hírt adtak, mire Borsa Loránt fővezér megkerülő mozdulattal a kun tábor háta mögé vezette a sereget, a Temes völgyén való kivonulástól elvágta a kun sereget és csatára kényszerítette, amely április végén vagy május elején folyt le és a magyarok győzelmével végződött.

A csatáról taktikai elbeszélés vagy leírás nem maradt fenn és csak annyit tudunk, hogy a kunok a honfoglaló magyarokkal közös ősi hadszervezet módjára,nemzetségek szerint állottak fel harcra és tartalékot is állítottak.

A magyaroknál az első harcvonal három lovas tömegre tagozódott; a szárnyakon a könnyű lovas székelyek és a keresztény besenyők állottak ispánjaik vezetése alatt, akiket az aldunai határőrvidékről, őrszállásaikról rendeltek a táborba és örökös portyázásuknál fogva, amellyel a határőrzés járt, a hírszerző szolgálatban páratlanok voltak. Az egyik szárnyhadat Borsa Loránt testvére *Borsa István*, a másikat *Kátai Rafain* ispán, a középhadat maga Borsa Loránt vezette.[88] A második harcvonalat nehéz fegyverzetű tartalék csapatok alkották, de nem tűnik ki, hogy ki volt parancsnoka. Leghátul külön csapatban IV. László állott elismert bátor vitézekből összeállított testőrség védelme alatt — mint a morvamezei csatában is — melyből Zsidó fia *János* ispánt, *Vetési Konrád* német „vendéglovag" fiát, *Sebestyén* páncélos katonát és *Talpas Tamás* mestert ismerjük. A király fegyvereit egy *udvari ifjú* (iuvenis aulae nostre), *Lukács*, a királyné egyik apródja vitte, aki, midőn a kunok megkerülő mozdulattal hátulról a királyra törtek, vitézül védte koronás gazdáját[89] és Talpas Tamás súlyosan megsebesült a király védelmében.

A kunok sűrű, heves nyilazással vezették be a csatát, a rokon fegyverzetű székely és besenyő szárnyakat visszanyomták, azután az erősebb fegyverzetű magyar lovas tömegek támadása elől széthúzódva, kitérve, magukon keresztül bocsátották a hevesen rájuk rontó magyar lovas dandárokat; azután körülrajozták, oldalukat nyilazták, majd hátra gyülekeztek és új támadásra sorakoztak.

A csata alatt hirtelen heves nyári vihar tört ki, amint a nagy melegben az Alföldön történni szokott, a Duna felől sodort terhes esőfellegek ott Hódnál és Szécsénynél, a hegyek lábánál hűvös levegőbe jutottak, hirtelen lehültek, sűrű záporeső támadt és a nyugati szél az esőcseppeket a vágtában nyilazó kunok szemébe csapkodta, amiből látszik, hogy a kunok délnyugat felé állottak arccal és erről a világtájék felől sodorta oda az esőt a szélvész és a kunok arcába vagdalta. Ez a záporeső döntötte el a harcot Hódnál és mint másutt is, például a

---

[88] 1284. évi január 1-én kelt oklevelében azt írja a király, hogy a lázadó kunok leverése céljából *Roland* erdélyi vajdát és ennek testvérét: *István* mestert és *Rafain* ispánt a sereg *első harcvonalába* küldte ... in prima acie exercitus duxeramus (*Cod. Dipl.* V. 3./259. l.) Az a *Roland* itten nem más, mint Borsa Lóránt, aki 1282-ben még nem volt erdélyi vajda, de az oklevél szerint 1284-ben már az volt.

[89] 1284. évi oklevélben: Zsidófia János, a *király oldalán* vitézül küzdött (*Árpádkori Újokmtár*, IV. 264.) 1289. évi oklevél szerint Vetési Konrád fia Sebestyén, a *királyra vigyázva* hősiesen harcolt. (*Hazai oklevéltár*, 116. — 1286. évi június 27-én kelt oklevél írja, hogy Talpas Tamás a *királyra felügyelve* sebesült meg. *Cod. Dipl.* V. 3./410. l — Erzsébet királyné 1284. évi december 7-én írja, hogy apródja, Lukács a *király oldalán* harcolt. *Hazai Okmtár*, VI. 306. l.

955 évi lechmezei csatában történt a magyarokkal, most ugyanaz történt a kunokkal és pedig nyilaik húrjai az esőben eláztak, megereszkedtek és veszedelmes főfegyverüket, a nyilat tovább nem használhatták; a kézitusában erősebb magyarok támadása elől kitértek és visszavonulásba fogtak. Legelőbb Oldamér a kumániai kunokkal húzódott vissza a Temesvölgye — Lugos — felé. Egy ideig a megsebesült *Kátai Rafain* ispán a vezénylete alatti lovascsapatával üldözte,[90] azután üldözését a könnyű lovas székelyek és besenyők folytatták a határokig és kevesed magával jutott vissza az etelközi tatárok széleire.[91] Sátraik, feleségeik és szolgáik a hódi táborban a magyarok kezébe estek.

Idővel a kumániai kunok részint az etelközi tatárok, részint a Havasalföldet elözönlő ruméliai oláhok közé olvadtak.

A hódi csatában körülzárt magyarországi kunokat a bosszúszomjas magyarok felkoncolni kezdték, mígnem a király által szétküldött tisztek a mészárlást betiltották. A hazai kunok közül kevesen, csak „némelyek" futottak el Oldamérral, a többség letette a fegyvert és „kegyelemért esdekelve" a közéjük lovagolt király elé borultak és „remegő szívvel néztek a felség arcába."[92]

Már a vihar előtt egyes körülfogott kunok fogságba estek, *Okolicsi Szerafin,* Miklós zólyommegyei főispán apródja, egy kun nemest fogott el és a királynak átadta.[93] Baksa György és testvérei két „jól fegyverzett" kunt ejtettek fogságba s a királynak ajándékozták.[94] A hazai kunok vezetői, az *Alprafiak* megmenekültek és a hűtlenség büntetéséül az apjuktól örökölt nemesi birtokukat veszítették el.

A győzelem után nyomban IV. László Lukács udvari ifjút, úrnőjéhez, Erzsébet (Izabella) királynéhoz küldte és megizente a győzelem hírét.[95]

Hogy mennyi kun esett el, nem tudjuk, de a magyarok közül számos vitéz főember veszítette életét a kunok nyilától. A hét Rátót közül *Lőrinc* szenvedett hős-halált. Gútkeled Lothárd bán fivérét, *Domokost,* Miskolczi *Lászlót,* Igmándi *Andrást, Bő János* ispánt, *Rozsdi Demetert* a kunok nyila

---

[90] Az 1284. évi január 1-én kelt oklevél szerint a király védelmében négy súlyos sebet kapott és ennek dacára a kunokat igen merészül messzire üldözte. *(Cod. Dipl.* V. 3./259. *Kézai:* u. ott.)

[91] IV. László 1282. évi szept. 1. és dec. 25. közt kelt oklevelében írja, hogy Merse fia Benedek megsebesült és segített Oldamér kun fejedelmet az országból kiűzni. *(Hazai Okmtár,* VIII. 451. l.)

[92] *Kézai: u. ott.*

[93] *Cod. Dipl.:* V. 3./122. l.

[94] U. ott 250—251. l.

[95] *Hazai Okmtár,* VI. 306.

ölte meg.[96] Vetési Sebestyén királyi testőrnek is volt halottja, rokona, *László* a csata elején, az első harcvonalban esett el.[97]

A győzelem külföldön, a német császári udvarban és Rómában nagy hatást gyakorolt. A legnagyobb örömet a pápai udvarban keltette. IV. Márton pápa 1282. évi szept. 30-án Lászlót üdvözölte a kunokon vívott győzelemért[98]

IV. László a kunokat a csatatérről vissza kísértette régi szállásaikra, de a kereszténység ebben a nemzedékben csak nem indult terjedésnek, az Anjouk korában még mindig többen voltak köztük pogányok, mint keresztények.[99] Nagy Lajos korában (1342—1382) a franciskánus és minorita barátok nagy buzgalmú térítési munkájának még mindig kevés látszata volt a kunok közt.

Legjobban a gazdagabb és előkelőbb kunok megnemesítése magyarosította őket; amelyik kun kereszténységre tért, azt jutalmul a nemesek sorába vették fel, annak *egyéni* (nemesi) birokot szakítottak ki a nemzetségi kun székből. A háborúban kitünt kunokat nemességgel és egyéni birtokkal jutalmazták, a vármegyékbe telepítették szét a magyarok közé, akikkel összeházasodtak. Nemességet és egyéni földbirtok-adományt kaptak olyan feltétellel is, hogy érte állandóan ott megtelepülnek, a nomád vándorló pásztorkodással felhagynak és megkeresztelkednek.[100]

Mindez a kunok nemzetségi, vérségi és gazdasági kötelékeit megbontotta, a kun székek földközösségét, gazdasági és katonai szervezetét dezolálta.

A kereszténységgel kezdetét vette az áttérés a pásztorkodásról a földművelésre, a megtelepült életre. A kun nemzetségekből, székekből kiszakadt *ágak* külön széket vertek a terjedelmes homokos mezőkön, legelőkön, a földet eke alá fogták. Ha a székre templom épült, magyar módra faluvá bővült, körülötte a földet felhasítva űzik a szántást-vetést. A templomok védőszentjéről elnevezett kun falvak mindjobban elszaporodtak a Duna-Tisza között, a Jászságban, Tiszántúlon, a Körösök és Maros két oldalán és Bács-Bodrog megyében. Zsigmond király korában (1387—1437) még számtalan gulyájuk és ménesük legelt, de áttérésük a pásztoréletről a földművelésre Mátyás király idejében (1458—1490.) be volt fejezve,[101] rabszolgáik pedig jobbágyokká emelkedtek, sőt már *kun eredetű földműves jobbágyokról is* sűrűn tesznek említést.[102]

[96] *Árpádkori Ujokmtár:* V. 67. l. — XII. 159. l. *Kézai:* U. ott. — *Uj Magy. Múzeum:* 1851—52. évf. I. 205. l. — *Hazai oklevéltár:* 116. l.
[97] U. ott, 116. l.
[98] *Cod. Dipl.* V. 3./138. *Theiner:* Vetera Monumenta I. 350—351.
[99] *Gyárfás:* U. ott. III. 46. l.
[100] *Gyárfás:* U. ott III. 46. 53—54., 79—81. l.
[101] U. ott: 109. l.
[102] U. ott: 181—182. l.

A közrendű kunok is személyes katonai szolgálatra voltak kötelezve s az örökös háború, a XV. században a véget nem érő török elleni hadjárat terhükre vált. E miatt a kun székekből, melyeket egyes kun kapitányok kerületébe osztottak be, a személyes felkelésre kötelezett szegényebb kun vitézek az örökös hadi kiadásoktól szabadulandó, főurak, egyházak és zárdák birtokaira szökdöstek és *földműves jobbágyoknak* állottak be s a kardot ekével cserélték fel.[103] Az ilyen szökött kun jobbágyokat a kun kapitányok visszakövetelték és gyakran erővel hurcolták vissza szállásaikra. Az 1459. évi 34. t.-c. a szabadköltözést a kunoknak megengedte, mire a „földműves kunok" az egyházi és világi főurak birtokaira költöztek, amiben a kun tisztek minden módon gátolták őket, de végre is a dolog a kun székek elnéptelenedésére vezetett.

A kun, aki egykor kegyetlen pusztítója volt a települt életnek, most erős harcokat viselt a földművelésért.

A kunok beolvadása a magyarságba Mátyás király korában be volt fejezve.

A hódi csata üdvös következményei most mutatkoztak, IV. László a hazai kunságot nem eresztette vissza Kumániába, nem engedte, hogy elzülljön ottan, hanem lekötötte itthon és erős rokon néppel szaporította a tatárpusztítás által meggyérített uralkodó magyar fajt.

Ez a fajerősítő eredmény a kiforratlan, könnyelmű, de nem tartalmatlan s a veszélyt felismerő s annak elhárítására serényen cselekvő fiatal IV. László érdeme.

Dr. Czímer Károly.

---

[103] U. ott: 79. l.

Bethlen Gábor mint hadvezér.

(Második és befejező közlemény.)

III.

1623.

Az I. fejezetben is említettük, hogy Bethlennek — aki nem szívesen mondott le a királyi címről — nagy tervei voltak egy 1623-ban megindítandó háborúra, amelyre már jóelőre készült. Alig született meg ugyanis a nicolsburgi béke, máris azt mondotta a jägerndorfi őrgrófnak, hogy: „bizony az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony az bécsi kapura néz. Im bemegyek Erdélyben, ott egy kevés ideig megnyugszom és ismég kijövök."[131]

Ezt a békét tehát csak ideiglenes — s csupán az akkori nehéz viszonyok között elfogadható — megoldásnak látta, amely azonban a hadviselő felek között fennállott ellentétet nem szüntette meg; annál kevésbbé, mert nemcsak Bethlen, hanem II. Ferdinánd se teljesítette a megállapított feltételeket, noha az utóbbi nem kívánt újabb háborúságot.

Pázmány Péter már 1623 tavaszán észrevette azokat a viharfelhőket, amelyek a várható fegyveres összetűzést jelezték. Jóakarattal figyelmeztette a királyt, hogy verje le Mansfeldet, még mielőtt Bethlen megmozdulna, mert ez nem indul ki Erdélyből, ha azt látja, hogy Magyarország határain túl nincs számára élesztő. Megjósolta, hogy Bethlen, ha most hadrakel, vérontás és ellenállás nélkül foglal el mindent, ami az útjába esik.[132]

De Bécsben akkor még nem akarták elhinni, hogy a fejedelem, a békepontok végrehajtása s a vitás kérdések kiküszöbölése végett folyó hosszadalmas és ismételt tanácskozások és alkudozások alatt is, háborúra készül. Pedig úgy volt.[133]

---

[131] *Frankl:* Pázmány levelezése. 282. l.

[132] *Esterházy Miklós,* Magyarország nádora: II. 18. l.

[133] Már 1623 március 16-án ezt írja Esterházy Miklósnak: „jobb aperte marte egymást prosequálni, hogy sem mint clandestinis machinationibus életünk elfogyatására ügyekező emberekkel színes barátságot viselnünk." (*Pol. lev.* 377. l.)

Legelőször is a Portát akarta meggyőzni arról, hogy II. Ferdinánd Spanyol- és Lengyelországgal, valamint néhány német fejedelemmel vállvetve, nemcsak Magyarországot készül megtámadni, hanem Boszniát, Görögországot, sőt magát a török fővárost, Konstantinápolyt is. Eléje kell tehát vágni, még mielőtt tervének megvalósításához fogna.[134]

Ámde — éppen 1621 és 1623 között — nagy volt a török birodalomban a kavarodás. Szultánok és nagyvezírek gyorsan váltakoztak s a hadsereg — főként a janicsárság — meg nem bízhatónak mutatkozott. Így hát szó se lehetett róla, hogy a Porta akkora támogatásban részesítse Bethlent, amekkorát ez az I. fejezetben vázolt hadműveleti tervben kívánt. Különben se hittek el Konstantinápolyban mindent, amit a fejedelem II. Ferdinánd szándékáról közölt, de azért — óvatosságból — jónak látták, hogy Bethlent, ha kisebb mértékben is, támogassák s ezzel a császár és király erejét lekössék.

Már 1623 elején elhatározták a Portán, hogy az öreg Ibrahim, a boszniai pasa, lesz a Bethlen oldalán működő szerdár[135] s melléje adják a silistriai, egri, kanizsai és temesvári pasát, a budai hadakkal együtt.[136] A török segítség tehát biztosítva volt, de már abban hiába reménykedett a fejedelem, hogy akár Angolország, akár Hollandia pénzzel támogassa. A velencei köztársaság jóakaratot mutatott ugyan, de se szövetséget nem kötött Erdéllyel, se pénzt nem küldött. Tehetetlen volt Frigyes, az elűzött cseh király is, aki csupán azzal bíztatta Bethlent, hogy Mansfeld és Keresztély braunschweigi herceg — „a halberstadti" — fegyverrel fogja a vállalkozás sikerét előmozdítani. Az utóbbit azonban május 6-án — Stadtlohnnál — megverte Tilly, ami a várható támogatás reményét egy kissé megnyirbálta.

De bárha az a nagyszabású hadműveleti terv, amelyet az I. fejezetben ismertettünk, dugába is dőlt, ez a körülmény egyáltalán nem csökkentette Bethlen akkor is megnyilvánult hatalmas energiáját s nem bírta őt arra, hogy újabb támadásának gondolatától elálljon. Ha be is kellett látnia, hogy eredeti szándékát — II. Ferdinánd teljes legyőzését — nem valósíthatja meg: legalább arra törekedett, hogy Erdély hatalmi állását, a nicolsburgi béke kereteit meghaladó mértékben biztosítsa.

Minthogy a Magyarországi rendek támogatására most

---

[134] *Angyal:* i. m. 347. l.

[135] *U. o.* 350. l.

[136] *Toldalagi Mihály* emlékirata. — (*Mikó:* Erd. tört. adatok. I. 237. l.)

se igen számíthatott, zsoldoshadat szervezett s azzal augusztus 21-én el is indult Kolozsvárról.[137]

Bécsben már csak nagykésőn vették észre, hogy kár volt — hadrakészülés helyett — az október 2-ig nyúlt, hiábavaló tárgyalással tölteni az időt, mert a béke, amelyet meg akartak volna menteni, máris kimúlt.

A háború kitörése készületlenül érte Ferdinándot. Esterházy Miklós figyelmeztette ugyan, hogy fogadjon tüstént 6000 magyar gyalogost, 2000 vértes lovast és 2000 lengyelt, mert a meglevő német hadak gyöngék s ráadásul még rakoncátlanok is. Alkalmasint úgy fognak garázdálkodni Magyarországon is, mint ahogyan a szomszédos tartományokban féktelenkedtek. Ennek pedig az lesz a következése, hogy Bethlenhez szegődnek majd azok az elemek is, amelyek eddig a császár és király pártján voltak.[138]

De már ez a tanács is elkésett, noha — Ferdinánd szerencséjére — Ibrahim pasa olyan lassan cammogott Buda felé, hogy maga a szultán is megsokalta s meg is dorgálta érte.

A királynak akkor, amikor Bethlen hadrakeléséről bizonyos hírt kapott, mindössze hat olyan (részben lovas-, részben gyalog-) ezrede volt, amelyet hosszabb vagy rövidebb idő múlva Bethlen elé állíthatott; de ezek se voltak együtt s egy részük — mint várőrség — nem is volt kimozdítható.[139]

Feltűnő, hogy a végre nagynehezen összeverődött — talán 9000 főnyi — császári sereg élére nem Wallensteint állították. Egy, addig jóformán ismeretlen multú, nápolyi tábornokra — Geronimo Carafa, Marchese de Montenegróra — esett a választás, aki korábban a spanyol hadseregben szolgált.[140] Carafa a hozzáfűzött nagy várakozásnak nem felelt meg; bár azt is el kell ismernünk, hogy helyzete fölötte nehéz volt és az is kétséges, vajjon Wallenstein is tudott volna-e, olyan csekély erővel, számottevő sikert kivívni?

---

[137] *Segesvári Bálint* krónikája. (*Szabó K.*: Erd. tört. adatok. IV. 192. l.) *Kemény János* (Önéletleírása: 44. l.) szerint, a fejedelem már augusztus 14-én útrakelt volna Kolozsvárról. Ez azonban nyilvánvaló tévedés, amit az is bizonyít, hogy még augusztus 16-án is onnan ír Károlyi Mihálynak. (*Pol. lev.* 384. l.)

[138] *Esterházy Miklós*: II. 73—75. l.

[139] Magyarországon csupán a Tieffenbach-, Merode- és a Breuner-ezred volt, de ezek se teljes állománnyal, mert egy részük akkor is Bécsbe és Alsó-Ausztriába volt kikülönítve. A Wallenstein-ezred Morvaországban, Don Balthazar de Marradas ezrede Csehországban tanyázott. Collalto ezredét pedig Tilly támogatására küldötték. Volt azután a királynak valami kevés magyar és mintegy 2000 horvát katonája is. (*Tadra*: Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gábor's gegen Kaiser Ferdinand II. i. J. 1623. — 3. 6. l.)

[140] *Tadra*: i. m. 7. 8. l.

Bethlennek eredetileg az volt a szándéka, hogy Morvaországba teszi át a hadjárat színhelyét s ott egyesül Keresztély braunschweigi herceg hadával. További tervéről mitse tudunk. Lehet, hogy a császári sereg legyőzése után, Bécs ellen szándékozott fordulni, de az is lehetséges, hogy 1621-i tervét, Prága megvételét, akarta volna megvalósítani.

Mindjárt látni fogjuk, hogy se az egyikre, se a másikra, nem került a sor.

Bethlen október 14-én már Nagyszombatban volt[141] s az annak védelmére 200 lovassal és 500 gyaloggal közeledő Wangler alezredest Bogdanócnál[142] megverte és csapatának maradványaival együtt el is fogta. Egy-két nap múlva — de kétségkívül még 18-a előtt[143] — egyesült Ibrahim pasa hadseregével.[144]

Ezalatt Carafa Königgraetznél szedte össze a Cseh- és Morvaországban táborozó császári ezredeket s Szakolcára indult velük, ahova a magyarországi ezredeket is rendelte. Haladása azonban nagyon lassú volt. Hadának elfogyott az elesége, de a pénze is, úgy hogy vásárolni se tudott jóformán semmit. Szekere se volt elegendő. Ráadásul az őszi esőzés is beköszöntött, feneketlenné változtatva az útakat. Ungarisch Hradischban elakadt a császári vezér, mert hídat kellett a Morva-folyón veretnie, hogy a balpartra átkelve, Szakolcára,

---

[141] *Bethlen* pol. lev. 396. l.

[142] Nagy-Szombattól északkeletre, 8 kilométer távolságban.
Tadra: i. m. 9. l.
Marczali: Regesták külföldi levéltárakból. (*Tört. Tár:* 1879. évf. 532. l.)

[143] „... tegnapi napon délután bocsájtottuk Kornis uramat által *magyar, török, tatár haddal.*" (*Bethlen* Illésházynak: 1623 okt. 18. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 54. l.)

[144] Az egyesült magyar, török, tatár hadak erejéről nagyon különböző adatokat olvashatunk, így például:

50,000 fő (*Tadra:* i. m. 8. l.)
60,000 „ (*Klopp:* i. m. II. 348. l.)
70,000 „ (*Marczali:* Regesták. — *Tört. Tár:* 1879. évf. 533. l.)
80,000 „ (*Erdélyi Országgyűl. Eml.* VIII. 37. l.)
80,000 „ (*Kriegs-Chronik:* I. 21. l.)
80,000 „ (*Rónai—Horváth:* i. m. II. 182. l.)

Egy 1623 aug. 28-i bécsi tudósítás szerint, Bethlennek *27,000 kopjása* (lovasa) van. *Azonkívül* sok hajdúja és oláhja. (*Marczali:* Regesták. — *Tört. Tár:* 1879. évf. 530. l.)

Egy másik — szept. 17-én kelt — tudósítás, Bethlen részben Kassára (13-án) bevonult, részben Szikszón táborozó hadát 13,000 főre, ágyúinak számát 16-ra, a nagyobbára üres szekerekét pedig 3000-re teszi. (*Erd. Országgyűl. Eml.* VIII. 165., 166. l.)

A később felsorolandó okoknál fogva nem hisszük, hogy Bethlen és Ibrahim *fegyverfogható* hadának állománya akár csak 30,000 fő is lett volna.

onnan pedig Gutára mehessen s megállítsa Bethlent, még mielőtt a Vágon átkelhetne.[145]

De bizony elkésett, mert a fejedelem magyar, török és tatár lovassága már Morvaországban és Alsó-Ausztriában kalandozott. Carafának tehát azt parancsolták, hogy seregével Pozsonyba vonuljon s mind ezt a várost, mind pedig Bécset, oltalmazza meg.

Bethlen október 19-én és 20-án Szakolcánál megtámadta s jókora veszteséggel észak felé nyomta vissza Carafát.[146]

A császári vezérnek nem volt nagy kedve hozzá, hogy Pozsony felé menjen, mert úgy látta, hogy Bethlen derékhada Morvaország felé tart, Bécs irányában pedig csak kisebb portyázócsapatok pusztítanak. Mindamellett, hogy a kapott parancsot teljesítse, az volt a szándéka, hogy Rohatecnél átkel a Morván s a folyó jobbpartján Pozsony irányában hatol előre.[147]

Október 22-én megindult tehát s 24-én átkelt a vizen. Don Balthazar de Marradast, ezredének egy részével, előreküldötte Gödingbe, hogy ezt a fontos helyet megszállja és ha kell, védelmezze is. Bethlen lovassága nyomon követte, zaklatta és csipkedte a császáriakat, de nem igen árthatott nekik, mert az ellenség — mint Bethlen írja — „szekerek között viszi seregeit, az kopjás seregek nem férnek hozzá;" a magyar-török derékhad pedig — az egész gyalogsággal és tűzérséggel együtt — akkor még a folyó balpartján volt, Holicsnál, Gödinggel szemben.[148]

Gödingnél a császáriak előnyomulása újból elakadt. Nem tudjuk eldönteni: azért-e, mert Carafa az ellenség közelléte miatt nem mert továbbmenni, vagy mert a császártól újabb parancsot kapott? Annyi bizonyos, hogy Göding, abban az időben, a védelemre nagyon alkalmas volt. A város, a Morva-folyó mellékágai között, szigeten terült el. Alatta torkollott a Morvába a Gaya-patak, amelynek vizét több helyen tóvá duzzasztották. Torkolattája mocsaras volt. A Morva jobb partján sűrű erdő övezte a várost, amelyet Rohatec felől lehetett leginkább megközelíteni. Itt azonban földsáncok állottak a támadó útjába. Gödinget különben

---

[145] *Gindely:* Okmánytár. 355., 356. l.
Esterházy Miklós: II. 83. l.
Tadra: i. m. 10. l.

[146] „Immár Szakolcza mellől az Morva vizén általnyomtuk, sok kárral ment el." (*Bethlen* Illésházynak: Holics, 1623 okt. 28. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 55. l.)

[147] *Tadra:* i. m. 14. l.

[148] *Bethlen* Illésházynak: Holics, 1623 okt. 28. — (*Magyar Tört. Tár:* i. h.)

kőfal vette körül s a városka belsejében védhető erős kastély állott.[149]

Carafa azonban mégse akart egész seregével Gödingbe zárkózni. Már csak azért se, mert — főként a lovak számára

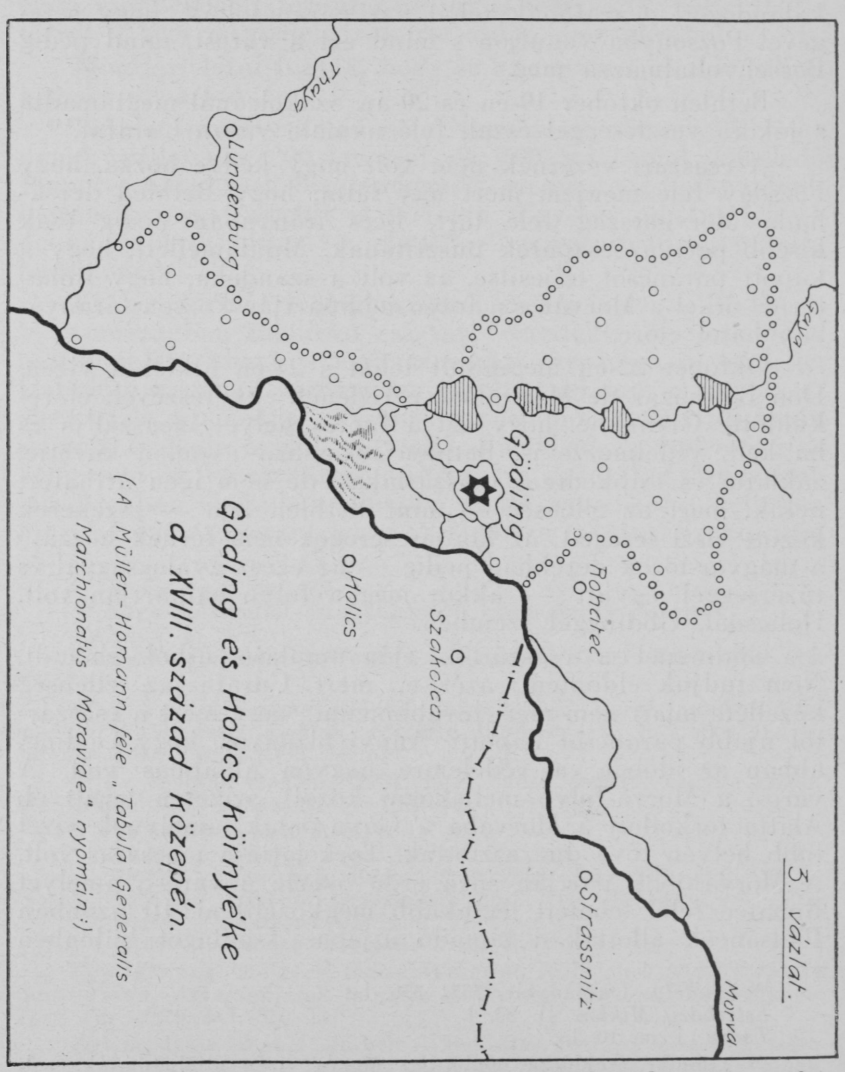

— kevés volt az ennivaló. Azt határozta tehát, hogy az egész lovassággal áttör Kremsier felé s csupán a 4000 főnyi gyalogság marad, Wallenstein parancsnoksága alatt, a város

[149] *Tadra:* i. m. 14., 15. l

védelmére. De még mielőtt végrehajthatta volna szándékát, azt az örömhírt közölte vele Tieffenbach ezredes, hogy a lengyel királyfi, 32.000 főnyi sereg élén, Erdélybe rontott, Göding felé pedig egy 6000 főnyi felmentősereg közeledik.[150]

Időközben a fejedelem hídat veretett a folyón s november 3-án átment derékhadával a jobbpartra.[151] Fontos megjegyeznünk, hogy *Ibrahim pasa, a török sereg színe-javával, továbbra is a balparton, Holicsnál, maradt.*[152]

Bethlen gyalogsága és tüzérsége sokkal gyöngébb volt, hogysem Göding ostromát a siker reményével próbálhatta volna meg. A fejedelem ennélfogva itt is a körülzárás és kiéheztetés módszeréhez folyamodott, amely ebben az esetben célszerűnek is látszott, mert az aránylag kis városba nagyszámú és rosszul ellátott sereg szorult, a Tieffenbach hirdette felmentőhad pedig jámbor óhajtásnak bizonyult.

A fejedelem időnkint lövette a várost és többször megkísérelte azt is, hogy Carafát kicsalja onnan s nyílt csatára kényszerítse; ámde a császári vezér nem volt hajlandó elhagyni erős fedezékét.

Kétségtelen, hogy Göding, ahol — nagyon szűken mérve — november 20-ig volt eleség,[153] a belészorult császári haddal együtt, minden nagyobb erőfeszítés és véráldozat nélkül Bethlen kezére jut, ha itt is ellene nem fordul a balszerencse, amely már annyi szép tervét hiusította meg. Az ellenség nem sokat ártott neki, ellenben gyarló eszköze — *a hadsereg — még pedig magyar és török egyaránt, felmondotta a szolgálatot.*

A bizonyára jólértesült Kemény János írja, hogy: „az magyar hadak is megunatkozván s nem annyéra megfáradván, mint megtöltezvén prédával, igen kezdettek vala zúgolódni és békétlenkedni;" azonkívül a fejedelem „az törököt sem általszállásra, sem annál inkább ostromra nem veheté, sőt mivel ordinarie ők szent Demeter nap[154] után táborozni nem szoktak, az szerdárnak is sátorát nyakában vágák." Végül pedig — ugyancsak Kemény szerint — Göding elpusztított környékén nem akadt már zsákmány s az élést messzeföldről kellett, nagy üggyel-bajjal beszerezni és a táborba szállítani.[155]

Az, hogy a török hadak csakugyan sok galibát csináltak, eléggé kitűnik Bethlennek Illésházy Gáspárhoz 1623.

---

[150] *U. o.*

[151] *U. o.* 17. l. — Tehát nem október 29-én, amint azt eredetileg Bethlen akarta. (*Magyar Tört. Tár:* i. h.)

[152] *Kemény:* i. m. 55. és k. l.

[153] *Tadra:* i. h.

[154] Október 26.

[155] *Kemény:* i. h.

november 10-én írott leveléből, amelyben — többek között — ezt is olvashatjuk: „Akarnám igen, hogy ..... bocsáthatnám vissza az pogánságot, mert látja Isten szívemet, hogy lelkem keserűségével kénszeríttetem nézni az szép országnak pusztulását, de nem tehetek rólla, *meg nem zaboláz*hatom őket, mivel igen sok az török és mivel mindenütt *ellenségképpen viselik magokat hozzánk;* ha tiltom őket az rablástól égetéstől, azontúl morognak, rútul suspicálkodnak hozzám, hogy az ellenséggel értek egyet, mert ha hostiliter viselik magokat hozzájok, nem tiltanám őket.“[156]

Ilyen lévén a helyzet, Bethlen elhatározta, hogy egy utolsó, erőszakos kísérletet tesz Göding elfoglalására, mielőtt hadai a faképnél hagynák, még pedig — mint az imént idézett leveléből kitűnik — november 12-e táján. De — nem tudni mi okból — 17-ére maradt ez a végső próbálkozás.

Ezen a napon, korán reggel, 15 ágyúból mindössze 166 golyót lövetett a városba; azután pedig csatarendbe állította seregét s a török haddal együtt támadásra akarta vinni.[157] Mikor azonban arra próbálta bírni a török lovasságot, hogy lováról leszállva, gyalogszerrel rohanja meg a várost: a vezetőktől azt a választ kapta, hogy *ilyesmit maga a szultán se parancsolhat nekik.*[158] A terv ilyenformán már a kezdetkezdetén meghiusult s Bethlen, aki a vázolt állapotok miatt nem akarta tovább vesztegetni az időt Göding alatt, elfogadta Thurzó Szaniszló nádor közbejárását, aki november 19-én megjelent a magyar táborban s fegyverszünetet hozott létre.

Carafa és Wallenstein tehát, a Gödingbe rekesztett császári haddal együtt, megmenekült a hadifogságba jutástól, — ami pedig — ha a fejedelem elútasítja a nádor közvetítését — nehány nap mulva feltétlenül bekövetkezett volna.[159]

Így végződött, helyesebben mondva: így posványosodott el, az 1623-i hadjárat.

Bizonyára feltűnt minkenkinek s talán érthetetlennek is látszott, hogy egy olyan hatalmas sereg, amekkora — kútfőink legtöbbje szerint — Bethlen vezetése alá Nagy-Szombathoz gyűlt, egy hónappal később elvonul a harctérről,

---

[156] *Magy. Tört. Tár.* XXVII. 39. l.

[157] *Wallenstein* aznap kelt tudósítása szerint: „Heut früe hat der Feind zwei Batterien plantirt und unser Lager stark beschossen, hält noch mit allem seinem Volk in der Bathali.“ (*Tadra:* i. m. 62. l.)

[158] *U.* o. 34. l.

[159] *Wallenstein* szerint: „Unser Volk ist sehr, matt, unwillig und schwach, wir haben gewiss in allem zu einer faccion nicht vier Tausendt Mann effective und dieselben weiss ich nicht welche Stund sie sich resolvieren werden und zum Feind fallen, denn sie seindt alle desperirt und seltsam discursi than.“ (*Tadra:* i. m. 62. l.)

anélkül, hogy akár az ellenséget tönkreverte, akár pedig kudarcot vallott volna.

Hogy a helyzetet, amennyire lehet, tisztán lássuk, legelőször is vessük el azokat a fantasztikus számokat, amelyek az egyesült magyar-török-tatár sereg nagyságáról, számos forrásban szólanak. Bethlen és Esterházy Miklós már idézett leveleiből kitűnik, hogy egy, az akkori viszonyokhoz képest nagy, tehát 60—80 ezer főnyi hadat, se Felsőmagyarországon, se a vele határos morvaországi és alsó-ausztriai területen, nem lehetett hosszabb időn át éléssel ellátni. Az a vidék, ahol az 1623-i háború lefolyt, 1619 óta harctér volt, amelyet a fosztogató, ide-oda kalandozó különféle csapatok ismételten pusztítottak tűzzel-vassal. Lehetetlen tehát elgondolni, vagy elhinni, hogy egy 60—80 ezer főnyi sereg, négy héten át[160] tűrhető ellátást találhatott volna Göding környékén.

Alkalmasint igaza volt annak a tudósításnak, amely Bethlen hadseregét 13.000 főre becsülte.[161] Az ellátásnak Kemény vázolta nehézségeiből is következtetve, a Holicsnál megállott *reguláris* török had se igen lehetett több. Ami ezen felül irreguláris török és tatár csapat volt, az rablásra, pusztításra jó lehetett, de rendszeres hadviselésre nem.

Úgyde a reguláris török had is csak passzív, nem pedig aktív segítségnek bizonyult. Hallottuk, hogy Ibrahim pasa semmi áron se akart átmenni a Morva túlsó partjára, vagyis Magyarország határán kívül eső területre; nem akart tehát résztvenni Göding megrohanásában se. Ebből az gyanítható, hogy Ibrahim körülbelül olyanféle útasítást kaphatott a Portától, mint három évvel később Murtéza, hogy t. i. támogassa Bethlent, de úgy, hogy a császár „casus belli"-t ne láthasson a dologban. Ilyenformán a fejedelem Göding megvétele után se számíthatott arra, hogy török segítséggel foghasson valami más, nagyobb hadműveletbe. Saját serege pedig — kivált gyalogság és tüzérség dolgában — nem volt elég erős.

Maga Bethlen, egy a bajor Állami Levéltárban őrzött feljegyzés szerint, az elűzött cseh királynak azt adta a fegyverszünet okául, hogy egyrészt elmaradt a braunschweigi herceg csatlakozása, másrészt pedig a török sereg nem volt hajlandó — elmúlván Szent-Demeter napja —

[160] Nem tudjuk, milyen alapon állíthatja *Rónai-Horváth*, hogy a császári sereg 7 hétig volt Gödingbe rekesztve? (*I. m.* II. 183. l.) Bethlen csak október 17-én bocsátotta az első lovascsapatokat Szakolcára, ahol akkor Carafa állott. Göding körülzárása pedig csak 28-án kezdődött s november 3-ára végződött be. Carafa tehát csak 23 napig volt ostromzár alatt, mert nov. 19-én már megkötötték az ellenfelek a fegyverszünetet.

[161] *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VIII. 165., 166. l.
A török sereget *Szekfű* is csak 12—13.000 főre becsüli. (*I. m.* 236.)

tovább is táborban maradni. A magyar sereg elég erős volt ugyan arra, hogy — Göding eleste után — Morvaországot meghódítsa, de megtartani nem tudta volna, mert arra, hogy minden fontosabb várost megszálljon, német támogatás hiányában gyönge volt.[162]

Kétségtelen, hogy ha Bethlen még csak egynehány napig vár, Göding, a beleszorult császári haddal együtt, az ő kezére jut. Bizonyára kapott is olyan híreket, amelyekből a császáriak szorult helyzetét láthatta. Nagyon megromolhattak tehát a magyar és török táborban az állapotok, hogy „re infecta" elfogadta a fegyverszünetet, holott feltétlen előnyben volt ellenfelével szemben. Ennélfogva alig adhatunk igazat Roe Tamás konstantinápolyi angol követnek, aki azt írta királyának, hogy Bethlen a Gödingbe zárt császári sereget megsemmisíthette volna ugyan, de ha ez megtörténik, lehetetlenné válik a császárral való megbékülése s kénytelen tovább folytatni a háborút, török segítség nélkül. Ezért szánta reá magát, hogy nagylelkűen aranyhidat épít az ellenségnek.[163]

A császári sereg s vele együtt Carafa és Wallenstein elfogása, hatalmas ütőkártya lett volna Bethlen kezében, amelyet — véleményünk szerint — nem a háborúban nem alkalmazható nagylelkűségből, hanem kényszerűségből adott ki a kezéből, mert attól kellett félnie, hogy a törökök — s a rossz példát követve, a magyarok is — cserben hagyják, még mielőtt Gödinget elfoglalhatta volna.

A fejedelem eljárását megérthetjük, ha visszagondolunk arra, hogy a most lezajlott világháborúban a csaknem mindenütt győztes központi hatalmak ismételten békét ajánlottak ellenfeleiknek, jól látva, hogy a harctéren szerzett előnyeiket nem tudják hosszabb időre biztosítani.

Bethlen november közepén még a helyzet ura volt, de üres pénztárcával, rosszul ellátott s ezért oszladozni készülő hadsereggel, problematikus értékű török segítséggel, nem merte tovább folytatni a háborút, nehogy a már kivívott előnyt elveszítse. Ennek helyes felismerése — s némileg talán a Lengyelország várható beavatkozásáról és egy felmentő császári seregről szállongó hír is — volt az oka, hogy hajlott a fegyverszünetre, nem pedig az, amit Tadra ír: „Dies alles und *Bethlens persönlicher Character, dessen Unentschlossenheit, die es nie zum Aussersten kommen lassen wollte*, bewirkten, dass er ebenfalls — wenn auch nicht so sehnlich wie die Kaiserlichen — den Waffenstillstand herbei-

[162] *Tadra:* i. m. 33. l.
[163] *Klopp:* i. m. II. 348., 349. l.

wünschte und eine Gelegenheit suchte, um mit Ehren den Feldzug abschliessen zu können."[164]

IV.

1626.[165]

Bethlen kétségtelenül sokat okult II. Ferdinánd ellen vívott két háborújának keserves tapasztalásain. Megtudta, mert látnia kellett, hogy a felsőmagyarországi statusokra nincs mit számítania; meggyőződött a török segítség kétes értékéről, de — amit talán legelőbb kellett volna említeniünk — arról is, hogy olyan ígéretekre és biztatásokra, aminőket addig a nyugati és északi, Habsburg-ellenes hatalmaktól kapott, semmiféle nagyobbszabású hadműveleti tervet nem szabad építenie.

Most tehát minden úton-módon arra törekedett, hogy formális szövetséget kössön azokkal az államokkal, amelyek II. Ferdinándot megbuktatni igyekeztek s pénzbeli támogatást is szorítson ki tőlük, minthogy saját anyagi erőforrásai kezdettől fogva elégteleneknek bizonyultak. Igen ám, de annak, hogy Bethlen bármelyik hatalommal kénye-kedve szerint társuljon, bevágta az útját az a függő viszony, amelyben Erdély a Portával szemben állott. Ez volt a természetes oka annak, hogy az érdekelt uralkodók se láttak az erdélyi fejedelemben magukhoz hasonló souverain államfőt. Ebből következett az is, hogy egyikük se akart vele formaszerint való szerződést kötni.

A Bethlenre háruló első nehéz feladat tehát az volt, hogy megnyerje a Porta hozzájárulását, a császár ellenfeleivel kötendő szövetséghez. Ez, hosszas tárgyalások és alkudozások után, végre sikerült; de bármennyire buzgólkodott Bethlen követe, Quadt Mátyás kapitány, sőt maga IV. Keresztély dán király is, a fejedelem kimaradt a Hágában 1625 december havában kötött angol-dán-holland szövetségből.

Felvételének legfőbb akadálya Angolország ellenállása volt. I. Jakab király Bethlent nem ismerte el legitim uralkodónak; tanácsosai is megbízhatatlan embernek rajzolták a fejedelmet, akinek a zsebét kár volna angol pénzzel tömni, mert a maga érdekében fog fegyvert s mihelyt jónak látja megbékül, cserbenhagyva frigyestársait.

---

[164] *Tadra:* i. h.

[165] Ennek a háborúnak, csakúgy mint az 1623-inak, máig sincs *hadtudományi alapon készült*, magyarnyelvű részletes leírása.

De más körülményekben is kereshetjük a magyarázatát annak, hogy a császár ellenlábasai nem siettek Bethlennel közös működésre kezet fogni. Tartózkodásuknak egyik nyomós oka t. i. az azonosnak nem mondható hadműveleti cél is volt.

Igaz ugyan, hogy a hágai-szövetség mindenik tagja, csakúgy mint Bethlen, II. Ferdinánd legyűrésére, vagy legalább gyöngítésére törekedett. De már a terv végrehajtása dolgában nem jártak Bethlennel egy csapáson. Így például Jakab angol király, a létrehozandó európai nagy protestáns koalició útján, elsősorban is vejét Frigyest, az elűzött „téli királyt" óhajtotta a pfalzi választófejedelemségbe visszaültetni. Ez pedig könnyebben sikerülhetett észak felől, a dán király, az angol zsoldba fogadott Mansfeld, továbbá Hollandia útján. Erdély nagyon messze volt az angoloktól, akik azt is jól látták, hogy Bethlen első két háborúja mitse lendített pfalzi Frigyes kátyúba jutott ügyén.

A dán király pedig, aki annyira sürgette Bethlen felvételét a hágai szövetségbe, maga is 6000 főnyi segítőhadat kért a fejedelemtől.

Franciaország elméletben pártolta ugyan Bethlen háborús terveit, de Richelieu fázott a vele való szorosabb összeköttetéstől s csupán arra útasította a konstantinápolyi francia követet, hogy bíztassa Bethlent, anélkül azonban, hogy akár a szövetség, akár az anyagi támogatás kérdésében határozottan nyilatkoznék. Franciaország nem csatlakozott a hágai koalicióhoz, de azért Richelieu főgondja mégis az volt, hogy IV. Keresztély dán és Gusztáv Adolf svéd királyt megnyerje a Német-birodalom ellen észak felől jövő együttes támadás tervének. Ez azonban nem sikerült. A két északi államot sok, ismételt háborúskodásban is megnyilvánult ellentét választotta el egymástól. Elég itt az 1563 és 1570 között lezajlott úgynevezett hétéves északi háborúra hivatkoznunk.[166]

A harmincéves háború folyamán mindkét ország a Balti-tenger déli partvidékén akart, nemcsak a Német-birodalom, hanem egymás rovására is, tért hódítani, ami tehát újabb ellentét forrásává válhatott. A vezetőszerepet egyik király se volt hajlandó a másiknak átengedni s így az együttműködés lehetősége kezdettől fogva kétes volt. Richelieu terve abban a pillanatban megbukott, amelyben az angol részről nógatott IV. Keresztély vette át a vezetést, a harmincéves háború második, úgynevezett szász-dán szakában. Gusztáv Adolf félreállott s ezzel, ha nem is közvet-

[166] *Meddelanden från kungl. krigsarkivet.* Stockholm, 1926. IV. füzet, 57. és k. ll.

lenül, a dánok később bekövetkezett kudarcának egyik okozója lett.

A svéd király, aki 1626 március 2. óta Bethlennek sógora volt,[167] megpróbálkozott vele, hogy a fejedelmet a császár megtámadásának gondolatától eltérítve, a Lengyelország ellen való együttműködésre bírja. De Bethlen — bárha nem szerette a lengyeleket — ragaszkodott eredeti tervéhez, amelyet most a dán király és az angol pénzen harcoló Mansfeld segítségével szándékozott megvalósítani. Sőt Gusztáv Adolfot is arra akarta bírni, hogy Pomerániában partraszállva, Csehországba törjön s ott egyesüljön az erdélyi hadsereggel. Ámde a svéd király erre nem volt hajlandó s így Bethlennel való egyesüléséből semmi se lett.

Időközben — I. Jakab király halálával — megjavult Bethlen helyzete Angolországban is. Az új király, I. Károly, már nem irtózott a fejedelemmel kötendő szövetségtől, de az annak írásbafoglalása végett megindult alkudozások hosszú hónapokig tartottak s csak 1626 november 26-án zárultak be. Bethlen tagja lett a hágai szövetségnek; havi 40.000 tallért és 12.000 német katonát igértek neki. Mindez azonban már későn jött. A hadműveletek a lassú és minduntalan elakadó diplomáciai tárgyalásoknál sokkal gyorsabban pörögtek le s mire a fejedelem valami kézzelfogható hasznát látta volna a szövetségnek, a rövid háborúnak máris vége szakadt.[168]

*

Bethlennek állandóan kedves eszméje volt, hogy Csehés Morvaországban, vagy Alsó-Ausztriában, német protestáns hadakkal egyesülve, mér megsemmisítő csapást II. Ferdinándra. Láttuk, hogy ennek a gondolatnak kedvéért utasította el Gusztáv Adolf ajánlatát s helyette inkább IV. Keresztély dán királynak kötötte le magát. De ezenkívül a Portán is mindent elkövetett, hogy a császár ellen irányuló immár harmadik hadrakelését, az eddiginél nagyobb és tevékenyebb török hadsereg támogassa.

A dán hadsereget 1626 elején 8000 lovasra és 30.000 gyalogra becsülték.[169] Ez, Mansfeld hadával egyesülve, jó vezetés alatt, akár a katholikus liga hadával, akár a Wallenstein parancsnoksága alatt akkor szervezett császári sereggel, megmérkőzhetett volna. Csakhogy Mansfeld, aki mindig a maga lábán akart járni, ezúttal is a dánoktól különválva háborús-

---

[167] Bethlen Gáborné és a svéd királyné testvérek voltak.
[168] *Angyal:* i. m. 378. és k. ll.
Szekfü: i. m. 236. és k. ll.
[169] *Tört. Tár:* 1879. évf. 553. l.

kodott; de rajta is vesztett, mert Wallenstein tönkreverte Dessaunál,[170] április 26-án.

Ez nem volt valami bíztató jel a Mansfeld mielőbbi csatlakozására számító Bethlennek, akinek terveit a törököknek a perzsák ellen folyó háborúja is jócskán megzavarta, lerontván azt a reményét, hogy a szultán — az ő tanácsát követve — az 1625-i hadműveleti tervnek megfelelő nagy hadsereggel támad az osztrák örökös tartományokra.

1626 május 27-én véres, de eldöntetlen csatát vívtak a törökök a perzsákkal, Bagdad közelében. Majd június 21-én, egy ugyanott lefolyt még véresebb viadalban, vesztes maradt a török sereg és vad futásban keresett menedéket.[171]

Természetes, hogy a Porta ilyen súlyos körülmények között nem köthetett a császárba s csak védelmet nyújthatott Bethlennek, de támadó segítséget nem.

A fejedelem már 1626 márciusában megüzente Hágába, hogy nincs elegendő gyalogsága s így arra számít, hogy Mansfeld július 20-án Sziléziában lesz, ahol majd az erdélyi hadsereggel találkozik. Azt remélte ugyanis, hogy akkorára már felveszik a hágai koalicióba s a kívánt pénzsegélyt is kiutalják. Mansfeld nem fogadta valami nagy örömmel a meghívást, mert neki más tervei voltak. Minthogy azonban a dessaui vereséget nem tudta segítség nélkül kiheverni, június 13-án jelentette a dán királynak, hogy csak akkor hajlandó tovább hadakozni, ha kellő erősítést kap. Szétugrasztott csapatait máris összeszedte Havelbergnél. IV. Keresztély király János Ernő szász-weimari herceget adta melléje, dán zsoldoshad élén. A herceg, Mansfelddel június végén kötött szerződésében — nyilván a dán királytól kapott útasítás alapján — kikötötte, hogy egyesült hadaiknak Magyarország felé kell indulniok.[172] De az a haderő, amely július 10-én valóban útrakelt Havelbergből, elég gyöngének bizonyult, legalább is jóval gyöngébbnek, mint aminőre Bethlen számított.

Magának Mansfeldnek alig 3000 gyalogja volt, lovassága talán 2000 fő. A 6000 gyalogból és 1000 lovasból álló dán segítőhad, amelyet IV. Keresztély a weimari herceg mellé adott, csak felerészben érkezett meg.[173]

---

[170] *Rónai-Horváth* szerint, hibásan: Dettau. (*I. m.* II. 185. l.)

[171] *Klopp:* i. m. II. 687., 688. l.

[172] „....nous avons trouvé necéssaire... qu' avec l'armée, laquelle monsieur le prince de Mansfeldt et nous commendons, de prendre le chemin de Hongrie." (*Gindely:* Okmánytár. 413., 414. l.)

[173] „Der Graf von Mansfeld hat nicht 3000 zu Fuss.. Die mansfeldischen Reiter... sein auch viel weggeritten, dass deren schwerlich 2000 sein können, dannenhero der Herzog von Weimar und ich meines-

Ezalatt Bethlen, aki még nem kaphatott hírt a törökök bagdadi katasztrófájáról, abban bizakodott, hogy megkapja a Portától a kért fegyveres támogatást s ebben a hitben közölte hadműveleti tervét a dán királlyal, július 6-án. Látva, hogy a hágai szövetségbe való felvétele egyre késik, most már — tavasszal közölt szándékától eltérően — csak augusztus havában akart hadrakelni. Bízott benne, hogy Murtéza budai pasa 60.000 főnyi török sereget mozgósíthat a császár ellen. Ebből 30.000 fő Bécs és Győr között száll táborba, hogy ebből az irányból fenyegesse a császári fővárost. A boszniai pasa, 18.000 főnyi haddal, Horvátországból Krajnába tör; a többi 12.000 fő pedig Érsekújvár táján vonul fel. Maga Bethlen, „cum flore Nobilitatis Hungaricae, liberorum Haidonum et Siculorum", egyenesen Sziléziába vonul, hogy ott Mansfelddel egyesülhessen.

Ebből a tervből világosan kitűnik, hogy Bethlen nem számított a török részéről közvetlen, aktív támogatásra. A három csoportban elgondolt török hadnak csupán egy harmada támadna, de az is a Sziléziába vonuló Bethlentől több száz kilométer távolságban, tehát a fő hadművelettől teljesen függetlenül. A másik két csoport pedig csak fedezi a fejedelem hadműveleteit, de nincs róla szó, hogy azokban valóban részt is venne.[174]

Hangsúlyoznunk kell, hogy Bethlen akkor még hitt a svédek és a dánok németországi együttműködésének lehetőségében. Ezért arra kérte IV. Keresztélyt, hogy igyekezzék Gusztáv Adolfot rábírni arra, hogy ő is a Német-birodalomba törjön. Ámde az események merőben másként alakultak, mint ahogyan azt a fejedelem elgondolta. Pénzt nem kapott. Mansfeld még messze volt. Gusztáv Adolf elmaradt, a magárahagyott dán királyt pedig döntően megverte Tilly, Lutter am Barenbergénél,[175] augusztus 27-én.

---

theils eben sehr perplex, weil wir die verabredeten und von Ihr. königl. Majest. zu dieser Marché deputierte Anzahl, welche Sie uf 6000 Mann zu Fuss und 1000 Pferd ihres Volks gerichtet, bei weiten nicht bei uns, besondern nicht viel weniger als die Hälfte daran abgeht... der Herr General wolle uns so gar schwach nicht gehen lassen, besonders es zum wenigsten dahin richten, dass eine Proportion zwischen der Reiterei und Fussvolk sei, *alldieweiln Bethlen Gabor des Fussvolks im meisten begehrt.*" (*Mitzlaff* Joachim. Fuchs János dán tábornok: Havelberg, 1626 július 10. — *Gindely:* Okmánytár: 414., 415. l.)

Más forrás szerint Mansfeld és a weimari herceg egyesült hada 3000 főnyi lovasságra és 8000 főnyi gyalogságra szaporodott. (*Klopp:* i. m. II. 654. és k. ll.)

Megjegyezzük, hogy Mansfeldet — fattyúgyerek lévén — a grófi cím nem illette meg.

[174] *Bethlen* IV. Keresztély dán királynak: Gyulafehérvár, 1626 július 6. (*Tört. Tár:* 1881. évf. 105. l.)

[175] Hildesheimtól délkeletre.

Bármennyire szerette volna is Bethlen, hogy a törökkel, a dánokkal és Mansfelddel folyó tárgyalásai titokban maradjanak, valahogyan mégis napfényre kerültek. Esterházy Miklós nádor már július végén meglehetős tájékozottsággal ír a fejedelem várható támadásáról, annak irányáról és a törökök felvonulásáról. Lengyel segítségre gondol, amely — Bethlen megmozdulása esetén — Máramaros felől törne be Magyarországba. Javasolja ezenkívül, hogy Sziléziában lovas- és gyaloghadat fogadjon a császár, mert a fejedelem „talám ... igyenesen Sléziára kezd menni, ha erumpál .... azért is akarja Budához az bosnai basát szállétani, hogy azokra nézvén mi tőlünk securus lehessen affelé való útja, distrahálván az törökkel minket."[176]

Később, a Bethlenhez igyekező svéd követ elfogása után, még jobban megbizonyosodván a fejedelem szándékáról és Mansfeld közeledéséről, Révay Lászlót a jablunkai hágóhoz küldötte, hogy azt bevágassa és őrködjék is rajta.[177]

Hallottuk, hogy Bethlen ezúttal nem akart anyagi segítség és német csapatok nélkül kimozdulni s bárha erősen készült is a küszöbön álló háborúra, mindaddig míg a helyzet kellően nem tisztázódik, tartózkodni kívánt a fegyveres beavatkozástól. Hogy mégis minden eshetőségre biztosítsa magát, megnyerte ügyének Illésházy Gáspárt, akinek birtokain vitt át az út Sziléziába, vagy megfordítva, onnan Magyarországba.

A törökök bagdadi vereségének híre azonban nagyon lehűtötte, de még közvetlenebbül zavarta terveit a dán király kudarca, amelyet, az akkori viszonyokhoz képest, hamar megtudtak Magyarországon, majd Erdélyben is.[178]

A fejedelem kétségkívül nehéz helyzetben volt. A hágai szövetségbe való felvétele még mindig nem történt meg s így a kikötött havi 40.000 tallérra se számíthatott. De viszont, formális szövetkezés nélkül is teljesült második követelése, mert német-dán segítőhad közeledett Magyarország felé. Ellenben a Portától várható fegyveres támogatás megint csak olyan passzív természetűnek igérkezett, mint aminő 3 évvel ezelőtt volt.

Bethlen konstantinápolyi megbízottai mindent elkövettek ugyan, hogy olyan parancsot adassanak ki, amely Mur-

---

[176] *Esterházy Miklós:* II. 305—307. l.

[177] *Révay László* naplója: *Magyar Tört. Tár.* III. 251. l.
Esterházy Miklós Nyári Krisztinának: Pozsony, 1626 szept. 4. (*Tört. Tár:* 1900. évf. 31. l.)

[178] „A dániai kevély és bolond királyt mgszégyenítette Isten. Minden hadát fölverte Tilli, maga valami városban szaladott." (*Esterházy Miklós* Nyári Krisztinának: Pozsony, 1626 szept. 5. — *Tört. Tár:* i. h.)

tézát ne csak arra kötelezze, hogy baj esetén megoltalmazza a fejedelmet, hanem arra is, hogy Magyarország határán túlmenő támadó hadjáratában is segítse; ámde a válasz erre a kívánságra határozottan tagadó volt. A nagyvezír megüzente Bethlennek, hogy a Porta az ázsiai háború miatt nincs abban a helyzetben, hogy a császárral ujjat húzzon. Ennek megfelelően a kajmekám is azt írta a budai pasának, hogy álljon a fejedelem oldalán, de tartózkodjék minden olyan lépéstől, amely nyilt háborút idézhetne fel Törökország és a császár között.[179]

Az ősz már a küszöbön állott s vele együtt közeledett az a kritikus Szent Demeter nap is, amelyen túl nem egykönnyen lehetett az augusztus 14-e óta[180] Pest alatt táborozó török hadakat együtt tartani. Hogy tehát a már megtörtént drága hadfogadás kárba ne vesszen s a törököt se hiába ültette légyen fel: Bethlen augusztus 26-án elindult Gyulafehérvárról, de *merőben megváltozott hadműveleti tervvel.* Mivel tudta, hogy Esterházy nádor hadfelkelést hirdetett, továbbá azt is, hogy a Magyarország felé közeledő Mansfeld nyomában Wallenstein jár: *kénytelen volt elejteni azt a tervét, hogy a háború színterét Sziléziába teszi át.* A fegyveres leszámolásnak tehát Magyarország területén kellett megtörténnie.

A fejedelem — még mielőtt a derékhaddal útrakelt volna — elindította Horváth Istvánt az előljáró lovassággal, avégből, hogy ha kell, Illésházy Gáspárral együtt segítsen Mansfeldnek, a Kárpátokon való átkelésnél.[181] Ez a lovashadosztály augusztus 31-én ért a Tiszához, alkalmasint Rakamaznál.[182]

Bethlen öt napot töltött Kolozsvárott, négyet Váradon, a hadak gyülekezését várva. September 15-án érkezett Debrecen alá, ahol akkor 13.000 lovasa, 8000 gyalogja, 20 ágyúja s mintegy 2000 szekere volt együtt. Úgy tervezte, hogy 16-án átkel a Tisza Rakamaznál vert hídján s 29-én találkozik Mansfeld és a weimari herceg seregével. A várható török segítséget 20.000 főre becsülte.[183]

Szeptember 16-án délelőtt szállott meg a fejedelem a rakamazi réten; de hadereje akkor is csak 14.000 lovasra

---

[179] *Óváry:* Bethlen Gábor diplomatiai összeköttetéseiről. 65., 66. l.

[180] *Bethlen* Illésházynak: Gyulafehérvár, 1626 aug. 26. *(Magyar Tört. Tár:* XXVII. 90. l.)

[181] *Bethlen* Illésházynak: Debrecen, 1626 szept. 13. *(U. o.* 92. l.)

[182] *Esterházy Miklós:* II. 369. l.

[183] *Magy. Tört. Tár:* i. h. — A tűzérségnél egy kis számadási hiba csúszott be. Bethlen azt írja ugyanis, hogy 20 ágyúja van, még pedig 6 darab 24-fontos, 6 darab 12-fontos és 6 darab 8-fontos. Ez mindössze csak 18 volna.

és 8000 gyalogra rúgott, mert a vármegyék ezúttal is fölötte lanyhán támogatták.[184]

Három nappal később Putnokra ért Bethlen s akkor már azt remélte, hogy 23-án egyesülhet Mansfelddel s ha Murtéza is hozzá csatlakozik: 33.000 főnyi hada lesz, 68 ágyúval. Ebből az következik, hogy *Mansfeldék részéről 15.000 főnyi erősbödésre számított.*[185]

Mielőtt azonban most a fejedelem útját tovább követnők, lássuk — legalább röviden — mi történt nyugaton.

Említettük, hogy Mansfeld és a weimari herceg hada, július 10-én kerekedett föl Hawelbergből Szilézia felé. Azt gondolhatnók, hogy vagy a katolikus liga, vagy a császár hadserege tüstént utána indult, hogy minél hamarabb utólérje, csatára kényszerítse és tönkre is tegye, még mielőtt Bethlen közelébe juthatott volna. Nem így történt. Tillyt Göttingen ostroma foglalkoztatta, Wallenstein pedig annyira nem sietett és olyan furcsán nyilatkozott Mansfeld üldözéséről, mintha egyáltalán nem is lett volna szándéka megütközni vele.

Egy teljes hónap mult el Mansfeldék útrakelése óta és Wallenstein még csak Zerbstben volt, ahova augusztus első napjaiban érkezett Aschersleben ből.

Hogy azonban Bethlent és a vele egy párton levőket megijessze, azt a hírt bocsátotta világgá, hogy 30.000 főnyi hadsereggel indul Szilézia felé; de voltaképen — Pechmann ezredes előreküldött különítményével együtt is — csak 20.000 embere volt.[186]

---

[184] „Ó fge semmit sem késik, igen siet, az itt való vármegyéket viszi-e el nem-e, arrul nem tudok írni; felültek, de igen gyarlóul; ugy vöttem eszembe, az embereknek nagyubb kedvek volna az békességhez." *(Rákóczy György* Réz Andrásnak: Sárospatak, 1626 szept. 17. — *Tört. Tár:* 1894. évf. 678. l.)

[185] *Bethlen* Illésházynak: Putnok, 1626 szept. 19. *(Magyar Tört. Tár:* XXVII. 93. l.)

Az alkalmasint jól értesült Pechmann ezredes 14.000 főre (közötte 4800 lovasra) becsüli Mansfeld seregét. Ágyúinak száma 20. „Von könig aus Denemark hat er guet volk, 2000 pferd und 2 regiment knecht, das übrig ist lauter canalla." *(Pechmann* Questenbergnek: Neumarkt, 1626 júl. 31. — *Stieve:* Ernst von Mansfeld. — Sitzungsberichte der k. b. Akademie der Wissenschaften. München, 1890. II. 536. l.)

[186] *Wallenstein* Harrachnak: Zerbst, 1626 júl. 29. *(Tadra:* Waldstein's Briefe an Karl von Harrach. — *Fontes Rerum Austriacarum:* XLI. 405. l.)

Egy, 1626 július 15-én kelt tudósítás szerint, Wallenstein azt állította, hogy 50.000 gyalogja és 27.000 lovasa van. Ezt azonban maga a tudósító — Padavin — se hitte el. *(Gindely:* Waldstein. I. 98. l.) Tudnunk kell azonban, hogy ezek a kétségtelenül túlzott számok, nem csupán a Magyarországba hozott császári seregre vonatkoznak. Wallenstein ugyanis erős csapatokat hagyott a Német-birodalomban, a hadiadó behajtása végett; ezenkívül pedig Tillynél is hagyott 8000 embert. Gindely megállapítása szerint, Wallenstein — ezt a két kontingenst leszámítva

Serege, mint az egy 1626 augusztus 5-én kelt tudósításból kiviláglik: 74 lovas-századból és 71 gyalogzászlóból állott, 25 (vagy 28) ágyúval, egy nagy mozsárral és 3000 (!) szekérrel.[187] Pontos állományát — fegyvernem szerint tagolva — nem tudjuk; csupán annyit állapíthatunk meg Wallensteinnak egy későbbi (szeptember 12-i) leveléből, hogy gyalogsága augusztus elején valami 11.000 fő lehetett.[188]

Mansfelddel tehát elbánhatott volna. Július 19-én még nagyban fogadkozik is, hogy ellenfelét — *ha utóléri és megütközik vele* — éppen úgy tönkreteszi, mint három hónappal azelőtt Dessaunál. De éppen ez a „*ha*" volt a bökkenő, mert augusztus 9-én már ezt írja: „*dass ich den Mansfeld sollte antreffend schlagen, darauf muss man nicht gedenken, denn er hat 50 Meilen vorsprung vor mir.*"[189]

Mint leveleiből kétségtelenül kitűnik, Wallenstein nagyon félt Bethlentől s a magyar és török-tatár könnyű lovasságtól. Már augusztus elején hangoztatja, hogy hadserege nem elég erős arra, hogy a fejedelemmel leszámolhasson. Németalföldi lovasságában nem bízik; lengyel, kozák és magyar lovasokat akar a császárral fogadtatni. Később már csak lengyelekről és magyarokról van szó; de az utóbbiakban sem igen bízik s ezért azt kívánja, hogy majd csak akkor csatlakozzanak hozzá, ha már a lengyelek is ott vannak mellette.[190]

Magyarországra nincs kedve jönni; apósának — Harrach Károlynak — nyiltan meg is írja, hogy: „weit in Ungern auf Tirna[191] oder der Örter traue ich mir die Armee nicht zu bringen."[192] Mikor pedig Magyarországba való nyomulása nem volt már elkerülhető, nem támadó hadműveletre gondol, hanem arra, hogy Sempténél (a Vág balpartján) elsáncolja magát, mert ha Bethlen és Mansfeld már egyesültek, úgy se mérkőzhetik velük mindaddig, amíg

— 30.000 főnyi sereggel indulhatott Bethlen és Mansfeld ellen. *(I. m.* I. 104. l.) A fegyverfoghatók számát azonban ő is 20.000-re, maga Wallenstein pedig, egy későbbi jelentésében, csak 17.000-re teszi. *(U. o.)*

[187] *Tadra:* i. k. 424. l.

[188] *Wallenstein* Harrachnak: Galgóc, 1626 szept. 12. *(Tadra:* i. k. 438. l.)

[189] *Wallenstein* Harrachnak: Koswick, 1626 aug. 9. *(Tadra:* i. k. 419. l.)

[190] „Ich ohne Polen werde mich nicht an die Graniz weder in Mähren noch Ungern begeben, denn es ist nicht ratsamb, dass ich sula defese stehe und ohne sie gegen Menig des Bethlehems Cavallerie kann ich nichts richten, den Ungern traue ich allein nicht, drumb begehre ich Polen, hab ich die Polen bei mir alsdann bitt ich, dass sich die Ungern auch mit mir conjungiren. *(U. o.)*

[191] Nagy Szombat.

[192] *Tadra:* i. k. 419. l.

8—9 ezer főnyi magyar és ugyanannyi lengyel segítséget nem kap.[193]

Rengeteg panasza van a rendetlen — sokszor semmilyen — ellátásra. A koplalás, a hosszú menet és mindenféle járványos betegség, egyre jobban apasztja seregét, amelynek talán egy harmadát se tudja bevinni Magyarországra.[194] Már augusztus 18-án szinte kétségbeesve írja: *„Gott behüte mich, dass ich in solchem Labyrint weiter continuiren sollte."*[195]

Wallenstein egész magyarországi szereplését is a legnagyobb határozatlanság, sőt a komoly fellépéstől való húzódozás, jellemzi. Amit tesz, az is csak a Bécsből kapott nógatásra történik.

Nagyobb ellenmondást alig képzelhetünk annál, amely apósának szóló, aggodalmat és tanácstalanságot visszatükröző, elcsüggedt hangú levelei és Esterházynak tett kérkedő nyilatkozata között van: *„Komme nun der Mansfeldt, Weimar, Bethlehem und der Türk zugleich, so graust mir von ihnen kein Biszel nicht. Sie werden geschmissen so gewiss, als dem Mansfelder in Frühling wiederfahren ist."*[196]

Mindjárt látni fogjuk, hogy a sivár valóság mennyire meghazudtolta ezt a sokatigérő fogadkozást.

*

Mansfeld és a weimari herceg hada valószínűleg szeptember 2-án érkezhetett Magyarország határára, Ungarisch-Brod felől. Wallenstein ezen a napon Olmützben állapodott meg; a nádor főhadiszállása pedig Pozsonyban volt.

Bethlen hada alkalmasint 2-án indult Kolozsvárról; ő maga azonban még 3-án is ott volt. Horváth István előreküldött lovashadosztálya valahol Miskolc és Putnok között járhatott, míg Murtéza török serege — egyes portyázó rajokat leszámítva — Pest alatt táborozott. Mint a 4. vázlatból látható, Wallensteinnak akkor Mansfeld volt az egyetlen számbavehető ellensége. És mégse végzett vele.

---

[193] *Wallenstein* Harrachnak: Ung. Brod, 1626 szept. 5. *(Tadra* i. k. 434. l.)

[194] *Wallenstein* Harrachnak: Neustadt, 1626 aug. 30. *(Tadra:* i. k. 431. l.

A helyzet nem volt ennyire veszedelmes. Maga Wallenstein írja, ugyancsak Harrachnak, szept. 12-én *(Tadra:* i. k. 438. l.), hogy gyalogsága 8000 főre olvadt, mert útközben 3000 elmaradt belőle. Ha feltesszük, hogy lovassága és tűzérsége is ugyanebben az arányban apadt, akkor körülbelül 15.000 főre becsülhető az a sereg, amelyet Wallenstein 25%, nem pedig 66% vesztességgel, Magyarországra hozott.

Szekfű a császári fővezér egész hadseregét csak 8000 főre teszi. *(I. m.* 252. l.)

[195] *Wallenstein* Harrachnak: Sagen. 1626 aug. 18. *(Tadra:* i. k. 429. l.)

[196] *Esterházy Miklós:* II. 365., 366. l.

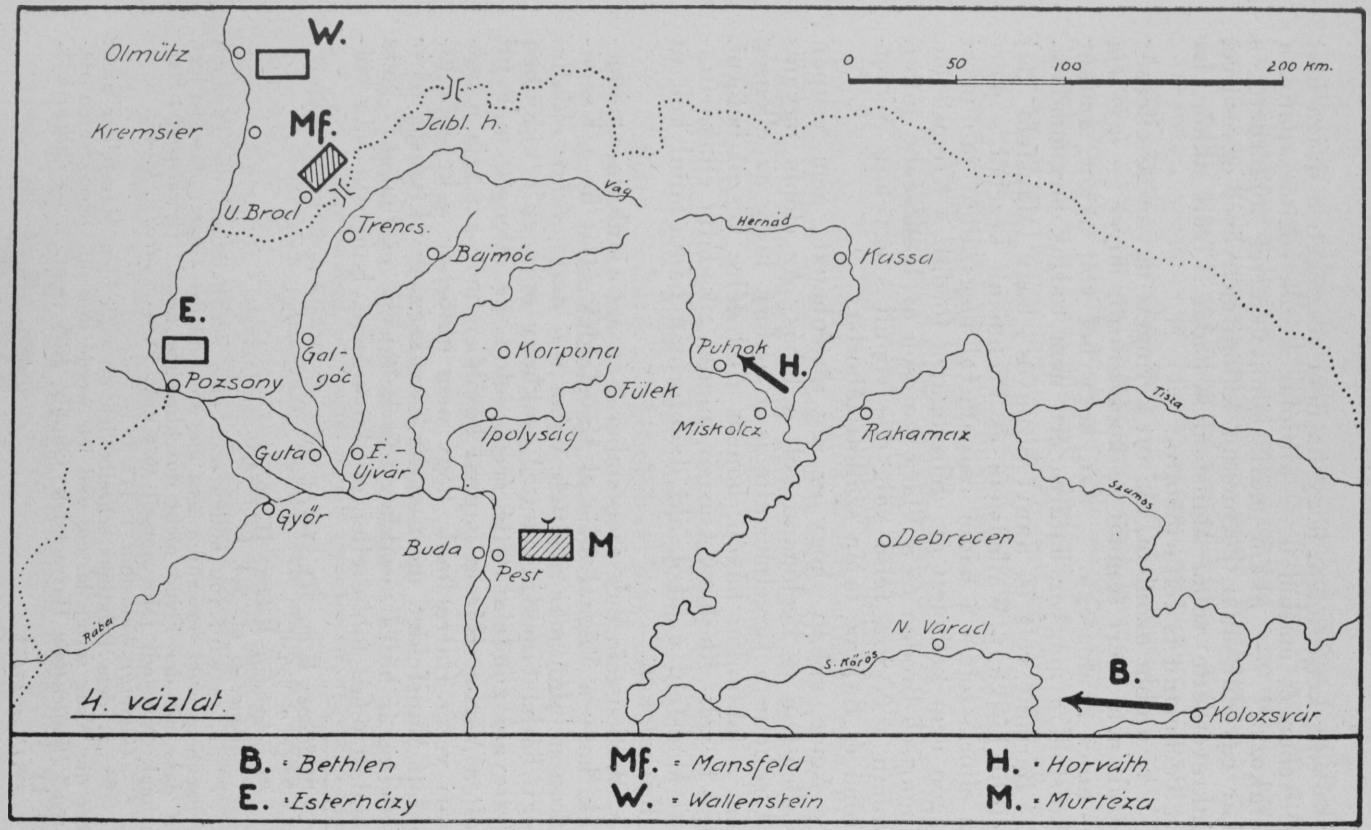

A helyzet 1626 szeptember 2-án.

Pedig kétségtelen, hogy ha nem vesztegeti a drága időt Neisseban és máshol is — állítólag kozák segítőcsapatokra várakozva[197] — akkor máris könnyűszerrel utólérhette s akár egyedül, akár Pechmann különítményével egyesülve, tönkreverhette volna Mansfeldék hadát, kivált akkor, ha azt Pechmann is feltartóztatta.

Az utóbbi azonban, aki ott keringett ugyan az ellenség körül, nem mert semmit se kockáztatni, mivel — így írja — nincs gyalogsága.[198] Azt, hogy hol volt akkor, amikor Mansfeld a magyar határra ért, nem tudjuk megmondani.

Bármint volt is, annyi bizonyos, hogy Mansfeld baj nélkül kisiklott Wallenstein és Pechmann kezéből s mert az eltorlaszolt s a nádor csapataival megszállott jablunkai hágón nem kelhetett át: délnyugatra fordult s Kremsieren, Ungarisch-Brodon és a Vlára-szoroson át Trencsénbe jutott. Onnan a Nyitra felső völgyébe vonult s egyelőre Németpróna és Bajmóc táján szállott táborba.[199]

Ámde abban, hogy ez így történhetett, nem csupán Wallenstein és Pechmann volt a hibás. Az előbbi ugyanis jól sejtette s figyelmeztette is a nádort, hogy az ellenség nem a jablunkai hágón, hanem attól délre készül betörni. Úgy is volt. Illésházy Gáspár minden akadályt eltakaríttatott Mansfeld útjából, aki ilyenformán bántatlanul kelt át a Kárpátokon.[200]

Wallenstein még szeptember 2-án azt ajánlotta a nádornak, hogy a Vágnál állja el Mansfeldék útját ha a Kárpátokon netalán már átjöttek volna s ő majd akkor oldalba vagy hátba támadja őket;[201] csakhogy mire ez a különben életrevaló gondolat tetté érett volna, az ellenség már túl volt a Vágon. Három nappal később már azt írja a császári vezér Harrachnak, hogy nem üldözheti a kezéből kisiklott Mansfeldet, mert ez, ha a szükség úgy kívánja, akár Erdélyig is hátrál, csakhogy őt kelepcébe csalhassa.[202] Nem gondolt tehát többé ellenfele követésére, hanem a Vág völ-

[197] *Stieve:* i. m. 543., 544. l.

[198] *U. o.* 536. l.

[199] *Esterházy Miklós:* II. 367. l.
Stieve: i. m. 544. l.

[200] „...es wird von nötten sein, dass der Palatinus die Päss am Weissenberg wohl verwahren lässt und sich mit den Ungern daselbst legt, auf dass mir der Feind nicht durchbrechen kann." *(Wallenstein* Harrachnak: Neustadt [Morvaorsz.] 1626 aug. 30. — *Tadra:* i. k. 432. l.)
Gindely: Waldstein. I. 113. l.

[201] „...dem Palatinus schreibe ich er wolle den Mansfelder nicht über die Waag setzen lassen, und ich werde ihn auf dieser Seiten ataciren." *(Wallenstein* Harrachnak: Olmütz, 1626 szept. 2. — *Tadra:* i. k. 433. l.)

[202] *U. o.* 434. l.

gyébe jutva délre fordult s szeptember 8-án Vágújhelyre 9-én Galgócra érkezett.[203] Itt úgy hallotta, hogy Mansfeld már Besztercebányán van, ami azonban nem felelt meg a valóságnak. Ellenben való az, hogy Wallenstein Ferenc Albrecht szász-lauenburgi herceg hadára, továbbá felső-ausztriai, krajnai és horvátországi csapatokra várakozott s így egyelőre eszében se volt, hogy Galgócról kimozduljon, mert a nádor útján kapott segítséget keveselte.[204]

Azonkívül pedig nem is volt a fáradalmak és betegségek folytán nagyon leapadt hadának mit ennie. Panaszkodva írja Harrachnak: „Dahie in Ungern hab ich noch kein Lable Brod bekommen, bitt nochmals umb wirkliche Befürderung, auf dass die Soldaten in Desperation zu gerathen nicht Ursach hetten."[205]

De a nádor is méltán elégedetlenkedett Wallensteinnal, mondván: „Mindenünnen csak a nagy fáradság öregbül; holott ezek a hadak és a generális is Bolstan[206] herceg azt kívánja, hogy mint a hollófiókot őket is mind csak az én gondviselésem tartsa és hogy mindenütt én legyek velek is. Látja az Isten, hogy majd lépni sem tudnak mások gondviselése nélkül. Kik igen csintalan népek is. Számtalan károkat tesznek."[207]

Wallenstein szeptember 19-ig vesztegelt Galgócon. Akkor Nyitrára vonult, ahol 23-éig ismét megállapodott.[208]

Ezalatt Bethlen is közeledett már, de Mansfelddel 23-ára remélt egyesüléséből semmi se lett. Itt is beigazolódott, hogy egymástól olyan távoleső helyekről elindult seregtestek járását és találkozását, az akkori viszonyok között, képtelenség volt megbízhatóan szabályozni. A fejedelem nem tudta hol vannak szövetségesei,[209] akik viszont még abban se voltak bizonyosak, hogy jön-e Bethlen egyáltalán, vagy sem?

Ez a tájékozatlanság lehetett az oka annak, hogy Mansfeldék nem merték tovább folytatni az útjukat Garam-

---

[203] *Szalay* „szabad városokat" mond, nem tudván, hogy Freistadl = Galgóc. *(Esterházy Miklós:* II. 366. l.)

[204] *Wallenstein* Harrachnak: Galgóc, 1626 szept. 9. *(Tadra:* i. k. 436. l.)

Ugyancsak Galgócról azt írja, hogy a várt magyar segítőcsapatok 14.000 helyett csak 2000 főre rugnak. *(Gindely:* Bethlen Gábor. 179. l.)

[205] *Tadra:* i. h.

[206] Waldstein (Wallenstein).

[207] *Esterházy Miklós* Nyáry Krisztinának: Pozsony, 1626 szept. 18. *(Tört. Tár:* 1900. évf. 32. l.)

[208] *Tadra:* i. k. 439. l.

Oberleitner: i. k. 32. l.

[209] *Bethlen Gábor* a szász-weimari hercegnek: Fülek, 1626 szept. 25. *(Gindely:* Okmánytár, 419. l.)

Szentkeresztről.[210] ahova Németprónáról érkeztek, sőt még vissza is húzódtak Bajmóc alá.[211] Vagyis: ahelyett, hogy közelebb jutottak volna Bethlenhez, még eltávolodtak tőle. Különben magának Mansfeldnek már nem is volt kedve hozzá, hogy Bethlennel társulva Magyarországon verekedjék. Ehelyett inkább arra gondolt, hogy visszatér a Németbirodalomba,[212] amiről azonban Bethlen hallani se akart. Wallenstein Mansfeld szándékát megneszelve — csak hogy Magyarországról szabaduljon — most már azzal az eszmével foglalkozott, hogy itthagy a nádor mellett 30 lovasszázadot és egy gyalogezredet, ő pedig a többivel üldözi a visszavonuló ellenséget. De azután mégis csak meggondolta a dolgot, mert: „sehe aber viel Inconvenientia die daraus entstehen könnten."[213]

Bethlen, aki szeptember 25-án Fülekre érkezett,[214] már előbb is mindenfelé kerestette Mansfeldet és a weimari herceget. Végre megtudta, hogy Bajmócon vannak. A fejedelem akkor azt üzente nekik, hogy abban az esetben, ha Wallenstein nem közeledik Érsekújvár felé, a Zsitva mentén jöjjenek alá s Báthnál várakozzanak az erdélyi hadseregre.[215] De ha ez az út, az ellenség előnyomulása folytán nem lenne bátorságos, akkor forduljanak vissza

---

[210] Esterházy már szeptember 18-án tudja, hogy „Mansfeld Sz. Körösztnél sáncolta be magát." (Nyáry Krisztinának: i. h.)

[211] Bethlen egyszer Bajmócot (Illésházy Gáspárnak: Fülek, 1626 szept. 25. — *Magy. Tört. Tár:* XXVII. 94. l.), egyszer Németprónát (Mansfeldnek: Fülek, 1626 szept. 25. előtt. — *Gindely:* Okmánytár. 422. l.) mond; Wallenstein pedig *(Oberleitner* i. k. 32., 33. l.) Privigyét. Mindahárom helység Nyitra-megye északkeleti sarkában van, elég közel egymáshoz, úgy hogy távolság dolgában nem nagyon tévedünk, bármelyiket vesszük is alapul.

Opel szerint szept. 25-én a nyitramegyei Nedozséren (feleúton Privigye és Németpróna között) táborozott Mansfeld. (Der niedersächsisch-dänische Krieg. II. 596. l.)

[212] „Si ego comes Mansfeldius bona venia Ser. Suae et instructus aliquot millibus Hungarorum possem per Silesiam in Bohemiam et superiorem Palatinatum ire omnino sperarem et eos, qui in Silesia sunt, liberare et ibi maximopere copias meas augere et hostem impedire; omnia tamen ad beneplacitum Ser. Suae remittuntur." (*Gindely:* Okmánytár. 423., 424. l.)

[213] *Wallenstein* Harrachnak: Nyitra, 1626 szept. 20. (*Tadra:* i. k. 440. l.)

[214] *Bethlen* Illésházy Gáspárnak: Fülek, 1626 szept. 25. (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 94. l.)

[215] *U. o.* — Ez nagyon bizonytalan útbaigazítás. Bethlen úgy tudta Füleken, hogy Wallenstein Nyitrán táborozik. Így is volt. Ha tehát eléje akart menni, akkor hadműveleti vonala Fülek—Szécsény—Balassagyarmat—Ipolyság—Léva—Nyitra lett volna. Báth azonban félreesik ettől az iránytól, t. i. vagy három órajárásnyira Lévától északkeletre. De Mansfeldék különben se jöhettek a Zsitva mentén Báthig, hanem legfeljebb csak Verebélyig. Ott azután keletre kellett volna fordulniok Léva felé.

Garam-Szentkeresztre s onnan Korponán át Ipolyságra vagy Drégelypalánkra jöjjenek.[216] Egyszermind a leghatározottabban lebeszélte Mansfeldet arról a szándékáról, hogy Ghimesre tartson,[217], vagyis hogy egyenesen az ellenség torkába rohanjon.[218] Minthogy pedig Mansfeld fegyveres segítséget is kért,[219] Horváth Istvánt — állítólag 2500 vagy 3000 főből álló lovashadosztályával — Kemény szerint a fizetett had színe-javával[220] — ott hagyta nála.

Már hallottuk, hogy Wallenstein szeptember 20-án Nyitrára érkezett. Itt értesült arról, hogy Bethlen már Rimaszombaton van; továbbá arról is, hogy Murtéza körülzárta és ostromolja Nógrád várát. Minthogy a fővezér tétlensége Bécsben is szemet szúrt, a császár nemcsak írásban, hanem küldöttei útján élőszóval is többször sarkalta őt cselekvésre. Wallenstein tehát — hogy a nemakarás nem is egészen alaptalan gyanúját elhárítsa magáról — azt határozta, hogy 23-án hajnalban egész lovasságával, 2000 (lóhátas) muskétással és 10 könnyű ágyúval, a szorongatott vár felmentésére indul.[221] De időközben azt hallotta, hogy Bethlen Fülekre ért s a törökökkel egyesült, sőt Mansfeld is vele van már; 25-ére halasztotta tehát ezt a támadást, amelyben — mint írja — a nádor is részt vesz, a magyar és horvát hadakkal.[222]

Wallenstein — feltéve, hogy csakugyan meg akart Murtézával ütközni — ezzel a halogatással nagyot rontott a maga helyzetén. Nyilvánvaló, hogy siettetnie, nem pedig késleltetnie kellett volna a törökökkel való leszámolást, hogy se Bethlen se Mansfeld közbe ne vághasson. Ha a császári fővezér legkésőbb 22-én elindul Nyitráról, akkor 27-én Nógrádnál lehetett volna. Bethlen aznap még csak feleúton járt Fülek és Nógrád között, talán valahol Szécsény táján. Mansfeldék pedig olyan messze voltak, hogy beavatkozásukra egyáltalán nem lehetett számítani.

Wallensteinnak tehát akkor csupán a budai pasával kellett volna megvívnia; ellenben minden óra, amelyet této-

---

[216] *U. o.*

[217] *Gindely:* i. h.

[218] „Propter viscera Christi non eant versus Gimesnam, recta ibunt in faucibus hostium." (*U. o.* 424., 425. l.) Mansfeld azonban félt a Garam-Szentkereszten át vivő rossz úttól: „quae tam petrosa est, ut vereamur, ne plurimos currus, rotas etiam tormentorum omnes rumpamus." (*U. o.* 425. l.)

[219] „Si placeret Ser. Suae nobis obviam mittere adhuc aliquot millia equitum Hungarorum, eo securius ad eam accedere possemus." (*U. o.*)

[220] *Kemény:* i. m. 92. l.
Gindely: Bethlen Gábor. 182. l.

[221] *Wallenstein* Harrachnak: Nyitra, 1626 szept. 22. (*Tadra:* i. k. 440. l.)

[222] *Wallenstein* a császárnak: Nyitra, 1626 szept. 24. (*Oberleitner:* i. h.)

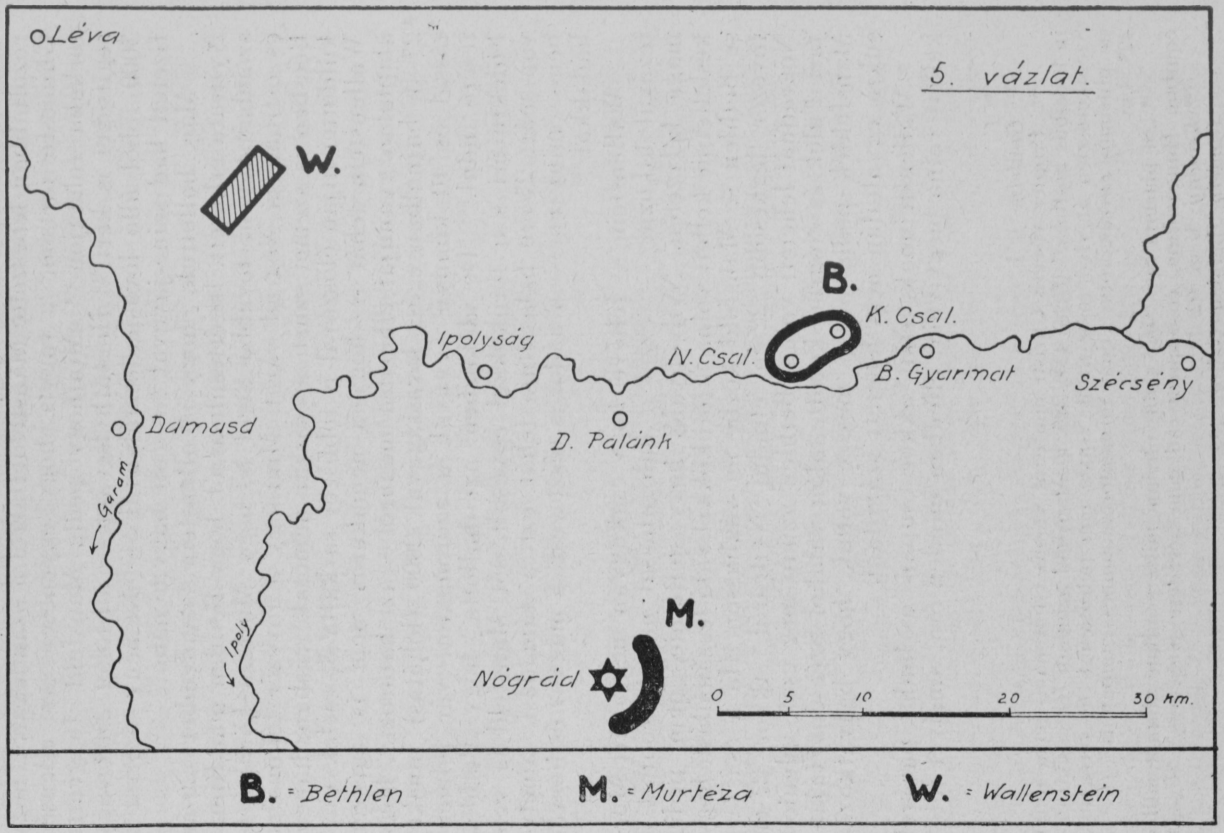

A helyzet 1626 szptember 28-án.

vázásával elpocsékolt, közelebb hozta egymáshoz ellenfeleinek két csoportját, mindegyre jobban csökkentve annak lehetőségét, hogy külön-külön vívhasson meg velük.

Nem szabad itt mindenáron ahhoz a feltevéshez kötnünk magunkat, hogy a császáriak hírszerző szolgálata csődöt mondott s fővezérük ezért nem volt a helyzetről kellően tájékozva. Vannak adataink, amelyek azt tanusítják, hogy Wallenstein eddig éppen eleget tudott az ellenség mozdulatairól, sőt szándékáról is. Csak éppen most, a várható döntés küszöbén, ne hallott volna semmit? Alig hihető.

Sokkal valószínűbb az, hogy Wallenstein Murtézával se akart csatára kelni, mert hiszen a többfelé lekötött császár maga is kerülni kívánt minden olyan összetűzést, amely — az eddigi bajok betetőzéseként — a török háború veszedelmét is a nyakába zúdítja. Már pedig abból, ha a császári sereg a budai pasa akkor még egyedülálló hadára veti magát, könnyen „casus belli" támadhatott volna. Ha azonban a török már egyesült a fejedelemmel, akkor Wallenstein — ha csakugyan kenyértörésre került a sor — azt mondhatta, hogy nem Murtézát, hanem Bethlent támadta meg; arról pedig nem tudott, hogy a budai pasa is az utóbbihoz csatlakozott.

Végül ne feledjük, hogy a császári fővezér állandóan jajgatott és siránkozott seregének gyönge voltán, segítséget kérve fűtől-fától. *Mint a következés kétségtelenül bizonyítja, nem akart döntő csatában leszámolni Bethlennel.* Ezt azonban csak azzal okolhatta meg a császár és az udvari haditanács előtt, hogy az egyesült erdélyi és török-tatár sereg sokkal erősebb volt az övénél s így nem tehette kockára egész hadseregét. Várnia kellett tehát, amíg csakugyan beállott ez a helyzet, amely a meghátrálást, vagy legalább is a kitérését, elfogadható színben tüntette fel.

A fejedelem — bárha békeajánlatot tett a nádornak — nem győzvén bevárni Mansfeld és a weimari herceg annyiszor sürgetett érkezését, maga is megindult s 28-án Csalomiáig jutott.[223] Módfelett bántotta őt szövetségestársainak elmaradása, akiknek útján — mint mondottuk — 15.000 főnyi erősbödésre számított. Hiányzott Horváth István lovashadosztálya is, amely elvált ugyan Mansfeldtől, de ekkor még nem érkezett vissza a fejedelemhez.[224]

Bethlen — hírt kapván Wallenstein közeledéséről —

---

[223] *Bethlen* Mansfeldnek és a szász-weimari hercegnek: Csalomia 1626 szept. 28. (*Gindely:* Okmánytár. 420. l.)

[224] „... az fejedelemnek is fizetett mezei hadai... odavalának, noha Manczfeldtől is elvált volt Horváth István, az ellenség felé indulván." (*Kemény:* i. m. 99. l.)

egyik kengyelfutót a másik után szalasztja Mansfeldhez, mielőbbi csatlakozásra nógatva őt. Szó el nem mondhatja, toll fel nem sorolhatja, mekkora bajt és gondot okozott neki ez a késlekedés — írja Mansfeldnek szeptember 28-án. Jövetelére annál is inkább számít, mert *nem bizonyos benne, hogy Murtéza abbahagyja-e Nógrád vívását és megsegíti-e őt?*[225]

Majd 29-én megújítja a sürgetést, mert *abban az esetben, ha Wallenstein gyalogsága az övénél erősebb lenne, nem ütközik meg vele, hanem visszavonul,* hogy Mansfeldék közeledő hadával könnyebben egyesülhessen.[226] Íme, itt van a szeptember 30-ára következett események genezise.

Egy harmadik levélben felhívja frigyestársait, hogy minden málhájukat hagyják ott, ahol éppen vannak, 200 vértes, 200 magyar huszár és 300 gyalogos őrízete alatt. Maguk pedig, ettől a nagy tehertől szabadulva, siessenek hozzá, mert *az ellenség 30-án reggeli 8 órára már itt is lehet.* Most azonban már reményli, hogy Murtéza 18.000 főnyi haddal csatlakozik az erdélyi sereghez.[227]

Ezalatt Wallenstein, aki szeptember 25-én indult Nyitráról, 26-án Érsekujvárhoz szállott. Ott hagyta nehéz tüzérségét és a málha legnagyobb részét, azután pedig, lóra ültetve muskétásait,[228] tovább vonult Lévára, ahova még 27-én el is jutott.[229] Szeptember 28-án valahol Léva és Ipolyság között állott meg éjtszakára. Serege előtt Esterházy Miklós nádor és Zrinyi György horvát bán könnyű magyar és horvát lovassága járt.

Bethlen — mint már hallottuk — 28-án Csalomiánál, a budai pasa serege pedig Nógrád vára alatt táborozott. (3. vázlat.)

A két utóbbi csoport találkozóhelye csakis Drégelypalánk lehetett, Csalomiától valami 15 kilométer, Nógrádtól talán kétakkora távolságban. Mansfeld és a weimari herceg hada akkor még olyan messze volt, hogy megérkezésére szeptember 28-a és 30-a között nem is lehetett számítani.

---

[225] *Bethlen* Mansfeldnek és a szász-weimari hercegnek: Csalomia, 1626 szept. 28. és 29. (*Gindely:* Okmánytár: 420. és k. ll.)

[226] *U. o.*

[227] *U. o.* 425. l.

[228] Wallenstein bizonyára az otthagyott nehéz tűzérség, továbbá a málhás- és egyéb szekerek igáslovait használta fel erre a célra.

[229] *Wallenstein* Harrachnak: Léva, 1626 szept. 27. (*Tadra:* i. k. 442. l.) Esterházy Miklós 1626 szept. 27-én Érsekujvárról írja Nyáry Krisztinának: „Innet im ez órában indolonk a hadakkal Nográd felé, a benne levőket megsegíteni, mivel igen keményen fogott a török hozzájok." (*Tört. Tár:* 1900. évf. 33. l.)

Az Ipoly völgye Drégelypalánk és Kis-Csalomia között.

Ez volt a helyzet, abban a szinte világtörténelmi fontosságú pillanatban, amikor II. Ferdinánd fővezére Bethlennel most már szemtől-szembe állott: azt gondolhatnók azért, hogy kelletlen-kedvetlenül bár, de mégis csak megvívja vele élet-halál harcát.

*

Mielőtt az elkövetkezett fordulat leírásába fognánk, ismerkedjünk meg a helyszínével, úgyszintén az ellenfelek számbeli erejével is.

Az a terület, ahol az alábbkövetkező események lejátszódtak, az Ipoly-völgyének Balassagyarmat és Ipolyság közötti szakaszára esik. A két szomszédos falu — Nagy- és Kis-Csalomia — a folyó jobbpartjára, részben sík, részben hullámos területre épült. Drégelypalánk a balparton van s felhúzódik az egykor sűrű erdőborította magaslatra. A völgy, amely Csalomiától kezdve nyugat felé jócskán kiszélesedik, Drégelypalánktól Ipolyságig elég gyorsan szűkül, 3½ kilométerről 1 kilométer szélességre. Itt, a legkeskenyebb helyen van, a folyó jobbpartján, Ipolyság. A száraz időben kevés vizet szállító Ipoly, hajdanában több ágban kanyargott, süppedékes rétek, berkek, sőt helyenkint mocsarak között is. Ez a vízjárta terület, amelyet mindkét oldalról erdős magaslatok szegélyeztek, nagyobb lovastömegek mozgására, kibontakozására és harcára, merőben alkalmatlan volt,[230] amint hogy ma is az.[231]

Már pedig az a magyar-török-tatár hadsereg, amely itt egyesülni készült, legnagyobbrészt lovas volt és sokkal nagyobb is, semhogy Drégelypalánk és Ipolyság között harcra fejlődhetett volna. Említettük, hogy Bethlen hada, amidőn a Tiszán átkelt — Rákóczy György közlése szerint — 22 ezer főre rúgott. Ebből le kell vonnunk Horváth István még mindig távollevő lovas-hadosztályát, a Rakamaztól Drégelypalánkig beállott el nem kerülhető fogyatékot és a szükségessé vált kikülönítéseket is. Ha mindezt megfontoljuk, Bethlennek a csalomiai táborba szállott seregét 17—18 ezer főnél többre nem tehetjük. Murtéza hadát a fejedelem

---

[230] „... hadunknak felét el nem fértethettük az oldalon, de onnét is lövésivel hátra verhetett volna." (*Bethlen* Illésházynak: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 97—98. l.)

Mansfeldnek szóló levele szerint is szűk volt az a hely „pro equitatu, qui numerosus adjuvante exercitu Turcarorum in castris nostris praesens est." (*Gindely:* Okmánytár. 426., 427. l.)

Kemény is azt írja, hogy: „... az lovas hadaknak az mi részünkre oly szoros helyek vala, kit az ellenség el nem foglalt vala, hogy csak két vagy három ezer lovas seregeknek is megütközésére alig vala alkalmatos, erdők, berkek és vizes helyek lévén." (*I. m.* 99. l.)

[231] A helyet jól ismerő Berkó István ezredes szíves közlése szerint.

18 ezer főre becsülte. Ez tehát mindössze 35—36 ezer ember volna, a kezdetben remélt 55 ezer fő helyett.

De még így is sokkal erősebb volt annál a seregnél, amellyel Wallenstein közeledett, amely akkor, amidőn Magyarország határára ért, körülbelül 15 ezer főre rúghatott. A hosszú menet és táborozás okozta kimerülés, a rossz ellátás, továbbá a pestis és a vérhas azóta is folytonosan apasztotta. A nádor és a horvát bán segítőcsapatai se lehettek valami erősek: hiszen Esterházy nádor már jóelőre jelentette a királynak, hogy ezen az országrészen, amelyen csak 1619 óta is annyiszor gázoltak keresztül-kasul mindenféle csapatok, képtelenség nagyobb hadsereget eltartani. Wallenstein még október 13-án is arról értesíti apósát, hogy abból a 2000 huszárból, amelyet a nádor lett volna köteles a császári sereg mellé adni, valóságban 1000 sincs meg.[232] Nem hisszük tehát, hogy Wallensteinnak, a magyar-horvát segítőcsapatokkal együtt is, többje lehetett volna 25 ezer főnél. De az is igaz, hogy Wallenstein erejét alaptalan hírek nagyították. Például Kemény szerint úgy tudták az erdélyi táborban, hogy a császári fővezér 32 ezer főnyi haddal érkezik, nem is számítva a nádor és a horvát bán csapatait.[233] Bizonyos, hogy a fejedelem egyedül nem birkózhatott volna meg ekkora ellenséggel.

Időközben javult a helyzet, mert Murtéza engedett a fejedelem kívánságának s az ostromot félbeszakítva, Dré-

---

[232] *Wallenstein* Harrachnak: Sempte, 1626 okt. 13. (*Tadra:* i. k. 447. l.)

[233] *l. m.* 92., 93.

Nagyon bajos Wallenstein seregének állományát csak hozzávető pontossággal is megállapítani.

Sennyey István váci püspök azt írja 1626 szept. 7-én, hogy: „Wolstain az gyalogságot és impedimentumot elhagyta s az lovas gyaloggal tizenöt ezered magával jön. Az gyalog is vagyon 15,000 — az ágyúkkal vannak utána." (*Esterházy Miklós*: II. 370. l.)

Mint említettük, Wallenstein körülbelül 15,000 főnyi sereggel érhetett a magyar határra s azt is hallottuk, hogy a magyar és horvát csapatok révén 14,000 főnyi erősítésre számított. Ez tehát mindössze 29,000 ember volna. De azt is írja a császári fővezér, hogy ezek a várt segítőhadak a reménylettnél jóval kisebb állománnyal érkeztek meg. Érsekujvárott, az ottmaradt nehéz tűzérség és temérdek alkalmatosság fedezésére, a vár rendes őrségén kívül is kellett csapatokat hagynia. Mindebből némi valószínűséggel következtetjük, hogy a Drégelypalánkhoz vitt hadsereg 25,000 főnél nem volt erősebb.

Padavin 1626 szept. 23-i tudósítása szerint, Wallenstein hadserege nem több 20,000 főnél. (*Gindely:* Waldstein. I. 120. l.) Wallenstein körülbelül ugyanakkor, azt hirdette, hogy 17,000 lovasa és nagyszámú gyalogsága van; ezenkívül pedig még 4000 lengyel is csatlakozik hozzá. (*U. o.* 118. l.)

Rónai-Horváth 40,000 főről tud. (*l. m.* II. 185. l.) Viszont Bethlen seregéről, egy bécsi tudósítás alapján, azt állítja *Opel*, hogy Murtézával történt egyesülése után se volt 20,000 főnél erősebb. (*Der niedersächsisch-dänische Krieg:* II. 397. l.)

gelypalánkra indult. Szeptember 29-én Bethlen is odavonult egész hadával, hogy a török seregnek dél felől való zavartalan kibontakozását biztosítsa. Ámde az Ipoly völgyét ott se találta lovascsatára alkalmasnak, Mansfeldre pedig hiába várt. Más megoldást kellett keresnie. Bethlennek az volt a szokása, hogy a balrafordult hadihelyzetet valami diplomáciai sakkhúzással javította meg. Mi kellett itt? Időnyerés, hogy a kedvezőtlen helyen, elégtelen gyalogsággal vívandó csatát elodázza s a döntő küzdelemre jobb alapot keressen.

Szeptember 29-én „Raptim ex Palánk" értesíti a nádort, hogy a budai pasa abbahagyta Nógrád ostromát s már útban is van Palánk felé. Felszólítja ezért Esterházyt, hogy „távoztassuk az keresztyén vérontást, ha mód vagyon benne."[234] Rövid fegyverszünetet kért tehát. De mire a nádor ezt a levelet megkapta, már össze is tűztek az ellenfelek.

Bethlen, Illésházynak szóló levelében,[235] úgy adja elő a dolgot, hogy Csalomiára érkezve, egy 500 főnyi lovasezredet küldött Ipolyságon át Léva felé, hírszerzés végett. Ez az ezred 29-én, délelőtti 9 órakor, már útban találta a két város között a császári sereget s annak előljáró hadával délutáni 1 óráig harcolt. Az ezred estére visszatért Drégelypalánkra, ahova a török seregnek 3000 lovasból álló előhada is megérkezett már. Nyomában temérdek alkalmatosság következett, amelynek azonban csak egy harmada tudott az éj folyamán az Ipoly völgyébe jutni. Maga Murtéza 30-án délelőtt 10 óra tájban ért Drégelypalánkra, amelytől nyugatra nemsokára megkezdődött a harc Bethlen és Wallenstein lovassága között.

Keménynek a fejedelemével elég jól összehangolható leírása szerint, Egri István aznap reggel felderítésre indult egy lovasezreddel, Ipolyságon át; de 12 óra tájban Wallenstein jóval nagyobbszámú magyar-horvát lovasságába ütközött, amely elől hátrálni kényszerült s egyúttal sürgős segítséget is kért. Bethlen Böjti István lovasezredét küldötte Egri támogatására; úgyde ez is kevésnek bizonyult, mert a császáriak újból visszanyomták az erdélyi lovasságot, annyira, hogy „még az nagy fejedelem is csaknem confundáltatott vala."[236] Ekkor azonban 1000 főnyi tatár lovasság is beleavatkozván a harcba, az ellenség előnyomulásának egyelőre véget vetett. Ezalatt a törökök elmaradt szekerei is baj nélkül átvonultak a harcolók mögött. A császáriak az ütközet vége felé — Bethlen szerint délután 3 órakor — ágyúkat vontattak elő és újból visszaszorították a magyar és tatár

[234] Kismartoni Regesták. (*Magyar Tört. Tár:* X. 23. l.)
[235] *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 97., 98. l.
[236] *I. m.* 97. l.

lovasságot, anélkül azonban, hogy általános támadásba fogtak volna.

Maga Wallenstein — mint a császárnak szóló jelentésében írja[237] — csak napszállatkor[238] ért a harctérre, egy negyed mérföldnyire közelítvén meg Bethlen táborát. De akkor a császári sereg felvonulása még nem volt befejezve, mert egy része még nem jutott át az ipolysági „szoroson".[239]

A fejedelem, Wallenstein támadására számítva elrendelte, hogy mind a magyar, mind a török sereg csatarendbe álljon. Minthogy azonban a Drégelypalánk feletti dombról nemsokára úgy látta, hogy a császári sereg nem támadásra, hanem táborbaszállásra készülődik: már kimozdított gyalogságát és tüzérségét is visszavitte korábbi helyére egy „keskeny sáros árok" mögé.[240]

Időközben eldűlt a fegyverszünet ügye is, amely — Bethlen kívánsága szerint — másnap délig tartott volna. Esterházy nádor pártolta a fejedelem ajánlatát, de Wallenstein ellenkezett s csupán a másnap reggelig tartó fegyverszünethez járult hozzá; állítólag ezt is csak hosszas rábeszéléssel érte el a nádor.

Már most hozzátehetjük, hogy a császári vezér vonakodása csak színleges volt, hiszen a délutáni harcból jól tudhatta, hogy az erdélyi sereg már egyesült a törökkel s így alkalmasint erősebb az övénél: látnia kellett, hogy az a környék támadásra, főként pedig lovasharcra nem alkalmas. Nem szabad tehát hitelt adnunk Wallenstein dicsekvő nyilatkozatainak, amelyek szerint Bethlen csupán a korán beállott őszi alkonyatnak köszönhette, hogy serege a törökkel együtt meg nem semmisült.[241] Őszintébb hangú s előbb már idézett leveleiből világosan kitűnik, mennyire húzta-halasztotta, sőt kerülte, nemcsak a Bethlennel, hanem még a Mansfelddel való leszámolást is. Nem hisszük ugyan el szószerint azt a neki tulajdonított kijelentést, hogy semmi áron se akar Bethlennel megütközni — amint azt a nádornak szeptember

[237] *Wallenstein* a császárnak: 1626 okt. 1. (*Tadra:* i. k. 443., 444. l.)

[238] A Nap szeptember 30-án, budapesti közép- (tehát nem zóna-) idő szerint, délután 5 óra 41 perckor áldozik le.

[239] *Wallenstein* a császárnak: i. h. (V. ö. *Kemény:* i. m. 98. l.)

[240] *Kemény:* i. h.

[241] „...so noch etwas länger Tag gewesen wäre, zweifelt mir nicht, der Feind ohne einigen risigo in die Flucht wäre getrieben worden." (*Wallenstein* a császárnak: i. h.)

„...wäre noch ein 3 Stund Tag gewest, so hab ich ein schöne victori in Handen, denn der Feind ist so verzagt gewest, dass solches dem Herrn Betlehem noch nie widerfahren ist; nichts leider ist mir, dass der Mansfelder auch nicht bei ihnen gewest ist, denn sie hetten desto eher Stand gehalten und also ihre Stöss bekommen." (*Wallenstein* Harrachnak: Drégelypalánk, 1626 okt. 1. — *Tadra:* i. k. 443. l.)

29-én mondotta volna[241a] — de viszont azt se hisszük, hogy ennyi késlekedés, ácsorgás és a jó alkalomnak aligha véletlenül történt ismételt elszalasztása után, egyszerre valami nagy harcikedve támadt. Hiszen Nyitráról is csak bécsi sürgetésre mozdult ki.

Wallenstein hallotta, hogy Bethlen már előbb is békét ajánlott a nádornak;[242] tudta, hogy Esterházy se idegenkedik a voltaképpen még meg se kezdődött háború méltányos feltételekkel való liquidálásától, annyival is kevésbbé, mert a császári fővezér magyarországi vendégszereplése egyáltalán nem volt bizalomgerjesztő.[243] Meg volt tehát a békés megoldás lehetősége. Mindehhez hozzájárult még a járványtizedelte császári sereg csekély harcikedve, meglazult fegyelme, ami annál inkább rosszabbodhatott, minél mélyebben hatolt Magyarország belsejébe. Sőt, ha olyan volt a hadsereg állapota, aminőnek azt Wallenstein rajzolta, akkor nagyon valószínű, hogy egyetlen balsikerű harc is meghozhatta volna a teljes felbomlást.

Az a meggyőződésünk, hogy a Bethlennel való alkudozást már egyszer meg is pendítő[244] császári vezér előnyomulása a fegyverszünet reményében, nem pedig valami vakmerő támadás tervével történt. Ezt a véleményünket a másnapi események erősen támogatják. Mielőtt azonban ezekre áttérnénk, lássuk, mi történt Bethlenék táborában, szeptember 30-án este?

A fejedelem sakkhúzása sikerült. A helyzet kulcsa most az ő kezébe jutott s így megjavíthatta a szerinte eddig nem kedvező hadihelyzetet, anélkül, hogy bármit is kockáztatott volna. Azt határozta tehát, hogy észrevétlenül Szécsényig húzódik vissza. Ezzel a stratégiai visszavonulással hármas célt szolgált. Elsősorban is olyan tájékra terelhette a várható döntő viadalt, ahol a nagyszámú magyar-török-tatár lovasság korlátlanul kifejthette erejét. Másodszor: közelebb jutott Mansfeldhez, akinek csatlakozása előtt nem szívesen bocsátkozott volna valami nagyobb csatába. Mondottuk már, hogy az erdélyi táborban elterjedt hír szerint, Wallensteinnak talán 40 ezer főnyi serege is volt. Mansfeldék hada lett volna tehát az a súlytöbblet, amely a szembenálló erők mérlegét Bethlen javára billenthette volna. Végül pedig ezzel a visszavonulással maga után csalhatta a császári

---

[241a] *Klopp:* i. m. II. 690. l.

[242] *Wallenstein* a császárnak: i. h.

[243] „Elhigyje Ngod, hogy szintén úgy félek én annak az embernek (Wallensteinnak) dolgaitól, mint Manszfeldtől vagy tízszer jobban." (*Sennyey István* Esterházy Miklósnak: 1626 szept. 7. — *Esterházy Miklós:* II. 370. l.)

[244] Szept. 18.

Az Ipoly völgye a XVIII. század derekán.
(Részlet Mikoviny Sámuel: „Mappa Comitatus Hontensis Methodo Astronomico Geometrico concinnata" című térképről.)

sereget, még jobban eltávolítva azt nemcsak eddigi hadműveleti alapjától, hanem Érsekújváron hagyott nehéz tüzérségétől, csaknem minden málhájától és eleségkészletétől is.

Azonkívül nem szabad még egy körülményt kihagynunk a számításból: Bethlen a váci és a gödingi eset óta nem nagyon bízott a törökben, aki éppen a legválságosabb pillanatokban hagyta őt cserben. Most se hitte feltétlenül, hogy a budai pasa az ő kívánságaihoz fog alkalmazkodni; inkább Mansfeldre számított tehát, aki pedig nem nagyon szolgált reá erre a bizalomra, folytonos késlekedésével.

Az önkéntes visszavonulás tervének csakugyan éppen a budai pasa lett az ellenzője, aki ha már a fejedelem óhajtása szerint meg is szakította Nógrád ostromát, az ott elszalasztott zsákmány helyett itt akart volna kárpótlást keresni. Bárha serege az aznapi menettől még fáradt volt, a megütközés mellett kardoskodott, mondván: „jobb volna mindketten az fejedelemmel elveszniek tisztességesen harczon, mint sem hatalmas császár gyalázatjára elfutniok, és birodalmára ellenséget vinniek." Mire Bethlen így válaszolt: *„Az kos minél hátrább mász midőn mással harczol, annál sebesebben és keményebben ütközik; én is azért nem elfutni, hanem hátrébb szállani az említett okokért akarok."*[245]

Murtéza végül engedett, mire a fejedelem a völgyben gyujtott tábortüzeknél 1200 embert hagyott, hogy a császáriak a cselt észre ne vegyék; azután pedig hátraküldvén valamennyi szekerét, maga is megindult s még október 1-én Szécsénybe érkezett.[246]

Ezek után most természetesen az a legérdekesebb és legfontosabb kérdés, hogy mit művelt Wallenstein?

Két szembenálló ellenfél közül az szokott visszavonulni, amelyik valami oknál fogva gyöngébbnek érzi magát. Bethlen azzal, hogy fegyverszünetet kért s az éj folyamán meghátrált, az inferioritás látszatát keltette. Ebből tehát az következnék, hogy a másik fél, aki most erejének tudatára ébred, tüstént utána megy és csatára kényszeríti, ott ahol

---

[245] *Kemény:* i. m. 100. l.

Merőben helytelenül ír a drégelypalánki eseményekről *Gindely* (Waldstein: I. 123. l.): „Da sich jedoch Bethlen und Mansfeld vorsichtig im Hintergrunde hielten, *kam es am 30. September nur zu einem unbedeutenden Gefechte mit den Türken, die sich darauf eilig zurückzogen.*"

[246] *Bethlen* Illésházynak: Szécsény, 1626 okt. 8. (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 97., 98. l.)

Kemény: i. m. 102. l.

Toldalagi Mihály emlékirata. (*Mikó:* Erdélyi tört. adatok: I. 238., 239. l.)

éppen utóléri. Vagy legrosszabb esetben — ha tudniillik ő se érzi magát támadásra elég erősnek — megállapodik s valami alkalmas állást száll meg ott a közelben, hogy az ellenfél netalán ismétlődő előretörésének gátat vessen. A császári vezér se tehetett volna mást, ha csakugyan az volt a szándéka, hogy Bethlennel megvívjon.

Más történt. Wallenstein az ingadozó, a felelősséget nem vállaló vezetők mentsvárába húzódott: haditanácsot hívott össze, s annak döntésére bízta a további eljárást. A haditanács teljesen a fővezér szájaíze szerint szavazott. Wallenstein október 1-én már „zwo Meil Wegs von Damasd"[247] jelenti a császárnak, hogy mindazok, akiket megkérdezett, egyhangúlag azt mondották, hogy nem tanácsos a csúfosan megszaladt ellenséget követni, mert ki tudja, hova csalná maga után a császári sereget? Azután meg a rossz idő is beállhat, az ennivaló is elfogy. De különben is ez a hadművelet teljesen elérte a célját Nógrád felmentésével.[248]

Nem hisszük, hogy az elfulladt támadásnak ilyen ügyetlen megokolása, akár a császárt, akár az udvari haditanácsot, meggyőzte volna a fővezér igazáról. Arra azonban alkalmas volt, hogy még jobban megingassa, vagy meg is döntse mindazok hitét, akik eddig valami eredményt vártak Wallenstein magyarországi működésétől.

Láthatjuk, hogy az idézett jelentésben szó sincs Bethlen leküzdéséről; pedig Wallenstein küldetésének ez lett volna az igazi célja, nem pedig a csekélyfontosságú Nógrád felmentése. De még ez a silány eredmény is csak közvetve írható a császári sereg javára, amely nem verte el a törököt Nógrád alól, mert Bethlen bírta reá Murtézát, hogy az ostromot megszakítva, az erdélyi sereghez csatlakozzék.

A fejedelem kétségkívül a gyöngeség látszatát keltette a császáriak szemében, amidőn a szeptember 30-ról októher 1-re virradó éjjelen, a harc elől kitérve, visszavonult. Azt kell hinnünk, hogy az imént felsorolt okoknál, vagy legalább valamelyiküknél fogva, valóban gyöngébbnek tudta magát Wallensteinnál. Ezért írja Illésházynak, hogy ellenfele elszalasztotta a „bizonyos, sőt kezében tartott" győzelmet.[249]

Most tehát, amidőn a kedvezőtlen helyzetből baj nélkül szabadult, két lehetőség állott előtte:

Vagy bevárja Szécsénynél Wallensteint és ott megharcol véle, vagy pedig — ha ez nem nyomulna utána —

[247] Két Damasd van. Az egyik Hont-megyében, Szobtól északnyugatra, a másik Bars-megyében, a Garam partján. Lévától délre. Itt csak az utóbbiról lehet szó.

[248] *Tadra:* i. k. 443., 444. l.

[249] *Bethlen* Illésházynak: i. h.

Mansfeld hadát is magához véve, újból előretör az Ipoly völgyén.

Az első eshetőséget lerontotta az, hogy Wallenstein, ahelyett, hogy nyomon követte volna a hátráló fejedelmet, október 1-én reggeli 7 órakor[250] maga is visszafelé indult s 2-án Lévára, 3-én pedig Érsekújvárra szállott.[251]

A második lehetőség egyelőre Mansfeldék elmaradása miatt odázódott el. Kemény azt írja ugyan, hogy a várvavárt szász és dán had október 3-án már Szécsénybe érkezett.[252] Csakhogy ez is a szerző gyakori dátumbeli tévedéseinek egyike. Bethlennek Szécsényben október 8-án kelt két levele bizonyítja, hogy Mansfeld érkezését csak másnapra, tehát 9-ére várta s mivel az utóbbinak fáradt csapatait pihentetnie kellett, indulását 11-ére halasztotta.[253]

Bethlen hadserege, Mansfeld és a szász-weimari herceg csatlakozása folytán, körülbelül 8000 fővel szaporodott. A szász és dán csapatok, legalább is Bethlen hadához viszonyítva, jók, de éhesek és fáradtak voltak, azonkívül pedig nehezebbfajtájú tüzérségüket is elhagyták.[254]

A fejedelem hiába nyomult — most már 43.000 főre szaporodott hadseregével[255] egészen a Garamig; csatára többé nem került a sor, csak fontosság nélküli apró harcokra.

Wallenstein ugyanis Érsekújváron se merte megvetni a

---

[250] *Bethlen* Mansfeldnek: Szécsény, 1626 okt. 1. (*Gindely:* Okmánytár. 426., 427. l.)

[251] *Wallenstein* Harrachnak: 1626 okt. 2. és 3. (*Tadra:* i. k. 445. l.)

[252] *Kemény:* i. m. 102. l.

Rónai-Horváth még egy nappal előbbre, t. i. okt. 2-re teszi Mansfeld s vele együtt Horváth István érkezését. Mondottuk, hogy Horváth már előbb elvált volt Mansfeldtől s a maga felelősségére portyázott a németek ellen. Esterházy Miklós szept. 25-án írja Pozsonyból Nyáry Krisztinának, hogy „Betlennek ma hozák Horvát István mellől egy kapitányát és hadnagyát fogva ide; fogtak többeket is meg és le is vágtak bennek." (*Tört. Tár:* 1901. évf. 384. l.)

Opel szerint (i. m. II. 397. l.) csak október 15. és 18. között történt volna az egyesülés, a Garam alsó folyásánál.

[253] „... iamque Mansfeldiae etiam crastina die nobiscum coniungi velimus." (*Bethlen* Césynek: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Tört. Tár:* 1891. évf. 180. l.)

„... vasárnapon mi is megindulunk, mivel immár holnap mind együtt leszünk." (*Bethlen* Illésházynak: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 98. l.)

[254] *Kemény:* i. h. 102. l.

Pechmann véleménye szerint, Mansfeldék hadában csupán a dán csapatok értek valamit; a többi csőcselékszámba ment. (*Stieve:* i. m. 336. l.)

Rónai-Horváth csak 3000 főre teszi Mansfeld és a weimari herceg hadát. (*I. m.* II. 186), *Szekfű* pedig 5—6 ezerre. (*I. m.* 252. l.)

[255] „... ad minus hadra való nép táborunkban vagyon 45 ezer, lovas hadunk könnyen lehet 30 ezer, gyalogunk is vagyon 15 ezer az 3 nemzetből." (*Bethlen* Illésházynak: Bars, 1626 okt. 22. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 101. l.)

lábát s mire Bethlen a Garamhoz ért, ő már a Vág partján — Sempténél — állott. Hadserege, döntő taktikai vereség nélkül is, siralmas állapotba jutott. Koplalt s a pestis szörnyű módon pusztította. Csupán érsekújvári tartózkodása alatt, több mint 1000 embere halt meg, közöttük több főtiszt is.[256] A csapatok hangulata már a közeli bomlás jeleit árulta el. Előre nem lehetett vinni s együttartani is csak úgy tudta őket Wallenstein, hogy a Vágtól előbb Nagy-Szombatra, onnan Modorra hátrált velük, majd december 13-án kivezette őket az országból, kijelentvén, hogy: „Diese Armee denk man nicht, dass sie mehr in Ungern wird zu bringen sein, denn dies Schelmenland ist nicht werth, dass so viel ehrliche Leut malamente dahie aus Noth haben sterben müssen."[257]

Bethlen most már maga se erőltette a további harcot s csapatait, november vége felé, Garam-Szent-Benedek környékére, téli szállásra vitte.[258] *Ezt annál is inkább meg kellett tennie, mert a török csapatok máris zavarogtak s nem akartak tovább a szabadban táborozni.*

*

Ezzel be is végződött ez a különös, de érdekes és tanulságos háború.

Láttuk, hogy az a nagyszabású haditerv, amelynek jegyében Bethlen harmadszor is fegyvert fogott II. Ferdinánd ellen, a hosszúra nyúlt szövetségi tárgyalások, a svédek elmaradása, a dán király nagy veresége s az anyagi eszközök elégtelensége miatt, már csak nagyon megnyirbált állapotban jutott a megvalósulás stádiumába. Az annyira várt szász-dán had megérkezett ugyan, de sokkal később, mint kellett volna. Az egyedüli tényező, amelyben Bethlen, aggodalma ellenére se csalódott, a török segítség volt. Murtéza sokkal harciasabbnak bizonyult, mint három évvel ezelőtt Ibrahim. Követte a fejedelem útasításait s a hadak oszlásának szokásos határnapja után is velemaradt.[259]

---

[256] *Wallenstein* Harrachnak: Sempte, 1626 okt. 13. (*Tadra:* i. k. 447., 448. l.)

Toldalagi Mihály emlékirata. (*Mikó:* Erdélyi tört. adatok. I. 238., 239. l.)

Wallenstein serege 8—9 ezer fővel fogyatkozott meg magyarországi táborozása alatt. Maga a fővezér azt állította, hogy felére olvadt haddal hagyta el Magyarországot. (*Opel:* i. m. II. 398. l.)

[257] *Wallenstein* Harrachnak: Modor, 1626 dec. 13. (*Tadra.* i. k. 467. l.)

[258] *Bethlen* Illésházynak: Garam-Szent-Benedek, 1626 nov. 24. (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 105. l.)

[259] A császár követei szemrehányást is tettek Murtéza viselkedése miatt a Portán. De a kajmekám azzal ütötte el a dolgot, hogy Murtéza parancs nélkül lépte át a határt, holott csak védő készültségben lett volna szabad lennie. (*Óváry:* i. m. 66. l.)

Mi volt a háború katonai eredménye? Az, hogy a Németbirodalomból hosszú időre elvonta s mellékharctérre kötötte Wallenstein hadseregét. Továbbá az, hogy ezt a hadat a hosszú menetek, a nélkülözés és a betegségek jobban tönkretették, mintha valami nagy csatát vesztett volna. És végül, hogy hatalmas csorbát kapott, az akkor már eléggé nagyratartott Wallenstein hadvezéri hírneve.

A császári fővezér alakja — ha nem gondolunk poézisszépítette változatára — mint erőszakos, zordon és vasakaratú, olyan „Haudegen"-féle katona él a köztudatban, aki nem ismer megalkuvást s akinek egyetlen törekvése az, hogy ellenfelét kíméletlenül legázolja, nem riadva vissza a legkockázatosabb vállalkozástól se. Mindebből semmit se találunk benne 1626-ban, amikor az annyira szükséges győzniakarás is hiányzott belőle. Azt se mondhatjuk, hogy a szerencse hagyta cserben, mert nem is tette próbára. Még Mansfeldet se győrte le, akivel pedig könnyen elbánhatott volna, ha késlekedésével el nem mulasztja a jó alkalmat. Nem tudjuk, mi főtt akkor is Wallenstein fejében, ahol mindig volt készletben valami titkos terv; de annyit látunk, hogy ez a hadjárata dicsőség helyett szégyent hozott neki. Azonban — ha igazságosak akarunk lenni — azt se hallgathatjuk el, hogy ez a harmadik hadrakelés nem rontotta ugyan le, de nem is gyarapította Bethlen katonai hírnevét.[260] Ha sikerül neki Wallensteint csatára bírnia és meg is vernie, ami október 9-e után már nem volt kétséges, akkor most európaszerte a 30-éves háború legnagyobb katonáinak sorában emlegetnék.

Mai szemmel vizsgálva a dolgot, elhibázottnak kell mondanunk, hogy nem vívott meg a császári sereggel október 1-én, amikor az erőviszonyok olyanok voltak, hogy ha már a szembetámadás reménytelennek is látszott, egy a

---

[260] *Esterházy* nádor ezt írja Nyáry Krisztinának: „meglátván, mit akarjon Bethlen fejedelem: ahoz köll nekünk is alkalmaztatnunk magunkat, ki *a minapi futása után* eddig még mind veszteséggel volt." (*Törk. Tár:* 1900. évf. 32. l.) Ez a „futás" csakis a drégelypalánkai esetre vonatkozhatik, ennélfogva a levél szept. 14-i dátuma feltétlenül hibás. Bethlen még szept. 19-én is Putnokon volt, Wallenstein ugyanakkor Galgócon, tehát találkozásról, vagy összeütközésről szó se lehetett.

Hallottuk, hogy *Wallenstein* szerint is: *„schändlicher Weis feldflüchtig"* lett Bethlen. (*Tadra:* i. k. 444. l.)

Az újabb történetírás — még a külföldi is — tárgyilagosabban ítéli meg az 1626 szept. 30-án történteket. *Klopp* például ezt mondja: „Beiderseitig war man zu einem Angriff nicht geneigt. Beide Heere hatten in sich selber andere Feinde, Hunger und Krankheit, *dasjenige Wallensteins jedoch mehr.*" (*I. m.* II. 690. l.)

A Bethlennel egyáltalán nem rokonszenvező *Gindely* se vádolja megfutamodással a fejedelmet. (*Waldstein:* I. 125. l. és *Bethlen Gábor:* 182. és k. l.)

gyalogsággal végrehajtott megkerülő, vagy átkaroló mozdulat meghozhatta volna a döntő sikert.

Csakhogy se Bethlen leveleiben, se Kemény leírásában, nem találunk ezzel az eseménnyel kapcsolatosan egy szót se, amely a gyalogság netaláni alkalmazására vonatkoznék. Mindakettő csak azt hangoztatta, hogy azon a szűk és máskülönben is rossz helyen, a nagyszámú magyar, török és tatár *lovasság* nem tudott volna harcra fejlődni.

Nagyon silány lehetett tehát Bethlen gyalogsága, hogy ő, aki ennek a fegyvernemnek szüntelenül növekvő fontosságát annyira elismerte és méltányolta, még csak nem is mert arra gondolni, hogy megkerülje, vagy átkarolja vele ellenfelét, a véleménye szerint sokkal jobb szász és dán gyalogcsapatok közreműködése nélkül.

Nem kell hozzá nagy tudomány, bárki is rájöhet, hogy a fejedelemnek — Wallensteint megelőzve — azon kellett volna igyekeznie, hogy minél előbb kibontakozzék erről az alkalmatlan helyről, Léva felé, ahonnan az ellenséget várta. Igen ám, de ott volt a nagy kérdőjel, Murtéza személyében, akiről egészen az utolsó pillanatig nem tudhatta, vajjon abbahagyja-e az ő kedvéért Nógrád ostromát? Azután meg ott volt a másik súlyos kerékkötő — a késlekedő Mansfeld — akit pedig, az imént említett okból, feltétlenül be akart várni Bethlen.

Egy jeles katonaíró a mult század kilencvenes éveiben vetette papírra ezeket a megfontolásra méltó szavakat: „Nicht der physische Druck, nicht das materielle Zusammenstossen allein, entscheiden im Kriege: de Glaube an das, was möglich und nicht möglich, was durchführbar und nicht zu wagen ist, bildet den Träger der Entscheidungen."[261]

Mindannak alapján, amit a Drégelypalánk körül történtekről tudunk, újból csak azt kell mondanunk, hogy *Bethlen másként látta az akkori helyzetet, mint ahogyan azt mi látjuk ma, s ezért nem is bízott a diadal lehetőségében.* A győzelembe vetett erős hit, amely pedig nagy elhatározások és nagy tettek rugója lehet, benne éppen úgy nem volt meg, mint Wallensteinban.

Az I. fejezetben idéztük a fejedelemnek az „első szerencséről" szóló axiomáját. Bethlen a drégelypalánki esetben is, csakúgy mint máskor, mindenképpen el akarta kerülni azt, hogy az első sikert az ellenfél arassa le. A kezdet-kezdetén vallott kudarc nemcsak az erdélyi hadseregre lett volna káros erkölcsi hatással, hanem Murtéza és Mansfeld további magatartására is. A fejedelem tehát 100 százalék bizonyossággal, vagyis minden kockázat nélkül, akart csak

[261] *C. von B—K.:* Zur Psychologie des grossen Krieges: I. 31. l.

megvívni Wallensteinnal, hogy ezzel az első győzelemmel erős alapot teremtsen a további hadműveletek számára is.

Úgy érezzük azonban, hogy magyarázattal tartozunk arra vonatkozóan is, hogy miért nem támadta meg Bethlen — Mansfeld csatlakozása után — Wallensteint, holott akkora serege volt együtt, hogy bízvást mérkőzhetett volna a császári vezérrel? Minden katonaembernek önkéntelenül is az a gondolata támadhat, hogy Bethlennek halálos csapást kellett volna a hátráló, számban és harcikedvben napról-napra fogyatkozó császári seregre mérnie, még mielőtt Magyarországból kivonulhatott volna. Lássuk, miért nem tette.

A fejedelem kezdettől fogva jól látta, hogy a háború nem úgy folyik le, mint ahogyan ő azt elgondolta s hogy azokat a nagy célokat, amelyekért fegyverhez nyúlt, nem tudja elérni. Ezért volt az, hogy felvonulása és első békeajánlata csaknem egyidőre esett. Mindaddig, amíg nem remélte, hogy fegyveres döntés nélkül is köthet tűrhető békét, harcolni akart. Midőn azonban az erősebbnek hitt Wallenstein fegyverszünetet adott neki s ezzel kiengedte markából a Bethlen szerint feltétlenül reámosolygó hadiszerencsét: megerősödött az a meggyőződése, hogy „ultima ratio"-ra nem kerül a sor. Ezt annál is inkább hihette, mert egyrészt Wallenstein nem merte őt követni, másrészt pedig Esterházyval is tovább folytak az alkudozások. A fejedelem október elején már jól tudta, hogy milyen állapotba jutott a császári sereg:[262] valószínűnek látszott tehát, hogy Wallenstein, aki harc nélkül vonult vissza Lévára, majd Érsekújvárra, nem fog megállani az újabb erőre kapott ellenfél előtt s ezután se veszi fel az eléje dobott kesztyűt. Abból a leveléből, amelyet Bethlen október 22-én írt Illésházynak, már kitűnik, hogy csak abban az esetben szándékozott a Garam mellől folytatni a támadó előnyomulást, ha a békére nem volna semmi reménye.[263] Jól tudta, hogy azzal, ha Wallenstein hadát megsemmisíti, a háborúnak nem lesz vége, mert II. Ferdinánd, a Németbirodalomból hozott csapatokkal s talán lengyel-kozák segít-

---

[262] „Úgy éheztek közönségesen, hogy akármely pisztolt, muskétát egy kenyérért eladott az német." (*Bethlen* Illésházynak: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 98. l.)

[263] „... ha kedvek az szent békességnek tisztességes s állandó conditióihoz nem lészen, az mezőben való viadalt... véllek megpróbálni deliberáltuk." (*Bethlen* Illésházynak: Bars, 1626 okt. 22. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 101. l.)

Esterházy nádor akkor még nem bízott feltétlenül a fejedelem békés szándékában. Október 11-én írja Érsekujvárról Nyáry Krisztinának, hogy: „Mi ide még kétség alatt vagyunk, ha békességet fog-e Bethlen fejedelem kívánni, avagy még újabb veszélt keres magának és feleinek is." (*Tört. Tár:* 1901. évf. 385. l.)

séggel is, tovább fog küzdeni. Ő azonban akkor már egyedül marad, mert se a „nyúlábrázatú" Mansfeld tartós közreműködésében, se abban nem lehetett bizakodnia, hogy a szultán az ő kedvéért nyílt háborúba keveredjék a császárral. Még lesz róla szó, hogy éppen a Török-birodalomnak s a magyarországi hódoltság fennállásának érdeke követelte, hogy Bethlen ne hatalmasodjék nagyon el a császár és király rovására.

Végül ne feledjünk még egy nagyon fontos, de a számításból annyiszor kihagyott tényezőt: a sereg ellátásának már az első fejezetben is érintett nehéz problémáját. Hadtörténetíróink, akik könnyűszerrel mozgatnak — papiroson — százezrekre rúgó hadakat ide-oda, vajmi ritkán gondolnak arra, hogy ki és hogyan tarthatta volna őket el?

Pozsony- és Nyitra-megyét, úgyszintén a velük szomszédos alsóausztriai és morvaországi területeket, 1619 és 1622 között, majd 1623-ban is, jóformán mindenükből kifosztották az ismételten át meg átvonuló hadak: magyarok, törökök, tatárok, németek egyaránt. Még ki se heverhették tengernyi kárukat az ottaniak, máris megjött az újabb sáskajárás, Wallenstein bevonulása alakjában. A császári vezér szerint, Érsekújvár és Komárom környékén se volt már ennivaló;[264] Mansfeld hada is koplalt, nyitramegyei tartózkodása alatt. Mi lett volna, ha még Bethlen is átmegy 45.000 főre szaporodott seregével ezekre a balsorssujtotta nyugati végekre, amelyek Wallenstein jóval kisebb hadát se tudták élléssel ellátni? Lehetetlen, hogy Bethlen, akinek aprólékos gondoskadása a katonai szolgálat valamennyi ágára kiterjedt, ezzel az elevenbevágó akadállyal ne számolt volna.

*

Ugyanaz az író, akinek szavait az imént idéztük, ezt mondja a kritika feladatáról: „Die Kritik muss, wenn sie belehren soll, a priori arbeiten; sie muss in der Seele des Feldherrn lesen, seine Entschlüsse chronologisch in der Ordnung betrachten, wie sie entstanden sind und dabei das ihr bekannte Resultat vergessen, oder mindestens ausser dem Bereiche der Reflexion lassen. Nur diese Kritik ist wahrhaft objectiv; *ihr Amt ist nicht das Verurtheilen auf Grund der Resultate, sondern das Erklärlichmachen der Motive.*"[265]

Ezeknek a soroknak alapján próbáltuk tehát az elmondottakban Bethlen cselekvésének indítóokait megállapítani.

---

[264] *Wallenstein* Harrachnak: Érsekujvár, 1626 okt. 9. (*Tadra:* i. k. 446. l.)

[265] Zur Psychologie des grossen Krieges: I. 58. l.

V.

Amennyire korlátolt terünk engedte, igyekeztünk, a most röviden vázolt három háború nyomán megvilágítani, hogy mit tudott Bethlen az I. fejezetben tárgyalt hadtudományi elveiből megvalósítani? Láttuk, hogy éppen a legfőbbet — a nyilt csatában szerzendő nagyobb diadalt — csak 1621-ben vívhatta ki.

A mostoha körülmények egész sorozatának összejátszása s az ebből adódott kényszerűség, gyakran vitte őt arra a félmegoldásra, amelyet pedig annyira kerülni akart: a várvívás és a portyázóharc terére. Ez az oka annak, hogy hadjáratai végeredményükben csak katonai félsikerrel, az ellenséget megsemmisítő győzelem nélkül végződtek.

Lehet, hogy Bethlen, ha csupán vezére az erdélyi hadseregnek s nem uralkodója is egyúttal Erdélynek, több harctéri babért aratott volna. Így azonban, amidőn a katonain kívül a politikai, diplomáciai vezetés gyeplőszárát is a kezében tartotta, válogathatott az eszközökben s ahhoz nyúlhatott, amelyik a fennállott viszonyok között a legnagyobb sikerrel bíztatta.

Említettük már, hogy Bethlen minduntalan egy-egy ügyes diplomáciai sakkhúzással segített a kátyúba jutott hadihelyzeten: máskor — meddőnek látszó tárgyalások, alkudozások esetén — fegyverrel támasztotta alá a maga álláspontját. Hadvezetés és diplomácia tehát teljesen egybehangzóan támogatták s ahol kellett, ki is egészítették egymást. Az előbbi mindenkor megfelelt a külpolitikai helyzetnek, viszont az utóbbi is számolt a fegyver hatalmával kierőszakolható eredménnyel.

Annak, ha Bethlen, kelleténél többet kockáztatva, valami nagy csatában katasztrófaszerű kudarcot vall, nemcsak a hadsereg adta volna meg az árát, hanem végromlásba vitte volna Erdélyt is, amelyet pedig éppen ő rántott ki néhány évvel ezelőtt az anarchiából s terelt a belső nyugalom, megszilárdulás és felvirágozás útjára. A fejedelem katonai bukásának az lett volna az el nem maradható következése, hogy a II. Ferdinánd ellen való szövetkezést olyan sokáig ellenző Porta, feltétlenül letaszítja őt a trónról, csakúgy, amint azt, egy emberöltővel később, II. Rákóczy Györggyel tette.

Bethlennek tehát nem volt szabad, mindent egy kártyára téve, magát és országát is végveszedelembe sodornia. Ennek felismerése magyarázza meg azt a józan — nálunk magyaroknál annyira ritka — mértéktartást, amely sohase engedte, hogy a pillanatnyi hadiszerencse forgószele kalandos útakra ragadja őt. Mindig meg tudta ítélni, hogy az el-

érhető eredményért mennyit szabad kockáztatnia: tartózkodott tehát attól, hogy egy-két csillogónak látszó helyi siker nyomán, valami nyaktörő vállalatba fogjon.

Vannak ugyan, akik azzal okolják meg Bethlen következetesen megnyilvánult óvatosságát, hogy a döntő csata kerülése az akkori hadvezetés egyik alapvető dogmája volt. Nincs igazuk: legalább is a harmincéves háborúra vonatkoztatva nincs. A fehérhegyi, wimpfeni, dessaui, lutteri, breitenfeldi, lützeni, nördlingeni, wittstocki, rheinfeldeni, lipcsei, mergentheimi, jankowitzi, allenheimi és más csaták és ütközetek egész sorozata is, ennek az állításnak éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Újból csak azt mondhatjuk, hogy Bethlen nem akarta a későbbi „methodizmus" helytelen szabályai szerint „konzerválni" a fegyveres erőt, de meg akarta azt minden elhamarkodott és fölösleges véráldozattól óvni. Ismerve hadseregének laza fegyelmét, tudnia kellett, hogy a teljes felbomlást egyetlen döntő vereség is meghozhatta.

Éppen ezért, bárminő nagy tervei voltak is Bethlennek, sohase hajszolta magát a végletekig valamely — az ő gyarló eszközeivel meg nem valósítható — eszmébe. Ha észrevette, hogy nem boldogul: letett róla, vagy legalább is elodázta. De így is, úgy is, még idejekorán másfelé fordította a rúdat s beérte azzal, amit a fennállott viszonyok között nagyobb kockázat nélkül is elérhetett. Hogy ezt jobban megvilágíthassuk, látnunk kell, hogy mit is akart voltaképpen Bethlen?

Erről a kérdésről legtöbben annyit tudnak, hogy a magyarországi protestánsoknak rossz dolguk volt II. Ferdinánd uralma alatt. Bethlen tehát háromízben is megverekedett a császár- és királlyal, hogy hitsorsosainak helyzetén könnyítsen. Hadrakelésének bizonyára ebben rejlett az egyik — de csakis egyik és nem is legfőbb — oka. Az igazi ok az a nagyszabású terv volt, amely nem kevesebbet akart, mint a kettészakadt Magyarország újból való egyesítését. Bethlen tehát ugyanazt kívánta megvalósítani kelet felől, amit Habsburg-házbeli királyaink hiába próbáltak nyugat felől. A bökkenő csak az volt, hogy ezzel a szándékával a fejedelem is homlokegyenest a Török-birodalom érdekeibe ütközött. A magyarországi török uralomnak az volt ugyanis a legfőbb életfeltétele, hogy hazánk megszállatlanul maradt része egy kézbe ne jusson. Így, megosztott állapotában, nem fenyegette a török hódoltságot az a Magyarország, amelynek két felét az elszakadással beállott és azóta továbbfejlődött ellentétek is elválasztották egymástól. Valami kisebb határeltolódás, néhány vármegyének ide vagy oda csatolása, nem izgatta a Portát; de rögtön hallatta tiltó szavát, mihelyt ez

a területváltozás olyan méretűvé készült válni, hogy az erők eddigi egyensúlyát megzavarhatta.

A belső bajokkal küzdő Török-birodalomnak nagy haszna volt ugyan, hogy Bethlen sakkban tartotta a császárt s ebben, egy bizonyos fokig, fegyverrel is támogatta őt a Porta; de azt már nem tűrte volna, hogy eddigi vazallusa — minden nyűgöt lerázva magáról — az ő rovására elhatalmasodjék.

Bethlennek tehát, ismételt hiábavaló próbálkozása után, mindinkább el kellett ezt a gondolatot ejtenie, amelynek megvalósításában — mint láttuk — se a Habsburg-ellenes hatalmak, se a magyarországi statusok, nem tudták, nem merték, vagy nem akarták őt kellőképpen segíteni.

Ilyenformán hovatovább kiesett a számításból az a nagy cél, amelyért érdemes lett volna nagyot merészelnie. Az az eredmény, amelyet annyira korlátolt eszközeivel kivívhatott, nem volt olyan nagy jelentőségű, hogy érette valami vakmerő vállalatba bocsátkozhatott volna. Ezért látjuk, hogy 1626-ban már csak abban az esetben hajlandó Wallensteinnal megütközni, ha megbizonyosodik róla, hogy ez a csata — minden kockázat nélkül! — az ő javára fog eldűlni.

Kétségtelen, hogy Bethlen Gábor nem sorolható a hadművészet úttörő reformátorai közé, mint például nagy kortársa Gusztáv Adolf. De a helyes hadvezetés legfőbb alaptételeit jól ismerte. Ha a szükség úgy kívánta: óvatos, ha kellett: elszánt, de mindakét esetben *gondolkozó és számító katona volt.* Fehér holló minálunk, abban a korban, amidőn a meggondolatlan, nyaktörő nekirohanásban merült ki legtöbbször a hadvezetés egész tudománya. II. Ferdinánd és minden tábornoka félt Bethlentől; félt maga Wallenstein is. Ez azt mutatja, hogy katonai téren mindannyian jobbnak, ügyesebbnek tudták maguknál a fejedelmet.

Amennyire az I. fejezetben taglalt elveiből megállapíthatjuk, valóban megvolt minden feltétele annak, hogy Bethlenből, a jeles katonából, külföldön is általánosan elismert hírneves hadvezér váljék. Ámde a már többször említett s nálánál sokkal hatalmasabb gátló okok nem engedték, hogy képességei ebben az irányban is úgy kibontakozzanak és érvényesülhessenek, mint ahogyan kifejlődtek és érvényesültek is a diplomácia terén.

Ismételjük: ahhoz, hogy valakiből igazi nagy hadvezér lehessen, nemcsak tudás és tehetség, hanem jószerencse is kell. Ezért írta olyan keserű rezignációval az a Zrinyi Miklós, akire már előbb is hivatkoztunk, hogy: „Adjunk regulákat a hadakozásnak, értsük a vitézséget, legyen olyan bátor szívünk mint az oroszlánnak, de megtébolít az mindenható; az

az eszköz által kit mi Szerencsének hívunk, megtébolít akit akar minden okosságával és értelmével, esmég felvisz másokat, akiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fátumnak mondanak az emberek."[266]

Gyalókay Jenő.

[266] Vitéz Hadnagy III.

Új adatok Eger várának 1710-i történetéhez.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének történetében a szerencsétlen kimenetelű trencséni csata (1708 aug. 3.) az a forduló, melytől már csak lefelé visz az út. A sorozatos kudarcok nemcsak a hadihelyzet rosszabbodását vonják maguk után, hanem a tömeglélekre gyakorolt romboló erkölcsi hatásukkal a hitet, reményt és hűséget egyaránt feladó demoralizációnak ijesztően sötét, végzetes mélységeit is megnyitják. Az egész nemzetet — mint Rákóczi mondja — bizonyos kábultság szállta meg. Csüggedés, kétség és aggodalom, aztán fásultság lett urrá mindenfelé. Többé nem a közös ügy, hanem a legközelebbi érdek: egyéni biztonság, család- és vagyonmentés az irányjelző. Az utolsó három esztendőnek vázlatban ez a lélektani képe s a háttér: tökéletlen védelem után vagy enélkül feladott várak, ellenállás nélkül átengedett csatamezők s zászlaikat elhagyó, mindenfelé széledő kurucok.[1] Az ezredlétszámok megfogyatkoznak s az általános züllésshez segítőtársul szegődik a pestis. A fejedelem önerejére többé nem támaszkodhatott. Támadó háborúra ily helyzetben gondolni sem lehetett. Összes kilátásai most egyetlen távlatban futottak össze: a még érintetlenül maradt várak oltalma alatt védekezni mindaddig, míg idegen katonai segítséget sikerül kieszközölnie, vagy valamely külországi fordulat hoz számára könnyítést. Új haditervek születnek, újabb diplomácia és — újabb csalódások. Amazokat egyrészt a harci készség ernyedése, másrészt a szervezettebb és stratégiában jártasabb ellenfél húzza keresztül; az orosz megsegítés pedig, mely iránt Bercsényinek táplált túlzott, szinte naiv bizakodása a fejedelemre is átragadt, csak színesen játszadozó, ámító délibábnak bizonyul.

1710-ben már a felkelés legerősebb védőbástyáin a sor. Szeptember 23-án elesik Érsekújvár, a legfontosabb hadműveleti sarkpont, s vele egész Nyugatmagyarország. A nyomasztó hírre megdöbbent s reményvesztett kurucok ellenállása még inkább meggyengül, mire az ellenség gyorsabb

---

[1] *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai.* Pest, 1872. — *Önéletrajza.* Bpest, 1876. 169. l.

ütemben nyomul előre erélyes akciók véghezvitelére. Ennek meggátlására és az ellenségnek sakkbantartására a remélt segítség megérkezéséig Rákóczi a megerősített Szolnok és Eger várának igen fontos szerepet szánt. Amannak a délvidéki rácok megfékezése, Egernek Felsőmagyarország, illetve az ország északkeleti részébe szoruló kurucság oltalmazása s mindkettőnek a tiszai átjárás biztosítása lett volna feladata. E számítása azonban ép úgy, mint az, hogy az ellenség ez évben, már a közelgő tél miatt is, aligha közelíti meg a két erősséget, nem ütött be. A fejedelemnek különben sem voltak megbízható hírei az ellenség mozdulatairól és szándékáról. A császári sereg egyik része Cusani őrgróf tábornok alatt ugyanis váratlan gyorsasággal Szolnok alatt termett s a várat Csajághy parancsnok alig néhány napi védelem után okt. 17-én feladta. A másik rész Hatvan felől Eger felé nyomult, miután ellenséges csapatok már korábban elárasztották Heves vármegyét, mely ennek következtében okt. 10-iki gyöngyösi közgyűlésén meghódolt.[2] Ezek után Eger jelentősége nőttön-nőtt s Rákóczi mint előbb Érsekújvár, úgy most, a végső erőfeszítések e napjaiban, Eger erősségére is nagy, sőt túlzott mértékben számított. Ragaszkodott mindenáron való megtartásához.[3] Veszedelme pedig már küszöbön állt.

Cusani a Szolnoknál elért olcsó és gyors siker után azonnal Eger felé fordult, míg másfelől Wallis gróf ezredes csapatai igyekeztek ostromához. Az első labanc előőrsök okt. 25-án tűntek fel a vár alatt.

E nappal kezdődik az egri vár akkori parancsnokának, Perényi Miklós bárónak, az ostrom lefolyásáról és a vár feladásának okairól szóló írásbeli jelentése Rákóczihoz, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára eredetiben őriz[4] s alább szószerint közlünk. A szöveg maga nem Perényi kezeírása; csupán a névaláírás az övé. Dátuma nincs; de hogy közvetlenül a kapituláció után készült, kitetszik a Gerhard Lőrincre való utalásból, aki majd *élőszóval* fog kiegészítő magyarázatokkal szolgálni, főként azonban az utolsó sorokban a „*mostan* vélem Felséged hűségére kijött tisztek" tanuságára történő hivatkozásból.

Perényi, a fejedelemhez való megérkezése után, szóval is beszámolt az egri eseményekről s amit ekkor elmondott,

---

[2] *Szederkényi:* Heves vm. tört. IV. k. 126. l.

[3] Bercsényi Egernek — igaz, hogy ezt csak később, a vár eleste után írta — nem tulajdonított ily nagy fontosságot. Szerinte ez úgy sem tartóztathatta volna fel az ellenséget a fölfelé való terjeszkedéstől. (*Arch. Rák.* VI. k. 626. l.)

[4] Törzsanyag, 1710. évi csomó.

ismeretes Rákóczinak Bercsényihez dec. 12-én írt leveléből.[5] Az itt olvasható tények jobbára egyezők az írásbeli jelentésben foglaltakkal. Utóbbi azonban összehasonlíthatatlanul kimerítőbb és összefüggőbb képet ad. Emellett számtalan eddig nem ismert részletre, például az ostrom kezdetének időpontjára, az ostromlók tevékenységére, a várban uralkodó állapotokra, a nagy szerepet játszó várbeli kút-kiapadásokra s különösen az elégedetlenséget szító Réthey alparancsnok és társainak viselkedésére, akiknek okvetetlenkedő, nagyhangú beszédeit szinte híven adja vissza, úgyszintén a kapituláció létrejöttének körülményeire nézve sok érdekes újdonsággal szolgál. Egyúttal újabb bizonyítéka Perényi ártatlanságának a vár feladásában és fejedelméhez való tántoríthatatlan hűségének, amit Komáromy András e folyóiratban[6] annak idején „Perényi Miklós egri várparancsnok"-ról írt kimerítő s Eger ostromát is leíró értekezésében már bebizonyított, — ellentétben a Rákóczi-kor történetírójával, Márki Sándorral, aki pusztán az ostrom idején téves információk által félrevezetett fejedelem Perényit korholó kifakadásaira támaszkodva, őt elítélte s érthetetlen módon nem vette figyelembe Rákóczinak Perényi szóbeli jelentését regisztráló levelét s ebben utóbbit igazoló sorait, sőt — hogy, hogy nem — a fejedelem Emlékiratainak határozottan csupán Réthey alparancsnokot okoló szavait sem: holott jegyzetben maga is hivatkozik rájuk.[7]

Hogy pedig az alább közölt írásbeli jelentés minden vonatkozásban teljesen fedi a valót, eltekintve attól, hogy Perényi szavahihetőségében az egyébként Eger nem várt feladása miatt ingerült Rákóczi sem kételkedett,[8] — csak arra kell rámutatnunk, hogy állításainak megerősítésére, vagy cáfolására még mindig száz szem- és fültanu volt kéznél (körülbelül ennyien voltak, kik őt a várőrségből követték) és a várparancsnok nyugodt lélekkel mert rájuk hivatkozni: „Tegyenek relatiot akkor velem benn lévő és mostan vélem Felséged hűségére kijött tisztek, miket láttak s hallottak. Tudom, hogy ő kegyelmek is nem külömb relatiot fognak tenni." Hozzávehetjük még, hogy azok az adatai, melyeket más egykorú forrásokban is megtalálunk, ezekkel teljesen hűen megegyeznek. Jelentését hihetőleg nem is puszta emlékezetből, hanem — mint szerkezetéből kivehető — egy általa

---

[5] *Archivum Rákóczianum*, III. k. 205—207. l.
[6] 1915. (XVI.) évf. 119—157., 496—516. l.
[7] *II. Rákóczi Ferencz*, III. k. 150. és 151. l.
[8] ...„csak abból is kitetszik relatiójának valósága, — írja Bercsényinek — hogy azon tisztek is elállottak, a kikhez legjobban bízott." (*Arch. Rák.* III. k. 207. l.)

rendszeresen vezetett naplóból mondta tollba bizonyos összevonásokkal.

Ez az eddig ismeretlen kézirat és általában az az új anyag, melyet ez alkalommal közlünk, valamint az a körülmény, hogy Eger 1710-iki ostromát és feladását ismertető történetíróink némely már régebben kiadott források felhasználását elmellőzték, szükségessé teszi az eddig ismert képnek kiegészítését és helyenként új színekkel való átfestését. Természetesen az összefüggés és értelem kedvéért nem kerülhetjük el, hogy egyet-mást az eddigi feldolgozásokból is bele ne szőjjünk mondanivalónkba.

Perényi jelentéséből megtudjuk, hogy az ellenség főserege az előcsapatok megjelenését követő napon, okt. 24-én érkezett a vár alá. Károlyi az időpont megjelölése nélkül 26-án tudatja ezt a fejedelemmel; aki azonban erről a levél késése miatt nem innen, hanem 29-én a várból kiküldött *Scarbala* János nevű[9] hadnagytól értesült először.[10] Perényi ugyan neki, meg Károlyinak is mindjárt az első napon megírta a beállott helyzetet, de e levelei — mint jelentéséből kitűnik — árulás következtében az ellenség kezébe kerültek. Más két levele azonban mégis csak eljutott e napokban Bercsényihez és Károlyihoz, mert ezek okt. 26-án és 27-én az ő tudósítása alapján már tudnak az ellenségnek a vár alá szállásáról.[11]

A várparancsnoknak már az első napon igen elszomorító tapasztalatokban volt része. A városi sereg, amolyan tessék-lássék csetepaté után, még aznap labanccá lett. Mire a védtelenül maradt polgárság kénytelen volt haladéktalanul, ugyane napon az ellenséghez fordulni oltalomért és behódolni.[12] E célból a ferencrendi előljárót,[13] a plébánost és több szerzetest küldtek ki a németek táborába. Amint ennek a városban tartózkodó várbeli hajdúk neszét vették, legnagyobb részük nem tért vissza többé a várba.

Az ostromot az első időben Cusani tábornok vezette. Alig hogy megérkezett, tehát még okt. 24-én, többször is megkísérelte Perényit és az őrséget a vár átadására bírni. Rövid időközökben e napon három levelet is küldött hozzá. A parancsnoknak azonban szigorú utasítása volt Károlyitól,

[9] Perényi *János*-nak mondja. Az Arch. Rák. köteteiben (I. k. 31., IV. k. 287 l.) *András* fordul elő.

[10] L. *Perényi* jelentését és Arch. Rák. III. k. 189. l.

[11] *U. o.* és *Thaly:* Rákóczi Tár, II. k. 360. l.

[12] „Alsofort Deputirte entgegen geschickt" — írja a *Theatrum Europaeum* (XIX. k. 70. l.) s ezzel Perényi jelentése is megegyezik.

[13] A Perényinél említett „pater praesidens". Az egri ferenceseknek ugyanis ekkor nem volt gvardiánjuk, csak praesidensük. Ekkor *Főczén* Flórián állt itt a rend élén. *(Karácsonyi J.* Szt. Ferenc rendjének tört. Magyarországon 1711-ig. II. k. 37. l.)

mely az ellenséggel való bárminő levelezést szigorúan megtiltott.[14] Midőn tehát egyes várbeliek először egy rác kapitány, majd a városiak megbízásából Cusaninál járt s most visszatérő papok által hozott levelet mégis átvették, felháborodva tiltakozott önkényes eljárásuk ellen s a két levelet felbontatlanul félretette. Sőt amikor hírül hozták, hogy újabban egy trombitás is hozott levelet a német parancsnoktól, meg is esküdött, hogy azt be nem veszi. Egyik páternek pedig, kit ezt megelőzőleg Cusani, minthogy első két levelére választ nem kapott, fehér zászlóval küldött a vár felkérésére, hadsegéde által megüzente, hogy közel se jöjjön, különben magára vessen, ha valami baja esik.

Eközben e levelek kapcsán bent a várban is nagyon aggasztó tünetek jelentkeztek. Egyedül Perényi szóban forgó jelentéséből válik ismeretessé, hogy az a lázongó ellenzék, mely Réthey Ferenc alezredes, a vár alparancsnoka, vezetése alatt később teljesen urrá lett a várban, már az első napon, mielőtt az ellenség még egyetlen bombát is kilőtt volna, felütötte fejét. Már akkor szembeszálltak Perényivel Réthey, Csala Sándor[15] és a velük egy követ fujók s durván rárivaltak, amiért Cusani leveleit visszautasította. Követelték, hogy illő választ is adjon rájuk, mert „bőrünkben áll" — kiáltották. A szitkokból egyébként Károlyi Sándornak is bőven kijutott a bástyán nagyhangon szónokló, lázító Réthevtől. Még arra is rá akarták bírni a parancsnokot, hogy már most fegyverszünetet kössön; olyasfélét, amilyent annak idején (1704 ápr. 16.) Forgách Simon gróf kötött az egri vár német parancsnokával, Zinzendorffal. Ez úgy szólt, hogy az őrség minden ellenségeskedés nélkül nyolc hónapig maradhat a várban. Ez idő alatt magát tetszés szerint élelmezheti, s ha addig az ostromlottak fölmentésére segítség nem érkezik, azt dec. 17-én átadják a kurucoknak.[16] Tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ez időnyerés végett nem lett volna hátrányos. Bizonyos azonban, hogy az ellenségnek, mely előnyös helyzetben végső csapásokat készült mérni a kurucokra, esze ágában sem volt ilyen ajánlatba belemenni. Másrészről Perényinek fegyverszünet kötésére nem volt felhatalmazása, sőt tudjuk, hogy a fejedelem ezt még később is leghatározottabban ellenezte,[17] abban a meggyőződésben, hogy az ellenség a tél beálltával úgy sem

[14] Erre Rákóczi is utal egyik későbbi (nov. 24.) levelében. (*Arch. Rák.* III. k. 314. l.)

[15] Egri hadbiztos. (*Arch. Rák.* X. k. 82. l.)

[16] *Leskó József:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. IV. k 538—39. l. — *Szederkényi* i. m. IV. k. 97. l. — *Rákóczi* Emlékiratai, 81. l. *Thaly:* Gr. Bercsényi család tört. III. k. 132. l.

[17] *Arch. Rák* III. k. 196., 203., 314. l.

gondolhat Eger bevételére. Az állhatatos Perényi oda is mondta az okvetetlenkedőknek, hogy inkább leütteti fejét, semhogy erőszakoskodásaiknak engedjen. Majd fogta Cusani levelét, melyet a szerzetesek hoztak, s úgy ahogy volt, felbontatlanul, a fejedelemhez és Károlyihoz írt saját leveleivel együtt átadta Pethő Ferenc főhadnagynak, aki a délután folyamán 70—80-ad magával zászlóstul a vár árkába érkezett, állítván, hogy Rákóczihoz igyekszik, és eskü alatt kötelezte, hogy vigye a fejedelem után, ahol találja. Pethő azonban, „megszédülvén feje", azokat egyenesen Cusanihoz vitte s csapatostul átpártolt az ellenséghez.[18]

Perényinek tehát még az ostrom megindulása előtt egyetlen napon két hitszegést is meg kellett érnie: a városi hajdúkét és a Pethőét, s ugyanakkor saját környezetében is kedvetlenséget, hűségben való ingadozást és lázongásra való hajlamot kellett tapasztalnia. — szomorú bizonyságául a mind mélyebben elfajuló demoralizációnak és sötét perspektívául az általa végsőkig elhatározott védelemre. Kettős küzdelem előtt állt: az ostromlókkal és saját ellenkező embereivel.

Csak most, hogy ezeket tudjuk, érthetjük, miért írt már az ostrom kezdetén „végső desperációt ábrázoló" levelet a fejedelemnek.[19] Nem a vár eredménytelen felkérése után okt. 25-én megkezdődött ostrom, vagy Cusani apró bombái, melyekből ez három nap és három éjjel közel kétszázat szórt a várba, nyugtalanították és ejtették kétségbe, hanem az imént leírt jelenségek, mint egy általa esetleg meg nem akadályozható kapituláció előhírnökei.

A város behódolása Perényit nem lephette meg s nem is aggaszthatta. Bizonyosan ép úgy tudta, mint maga a fejedelem, hogy Egerben tulajdonképen csak a belvár erősség, erős falakkal. A város azonban védtelen s könnyen megszállható.[20] Kiváltképen most, miután a városi kuruc sereg szinte ellenállás nélkül labanccá lett. Az meg természetes volt, hogy a városiak nem hagyják gyámoltalanúl fejükre gyújtatni a németek által házaikat. Ami pedig azt illeti, hogy mindjárt az első, 24-ikéről 25-ikére virradó éjszaka behozták a németet és a várhoz legközelebb eső házakban szállásolták el, ez történhetett „alattomban", mint Perényi írja, de a beszálláso-

[18] Erről az esetről nemcsak Perényi ír, hanem a *Theatr. Europ.* is, az átpártoltak számát is jelezvén. (XIX. k. 70. l.)

[19] *Arch. Rák.* III. k. 189. l. — *Szalay* L.: Rákóczi bujdosása, 15. l.

[20] *Emlékir.* 77. l. — Bercsényi is, mikor 1705-ben Egert ostrom alá vette, a várost már okt. 31-én elfoglalta, míg a vár az 1704. ápr. 16-án kötött feladási szerződés értelmében csak 1705. jan. elején jutott a kurucok kezére. (*Márki:* I. k. 298. és 333. l. — *Arch. Rák.* I. 130. l. — *Thaly:* Bercsényi. III. k. 132. l. stb.)

lást megakadályozni úgysem tudták volna, még ha akarták volna is, mert Cusani a hódolás vétele után sietve bevezényelt bizonyos számú katonaságot a városba.[21]

A behódolás ténye miatt tehát legkevésbbé sem érheti gáncs a nehéz helyzetbe jutott várost. S ép oly kevéssé a Rákóczihoz kezdettől fogva súlyos viszonyok között is tántoríthatatlanul hű, de most a kényszerítő körülmények nyomása alatt legjobb kivezető utat kereső agg Telekesy István püspököt, akinek szükségképen a polgársággal egyetértőleg kellett eljárnia s mint főpapnak, a császáriak jóakaratának megnyerése végett, a behódolás ügyét kezébe vennie. A nuncius ezt nov. 8-án Rómába Telekesy érdekében már kiszínezve írja meg. A püspök úr — úgymond — hogy a multban elkövetett hibáját jóvátegye, az Eger ostromára érkezett csapatoknak a várost önként megnyitotta s ezeket tisztjeikkel együtt nagy előzékenységgel fogadta és megvendégelte.[22] Ami utóbbit illeti, nyilvánvaló, hogy ezt máskép nem is tehette. De úgy ennek, mint a túlozva Telekesy érdeméül feltüntetett többi cselekménynek hangoztatását a jóindulatú nuncius azért tartotta szükségesnek, hogy ez a köztiszteletben álló, Rákóczi-pártisága miatt püspökségétől megfosztott főpásztor védelmére szolgáljon, tisztán jóakaratból úgy állítván be őt, mintha minden egyenesen az ő kezdeményezésére történt volna; holott a város behódolása — mint láttuk — természetszerűen bekövetkezett esemény volt.[23] E beajánlást egyébként a következő évben maga Telekesy is felhasználja I. Józsefhez írt kérvényében, midőn Eger megszerzésében való érdemére hivatkozik. Különben az ősz főpap még az ellenség részéről is oly nagy tiszteletet váltott ki, hogy ennek vezérei is melléje álltak, amikor I. József előtt való rehabilitációjáról volt szó.[24] Ez az eljárása ekkor már nem szolgálhatott egyenes, tiszta egyéniségének kisebbítésére, a fejedelem előtt sem, aki még később is nagy szeretettel és tisztelettel emlékezik meg róla, mint akit atyjaként tisztelt s aki viszont őt fiának tekintette.[25] Mikor körülötte már minden, még az előbb lelkes, hű, de most már nagyrészt megszállt Heves vármegye is behódolt, amikor már nem volt

---

[21] Theatr. Europ. XIX. k. 70. l. ....„maschirte einiges Kayserliche Volck in selbige das dasige Schlosz zu bloquiren"...

[22] *Áldásy* Antal: Telekessy István egri püspök elmozdítása és a római kúria. (*Tört. Tár.* 1896. évf. 652., 671. és köv. ll.) — *Leskó* i. m. IV. k. 467., 473—74. l. — A jóakaratú nuncius 1711. jan. 3-iki levelében még tovább megy, azt írván, hogy a püspök úr megnyitotta „székhelyének *várát*" (U. o.); pedig ehhez — látni fogjuk — nem volt köze.

[23] V. ö. *Tört. Tár,* 1896. évf. 652. l.

[24] Különösen Cusani szerette meg nagyon Egerben s kész volt érdekében mindent megtenni. (*Leskó:* IV. k. 477. l.)

[25] *Emlékiratok.*

nehéz meglátni a harc végső kimenetelét s fordulatra nem volt remény, belenyugodva a megváltozhatatlanba, ő sem tehetett mást, mint hogy az őt rajongásig szerető nyája érdekében, melyet elhagyni gyávaság, hite és hivatása elleni kötelességszegő cselekedet lett volna, a győzők s így József király kegyeit keresse.

A vár körüli operációkat bevezető három napos bombázás után beállott nyugalmat a várparancsnok arra használta fel, hogy a fejedelmet okt. 29-én útnak bocsátott küldönc útján tájékoztassa a várbeli vigasztalan helyzetről. Az e megbizatásban eljáró Scarbala hadnagy azonban kétkulacsos magatartásával még bonyodalmasabbá tette azt s csak ártalmára volt. Míg a fejedelem Perényinek a már említett „végső desperációt ábrázoló" levelét olvasta, a hadnagy — miért, miért nem, talán hízelkedésből — olyanformán referált, hogy nem is olyan fekete az ördög, amilyennek a várparancsnok festi; úgy, hogy Rákóczi most sem látott tisztán. „Isten tudja — írta Károlyinak — mint van azoknak dolgok."[26] Midőn aztán nov. 11-én, miután Károlyinál is járt, ennek és a fejedelemnek válaszleveleivel, meg kovákkal visszaérkezett, Perényi jelenlétében hangos szóval adta tudtára az összegyült tiszteknek és altiszteknek Rákóczi segítséggel biztató üzenetét, — háta mögött meg esküdözött, hogy ő bizony ennek a fejedelmen kívül senkitől hírét sem hallotta. Épen hogy csak azt nem mondta, hogy az egészet a fejedelem találta ki a védők megnyugtatására. Természetes, hogy erre aztán legtöbbjüknek „elesett a szíve". A fejedelmet tehát hamis információkkal félrevezette, a várbelieket pedig a valóság feltárásával elcsüggesztette.[27] Nem ok nélkül határozta el a fejedelem, bár már későn, a kapituláció küszöbén (nov. 29.), hogy megtiltja az Egerből való, már Érsekújvárnál is károsnak tapasztalt futár-járást. „mivel Perényi oly megunatkozott embereket talál küldeni, akik csak rémítő híreket fognak bévinni."[28] Mint ahogyan Nagy István is, Perényi egyik tisztje, midőn kijött Egerből, „undique deiectos animos videns",[29] visszatértekor bizonyosan cseppet sem rózsásnak festette a kilátásokat a védősereg előtt.

Cusani hadserege zömével nov. 6-án elvonult Eger alól Kecskemét felé s 10-én Wallis ezrede vette át az ostromot.[30] Ugyanezen a napon érkezett Pálffy János gróf mint a magyarországi hadak főparancsnoka Pestre s már másnap részint csábító igéretekkel, részint kemény fenyegetésekkel

[26] *Arch. Rák.* III. k. 189. l. — Perényi jelentése.
[27] *U. o.*
[28] *Arch. Rák.* III. k. 203. l. — *Hadtört. Közl.* 1915. évf. 510. l.
[29] *U. o.* VI. k. 626. l.
[30] *Theatr. Europ.* XIX. k. 70. l.

levél útján megadásra szólította fel Perényit.[31] Perényi sem ezt, sem pedig a tiszteknek — valószínűen a békétlenkedő többség nyomása alatt — közös megegyezéssel tett ama lépését, mely szerint Pálffytól nyolc havi, hihetőleg a már kezdetben emlegetett, Zinzendorff módjára kötendő fegyverszünetet kértek, nem tartotta szükségesnek jelentésébe felvenni, mert hiszen ezeket még a várból megírta részletesen a fejedelemnek.[32]

Pálffy látva, hogy pusztán ostromzárral aligha fog boldogulni, a várparancsnokhoz intézett eredménytelen felszólítás után, miután Pesten Cusanival már előbb megtanácskozta az ostrom részleteit, erélyes támadásra határozta el magát. A tisztek fegyverszüneti kérését válaszra sem méltatván.[33] Hatvan és másfelől is megerősítést, Budáról pedig nehéz lövegeket küldött Eger alá, melyekkel nov. 22-én heves ostromhoz láttak.[34]

Komáromy szerint az ostromnak ez a szaka korábban, 20-án, vagy még előbb kezdődött és a város bombázásával vezették be.[35] Most már azonban a föntiekből és elsősorban Perényitől tudjuk, hogy a németek úgyszólván az első naptól kezdve bent voltak a városban: így hát ezt nem bombázhatták s nem kellett tartani attól, „hogy az ellenség a várost egészen fölperzseli." Amit a fejedelem Károlyi nov. 20-iki levelére hivatkozással ír,[36] nem az ellenséges, hanem a várbeli lövegek által okozható tüzekre vonatkozik. A Perényi nov. 24-iki jelentéséből vett kitétel pedig, hogy az ellenség „*újonnan*" hozzáfogott az erősség bombázásához,[37] „újra" értelemben csupán viszonyítást jelenthet a korábbi okt. 25-én kezdődött három napos ostromhoz. Mert nem állhat meg az sem, hogy gróf Pálffy egyidőre beszüntette az ostromot, vagy ez bármily más okból közben szünetelt volna, minthogy Perényi, aki alább közölt jelentésében az ostrom apróbb részleteit is elsorolja s pontos dátumokat ad, erről

---

[31] *Márki* (II. Rákóczi F. III. k. 158. l.) csak említi e levelet; *Komáromy* (Hadtört. Közl. 1915. évf. 504—506. l.) egész terjedelmében, *Szalay* (II. Rákóczi F. bujdosása. II. k. 15. l.) kivonatosan közli.

[32] V. ö. *Arch. Rák.* III. k. 205., 314. l. — *Márki* i. m. III. k. 142-143. l.

[33] *Hadtört. Közl.* 1915. évf. 509. l.

[34] *Theatr. Europ.* i. h. — *Perényi* alábbi jelentése. — Arch. Rák. III. k. 205. l.

[35] *Hadtört. Közl.* 1915. évf. 507. és 508. l.

[36] „Fajerbergről avagy tűzmesterről híjában vólt nékem is disznónálnom: minekutánna Kegyelmedtől magától megértettem Rivier informatióját, s magoknak (egri követeknek) szóval megmondtam, hogy balgaság kivánságok, mert az, ki eddig egynéhányszor meggyujtotta, többször is meggyújthatja a várost: de minden acélütés után sem fogja a tapló a tüzet, nemhogy minden lövés után gyúlna a város." (*Arch. Rák.* III. k. 196. l.)

[37] *U. o.* 313. l.

nem szól. Ellenben úgy ebből, mint az ostrom alatt tett nov. 24-iki, ezzel egybehangzó levélbeli és a kapituláció után szóval előadott jelentéséből nyilvánvaló, hogy a nagy ostrom kezdetének nov. 22-ike a hiteles időpontja. Ezt megelőzőleg az ellenség csupán az ostromhoz való előkészületekkel, sánckészítéssel, löveg-, csapatelhelyezésekkel stb. volt elfoglalva, melyek eredményeképen a várat november közepére teljesen körülzárta, hogy a védőket minden külső összeköttetéstől és megsegítéstől elzárja.[38]

A 22-én, szombaton, reggel 7 órakor kezdődött s megszakítás nélkül egy hétnél is tovább tartó[39] ostrom alatt az ellenség a Budáról hozott négy mozsárból éjjel-nappal szakadatlanul ontotta a kétszázfontos bombákat a várra, közel ezret, — mint később Wallis mondta — bár a védők félannyit sem számláltak össze. A vár erődítéseiben ezek aligha tették jelentősebb kárt: hatásuk mégis katasztófális bajnak lett előidézője: a vízhiánynak. A fejedelem nem hitt ennek lehetőségében, amikor Perényi erre a veszélyre rámutatott s már az ostrom harmadik napján jelentette, hogy egyik kútjából kiapadt a víz.[40] Pedig tény, hogy a heves bombázás nemcsak magukat a kutakat tette tönkre, hanem az odavezető ereket és vízfolyásokat is eltömte. Még a védett kazamatákban levő két kút is,[41] melyre a legvégső esetben biztosan számítottak, annyira kiapadt, hogy csak alig két arasznyi sárral elegyes víz maradt bennük s ez egy éjszakán át annyival sem szaporodott, hogy csak mosdásra is elegendő lett volna.[42]

„Jól tudom, hogy a kutakon kívül is hol legyen kegyelmednek elegendő vize", — írta a fejedelem szemrehányóan a parancsnoknak, a vár alatt folyó s a vár földalatti vízgyüjtő medencéinek csatornáit tápláló Eger patakra célozva, melynek vize szerinte jobb a kutakénál.[43] Zinzendorffal példálózott, aki midőn 1704-ben a várat a kurucoknak feladta, szintén a vízhiánnyal mentette magát. „De ha a csá-

---

[38] *Perényi* jelentése.

[39] Nov. 29-ével bezárólag. Perényi „Szent András napig" (nov. 30-ig) írt határnapja is így értelmezendő. (V. ö. *Theatr. Europ.* XIX. k. 70. l. és Perényi jelentését). 30-án már folytak a kapitulációs tárgyalások. (Lásd alább.)

[40] *Szalay* i. m. 17. l. — *Arch. Rák.* III. k. 203. l. — *Komáromy*, i. c. 309. l.

[41] *Balogh* János szerint (Egervár tört. Eger, 1881., 178. l.) két kútnyílás vezetett lefelé a víz felszínrehozatala céljából: egy a délnyugati s egy az északnyugati bástyák alatt.

[42] L. *Perényi* írásbeli, továbbá szóbeli jelentését is. (*Arch. Rák.* III. k. 207. l.)

[43] *Arch. Rák.* III. k. 203. és 315. l. — A medencébe a víz zsilippel ellátott csatornán át vezetett. (*Balogh* i. m. 15. l.)

szár tudta volna, mennyi vize volt és mely ok nélkül capitulált — írja — bizonyára méltán felakasztatta volna."[44] Azonban Rákóczi nem számolt azzal, hogy a fentiekről az ellenségnek is van tudomása, s nem tudta, hogy Perényinek egy Arndt Ádám nevű főstrázsamestere még okt. 30-án kiszökött a várból és kioktatta az ellenséget, hol lehetne a vizet elvezetni. Míg tehát a rendes kutakat a németek jól irányzott bombáikkal pusztították el, a kazamaták víztartályainak kiapasztásáról a szökevény útmutatásai alapján az azokat ellátó Eger-patak folyásának elvezetésével s elrekesztésével gondoskodtak.[45] Ami pedig a Zinzendorffal való példálózást illeti, elhisszük, hogy a dolgot akkor úgy mondták el Rákóczinak s a kurucok közt is így volt ennek híre; de később, mikor Emlékiratait írta,[46] — bizonyára jobb értesülés alapján — maga is beismerte, hogy az 1704-iki ostrom alkalmával a bombáktól a várbeli víztartók megrepedezvén, csakugyan vízszűke állott be; amit egyébként az egykorú egri jezsuita napló is feljegyez.[47] A méltatlanul meggyanúsított Perényi Miklósnak is igazságot szolgáltatott utóbb, midőn ennek a kapituláció után tett jelentéséből s a vele kijöttek tanuságából meggyőződött e tekintetben is a valóságról.[48]

A kiszökött főstrázsamester mutatta meg a labancoknak azt is, melyik a legalkalmasabb hely, ahol aknákat áshatnak. Nov. 24-én hozzá is fogtak a város felőli kapu alatt három akna készítéséhez s egyidejűleg közvetlenül a vár körül is sáncokat vontak. Ami Perényi írásos jelentésében ezzel kapcsolatban olvasható: Réthey és a vele egy húron pendülő tisztek erőszakos, durva fellépése, a várbeli hajdúság rémülete az aknakészítés hírére és engedetlensége, továbbá a kapitulációra lépni vonakodó, állhatatos várparancsnok önfeláldozó elszántsága, aki kész volt inkább három árváját a vár piacára kitenni, hogy az ellenség bombái veszítsék el őket, s maga utolsó csepp véréig harcolni az esetleg felrobbanó aknák által nyitott résnél, — ezekről korábban kiadott források is szólnak s Komáromy említett értekezésében hűen megírta. De abban utóbbival nem érthetünk egyet, hogy ezeknek az aknáknak hihetőleg csak az lett volna a céljuk, hogy „a rémületet terjesszék".[49] Réthey ugyan felhasználta a hajdúk rémítésére, de maga Perényi is komolyan vette s készülve minden eshetőségre, kétszáz

[44] *U. o.*
[45] *Perényi* jelentése és *Arch. Rák.* III. k. 207. l.
[46] 81. l.
[47] ...„deficiebatque successive aqua pro tot hominibus et animalibus." (*Leskó* i. m. IV. k. 536. l.)
[48] *Arch. Rák.* III. k. 207. l.
[49] V. ö. *Hadtört. Közl.* 1915. évf. 513. l.

hajdút és öt tisztet készenlétbe helyezett közel a helyhez, ahol az aknák ásását észrevették. Igaz, hogy éjszakára a hajdúkból már senkit sem talált a helyén; egytől-egyig megszöktek. Továbbá az sem valószínű, hogy a védők az aknákat „könnyen ártalmatlanokká tehették".[50] Perényi mondja, hogy amint észrevették az ellenség embereinek munkálatait, rájuk gyujtatván a házakat, ő is azonnal ellenaknát kezdett ásatni: de csakhamar abba is kellett hagynia, mivel nem voltak hozzáértő emberei.

Mint kezdetben, úgy ezúttal is szinte szószerint ad vissza Perényi jelentése részleteket elsősorban a főkolompos Réthey hatalmaskodó és mocskolódó szájaskodásaiból. Egyik durva kifakadása, melyben Rákóczit, Bercsényit hazugoknak nevezi, akik csak ámítják őket az orosz segítséggel, valamint e felkiáltása: „Ebadta muszkája, ha el akart volna jőni, eljöhetett volna már eddig a széles Indiából is", — szinte még szavaiban is egyezik Pálffy egyik felhívásának némely részeivel, melyet Palocsay György nov. 11-iki elfogott pátensére írva, 24-én a környékbeli falvakhoz intézett.[51] Ez arra vall, hogy az ellenség értett hozzá, miként juttasson olyan röpiratféléket a védőkhöz, melyek alkalmasak a demoralizáció s a vár feladását sürgetők táborának növeléséhez. Egy esetet Perényi is elmondott a fejedelemnek. A legheveseb ostrom napjaiban nyílvesszőkkel röpítettek cédulákat a várba, melyeken jutalom igérésével a parancsnok elfogására bujtogatták az őrséget.[52]

Ekkorára már úgy a tisztek, Csala Sándor, Nagy István, Pók János, Orczy és mások, mint a hajdúk, kik közül nap-nap után szökdöstek a várból, nagyobbrészt Réthey alparancsnok oldalán álltak, kinek pártja végtére annyira túlsulyba jutott, hogy Perényi — Réthey kiszólása szerint — igazán már csak ebnek parancsolt. „Semmit sem tartok Nagyságodtul" — vágta szemébe hetvenkedve. Ezt különben Rákóczi is gyanította, anélkül, hogy igazi okát tudta volna. Furcsának találta, hogy a döntő ostrom előtt a fegyverszünet ügyében, amit a leghatározottabban ellenzett és tiltott, nem a parancsnok, hanem — mint föntebb elmondottuk — tisztjei határoztak. Fedte, hogy „éljen commendansi authoritásával" s ne alattvalói, hanem ő parancsoljon.[53] Megbízhatatlan, ellenmondó hírek s főként optimista környezetének bemondásai alapján még mindig Perényi gyöngeségének tulajdonította a várban történteket. Levelei hozzá és róla telve korholások-

[50] *U. o.*
[51] *Márki* i. m. III. k. 143. l.
[52] *Komáromy* i. c. 514. l. — *Arch. Rák.* III. k. 206. l.
[53] *Arch. Rák.* III. k. 314. és 316. l.

kal, szemrehányásokkal. Mily más lett volna már most ítélete, ha tudja, mekkora hűség, erős elhatározás, mindenre kész önfeláldozás hatja át a félreismert parancsnokot, kit ezúttal csak a beállott kényszerítő körülmények fosztottak meg attól, hogy ezt tettekkel is bizonyítsa. Hiába tiltakozott, fenyegetődzött, bíztatott, mutatott jó példát kevés hívével, hiába hozta elő Rétheynek intő például a volt érsekújvári várparancsnok, Ordódy György esetét, kit az ellenséggel való levelezés és árulás gyanúja miatt Beleznay János éjnek idején elfogott és a várból kihozott,[54] s aki emiatt Ungvárott rabságban tartatott, — semmire se ment. Végre be kellett adnia derekát először saját alattvalóinak és csak aztán az ellenségnek.

Nov. 29-én, azon a napon, melyen a még mit sem sejtő s az egri hírek miatt ingerült fejedelem Perényihez szokatlanul kemény hangú levelét írta, Isten ítélőszékére hivatkozván, „aki előtt bizonyára nemcsak Eger vára feladásáért, de az abból következendő haza romlásáért is fog ... tartozni számot adni", — az egri vár bástyáin felhangzott a megadás jele.[55] Egyébiránt a levél nem igen jutott Perényi kezeihez; nem kellett elszenvednie annak fájó fulánkjait addig a néhány napig sem, amíg a fejedelem is meg nem győződött ártatlanságáról. Az ellenség által beigért és Rétheyék részéről rettegett nagy faltörőágyúkra sem került sor,[56] melyekről Perényi nov. 24-iki levelében úgy nyilatkozott, hogy ha Budáról megérkeznek s rendszeresen lövik velük a várat, a kőfalak egymásra omlanak.[57]

Miként a kapituláció sem a Perényi akarata volt, ép úgy annak előkészítésében és végrehajtásában is az alparancsnok és társai vitték a szót. Arra mindamellett súlyt helyezett, hogy a feladási feltételek szerkesztésében Réthey és Csala mellett az ő embere, a mindvégig hű Gerhard Lőrinc is részt vegyen s a Wallishoz készülő küldöttségnek ő is tagja legyen. Réthey lemenetelét mindenáron meg akarta akadályozni; de ez mégis erőszakkal lement.

Wallis a kurucok magyarul írt pontjait a számüzetésükből visszatérő jezsuiták által latinra fordíttatta s azokra rövid

---

[54] *Emlékiratok*, 279—280. l.

[55] ...„man... *die Chamade* schlug." (*Theatr. Europ.* XIX. k. 73. l.)

[56] Kitünik ez Perényi írásbeli jelentéséből, midőn Rétheynek közvetlenül a kapituláció előtt mondott szavait idézi: „Külgyünk alá követeket Vallishoz, *aminek előtte az ágyuk elérkeznek*, mivel akkor késő lesz." Ugyanott olvassuk, hogy mindössze csak négy mozsarat hoztak Budáról a nov. 22-én megkezdett nagy ostromhoz. V. ö. *Hadtört. Közl.* 1915. évf. 512. l.

[57] *Arch. Rák.* III. k. 315. l. — *Szalay* i. m. II. k. 17. l.

idő alatt röviden is válaszolt.[58] Az itt lefolyt tárgyalásokról és kapcsolatos eseményekről, különösen az alparancsnoknak és társainak ekkor viselt dolgairól Perényi nem ír. Ezeknek a fejedelem előtt élőszóval való elbeszélését a közvetlen résztvevőre, Gerhardra bízta. Egyet-mást azonban utóbb maga is elmondott neki.[59] Így, hogy a lent jártak késő este holtrészegen tértek vissza s Réthey nagy dicsekvéssel kiáltozta, hogy mindent jól elintéztek; Wallis jó ember, mindent megad, amit kértek: pénzt, jószágot, ágyúkat, szekereket, mikor majd kivonulnak. Annyira készpénznek vették Wallis szavait, hogy aznap részegségükben meg se nézték és Perényinek se mutatták meg, miket iratott válaszul pontjaikra. Csak másnap, midőn a kialudt mámor után olvasták, képedtek el, mert az írásban nagyrészt más állott, mint amit szóval ígért.[60] Így festett tehát a Réthey „jó" embere, „úri" embere, aki „jót ígér".

A német parancsnok feldícsért bőkezűségéről hamarosan meggyőződhettek, amikor olvasták, hogy még ő követel a vár parancsnokától bizonyos pénzeket, melyeket ez soha kezeihez nem vett, vagy a vár és a bentlevők szükségleteire már korábban elköltött.[61] Jószágot ígért, írásos válasza erre is alaposan rácáfolt. Még tulajdon javaik birtoklását is kérdésessé tette. Egyik kívánságuk ugyanis az volt, hogy a várból kivonulók közül kapják vissza mindennemű javaikat mindazok, akik a császáriak kezére került területeken visszamaradnak, sőt azok asszonyai és gyermekei is, akik továbbra is Rákóczit követik; az ostrom kezdete óta okozott káraik pedig téríttessenek meg. Mehet, ki hova akar; lefoglalt javaik ügyében pedig majd az udvari kamara határoz, — szólt a lakonikus válasz (7. pont). Lefoglalt javait tehát hamarjában senki el nem adhatta s kártérítésről sem lehetett szó. Csak ingóival rendelkezhetett mindenki szabadon (11. pont). Mikor szemben voltak vele, beleegyezett, hogy fegyveresen, ágyúikkal vonulhassanak ki. Kikötöttek két 8 fontos ágyút, két tarackot és ugyanannyi mozsárágyút, sok felszereléssel és egyebekkel. Írásban az utolsó golyóbisig mindent kereken megtagadott. Azok a hadiszerek őfelsége tulajdonai, — magyarázta — ők, a várvédők pedig alattvalói (3. pont). Idáig jutottak, hogy máris mint pártütő királyi alattvalókat kezelték őket. A következő pontban olvasható, valóban naiv kívánságukat, hogy a fő- és alparancsnok, valamint a tisztek tetszés szerinti mennyiségű,

[58] Ezt nemcsak Perényi mondja, hanem a kapitulációs pontok alább közölt eredeti szövegéből is kitűnik.

[59] Részletesen leírja *Komáromy* i. c.

[60] *Arch. Rák.* III. k. 206. l.

[61] Lásd a kapitulációs irat 9. pontját a pótjegyzőkönyvben is.

puskához való lőszert vihessenek magukkal, válaszra sem méltatta. „Non est dignum responso" — vetette oda.[62] A kivonuláskor szükséges szekerek előállítását, ez labanc érdek is lévén, a lehető legrövidebb időre, már dec. 2-ára vállalta. Nem ugyan ezernek, amennyit a várbeliek utóbb kértek; ennyi — mint mondta — egész Heves vármegyében sincs. Biztosította azonban őket, hogy elegendő alkalmatosságuk lesz.

A Wallis által először átadott pontok lényegileg megegyeznek Érsekújvár kapitulációs pontjaival. Ezek mintájára készültek. A fegyveres kivonulás, kíséret, az ingókra és ingatlanokra vonatkozó határozatok, az amnesztia ügye, melynél az érsekújvári analógiára ezúttal külön is történik hivatkozás, ennek a szókevényekre való kiterjesztése, a hadianyagok felfedéséről és átadásáról szóló intézkedések stb. mind azonos elbánásra mutatnak.[63] Eltérések többnyire csak a helyi viszonyokból folyó dolgokban vannak. Például a városi lakosságra nézve, mivel ez már az ostrom elején behódolt, nem volt szükség intézkedésre mint az érsekújváriaknál. A védők bombái következtében szenvedett káruk megtérítéséről Wallis le is mondott (9. pont). Viszont az egri kapitulálók biztosítani akarták magukat, hogy Zinzendorff gróf ezredes, volt egri császári várparancsnok, esetét nem írják az ő számlájukra. A kurucok tudniillik az 1705. jan. 2-án Eger váráből elindult Zinzendorffot és a vele fegyveresen, rendben kivonuló őrséget azzal az ürüggyel, hogy a feladási szerződésben kikötött nyolc hónapon túl több mint két héttel kitolta a vár átadását, — ami egyébként igaz volt,[64] — Egertől alig egy mértföldre, Kálnál körülfogták, lefegyverezték és ágyúival, tisztjeivel együtt „a parola ellenére" Kassára fogságba vitték.[65] A várbeliek attól tartva, hogy Wallis most rajtuk fogja megtorolni, esetleg velük szemben megismételni ezt a hadijogellenesnek tartott cselekedetet, kérték, borítsa rá a feledés fátyolát. Meg is tette s ezt is az általános amnesztiába foglalta.

A vár átadásának körülményeire vonatkozó előterjesztésekkel szintén igen kurtán bánt el. A védők — és ez némileg Rétheyéknek is dicséretére válik — azt kívánták, hogy ez ténylegesen csak két hónap multán, 1711 jan. 31-én történjék meg. A halasztásra ürügyül felhozták, hogy ők

---

[62] *U. o.* 4. pont. A *Theatr. Europ.*-ban (XIX. k. 73. l.) is így áll: „Dieses verdient keinen Antwort."

[63] V. ö. *Theatr. Europ.* XIX. k. 69—70. l.

[64] Föntebb már említettük, hogy 1704. ápr. 16-án történt a megállapodás és így a határidő dec. 16-án lejárt.

[65] *Leskó* i. m. IV. k. 538—539. l. — *Theatr. Europ.* XVII. k. 50. l.

nem Pálffytól, noha benne sem kételkednek, hanem magától őfelségétől óhajtják a feltételek megerősítését; aztán meg a maguk fejedelmének is be akarják azokat mutatni jóváhagyás végett. Ehhez pedig idő kell. Csakhogy Wallis nem volt ám oly rövidlátó, hogy a végleges sikert, melynek kulcsa most kezében volt, a meglehetősen messzire kitolt határidő elfogadásával kockáztassa. Mintha szinte nevetségessé akarta volna tenni e kívánalmukat, mindössze három napot adott a vár kiürítésére. És fölényesen diktálta: December 1-én, vagyis hétfőn a város felé eső nagyobbik várkapu kinyitandó, melyet német őrség száll meg; 2-án a tisztek és holmijaik számára előállnak a szekerek és 3-án átadandó az egész erősség. A feltételek jóváhagyására neki is van felhatalmazása s így ez is elég.

A kapitulációt sürgetők hüledezését és kínos zavarát Perényi sietett felhasználni, hogy szándékuktól eltérítse. De minthogy ekkor már sem tiszt, sem hajdú nem hallgatott szavára, minden igyekezete kárba veszett. Azok gyorsan fegyverszünetet kötöttek s folytatták a tárgyalásokat. A várban levő összes tisztek nevében — még pedig hogy Wallis is mindjárt megértse — ezúttal már latin nyelven szerkesztett viszonválaszukban mindamellett mégis megszólalt a kuruc katonaönérzet, midőn annak hangsúlyozása mellett, hogy ők katonák, nem pedig foglyok, továbbra is ragaszkodtak korábbi kikötésükhöz, hogy a várból kivonuló ellenfelet megillető tiszteletadásban mindannyiokat, nemcsak a tiszteket, hanem a közembereket is részesítsék, vagyis hogy ezek is fegyveresen vonulhassanak ki. Érsekújvárnál utóbbiaktól ezt megtagadták.[66] Az egriek azonban azon az alapon tartottak igényt méltányosabb elbánásra, mivel — saját szavaik szerint — ők nem voltak olyan szorongatott helyzetben, mint amazok. Ez érv kifelé az ellenségnek; de beismerés befelé, hogy a kapitulációt — ha a vízhiány miatt csak rövid időre is, — de el lehetett volna még odázni.

A német parancsnok valami keveset enyhített ugyan eredeti álláspontján: így megígérte, hogy előbbemlített, valamint birtokaiknak a kamara beavatkozása nélkül való visszaadását sürgető kívánságukat Pálffy jóindulatába fogja ajánlani, bár — mint hamarosan kitűnt — ennek eredménye nem lett, — egyebekben azonban lényegesebb változtatást nem tett. Az ágyúkat illetőleg kérésük ez alkalommal már mindössze csak két kicsiny, háromfontos tarackocskára zsugorodott. Wallis még ennyit sem engedett. A 4-ik pontban foglaltakkal, amiket előzőleg válaszra sem érdemesített, már nem is mertek előállani. Wallis első ízben 2000 frt-ot

[66] *Theatr. Europ.* XIX. k. 69—70. l.

követelt Perényitől azon a címen, hogy annak idején katonaság felállítására 1200 frt.-ot vett kézhez, melyet állítólag a vármegyétől és Eger városától sarcoltak ki; egyszer meg Pozsgay hozott volna számára 800 frt.-ot várjavítási célokra. Midőn aztán megmagyarázták neki, hogy mindez nem felel meg a valóságnak, s hogy ami pénz volt a parancsnoknál, azt a katonaság céljaira már elköltötte, azzal az újabb követeléssel állt elő, hogy Perényi számoljon el Pálffynak bizonyos 1500 frt.-ról, melyet Bercsényitől hajdúk toborzására kapott, de a toborzás nem történt meg. Ezzel nyilvánvalóan csak a várparancsnok zaklatása és megalázása volt célja. Volt is oka rá haragudni. Tudta, ha Perényin mulna, még az utolsó órákban is kész volna felborítani a kapitulációs tárgyalásokat, miként csak az imént is igyekezett az alparancsnokot és a vele tartókat azok megszakítására bírni.

Az alsó nagyobb várkapú megnyitására annyi haladékot sem adott, hogy ez — a kapitulálók újabb kívánsága szerint — csak a feladási feltételek felsőbb megerősítése után, az egész vár átadásával egyidejűleg történjék. Továbbra is követelte, hogy december 1-én, a feltételek aláírása után azonnal át kell engedni e kaput a császári őrségnek. Perényi erről hallani sem akart. Réthey és Csala azonban rárontottak és esküdöztek, hogy ennek bizony akár akarja, akár sem, meg kell történnie. Ha csak azt nem akarta, hogy megfogják és az ellenség kezébe adják, kénytelen volt engedni és a feltételeket aláírni. Réthey pedig az említett napon a megpecsételt irásokkal többedmagával újból lement Wallishoz s visszajövet Csalával, Orczyval együtt már vezette is a kapú felé a németeket. Külön megállapodás volt, hogy a német parancsnok legfeljebb 12—14 emberből álló őrséget fog odarendelni, s kuruc részről is ugyanannyi hajdú megy le. Ezzel szemben ők száznál is több németet, túlnyomóan gránátost, hoztak magukkal. E szószegésen Perényi annyira felbőszült, hogy közéjük akart lövetni. A bástyáról kiáltozva megállásra szólította őket. De a vezetők rá se hederítettek, csak vezényelték a kapuhoz a csapatot. „Kit én is látván, hogy már megvan és nem tehetek róla, — írja keserűséggel — annyi számú hajdúságot lecommandéroztattam és a belső kaput felvonattam." — Ez a nap, dec. 1-je, tehát Eger vár 1710-iki kapitulációjának pontos dátuma; jóllehet az egész erősség átadása csak néhány nap mulva következett be. Előbb még Csala Sándor több tiszttel fölment Pálffyhoz Pestre a feladási szerződés ratifikáltatása végett, ami dec. 4-én meg is történt.

---

[67] *Komáromy* i. c. 514. l. — *Arch. Rák.* III. k. 207. l.

Az elmondottakból kivehető, hogy e szerződés két jegyzőkönyvet foglal magában: az elsőízben megszövegezett pontokat, az ellenfél dec. 30-án adott válaszpontjaival, és a tisztek pótiratát. A kurucok részére szóló jegyzőkönyvek eredetijét, rajtuk Perényi, Wallis és Pálffy sajátkezű aláírásaival és pecsétjeivel, a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya őrzi,[68] s lentebb egész terjedelmükben közöljük. Első részük, természetesen a válaszpontok kivételével, magyar nyelvű. A labancokat illető átadási jegyzőkönyvek, miután a német parancsnok az eredeti magyar szöveget lefordíttatta, végig latin nyelvűek.[69]

Tekintve, hogy Csaláék visszaérkezéséig és a kivonulás előkészületeinek befejezéséig több nap telt el, az egész vár átadását és a kivonulás napját dec. 7—8-ára tehetjük.[70] Réthey zászlók alatt, dobpergés mellett vitte a „császár hűségére" a hajdúkat s vele tartott a tisztek, különösen a főbbek, legnagyobb része is: számszerint tizenheten. Még olyanok is, akikben Perényi legjobban bízott.[71] Ő pedig mindössze körülbelül száz hajdúval, kiktől — miután a kapitulálóknak Wallis részéről ajánlott kérését Pálffy nem vette figyelembe — elszedték fegyvereiket, és kilenc hű, Ritter Jánoson, Csajághy volt főstrázsamesterén kívül mind kisebbrangú tiszttel indult a fejedelemhez, aki akkor Munkácsról útban volt Kálló felé.[72]

Az ellenség tekintélyes zsákmányra tett szert. 34 nagy és kisebb ágyú, 14 mozsár, 130 mázsa puskapor, tömérdek másnemű hadianyag, közel 7000 köböl gabona, 2500 köböl liszt, 1300 köböl zab, néhány száz mázsa hús, nagyobb borkészlet stb. jutott kezére,[73] bizonyságául annak, hogy a vár hadiszer és élelem dolgában még a feladáskor is jól el volt látva. De láttuk, hogy nem is ezen múlt a kapituláció.

Rákóczinak másnapra rá, hogy Munkácsról elindult, dec. 6-án Vámosatyára hozták meg Eger elestének a hírét,[74] még pedig abban a formában, hogy „az alparancsnok és a várban levő azon vidékbeli tisztek, *megvesztegettetvén az*

[68] Törzsanyag, 1710 évi iratok.

[69] Eredetijük a *„Kriegsarchiv"*-ban. (*Lukinich Imre:* A szatmári béke tört. 25. l. 1. jegyzet.) Egyik másolatuk a Nemz. Múzeum Kézirattárában is fellelhető. (*Thaly*-hagyaték.)

[70] *Szederkényi* (i. m. IV. k. 569. l.) 8-ára teszi a kapituláció napját; hihetőleg, mivel ekkor történt a kivonulás.

[71] *Theatr. Europ.* XIX. k. 73. l. — *Arch. Rák.* III. k. 207. l.

[72] *U. o.* — A *Theatr. Europ.* tévesen írja, hogy Rákóczi ekkor Bercsényivel Munkácson, Károlyi Kassán tartózkodott. Bercsényi ekkor Lengyelországban (*Arch. Rák.* 621. és köv. ll.), Károlyi pedig Kisvárdán volt. (*Márki* i. m. III. k. 150. l.)

[73] *Theatr. Europ* i. h.

[74] *Emlékiratai* 285 l. — *Arch. Rák.* III. k. 204. és 317—319. l.

odamenekült kanonokok által, kényszerítették báró Perényi dandárnokot" a kapitulálásra.[75] E hír igen leverte s még aznap megírta Bercsényinek és Károlyinak is. Jellemző az akkori hírszolgálatra, hogy alig néhány napra rá, dec. 10-én, amikor a fejedelem — hite szerint — már „bizonyosabb", de a valóságban ezúttal sem megbízható híreket kapott a feladás körülményeiről, Perényit tartotta vétkesnek s „gyalázatos cselekedetinek" kíméletlen számonkérését helyezte kilátásba.[76] Két nap mulva azonban ismét meg kellett változtatnia ítéletét, amikor végre magától Perényitől megtudta az igazat, vagyis hogy mégis csak az első híradásnak volt alapja, amennyiben tényleg Réthey alparancsnok és társai erőszakolták ki a kapitulációt. Arról azonban, hogy ebben kanonokok, hozzá még „a várba menekült" kanonokok is közrejátszottak volna, Rákóczi föntidézett későbbi visszaemlékezésén kívül sehol másutt nincs említés. Legfeltűnőbb, hogy Perényinél sem. Úgy szóbeli, mint írásos jelentésében még célzást sem tesz erre. Pedig ne felejtsük, hogy utóbbit végszavai tanusága szerint védőiratának is szánta. A fejedelem téves információkon és megítélésen alapuló leveleiből következtethetjük és kétségtelenül Perényi is jól tudta, hogy megérkezése után haragvó és vádoló urával találja majd magát szemben. Ezért tartotta szükségesnek, hogy jelentésében elsősorban azokra a tényekre terjeszkedjék ki, melyek kényszerhelyzetét és ártatlanságát bizonyítják. Hihető-e, hogy mikor becsülete védelmében ezeknél a legapróbb részleteket sem hagyja ki, ugyanakkor a kanonokok fenti állítólagos szerepét elhallgatta volna? A vár bekövetkezett sorsa szempontjából ilyesmi éppenséggel nem lehetett alárendelt jelentőségű. És nem tett említést erről akkor sem, midőn személyesen világosította fel fejedelmét a vár feladásának okairól. Rákóczinak az ő elbeszélése alapján Bercsényihez írt kimerítő tudósításában[77] ugyanis egyetlen szó sincs bárki által történt megvesztegetésről; holott a fejedelem még olyan dolgokat is felhoz, melyek a várparancsnok különben részletező, alább közölt leírásában sem fordulnak elő. Az e tárgyról folyt többi levelezésekben szintúgy nem esik szó ilyesmiről. Ezek az idő és szereplő személyek tekintetében közvetlen források *kizárólag* az alparancsnokot és a vele tartó tiszteket okolják az egri várban történtekért, a kezdeményezést is, mint az ő önkénykedésük kifolyását, egyesegyedül nekik tulajdonítván.

De ismerve a helyzetet, az ebből vonható következtetés

---

[75] *Emlékir.* i. h.
[76] *Arch. Rák.* III. k. 205. l.
[77] *Arch. Rák.* III. k. 204—207. l.

is ellene szól a kanonokokkal összefüggésbe hozott megvesztegetési vádnak. Tudjuk, hogy a város már az első napon behódolt és befogadta a németeket. Ettől fogva közte és a várbeliek közt minden összeköttetés megszakadt. A várparancsnok másnap még a bástyákhoz sem engedte közel a Cusani üzenetét vivő pátert és előzőleg küldött két levelét is csak az ő tudtán kívül vették be emberei. Az őrség tisztjeinek a kanonokok részéről való csábítgatását tehát csak úgy lehetne elképzelni, ha ezek — mint az Emlékiratokból értelmezhető[78] — tényleg a várba menekültek. Ámde nem is szólva arról, hogy Rákóczi már korábban sem engedett az agg Telekesy püspökön kívül más papot a várba,[79] alig hihető, hogy kanonokjai elmenekülve, magára hagyták volna a köztiszteletben álló főpásztort, aki a fejedelem előzékenységét nem véve igénybe, az ostrom közeledésének hírére is a városban maradt. Egyébként sem lett volna sok értelme, hogy a várba húzódjanak, amikor a várost már úgy sem érhette ellenséges támadás. De ha ezt még ezek után is föltesszük, akkor sem szabad figyelmen kívül hagynunk, amit csak Perényi írásban előadott jelentéséből tudunk meg, hogy a várban a forrongás jelei az alparancsnok vezetésével már az ellenség megérkezését követő napon mutatkoztak; tehát e szerint a szóbanforgó megvesztegetéseknek, izgatásoknak is már ekkor kellett volna kezdődniök. De feltételezhető-e s nem észszerűtlen lett volna-e, hogy a kanonokok rögtön a várba való felmenetelük után, mintegy maguk alatt vágva a fát, menedékük feladására bíztassák az őrséget. Különben — mint tudjuk — Rákóczi is visszaemlékezéseiben e dolgot csak mint egy útjában hozzá jutott hírt említi, melynek értékéről, noha más vonatkozásban valónak bizonyult, Bercsényihez dec. 12-én intézett levelében sajátmaga tesz tanuságot, midőn írja, hogy ez első hír után is még több napig „semmi bizonyosabb"-at nem tudott Eger kapitulációjának körülményeiről.[80] E híresztelésnek valószínű oka az volt, hogy az ostrom kezdetén az egri lakosok képviseletében — mint ily alkalmakkor rendszerint másutt is — papok tárgyaltak az ellenséggel és intézték a hódolást, s hogy Cusani is részben őket használta fel a kuruc parancsnokhoz intézett felszólításai közvetítésére.

Ezek után, de még a most előhozott érvek nélkül is, ha csak pusztán Perényi jelentéseire támaszkodunk, aki nem hírek után, hanem mint jelenlevő, sőt minden cselekményért felelős személy és nem évek mulva, hanem alig néhány nap

[78] *I. h.* — Histoire des revolutions de Hongrie. II. k. 147. l.
[79] *Komáromy* i. c. 133. l. — *Arch. Rák.* II. k. 343. l.
[80] *Arch. Rák.* III. k. 204. l.

mulva a kapituláció után írta meg és mondta el az eseményeket, úgy véljük, tisztázottnak tekinthetjük a történetíróinknál Rákóczi Emlékiratai nyomán némi színezéssel „bujtogató", „a pápa átkától rettegő papok"-nak emlegetett[81] kanonokok dolgát. Az utóbbi kitétel már azért sem állja meg helyét, mivel a Rákóczi pártján állókra, beleértve az egyházi személyeket is, egyáltalán nem állott fenn egyházi átok; hanem, az 1709 augusztusában kiadott breve alapján, utóbbiakat illetőleg is csak javadalmaikra és viselt méltóságaikra irányuló bizonyos fenyíték.[82]

A kapituláció igazi okát abban kell keresnünk, amit bevezető sorainkban mondtunk el: a sorozatos csapások nyomán elharapódzott, minden reményt feladó demoralizációban. Ez volt legfőbb oka a többi vár időelőtti elestének is,[83] és hogy, mint Rákóczi mondja, „minden csekélyebb fontosságú várat fenyegetésekkel és igéretekkel foglaltak vissza a németek",[84] miután a fejedelemnek még leghívebb emberei is meginogtak.[85] Ehhez Egerben még a fa-, de legfőkép a katasztrófális vízhiány is járult, mellyel legfeljebb már csak ideig-óráig tudtak volna megküzdeni. Réthey is előállott ezzel, amikor Perényit a kapitulációra igyekezett rábírni, kijelentvén, hogy „bolondul a nagyságod keménysége miatt meg nem halunk." Egyet azonban nem szabad felednünk. Azt, hogy úgy a többi vár védői, kik most oly könnyen megadták magukat, mint Réthey és a vele tartók, kiket kuruc részről akkor mind árulóknak tartottak és történetíróink is annak neveznek, az első órától az alkonyatig többi bajtársaikéhoz hasonló hűséggel és vitézséggel szolgálták a felkelés ügyét; sőt az egri védők, bár a bomlasztó közhangulat szele őket is már az ostrom kezdetén megcsapta, még tovább egy hónapnál védték a várat. Csak mikor a segítség, mellyel őket biztatták, egyre késett és a várból kiküldöttek lehangoltságot keltő hírekkel tértek vissza, reményvesztetten, a további ellenállást céltalannak tartva, erőszakolták ki a kapitulációt. És az is igaz, hogy tisztességes kapitulációra kívántak lépni. Sőt a „vice-

[81] V. ö. *Thaly* jegyzetével (II. Rákóczi F. emlékiratai, 185. l.) — *Komáromy* i. c. 501 és 508. l.

[82] *Márki* i. m. II. k. 378., 379., 382. l. — *Leskó* i. m. IV. k. 425. és köv. ll.

[83] *Szirmay* András írja naplójában: „Anno 1710. ... Mivel penig ez idén Rákóczi népe desperálván progressusirul, már hadakozni sem akartak, amint Szepes várát, Érsekujvárat, Eperjest és Eger várát is többire sponte felatták, — többire prédának estek." *(Dongó:* Adalékok Zemplénvm. történetéhez. VIII. évf. 271. l.)

[84] *Önéletrajza.* 169. l.

[85] *Takáts* Sándor: Érsekujvár árulói. *(Századok,* 1904. évf. 698—701. l.)

commendans"-nak is a 4-ik pontba való felvétele, melyben kívánták, hogy a főparancsnokkal és a többi tisztekkel együtt a maga szükségére ő is tetszés szerinti mennyiségű lőszert vihessen magával a kivonulás alkalmával, továbbá a 13. pontban olvasható kísérlet, mely szerint a vár átadására két havi haladékot igyekeztek nyerni, úgyszintén az a körülmény, hogy elszállításukra ezer szekeret kértek,[86] — azt a látszatot kelti, hogy Réthey és társai az ellenféllel való alkudozások folyamán is ingadoztak még, elhagyják-e fejedelmüket, vagy legalább is ki akarták húzni az időt, hátha mégis segítség érkezik. Babért nem fonunk cselekedeteikért homlokukra; de minden kedvezőtlen megítélés mellett sem lehet, mint a legtöbb akkor feladott vár védőjére sem, az árulás bélyegét határozottsággal csak úgy rájuk sütni. A kuruckor ily nagy számban még sem termelt árulókat. Vesztett ügynél könnyen születik a vád: de ami ilyenkor lélektanilag érthető, a történetszemlélőre nézve ítéletei megalkotásánál nem lehet parancsoló.

Perényi dec. 11-én Polgárinál átkelt a Tiszán és másnap kis csapatával Kállóba érkezett. Itt már várta a fejedelem. Mikor belépett hozzá, épen levelet diktált Bercsényihez, melyben megbízhatatlan hírek alapján róla kemény szavakkal emlékezett meg az egri vár feladása miatt. Félbeszakítván levelét, meghallgatta kimerítő jelentését s aztán még ugyane levélben megíratta Bercsényinek. És jóllehet a fejedelem a dolgok tisztázását haditörvényszék előtt is kívánta, amire egyébként már aligha került sor, nem kételkedett Perényi szavaiban és — mint mondtuk — igazságot szolgáltatott neki.[87] Még Bercsényi is, aki különben a szerencsétlenség okait mindig másoknak tulajdonította[88] és szeretett másokat csipkedni, mentette őt.[89]

I.

Perényi Miklós báró, egri várparancsnok jelentése az egri vár 1710-iki ostromáról és feladásának okairól.

Descriptio oppugnationis simul et causae traditionis arcis Agriensis anno 1710.

Die 23. Octobris. A német porta Eger vára alá jött.

Die 24. 8-bris. A német armada vár alá szállott, kinek portájával az egri sereg propter formam meglövöldözködött és ugyan azon nap laboncza is lött. Kuzányi generálistul a rácz kapitány

[86] A Perényivel kijött 100 embernek valóban nem kellett ennyi.
[87] *Arch. Rák.* III. k. 204—207. l.
[88] *Rákóczi Emlékiratai*, 64. l.
[89] *Arch. Rák.* VI. k. 626. és632. l. — *Komáromy* i. c. 315. l.

levelet is hozott. Észre vevén a városson levő hajduság, hogy a várossiak ki mentenek protectioért, nagyobb részént kin maradtak. Ugyan azon nap pater praesidens és plebanus több szerzetesekkel edgyütt ki menvén a német táborra protectioért, ujjobban hozott generál Kuzányitól levelet. Minthogy penig énnékem, ugymint Eger vára commendánsának kemény parancsolatom és instructiom adatott méltóságos generális Károlyi Sándor uramtul ő excellentiájától, hogy semmi levelet az ellenségtül ne végyek, ahoz kézzel-lábbal ragaszkodtam és attul semmi uttal el állani nem akartam, sőt azon leveleket kezemhez sem vöttem, hanem intacte ládámra töttem, kire nézve Rétei Ferenc vice-commendans látván, hogy absolute instructiom mellől el nem akarok állani, magához hasonló tisztekkel fel kiáltván, ezt mondotta: Az eb attáért mit csinálunk, gondollya meg kegyelmetek, hogy bőrünkben áll, hogy olly uri embernek levelére választ nem adunk, ne gondollya azt, hogy bolond emberek laknak a Várban; kire nézve magához hasonló tisztek consentialtak, hogy nem csak bé kell venni többször küldendő levelét, hanem becsülletes választ is kell adni; kire én absolute nem assentialtam, hanem azon generális Kuzányi levelét, mellyet a szerzetesek bé hoztak, délután Pető Ferencz fő-hadnagy maga seregével zászlóstul a Vár árkában jövén, más volentér hadnaggyal illy formán, hogy Urunk ő Felsége után, valahol találljvák, mégyen, azon levelet együtt méltóságos generális Károlyi Sándor Uramnak ő excellentiájának irott levelemmel kezében adtam, lévén olly hiszemben, hogy az hová illenék azon levelek, oda viszi, kire is hittel kötelezte magát; de meg szédülvén feje, nem előbbi fel vött uttyára ment, hanem egyenessen a német armadára, és azon várban küldött Kuzányi levelét együtt méltóságos generális Károlyi Sándor uramnak ő excellentiájának irott levelemmel Kuzányinak kezében adta. Ismét páter fejér zászlóval jött a Vár alá és kérte a várat, kinek megizenvén adjutánsom által, hogy közel ne jöjjön, ha mi rajta esik, magának tulajdonicsa. Ujjobban egy trombitás által levél küldettetett, arra megesküttem, hogy Isten engem ugy segéllyen, semmi uttal bé nem vészem, kire nézve vize-commendans, Csala Sándor és más hozzájok hasonlók rám kiáltottak, miért bé nem akarom venni, sőt vice-commendans a bástyán illyen szókkal perorált: Én más országokon is jártam, hadakoztam és próbáltam; de mindenütt szokás vólt bé venni, mi is bé vegyük, az ebatta instructiójához mit tartya nagyságod magát, mit tud Károlyi Sándor hozzá, soha sem vólt ollyan hejen, könnyű néki Munkács várától instrukciót adni, ebatta instructióját megfognám és a s...t törülném vélle.

Azonban mihejett az ellenség a Vár alá jött, azon volt Rétei és más tisztek, hogy ad formam capitulationis Cincendorfianae armistitiumot tégyünk; de nem lévén instructiómban, absolute denegáltam, sőt azt mondottam, hogy elsőben üssék el a fejemet, azután csinállyanak armistitiumot.

Die 25 8-bris. Amelly marha a Városson lévő profonthánál maradott, (éjtszaka alattomban a várossiak béhozván a németséget, azt bészállitván a Várhoz legközelebb való házakban) azon marhát az ellenség reggel kihajtotta; ugyanazon estve a sánczot

is kezdte csinálni és apró bombákkal bombardizált bennünket három nap s három éjtszaka két mosárbul, a mint számot tartottunk a bombákra, százkilenczet vetett bé; de az ellenség megvallotta, hogy száznyólczvannyólczat vetett bé. Itt megszünt a bombázás.

Die 29. 8-bris. Scarbala János Urunkhoz ő Felségéhez küldetett.

Die 30. 8-bris. A fő strása mester Arnt Ádám leszökött és ottan az ellenséget mindenekrül informálta (jóllehet némellyekben hamissan) kiváltképpen hogy kovánk nincsen, és melly hejett lehetne meg mináznі és a vizet elvenni.

Die 11. 9-bris. Scarbala meg jővén Urunktul ő Felségétűl, azon nap az ellenségnek sánczát meg égettük, és a fasinnyát, ásóját, kapáját bé hordtuk a Várban. Hogy Scarbala el érkezett és Urunk ő Felsége ugy méltóságos generalis Károlyi Sándor uram ő excellentiája leveleit együtt a kovákkal elhozván, nékem praesentálta, azonnal tiszturaimékat és más unter officereket öszve hivattam és Scarbala által izent ő Felsége szavait ugyan emlitett Scarbala által declaráltattam; ottan biztatta a vitézlő rendet segicséggel, más felől peniglen ismét azt mondotta, hogy Isten őtet ugy segéllye, semmit se hallott a segicség felől más uri emberektül, hanem csak Urunktól ő Felségétül, kire nézve a vitézlő rendnek elesett a szive.

Die 15. 9-bris. A város két kőfala közzé vötte magát az ellenség és ottan által vágván a külső kő falt, a szőlő hegy felé vetett erős sánczot, a kiben mind gyalog mind lovas német felessen vólt, a végre, hogy semminemű segécség és reportum[1] bé ne jöhessen és tüllünk is senki ki ne mehessen, nem külömben Maklári kapu felől hasonló sánczot vetett a két kő falt által vágván.

Die 18. 9-bris. A Vár felett való szőlő hegy tetején nagy sánczot vetett, az hol is kemény strázsát tartott lovasbul és gyalogbul.

Die 22. 9-bris. El érkezvén Budárul az öreg mosárok és bombák, azon nap kezdte idején reggel bé hánni s éjjel nappal infestalt bennünket véllek egész Szent-András napig, a mint mi öszve számláltuk négy száz negyven ötöt vetett bé, a mint penig maga Vallis a városbeli commendáns mongya, kilencz száz ötven hetet vetett be négy mosárbul. A melly bombáknak bé hányásával a kutak és azoknak a vonó kerekei egészlen el romlottak, sőt a viznek fojása és erei a bombáknak pattanások és zördülések miatt bé dugattattanak úgy annyira, hogy a melly két kuthoz a casamátákban leginkább biztunk, azok is el apadtanak, ugy hogy két araszni viz alig találkozott benek, az is penig sárral egyveleg.

Die 24. 9-bris. A minát kezték csinálni, ugyan azon alkalmatossággal, midőn a Vár körül való sáncokat csinálták, kit észre vévén azonnal az házakat reájok gyujtottuk és contra minát ásattunk; de nem lévén értelmes emberünk hozzá, abban kelletett hadnunk, kit észre vévén Rétei, tisztek és az egész hajduság, meg rémültek és rajtam jöttek, hogy csak capitulállyak, kire semmiképpen nem akartam állani, kin meg indulván Rétei, illyen szók-

[1] Tudósítás, jelentés.

kal illetett: Le nem vágatom magamat se gyermekemet, jószágomat sem vesztem el, mit adtak nékem Rákóczi s Bercsényi, ebnek adtak az eb atták, semmit is. Az eb atták eleget tartottak már hazugsággal, hogy jő segicségünk, az eb atta muszkája ha el akart vólna jőni, el jöhetett volna már eddig a széles Indiából is; de az eb atta semmi sem jő, hanem csak lássunk a dologhoz, külgyünk alá követeket Vallishoz, minek előtte az ágyuk el érkeznek, mivel akkor késő lészen; de akkor is semmire sem akartam lépni; de Rétei és más tisztek, ugy Csala Sándor, nem külömben Nagy István reám tódulván, sőt bestelen szókkal Rétei illetvén fel kiáltott, hogy a mina el készült, víz nincsen, fa nincsen, bolondul a nagyságod keménysége miatt meg nem halunk, nagyságod már ebnek parancsol, semmit nem tartok nagyságodtul. Én penig az eránt protestáltam, hogy még nincs ideje a capitulationak, sőt biztattam, hogy attul a minától ne féllyenek, mert vagy succedál vagy nem: ha pedig succedált volna a mina, parancsoltam, hogy készen légyen két száz legény öt tisztel, mellyekkel magam mennék annak a résére, hogy ottan az ellenségnek assultusát excipiálhassam, kész lévén gyermekimet a Vár piaczára álítanom, hogy ottan bombák üssék agyon, magam penig utólsó csep vérem ki ontásáig vitézkednem. De Rétei és Pók János fő hadnagy fel kiáltottak, hogy oda Isten ugy segéllyen egy sem megyen, mert nincsen honnan menni, hanem csak lássunk hozzá, mivel ezen uri ember[2] jót igér. Hogy Rétei Uram le mennyen kövecségben, abban is keresztül állottam, elő hozván néki Ordódi György állapottyát, de Rétei és a fő tisztek semmiképpen róllam el nem álván, a capitulatiora kellett erednem, mellynek concinnálását több tisztek akarattyábul Rétei Ferencz, Csala Sándor és Gerhard Lőrincz uraimékra biztam. El készülvén a punctumok, Rétei Ferencz erőszakossan követül lement, kihez rendeltük Gerhard Lőrinc uramat is: le vivén a punctumokat, magyarul lévén, Vallisnak is a szerént praesentálták, mellyeket jesuiták által deákra fordittatott, mellyekre is igen rövid idő alatt rövid válaszunk vólt, mellyrül Excellentiádnak emlitett Gerhárd Lőrincz uram akar oretenus relatiot tenni és több dolgokrul is Excellentiádat informálni.

Hogy visszatértek Vallistul, olly projectumot hoztak, hogy Vallis kivánnya, hétfőn ugy mint 1. Decembris az alsó kapu nyittassék ki és tizenkét vagy tizennégy német légyen az kapuban, és annyi kurucz hajdu; mellyre absolute reá nem állottam, de Rétei és Csala Sándor csak fel kiáltottak, hogy annak Isten ugy segéllyen meg kell lenni. Ugyan hetfőn Csalával Rétei ismét lemenvén Vallishoz, nem tizenkét vagy tizennégy németet hoztak a Vár alsó kapujában, hanem száznál is többet, nagyobb része levén granatiros, kit látván, a bástyárul kiáltottam, állyanak meg, mert tüzet adattatok hozzájok, nem lévén az a parola, hogy annyi németség jöjjön bé; de Orczi és Csala Sándor csak commenderozták a németséget a kapu felé, kit én is látván, hogy már megvan és nem tehetek rólla, annyi számu hajduságot le commenderoztattam és a felső kaput fel vonattattam.

[2] T. i. Vallis.

Felséges Fejedelem, Kegyelmes Uram, bővebben megértheti Felséged ezen irásombul okait, miért kellett lépnem capitulatiora és a várat is miért kelletett fel adnom. Tegyenek relatiot akkor velem ben lévő és mostan vélem Felséged hüségére ki jött tisztek, miket láttak s hallottak, tudom, hogy ő kegyelmek is nem külömb relatiot fognak tenni.

Felségednek alázatos szolgája és hive
Perény Miklós.

II.

Puncta Capitulationis Arcis et Praesidii Agriensis.[3]

Inter Illustrissimum Dominum Comitem Dominum Franciscum à Vallis, Sacrae, Caesareae, Regiaeque Maiestatis Camerarium, unius Regiminis Pedestris ordinis actualem Colonellum et Bloquadae Agriensis Commendantem, necnon Excellentissimi Domini Domini Campi Marschalli Comitis Joannis Pálfi Plenipotentiarium ab una; ac Illustrissimum Dominum Baronem Nicolaum de Perény, Suae Serenitatis Principalis ac Ducalis, Confoederatorumque Regni Ungariae Statuum Brigaderum actualem Colonellum et Supremum praefati Praesidii Commendantem, coeterosque Status et Ordines utriusque sexus universos in praefato fortalitio Agriensi in moderna obsidione constitutos, partibus ab altera. Quorum Puncta sequantur in hunc modum. Et quidem:

Ad eadem puncta Capitulations Arcis et Praesidii Agriensis sequitur in hunc modum resolutio.

1°. Ennek az hadakozásnak eleitül fogva usque ultimum diem subscriptionis praesentis akármineműi palam, vel publice lettenek volna is valamely offensái általunk az Felséges Császár hiveinek, akár mi uton

Quo ad hoc primum punctum conceditur in ea formalitate et qualitate, quemadmodum concessa est praesidiariis Uvjariensibus amnistia universalis.

[3] A kapitulációs pontokat német fordításban a *Theatrum Europaeum* is közli (XIX. k. 73. l.), kisebb eltérésekkel és hibákkal; de a tisztek válaszjegyzékéből csak az 5-ik pontig terjedő részt.

módon, személyválogatás nélkül nunc et in perpetuum eisdem et successoribus universis fiat perpetua anmistia, hasonlóképpen az mostani Felséges Császárnak ónodi gyülésnek alkalmatosságával királságbul letett detronizatioja iránt való animadversio.

2. Az ben levőknek, kik felylyül már meghirattanak, az várbul kieresztett zászlókkal, dobokkal, azoknak verésével, fegyverekkel szabad kimenetelek lehessen.

Ad 2-dum conceditur dominis officialibus, ut armati praesidio excedere possint, secus tamen militibus communibus, quibus depositis armis, vexillis, timpanis sineque eorum strepitu exire indulgetur.

3. Mely alkalmatossággal szabad lehessen két nyolcz-nyolcz fontos álgyukat, harmadfélfontos két taraczkal és másfél fontos taraczkal edgyütt, nem külömben két mosárálgyut, kinek egyike harminczfontos, másika huszfontos lavetáival és minden hozzá tartozandó szerszámaival, minden álgyuhoz huszonnégy gulobist, annyi töltésre való puskaport és hat-hat kartácsot, az harminczfontos mosárhoz harmincz tüzes labdát, mind az két mosárhoz huszonnégy bombát, ötszáz kész kézi gránátot, száz ostromfazekat, kanótot egy mását kivinni. És az artolleriának valaminemű módgya, és monerja vagyon, marsban és macsérozásban iget kanóczokkal és egész fegyverekkel annak rendi szerint kimehessenek. Nemkülömben minden fegyveres ember huszonnégy-négy lövés port, annyi golobist kivihessen magával, hasonlóképpen tiz-tiz kovát.

Ad 3-tium. Cum ibidem contenta propria sunt Suae Majestatis Sacratissimae et non alicujus alterius extraneae potestatis, ipsis uti subditis altefatae Suae Majestatis Sacratissimae postulatum inibi contentum absolute negatur.

4to. Fő és vice commendans uraknak eő nagyságának s eő kegyelmének, nemkülömben más ezen obsidioban levő tiszteknek is magok szükségére a mennyi puskapor, ólom, kova kivántatik, szabadon vihessenek.

Ad 4-tum. Non est dignum responso.

5to. Mind hadi, egyházi, és akármi statusban levő uri, nemessi ezen obsidionak alkalmatosságával ben szorult rendek; nem külömben az Artolleria, és commissariusságbeli tisztek, úgy eözvegyek és árvák jószági alá, valamiek it az várban találtatnak, elegendő szekerek adattassanak, kinek-kinek hová szándékok vagyon elmenetelekre. Azhová elegendő confoit[4] is tartoznak adni.

Ad 5-tum. Dabuntur non minus currus, quam comitiva sufficiens, quibus domini officiales propria sua bona mobilia, non vero bona aliena ad locum sibi ipsis placitum efferre possint, ratione cujus dijudicandi deputati commissarii ordinabuntur.

6to. Valakik ezen Várban vadnak, azoknak akárminemű adóssági valahol vadnak, tractu Capitulationis praesentis complanaltassanak.

Ad 6-tum. Relegantur eatenus ad ordinariam juris viam debita sua rehabendi.

7o. Az kimenő akármi renden levő tisztek, azok akár hadi actuales et aggregati, uri, nemessi, artholleriabeli, commissariatusságbeli, eözvegyek, árvák és más ide beszorult emberek és hadak közül, az kiknek teczenék meghmaradni, ha szintén maga nem is, felesége és gyermekei meg maradnának az Felséges Császár ditiojában, mindennemü ingó és ingatlan jószágok, valamik concernaltattanak őket (ámbár az fiscus keze de praesenti volna rajta is), azok akármely vármegyékben és városokban legyenek is, in instanti vigore praesentis capitulationis restitualtassanak és a tempore obsidionis praesentis akármely személlyek által damnificaltattanak, hasonlóképpen lehessen refusiójok.

Ad 7-mum. Permittitur omnibus tam in fidelitate Suae Majestatis Sacratissimae manere, quam vero ad Rakoczium abire volentibus libera facultas. Ratione bonorum autem suorum confiscatorum rehabitionis relegantur ad Excelsam Cameram Aulicam.

8o. Gróff Zinzendorf és más megh árestált urak iránt semminemű vindicta ne legyen, hanem azon casus is mennyen in perpetuam oblivionem et amnistiam.

Ad 8-um. Conformiter primo puncto indulgetur.

9o. Nem külömben hogy ha az mostani obsidioban bombardizálás alkalmatosságával eb-

Ad 9-um. Ratione illatorum damnorum, quae durante obsidione civitati causarunt, nulla

[4] Convoi = kíséret.

ben az várban és városban valamely károk és ruinák causaltattanak, semminemű refusionak praetensioja ne legyen; neis allegaltassék it az elmult ujvári capitulatio.

10. Csajági János brigaderos obester bakmajsztere. Ritter János uram[5] és más ben levő deserterek iránt (azok pedig akár hadi, akár más renden levők legyenek) való vindicta is amnistiaban mennyen, és szabad elmenetelek Felséges Fejedelemhez semmiképpen ne impedialtassék.

11. Ezen capitulatio alat, az kinek minemű szándéka volna valamely jószágának eladására, szabadon adathassa, avagy pedigh az fiscustul in instanti bonificatioja legyen készpénzül.

12. Ezen hadnak pedigh kimenetele alkalmatosságával valakik magok szándékokbul lobonczá nem lesznek, erővel azzá ne tétessenek, ha szintén valamely erővel el röjtethetnék is, tartozzanak restituálni minden jószágával, munderjával, és fegyverével edgyüt.

13. Kiszököt Áront Ádám,[6] és más olyan hajduknak it az Várban maradot portikáji, az kit már az ben levő hadak distraháltanak, aziránt semminemű praetensioja ne lehessen a parte altera.

14. Minek előttő peniglen az Vár resignáltassék, egy hétnek előttő minden nemű szekerek és forspontok előállittassanak.

requiritur refusio: Extorti tamen mille et ducenti floreni ab inclyto comitatu et civitate Agriensi pro conducendo milite, non secus octingenti residuae pecuniae per Posgaium allatae pro reperatione arcis a Domino Magnifico Commendante Nicolao Perényi deponantur.

Ad 10-um. Conformiter etiam ad primum punctum relegantur.

Ad 11-um. Ratione bonorum mobilium conceditur, ratione immobilium autem relegantur ad 7-um punctum.

Ad 12-um. Nemo detinebitur, nisi quis sponte remanere velit.

Ad 13. Ratione victualium, quae hactenus consumpta fuissent, nulla refusio exigitur, non consumpta tamen uti et alia omnia mobilia restituantur.

Ad 14-tum. Currus pro evehendis bonis mobilibus dominorum officialium secunda Decembris parati expectabunt.

---

[5] A kapituláció után kijött Perényivel a fejedelem hűségére. (Arch. Rák. III. k. 207.) A *Theatr. Europ.* itt összezavarja a személyeket. Csajághy Jánost *és* Ritter Ádámot említ. Csajághy a szolnoki vár parancsnoka volt, melyet még Eger megszállása előtt, október 17-én feladott.

[6] *Arnd* (Arnt) Ádám főstrázsamester. (Lásd *Perényi* jelentését és Theatr. Europ. XIX. k. 73. l.).

addig ne is resignáltassék az vár, valameddigh azokban valami fogyatkozás tanáltatnék, ha szintén az capitulationak terminussa el mulna is.

13. Az Várnak peniglen resignatioja eléb ne lehessen, hanem ultima Januarii anni proxime venturi 1711, hogy az alat mind az Felséges Római Császártul ratificatioja ezeknek megh lehessen (jólehet méltóságos commenderozó generális eő excellentiája ratificatiojában semmit nem kételkedünk, mind pedig Felséges Fejedelmünknek is ezen capitulationkat repraesentálhassuk.

16. Az Várbul pedig kiindulván, sem uton, sem utfélen, sem lovakrul, sem szekerekrül, sem pedig az gyalogságtul kapdozás ne legyen, ne is hurczoltassunk idestova, hanem az kinek hova szándéka vagyon, egyenessen oda confoirosztassék, napjában peniglen két mélföldnél többet ne legyen szabad macseroltatni, sőt minden harmadnap rosztogolhassunk, azon marsban peniglen, valamig az destinált helyre nem jutunk, mindenféle tiszteknek, közlegényeknek portiojok szerint ételek, italok, nem külömben marhájoknak abrakjok és szénájok ki adattassék, ugy az kivánt forspontok is.

Pereny Miklós.

Ad 15-tum. Tertia Decembris anni labentis cedatur praesidium. Ratificatio vero mea conformiter ad plenipotentiales meas est sufficiens. Cras autem porta major praesidii versus civitatem custodiae militiae Suae Majestatis Sacratissimae tradatur.

Ad 16-tum. Qui in servitiis Rakoczyanis perseverare voluerint, dabitur iisdem non modo sufficiens committiva Cassoviam versus, vel trans Tibiscum, verum per omnia praesidia, ubi residet miles Suae Majestatis Sacratissimae, panis pro milite gregario competens.

Accedit postulatum, ut artholleria tota cum munitione et appertinentiis, uti et annonaria universa manibus deputatorum dominorum officialium tradatur, similiter caniculi, et quidquid nocivum esse posset genuine, et sincere detegantur. Quemadmodum quae a parte nostra appromittuntur, sacrosancte observabuntur, in cujus confirmationem haec perscripta ex utraque parte subscribenda, obsigilanda, et inviolabiliter observanda veniant. Datum in Civitate Agriensi, 30. Novembris 1710.

Franciscus Comes à Wallis.

A várbeli tisztek válaszjegyzéke és az erre kapott válaszok:

Ad praemissa Illustrissimi Domini Comitis Commendantis Francisci à Vallis a parte universorum officialium in praesidio Agriensi existentium Replica.

Ad Replicam officialium Agriensium explicatio.

Quoad 1-mum punctum dignetur explicare Excellentissimus Dominus Comes, qualiternam fuerit Uivariensibus perpetua amnistia collata, ut possit etiam haec iudicia quietata reddi.

Ad 1-mum punctum est intelligendum. quod a poena ordinaria criminis laesae Suae Maiestatis Sacratissimae absolvantur, quemadmodum Uivarienses benigne absoluti sunt.

Quoad 2-dum. Advertimus hic stilum Uivariensum allegare, modernam nostram constitutionem Illustrissimus Dominus Comes non gravetur in considerationem sumere, neque etiam illis comparare, scimus etenim, in quali praessura illi erant, quae nobis imputanda minime posse venire, ideo non solum domini officiales, verum et omnes alii gregarii, uti praescriptum erat, exire licitum esto.

Ad 2-dum. Remittitur ad Excellentissimum Dominum Generalem Campi Marschallum Comitem Palfi et recommendabitur.

Quoad 3-ium. Siquidem de regula militari observata haberetur, ut miles suo modo ex praesidiis resignatis aut resignandis non modo captivo, sed militari exire solitum sit, neque Illustrissimus Dominus Comes aliud de nobis opinetur, ideo nobiscum duo tomentula Rakocziana trium librarum cum globis et pulveribus, uti praescriptum erat, educi licitum sit.

Ad 3-ium. Denegatur.

Quoad 5-tum. Contenti resolutione, pro cujus executione petuntur mille currus, quibus bona nostra, ubi per Tibiscum commodior transitus fuerit, eo usque, quousque partem Serenissimi Principis nostri attigerimus, cum sufficienti confoi, curribus et vecturis devehantur.

Ad 5-tum. In toto comitatu non sunt reperibiles mille currus, sed qui abibunt ad partes Confoedaratorum, dabuntur sufficientes currus pro necessitate propria usque ad stationem militiae Confoederatorum.

Quoad 6-tum. Iis licitum esto, qui permanebunt in fidelitate

Quoad 6-tum et 7-mum punctum accordatur qui manere

Suae Sacratissimae Majestatis, peregrinantibus vero facultas concedatur.

Quoad 7-num. Manentibus in fidelitate Suae Majestatis Sacratissimae absque injuria Excelsae Camarae possunt resignari bona etiam immobilia.

Quoad 9-num. Nulla pecunia est extora ab inclyto comitatu et civitate Agriensi pro conducendis haidonibus, neque dominus Posgai quidquam tullit, quod prae manibus Domini Commendantis erat, iam militibus erogatum est.

Quoad 14-tum. Quousque ratificatio ab Excellentissimo Domino Generali Campi Marschallo veniet, et currus iam petiti appromptabuntur, tunc arx etiam resignabitur.

Quoad 15-tum. Neque nos hic aliquam novitatem incipere volumus, ubi dum resignatibur tota arx, etiam porta major inferior resignanda erit.

Quoad 16-tum. Multi domini officiales,praesidiarii Suae Majestatis Sacratissimae ex praesidiis exeunntes ubique per comitatus honorifice excepti sunt, nobis quoque simili via peregrinandum facultas negari haud possit.

Quoad Postulatum, praeter praemissa sancte et inviolabiliter resignanda venient.

Perény Miklós.

vult in fidelitate Suae Sacratissimae Majestatis, qui autem vult ad partes Confoederationis ire, licitum esto; quoad resignationem vero bonorum immobilium relegantur ad Excellentissimum Dominum Generalem Campi Marschallum et recommendantur.

Quoad 9-num. Dominus Baro Pereni Commendans percepit a domino Berczenio antehac pro conducendis Haidonibus 1500. florenos Rhn., cum autem eadem militia non sit erecta, doceat ante Excellentissimum Dominum Campi Marschallum, quonam devenerit.

Ad 14. et 15. Currus semper erunt parati pro exitu, infra duas portas tamen statim post subscriptionem praefatorum punctorum custodia in medietate militiae Caesareae concedatur, ita ut nulli sine Commendantis arcensis licentia exitus pateat, pariter introitus sine mea.

Ad 16. Domini officiales, ubicunque eos transire contigerit, honorifice excipientur. Gregarios quod attinet, habebunt suum panem et carnes.

Haec et omnia praemissa sancte et inviolabiliter ab utraque parte subscribenda et obsignanda desiderantur, ita tamen ut nullum damnum in annona et munitione inferatur, nisi quae consummi poterunt usque ad ratificationem remissam.

Franciscus Comes
â Wallis.

Praesens Capitulatio quoad omnia Puncta conclusa tenore praesentium ratificatur. Actum Pestini, die 4-ta mensis X-br 1710.

Comes Joannes Pálffy

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Camerarius, Consiliarius Intimus, Banus Croatiae, Generalis Campi Mareschallus, Confiniorum Cassoviensium Generalis, unius regiminis Catafractorum Colonellus, nec non per Regnum Hungariae Commendans Generalis.

(Az itt közölteknek sajátkezű névaláírásokkal és a kapitulációs iratokon az aláírók pecsétjeivel is ellátott eredetijét a Magy. Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya őrzi: *Törzsanyag*, 1710. év.)

Dr. Czobor Alfréd.

T Á R C A

Skulthéty László zászlótartó.

Örömmel gondolok mindig vissza szülőházambeli régi kedves lakásomra, amelynek falait számos lovaskép díszítette. Nemcsak a cs. és kir. 8. huszárezred történetének hősei, hanem idegen lovasvezérek is meg voltak örökítve, közöttük a híres Ziethen porosz huszártábornok is. De jó öreg királyunkén kívül, egy se vésődött olyan mélyen az emlékezetembe, mint a derék Skulthéty Lászlónak, a Wurmser-huszárok zászlótartójának képe. De meg is érdemelte.

1831 augusztus 19-én vesztette el, az akkor már Ferdinand szász-koburg-gothai herceg nevét viselő 8. huszárezred, legöregebb harcosát, Skulthéty László zászlótartót. Élete 96-ik évében tért örök nyugalomra a 75 évet szolgált huszár, aki 19 éves korában került az ezredbe s attól csak a halál tudta elválasztani. Még Mária Terézia uralkodása alatt állott be az akkori Baranyay-huszárokhoz, mint közvitéz, a régi, de elszegényedett magyar nemescsalád sarja s négy királyt szolgált egyfolytában, hűségesen.

Még nem volt 26 éves, amidőn rábízták az ezred szentségét, a zászlót. Több mint száz véres harcban hordozta azt Skulthéty. Ott volt a Prága körüli harcokban, résztvett Hadik András vakmerő berlini kalandjában, a torgaui vesztett csatában, majd a bajor örökösödési háborúban, valamint utolsó török háborúnkban is. Végigküzdötte a francia forradalmi és napoleoni háborúkat is, az akkor már nagyon öreg Skulthéty.

Nagy útat járt be lóháton, Berlintől az Appeninekig, Páristól Foksaniig. Testét 18, nagyobbára kardvágástól eredő sebforradás borította.

Az 1778—79-i bajor örökösödési háborúban már Skulthéty volt az ezred zászlótartója. Amidőn, 1778 augusztus 6-án, a vitéz Borcsiczky ezredes Gerbersdorf mellett rajtaütött az ellenségen, az ezred III. osztálya, élén báró Nauendorf őrnaggyal, keveredett először kézitusába. Skulthéty, fakó lován előrerugtatva, az ellenség parancsnokára vetette magát s őt a zászlórúd lándsacsúcsával ledöfte. A szúrástól elgörbült a lándsacsúcs, amelyet, ennek a napnak emlékére, mindvégig így is hagytak. Ebben a harcban a Wurmser-huszárok 240 eleséges szekeret, rajta 2400 mázsa lisztet, 13 markotányos szekeret zsákmányoltak s a kísérő csapat 3 tisztjét, 310 emberét és 476 lovát elfogták.

1779 január 18-án Habelschwertnél küzdött Skulthéty, a 11 szúrással és egy lövéssel halálra sebzett hős Rakovszky százados oldalán, aki másnap kilehelte lelkét, miután még látta a százada által ejtett 334 hadifoglyot.

Skulthéty ezután az időközben grófi rangra emelt Nauendorf ezredes parancsnoksága alatt vett részt a pancsovai harcban, ahol maga a török vezér, Mehmed pasa, is fogságba került 1788 október 23-án.

1794-ben már Flandriában, Auffenberg hadtestének kötelékében, Fleurus és Spirmont mellett hordozta ezredének zászlóját Skulthéty. 1795-ben Mannheim környékén harcolt az egész ezred. Skulthétynek ekkor már tisztté kellett volna előlépnie, de ő nem akart megválni attól a zászlótól, amelyet annyi harcban hordozott dicsőségesen. Zászlótartó maradt továbbra is, miközben azok, akik vele egyszerre kezdték katonai pályafutásukat, magas rangra emelkedtek.

1769. és 1797-ben Felső-Olaszországban táborozott a 8. huszárezred, s itt arra is alkalma nyílott, hogy tulajdonosa — Gróf Wurmser tábornagy — szemeláttára bizonyítsa be hősiességét. Akkoriban Gróf Klenau ezredes állott az ezred élén, akit később Báró Schusteckh váltott fel. Skulthétynak mindkettőjük előtt nagy volt a becsülete.

A hadjárat végeztével „hosszú fárasztó menet után, a galiciai Bochnia lett az ezred békebeli állomása. Itt Skulthéty már csaknem szakított az agglegény-élettel, amely pedig sokkal jobban megfelelt az akkori szüntelenül háborús világnak.

Galiciából Sziléziába került az ezred, majd 1808-ban vissza a magyar hazába, Nagy-Tapolcsányba. De a nyugalom nem sokáig tartott. Már 1809-ben Bajorországban látjuk Skulthétyt az ezred zászlójával, majd az asperni győzelmes és a wagrami szerencsétlen csatában. Ekkor mégegyszer ki akarták tisztté nevezni, de ő most is visszaútasította, nem akarván ezúttal se megválni az olyan régóta hordozott zászlótól.

1813-ban az ezred Schwarzenberg herceg segítő-hadtestében, Orosz-Lengyelországban harcolt. Ott volt természetesen Skulthéty is. Jelen volt a „népek csatájában" Lipcse mellett, ahol a nagy korsikait újból cserbenhagyta szerencsecsillaga. 1814—15-ben már Franciaország útjait rótta az öreg zászlótartó.

A 8. huszárezred vöröscsákós, vörösnadrágos és sötétzöld-attilás egyenruhájában, egy nyalka magyar fakó paripa hátán, kibontott zászlóval van megörökítve Skulthéty. Eredetijét a bécsi hadimúzeum őrzi: birtokomban volt mását pedig, minden más holmimmal együtt, az oroszok hurcolták el 1914-ben, utolsó békebeli állomásomról, Grodek-Jagiellowskiból.

A Wurmer- (később Kienmayer-) huszárok „édesapjuknak" hívták Skulthétyt. De így szólította őt Estei Ferdinand főherceg, magyarországi főhadparancsnok is, amidőn 1826-ban megszemlélte az ezredet Hódmező-Vásárhelyen. Az akkor már 91 éves Skulthéty lóháton vitte a főherceg elé az ezred zászlóját. A főherceg megfogta a vén huszár kengyelvasát s ezekkel a szavakkal segítette le a nyeregből: „Kedves apám, ez már mégis csak sok neked!"

Arad közelében, a kisszentmiklósi temetőben nyugosznak a 75 évet szolgált s csaknem egy évszázadot látott zászlótartó hamvai.

Daliás idők emlékét vitte sírjába a tiszteletreméltó ősz harcos.

Scheff Károly.

A Zechenter-család.

A pesti utcán még Arany János idejében is német szó volt az uralkodó. A XVIII. században természetesen még inkább s a változatosságot Budán sem a magyar, hanem tudvalevőleg a rác idióma képviselte. Buda lakosságának 1714-ben 52%-a volt német, 41%-a szláv és csak 5%-a magyar; 8930 lélekből mindössze 415 fő.[1] Az 1686. szeptember 2-iki felszabadító diadal mindkét várost üresen találta, a romok lassan népesültek be újra s az első években Budán csak egyetlen magyar családról van hírünk. azt is a hivatása, illetve felsősége rendelkezése plántálta az idegenné vált talajba. A családfő Salgáry Péter császári póstamester volt t. i.[2]

Mindamellett a magyarosodásnak az adott körülmények között rejtélyes folyamata megindult már a XVIII. században. Pesten előkelőbb polgárok részéről egyenesen névmagyarosításokkal találkozunk,[3] s a németségéhez Pestnél makacsabbul ragaszkodó Budán is megállapíthatók a későbbi nagy átalakulást legalább is megsejttető tünetek. Talán a legérdekesebb ezek közül a híres ágyúöntő, Anton Zechenter, familiájának a metamorfózisa.

Honnan és pontosan mikor került Budára Zechenter Antal, sajnos, nem tudjuk. De hamarosan tekintélyt szerzett; 1737-ben már a külső tanács tagja,[4] reánk maradt remekei pedig külföldön is ismertté tették a nevét. *Kétségtelen, hogy korának egyik legkiválóbb, európai viszonylatban is helytálló ágyúkészítője volt.* Boeheim ellenkezőt állítani látszó két odavetett sora,[5] nagyon is abszolut mértékkel mér. Zechenter ágyúinak magas műbecséhez nem fér kétség s azt maga Boeheim is elismeri, hogy az egykorú porosz ágyúk öntése, különösen eleinte, jóval gyarlóbb volt az övéinél. A XVIII. századnak bizonyára akadt nála kiválóbb mestere is, de a katonai kincstár szemmelláthatólag meg volt elégedve a munkájával. Az egymásra következő tűzérségi felügyelők közül nemcsak Daun Ulrich és Königsegg Lothár grófok látták el megrendelésekkel, de nem hagyta cserben a már kétségtelenül éleme-

---

[1] *Schmall Lajos:* Adalékok Budapest Székesfőváros történetéhez. Budapest, 1899 II. 225 lp .

[2] *U. o.* 200. lp.

[3] *U. o.* I. 176. lp. Ez természetesen semmi más .mint a nemességhez símulni igyekvés tünete.

[4] *U. o.* II. 278. lp.

[5] „Ueber den Giesser konnte ich nähere Lebensdaten nicht erfahren. seine Geschütze aber sind sehr mangelhaft gegossen. und zeigen bedeutende Gussfehler. (Die Sammlung alter Geschütze im k. k. Artillerie-Arsenale zu Wien. Mittheilungen der k. k. Central-Commission. Neue Folge XII. 54. lp.)

dettebb korú mestert[6] Liechtenstein Wencel herceg, az osztrák tűzérség nagy újjászervezője sem. Két kései darabját — egyik 1750, a másik 1756-ban készült — a Liechtenstein címer hitelesíti, pedig a herceg tevékenysége egy évszázadra megszabta a császári tűzérség fejlődését, s 1753-ban bevezetett tábori ágyútipusa a szomszéd államokban is utánzásra lelt.[7]

Zechenter darabjai, ezt a gyűjtemény mai vezetősége is elismeri, a bécsi Heeresmuseum büszkeségei közé tartoznak, egy porosz kézre jutott sugárágyúja pedig a berlini Zeughausban képviseli a hazai fegyveripar jó hírnevét. Magyar voltáról azonban még itthon sem szoktak megemlékezni. A berlini ágyú, az 1896-iki ezredéves kiállítás alkalmával, Budapesten is megfordult; Szendrei katalógusa[8] részletes ismertetést adott róla, de mestere személyéről egyetlen szót sem ejt. Külföldi szakembereknél pedig sajnos megszokott uzus, hogy beszélnek ugyan magyar fegyvertipusokról, szóval elfogadják ami tagadhatatlan, de magyar fegyverkészítőkről nem. Ezek, kezdve a korai középkortól egészen a legujabb időkig, egytől-egyig idegenek voltak szerintük. Idegenek származásban, névben és nyelvben, hiszen, mint mondják, a szigorúan feudális társadalmi alkatú magyarságnak magyar iparűző osztálya, magyar polgári rendje, egyáltalában nem is volt.

Ezeknek a szóban és irásban sűrűn hangoztatott elmarasztaló megállapításoknak sok tekinteteben kétségkívül igazuk is van. De egészen helytelenül értelmeznénk őket, ha az elmarasztalást pusztán a tényállásra s nem talán elsősorban a hazai kutatás sok teljesítetlen tartozására vonatkoztatnánk. Hiszen, a fegyvereknél maradva, tulajdonképpen egyetlen hazai mester készítőjegyét sem ismerjük, pedig ez csak a kezdet kezdete volna. Hogyan tudnánk közelebbi adatokat magyar vagy nem-magyar érzésükről: hogy általában csakugyan idegen nevük és anyanyelvük ellenére nem tartották-e magukat jó magyaroknak? Családjukban nem volt-e otthonos a magyar nyelv s közvetlen leszármazottaik nem idegenül viselték-e már a német családnevet?

Aki a Zechenter-ágyúk szokásos feliratát olvasta: Goss mich Antoni Zechenter in Ofen, s az egykorú Budára gondol, bizony aligha meri a mestert magyarabbnak tartani, mint mondjuk Lenaut, a költőt lehetne. Ám a hazai műtörténetnek máris sikerült kimutatni ,hogy német származású régi mestereink általában egy a birodalmitól világosan elkülöníthető helyi stilusban dolgoztak, amit másnak, mint magyar hatásnak semmiképpen sem lehet tulajdonítani. Ime, a középkor végére még az erdélyi szászság töretlen egysége is bomladozni kezdett. Kolozsvár magyar várossá lett. Egyik legzamatosabb irónk éppen a szász Heltai Gáspár. S mire a középkori nagy Magyarországnak is derekas munkát adó beolvasztási folyamatot a magára maradt Erdély itt kifejthetetlen körülmények miatt nem volt képes tovább vinni, úgy hogy az a

[6] Zechenter legrégibb reánk maradt darabja 1724-ből való.

[7] V. ö. *W. Erben:* Katalog des k. und k. Heeresmuseums. Wien 1899, 379—382 lp. továbbá *Boeheim:* i. m. 54—58 lp.

[8] *Magyar Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiállításon:* 882. lp. 8612. sz.

XVII. századra meg is állt, a nagyszebeni szász királybírák még akkor is magyar díszöltönyt viseltek[9] s Zechenter kortársa, Winhoffer Mihály Ferenc nagyszebeni ágyúöntő, bár németségéhez nem férhet kétség, elsősorban mégis erdélyinek érezte magát. Következik ez abból, hogy Bécsben őrzött ágyújának a kétfejű sasa Erdély címerét tartja.[10]

Ez természetesen már nem sokat jelent, s ha Zechenterre nézve csak a magyar címer kiemelését tudnánk érvül felhozni, legfeljebb Winhofferrel helyezhetnénk egy sorba. Nem lehet természetesen elhallgatnunk, hogy ez a tünet nála is megállapítható, de megállapítható sokkal több is: a Zechenter-család következő nemzedékének, teljes, öntudatos elmagyarosodása.

Zechenter Antal nevét t. i. nemcsak a hazai fegyver-, hanem a magyar irodalomtörténet is jól ismeri.[11] Ugyanígy hívták Bessenyey György egyik leglelkesebb segítőtársát, az irodalmi felújulás egyik odaadó napszámosát, ki a magyar nyelvet csak törte ugyan, s pályája csakhamar idegen környezetbe szólította, de ott is minden szabad idejét s a hivatalos munkája meghagyta minden energiáját, a magyar nyelv és irodalom gyámolításának szentelte. Ifjabb Zechenter Antal, egyik legszorgalmasabb műfordítónk érzésben ízig-vérig magyar, jóllehet előkelőbb keretekben atyja nyomdokait követte s ugyancsak az akkor idegen hadsereg szolgálatában állott. Az ármádia nb. *akkor* nem németesített. Br. Orczy Lőrinc és Gr. Gvadányi József császári tábornokok voltak. Már 1777-ben s 1781-ben is „a Fő-Hadi-Tanátsnak Tiszte", majd hamarosan Prágába került. De a szíve Budán maradt, melynek megmagyarosodását kevesen kívánták forróbban, mint ez a német ágyúöntősarjadék. Céltudatosan, német szívósággal dolgozott, mióta „érzékenységektől és több bölts embernek tanátsából felingereltetvén" kezébe vette a pennát, olykor jelentkező elkedvetlenedését mindig újra és újra legyűrve. „De talám azt mongya valaki — írja egy alkalommal borongósan — minek irni Tragédiákat, ha sehol sem játszattatnak?" Majd egyúttal reámutat a jövő fejlődés lényegére, mikor így folytatja: „Bár ezen kérdést ne tehetnénk Hazánkban! mert addig míg valami igaz Haza-fiúnak kegyelméből Magyar Theatrum fel nem állíttatik, soha a nyelv tökélletes nem lészen."[12] „A hitető Mohamed" című tragédiáját maga Bessenyey adta volt ki s mint az előszóból kitetszik, a szövegezésen

---

[9] V. ö. a M. Nemzeti Múzeumban őrzött sírtáblákat. Kalauz a Régiségtárban 1912—15. lap. Továbbá *Szendrei* összefoglaló művének (A magyar viselet történeti fejlődése) számos analógiáját.

[10] *Boeheim:* i. m. 53. lp.

[11] Zechenter (Antonius) Ungarus Budensis et Bellici Senatus Officialis. Hic alias inter occupationes se totum patriae linguae addixit, progressionisque eximiae dedit specimen duplici tragoedia Hungarice a se reddita. *(Horányi:* Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum III. 585. lp.) Ugyanott elősorolja a derék Horányi Zechenter még akkor 1777-ben, meg nem jelent kéziratos munkáit is s hozzáteszi: Concedant egregiis conatibus superi vires: ut haec et alia plura ingenii monumenta ad provehendum linguae Hungariae decus feliciter in lucem proferat.

[12] *Bayer József:* A magyar drámairodalom története I. 105. lp.

itt-ott javítgatott is. A jövő művelt és magyar Magyarországának reménysége és néhány ilyen „bölts ember" elismerő jóindulata voltak azok a tényezők, melyek munkájának mindig új indítást adtak. Mert népszerűségkeresés aligha fűthette; az egykorú kritika nem bánt vele keztyűs kézzel. A Magyar Hírmondó, 1781-ben megjelent Mitridates-e kapcsán azt írta, hogy a magyar színház hívei és sóvárgói óhajtásuk megvalósítása iránt „igen kartsú reménységgel lehetnek", valameddig az írók azon Magyarságnál, mellyel némelly mesejátékok írva vagynak tisztábbal és szokottabbal nem igyekeznek abbéli munkájokat a született Magyarok előtt kedveltetni."[13] Nyugodtan feltehetjük azonban a kérdést: melyik született magyarban volt annyi nyelv- és műveltségszeretet, mint Zechenterben, s talán meg is jegyezhetjük, hogy hibás és magyartalan szövegezéseiért nem is mindig őt terheli a felelősség, hanem esetleg a felületes szedőt. Gróf Széchenyi Ferenchez írott s a Múzeumi Könyvtár katalógusának pótkötetét megköszönő leveléből megtudjuk ugyanis, hogy Apollonius fordítását inkább hevertetni akarta, mert mint mondja „kinyomtatását távol létemben és tulajdon magam reá vigyázásom nélkül Magyar nyomtatóra bízni tellyességgel nem bátorkodok, a' tapasztalás bizonyítván, melly kevés figyelmetességgel szoktak ők az illy munkák eránt lenni."[14]

Ezek a sorok 1806-ban keltek. Ekkor már Nemes Zechenter Antal a neve „a Csász. kir. Prágai hadi Tanátsnál Concipistaságot viselő igen érdemes Magyar Hazánkfia." Lelkesedését az idő csak megedzette. Úgy látja, „hogy a magyar literatura nehány esztendőktől fogva tsudálkozásra méltó lépéseket tett és azoknak az alatsony lelkü s irigy embereknek gonosz feltételeket a' kik azt egészlen le nyomni igyekeztenek, semmivé tette."[15] A Nemzeti Múzeum megalapítójának tetszése és megelégedése újabb buzgóságot öntött belé „ezen gyönyörűséges nyelvnek művelésére és azon kevés szempillantatoknak arra való szentelésekre, mellyek fontosabb foglalatosságai(m)tól maradnak." Híven ki is tartott a Bessenyey György ideáljai mellett egészen munkabírása megroppanásáig. Nagy kort ért, több mint nyolcvan esztendős volt, mikor Prágában meghalt.

Nem volt nagy író, talán még író sem,[16] de bennünket nem az irodalomtörténeti jelentősége érdekelt. Néhány sorát szóról-szóra kellett idéznünk, mert ennyi színnel és hévvel idegen származású ember magyar érzését a magunk szavaival nem lettünk volna képesek kifejezni. Ezek a szavak mutatják meg a legközvetlenebbül, hogy mit kelljen az ifjabb Zechenter idegen származása alatt értenünk. Abban a budai házban, hol a bölcsője ringott, bizonyára német szóval rendelkezgettek a sürgő-forgó öntőlegények felett. De lehet-e ezt a hajlékot idegennek s a műhelyet idegen mester munkahelyének tekintenünk?

Tóth Zoltán.

---

[13] *Magyar Hírmondó:* 1781, 139. lp.
[14] *Magyar Kurir:* 1806, 304. lp.
[15] *Magyar Kurir:* 1806, 303. lp.
[16] V. ö. *Toldy Ferenc:* A magyar költészet története II. kiadás. 352 lp., továbbá *Bayer:* i. m. I. 105—107. lp.

Grófi Schmidegg Kálmán,

1848/49-es huszárkapitány és Görgey hadsegéde. (1826—1855.)

[Részletek Br. Mednyánszky Cézár angol Emlékirataiból.]

Gróf Schmidegg Kálmán — a XVIII. században magyar grófi rangra emelt körmöci Schmidegg-család utolsó sarja — 1827-ben született Sár-Ladányon, Fejérmegyében. Szülei korán elhunytak s így — Csányi László gyámsága alatt — már zsenge korában földbirtokos volt Fejér- és Zalamegyében. A szabadságharc kitörésekor saját költségén egy gyalogsági zászlóaljat állított ki s ő maga a negyedik huszárezredbe lépett. Tizenegy sebet kapott a harcok folyamán. Utóbb Görgey hadsegéde lett s az oroszokkal folytatott tárgyalásokon ismételten a fővezér egyik kiküldöttje volt az oroszok táborában.

A fiatal huszárkapitányban Báró Mednyánszky Cézár, az 1848/49. évi honvédsereg főpapja, gyermekkori barátját szerette. Világos utáni közös viszontagságaikról ezt jegyezte föl Emlékirataiban:[1]

Egyik szeptember végi napon még az alföldi síkon bujdostam. Velem volt barátom is, [gr. Schmidegg Kálmán], kivel együtt foglyok voltunk az oroszok táborában [s ki hazatérése közben rámakadt egy alföldi kuriában]. Görgey hadseregében szolgált, mint kíváló harcos. Elhárított magától minden rangemelést és [huszár]kapitány maradt mindvégig. Azt mondta, hogy magasabb rangban talán nem tudja kellően elvégezni feladatát.[2]

Rejtekhelyünkön [Csányi] Lászlóra vártunk, [az akkoriban még nem nagykorú Kálmán gyámjára]. Büszkén említi majd nevét nemzetünk. Atyai módon szeretett mindkettőnket. Nem soká tartott, míg megérkezett. Felejthetetlen szavakat hallottunk ajkáról.[3]

— Fiaim, — mondta mély és nyugodt hangján, — súlyos meg-

---

[1] Lásd H. K. 1929. I. és II. f. A zárójeles, illetve petit nyomású kiegészítések, éppúgy a jegyzetek is a fordítótól valók.

[2] Gr. Schmidegg Kálmánt Count Aladár néven szerepelteti a londoni kiadó.

[3] Csányi László, tuladunai földbirtokos, régebben szintén huszárkapitány volt, később országgyűlési követ, majd a forradalmi hadseregnél teljhatalmú főkormánybiztos, végre miniszter lett. Kátói jellem és fáradhatatlan hazafi. Nevét kezdőbetűjével jelzi a londoni kiadó: Ladislas C—.

próbáltatásokat szenvedünk. De higyjétek nekem, öreg embernek, még jön — tán csak sokára — egy jobb kor s új életre kel az ország. Ti fiatalok vagytok és várhattok a boldog időre. Nektek kötelességtek, hogy fenntartsátok magatokat arra a napra, melyen hazánknak rátok szüksége lesz. Fogadjátok meg, hogy — ha kell — elmenekültök az országból. A föltámadás óráját várjátok meg künn türelmesen! Ne kételkedjetek! Ütni fog még az az óra.

Egy kút mellett ültünk a földön. Csányi László háttal a kávához támaszkodott. Őszi nap ragyogott a végtelen síkon s fényében csillogott az öregúr ősz haja és szakálla. Úgy ült ott, mint egy próféta. Nem félt semmitől, csak bánkódott a haza sorsán.

Kezébe tettük kezünket és megfogadtuk, hogy megtesszük, amire búzdított. Az ősz hazafi megáldott és folytatta:

— Jómagam most még szolgálhattam hazámnak, de föltámadását már nem érném meg. Hiába menekülnék. Nem tudnék tőle távol élni és még kevésbbé tudnám elviselni azokat a viszontagságokat, melyeknek elébe nézek. Öreg vagyok. Mi haszna életemnek? Feláldozom hazámnak. Amint elválunk, megadom magam az ellenségnek. Jelentkezem, bár tudom, hogy halál vár reám. Ha hazámért meghalok, bizonyságot teszek róla, hogy ügye szent. Nem veszett el örökre.

Csak természetes, hogy elhatározásáról lebeszélni igyekeztünk. Az öregúr szeliden így szólt:

— Miért ellenkeztek? Hiszen boldogabb vagyok, mint ti. Jogom van hozzá, hogy ne lássam hazánk szerencsétlenségét. Jogom van hozzá, hogy ott haljak meg, ahol éltem. Tegyétek meg kötelességteket, de engedjétek meg, hogy én is megtegyem a magamét.[4] Különben is mi jelentősége annak, hogy én is elveszek a nemzeti katasztrófában? Csak az keserves nekem, hogy tőletek el kell válnom.

Mindkettőnket szívéhez szorított, majd lassan eltávozott. Megtiltotta, hogy kövessük. Gyakran visszafordult s búcsut intett mindaddig, míg a ködpárában eltünt.

Fogadásunkhoz híven Kálmán és én is elváltunk egymástól. Csak a számkivetésben láttuk egymást viszont.

Csányi László megtette, amit nekünk előre megmondott. [Sarkadon] átadta magát az oroszoknak, kik [Nagyváradon] kiszolgáltatták Haynaunak. Ügye vizsgálatával hamar végzett az osztrák hadbíróság. Október 8-án égő szivarral szájában lépett a bitófához, melyen kiadta lelkét.

Pesten a haditörvényszék előtt semmit sem tagadott és nem is mentette magát. Bátran hangoztatta, hogy amit tett, meggyőződésből tette. Csak a nemzete iránti kötelességét teljesítette.

Az Újépületből még búcsulevelet is írt Kálmán gyámfiának ezzel az atyai intelemmel:

---

[4] E szavakból eredt talán a magyar emigrációnak az a hagyománya, mely szerint a vértanúhalált halt hazafinak nagyon fájt, hogy az általa annyira pártfogolt Görgey mint diktátor nem felelt meg a várakozásnak. Önkéntes halálával mintegy vezekelni is akart hiszékenységéért.

— A politikát eddig sem szeretted. Igazad van. Ne avatkozzál abba soha. Elrabolja az élet nyugalmát. Bizony mondom neked, ha van a földön boldogság, azt csak a nyugodt családi élet biztosíthatja.

A törvényszéket arra kérte, hogy többezer aranyra menő ingó vagyonát szolgáltassák át gyámfiának. Kérését nem teljesítették, hanem — mint mondották — az állami kincstár kártalanítására elkobozták.

Sztoikus módon halt meg a sztoikus életű hazafi. Mikor nyakára tették a kötelet, fölkiáltott: Hazámért ezt szívesen![5]

(L. lond. szöv. 63-7. l.)

Mednyánszky Cézár Franciaországba menekült. Új környezetében revizió alá vette átöröklött vallásfelekezeti hitét és önálló világ- és életfelfogásra tett szert. Másrészt hazulról hozott pénze ijesztően fogyott, családjával pedig a bécsi cabinet noir miatt nem tudott összeköttetésbe jutni. Schmidegg Kálmánnak — 1851-ben történt — viszontlátására vonatkoznak e sorai:

A természet fölébredt, már rügyeztek a fák. Első párizsi telem elmult s megjött a tavasz. [Az emberek vidámabbak lettek,] csak bennem nem frissült föl az élet.

Szegényes szobámban busultam [egy áprilisi délután,] mikor megnyilt az ajtó s felém tart [gróf Schmidegg Kálmán.] Váratlanul érkezett s könnyezve borultunk egymás nyakába. Örültünk, mint két egymásra talált árva.

Együtt nőttünk fel s ismertük egymás családját. Bajtársak voltunk a háborúban. Együtt voltunk orosz foglyok és az ősz Csányi László szavára külön-külön távoztunk el az országból. Kétséges volt, vajjon viszontlátjuk-e egymást valaha.

Rokkant volta miatt a vitéz huszárkapitány nem hagyhatta el hamar az országot. Az osztrákok nem sorozták ugyan be közlegénynek, de ő nem tudta tovább nézni a rémuralom borzalmait. Birtokai értékesítése után házat vett és megtelepedett Párizsban.

Jó barátom érzékeny volt mint a mimóza és fölötte tartózkodó. Mintha félt volna, hogy megbántják, ha valakinek föltárja lelkét. Emellett nemeslelkű gavallér volt, kinél nemesebb lelkűt nem ösmertem. A háborúban megrendült egészsége, de lelkében erős maradt. Szelleme szikrázott és tisztán itélkezett.

Barátomnak elpanaszoltam keservemet. Elmondtam azt is, hogy legújabban még rosszabb lett helyzetem. [Özvegy de Gerando-né gyermekeivel együtt egy időre elhagyja Párizst.] Majd csak papi állásom jövedelmére támaszkodhatom.[6]

Kálmán vallási világnézete az egyszerű istenhit volt. Mikor látta, hogy most csak a végső szükség vitt rá a papi ténykedésre, azt tanácsolta, hogy hagyjak fel vele rögtön. Fölajánlotta, sőt kötelességének tartotta, hogy megossza velem jobb helyzetét, míg családom majd rendesen támogathat.

Oly finom volt, hogy már előre számolt érzékenységemmel. Hangsúlyozta, hogy gyermekkori barátom segítségét igénybe vehetem anélkül, hogy ezzel csorba esnék büszkeségemen. Ha megélhetésemet így is biztosíthatom, helyén való volna-e, ha

[5] Szilágyi S., A magyar forradalom férfiai. 1850. Gracza Gy., A magyar szabadságharc története, 1894/98. V. k. és Kacziány G., Magyar vértanuk könyve. 1906.

[6] A szükségbe jutott Mednyánszky Cézár egy ideig özv. de Gerandoné, szül. gr. Teleki Emma gyermekeinek oktatását végezte.

csak azért tovább folytatnám a papi funkciókat? Szinte kért, mintha szivesség volna részemről, ha jövedelmében osztozkodom. Csak arra vártam, hogy Kálmán is meggyőzzön. Magamban ugyis éreztem, hogy beteges érzékenység volna, ha visszautasítanám ajánlatát. Baráti segítségét elfogadtam és papi ruhámat félretettem örökre.[7]

[L. lond. szöv. 96-9. l.]

A pénzzel jól ellátott Schmidegg Kálmán nemcsak Cézár barátjának segítségére sietett, hanem testvériesen megosztotta jövedelmét szükségbe jutott bajtársaival általában. Nemsokára rá az elegáns világfivá lett Mednyánszky Cézár, — ki nem akart más segítségére szorulni, — mint exporteur világkörüli útra indult. Ausztráliában egy bandita lelőtte balkarját, mire félkarral és sorvadásba esve 1854 augusztusában visszatért Párizsba. Bujdosó honvédtisztekből álló köréről ezt olvassuk Emlékirataiban:

Másfél évi távollét után ujjongva üdvözöltem párizsi bajtársaimat. Ők is örültek, hogy visszatértem közéjük. Gyermekkori barátomnak, Kálmánnak, örültem legjobban.

[Prihoda ezredes, ausztráliai és amerikai utitársam] felfogásával szemben sokkal jobbnak találtam, ha Európában élek barátaim körében. Bárhol is összegyűlünk, visszaképzeljük magunkat a multba és emlékeinkkel magyar szigetet alkotunk az idegen földön. Jobb ez így, mintha egyedül bolyongnánk az Ujvilágban és sohasem hallanánk magyar szót. Miért nem örülhetett az Amerikában maradt jó huszárezredes is úgy, ahogy akkor én örültem bajtársaimnak?[8]

A Rue des Vieux-Augustins-ben hárman laktunk együtt egy maison meublée-ben.[9] A száműzött trio egyike én voltam, két társam. [Türr István és Asztalos Sándor ezredesek.][10] Vékony volt pénztárcánk s így kis szobákba húzódtunk a negyedik és ötödik emeletre.

Türr Pista politikai avanturier, ki a forradalmi Európában

---

[7] E lépésével br. Mednyánszky Cézár nem volt akkor egyedül. Több bujdosó magyar papot is magával sodort a nagyvilági környezet és a forradalom szelleme. Rónay Jácint, később pozsonyi prépost, mint világi ember élt tizenhét évig Londonban. Horváth Mihály, királyilag kinevezett püspök és később vaskaszentmártoni apát, számüzetése második felében szintén világi ember volt, sőt Genfben törvényes polgári házasságot is kötött. Jámbor-Hiador Pál, a költő-pap és később országgyűlési képviselő, Párizsban laikus férfiú lett. Ugyanakkor itthon gr. Zichy Domokos veszprémi püspök lemondott állásáról, hogy mint világi ember élje le életét.

[8] Prihoda János cs. k. lovastiszt volt, majd a honvédségnél huszárezredes lett. Mint komáromi kapituláns Londonba vetődött, hol fényképészettel tartotta fenn magát. Angliából Ausztráliába kalandozott, hol Mednyánszky Cézárral együtt kereste az aranyat. Nem akart visszatérni Európába. Azt mondta, hogy túlsokat szenvedne, ha tudná, hogy mégsem mehetne haza, pedig csak rövid út választaná el hazájától. New Orléans-ból Texas felé vette útját s azóta nyoma veszett. Kevély néven szerepelteti a londoni kiadó.

[9] A Palais-Royal közvetlen közelében lévő utca mai neve Rue d' Argout.

[10] Türr és Asztalos nevének jelzése a londoni szövegben Pista és Béla.

felujította a bolygó lovagok hagyományát. Pályája felületes és téves megítélésre adott alkalmat. Pedig amilyen romantikus bátorsága, olyan szeplőtelen jelleme. Ideálja a szabadság. Érte harcol mindenütt a zsarnokokkal szemben.

Még jobban kimagasló tehetséggel rendkívüli férfiú volna, ki felboríthatná egész Európát. De puszta energiájával is már nagyszerű szolgálatokat tett a szabadság ügyének.

Gyalogsági hadnagy volt ő a császári hadseregben Lombardiában, mikor gr. Teleki László párizsi követ — mint az összes külföldi magyar missziók feje — a magyar országgyűlés és kormány nevében 1848 december 25-én üzenetet küldött az olaszok ellen harcoló magyar csapatokhoz. Szembehelyezkedett a december 2-án Olmützben végbement palotaforradalommal és a magyar országgyűlésnek október 10-én hozott határozata alapján az ősi függetlenség és a törvényes király hatalmának védelmére hazatérésre szólította fel a magyar katonákat. „A hazának szüksége van rátok. A haza parancsolja, hogy hazatérjetek. Hűtlen az, ki nem indul meg a haza kérésén. Lázadó, ki parancsának nem tesz eleget. Felségsértő, ki a trón megszilárdítására szolgáló utasításaival nem törődik. Siessetek haza!" Br. Splényi Lajos turini követ azzal a felszólítással egészítette ki Teleki szavait, hogy a Lombardiában harcoló magyar ezredek tisztjei, altisztjei és közlegényei menjenek át Piemontba. Onnan majd hajókon hazaszállítják.

A magyar követek felszólítására Türr István és száz társa leszámolt lelkiismeretével. A nemzet egyetemes és legfőbb érdekének parancsszavára Piemontba szöktek. Az olasz katonai parancsnokság előtt kijelentették, hogy a magyar kormány felhívására és hazájuk iránti kötelességérzetből elhagyták az osztrák hadsereget. Míg haza nem vitetnek, a sziárd-piemonti seregben óhajtanak harcolni a közös ellenség ellen.

Türr mint megbízott parancsnok hadifoglyokból és szökevényekből megszervezni kezdte a magyar légiót, hogy a közös ellenségnek olasz földön remélt leverése után hazasiessenek. 1849 március havában a novarai csata elvesztése véget vetett a magyar légionáriusok reményének. A békeszerződés értelmében távozniok kellett Piemontból. Magyarországba nem juthattak. Franciaországban bolyongtak, majd egy részük a badeni forradalom hírére Badenba sietett.

Badenben Türr, mint ezredes, társaival együtt azzal a reménységgel küzdött, hogy majd Németország forradalmosítása után egyesülnek a közben Bécs felé nyomuló magyar hadsereggel. A poroszok leverték a badeni fölkelést, a magyar légionáriusok pedig menekültek és széthányódtak Európában.

Türr a piemonti kormánytól kapott kis nyugdíjából Svájcban, majd Londonban élt. Közben mint Kossuth megbízottja járt-kelt mindenütt a forradalmi propaganda érdekében. A francia köztársaság segítségébe vetett bizalmuk meghiusulása után, Mazzini és Kossuth azt remélték, hogy Olaszországból robbanthatni szét a Habsburgok birodalmát. A részben általa megszervezett 1853. évi milanói fölkelés gyors leveretése után Türr Párizsba vonult.

A krimi háború alatt mint angol ezredes az angol kormány megbízásából Bukarestbe ment, hogy társzekereket és lovakat vásároljon. Az osztrákok felismerték, mint szökevényt elfogták és közlegényi egyenruhában Bécsbe hurcolták. A haditörvényszék halálra ítélte, de az angol kormány közbelépésére száműzetésre változtatta át ítéletét. Bécsből Konstantinápolyban termett és a cserkeszeknek az oroszok ellen vívott szabadságharcában buzgólkodott.[11]

[11] Türr István az 1859-61. évi olasz szabadságküzdelemben oly hősiességgel vett részt, hogy az olasz királyi hadseregben altábornagy

lett. Azután is a magyar emigráció ideáljai lelkesítették s katonai vállalkozásait és diplomáciai megbízásait hazája felszabadításának szemszögéből végezte. Az általános amnesztia után hazatért, majd itthon és a külföldön csatornákat és hidakat épített. Közben továbbra is különféle politikai missziót teljesített. Élete végén Párizsban élt és az örök béke eszméjének apostola lett. Meghalt 1908-ban Budapesten. (Schlesinger M., Aus Ungarn, 1850. Anhang és Gonda B., Türr I. tábornok, 1925.)

Der dritte im Bunde — mint Schiller mondaná — [Asztalos Sándor ezredes volt, Arad ostromának hőse.] Magyarország félelem és gáncs nélküli lovagjának nevezem. Rendkívüli jellem, kiben lángész helyett megvan a szív ösztöne és erős érzése. Páratlan odaadást tanúsit hazájával és barátaival szemben. Értük minden áldozatra kész.

Hazájáért már előrehaladott korában fogott fegyvert és ritka bátorsággal szolgált neki [Világosig.] Barátai javára olyan éleslátó és ügyes, amilyen aligha lenne a maga érdekében. A becsületesség mintaképe.

A fegyverletétel után Londonba menekült, innen Párizsba, majd Genfbe vonult.[12]

[L. lond. szöv. 213-4. és 222-3. l.]

Mednyánszky Cézár és a szintén betegeskedő Schmidegg Kálmán az 1854. évi őszkor sokszor még éjfél körül is a Champs-Elysées-n jártak. Nagyon ártott nekik e könnyelműség s mindkettőjük ágyban fekvő beteg lett. Erről Mednyánszky így ír Emlékirataiban:

Elkeseredésemben sok olyat is tettem, amit nem lett volna szabad tennem. Bajtársaimmal sokszor éjfélig a kávéházban időztem, majd Kálmán barátommal lázasan az őszi éjszakák ködében néha hajnalig a Champs-Elyseés-n jártam.

Éjszakai bolyongásaink ártottak nekem, de főleg barátomnak. Kálmán mindig ideges volt, teste pedig törékeny. Régóta fenyegette a sorvadás. Szervezete nem volt olyan erős, mint az enyém és így a tél elején súlyosan beteg lett.

Az én bajom is előrehaladt útjában és így orvoshoz fordultam. Nem sokat segíthetett rajtam orvos, sem orvosság. Nem volt módomban, hogy úgy lakjam és étkezzem, ahogy megkívánta betegállapotom. Szenvedtem a nélkülözésektől, melyeken máskor csak mosolyogtam volna. Nemsokára én is ágynak estem.

Asztalos beteg barátunk ágyánál töltötte legtöbb idejét, hisz nálamnál is betegebb volt. Mikor felváltották, nem tért pihenni. Hozzám sietett, hogy engem is ápoljon. Csak kimerülten engedte át helyét Türrnek és a többi bajtársnak.

Jóbarátaim közül mások is eljártak hozzám hűségesen. Feljöttek mansarde-szobámba, mikor ágyban feküdtem. Résztvettek a table-d'hôte-on, melynél én is helyet foglaltam, mikor jobban lettem.

Amint kissé magamhoz tértem, én is Kálmánhoz siettem. Bajtársainkat ágya körül találtam. Láttam, hogy nemsokára elragadja körünkből a halál. Ahányszor és amennyire csak tehettem, nála időztem.

[L. lond. szöv. 221. és 223. l.]

---

[12] Genfben 1857-ben egy lengyel legionárius tiszt Asztalos ezredes füle hallatára gyalázta a magyarokat. A felháborodott bujdosó párbajra hívta ki. Ellenfele golyója átfurta fejét.

Kestner Károly, egy gazdag nagyiparos és francia nemzetgyűlési képviselő családja felkarolta a beteg Mednyánszkyt. Ugyanakkor barátja, a nálánál betegebb Schmidegg az előrehaladott sorvadástól és a szabadságharcban kapott sok sebétől annyira legyöngült, hogy menthetetlen lett. Följegyzéseit így folytatja Mednyánszky:

[Kestnerék közbelépése után jobban gondoskodhattam magamról.] Egy orvoshoz fordultam, ki valami új és furcsa gyógymódot ajánlott a sorvadás ellen. Szerinte minden betegség oka a vér lehülése. Hogy fölmelegítsük, jobban kell étkeznünk és kis lámpák útján testünket közvetlenül melegítenünk. Mivel sorvadásom oka nem természetes hajlandóságom, hanem a balkarom elvesztése miatt beállott vérkeringési zavar, az új gyógymódtól javulást reméltem. Nem mondhatom, hogy hasznomra vált. Inkább erős szervezetemnek tulajdoníthatom, hogy [1853] tavaszán némileg megkönnyebbültem és lábbadozni kezdtem. A levegő megenyhült és többet járhattam a szabadban.

Bár testem egészsége javult, szívemet tépte Kálmán barátom szenvedése. Napról-napra rosszabbul lett. Sem a nap fénye, sem az enyhe levegő nem adta vissza az életnek. Néha akkora rohamok gyötörték, hogy azt hittük, egy-két óra mulva kiadja lelkét. Szinte kételkedtünk azon, hogy vajjon szabad-e kívánnuk, hogy tovább éljen.

Amint egy-egy lázrohama elmult, azt reméltük, hogy élete mégis győz a halál felett. Hiába. Minden egyes roham után mindinkább gyöngült és közelebb jutott a sírhoz.

Ápolónők voltak mellette állandóan. Barátai látogatták, gondozták, vigasztalták. Én is mellette voltam, amikor és amennyire tehettem.

Nemcsak bánatosan, kíváncsian is figyeltem. Néha reméltem, hogy felépülök, de arra is készen álltam, hogy ugyanabban a bajban halok meg, mint barátom. Betegsége tüneteit szemügyre vettem, mert a halált addig csak a harctéren láttam. Viruló férfiak hullottak el ott körülöttem hirtelen. Most a kór lassan őrölt meg egy embert, hogy a végén egy árnyéktesten arasson diadalt.

Sokat beszélt velem a multról, hazánkról, életéről. Tisztában volt mindennel. Nem félt, hanem sztoikus nyugalommal várta a halált.

Korán tapasztalta, hogy mennyire bizonytalan az élet. Gyermekkorában vesztette el szüleit. Elhunyt szerettei emlékének élt.

Egy alkalommal arra kért, hogy iróasztalából vegyek elő egy kis üveget. Szürke folyadékkal volt tele. Elmondta, hogy erős koncentrált méreg, melyet otthon a háborúban és mint bujdosó is mindig magával vitt. Inkább megitta volna, mintsem a császáriak fogságába essen. Megőrízte, mert nem tudta, mit hoz a jövő. Most halála előtt áll. Arra kért, hogy vigyem el, nehogy valaki ráakadjon és talán kárt tegyen.

A kis üveget még ma is magamnál tartom. Nem gondolok rá, hogy felhasználjam. Élni akarok hazámért. De sohasem tudjuk, mit hoz a jövő. Háborúban vagy forradalomban mindig jó, ha az ember ura életének.

•

Haldokló barátunk olyan volt, mint a kialvó fáklya. Ereje nap-nap után csökkent. Csak bátorsága és a jövőbe vetett hite maradt épen.

Ne sajnáljuk, mondogatta, csak szenvedéseitől váltja meg a halál. Sohasem zugolódott sorsa ellen. Csak azt sajnálta, hogy nem vehet részt a jövendő harcaiban. Sajnálta, hogy nem inkább a harcmezőn hal meg a hazáért és szabadságért. Elhaló szavaival is buzdított, hogy egyetértésben és méltósággal viseljük sorsunkat. Hazánk jövőjében higyjünk erősen!

A tavaszi nap sütött a szobába, mikor végét járta. Ágya körül álltunk és meghatottan szemléltük. Békességes volt és nyugodt.

Csak egy paránya volt benne az életnek, mikor tőlünk búcsut vett. Lélekzete mindjobban halódott, amint lelke lassan elhagyta testét. Utolsó szavai közt nem volt összefüggés. Csak azt sejttették velünk, hogy hazánkra gondolt.

Gróf Schmidegg Kálmánban egyik áldozatkész és önfeláldozó fiát vesztette el nemzetünk. Díszét gyászolta benne az emigráció, mi párizsiak felejthetetlen barátunkat.

Jómagam többet vesztettem, mint bárki más. Rokonlelkek voltunk, gyermekkori barátok. Összetartoztunk, mint a fa és kérge. Sohasem különböztünk össze és semmit sem titkoltunk el egymás előtt. Elhunyta óta lélekben is megcsonkultnak érzem magam.

Nemes barátunk ama kevés ember közé tartozott, kik itt járnak a földön, de lelkük magasabb szférákban él. Szülei emlékével más világban honolt. Sokszor úgy tünt, mintha a túlvilág lakóival beszélgetett volna.

Messze hazájától, idegen földben nyugszanak csontjai, de amint kivánta, távol a városi zajtól. Ott voltam én is, mikor a sírba tettük testét.

Ha csak azért maradtam életben, hogy lássam hazám bukását, legjobb barátom halálát és illuzióim romlását, nem lett volna-e jobb, ha én is a bitófán halok meg, mint hazánk annyi sok mártirja? Miért bujdostam el? Miért menekültem?

[L. lond. szöv. 228-32. l.]

Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly.*

Források: Br. Mednyánszky Cézár Emlékezéseim és Vallomásain kívül Nagy I., Magyarország családai, 1860. (Schmidegg) — Br. Podmaniczky Fr., Napló-Töredékek, 1887. II. k. — Seherr-Thoss, Graf A., Erinnerungen aus meinem Leben, 1881. — Kertbeny K., Namenliste der ung. Emigration, 1864. — Gelich R., Magyarország függetlenségi harcának története, 1882. III. k. — Gracza Gy., A magyar szabadságharc története, 1894/98. II. és V. k.

Hatvani Imre jelentése az oláhok ellen intézett támadásáról. (1849 május 19.)

Az az állati kegyetlenséggel határos harc, amelyet a fellázított oláhok a fegyvertelen magyar lakosság ellen vívtak, 1849 április havában szünőfélben volt. A Zaránd-megyében működött Csutak Kálmán őrnagy, valamint a kormány kiküldötteként megjelent Drágos János képviselő, Jancut fegyverszünetre bírta, amelyre, néhány nap múlva, az oláhok általános fegyverletétele s a felkelők szétoszlása következett volna.

Azonban az utolsó pillanatban mindent felborított Hatvani Imre ügyvéd végzetes belekontárkodása. Hatvani, bár semmi katonai képzettsége se volt, a honvédségbe beállván, rövidesen őrnagy lett s egy 600 főnyi szabadcsapat toborzására kapott engedélyt és pénzt.

Ez a csapat Csutak különítményéhez tartozott. Csutak április utolsó napjaiban Debrecenbe ment, hogy a kormánytól kiszorítsa az oláhok fegyverletételének főfeltételéül kikötött, de érthetetlen módon mindegyre késő bűnbocsánatot. Hatvaninak határozottan megparancsolta, hogy míg ő távol lesz, semmiféle akcióba ne merjen fogni.

Ámde Hatvani a május 5-ről 6-ra virradó éjjelen levelet kapott, egy Kossuthhoz kétségtelenül nagyon közel álló egyéntől, amelyben arra biztatta az illető, hogy támadja meg az oláhokat, mert az alkudozásnak úgyse lesz semmi eredménye. Hatvani, bárha jól ismerte a helyzetet, hallgatott a meggondolatlan szóra s május 6-án támadásba fogott. Noha ő maradt alul, 16-án megismételte támadását, amely nemcsak teljes vereséggel végződött, hanem új lángra lobbantván a felkelést, temérdek ártatlan magyar — férfi, nő és gyermek — életébe került; azonkívül pedig a legjobb sikerrel biztató béketárgyalásokat is meghiúsította. Ennek a botor kalandnak 5430 magyar esett áldozatául.

Támadásáról és visszavonulásáról az itt következő jelentést küldötte Szentiványi Károly erdélyi fő-kormánybiztosnak, a magát nagyszerényen „hadvezér"-nek címező Hatvani:[1]

M. O. hadsereg 9-dik testületi osztály balszárny parancsnoksága.

Országos teljhatalmú biztos Szentiványi Károly Úrnak

Kolozsvárt

Főhadiszállás Brád 1849 május 19-én.

Az Abrudbányai visszavonulás után — melynek történetét Országos biztos Urnak kellő időben megküldöttem — teljes iparom arra fordítottam, hogy a rendelkezésem alatt levő kis hadtestet megszaporítva, Abrudbányát s a lázongó oláhokat újból megtámadjam.

Czélom elértem, mert NVáradról a német legioból 2 száza-

[1] *Csányi-levéltár:* 2731. sz.

dot, Dévától szintén két fél század székelyt, egy 3 fontos ágyút s 14 huszárt nyertem. Igy kis seregemet, mellyel indulandó valék, alkotá a fönnebbieken kívül a 16-dik zászlóaljból 1, a német legióból még 1 század; tovább csapatomból 3 század, 1 három fontos és 2 két fontos ágyú s 36 huszár; mely erő összege 1100 főre s ennek haszonfegyvere 700 darabra számítható.

Az indulás folyó hó 15-kén reggel 4 órakor történt. A Mihelei sáncokat mint a mult alkalommal telve találtam csőcselék néppel, melynek vad lármája egy órányi távolból zúgott felénk, de a kik csatáraim látására ismét elszöktek a bérczek ormain.

Innen útamat Blezsen nevű helység fölé vettem, mivel megtudtam, hogy a Bucsesdi szoros előttem eltorlaszoltatott s ezen hegyi úton azon nap az úgynevezett Vulkánig haladtam, hol éjjelre tábort ütöttem. És másnap reggel útamat folytatám s ellenállás nélkül megszállottam Abrudbánya városát, honnan azon éjjelen az oláh tribunok s fővezérek seregestől kivonultak.

Abrudbánya most már csak rom vala: az alatta folyó patak, a város kútai s utcái telve holt testekkel, miket az embertelen faj dühének feláldozott irgalmatlanul. A meggyilkoltak közt van Drágos képviselő is, ki elég vakmerő volt magát e haramia nép becsületérzésére bízni. Nem kímélt ez senkit; csecsemőt, hajadont s nőket egyaránt kiölt, ki magyar származás vala; kivégezte kínosan azon jobb érzésű oláhokat is, kik Drágos képviselő törekvései irányában a magyarhoz békülési hajlammal látszottak lenni. A romok közt bukkantunk számos összeszúrdalt nőszemélyekre is, kik minden ápolás nélkül s orvosszer hiányában irtóztató kinok között senyvedtek el. Leírhatatlan a vad kegyetlenség, melynek nyomai látszanak mindenütt.

A városba érkezés napján pihentünk, 17-kén 200 embert, 1 két fontos ágyút s 8 huszárt Vöröspatak — 200-at pedig s szintén 1 három fontos ágyút s 8 huszárt Bucsum ellen indítottam, a sereg többi részével pedig Abrudbánya városát ótalom alá helyeztem, mert vártam minden pillanatban az általános megtámadást.

E nap eredménye igen szép volt. A vöröspatakiak a bányákból 400 magyaron felül hoztak el, kik az oláh-düh alól oda menekülének s kik élelmi szerekből kifogyva napok óta éheztek a halál borzasztó félelmeivel. Ezen szerencsétlenek kiszabadítása két órai küzdelembe került, mert mintegy öt ezernyi lázadó ült a bányák szájain, de embereim vitézsége előzte őket onnan, lecsjtvén közülök 30 oláht. Itten megjegyzem, hogy az oláhok a magyarokat ezen bányákból napok óta hitlevéllel csalták ki, mellyel személyes bántatlanságukat biztosították: midőn kijöttek, kegyetlenül legyilkolták őket, csupán néhány férfinak hagyván meg életét, kik fegyveres szolgálatukat nékik felajánlották.

A Bucsumiak erős ellenszegülésre találtak. A tüzelés mindkét részről sok ideig folyt, miglen a mieink a hegyormáról puskázó oláhokat a völgyből fel rohammal támadták meg, onnan vitézül leűzték s elfoglalták 3 faágyújokat. Részünkről elesett 1, sebesült 1 ember, az oláhok közül 40-en felül vesztek el, kik közt egy férfi ruhába öltöztetett nő puskával kezében találtatott.

Ez alatt a város nyugoti részén az ott magasuló ormóra is

kezdtek gyűlöngeni az oláhok, de akiket egy pár ágyúlövéssel szétriasztottunk.

18-kán reggel már a várost körül folyó hegyláncok tetején elláthatlan mótz sereg özönlött el, iszonyú rivalgás s „megálj kutya magyar" kihívásokkal.

Mennyi lehetett e tenger lázadó nép, azt apodictice nem tudom; de hogy minden emberemre legalább 30 oláh esett, azt csökönösen állítom; egy általános fölkelés volt ez, melyben az Abrudi vidék s lázadó fészek apraja és nagyja, a havasok lakóival, a legelszántabb fanatismussal részt vőn.

Ágyúink fedezettel a város három oldalán állottak, alacsony dombocskákon, hova az ellenségnek, ha még annyi lett volna is, lehágni egyáltalán nem lehetett: a felnyúló hegyek alján pedig csatárokat állítottam ki, s ezen állásban fogadtam el a nagyszerű élethalálharcot.

Délután 1 órakor az oláhok minden oldalról egyszerre támadni kezdettek, szokott vad lármával bátorítván magukat. Ágyúink tüzelése s a csatárok egy részének jó magaviselete úgy föltartóztatták az ellent, hogy többszöri rohamukat is vissza verték, s gyakran a hegyek ormóiról kénytelenek voltak hátra futamodni.

A tűz mindkét részről szakadatlan folyt napestig s a sötét éjjelen keresztül is; mieinkből egyetlen sem esett el, csupán néhány vakmerő csatár, kik kitűzött állásaikat elhagyva, a nyugoti részen fel a hegyormóig másztak fel, fogattak el; hanem az oláhok közül a három oldalról tömérdek veszett el, mert ágyúink igen igen ritkán lőttek sikertelenül, a kik merészebbek voltak a tetőről alább szállani, csatáraink golyói zúzák agyon.

Mai napon reggel sem szűnt a tüzelés s a harc csak folyt részünkre mindig kedvező sikerrel; mind a mellett már ekkor sajnosan láttam azt, hogy a tenger sokaság csekély erőnket napok s éjjeleken által végtére is kifáraszthatja s erejéből kimerítheti, miután minden emberem kiállítását a roppant ellen igénybe vette, a visszavonulást elrendeltem Kfejérvár[2] felé. És ezen oldalra vonulni részint hadi okszerűség, részint egy bizonyos terv sürgetett.

Brád felé t. i. egyenesen kimenni, tanácsosnak nem véltem, mert útamban húsz ezernyi tömeg állott: a Fejérvári húzódásban pedig az a célom volt, hogy az útban, hol az út Dupa peatrának eltér, seregem derékbe szakítom s egyik részét Brádnak, másikát Zalatnán által Borbándra indítom, mely egyesülni fog az ott lévő magyar sereggel s onnan segítséget hozva tér vissza megint terveim szerént. Zalatnán — hittem — hogy az oláh táboron, melyet Axentie vezérel, ezen sereg könnyen keresztül vágja magát, mivel Axent maga is bandája nagyobb részével Abrudbányán ellenem jöve.

A kivonulás délelőtt 11 órakor történt a legnagyobb rendben, s annyi tenger ellenség dacára is egyetlen embert se vesztettünk.

Mikor a Kfejérvári útba együvé sereglénk, a sok szerencsét-

[2] Károlyfehérvár = Gyulafehérvár.

len magyar menekült is közibünk vegyült szekeren gyalog, közel 700-ra menő számmal; ezeket — bár egyelőre sejdítettem az általok okozandó nehézségeket — emberiségből ottan áldozatul hagynom nem lehete s őket a sereg közt rendeztem el, s így a város alól elindultam Fejérvár felé.

A tüzelés azonban folyvást tartott két oldalról a hegyekről s mi viszonozva szépen haladtunk útunkban. Hanem a sereg közepén elnyúló hosszas szekérvonal közt egyszer csak rendetlenség történik, s a menekültek oly zavart idéztek elő, hogy a hátulsó seregrész nem haladhatott, s e miatt, miután a tűz leginkább hátulról esett, a legénységben csüggedés kezde ébredni és csak a legszigorúbb fellépés által tartóztathatám vissza őket a rögtöni előnyomulástól. Azonban a menekültek sírva kiabáltak, s ezen vészjajgatások a legénységre a legmorálisabb hatást tőnek, úgy annyira, hogy a zavar nőttön nőtt, a legénység állását elhagyva fel a bokrok közt egész páni félelemmel futott előre, kikbe bátorságot önteni kartáccsal sem sikerült többé.

A zavart az ellenség maga részére felhasználva a hegyekről lerohant s irgalmatlanul gyilkolta a menekült ártatlanokat. A dolgon segíteni nem lehete; mivel ottan éppen egy meredekről kellett alá ereszkedni, s miután már a sereg hátulsó részét előttem látva magamra hagyatva voltam, hogy legalább az elővédnél levő 2 ágyút megmentsem, avval meg indultam s minden veszedelem nélkül vezettem egy fél órai távolságra, hol az által vezető hidat előttünk felszedve találtuk. Az ágyút tovább nem vihettünk (így!) s itt megbuktunk tökéletesen.

Így lettem szerencsétlen hadvezérré, így lett merész akaratom semmivé. Ha succedál, mindenki helyeselte volna lépteimet, s mivel rosszul ütött ki — azt tudom — minden ember kárhoztatni fog; azért én mentő körülményt magam mellett egy szót sem hozok fel, csak annyit mondok meg: hogy tiszteim már a harcz alatt szökdösni kezdtek, s mikor ide Brádra, visszatértem, az egész seregnél negyedmagammal alkotám a tisztikart.

Hatvani Imre s. k.,
csapatparancsnok.

Így szól a jelentés, gondosan elhallgatva a képtelen vállalkozás indítóokát s azokat a borzalmas jeleneteket, amelyek visszavonulás közben, de különösen annál a bizonyos felszedett hídnál, lejátszódtak.

Mi történt Hatvanival? A színfalmögötti titkokba jól beavatott Gelich azt írja,[3] hogy Klapka, az akkori ideiglenes hadügyminiszter, főbe akarta lövetni Hatvanit s azonnal börtönbe is csukatta Debrecenben. Azonban Kossuth, aki — úgy látszik — helyeselte Hatvani támadását, kiszabadította őt a tömlöcből s egyelőre egy vendéglőben helyeztette el, felügyelet alatt.

Ugyanakkor Bem ellen fordult Kossuth, szemére hányván, hogy „a hadtesteket" (!) egy, a hadvezetéshez mit sem értő emberre (Hatvanira) bízta, akinek kezén tönkre is mentek. Ez a

[3] *Magyarország függetlenségi harca:* III. 107. l.

megrovás teljesen megokolatlan volt, mert Bem akkor, amikor ez a könnyelmű rajtaütés történt, még a bánáti harctéren tartózkodott és se ő, se erdélyi helyettese — Czetz tábornok — nem tudhatott róla semmit.

Az, hogy ki írta és kinek útasítására, a támadásra uszító levelet, sohase tudódott ki.

Hatvani további sorsa is ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy Kossuth közbelépése folytán megmenekült a jólmegérdemelt büntetéstől. Egyik verzió szerint külföldre menekült; más forrás szerint Felsőmagyarországon halt meg, mint tanító; ismét más forrás szerint pedig Temesvárott ügyvédkedett s ott is halt meg.[4]

Tönkrevert szabadcsapatának utolsó maradványa a dévai (II. sz.) hadosztályba olvadt.

Megjegyezzük még, hogy a német legio Hatvanihoz beosztott 3. 5. és 6. századának tisztjei, kezdettől fogva bizalmatlanok voltak új vezérükkel szemben, amint az az 5. század parancsnokának, Preissl századosnak, Belényesben, 1849 május 8-án kelt jelentéséből is kitűnik:[5]

„Soeben erfahre ich vom Herrn Oberstlieutenant Csutak, dass der Herr Major Hatvani das Commando der im Zaránder Comitate stehenden Truppen übernommen und die 3. 5. 6. Compagnie von nun an unter seinem Commando stehen werden. Ich achte den Charakter und die Person des Herrn Majors Hatvani, er ist ein Ehrenmann, aber kein Commandant, denn er ist kein Soldat. Wollen Herr Oberstlieutenant so schnell wie möglich dahin wirken, dass wir unter ein anderes Commando kommen, denn unter einem solchen Anführer kann die deutsche Legion nicht bleiben, und um Comitats-Banduren vorzustellen, die in Station darum sind dass etwas da ist — dazu fühlen wir uns zu gut."

A bizalmatlanság, mint a következmények mutatták, nem is volt ok nélkül való, mert a német legio is alaposan ráfizetett erre a kalandra. A benne résztvett három századból mindössze 70, nagyobbára sebesült egyén élte túl azt a veszedelmet, amelybe Hatvani meggondolatlansága sodorta őket. Preissl és Kallmann százados, továbbá még egy tiszt, agyonlőtte magát, nehogy élve jusson az oláhok kezébe. Klein százados, a 3. század parancsnoka, súlyosan megsebesült.[6]

Hasonlóan nagy volt az expeditióban résztvett többi csapatok vesztesége is.

---

[4] *1848—49. Történelmi Lapok:* 1892. évf. 58. 59. l.
[5] *Orsz. Levéltár:* H. T. 1849. — D. 829.
[6] *Giron* alezr. jelentése u. o.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Divéky Adorján: *A Lengyelországnak elzálogosított 16 szepesi város visszacsatolása 1770-ben.* A Magyar Tudományos Akadémia Lévay-díjával jutalmazott pályamű. 8° 199 l. Budapest, 1929. Ranschburg Gusztáv bizománya.

A 16 szepesi városnak 1412-ben Zsigmond király uralkodása alatt történt elzálogosítása, Magyarországra nagyon sérelmes volt. Visszaszerzésük tehát ismételten napirendre került, de mindannyiszor eredmény nélkül.

Végül, az 1768-ban kitört orosz-török háborúval kapcsolatos bonyodalmak, meghozták a jó alkalmat a szepesi városok visszaszerzésére. Ugyanis keleten pestis tört ki, amelynek fenyegető behurcolása ellen, a bécsi kormány egészségügyi kordont létesített a magyar határ mentén, még pedig olyanformán, hogy az elzálogosított városok a kordonon innen maradtak.

Ezen a ponton kapcsolódik Divéky Adorján könyve a hadtörténelembe, mert az egészségügyi kordonhoz csakhamar katonai is járult, amelynek következése a szóbanforgó városok katonai megszállása lett.

Míg a bécsi és magyar hatóságok a határzár megszervezésével voltak elfoglalva, azalatt a Magyarországra menekült „bari konfederáltak", 1769 március havában, Bierzýnski József vezetése alatt a szepesi városokra törtek. Lubló várát elfoglalták s a szepesi sztaroszta — Herceg Poniatovski — tisztjeit a konfederációhoz való csatlakozásra kényszerítették. Az elzálogosított városokra sarcot róttak s megparancsolták, hogy az esedékes adót ne Poniatowskinak, hanem nekik fizessék.

Felsőbb parancsra, a Kis-Szebenben székelő Almásy Ignác tábornok szigorúan megtiltotta az elzálogosított városoknak, hogy a konfederáltaknak bármit is fizessenek. A városok a magyar csapatok védelme alatt csakugyan megtagadtak Bierzýnski párthíveitől minden pénz- és terménybeli beszolgáltatást. A konfederáltak különben se sokáig maradhattak Lublón, mert csakhamar orosz csapatok keltek át a szepesi határon, hogy a várat felmentsék. Granasztó mellett, tehát szepesi földön, harcra került a sor az oroszok és a konfederáltak között. Vesztesek az utóbbiak lettek s 40 halottat és számos sebesültet hagyva ott, Lengyelországba menekültek.

Ezek az események arra bírták Mária Teréziát, hogy a szepesi határon nyomban katonai kordont vonasson s véglegesen kitűzesse a császári sasokat.

1770 július 19-én kiadta a parancsot az udvari haditanács elnökének, Gróf Lacy tábornagynak, hogy a mellékelt térkép szerint nyomuljon tovább a császári sasokkal, még pedig úgy,

hogy a nowitargi, czorsztyni és szandeci sztarosztaságok déli része is a kordonba kapcsolódjék. Parancsát azzal okolta meg, hogy, az oklevelek tanusága szerint, valamikor ezek a területek is Magyarországhoz tartoztak. A kordonon álló csapatok parancsnoka Gróf Esterházy altábornagy lett.

Az új határvonallal bezárt terület hét várost és 96 lengyel községet foglalt magában s mintegy 16 mérföld hosszú és 3—5 mérföld széles volt.

1770 november 24-én a szandeci egész sztarosztaságot Magyarországhoz csatolták, úgy hogy az előbb említett 7 városon kívül 275 falu s mintegy 80 lengyel nemescsalád jutott a magyar korona 1772-ig tartott fennhatósága alá.

Ennek a nagy és értékes területnek Magyarországhoz történt csatolása nagy felháborodást és elkeseredést szült Lengyelországban. De mi sem mutatja jobban a hanyatló Lengyelország gyöngeségét, mint az, hogy egy erőtlen tiltakozáson kívül, semmi se történt a foglalás meggátlására.

A szepesi városok és a szandeci föld megszállását élénk figyelemmel kísérte az európai diplomácia, különösen pedig II. Frigyes porosz király és II. Katalin cárnő, akik a bécsi udvarnak ezt a lépését ürügyül használták fel arra, hogy Lengyelország feldarabolásának gondolatát felszínre vessék. Frigyes, míg egyrészt biztatta Mária Teréziát, hogy csak foglaljon el minél nagyobb lengyel területet, másrészt felhívta a cárnőt, hogy ők is hasítsanak ki maguknak egy-egy darabot Lengyelország testéből.

Divéky részletesen ismerteti ennek a kérdésnek külföldi irodalmát is és végül megállapítja, hogy Mária Terézia nem volt előidézője Lengyelország felosztásának, ellenben alkalmas ürügyet adott a másik két felosztó hatalomnak s elsősorban II. Frigyesnek, akinek diplomáciai munkáját ezzel jócskán megkönnyítette.

A bécsi kormány, a szepesi 16 város elfoglalásával, akaratlanul is siettette Lengyelország szétdarabolását, anélkül, hogy tettének következményeit előre látta volna. Természetes, hogy csupán az elzálogosított városok visszacsatolása nem járt volna ilyen súlyos következményekkel, ha nem lett volna tiszta lengyel terület megszállásával is egybekötve.

Divéky nagyon alapos és mindvégig érdekes munkáját melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

—x—

Gottl Jenő és **Mojzer László:** *Hadseregünk ellátása a világháborúban.* (1914—1918.) II. kötet. Csáthy Ferenc egyetemi könyvkereskedése és irodalmi vállalat r.-t. Budapest. 1929.

A fentebbi mű első kötetének, mely tavaly jelent meg s a Balkán-hadszíntér eseményeit tárgyalta, méltó folytatása ez a II. kötet, mely a világháborúnak hadműveleti tekintetben legérdekesebb időszakáról — a mozgó harcok idejéről Galiciában — számol be.

A szerzők az általános helyzetet megadva, a gigantikus

küzdelmek sorozatából egyes érdekes részeket, a legjellegzetesebb hadműveleteket ragadják ki s azokat tárgyalják részletesen, különös súlyt vetve az anyagi szolgálat lebonyolítására. Hiszen a galiciai őszi hadjárat minden napja megérdemelné, hogy foglalkozzunk vele, mert habár látszólag ismétlésekbe bocsátkoznának is a szerzők, mégis joggal mondhatjuk, hogy ennek a periodusnak minden napja új meg új helyzet és új elhatározások elé állította a hadvezetőséget, különösen annak anyagi szolgálatával foglalkozó részét.

De mivel ilyen feldolgozás mellett köteteket kellett volna írni, a szerzők ezen hadjáratnak csak a legérdekesebb fázisait vették bonckésük alá, hogy az akkori tevékenységből, hibákból, mulasztásokból, téves felfogásokból *tanuljunk, s ne csak kritizáljunk!*

Az *oktató kritikára* szükségünk van, mert tudvalevőleg az emberek, még a művelt katonák is, egyik háborútól a másikig el szokták felejteni azokat a tapasztalatokat, melyekért nagyon drága leckepénzt fizettek. Ezért is örvendetes, hogy a munka megjelent s hogy különösen az anyagi szolgálat nagy nehézségeire mutat reá. A mű legérdekesebb fejezetei közé tartoznak azok, melyek 2. hadseregünkkel foglalkoznak.

Ezt a részleges mozgósítási tervvel a déli harctérre irányított hadsereget, a felvonulás közepette, az északi front keleti szárnyára kellett a megváltozott helyzet következtében dobni. Mivel azonban időközben egyes hadtestek mégis beavatkoztak a szerb harctéren, a kötelékek bizony megtépázva, anyagilag nem teljesen felszerelve, némelykor hiányosan érkeztek meg a galiciai hadszíntérre, ahol a csapatokat az események behatása folytán sokszor zászlóaljankint, ütegenkint kellett az ütközetbe dobni. Ezen hadtestek, hadosztályok vonatjai még úton voltak, de még a vasúti szállítás alatt is át kellett irányítani őket, mert időközben a hozzájuk tartozó csapatokat visszavonulásra kényszerítették az oroszok.

Mindenki, aki anyagi szolgálattal foglalkozott, tudja mit jelent egy vagy pláne több hadtestet egyszerre más csapatok rovására élelmezni, ezeket lövő- és más hadiszerekkel ellátni. Nagyon figyelemreméltóak azon intézkedések, melyek a 2. hadseregnek a Kövess-féle hadseregcsoporthoz utalt részeinek ellátásával foglalkoznak. A rögtönzések, kisegítések egész láncolatával találkozunk, melyeket persze sokszor nem lehetett már símán végrehajtani, mert mire a parancs tetté változott volna, a hadihelyzet már is egészen más képet mutatott.

A szerzők főleg az anyagi szolgálat tekintetében is legfontosabb 2. hadsereggel foglalkoznak. Annak nemcsak az első felvonulását tárgyalva, hanem visszavonulását és ellentámadását is. A hadműveletek itt a lehető legkedvezőtlenebb földrajzi viszonyok között folytak le.

A mű tárgyalja felvonulásunkat Galiciában s a haditervet Oroszország ellen, valamint a hadtápfőparancsnokság intézkedéseit a hadműveletek megkezdéséig. Sajnos ezen nagyon érdekes témákat, melyek bővebb méltatást érdemelnek, a szerzők éppen csak érintik.

A II. fejezet az első támadó hadműveletekkel foglalkozik, a krasniki, komarowi és lembergi I. csatával 1914 aug. 18-tól szept. 6-ig.

Nemcsak hadműveleti, de anyagi szempontból is érdekes az a megállapítás, hogy az I. hadseregnek az ütközetek megkezdése előtt sem volt már egyetlen használható repülőgépe sem. Ez a tény élénk fényt vet arra a szomorú jelenségre, hogy műszaki tekintetben mennyire el voltunk maradva már a hadjárat megkezdésekor is. A műszaki szolgálat különben régi hadseregünknek mindig mostoha gyermeke volt.

A mű foglalkozik továbbá a várak és megerősített helyeknek (Krakkó, Przemysl, Lemberg, Jaroslau, Sienawa, Mikolajow, Halicz-Jesupol) felszerelésével, sajnos szintén csak nagy általánosságban. Találunk adatokat, miként használták fel a Visztulát, mint utánszállító vonalat.

A szerzők felemlítik, hogy a 2. hadsereg csapatai, melyek részben üres lépcsőkkel jöttek fel a Balkánról, az északi vasúti végállomásokon fölös számban találtak élelmi típus-vonatokat anélkül, hogy ezekhez hozzányúltak volna s így nem egyszer éheztek. (Ez ugyan a helytelen intézkedések és a hadtápparancsnokság hibája volt.)

Érdekes adatokat találunk Lemberg és Kelet-Galicia kiürítéséről és a vonatmozgásokról is. A szerzők felemlítik az anyagraktárak s a hadtápszolgálat működését; a lövőszerpótlást, sajnos, csak mellesleg érintik.

Külön fejezet foglalkozik a visszavonulással. A szerzők szerint az első támadó hadműveletek vesztesége: 322.000 ember, 110.000 ló, 216 löveg (179 tábori ágyú, 32 tarack, 5 nehéz tarack), 203 géppuska, 315 lövőszeres kocsi, 6 futólagos tábori vasúti osztály, 7 hadosztály egészségügyi intézet, 12 tábori kórház, 5 mozgó tartalékkórház, 2 tábori gyengélkedőház, azonkívül igen sok lövő- és élelmiszer, több száz mozgókonyha, sok vonatjáró-mű, műszaki és egyéb anyag volt. Lembergnél különben 33 drb 50 tengelyes vasúti vonatot (mozdonnyal együtt) zsákmányoltak az oroszok és a Visztula flottila nagy része is elpusztult.

A hadvezetőségnek hamarosan sikerült az elveszett tűzéranyagot részben pótolni, amennyiben 11 tartalékütget bocsátott rendelkezésre; a vártüzérségtől is vett el ütegeket, nehéz tarackokat stb. Szeptember végén a hiány már csak 8 tábori ágyú és 8 tábori tarack volt. A géppuskahiányon úgy segítettek, hogy a menetalakulatokhoz teljesen újonnan felállított osztagokat osztottak be. A lövőszerpótlást eleinte a hátországból, sőt még a tiroli és karintiai erődökből is szállították. Szept. 15—30. közt a hadiipar megfeszített munkával képes volt 231 lövőszeres szállítmányt a hadsereg rendelkezésére bocsátani.

Az élelmi felszerelést 27 drb XII. típusú és 16 drb XIII. típusú[1] vonat elővonásával egészítették ki. Ezeknek szept. 30-ig

[1] A XII. típusú vonat (46 tengelyes, 272 tonna élelem) egy (2-hadosztályos) hadtest számára 2 napi „N" (szabványos, csak kenyér helyett $^4/_5$ adag liszt stb. készlettel és ½ adag kétszersülttel) adagot hozott, míg a XIII. típusban egy 2-hadosztályos hadtest számára 2 napi „R" (tartalék) adagot és 400 mm. zabot találtunk.

kellett volna befutniok, de a vasúti torlódás miatt csak október 4-én, vagyis a hadműveletek megkezdése után érkeztek meg. A 4. hadsereg hiányzó élelmi oszlopait, melyek részben az oroszok kezére kerültek, a hadtestraktárak még eddig igénybe nem vett részeivel pótolták. De mindamellett, hogy a hadseregkörletben élelem bőven állt rendelkezésre, a csapatok többször éheztek, aminek a hiányos intézkedésekben rejlett az oka.

Az elveszett ruházat, felszerelés pótlása már több gondot okozott. A tartalékkészleteket az új alakulásoknál használták fel, úgy hogy pl. 1914 szeptember végén a hadügyminiszteriumnak egyetlen köpeny sem állt már rendelkezésére.

Október elején kiadtak azonban a hadseregnek 30.000 drb sapkát, zubbonyt, nyakkendőt, 180.000 pár cipőt, 150.000 készlet fehérneműt, 34.000 sátorfelszerelést, 1,000.000 takarót és a téli óvószerek egy részét.

Ezen fejezet 3. része a támadó hadműveleteket tárgyalja a San-Visztula vonala ellen (1915 okt. 1—nov. 11-ig).

A munka felemlíti, hogy a hadtápfőparancsnokság a hadsereg hadtápparancsnokságokhoz kénytelen volt vezérkari tiszteket kiküldeni, hogy személyes érintkezés útján gyorsabban intézzék el az ügyeket. A nyilvántartás sok kívánni valót hagyott hátra. Pl. az 1. hadseregnél 2 lövőszeres vonatot nem találtak meg s így a javadalmazás hiányzott stb. stb.

Mihelyt kiléptek a csapatok a támadás előrehatolása következtében a vasúti forgalom övéből, azonnal nehézségek merültek fel, melyeket a rossz útak stb. miatt az irányadó tényezők csak nehezen tudtak megszűntetni.

Október 12-én nyúltak hozzá Przemysl készleteihez, aminek aztán a vár itta meg a levét. Elvették minden hozzáférhető lövőszerét, ellenben 16.000 sebesültet küldtek be a várba.

A 4. rész a Krakkó és Lodz elleni támadó hadműveleteket vázolja (1914 nov. 12—1915 jan. 3-ig).

Érdekesek a 2. hadsereg nagy vasúti szállítmányai, a Lengyelországba való hatolás következményeképen. Csak a csapatoknak 111 száztengelyes vonatra volt szükségük. Nov. 15-én rendelik meg az első páncélmozdonyokat (3 darabot), a Kárpátok védelmére. A hadtestraktárakat pedig, mint feleslegeseket, feloszlatják.

A III. fejezet 1. része a 2. hadsereg hadtápparancsnokságának működését tárgyalja 1914. aug. 18—szept. 16-ig. A munka II. része Przemysl várának élelmezését ismerteti, sajnos, csak röviden, vázlatszerűen. Az egyes fázisok drámai módon, szinte filmszerűen peregnek le az olvasó előtt.

A nagy utánjárást, tanulmányokat kívánó munka úttörőnek nevezhető. Annál is inkább hálásak lehetünk a szerzőknek, hogy magyar nyelven jelent meg ez a maga nemében egyedülálló mű, melynél csak azt tehetjük kifogás tárgyává, hogy nem foglalkozik bővebben, kimerítőbben a világháborúnak ezen igen érdekes fázisával és hogy nem tér ki az osztrák-magyar 4. hadsereg hadműveleteire is.

Suhay Imre.

Gerbert Károly: *A kassai VI. hadtest harcai 1914 augusztus 25—30.* A 4. hadsereg jobb szárnyának válsága a komarowi találkozó csatában. Harcászati tanulmány a középső és felső vezetés szempontjából. A Hadtörténelmi Levéltár kiadása. 138 nyolcadrét oldal. 17 vázlattal.

A szerző már több dolgozatot írt, amelyek tárgyát a taktika és a stratégia köréből merítette. Mostani dolgozata alapos tanulmányozást, beható elmélyedést, éles megfigyelőképességet és a kemény kritikának helyénvaló alkalmazását mutatja. Sorai szinte ostorcsapásként hatnak az olvasóra, mert Gerbert nemcsak semmit sem szépít, hanem minden hadi és harchelyzetet, amelyekről megemlékezett, valóságosan szétboncoló megbírálás alá helyez. A szerző maga is így nyilatkozik arról, hogy miként kell az okfejtő stratégiai vagy taktikai dolgozatokat megírni: „....vonjuk le nyiltan és kíméletlenül a következtetést, mondjuk meg nézetünket kertelés és szépítés nélkül. Csak ezzel használunk magunknak és másoknak."

Gerbert altábornagy érdekes hadi helyzetet választott tanulmánya számára. A VI. hadtest 1914 augusztus végi harcai valóban olyanok voltak, hogy a gondolkodó katona megdöbbenéssel torpan vissza az események olvasásakor. Ez a magyar seregtest csaknem egészen elvérzett, de különösen 15. hadosztálya igen súlyos veszteségeket szenvedett, mert a középső és felső vezetés hiányos volt, mert a vezetők a nagy hadjárat első heteiben tapasztalatlanok lévén, intézkedéseiket nem hozták összhangba az ellenség helyzetével és csapataink teljesítőképességével.

A VI. hadtest 1914 augusztus 24-én este a 4. hadsereg jobb szárnyán, Przemysltől északkeletre, Rawa-Ruska környékén állott. Innen kezdte meg előnyomulását a gyalog hadosztályoktól mintegy 30 km-re felvonult orosz erők ellen, északi irányban. Két nappal később a hadtest három hadosztálya — a 15., 27. és a 39. honvéd gyaloghadosztályok — egymással taktikai kapcsolatban már sikeresen üldözik az előlük visszamenő oroszokat, azonban a későbbi válságos helyzet előjelei már ekkor mutatkoznak, mert a jobb szárnyon harcoló 15. hadosztály jobb oldalában, sőt — a 6. és 10. lovashadosztállyal szemben — a 15. gyalog hadosztály hátában is, ellenség jelenik meg, amely elől a lovasság visszavonulni kényszerül. Ez a szinte lehetetlennek mondható helyzet még siralmasabbá változott 27-én, mert a 15. hadosztály a 27-iktől elszakadt és közvetlenül *mögötte* olyan ellenséges erők jelentek meg, amelyek ellen a hadosztály csapatokat kényszerült küldeni, vagyis két front ellen küzdött. Augusztus 28-án korán reggel a 15. hadosztály kétségbeesett harcokat vív az oroszokkal; északi csoportja megkezdi menekülését, többi része pedig, teljesen összekevert kötelékekkel védekezik, ahogyan tud, az egyre növekvő ellenség ellen, arccal kelet és dél felé. Természetes, hogy a szerencsétlen seregtest egészen összeroncsolva került ki a súlyos harcokból; állományának 70%-át elvesztette, erkölcsi tekintetben a züllés szélére jutott, parancsnoka öngyilkosságot követett el, vezérkari főnöke pedig puskával a kezében a csapatok vonalában kereste a megváltó halált.

Gerbert altábornagy részletesen foglalkozik a 15. hadosztály szomorú küzdelmeivel. Ezek alkotják a mű legfontosabb anyagát, de a többi gyalog- és lovashadosztály működését is behatóan megvilágítja és kímélet nélkül ostorozza a vezetés hibáit. Mint a hibákat feltáró leszűrt igazságok csengenek fülünkbe a szerző következő sorai: „Előfordul-e valaha, hogy parancsnokok a néhány kilométerre lejátszódó eseményekről egyáltalán nem tudnak? Hogy nem ismerik a saját csapatuk helyzetét még akkor sem, ha az kézzelfoghatóan megállapítható? Hogy nincs összeköttetés közöttük még akkor sem, ha úgyszólván egy faluban éjjeleznek? Hogy a részleges balsiker erkölcsi kihatása az egész arcvonalat megbénítja? Hogy ellenőrizhetetlen, balga hírek kényszer és harc nélkül visszavonulásra vezetnek?"

Valóban a hibák hatalmas tömege mutatkozott a kassai hadtest vezetésében, 1914 augusztus vége felé. Tanuljon belőlük minden magyar katona.

Gabányi János.

Vitéz Bokor Ignác dr.: *A trencséni csata* (1708 augusztus 3.) Megjelent a soproni Rákóczi Ferenc m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi „Értesítőjé"-ben és mint különlenyomat, a pécsi Erzsébet m. kir. tudományegyetemi bölcsészeti fakultás értekezéseinek sorozatában. 30 oldal, 3 vázlattal. 1929.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének katonai története, a kuruc hadjárat eseményeinek oknyomozó feltárása és katonai szempontok szerint való feldolgozása, olyan hálás, de eddig parlagon heverő talaj volt, amelynek megműveléséhez katonai szakíróink nem nagyon fogtak hozzá. Annál inkább örömmel kell üdvözölnünk az ilyen monographiákat, mint amilyen Bokor most megjelent tanulmánya, mert a kuruc felkelésnek éppen azzal a csatájával foglalkozik részletesen, amely az egész felkelésnek fontos fordulópontja volt.

Ez a körülmény indította a M. Tud. Akadémiát is arra, hogy a trencséni csata leírását tűzze ki az elmult évben pályatételül s amidőn a pályázat meddő maradt, azt újból meghirdesse, határidőül ez év szeptember végét jelölvén meg. Bokor tanulmánya magán viseli a szorgalmas, nagy olvasottsággal és ügyszeretettel foglalkozó történetkutató bélyegét. Lelkiismeretes munkáján meglátszik, hogy a korszak összes eddig ismert forrásmunkáit áttanulmányozta. Azonban kár, hogy kevés forráskritikát gyakorol s hogy nem használta ki pl. Heister 2 eredeti harcjelentését, melyek a „Wienerisches Diarium" egykorú kötetében találhatók és egy harmadik igen fontos pótjelentését 1708 október haváról, mely a bécsi Kriegsarchivban van. Pedig úgy az Országos Levéltár Missilis leveleinek gyűjteményében, mint a Nemzeti Múzeum Thaly gyűjteményében, de legfőképen a bécsi Kriegsarchiv „Hofkriegsrat" és „Feldakten Ungarn" iratkötegeiben ma már sok olyan rendkívül fontos okmány található, amelyeknek ismeretében a történetkutató a csata lefolyását más

szemmel látja, mint ha csupán Thaly kutatásai s az eddig már ismert irodalom nyomdokain halad.

Bokor műve elején ügyesen vázolja Rákóczi szabadságharcának okát, célját, a csata politikai és katonai előzményeit. Azután leírja a fejedelem seregének útját Egerből s a szileziai betörés előkészítését. A csatában résztvevő csapatok létszámát, összetételét általában helyesen állapítja meg. Ismerteti azután a brezovai lármás haditanács következményeit, amelyek azt okozták, hogy a fejedelem — akarata ellenére — kénytelen volt Trencsén felé vonulni. A trencséni csatához való felállást, valamint Heister tábornagy mozdulatait, két könnyen áttekinthető vázlaton szemlélteti. A küzdő feleknek Bokor szerint való felállításával azonban nem érthetünk teljesen egyet. Rákóczi csapatai semmi körülmények között sem állhattak összefüggő zárt vonalban (mint azt a 3. vázlat mutatja), mert ezt sem az akkori harcmód, sem pedig a terep szakadozott volta nem engedhette meg. Szerinte Rákóczi Turnától délre, Hamritól nyugatra levő terepszakaszon helyezte el seregének zömét, holott Kolinovits egykorú krónikája, a csatában jelenlévő Ottlyk főudvarmester s más források tanusága, sőt a fejedelem emlékiratai szerint is, a kuruc sereg zöme a Barátlehotáról Trencsén felé vezető út mentén állott s ennek a helynek közelében, a hamri erdő mellett, volt a küzdelem súlypontja. Heister, Bokor szerint, a Trencsén felé való elkanyarodás után visszafordulva, a kuruc sereget Turnán keresztül, az attól *nyugatra* eső terepszakaszon támadta meg. Ez sem valószínű, mert a visszakanyarodás idejében (reggel 8 órakor) Heister ezen a terepszakaszon már túlhaladt, s mind az ő két részletes harcjelentéséből, mind Pálffy bán jelentéseiből is kitűnik, hogy Pálffy sikeres lovastámadása után, a harc súlypontja Turnától *délkeletre* feküdt.

Bokor szerint a császári jobbszárnyat Viard tábornok vezette. Viard augusztus 2-án este érkezett Trencsénbe, északnyugat felől. A csata Trencséntől délre játszódott le másnap reggel s egyetlenegy forrásmű vagy okmány (sem kuruc, sem császári) nem tesz említést arról, hogy Viard Trencsénből előretörve, a csatába avatkozott. Pedig ezt a fontos mozzanatot Heister két részletes jelentése és a többi egykorú leírás is feltétlenül feljegyezte volna.

A csatatér földrajzi ismertetésénél a szerző, nagyon helyesen, az Országos Levéltár egy régi — 1760—70. évekből — származó térképére támaszkodik. De van ennél egy sokkal megfelelőbb térkép, a bécsi Kriegsarchiv eredeti „Josephinische Aufnahme" gyűjteményében 1782-ből. Ezen a térképen a csatában oly fontos szerepet játszott hamrii erdő, valamint a mocsaras patakok is mind megtalálhatók, sőt a térkép rajzolója a szokásos jelzéssel és írással is megjelölte a csata helyét.

A küzdelem lefolyását s a fejedelem balesetét, a szerző nagyon gördülékenyen írja le és helyesen állapítja meg, hogy a csata déli egy óra körül már véget ért. A veszteségekről szóló adatok helyesek, úgyszintén a csatavesztés okaival foglalkozó megállapítások is. Ennél a fejezetnél igen érdekesen fejtegeti a kuruc tisztikar és legénység viszonyait, a vezetők katonai érté-

két és a csapatok harckészségét. Thaly nyomán ő is Ocskayt tartja a csatavesztés egyik okozójának. A történetírás mai szemüvegével nézve már tudjuk, hogy célszerű Thaly megállapításait több oldalról is megvilágítani. Az való, hogy Ocskay ebben az időben már kész volt az átpártolásra, de a csatavesztést nem okozhatta. Ő a csata közvetlen előzményeiről és magáról a küzdelemről sem tudhatott semmit és helyzeténél fogva sem avatkozhatott volna a küzdelembe. Ezt Bokor is megállapítja, de hogy a brigadéros szánt szándékkal osztotta volna széjjel csapatait csupán azért, hogy ellentámadást ne indíthasson s az ellenséget fel ne tartóztathassa — határozottan nem állíthatjuk. Feladata az volt, hogy a császári sereg mozdulatait figyelje és összeköttetést tartson Bottyán tábornok csapataival. Ennek nem felelhetett volna meg, ha csapatait egy helyben vonja össze. De még így sem sikerülhetett volna neki a teljesen felbomlott kuruc sereget azon a szakadozott, erdős terepen visszavonulásában megállítani.

Bokor a csata leírása után röviden ismerteti annak politikai következményeit, amelyek feltartóztathatatlanul vittek a szatmári kibékülés felé. Munkájának „Utóhangjában" igen találó észrevételeket olvasunk a kuruc sereg lovasságának és gyalogságának szelleméről. Rámutat arra a hibára is, hogy a kuruc vezérek csak a lovasságot szerették s a sokkal nagyobb harcértékű gyalogságot nem alkalmazták megfelelő módon.

Bokor tanulmánya elejétől végéig élvezetes olvasmány és hadtörténelmi szakirodalmunk számottevő gyarapodását jelenti.

M. Á.

Dr. Kolosy Lajos: *A nagykunsági brigadéros.* Nagy 8° 15 l. Kunhegyes, 1928. Balla Sándor könyvnyomdája. Ára 1 Pengő.

Már többször hangoztattuk, milyen kár, hogy régi híres katonáink emlékét nem örökítjük meg, hanem nyomtalanul engedjük kiveszni a köztudatból. Örömmel üdvözöljük tehát a szerző vállalkozását, aki Szoboszlói Báró Mészáros János altábornagy alakját igyekszik a feledés ködéből kiragadni.

Kolosy, a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárban is végzett kutatásai alapján megállapítja, hogy Mészáros János Kúnhegyesen született, a mostani Lehel-utcában, 1737-ben.

1756-ban, amikor kitört a hétéves háború, beállott közhuszárnak a „Baranyay" (később cs. és kir. 8. sz.) huszárezredbe, s fokról-fokra főhadnagyi rangra jutott.

A bajor örökösödési háborúban már mint alezredes vett részt s az 1778 november 9-én vívott weissbachi ütközetben kitüntette magát. 1784-ben az 1. huszárezred parancsnoka lett s Foksani mellett tanusított hősies viselkedése jutalmául, tábornokká lépett elő.

1792-ben, már mint altábornagy, az 1. dzsidásezred, majd 1797-ben a 10. huszárezred tulajdonosa lett.

Mészáros haditetteinek fénykora a francia forradalmi és

napoleoni háborúk ideje volt, mert 1793-ban a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, 1795-ben pedig ugyanannak középkeresztjét kapta. Az előbbit Weissenburgnál, az utóbbit több helyen, de különösen Kaiserslauternnél kitűnt vitézsége jutalmául.

1796-ban súlyosan megsebesült s ennek következtében kénytelen volt a katonai szolgálattól megválni. Azonban a magyar nemesinsurrectionak 1797-ben és 1800-ban történt megszervezésekor, az egyik insurgens-kerület parancsnoka, vagyis — mint akkor mondották — Districtualis Generalis lett.

Nyugalomba vonulván, szatmármegyei (csomaközi) birtokán telepedett le. Itt is halt meg 1801 október 2-án s a református templom sírboltjába temették el.

Diószeghy Máriával kötött házasságából csupán egy leány — Johanna — származott, aki gróf Teleky Lászlóhoz ment feleségül.

A szerzőnek igaza van: Mészáros János a XVIII. századnak egyik kíváló magyar katonája volt. Megérdemli, hogy ne a hálátlanul elfelejtett hősök számát szaporítsa.

—*y.*

Ludovikás Levente. *A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia Leventekörének folyóirata. VIII. évfolyam. 1929 június.*

A Ludovikás Leventekör folyóiratának 1929 június havi füzete, mint a mult években, úgy a folyó esztendőben is, olyan szép és változatos tartalommal jelent meg, hogy bárki, ha áttanulmányozza azt, de különösen a Leventekör 1928—29. évi munkásságáról összeállított jelentést, nem zárkózhatik el annak nyilt elismerése elől, hogy a kör valóban eredményesen működött. Elismerés illeti meg ezért elsősorban azokat, akik irányítják a kör működését, nem kevésbé azonban azokat a fiatal bajtársainkat, akik az eredmény elérésében közreműködtek.

Ennek a szépen szerkesztett folyóiratszámnak melléklete a „*Hadak útján*" című füzet, mely a Ludovika Akadémia tisztjeinek hadiélményeit tartalmazza, az 1914—18. évi világháborúból.

Szinay Bélának, a m. kir. Ludovika Akadémia parancsnokának előszavában, az a világháborút végigkűzdött és a legváltozatosabb viszonyok között harcolt ízig-vérig katona és előljáró szólal meg, aki minden szavával arra igyekszik, hogy növendékeinek szívében felköltse a pályájuk nemes céljai iránti fogékonyságot.

Marschalkó Kornél „A Monte Corno körüli harcok 1918 május havában."

A Monte Corno — Rovereto-tól délkeletre — egy sok hónapon át a tábori erődítés minden rendelkezésre álló eszközével kiépített, részben sziklába robbantott üreges támaszpont volt, amely uralkodott az előtte levő olasz állásokon. Ezt az erős támaszpontot az ellenség 1918 május 10-én, röviddel azután, hogy annak őrségét a még nem eléggé fegyelmezett és rendezett csch

legénységű 111/7. gyalogszázad vette át, egy jól előkészített támadással meglepetésszerűen elfoglalta.

A századparancsnok, mikor a rajtaütésről értesült, a maga körül összeszedett néhány emberrel kétszer hajtott végre ellenlökést, de sikertelenül. — A támaszpont fontossága következtében, az 56. lövész hadosztály parancsnokságának rendeletére, a 112. lövészdandár a Mga Cheserlen összegyűjtött erőkkel, május 11-én az esti órákban tervszerű támadással igyekezett a benyomult ellenséget kikergetni. Bár a csapatok igen hősiesen támadtak és a Monte Corno csúcsára is felhatoltak, a földalatti erődítést nem tudták visszavenni, mivel annak bejáratait az időközben megerősödött ellenség eltorlaszolta vagy betemette. Nem sikerült azonban a május 17-én elég nagy felkészültséggel végrehajtott támadás sem. A Monte Corno mindvégig az olaszok kezén maradt.

Friedrich Alfréd: „Részletek háborús naplómból (A cebrówi csata 1915, IX. 12—16.)."

A volt eperjesi 67. gyalogezred 7. századának hősi magatartását írja le a szerző. A század több napon keresztül olyan makacsul és haláltmegvetően védekezett állásában, hogy a túlerőben levő és embereit kíméletlenül a halálba kergető ellenség nem tudta kiszélesíteni azt a rést, amit a szomszéd védőszakaszon ütött. Ez a kitartás nagy mértékben elősegítette később végrehajtott ellentámadásaink sikerét. A leírás igen szemléltetővé teszi a harcok borzalmas lefolyását és tiszteletet ébreszt a magyar katona hősiessége iránt.

Dipold Miklós: „Járőrlovaglás."

1914 augusztus 24-én a volt 4. honvéd huszárezred 6. századának egy tiszti járőrét hírszerzés céljából, Jaworówtól az ország határáig — tehát nagy távolságra — igazították el, anélkül, azonban, hogy saját erőinkről tájékoztatást nyert volna. A járőr teljesen tájékozatlanul bolyongott 2 napon át. Az eligazítás hiányossága következtében azonban kevés haszonnal, de óriási kerülővel, elcsigázva tudott csak csapattestéhez bevonulni.

Puy Jenő: „Segíts magadon, az Isten is megsegít."

A szerző, a volt cs. és kir. 139. közös gyalogezred 6. századának parancsnoka, leírja századának harcát a Montellon, 1918 június 19-én. A század ekkor, az előző harcok folytán, mindössze 2 tiszt és 70 ember erősségű volt. Tartalék, lövőszer és élelempótlás hiányzott, az ellenség pedig mindinkább megerősödött, ennélfogva a csapatok felsőbb parancsra a további előnyomulást beszüntették. A 6. századnak a Treviso felé vezető műútat kellett elzárnia. Ebben a helyzetben — június 19-én — az ellenség nagy erővel megtámadta a századot. Ezt a támadást Puy százada nemcsak hogy saját erejével visszaverte, hanem a visszafutó ellenséget üldözve, 2 tisztet, 300 embert elfogott, azonkívül 8 géppuskát és rengeteg lövőszert zsákmányolt.

Rabács István: „A volt 37/4. honvéd tábori tarackos üteg szereplése a lucki (olykai) áttörés első napján (1916 június 5.)."

A leírt harci esemény szép példáját mutatja az ellenséges tűzben a végső percekig kitartó, bátor csapatnak, amely meg-

menti a reábízott üteget, pedig az előljáró dandárparancsnokság már elveszettnek tekintette azt.

A 37/4. honvéd tábori tarackos üteg ezt az emlékezetes szép harcot 1916 június 5-én a Lucktól Rovno felé vezető műúttól délre vívta meg. Az itt lefolyt ütközetben az üteg a 37. honvéd hadosztály vonala ellen intézett orosz támadások visszaverését segítette elő. Az ellenség azonban a szomszédos 2. gyaloghadosztálynál betört, minek következtében a 37. hadosztály gyalogsága is visszavonulni kényszerült. Az üteg ennek folytán a két ellenséges vonal között maradt, de nem hagyta el ekkor sem a helyét s a tüzelést az utolsó lövésig folytatta. Itt is beigazolódott az, hogy a bátrakat a szerencse is segíti, mert a bekövetkező éj leple alatt, a heves ellenséges tüzelés dacára is sikerült az egész üteget megmenteni.

Nagy Géza: „Az 1918 júniusban megvívott montelloi csata, ahogyan én átéltem."

A szerző, mint a 2/17. árkászszázad parancsnoka vette ki részét abból az emberfeletti küzdelemből, melyet a megáradt Piaven átkelő csapataink vívtak a szerencsétlenül végződött csatában. Az előkészületek vázolása után Nagy Géza leírja azt a munkát, amit az árkászok végeztek a támadó csapatok átszállítása, a hidak verése és végül a visszavonulás lehetővé tétele körül. Éjjel-nappal ellenséges tűzben, repülők támadása ellenére, halálos gázban, súlyos veszteséget szenvedve, írták be nevüket a többi fegyvernemmel egyetemben a történelembe. Tették mindezt pihenés nélkül, ösztönözve a magyar katona becsületétől. Magyarok voltak!

Pozder Károly: „Naplórészletek a nagyháborúból."

A szerző érdekesen megírva közöl különböző időszakokból való eseményeket, melyek részben csendes, harcnélküli, részben pedig nehéz küzdelmes napokban történtek. A leírt eseményeket Pozder százados a bukovinai fronton 1917 tavaszán és nyarán élte át, eleinte a német Karpathen-Korps, később pedig a saját hadosztálya kötelékében. Részletesebben tárgyalja a Solka-major elleni támadást, amikor százada 400 lépésről rohanta meg a majort.

Rapaics Dezső: „A 64. honvéd híradószázad működése az 1918 június 15-én megkezdett piavei támadás alatt."

Rapaics őrnagy emléket állít azoknak a hősöknek, akik nem közvetlenül fegyverrel a kezükben viaskodtak az ellenséggel, hanem a küzdő csapatok háta megett dacolva az ellenség tüzével, a természet által előidézett akadályokkal, de a halállal is, 8 napon át lehetővé tették azt, hogy a híradás a Piave mindkét partján kifogástalanul működött. A híradók munkájának leírását több részletes vázlat teszi szemléltetővé. — A néma hősök munkáját méltányolta az előljáró parancsnok, mert összesen 209 vitézségi érmet osztott ki közöttük.

Rózsás József: „Kis emberek — nagy hősök."

Az igen értékes füzetnek méltó befejezéseként, Rózsás százados beszél el 3 kis eseményt háborús élményeiből. Mindahárom

elbeszélés megkapóan jellemzi a benne szereplő kis emberek nagy hősiességét és a magyar katonának nemcsak vitéz, de hű és ragaszkodó voltát is.

Sz.

Friedrich von Cochenhausen: *Gneisenau.* Mit 2 Bildnissen und 31 Textskizzen. Verlag von E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1929. Ára: 6 Márka, kötve: 7.50 Márka.

Gneisenauról sokat írtak, de tulajdonképen helyesen nem jellemezte őt senki, hadműveleteit, tudását, vezetői képességeit nem méltányolták eléggé és helyesen. Cochenhausen először is hősének jellemét ismerteti kimerítően; sok mindent logikusan megmagyaráz, ami eddig rejtélyes, idegen, majdnem kalandorszerűnek tünt fel.

Gneisenau ifjúsága regényes, változatos; magyar ezredben, a Wurmser-huszároknál is szolgált; részt vett a bajor örökösödési háborúban, majd egy kis államocska, Ansbach, szolgálatába lép, onnan alig hogy alhadnagy lett, az angolok szolgálatába szegődik s az angol zászlóért küzd Washington ellen Amerikában. Egy év mulva azonban már visszatér és a poroszoknál vállal szolgálatot. A vezérkar helyett azonban a 15. Füselier-zászlóaljhoz kerül Loisenbergbe. 1806-ig, vagyis 20 éven át élt e kis porosz városkában és 46 éves korában mint századparancsnok vonul a háborúba. Véletlenül kerül az ismeretlen gyalogoskapitány egy magasabb parancsnokság vezérkarába; most fedezik fel, innen kezdődik gyorsan felfelé ívelő pályája.

Gneisenau azonban nemcsak kiváló katona volt, hanem átlagon felüli ismeretekkel rendelkezett az irodalom, festészet és a zene terén és az erős lelkű férfi egyéniségének nagy volt a varázsa. Ezt különösen akkor bizonyította be, midőn Kolberg várának parancsnokságát vette át. Néhány héten belül a deprimált, menekülők- és ujoncokból alakult helyőrséget teljesen megváltoztatta, egyéniségének ereje által kiváló elite csapatokat alkotván belőlük.

A könyv legérdekesebb, egyúttal legterjedelmesebb része az, mely Gneisenaut mint Napoleon ellenfelét jellemzi. Cochenhausen kiemeli Gneisenau államférfiúi képességeit is, katonai kiválóságai mellett.

A szerző érdeme, hogy művében annak a „nagy kor"-nak, melyben Gneisenau élt, az igazi képét mutatja s híven jellemzi az akkor szerepet vivő embereket, kiket a kor szelleme tett nagy férfiakká. A könyv hazafias, de kellemesen olvasható munka. Nemcsak mint történelmi mű becses a katona számára, de minden iskolában alkalmazható volna tankönyv gyanánt.

Suhay Imre.

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA, PÉCSETT.

XXX. ÉVFOLYAM.

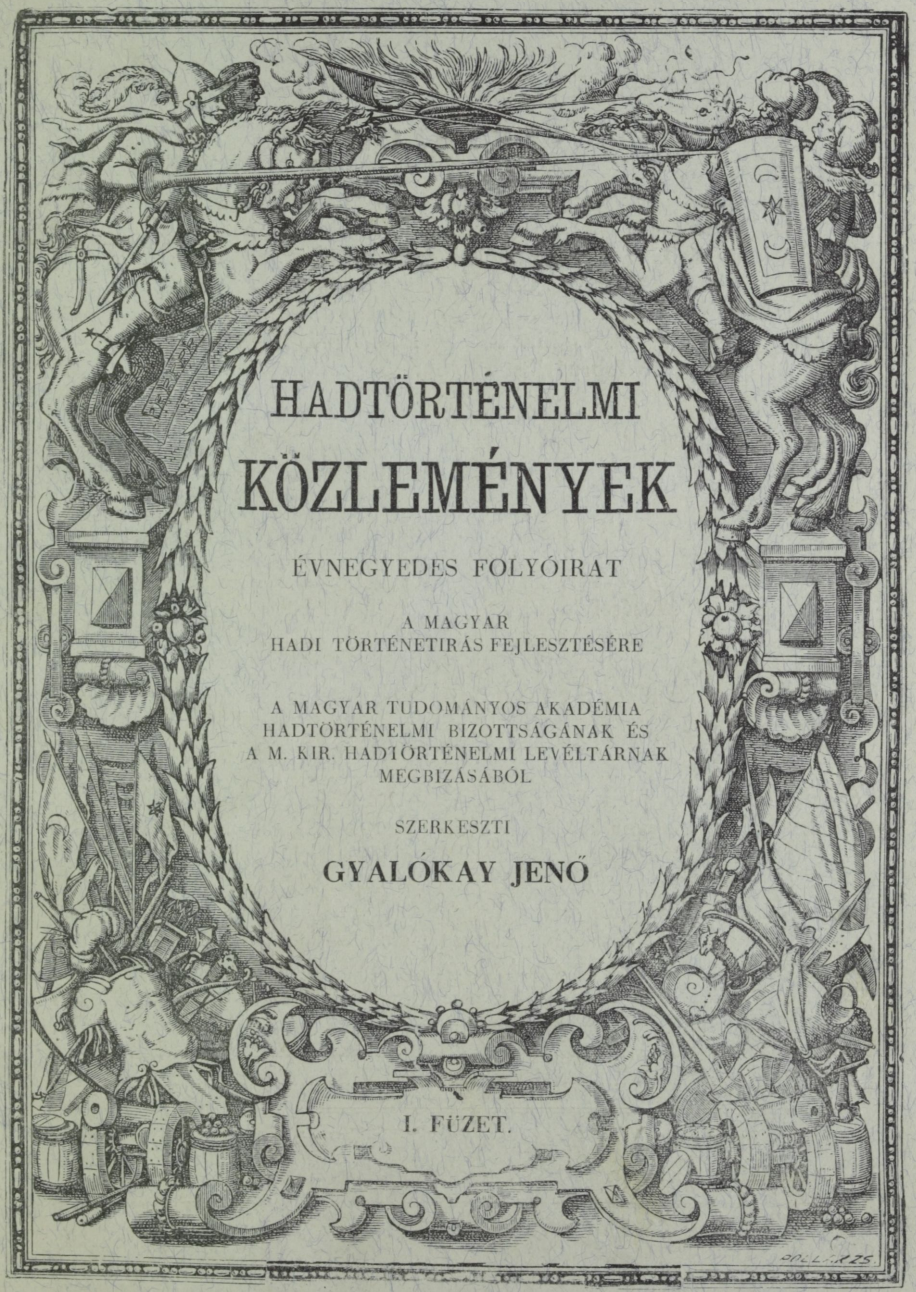

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

I. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1929.

TARTALOM

Lap

Jurkovich Emil: Zólyomlipcse várának és uradalmának története (1. közlemény) 1
Dr. Miklóssy Zoltán: A nagyemőkei palánk 33
Follajtár József: Ocskay Gáspár, Pozsony város főkapitánya 1621-ben 34
Németh József: A cs. és kir. 2. hegyidandár átkelése az Albán-Alpokon, 1916 februárius havában 39

Tárca

Kovács József: Emlékeim a világháborúból. Rawaruskánál 85

Hadtörténelmi Okmánytár

Báró Mednyánszky Cézár, az 1848—49-i magyar hadsereg főpapjának emlékezései a szabadságharcról. (1. közlemény.) Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly* 96

Hadtörténelmi Irodalom

József kir. herceg: A világháború, amilyennek én láttam. III. (Ism. Kispalóc) 112
Szekfü Gyula: Bethlen Gábor (Ism. —y.) 115
Móricz Pál: A magyar királyi honvéd (Ism. —ő.) 119
L. Gehre: Die deutsche Kräfteverteilung während des Weltkrieges (Ism. *Suhay Imre*) 120
W. Brenken: Kavallerieverwendung nach den aus der Kriegsgeschichte zu ziehenden Lehren (Ism. S—y.) 122
M. Ehnl.: Die Schlacht an der Schwechat (30. Okt. 1848) Ism. P—y V. 123
Die Kavallerie: 1928. évf., 9., 10. sz. (Ism. Sz.) 126

Pótlás 129
Soós Elemér † 130

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti Kaszinó könyvtára.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXX. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

II. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1929.

TARTALOM

Lap

Jurkovich Emil: Zólyomlipcse várának és uradalmának története (2. közlemény) 133
Dr. Pogrányi-Nagy Félix: A ránki „Hradiszkó" 169
Janicsek István: Ósmagyar hadügy öt keleti kútfő alapján 173
Szász Ágost: Egy szerb zászlóalj foglyulejtése 1914-ben 183
Sajó János: Egy magyar csoport szerepe Havasalföld meghódításában (1916) 188

Tárca

Markó Árpád: Bornstedt porosz ezredes bizalmas küldetése a magyar csapatokhoz, 1743-ban 206

Hadtörténelmi Okmánytár

A gyulai végvár kapitulációjának eredeti okmánya, 1694 dec. 21. (Közli: *Markó Árpád)* 213
Egykorú adatok az 1848-i alsóausztriai hadműveletek történetéhez. (Közli: —y.) 215
Báró Mednyánszky Cézár, az 1848—49-i magyar hadsereg főpapjának emlékezései a szabadságharcról. (2. és bef. közl.) Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly* 227

Hadtörténelmi Irodalom

Csengery Antal iratai és feljegyzései (Ism.: —x—) 242
A háborús felelősség. 1928. évf. 1., 2. sz. (Ism.: Kispalóc) 244
Max Freiherr v. Pitreich: Lemberg, 1914. (Ism.: *Horváth László)* 250
Colmar Freiherr von der Goltz: Denkwürdigkeiten (Ism.: *Suhay Imre)* 253
M. v. Gallwitz: Meine Führertätigkeit im Weltkrieg, 1914—1918. (Ism.: *Suhay Imre)* 254

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti Kaszinó könyvtára.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXX. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

III. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1929.

TARTALOM

Lap

Jurkovich Emil: Zólyomlipcse várának és uradalmának története (3. és bef. közl.) 258
Gyalókay Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér (1. közl.) 288
Markó Árpád: A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi harc. (1710 febr. 11., 13.) 331
Kratochwil Károly: Emlékezés a székely-hadosztályról (1918., 1919) 354

Tárca

Kovács József: Emlékeim a világháborúból. (A Csobános-völgyben.) 366

Hadtörténelmi Okmánytár

Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez 376

Hadtörténelmi Irodalom

Nagy Miklós: A Ghyczyek a magyar nemzet történetében (Ism. Sz.) 380
Sebestyén József: Székesfehérvár felszabadulása a török uralom alól, 1688 május 19. (Ism. —X.) 382
Die Kavallerie: 1929. évf. 1—6. sz. (Ism. Sz.) 383

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti Kaszinó könyvtára.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXX. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

IV. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1929.

TARTALOM

Lap

Dr. Czímer Károly: Az 1282-i hódi csata helye és lefolyása 385
Gyalókay Jenő: Bethlen Gábor mint hadvezér (Második és bef. közl.) 417
Dr. Czobor Alfréd: Új adatok Eger várának 1710-i történetéhez..... 464

Tárca

Scheff Károly: Skulthéty László zászlótartó 497
Tóth: Zoltán: A Zechenter-család 499

Hadtörténelmi Okmánytár

Gróf Schmidegg Kálmán (Br. Mednyánszky Cézár emlékirataiból közli Dr. Óváry-Avary Károly) 503
Hatvani Imre jelentése az oláhok elleni támadásáról (1849 május 19.) 511

Hadtörténelmi Irodalom

Divéky Adorján: A Lengyelországnak elzálogosított 16 szepesi város visszacsatolása 1770-ben (Ism. —y.) 516
Gottl Jenő és Mojzer László: Hadseregünk ellátása a világháborúban. II. (Ism. Suhay Imre) 517
Gerbert Károly: A kassai VI. hadtest harcai 1914. aug. 25—30. (Ism. Gabányi János) 521
Dr. Bokor Ignác: A trencséni csata, 1708 aug. 3. (Ism. M. Á.) 522
Dr. Kolosy Lajos: A nagykunsági brigadéros (Ism. —x—) 524
Ludovikás Levente: VIII. évf. (Ism. Sz.) 525
Cochenhausen: Gneisenau (Ism. Suhay Imre) 528

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti Kaszinó könyvtára.

A kiadásért felel: Gyalókay Jenő.

KÉRÉS.

Ujból kérjük a tisztelt dolgozótárs urakat, hogy munkáikhoz azoknak kb. $^1/_{10}$ részére terjedő *kivonatát* is szíveskedjenek csatolni, hogy azt — németre fordítva — a külföldre menő cserepéldányokhoz mellékelhessük.

Géppel, vagy legalább is tintával, egyforma papírlapokra, olvashatóan írott és lapszámozott dolgozatokat kérünk. Ceruzával dirib-darab papirokra írott cikket nem fogadunk el. Nem fogadunk el továbbá olyan dolgozatot se, amelynek közlését határidőhöz köti a szerző.

A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályai kötelezőek.

A szerkesztőség.

LABORI DEDITUS
DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA
— PÉCSETT —